

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΣΠ. ΠΑΣΧΑΛΗΣ

ΤΑ ΜΕΤΑΠΟΘΕΜΙΚΑ
ΑΝΑΓΝΩΣΤΙΚΑ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑΣ
ΤΗΣ ΑΛΒΑΝΙΑΣ

ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΚΑΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

GUTENBERG

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΛΘΑΝΑΣΟΣ ΣΤΕ ΠΑΣΧΑΛΗΣ

ΤΑ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΑ
ΑΝΑΓΝΩΣΤΙΚΑ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑΣ
ΤΗΣ ΑΛΒΑΝΙΑΣ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

GUTENBERG
ATHINA 1978

ΤΑ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΑ
ΑΝΑΛΥΣΤΙΚΑ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑΣ
ΤΗΣ ΑΛΒΑΝΙΑΣ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΑΠΟΔΕΥΤΙΚΑ

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΣΠ. ΠΑΣΧΑΛΗΣ

ΤΑ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΑ
ΑΝΑΓΝΩΣΤΙΚΑ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑΣ
ΤΗΣ ΑΛΒΑΝΙΑΣ

Γλωσσική και ιδεολογική προσέγγιση

* ΣΥΛΛΟΓΗ *
ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΠΡΙΩΝΗ
ΔΩΡΕΑ ΑΠΟ ΤΟ ΣΥΛΛΟΓΙΣΤΗ
ΚΑΣΤΑΝΙΑΝΗΣ ΠΩΓΩΝΙΟΥ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΚΟΝΙΤΣΑΣ
ΑΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 56302
ΗΜΕΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 24/6/2015
ΤΑΞΙΜ. ΑΡΙΘΜ. _____

GUTENBERG
ΑΘΗΝΑ 1998

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΣΠ. ΠΑΣΧΑΛΗΣ

*Τα Μεταπολεμικά Αναγνώσματα
της Ελληνικής Μειονότητας της Αλβανίας*

σσ. 395 (14×20)

Δικαιούχος: ΓΙΩΡΓΟΣ ΔΑΡΔΑΝΟΣ
© Copyright: Gutenberg – Αθ. Πασχάλης
Πρώτη έκδοση: Νοέμβριος 1998

ΕΚΔΟΣΕΙΣ GUTENBERG

GUTENBERG ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΑ: Βιβλία για την Τοποθέτηση Εκπαίδευση
Χαρ. Τρικούπη 99 - 114 73 • Τηλ.: 3808334 • Fax: 3843285

GUTENBERG ΠΡΑΚΤΟΡΕΙΟ

Χαρ. Τρικούπη 99 - 114 73 • Τηλ.: 3843511-5 • Fax: 3829402

GUTENBERG ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ

Σόλωνος 103 - 106 78 • Τηλ.: 3800798 • Fax: 3800127

Μορφολογία - Τεχνική επιμέλεια: Χ. Σταυρόπουλος

Φωτοστοιχειοθεσία: Μ. Καπένη

Μοντάζ: Ντίνα Αγγέλου

Διορθώσεις: Γιάννης Σκυλλάς

Στίσιμο εξωφύλλου: Κ. Αθανασιάδης

Αρ. έκδοσης 2103 □ Κωδ. Κατ. 557199

ISBN 960-01-0784-X

Απαγορεύεται η μερική ή ολική αναδημοσίευση του έργου αυτού, καθώς και η αναπαραγωγή του με οποιοδήποτε άλλο μέσο, χωρίς σχετική άδεια του Εκδότη

Πρόλογος 11

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ
 ΙΣΤΟΡΙΚΟ, ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ
 ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ
 ΤΟ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ

1.1 Παρουσίαση και σημασία του προβλήματος 17
 1.2 Αντικειμενικός στόχος και χρονικά πλαίσια της έρευνας 20
 1.3 Ιστορική διάσταση του προβλήματος 22

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Ο ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΑΛΒΑΝΙΑΣ 23

2.1 Ο εθνολογικός χαρακτήρας της Βορείου Ηπείρου 23
 2.1.1 Ενιαία Ήπειρος και Ελληνισμός 23
 2.1.2 Η αδιάκοπη συνέχεια του ελληνικού χαρακτήρα
 της Βορείου Ηπείρου 26
 2.1.3 Η αδιάλειπτη χρήση της ελληνικής γλώσσας στη Βόρειο Ήπειρο 30
 2.1.4 Μαρτυρίες ξένων περιηγητών για την ελληνικότητα
 της Βορείου Ηπείρου 32
 2.1.5 Νεότερες εθνογραφικές οριοθετήσεις της Βορείου Ηπείρου .. 34
 2.1.6 Εθνολογικές στατιστικές της Βορείου Ηπείρου 38
 2.2 Η αλβανική εθνική αφύπνιση και οι προσπάθειες για δυαδική
 ένωση Ελλάδας και Αλβανίας 40
 2.3 Σύντομη επισκόπηση του βορειοηπειρωτικού ζητήματος 45
 2.4 Η ελληνική μειονότητα και το βορειοηπειρωτικό ζήτημα
 μετά το Πρωτόκολλο της Φλωρεντίας 56
 2.5 Οι Ελληνοαλβανικές σχέσεις σήμερα 62

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΣΥΝΤΟΜΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΣΤΗ ΒΟΡ. ΗΠΕΙΡΟ
 ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΛΩΣΗ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ 67

3.1 Η Ελληνική παιδεία στη Βόρειο Ήπειρο κατά τους χρόνους
 της Τουρκοκρατίας (1453-1913) 67

3.2 Η εξέλιξη του εκπαιδευτικού ζητήματος στη Βόρ. Ήπειρο (1913-1994)	76
3.3 Τα εκπαιδευτικά δικαιώματα της μειονότητας, σύμφωνα με τις διεθνείς συμφωνίες και το δίκαιο των μειονοτήτων	87

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΠΡΟΚΑΤΑΡΤΙΚΕΣ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΕΙΣ

4.1 Η Βορειοηπειρωτική γλώσσα	91
4.1.1 Η ελληνική γλώσσα στη Ν. Αλβανία και οι ξενικές επιρροές	91
4.1.2 Το νεοελληνικό γλωσσικό ιδίωμα της Βορείου Ηπείρου	99
4.2 Η Ιδεολογία, ο σχολικός ιδεολογικός μηχανισμός και η εκπαίδευση στις σοσιαλιστικές χώρες	103
4.2.1 Η έννοια της ιδεολογίας	103
4.2.2 Η λειτουργία της ιδεολογίας	107
4.2.3 Ιδεολογία και γλώσσα	109
4.2.4 Το σχολείο ως ιδεολογικός μηχανισμός	113
4.2.5 Η εκπαίδευση στις πρώην σοσιαλιστικές χώρες	114

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

ΜΕΘΟΔΟΣ ΚΑΙ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

5.1 Μεθοδολογικές διευκρινήσεις για τη μελέτη της γλώσσας των αναγνωστικών	121
5.2 Η μέθοδος ανάλυσης της ιδεολογίας των αναγνωστικών	122
5.2.1 Τα στάδια εφαρμογής της ανάλυσης περιεχομένου	124
5.2.2 Ο καθορισμός της μονάδας καταγραφής του υλικού	125
5.2.3 Η επιλογή των κατηγοριών ανάλυσης	126
5.2.4 Το σύστημα κατηγοριών ανάλυσης των αναγνωστικών	127
5.3 Οι υποθέσεις της έρευνας	128

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ, ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΩΝ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΩΝ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΩΝ ΑΝΑΓΝΩΣΤΙΚΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗΝ ΑΛΒΑΝΙΑ

6.1 Η γλώσσα των αναγνωστικών βιβλίων της ελληνικής μειονότητας	133
6.1.1 Η λεξιλογική ερμηνεία και η χρήση των λέξεων στα αναγνωστικά βιβλία	136
6.1.2 Ιδιότυπες και ξενικές λέξεις και εκφράσεις στα αναγνωστικά βιβλία	144

6.1.3 Η κατά λέξη μετάφραση των αλβανικών κειμένων και των αλβανικών ιδιωτισμών	153
6.1.4 Τα ελλιπή εκφραστικά μέσα και οι μεταφράσεις των αναγνωστικών βιβλίων	157
6.1.5 Ακυρολεξίες στα κείμενα των αναγνωστικών βιβλίων (Μη χρησιμοποίηση της κατάλληλης λέξης σε κάθε περίπτωση)	162
6.1.6 Αδόκιμες λεκτικές επιλογές στα αναγνωστικά βιβλία	166
6.1.7 Ανεπεξέργαστος και ακαλλιέργητος λόγος των αναγνωστικών βιβλίων	169
6.1.8 Ασαφής και συγκεχυμένος λόγος των αναγνωστικών βιβλίων	173
6.1.9 Οι γλωσσικές ασκήσεις των αναγνωστικών βιβλίων της ελληνικής μειονότητας	175
6.1.10 Άλλα λάθη στη χρήση της γλώσσας	182
6.1.11 Λέξεις που χρησιμοποιούνται και λέξεις που λείπουν από τα αναγνωστικά βιβλία	191
6.1.12 Αρχαιομορφες λέξεις στα αναγνωστικά βιβλία	193
6.1.13 Αλβανικές λέξεις στα κείμενα των αναγνωστικών βιβλίων	195
6.1.14 Η φθίνουσα πορεία της γλώσσας των μεταπολεμικών αναγνωστικών	198
6.1.15 Οι γλωσσικές μεταρρυθμίσεις στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα και η αντίστοιχη εφαρμογή τους στα αναγνωστικά βιβλία της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία	203
6.1.16 Συγκριτικός πίνακας των χαρακτηριστικών γνωρισμάτων της δημοτικής γλώσσας των ελληνικών μεταπολεμικών αναγνωστικών και των αναγνωστικών της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία την ίδια χρονική περίοδο	206
6.2 Συμπεράσματα και προτάσεις	209

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΩΝ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΩΝ ΑΝΑΓΝΩΣΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗΝ ΑΛΒΑΝΙΑ	213
7.1 Θεματική κατανομή των μεταπολεμικών αναγνωστικών κειμένων κατά χρονολογική περίοδο, κατά τάξη και τετράχρονους κύκλους	213
7.2 Το σύστημα των κατηγοριών ανάλυσης και η αξιοπιστία του υλικού	222
7.3 Η οικογένεια και οι ιδεολογικοί προσανατολισμοί	225
7.3.1 Η καταπιεστική πειθαρχία στην οικογένεια σε συστοιχία με τις αποκάλυπτες επιδιώξεις του καθεστώτος	226
7.3.2 Η μητέρα ως άλλη Σπαρτιάτισσα είναι πρότυπο ηρωισμού και αυτοθυσίας	231

7.3.3 Η χειραφέτηση της γυναίκας	232
7.3.4 Η ιδεολογία της «προστατευτικής» οικογένειας μέσα από τα κείμενα των αναγνωστικών της μειονότητας	235
7.4. Το σχολείο και η ιδεολογική του λειτουργία	236
7.4.1 Ο σκοπός του σχολείου μέσα από τα αναγνωστικά βιβλία της ελληνικής μειονότητας	237
7.4.2 Η φυσιολογία και το έργο του εκπαιδευτικού μέσα από τα αναγνωστικά βιβλία της ελληνικής μειονότητας. Οι σχέσεις αυθεντίας και υποταγής μεταξύ δασκάλων και μαθητών	241
7.4.3 Η ιδεολογία του αυταρχικού σχολείου στα αναγνωστικά της μειονότητας	245
7.5 Η εργασία ως συστατικό στοιχείο της μαρξιστικής-λενινιστικής ιδεολογίας	247
7.5.1 Η εργασία ως «νόμος της φύσεως»	249
7.5.2 Οι επαγγελματικές απασχολήσεις, οι άλλες εργασιακές σχέσεις στα αναγνωστικά και οι απορρέουσες αλήθειες	253
7.6 Η ιδεολογία της κοινωνικής υποταγής	257
7.6.1 Η νομιμοποίηση του καθεστώτος	259
7.6.2 Η προσωπολατρία στα αναγνωστικά	262
7.6.3 Η εξιδανίκευση του Κόμματος	264
7.6.4 Η άμεση προπαγάνδα στα αναγνωστικά	266
7.6.5 Η εικονογράφηση των αναγνωστικών και η σχολική υπακοή	271
7.7 Εθνικιστική ιδεολογία	275
7.7.1 Εννοιολογικός προσδιορισμός	275
7.7.2 Η αφοσίωση στο εξιδανικευμένο παρελθόν	278
7.7.3 Η εθνική δράση του «αγαπημένου καθοδηγητή» και των άλλων παρτιζάνων	280
7.7.4 Η ιμπεριαλιστική περικύκλωση ή το σύνδρομο της ανασφάλειας του αλβανικού καθεστώτος	282
7.7.5 «Οι παραβιαστές των συνόρων»	283
7.7.6 Οι σύγχρονοι ήρωες της Αλβανίας	285
7.7.7 Η Ελλάδα στα αναγνωστικά βιβλία	287
7.7.8 Η ελληνική μειονότητα στην Αλβανία, όπως παρουσιάζεται στα αναγνωστικά	295
7.7.9 Η Τουρκία στα αναγνωστικά της μειονότητας	298
7.7.10 Η «ειρήνη» στα αναγνωστικά της μειονότητας	300
7.7.11 Η θρησκεία στα αναγνωστικά της μειονότητας	301
7.8 Η σοσιαλιστική ιδεολογία	303
7.8.1 Εισαγωγικά	303

7.8.2 Η αφοσίωση στη σοσιαλιστική ιδεολογία	305
7.8.3 Οι ξένοι σοσιαλιστές ηγέτες στα αναγνωστικά της ελληνικής μειονότητας	306
7.8.4 Η αλβανική εξάρτηση από τη Σοβιετική Ένωση και την Κίνα στα αναγνωστικά βιβλία	310
7.8.5 Η σχέση του μαθήματος της ηθικής και πολιτικής αγωγής και των αναγνωστικών βιβλίων	311
7.8.6 Τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του ιδανικού πολίτη στα αναγνωστικά βιβλία	313
7.9 Συμπεράσματα και προτάσεις	316
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	325
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ (Πίνακες, Κείμενα, Χάρτες)	355

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΤΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ ΔΕ ΒΕΛΤΙΩΝΟΥΝ ΣΤΑΔΙΑΚΑ ΜΟΝΟ ΤΗΝ ΑΝΑΓΝΩΣΤΙΚΗ ΔΕΞΙΟΤΗΤΑ των μαθητών και την ικανότητά τους να κατανοούν τα διάφορα κείμενα, αλλά συντελούν στην πνευματική και τη συναισθηματική τους ανάπτυξη. Παράλληλα ψυχαγωγούν και βοηθούν τους μαθητές να εκτιμούν την αξία των έργων του έντεχνου λόγου.

Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα των αναγνωστικών είναι ότι αντικατοπτρίζουν τις εξελικτικές μεταβολές που υφίστανται η σχολική γλώσσα και ιδεολογία, μεταβολές που παρακολουθούν, όπως είναι φυσικό τις αντίστοιχες πολιτικές μεταβολές.

Τα βιβλία αυτά, ως τα κατεξοχήν βιβλία του μαθητή, εκφράζουν τη συνισταμένη όλου του εκπαιδευτικού συστήματος και αναπαριστούν την κοινωνικοπολιτική πραγματικότητα. Είναι τα εγχειρίδια που αποτελούν γλωσσικά πρότυπα για τους μαθητές και ταυτόχρονα συμβάλλουν στην ιδεολογική τους διαμόρφωση. Για τους λόγους αυτούς επιλέχθηκαν τα αναγνωστικά για τη μελέτη της γλώσσας και της ιδεολογίας των σχολείων της ελληνικής μειονότητας της Αλβανίας κατά τη μεταπολεμική περίοδο.

Πιο συγκεκριμένα η εργασία αυτή έχει ως σκοπό, πρώτο, να μελετήσει τη «λειτουργικότητα της επικοινωνίας» στα μεταπολεμικά αναγνωστικά της μειονότητας, καθώς και την επάρκεια της γλώσσας τόσο στο γραμματικό όσο και στο συντακτικό και το σημασιολογικό επίπεδο και, δεύτερο, να διερευνήσει, μέσα από την ιδεολογική ανάλυση του περιεχομένου των αναγνωστικών, τον άνθρωπο που τείνει να διαμορφώσει το συγκεκριμένο σχολικό σύστημα.

Η μελέτη είναι διαρθρωμένη σε επτά Κεφάλαια. Στο Πρώτο Κεφάλαιο, που αποτελεί την Εισαγωγή, αναπτύσσεται το ερευνητικό πρόβλημα, οι στόχοι και η ιστορική διάσταση του προβλήματος. Στο Δεύτερο Κεφάλαιο παρουσιάζεται το θέμα του διαχρονικού ελληνισμού της Αλβανίας, ενώ στο Τρίτο Κεφάλαιο γίνεται μια σύντομη επισκόπηση της εκπαιδευτικής κατάστασης στη Βόρειο Ήπειρο μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης μέχρι

σήμερα. Στο Τέταρτο Κεφάλαιο γίνεται μια προκαταρκτική διερεύνηση της γλώσσας στη Βόρειο Ήπειρο και προσδιορίζεται εννοιολογικά ο όρος ιδεολογία. Ακολουθεί στο Πέμπτο Κεφάλαιο η μεθοδολογία έρευνας των αναγνωστικών. Στα δύο επόμενα Κεφάλαια παρουσιάζονται τα ευρήματα που προέκυψαν από τη μελέτη της γλώσσας και της ιδεολογίας των μεταπολεμικών αναγνωστικών της ελληνικής μειονότητας της Αλβανίας.

Στο σημείο αυτό αισθάνομαι την υποχρέωση να εκφράσω τις ευχαριστίες μου σ' αυτούς που βοήθησαν να ολοκληρωθεί η εργασία αυτή.

Θα ήθελα, λοιπόν, να ευχαριστήσω τον Καθηγητή κ. Γεώργιο Δ. Καψάλη για το αδιάπτωτο και ενθαρρυντικό ενδιαφέρον με το οποίο παρακολούθησε όλα τα στάδια της εργασίας, καθώς και για την ποικιλότητα συμπαράσταση και την ερευνητική συνδρομή που μου προσέφερε, με τις εύστοχες παρατηρήσεις του και τις δημιουργικές του προτάσεις.

Ευχαριστώ, επίσης, τον Καθηγητή κ. Γεώργιο Ηλ. Δήμου, γιατί με τις μεθοδολογικές και τις επιστημονικές του υποδείξεις, καθώς και τις γόνιμες συζητήσεις, επεξέτεινε τις αναζητήσεις μου και συνέβαλε στη βελτίωση της δομής της εργασίας.

Θέλω, ακόμη, να ευχαριστήσω τον Επίκουρο Καθηγητή κ. Χαράλαμπο Ι. Κωνσταντίνου, που τόσο γενναϊόφωρα μου παρέσχε σ' όλες τις φάσεις της εργασίας τις πολύτιμες παρατηρήσεις και τις εποικοδομητικές του υποδείξεις, χρήσιμες για την ολοκλήρωση της προσπάθειάς μου αυτής.

Είναι, πάντως, γεγονός ότι οι ευνοϊκοί όροι έρευνας και το δημιουργικό κλίμα που επικρατεί στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για την αποπεράτωση της εργασίας αυτής.

Επίσης, επιθυμώ να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες στα μέλη της επιταμελούς επιστημονικής επιτροπής, τον Καθηγητή κ. Αθανάσιο Ε. Παπά, τον Καθηγητή κ. Ιωάννη Κανάκη, την κ. Σοφία Βούρη και τον κ. Γρηγόρη Καραφύλλη Επίκουρους Καθηγητές, οι οποίοι με τις τελικές παρατηρήσεις τους συνέβαλαν στην ουσιαστική βελτίωση της διατριβής αυτής.

Θέλω, όμως, να τονίσω ότι ενώ οι πιο πάνω υποδείξεις τους συνέβαλαν στη βελτίωση του έργου μου, οι οποιεσδήποτε παραλείψεις αποτελούν αποκλειστικά δική μου ευθύνη.

Τέλος, επιθυμώ να ευχαριστήσω τις εκδόσεις Gutenberg, γιατί ανέλαβαν την έκδοση της εργασίας αυτής.

ΤΟ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΙΣΤΟΡΙΚΟ, ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ
ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΤΟ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ

1.1 Παρουσίαση και σημασία του προβλήματος

Οι χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού βρίσκονται σήμερα σε μια δύσκολη φάση οικονομικής και θεσμικής ανασυγκρότησης, ύστερα από τις γενικότερες ανακατατάξεις που συνέβησαν στην Ανατολική Ευρώπη κατά την τελευταία δεκαετία. Δέσμιες οι χώρες αυτές στα παλιά στερεότυπα, τις «ιστορικές εκκρεμότητες», και τα «γεωπολιτικά συμφέροντα» των Μεγάλων Δυνάμεων, προσπαθούν να κατοχυρώσουν τη δημοκρατική σταθερότητα και να εξοικειωθούν με τους κανόνες της ελεύθερης αγοράς μέσα σε ένα κλίμα πατροπαράδοτης δυσπιστίας αλλά και ευδαιμονιστικής λογικής.

Στην Αλβανία, που είναι μία από τις χώρες αυτές, διαβιώνει η ελληνική μειονότητα που αποτελεί μια «ενδιαφέρουσα συνιστώσα του νεοελληνικού γίγνεσθαι»¹. Για πρώτη φορά, μετά από μισό και πλέον αιώνα, υπάρχει δυνατότητα άμεσης πρόσβασης σε αρχειακές πηγές και πληροφορίες –έστω και υποτυπώδεις– που αφορούν τον ελληνισμό της Αλβανίας, ο οποίος ζούσε καθόλη αυτή την περίοδο κάτω από έναν «ιδιότυπο και ερμητικό σοσιαλισμό».

Η εξέλιξη αυτή καθιστά αναγκαία τη μελέτη των γενικότερων προβλημάτων που αφορούν τον ελληνισμό της Αλβανίας, πολύ περισσότερο που η έρευνα για τα θέματα αυτά είναι ανύπαρκτη και ένα «επιστημονικό κενό» εκτυλίσσεται μπροστά σε κάθε ερευνητή που έχει ως σκοπό να μελετήσει τα προβλήματα του συγκεκριμένου χώρου.

1. Βλ. ΑΓΤΖΙΔΗΣ, «Βορειοηπειρώτες και Πόντιοι σε παράλληλες πορείες», έκτακτη έκδοση του *Οικονομικού Ταχυδρόμου* για τις «Ελληνοαλβανικές σχέσεις και το Βορειοηπειρωτικό», 13 Φεβρουαρίου 1997, σ. 57.

Ένα από τα προβλήματα του ελληνισμού της Αλβανίας είναι και η εκπαίδευση που παρέχεται στα μειονοτικά σχολεία. Μια εικόνα για το είδος και την ποιοτική στάθμη της εκπαίδευσης που προσφέρεται στα μειονοτικά σχολεία μπορούμε να αποκομίσουμε και από τα αναγνωστικά βιβλία που προορίζονται για τα σχολεία αυτά και εκδίδονται από το αλβανικό Υπουργείο Παιδείας και Κουλτούρας.

Τα αναγνωστικά, τα κυριότερα σχολικά εγχειρίδια, δε διδάσκουν μόνο την ελληνική γλώσσα, δε διαμορφώνουν μόνο τις ηθικές, τις κοινωνικές και τις πνευματικές αρχές των μαθητών, αλλά συμβάλλουν και στη διαμόρφωση της εθνικής τους συνείδησης. Επιδρούν στη γνωστική και τη συναισθηματική περιοχή της προσωπικότητας των μαθητών και περιλαμβάνουν επιλεκτικά στη θεματολογία τους μόνο ορισμένες «πτυχές» της κοινωνικής πραγματικότητας, ενώ άλλες τις αποσιωπούν ή τις αγνοούν². Η επιλεκτική αυτή διαδικασία των μορφωτικών αντικειμένων θέτει από μόνη της το πρόβλημα της αμφισβητούμενης ιδεολογικής ουδετερότητας των αναγνωστικών.

Έτσι, τα αναγνωστικά συμβάλλουν στην ιδεολογική διαμόρφωση των μαθητών, οι οποίοι λόγω και της περιορισμένης τους εμπειρίας είναι περισσότερο ευάλωτοι στις επιρροές του περιεχομένου και των αξιών των αναγνωστικών βιβλίων. Η ιδεολογική σημασία των αναγνωστικών επιτείνεται από το γεγονός ότι ενσωματώνονται³ στα περιεχόμενά τους θέματα από άλλα μαθήματα, όπως από την ιστορία, τα θρησκευτικά, τη γεωγραφία και την πολιτική αγωγή. Και παρόλο που τα αναγνωστικά έχουν την ίδια ιδεολογία με τα υπόλοιπα εγχειρίδια, επειδή μεταδίδουν την ιδεολογία αυτή με τρόπο πιο έμμεσο, τη μεταδίδουν και αποτελεσματικότερα⁴. Άλλωστε τα αναγνωστικά είναι τα πρώτα γραπτά κείμενα με τα οποία οι μαθητές έρχονται σε επαφή και μάλιστα για πολλές ώρες τη βδομάδα. Ο χρόνος που διατίθεται, λόγω χάριν, για τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στον πρώτο τετράχρονο κύκλο του μειονοτικού σχολείου στην Αλβανία καταλαμβάνει το 35% του συνόλου των ωρών του εβδομαδιαίου προγράμματος, γεγονός που φανερώνει τη μεγάλη γλωσσική και ιδεολογική σημασία των βιβλίων αυτών.

Στα συγκεκριμένα αναγνωστικά βιβλία είναι δυνατό να μελετήσει κανείς την εξέλιξη της ελληνικής γλώσσας της μειονότητας κατά τα μεταπολεμικά

2. Βλ. Δήμ. ΜΑΚΡΥΝΙΩΤΗ, *Η παιδική ηλικία στα αναγνωστικά βιβλία 1834-1919*, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα - Γιάννινα 1986, σ. 55.

3. Δήμ. ΜΑΚΡΥΝΙΩΤΗ, *ό.π.*, σ. 55.

4. Άννα ΦΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ, *Τα αναγνωστικά βιβλία του Δημοτικού Σχολείου, ιδεολογικός πειθαναγκασμός και παιδαγωγική βία*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1979, σ. 12.

χρόνια και να τη συσχετίσει με την ελληνική γλώσσα που χρησιμοποιείται στο Εθνικό Κέντρο. Με τον τρόπο αυτό μπορεί να φανεί αν η ελληνική γλώσσα διδάχτηκε όλη τη μεταπολεμική περίοδο με επάρκεια στα μέλη της μειονότητας, πόση «ζωντάνια» χαρακτηρίζει τη γλώσσα των σχολικών αναγνωστικών, και αν οι γλωσσικές μεταρρυθμίσεις που έγιναν κατά καιρούς στην Ελλάδα επηρέασαν τη γλωσσική μορφή των αναγνωστικών βιβλίων της μειονότητας. Θα είναι δυνατό, επίσης, να αξιολογηθεί το λεξιλόγιο των βιβλίων αυτών, η προέλευση των αναγνωστικών κειμένων και οι μεθοδολογικές οδηγίες για τη διδασκαλία της γλώσσας. Έτσι θα γίνει φανερό, αν ακολουθήθηκαν οι σύγχρονες αντιλήψεις για τη διδασκαλία της γλώσσας, που δίνουν έμφαση στη λειτουργική γλωσσική χρήση και την επικοινωνιακή γλωσσική προσέγγιση και όχι στις στείρες φορμαλιστικές ενασχολήσεις, με σκοπό να καταστήσουν το μαθητή ικανό να επικοινωνεί αποτελεσματικά και όπως χρειάζεται σε κάθε επικοινωνιακή περίπτωση.

Τα παραπάνω συνιστούν το αδιερεύνητο πρόβλημα της ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης στη Νότια Αλβανία, όπου λειτουργούν μειονοτικά σχολεία. Για όλα αυτά και ιδιαίτερα για τα αναγνωστικά βιβλία των μειονοτικών σχολείων δεν υπάρχουν ολοκληρωμένες ερευνητικές μελέτες που να αναλύουν τη γλώσσα και την ιδεολογική λειτουργία των βιβλίων⁵. Δεν έχουν διερευνηθεί οι διεργασίες της πολιτικής κοινωνικοποίησης των μαθητών της μειονότητας και η διαδικασία μεταβίβασης των κοινωνικοπολιτικών αξιών. Η συμβολή των μεταπολεμικών αναγνωστικών προς την κατεύθυνση αυτή είναι άγνωστη. Επομένως, η γλωσσική μελέτη και η κριτική ιδεολογική ανάλυση των αναγνωστικών αυτών θα βοηθήσει στην κατανόηση της εκπαίδευσης που παρέχεται στους μαθητές των μειονοτικών σχολείων και θα κάνει φανερές τις αλβανικές επιδιώξεις για το μέλλον της μειονότητας.

Όλα τα προαναφερόμενα καθιστούν αυταπόδεικτη τη σημασία της μελέτης των μεταπολεμικών αναγνωστικών βιβλίων της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία από γλωσσική και ιδεολογική άποψη.

5. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η αξιολογική μελέτη του Ευ. Κωφού που έχει ως αντικείμενο *Τα σχολικά εγχειρίδια της ελληνικής μειονότητας της Βορείου Ηπείρου κατά την εποχή του Ενβέρ Χότζα*, του Κέντρου Σπουδών Νοτιοανατολικής Ευρώπης, Αθήνα 1994.

1.2 Αντικειμενικός στόχος και χρονικά πλαίσια της έρευνας

Το σχολείο, ως ιδεολογικός μηχανισμός του κράτους, δε μεταδίδει μόνο γνώσεις και δεξιότητες στους μαθητές, αλλά μεταβιβάζει στάσεις, αξίες και ιδέες για την κοινωνική πραγματικότητα, επιδιώκοντας, παράλληλα, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, να επιβάλει την κυρίαρχη ιδεολογία στους νέους ανθρώπους. Το πολιτικό σύστημα κάθε κράτους είναι αυτό που καθορίζει το είδος της πολιτικής κοινωνικοποίησης, την πιθανή χειραγώγηση ή τον ενδεχόμενο «πειθαναγκασμό» που ασκεί το σχολείο στους μαθητές.

Με την παρούσα εργασία, μελετώντας τα αναγνωστικά –ένα από τα μέσα που χρησιμοποιεί το σχολείο για τη γλωσσική αγωγή και την ιδεολογική καθοδήγηση των μαθητών– αποσκοπούμε να απαντήσουμε στα παρακάτω ενδεικτικά ερωτήματα:

- α) Ποια ερμηνευτικά, μεταφραστικά και άλλα λάθη γίνονται κατά τη χρήση της ελληνικής γλώσσας στα αναγνωστικά;
- β) Ποιες ιδιότυπες, αλβανικές ή αρχαιομορφές ελληνικές λέξεις χρησιμοποιούνται στα αναγνωστικά;
- γ) Ποιες ελληνικές λέξεις χρησιμοποιούνται περισσότερο και ποιες λείπουν απ' τα αναγνωστικά της μειονότητας;
- δ) Χρησιμοποιούνται ελληνικά κείμενα και ποιήματα στα μεταπολεμικά αναγνωστικά της ελληνικής μειονότητας;
- ε) Ποια είναι η «ποιότητα» του λόγου στα αναγνωστικά βιβλία της μειονότητας;
- στ) Είναι φθίνουσα ή μη η πορεία της ελληνικής γλώσσας στα μεταπολεμικά αναγνωστικά; Εφαρμόζονται οι γλωσσικές μεταρρυθμίσεις του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος στα αντίστοιχα αναγνωστικά βιβλία της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία;
- ζ) Οι ιδεολογικοί μηχανισμοί του αλβανικού κράτους ποιον τύπο πολίτη επιθυμούν να διαμορφώσουν και ποιες κοσμοαντιλήψεις και κοσμοθεωρίες προωθούν;
- η) Ποια είναι τα εθνικά στερεότυπα των Αλβανών για τους γείτονες και ποια είναι η σχέση της μειονότητας με την Ελλάδα και τον ελληνισμό; Υπάρχουν υποτιμητικές κρίσεις ή προκαταλήψεις για τους γειτονικούς λαούς; Έχουν τα αναγνωστικά επιστημονική εγκυρότητα, παρουσιάζουν, λόγου χάρη, ή αποσιωπούν την καταγωγή του ελληνισμού της Αλβανίας;
- θ) Ποιες πολιτικές γνώσεις, αξίες και στάσεις επιδιώκουν να μεταβιβάσουν οι δυο γονείς στα μέλη της οικογένειάς τους; Ποια είναι τα πρότυπα

που προβάλλει η αλβανική οικογένεια μέσα από τα κείμενα των αναγνωστικών βιβλίων;

ι) Ποιος είναι ο προσανατολισμός και η ιδεολογία του σχολείου της μειονότητας;

ια) Ποια είναι τα εργασιακά και τα άλλα κοινωνικά προβλήματα που αντιμετωπίζει η μειονότητα και η αλβανική κοινωνία γενικότερα, όπως αυτά αποτυπώνονται στα αναγνωστικά της μειονότητας;

ιβ) Ποια είναι τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του ιδανικού πολίτη που προβάλλονται μέσω των αναγνωστικών βιβλίων;

Για τη διερεύνηση του προβλήματος της ιδεολογίας των μεταπολεμικών αναγνωστικών της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία θα χρησιμοποιηθεί η μέθοδος της ανάλυσης του περιεχομένου. Το δείγμα των αναγνωστικών που θα υποβληθεί στην ανάλυση αποτελείται από 16.411 σελίδες, οι οποίες αναλογούν σε 102 αναγνωστικά βιβλία που κυκλοφόρησαν στα μειονοτικά σχολεία από την εγκαθίδρυση του σοσιαλιστικού καθεστώτος στην Αλβανία μέχρι το 1994 τη χρονολογία που πραγματοποιήθηκε «Η φιλολογική επιμέλεια και η επιστημονική στήριξη των σχολικών εγχειριδίων της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία»⁶ από επιστημονική ομάδα του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Τα ίδια αναγνωστικά θα χρησιμοποιηθούν και για τη γλωσσική προσέγγιση. Η γλωσσική αυτή προσέγγιση έχει το χαρακτήρα αφενός της φιλολογικής διερεύνησης και αφετέρου της κριτικής αξιολόγησης των αναγνωστικών από τη σκοπιά των σύγχρονων αντιλήψεων για τη διδακτική της γλώσσας.

Οφείλουμε, πάντως, να τονίσουμε προεξαγγελτικά ότι την παρούσα έρευνα δεν ενδιαφέρει τόσο η πολιτική πλευρά του θέματος της ιδεολογίας όσο η επίδραση της αναμενόμενης και δεδηλωμένης ιδεολογίας στη διαμόρφωση της προσωπικότητας των μαθητών. Όλες οι ιδεολογικές αναφορές των αναγνωστικών ενδιαφέρουν στο βαθμό που επιδιώκουν την ιδεολογική διαμόρφωση των μαθητών των μειονοτικών σχολείων.

Τέλος, οι απαντήσεις στα προαναφερόμενα ερωτήματα προκαθορίζουν

6. Τη φιλολογική επιμέλεια και την επιστημονική στήριξη των σχολικών εγχειριδίων της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία ανέλαβε επιστημονική ομάδα του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων υπό τον Καθηγητή Γ. Δ. Καψάλη. Ο γράφων είχε την ευκαιρία να συμμετέχει στην ομάδα που επιμελήθηκε τα αναγνωστικά βιβλία. Γλωσσικές παρατηρήσεις που σχετίζονται με τις ασάφειες της γλώσσας, τις δίσημες και ιδιωματικές λέξεις, τα ορθογραφικά και άλλα λάθη των αναγνωστικών αναφέρονται στο: Γεώρ. Δ. ΚΑΨΑΛΗΣ, *Η εκπαίδευση της ελληνικής μειονότητας, Σχολικά εγχειρίδια, γλωσσική επιμόρφωση, προοπτική*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1996, σσ. 11-38.

πανελλήνιας θρησκευτικής λατρείας και λίκνο του ελληνικού πολιτισμού αλλά και κοιτίδα του ελληνικού ονόματος.

Οι Ηπειρώτες⁴, ως γνήσια ελληνικά φύλα, δεν ήταν δυνατό να απέχουν από τις δραστηριότητες του αρχαίου ελληνικού κόσμου. Πήραν μέρος στην εκστρατεία κατά της Τροίας⁵ και συμμετείχαν στους περσικούς πολέμους και συγκεκριμένα στη ναυμαχία της Σαλαμίνας⁶ με επτά τριήρεις. Επίσης, οι Ηπειρώτες συμμετείχαν στους πανελλήνιους αγώνες της Ολυμπίας, επειδή ακριβώς αισθάνονταν Έλληνες.

Ο λόγος που ο Θουκυδίδης⁷ χαρακτηρίζει τους Ηπειρώτες «βαρβάρους» ήταν ότι οι κάτοικοι της Ηπείρου ζούσαν σε ορεινές και απρόσιτες περιοχές και βρίσκονταν ως εκ τούτου σε μια κατώτερη βαθμίδα πολιτισμού σε σχέση με τους «πολιτισμένους» Αθηναίους. Ο όρος «βάρβαροι» δεσχετιζόταν με την εθνικότητα των Ηπειρωτών και είχε περισσότερο γεωγραφική παρά εθνολογική σημασία. Άλλωστε ο Θουκυδίδης, ως Αθηναίος ο ίδιος, ήταν φυσικό να αποκαλεί τους Ηπειρώτες «βαρβάρους», αφού αυτοί πολέμησαν στο πλευρό των Λακεδαιμονίων εναντίον της Αθήνας.

Τα βόρεια σύνορα της ενιαίας Ηπείρου ήταν, κατά το Στράβωνα⁸, η αρχαία Εγνατία οδός, που ήταν παράλληλη προς το Γενούσο ποταμό. Η Εγνατία οδός άρχιζε από την Επίδαμνο (σημερινό Δυρράχιο), περνούσε από τη Θεσσαλονίκη και κατέληγε στην Κωνσταντινούπολη. Τα ηπειρωτικά, λοιπόν, φύλα έφταναν προς βορρά μέχρι την Εγνατία οδό και προς Νότο μέχρι τον Αμβρακικό κόλπο.

Σύμφωνα με ιστορικές αναφορές, τα Ιλλυρικά έθνη που ήταν βόρεια του Γενούσου αναμίχθηκαν με τα ηπειρωτικά φύλα που κατοικούσαν στα νότια του ποταμού αυτού. Από την ανάμιξη αυτή προήλθαν οι «δίγλωσσοι» κάτοικοι της περιοχής της Αυλώνας, μεταξύ Γενούσου και Ακροκεραυνίων

4. Σύμφωνα με το Χρ. ΧΡΗΣΤΟΒΑΣΙΛΗ, *Ήπειρος γεωγραφικώς και εθνολογικώς*, Αθήνα 1905, σ. 2, το όνομα Ήπειρος παράγεται από το δωρικό *άπειρος*. Εκτός από την εξήγηση αυτή ο Χρ. Χρηστοβασιλίου αναφέρεται και στην παράδοση, σύμφωνα με την οποία η Ήπειρος οφείλει το όνομά της στην «Ήπειρο» τη θυγατέρα του Εχίωνος, που πέθανε στη Χαονία και τάφηκε στο εκεί δάσος. Βλ. Γ. ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, «Το όνομα Ήπειρος», εκδ. *Ηπειρωτικής Εστίας*, Ιωάννινα 1952, σ. 5.

5. Ομ., *Ιλ.*, Β., στ. 749.

6. Ηροδ., Η, 45. Πρβ. Κων. ΕΥΣΤΑΘΙΑΔΟΥ, *Το Αλβανικόν και το Βορειοηπειρωτικόν Ζήτημα κατά την αρχικήν αυτών φάσιν*, Αθήνα 1950, σ. 9.

7. Βλ. Θουκ., Β., 68, 80, 5 Γ, 11, 7 και Κ. J. BELOCH, «Η εθνικότης των αρχαίων Ηπειρωτών», μτφρ. Ν. Παπαδόπουλος, *Ηπειρωτική Εστία*, 9 (1953), σσ. 3-12, 5.

8. Στράβ., Ζ' 322.

ορέων. Για το λόγο αυτό μερικοί συγγραφείς τοποθετούν προς βορρά τα όρια της Ηπείρου στα Ακροκεραύνια όρη⁹.

Από τις επιγραφές που έχουν βρεθεί στην Ήπειρο, εξάγεται το συμπέρασμα ότι από το τέλος του Δ' αιώνα π.Χ. η ελληνική ήταν η επίσημη γλώσσα των Ηπειρωτών¹⁰. Εξάλλου τα ευρήματα των ανασκαφών στον ευρύτερο ηπειρωτικό χώρο καταδεικνύουν απόλυτα την ελληνικότητα της Ηπείρου. Τα αρχαία ερείπια στην Απολλωνία, την Αντιπάτρεια, την Αντιγόνηα, στο Βουθρωτό και στη Φοινίκη δηλώνουν αφενός τα προς βορρά όρια της Ηπείρου και αφετέρου τον ελληνικό της χαρακτήρα¹¹. Σε κάθε σπίτι στο χωριό Πλιότσα, στην αρχαία δηλαδή πόλη Αμαντία, που βρίσκεται στα βόρεια του Τεπελενίου, υπάρχει μια συλλογή αρχαιοτήτων, έγραφε ο Δημήτρης Ευαγγελίδης¹².

Ο Nicholas Hammond σε σχετική αναφορά του επισημαίνει: «Ως αρχαιολόγος ήρθε ελληνικά φρούρια, κάστρα, πόλεις, επιγραφές, νομίσματα –όλα Ελληνικά από τα σημερινά σύνορα μέχρι τις εκβολές του ποταμού Αώου... Επί Πύρρου και ύστερα και επί της βυζαντινής εποχής η Βορ. Ήπειρος ήτο και πλούσιο μέρος και κέντρο Ελληνικής παιδείας και πολιτισμού και έστειλε επιστήμονας Έλληνας στη Βενετία και στη νότια Ιταλία»¹³.

9. Πρβ. Κ. ΣΤΕΡΓΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Τα βόρεια σύνορα της Ηπείρου*, εκδ. Γρηγοριάδη, Αθήνα 1945, σ. 33 και Α. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΟΥ, *Οι Έλληνες και οι βόρειοι γείτονες*, Αθήνα 1945, σ. 198.

Ο Α. PHILIPPSON, *Thessalien und Epirus*, Berlin 1897, σ. 194, αναφέρει ότι από τον 5ο αιώνα το όνομα Ήπειρος χρησιμοποιείται για να δηλώσει τη χώρα μεταξύ Ακροκεραυνίων και Αμβρακικού.

10. Κ. J. BELOCH, *όπ.π.*, σ. 5. Επίσης ο ίδιος συγγραφέας στο έργο του *GRIECHISCHTE*, Berlin - Leipzig, 1926-27, σ. 36, επισημαίνει ότι οι Ηπειρώτες ήταν ανέκαθεν Έλληνες και δεν είναι εξελληνισμένοι Ιλλυριοί.

11. Ο Φωτ. Πετσάς στην εισήγησή του «Έλληνες και Ιλλυριοί» που δημοσιεύτηκε στα *Πρακτικά του 4ου Πανελληνίου Συνεδρίου, Βόρειος Ήπειρος, Κοσμάς Αιτωλός*, Αθήνα 1988, σ. 186, αναδημοσιεύει από το βιβλίο του Ν. ΣΕΚΑ, Πίγια, 1982, εικόνες με σφραγίσματα ελληνικών ονομάτων σε κεραμίδια στέγης κτιρίων από διάφορες πόλεις της Βορείου Ηπείρου.

12. Δημ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ, *Η Βόρειος Ήπειρος*, εκδ. Συλλόγου προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, εν Αθήναις 1919, σ. 36. Ο ίδιος συγγραφέας αναφέρει ότι στη Βόρειο Ήπειρο κατοικούσαν στους ιστορικούς χρόνους τα παρακάτω ηπειρωτικά φύλα. Οι Χάονες που κατείχαν το Β.Δ. τμήμα περί τη σημερινή Χιμάρα, Δέλβινο και Φιλιάτες, μέχρι τον ποταμό Θύαμη. Στην κοιλάδα του Αργυροκάστρου και του Δρίνου εκτεινόταν οι Ατιντάνες. Ανατολικά των Ατιντάνων οι Παραναίοι, που ονομάστηκαν έτσι από τον Αώο ή Αύο ποταμό. Οι Ορέστες που κατείχαν τα μέρη της Κολώνιας και στην Κορυτσά κατοικούσαν οι Δασσαρίτες.

Ανάλογη αναφορά έχουμε και στον ιστορικό Κ. Άμαντο, στο σύγγραμμά του *Οι Βόρειοι γείτονες της Ελλάδος*, εν Αθήναις 1923, σ. 158.

13. Ν. HAMMOND, «Η Ελληνικότητα της Βορ. Ηπείρου», *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο* (1992), έκδ. ΕΗΜ, σσ. 3-4, 4.

και τη σπουδαιότητα της έρευνας. Η αξιοποίηση των ευρημάτων της έρευνας αυτής αναμένεται να συμβάλει στη βελτίωση της ποιότητας των σχολικών εγχειριδίων και κατ' επέκταση στην αναβάθμιση της μειονοτικής εκπαίδευσης.

1.3 Ιστορική διάσταση του προβλήματος

Τα αναγνωστικά, όπως κάθε πνευματικό και λογοτεχνικό έργο, είναι δημιουργήματα της εποχής τους. Ο συγγραφέας ενεργεί και συγγράφει μέσα σε μια εποχή και κάτω από συνθήκες που δεν επιλέγει ούτε ελέγχει ο ίδιος. Τα αναγνωστικά είναι τα κατεξοχήν σχολικά εγχειρίδια που αντικατοπτρίζουν την κοινωνική πραγματικότητα κάθε εποχής και εκφράζουν την κυρίαρχη ιδεολογία, αφού αποτελούν προϊόν έγκρισης του κάθε καθεστώτος.

Έτσι οι αρχές, οι αξίες και οι ιδέες που αποτυπώνονται στα αναγνωστικά, κατανοούνται μόνο σε συσχετισμό με την πραγματικότητα της εποχής κατά την οποία γράφτηκαν και χρησιμοποιήθηκαν. Σε κάθε εποχή και σε κάθε ιστορική συγκυρία προβάλλονται διαφορετικές αντιλήψεις στα σχολικά εγχειρίδια και ιδιαίτερα στα αναγνωστικά βιβλία.

Το θέμα, όμως, των μηνυμάτων που περιέχουν τα αναγνωστικά της οποιασδήποτε μειονότητας περιπλέκεται ακόμη περισσότερο, γιατί παρεμβαίνουν, ενδεχομένως, στη σύνταξη των αναγνωστικών αυτών οι αφομοιωτικές επιδιώξεις εκ μέρους των κυρίαρχων ομάδων και οι διακρίσεις στη μεταχείριση που υφίστανται οι υποομάδες του πληθυσμού με τα διαφορετικά χαρακτηριστικά.

Από τα προαναφερόμενα γίνεται φανερό ότι η εξέταση της ιστορικής και της εκπαιδευτικής κατάστασης της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία είναι απαραίτητη για να μπορέσει κανείς να συσχετίσει τη γλώσσα και την ιδεολογία των αναγνωστικών με το ευρύτερο ιστορικό, κοινωνικό και εκπαιδευτικό πλαίσιο της μεταπολεμικής εποχής.

Για το λόγο αυτό αναλύεται διαχρονικά και με κάθε δυνατή επάρκεια η ιστορική διάσταση του «βορειοηπειρωτικού» θέματος και ερμηνεύεται διεξοδικά η εξέλιξη του εκπαιδευτικού ζητήματος της μειονότητας στον ίδιο χώρο. Η μελέτη των δύο αυτών παραγόντων που επηρέασαν τη συγγραφή των συγκεκριμένων βιβλίων θα βοηθήσει στην καλύτερη κατανόηση της γλώσσας και της ιδεολογίας των μεταπολεμικών αναγνωστικών της ελληνικής μειονότητας της Αλβανίας.

Ο ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΑΛΒΑΝΙΑΣ

2.1 Ο εθνολογικός χαρακτήρας της Βορείου Ηπείρου¹

Η περιοχή που περικλείεται μεταξύ της φυσικής διαχωριστικής γραμμής του Γενούσου (Σκούμπι) ποταμού και του Αμβρακικού κόλπου, υπήρξε από παλιά μία αδιάρρηκτη «γεωγραφική και εθνολογική» ενότητα. Ο ενιαίος αυτός χώρος συγκροτούσε την Ήπειρο με τον αδιάκοπο ελληνικό της χαρακτήρα και την αδιάλειπτη χρήση της ελληνικής γλώσσας. Από το έτος 1913 που το βόρειο τμήμα της Ηπείρου επιδικάστηκε στο τότε νεοσύστατο αλβανικό κράτος, άρχισε να χρησιμοποιείται ο όρος «Βόρειος Ήπειρος» και οι Έλληνες της περιοχής αυτής αποτέλεσαν την εθνική ελληνική μειονότητα.

2.1.1 Ενιαία Ήπειρος και Ελληνισμός

Σύμφωνα με τις αρχαίες μαρτυρίες ο Δωδωναίος Δίας² που λατρευόταν από όλους τους Έλληνες, πριν κατοικήσει στον Όλυμπο, είχε την κατοικία του στη Δωδώνη της Ηπείρου. Γύρω απ' τη Δωδώνη, την οποία ο Αριστοτέλης αποκαλεί αρχαία Ελλάδα, ζούσαν οι Σελλοί. Αυτοί ονομάζονταν αρχικά Γραικοί και αργότερα Έλληνες. Τα δύο αυτά ονόματα, Έλληνες και Γραικοί που δηλώνουν το ελληνικό έθνος έχουν την προέλευσή τους στην Ήπειρο³. Η Ήπειρος, κατά συνέπεια, υπήρξε από τα αρχαία χρόνια όχι μόνο κέντρο

1. Ο όρος «Βόρ. Ήπειρος» χρησιμοποιείται με την ιστορική και γεωγραφική του έννοια και είναι αποφορτισμένος από κάθε εθνικιστικό περιεχόμενο.

2. Ομ., *Ιλ.*, βιβλ. XVI, στ. 233 κ.ε.

3. ΑΡΙΣΤΟΤ., *Μετ.* I, I, κεφ. 14. Βλ. ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ, *Πολ. Γοτθ.* I, 15, εκδ. Haury, σ. 82.

πανελληνίας θρησκευτικής λατρείας και λίκνο του ελληνικού πολιτισμού αλλά και κοιτίδα του ελληνικού ονόματος.

Οι Ηπειρώτες⁴, ως γνήσια ελληνικά φύλα, δεν ήταν δυνατό να απέχουν από τις δραστηριότητες του αρχαίου ελληνικού κόσμου. Πήραν μέρος στην εκστρατεία κατά της Τροίας⁵ και συμμετείχαν στους περσικούς πολέμους και συγκεκριμένα στη ναυμαχία της Σαλαμίνας⁶ με επτά τριήρεις. Επίσης, οι Ηπειρώτες συμμετείχαν στους πανελλήνιους αγώνες της Ολυμπίας, επειδή ακριβώς αισθάνονταν Έλληνες.

Ο λόγος που ο Θουκυδίδης⁷ χαρακτηρίζει τους Ηπειρώτες «βαρβάρους» ήταν ότι οι κάτοικοι της Ηπείρου ζούσαν σε ορεινές και απρόσιτες περιοχές και βρίσκονταν ως εκ τούτου σε μια κατώτερη βαθμίδα πολιτισμού σε σχέση με τους «πολιτισμένους» Αθηναίους. Ο όρος «βάρβαροι» δε σχετιζόταν με την εθνικότητα των Ηπειρωτών και είχε περισσότερο γεωγραφική παρά εθνολογική σημασία. Άλλωστε ο Θουκυδίδης, ως Αθηναίος ο ίδιος, ήταν φυσικό να αποκαλεί τους Ηπειρώτες «βαρβάρους», αφού αυτοί πολέμησαν στο πλευρό των Λακεδαιμονίων εναντίον της Αθήνας.

Τα βόρεια σύνορα της ενιαίας Ηπείρου ήταν, κατά το Στράβωνα⁸, η αρχαία Εγνατία οδός, που ήταν παράλληλη προς το Γενούσο ποταμό. Η Εγνατία οδός άρχιζε από την Επίδαμνο (σημερινό Δυρράχιο), περνούσε από τη Θεσσαλονίκη και κατέληγε στην Κωνσταντινούπολη. Τα ηπειρωτικά, λοιπόν, φύλα έφταναν προς βορρά μέχρι την Εγνατία οδό και προς Νότο μέχρι τον Αμβρακικό κόλπο.

Σύμφωνα με ιστορικές αναφορές, τα Ιλλυρικά έθνη που ήταν βόρεια του Γενούσου αναμίχθηκαν με τα ηπειρωτικά φύλα που κατοικούσαν στα νότια του ποταμού αυτού. Από την ανάμιξη αυτή προήλθαν οι «δίγλωσσοι» κάτοικοι της περιοχής της Αυλώνας, μεταξύ Γενούσου και Ακροκεραυνίων

4. Σύμφωνα με το Χρ. ΧΡΗΣΤΟΒΑΣΙΛΗ, *Ήπειρος γεωγραφικώς και εθνολογικώς*, Αθήνα 1905, σ. 2, το όνομα Ήπειρος παράγεται από το δωρικό *άπειρος*. Εκτός από την εξήγηση αυτή ο Χρ. Χρηστοβασιλής αναφέρεται και στην παράδοση, σύμφωνα με την οποία η Ήπειρος οφείλει το όνομά της στην «Ήπειρο» τη θυγατέρα του Εχίωνος, που πέθανε στη Χαονία και τάφηκε στο εκεί δάσος. Βλ. Γ. ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, «Το όνομα Ήπειρος», εκδ. *Ηπειρωτικής Εστίας*, Ιωάννινα 1952, σ. 5.

5. Ομ., *Ιλ.*, Β., στ. 749.

6. Ηροδ., Η, 45. Πρβ. Κων. ΕΥΣΤΑΘΙΑΔΟΥ, *Το Αλβανικόν και το Βορειοηπειρωτικόν Ζήτημα κατά την αρχικήν αυτών φάσιν*, Αθήναι 1950, σ. 9.

7. Βλ. Θουκ., Β., 68, 80, 5 Γ, 11, 7 και Κ. J. BELOCH, «Η εθνικότης των αρχαίων Ηπειρωτών», μτφρ. Ν. Παπαδόπουλος, *Ηπειρωτική Εστία*, 9 (1953), σσ. 3-12, 5.

8. Στράβ., Ζ' 322.

ορέων. Για το λόγο αυτό μερικοί συγγραφείς τοποθετούν προς βορρά τα όρια της Ηπείρου στα Ακροκεραύνια όρη⁹.

Από τις επιγραφές που έχουν βρεθεί στην Ήπειρο, εξάγεται το συμπέρασμα ότι από το τέλος του Δ' αιώνα π.Χ. η ελληνική ήταν η επίσημη γλώσσα των Ηπειρωτών¹⁰. Εξάλλου τα ευρήματα των ανασκαφών στον ευρύτερο ηπειρωτικό χώρο καταδεικνύουν απόλυτα την ελληνικότητα της Ηπείρου. Τα αρχαία ερείπια στην Απολλωνία, την Αντιπάτρεια, την Αντιγόνεια, στο Βουθρωτό και στη Φοινίκη δηλώνουν αφενός τα προς βορρά όρια της Ηπείρου και αφετέρου τον ελληνικό της χαρακτήρα¹¹. Σε κάθε σπίτι στο χωριό Πλιότσα, στην αρχαία δηλαδή πόλη Αμαντία, που βρίσκεται στα βόρεια του Τεπελενίου, υπάρχει μια συλλογή αρχαιοτήτων, έγραφε ο Δημήτρης Ευαγγελίδης¹².

Ο Nicholas Hammond σε σχετική αναφορά του επισημαίνει: «Ως αρχαιολόγος ήυρα ελληνικά φρούρια, κάστρα, πόλεις, επιγραφές, νομίσματα –όλα Ελληνικά από τα σημερινά σύνορα μέχρι τις εκβολές του ποταμού Αώου... Επί Πύρρου και ύστερα και επί της βυζαντινής εποχής η Βόρ. Ήπειρος ήτο και πλούσιο μέρος και κέντρο Ελληνικής παιδείας και πολιτισμού και έστειλε επιστήμονας Έλληνας στη Βενετία και στη νότια Ιταλία»¹³.

9. Πρβ. Κ. ΣΤΕΡΓΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Τα βόρεια σύνορα της Ηπείρου*, εκδ. Γρηγοριάδη, Αθήνα 1945, σ. 33 και Α. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΟΥ, *Οι Έλληνες και οι βόρειοι γείτονες*, Αθήνα 1945, σ. 198.

Ο Α. PHILIPPSON, *Thessalien und Epirus*, Berlin 1897, σ. 194, αναφέρει ότι από τον 5ο αιώνα το όνομα Ήπειρος χρησιμοποιείται για να δηλώσει τη χώρα μεταξύ Ακροκεραυνίων και Αμβρακικού.

10. Κ. J. VELOCH, ό.π. σ. 5. Επίσης ο ίδιος συγγραφέας στο έργο του GRIECHISCHTE, Berlin - Leipzig, 1926-27, σ. 36, επισημαίνει ότι οι Ηπειρώτες ήταν ανέκαθεν Έλληνες και δεν είναι εξελληνισμένοι Ιλλυριοί.

11. Ο Φώτ. Πέτσας στην εισήγησή του «Έλληνες και Ιλλυριοί» που δημοσιεύτηκε στα *Πρακτικά του 4' Πανελληνίου Συνεδρίου, Βόρειος Ήπειρος, Κοσμάς Αιτωλός*, Αθήνα 1988, σ. 186, αναδημοσιεύει από το βιβλίο του Ν. ΣΕΚΑ, Πίγια, 1982, εικόνες με σφραγίσματα ελληνικών ονομάτων σε κεραμίδα στέγης κτιρίων από διάφορες πόλεις της Βορείου Ηπείρου.

12. Δημ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ, *Η Βόρειος Ήπειρος*, εκδ. Συλλόγου προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, εν Αθήναις 1919, σ. 36. Ο ίδιος συγγραφέας αναφέρει ότι στη Βόρειο Ήπειρο κατοικούσαν στους ιστορικούς χρόνους τα παρακάτω ηπειρωτικά φύλα. Οι Χάονες που κατείχαν το Β.Δ. τμήμα περί τη σημερινή Χιμάρα, Δέλβινο και Φιλιάτες, μέχρι τον ποταμό Θύαμη. Στην κοιλάδα του Αργυροκάστρου και του Δρίνου εκτείνονταν οι Ατιντάνες. Ανατολικά των Ατιντάνων οι Παραναίοι, που ονομάστηκαν έτσι από τον Αώο ή Αύο ποταμό. Οι Ορέστες που κατείχαν τα μέρη της Κολώνιας και στην Κορυτσά κατοικούσαν οι Δασσαρίτες.

Ανάλογη αναφορά έχουμε και στον ιστορικό Κ. Άμαντο, στο σύγγραμμά του *Οι Βόρειοι γείτονες της Ελλάδος*, εν Αθήναις 1923, σ. 158.

13. Ν. HAMMOND, «Η Ελληνικότητα της Βορ. Ηπείρου», *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο* (1992), έκδ. ΕΗΜ, σσ. 3-4, 4.

Τα πορίσματα των ερευνών του N. Hammond επιδοκιμάζει και η καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Βελιγραδίου F. Parazoglou, η οποία ακόμη συμπεραίνει «ότι η περιοχή της κεντρικής Αλβανίας και της Βορ. Ηπείρου υπήρξε η πατρίδα των πολεμιστών που κατά τα τέλη της εποχής του χαλκού ίδρυσαν την επικράτεια στις Μυκήνες»¹⁴.

Η Ήπειρος κατά τους μεσαιωνικούς χρόνους εκτεινόταν, γεωγραφικά και διοικητικά από τον Αμβρακικό μέχρι την αρχαία Δαλματία. Η Παλαιά Ήπειρος περιελάμβανε το χώρο μεταξύ του Αμβρακικού και των Ακροκεραυνίων, ενώ η Νέα Ήπειρος άρχιζε από τα Ακροκεραύνια και έφτανε προς βορρά μέχρι τα νότια της Σκόδρας, δηλαδή περιελάμβανε όλη τη σημερινή Αλβανία.

Η εποχή που επακολούθησε, η περίοδος δηλαδή του ελληνικού δεσποτάτου της Ηπείρου, ευνόησε παντοιοτρόπως τον ελληνισμό, όπως και η εποχή του Πύρρου του βασιλιά της Ηπείρου.

Οι Τούρκοι που στη συνέχεια υπέταξαν την Ήπειρο δεν μπόρεσαν να αλλοιώσουν τον εθνικό της χαρακτήρα. Η Χιμάρα έμεινε αδούλωτη και επαναστάτησε νωρίς (1481) με αρχηγό τον αρματολό Κορκόδειλο Κλαδά. Ο Διονύσιος Σκυλόσοφος εξεγέρθηκε κατά των Τούρκων σε μια πρώιμη εποχή (1612), ενώ οι εξισλαμισθέντες Ηπειρώτες Σπαχήδες διατήρησαν κρυφά τη χριστιανική τους πίστη και το εθνικό τους φρόνημα. Τα δημοτικά τραγούδια, τα μοιρολόγια, οι χοροί, τα ήθη και έθιμα της σημερινής βόρειας και νότιας Ηπείρου πείθουν απόλυτα πως οι Τούρκοι αλλά και οι Αλβανοί δεν μπόρεσαν να αφανίσουν τη «ριζωμένη» ελληνικότητα των Ηπειρωτών.

2.1.2 Η αδιάκοπη συνέχεια του ελληνικού χαρακτήρα της Βορ. Ηπείρου

Η Ήπειρος που ήταν ενιαία μέχρι το 1913, γνώρισε κατά το μακραίωνα ιστορικό της βίο πολλές επιδρομές και λεηλασίες. Οι Ρωμαίοι για να εκδικηθούν την εκστρατεία του Πύρρου στην ιταλική χερσόνησο, την κατέστρεψαν και την υποδούλωσαν. Ούτε όμως η καταστροφή της Ηπείρου ούτε ο εξανδραποδισμός των εκατόν πενήντα χιλιάδων Ηπειρωτών από τον Αιμίλιο Παύλο μπόρεσαν να την ερημώσουν και να μεταβάλουν τον εθνικό της χαρακτήρα. Οι κατακτητές εξελληνίστηκαν και η χώρα δε μετέβαλε την «ιδιάζουσα υπόστασή της»¹⁵.

14. Αχ. ΛΑΖΑΡΟΥ, «Βόρειος Ήπειρος, Ιστορία - Πολιτισμός», *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο* (1990), έκδ. ΕΗΜ, σσ. 5-42, 10.

15. Σπ. ΛΑΜΠΡΟΥ, «Ηπειρωτικά», περ. *Νέος Ελληνομνήμων*, τόμ. Ι, τεύχ. Δ', Αθήνησιν 1913, σσ. 369-397, 372.

Η Ήπειρος γνώρισε μεγάλη ακμή, όταν οι Άγγελοι Κομνηνοί, μετά τη λατινική κατάληψη (1204) του Βυζαντίου, ίδρυσαν το «Δεσποτάτο της Ηπείρου», που εκτεινόταν από το Δυρράχιο μέχρι τη Ναύπακτο και είχε πρωτεύουσα την Άρτα. Κατά την περίοδο αυτή ενισχύθηκε γενικότερα ο ελληνισμός στις βορειοδυτικές περιοχές της Ελλάδας. Το ελληνικό δεσποτάτο, αφού διαφύλαξε τον ελληνισμό από τις φράγκικες και σέρβικες καταστροφές, μεταβλήθηκε σε κέντρο του ελληνικού πολιτισμού, όπως αυτό φαίνεται από τα πολλά μνημεία της εποχής αυτής και τις μαρτυρίες των παλαιών ιστορικών και χρονογράφων. Όμως, παρότι η διάλυση του ηπειρωτικού δεσποτάτου δεν άργησε να συμβεί, η γενναία προσπάθεια των Αγγέλων, όπως τονίζει ο Αδαμάντιος Αδαμαντίου¹⁶ δημιούργησε τις προϋποθέσεις για να αναβιώσει η ελληνική παιδεία και να «αναπηδήσουν» οι μετέπειτα κλέφτες και αρματολοί.

Από τα μέσα του ΙΔ' αιώνα επεκτείνεται η κυριαρχία του σερβικού κράτους του Στέφανου Δουσάν στην Ήπειρο. Η σερβοκρατία δεν έφερε καμιά αλλαγή. Η Ήπειρος δεν έχασε τον ελληνικό της χαρακτήρα, παρόλα τα δεινά που υπέστη. Οι Σέρβοι παρέμειναν σ' αυτή για λίγο χρονικό διάστημα και δεν έφεραν δικούς τους αποίκους εκτός από τα όργανα διοίκησης. Έτσι τα μόνα ίχνη που άφησαν στην Ήπειρο είναι μερικά τοπωνύμια που διασώζονται ακόμη και σήμερα¹⁷.

Το δυναμισμό του μεσαιωνικού ελληνισμού τον αποδεικνύουν τα έργα αρχιτεκτονικής και τέχνης¹⁸ στη Δρόπολη, στο Λάμποβο, στην Πολύτσανη, στο Βουθρωτό, το Γοραγτζή, το Δυρράχιο, στα Βελέγραδα κ.ά. Η ταύτιση

16. Αδ. ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΥ, «Ήπειρος: Μεσαιωνικοί Χρόνοι», Μ.Ε.Ε., τόμ. ΙΔ', Πυρσός, Αθήνα, σ. 337.

17. Ν. ΠΑΥΣΑΝΗ, *Η Βόρειος Ήπειρος και τα φυσικά της σύνορα*, εκδ. Μαρ. Βασιλείου, Αθήνα, σσ. 16-17. Βλ. G. STADTMÜLLER, «Τα προβλήματα της ιστορικής διερευνήσεως της Ηπείρου, εν μεθοδικόν πρόγραμμα», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, τόμ. Θ' (1934), σσ. 140-169, 156.

Είναι αναγκαίο να τονιστεί ότι σήμερα οι απόψεις για την αδιάλειπτη πολιτιστική πορεία των λαών δέχονται σοβαρή κριτική (E.J. HOBBSBAWM, «Μύθος η συνέχεια 3.000 χρόνων ελληνικού έθνους», εφημ. *Ελευθεροτυπία* 27-3-96, σσ. 14-15).

18. Ο Αχ. Λαζάρου στον πρόλογο του βιβλίου του Rene PUAUX, *La Malheureuse Epire* (μτφρ. Α. Αχ. Λαζάρου), εκδ. Τροχαλία, σ. 16, αναφέρει ότι την ελληνικότητα της Βορείου Ηπείρου από την αυγή της Ιστορίας με βόρειο σύνορο το Γενούσο (Σκούμπι) ποταμό αποδεικνύουν οι αρχαιολογικές πηγές και παραδέχονται οι ονομαστότεροι επιστήμονες Georgiev, P. Leveque, E. Leppore, N.G.L. Hammond, F. Papazoglou κ.ά., καθώς και έξοχοι Ηπειρώτες αρχαιολόγοι Δημ. Ευαγγελίδης, Φ. Πέτσας, Σωτ. Δάκαρης κ.ά. Βλ. Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ, *Επιγραφικά Σύμμεικτα από την Αλβανία*, εκδ. Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, «Φηγός» τιμητικός τόμος για τον καθ. Σωτ. Δάκαρη, Ιωάννινα 1994, σσ. 391-402. Πρβ. Β. ΜΠΑΡΑΣ, *Το Δέλβινο της Βορείου Ηπείρου και οι γειτονικές του περιοχές*, Αθήναι 1966 (επιμέλεια Λ. Βρανούση), σ. 13.

του πολιτισμού της Βορείου Ηπείρου με τον πολιτισμό του υπόλοιπου βορειοδυτικού ελλαδικού χώρου ήταν ανέκαθεν εμφανής. Η συμβολή του ελληνισμού και της Ορθοδοξίας στην πολιτιστική ανάπτυξη και στη διαμόρφωση της φυσιογνωμίας της Αλβανίας υπήρξε ανυπολόγιστη κατά τη μακρά κοινή ιστορική πορεία¹⁹.

Κατά τους μεσαιωνικούς χρόνους οι Αλβανοί εμφανίστηκαν στα βόρεια του Γενούσου. Άρχισαν να κατέρχονται προς το νότο διαδίδοντας τη γλώσσα τους. Έτσι στην ελληνική Ήπειρο, με την πάροδο του χρόνου, πολλοί Έλληνες έγιναν δίγλωσσοι²⁰. Κάποιοι απ' αυτούς τους δίγλωσσους Έλληνες αλλά και κάποιοι Αλβανοί νομάδες αναγκάστηκαν να μεταναστεύσουν στη Νότια Ελλάδα. Αυτό συνέβη όταν η μονοπώληση των εδαφών τους από τους άρχοντες γινόταν πιο βίαιη και ολοκληρωνόταν η Οθωμανική εισβολή. Η εξέλιξη αυτή έγινε πιο έντονη μετά το θάνατο του Καστρούτη²¹. Όσοι, βέβαια, είχαν ασπαστεί τον ισλαμισμό²², όπως είναι φυσικό, δεν είχαν ανάγκη εκπατρισμού. Γεγονός είναι, πάντως, ότι λίγες δεκαετίες μετά την κάθοδό τους αυτοί οι πληθυσμοί ασπάζονται το χριστιανισμό και αφομοιώνονται με το γηγενές στοιχείο. Έτσι, ο Βενετός Μάρκος Βαρβαρίγος, σε μια πρόιμη εποχή, και ενώ συνεχιζόταν ακόμη η κάθοδος αυτών των φυλών, ανέφερε στα 1479 προς τη Βενετική Γερουσία ότι «οι Αρβανίτες και οι Έλληνες δεν είναι παρά μόνο ένας λαός που μισεί κάθε ξένον»²³.

Η αλβανική προπαγάνδα ισχυρίστηκε ότι οι Αλβανοί εξελληνίστηκαν

19. Δημ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ, «Η Βόρειος Ήπειρος», *Επτά Ημέρες Καθημερινή*, 6 Μαρτίου 1994, σ. 8.

20. Πρβ. Κων. ΣΤΕΡΓΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Τα βόρεια σύνορα της Ηπείρου*, Αθήνα 1945.

21. Βλ. Alain DUCCELLIER, *Οι Αλβανοί στην Ελλάδα 13ος-15ος αιώνας*, μτφρ. Κατερίνα Νικολάου, Ίδρυμα Γουλανδρή-Χορν, Αθήνα 1994, σ. 17 και Α. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 28.

22. Στο βιβλίο *Historia e Shqipërisë*, Universiteti Shtetëror Tiranës, Instituti i Historisë dhe i Gjuhësisë, Tiranë 1959, σ. 366, αναφέρεται ότι οι Τούρκοι ως μέσο πειθαναγκασμού των κατοίκων ν' ασπαστούν τον Ισλαμισμό, εκτός απ' τη θρησκευτική διάκριση που γινόταν, ασκούσαν και πολιτική διακρίσεων στη φορολογία. Από αυτά γίνεται φανερό πόση ηθική αντίσταση διέθετε ο υπόδουλος βορειοηπειρωτικός ελληνισμός, που κράτησε αλώβητο τον εθνικό του χαρακτήρα κάτω από το μανδύα της θρησκευτικής του πίστης (βλ. Αλ. ΜΑΜΜΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο μύθος της Αλβανικής συμβολής εις την ανεξαρτησίαν της Ελλάδος*, εν Αθήναις 1963, σσ. 20-21). Επίσης, ο G. Amadori-Virgilj στο έργο του *La questione Pumeiota Italiana*, Volume primo, Bitonto 1908, σ. 84, αναφέρει ότι οι Αλβανοί βρήκαν στον ισλαμισμό τον πιο σταθερό φύλακα του πλούτου και των αποκλειστικών δικαιωμάτων τους.

23. Μαρ. ΜΙΧΑΗΛ-ΔΕΔΕ, «Οι Έλληνες Αρβανίτες», *Πρακτικά Β' Πανελληνίου Συνεδρίου για το Βορειοηπειρωτικό Ζήτημα*, Αθήνα 1992, σ. 456 και Σπύρου ΣΤΟΥΠΗ, *Ηπειρώτες και Αλβανοί, η προσφορά της Ηπείρου προς το έθνος*, έκδ. ΙΒΕ, Ιωάννινα 1976, σ. 69.

στη Βόρειο Ήπειρο. Η άποψη αυτή δεν έχει επιστημονική βάση, γιατί πριν έρθουν οι Αλβανοί στη Βόρειο Ήπειρο, στο χώρο αυτό υπήρχαν Έλληνες. Άλλωστε υπάρχουν ερευνητικές μελέτες από τις οποίες φαίνεται ότι ακόμη και στην Αττική οι Έλληνες έμαθαν αλβανικά από τους εκεί Αρβανίτες²⁴. Αφού, λοιπόν, στην Ελλάδα οι Έλληνες έμαθαν αλβανικά, πώς να μην μάθαιναν αλβανικά σε περιοχές που γειτνίαζαν με τα αλβανικά φύλα; «Εάν δεν υπήρχαν αρχαιότεροι Έλληνες εις την Β. Ήπειρον, δε θα είχομεν σήμερον ελληνογλώσσους κατοίκους αυτόθι, ούτε πρέπει να υποτεθεί ότι διά των σχολείων τάχα κατωρθώθη να μάθουν ελληνικά οι Αλβανοί και να γίνουν τόσο ενωρίς Έλληνες την γλώσσαν και το αίσθημα. Όστις γνωρίζει με πόσας δυσκολίας μανθάνουν ελληνικά οι Αλβανοί (Αρβανίτες) της Αττικής οι επικοινωνούντες καθ' εκάστην με τας Αθήνας, δεν θα πιστεύση τον μύθον περί εξελληνίσεως τυχόν Αλβανών εις την Βόρ. Ήπειρον»²⁵.

Τα ελληνικά τοπωνύμια εξάλλου που διασώζονται, προπαντός στη Χιμάρα, επιβεβαιώνουν την αδιάκοπη συνέχεια του ελληνισμού στη Βόρειο Ήπειρο. Άλλωστε και τα προεπαναστατικά κινήματα των Ηπειρωτών και ιδιαίτερα των Σουλιωτών και των Χιμαριωτών αποδεικνύουν ακριβώς αυτή την αδιάλειπτη συνέχεια του ελληνισμού. Επίσης και η συμβολή των Βορειοηπειρωτών στην Επανάσταση του 1821 δηλώνει τη γνήσια ελληνικότητά τους. Οι εθνικοί μας ευεργέτες Αρσακίης, Ζάππας, Ζωγράφος, Μπάγκας και Σίνας κατάγονταν από τη βορειοηπειρωτική γη και μάλιστα από διάγλωσσες περιοχές. Η εθνική και πολιτιστική συνεισφορά των Βορειοηπειρωτών προς το έθνος υπήρξε ανυπολόγιστη.

Τέλος, όταν η Ήπειρος απειλήθηκε από τους Σλάβους η *Επίσημη εφημερίδα του Βιλαετίου των Ιωαννίνων*, στο φύλλο της 2ας Φεβρουαρίου 1876 έγραφε για την ελληνικότητά της: «Η Ήπειρος δεν πρέπει ποτέ να λησμονηθεί, είναι η αρχαία Ελλάς, ο πρώτος σταθμός του Ελληνισμού, όπου εγεννήθησαν η θρησκεία και τα ελληνικά γράμματα, και οπόθεν διεσπάρησαν εις όλην την Ελλάδα. Εις την Ήπειρον όλοι οι κάτοικοι ανήκουν εις μίαν φυλήν, εις μίαν εθνότητα, μίαν και αδιαίρετον»²⁶.

24. Κων. ΑΜΑΝΤΟΣ, «Βόρειος Ήπειρος», Ανάτυπο από τη *Νέα Εστία*, Αθήνα 1946, τόμ. ΚΘ', τεύχος 451, σ. 4.

25. Κων. ΑΜΑΝΤΟΣ, *Οι βόρειοι γείτονες της Ελλάδας*, Αθήνα 1923, σ. 163. Βλ. Ορ. ΚΑΛΟΓΗΡΟΥ, *Η εκκλησία και η επιστήμη για τη Βόρ. Ήπειρο*, εκδ. Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, «Φηγός» τιμητικός τόμος για τον καθ. Σωτ. Δάκαρη, Ιωάννινα 1994, σσ. 523-534.

26. Δημ. ΖΟΥΡΑ-ΣΤΑΘΟΥΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Η ελληνικότης της Βορείου Ηπείρου, Γενική εξέταση του Βορειοηπειρωτικού Ζητήματος*, Αθήνα 1955, σ. 148.

2.1.3 Η αδιάλειπτη χρήση της ελληνικής γλώσσας στη Βόρειο Ήπειρο

Η γλώσσα αποτελεί ένα από τα κυριότερα εθνολογικά διακριτικά γνωρίσματα ενός έθνους. Όταν η γλώσσα διατηρείται, επιζεί ιστορικά και το έθνος. Χωρίς τη γλώσσα του κανένα έθνος δεν επιβώνει. Γι' αυτό και ο Νικόλαος Ανδριώτης τόνισε στον προτανικό του λόγο στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης το 1963: «Η Βόρ. Ήπειρος δεν θα είχε μείνει προσηλωμένη στα ελληνικά πεπρωμένα, αν είχε συμβεί να γίνει γλωσσικά ξένη προς τον άλλο ελληνισμό... Η σημερινή Ελλάδα υπάρχει ως έθνος και ως κράτος χάρη στο γεγονός ότι ο λαός μας μιλά Ελληνικά. Αν η ελληνική γλώσσα είχε χαθεί και εδώ κάτω, όπως χάθηκε στη Β. Βαλκανική, όπου εκτεινόταν παλαιότερα, είναι αυτονόητο ότι εμείς σήμερα θα ήμασταν πολίτες ενός κράτους νοτιοσλαβικού ή αλβανικού»²⁷. Η άποψη αυτή φανερώνει τη σπουδαιότητα της γλώσσας και τη συμβολή της στη διατήρηση του εθνικού χαρακτήρα μιας περιοχής.

Ο Georg Stadtmüller²⁸, που ασχολήθηκε με την ιστορία της Ηπείρου, υποστήριξε πειστικά ότι ο Γενούσος ποταμός είναι το βόρειο όριο της ελληνικής γλώσσας και του ελληνικού πολιτισμού. Επίσης και ο Σπύρος Λάμπρου²⁹ τόνιζε ότι η αλβανική γλώσσα στη Βόρειο Ήπειρο δεν μπόρεσε να αντικαταστήσει την ελληνική, αλλά ταχθηκε στο πλευρό της. Η μόνη γραπτή γλώσσα, συνεχίζει ο ίδιος, είναι η ελληνική στο βορειοηπειρωτικό χώρο και τούτο δεν είναι αποτέλεσμα προσηλυτισμού ούτε προήλθε από τα εγκατεσπαρμένα παντού ελληνικά σχολεία, αλλά προέρχεται από την πραγματική ανάγκη της ζωής και είναι το φυσικό επακόλουθμα της εθνικής συνείδησης της περιοχής³⁰.

Για το θέμα αυτό ο Δημήτρης Ευαγγελίδης³¹ αναφέρει ότι οι Αλβανοί θα είχαν χάσει τη γλώσσα τους στη Βόρειο Ήπειρο, αν είχαν εγκατασταθεί από τα αρχαία χρόνια ανάμεσα στους πολυπληθέστερους Έλληνες. Το ίδιο θα είχε συμβεί και με τους Έλληνες. Αν υποθεθεί ότι οι Έλληνες είχαν εγκατα-

27. Αντιχάρισμα στον καθηγητή Νικόλαο Ανδριώτη, *Ανατύπωση 88 εργασιών του με τη φροντίδα Επιτροπής*, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 335. Βλ. Χριστ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΑΚΗΣ, «Η συνέχεια και η ενότητα της ελληνικής γλώσσας», εφημ. *Καθημερινή* 27-10-1996, σ. 39.

28. Georg STADTMÜLLER, «Τα προβλήματα της ιστορικής διερευνήσεως της Ηπείρου, εν μεθοδικόν πρόγραμμα», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, τόμος Θ' (1934), σσ. 140-169, 146.

29. Σπ. ΛΑΜΠΡΟΥ, «Ηπειρωτικά», *Νέος Ελληνομνήμων*, τόμ. Γ', τεύχος Δ', Αθήνησιν 1913, σσ. 369-397, 372.

30. Σπ. ΛΑΜΠΡΟΥ, *ό.π.*, σ. 372.

31. Δημ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ, *Η Βόρεια Ήπειρος*, εκδ. Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφέλιμων Βιβλίων, εν Αθήναις 1919, σσ. 58-59.

σταθεί από τους αρχαίους χρόνους στη Βόρειο Ήπειρο μεταξύ των Αλβανών, θα είχαν αφομοιωθεί απ' αυτούς και θα είχαν χάσει τη γλώσσα τους, όπως συνέβη στην Επίδαμνο και την Απολλωνία, όπου οι Έλληνες, ιδρύοντας αποικίες μεταξύ των πολυπληθέστερων Αλβανών, έχασαν τη γλώσσα τους και διατήρησαν μόνο τη θρησκεία. Ούτε είναι λογικό, συνεχίζει ο ίδιος έγκριτος αρχαιολόγος, να υποθέσει κανείς ότι οι Έλληνες εγκαταστάθηκαν στη Βόρειο Ήπειρο κατά τους Βυζαντινούς χρόνους ή τους χρόνους της Τουρκοκρατίας, γιατί κατά τους ταραχώδεις αυτούς χρόνους πολλοί απομακρύνονταν από την περιοχή αυτή. Επίσης δεν είναι ορθό ότι οι σημερινοί Έλληνες της Βορείου Ηπείρου είναι εξελληνισμένοι Αλβανοί. Γιατί ποια δύναμη θα τους εξελλήνιζε αν δεν υπήρχαν εκεί Έλληνες. Η αλήθεια είναι, κατ' αυτόν, ότι ποτέ δεν καταστράφηκε ο αρχαίος ελληνικός πυρήνας στην Ήπειρο, αλλά ενισχύθηκε κατά τη Βυζαντινή περίοδο και κατόρθωσε να διατηρήσει αργότερα την εθνική συνείδηση και την ελληνική γλώσσα. Τη γλώσσα αυτή παρέλαβε, όπως αναφέρει, ο ηπειρωτικός λαός ως «γεραράν κληρονομίαν» και κατόρθωσε να την καλλιεργήσει, ώστε να εκφράσει μ' αυτή τους πόθους του και τις υψηλότερες ψυχικές του συγκινήσεις.

Αξιοσημείωτη, επίσης, είναι μια άλλη άποψη για τη διάδοση της αλβανικής γλώσσας στη Βόρειο Ήπειρο³². Σύμφωνα μ' αυτή, στο βορειοηπειρωτικό χώρο είχε εφαρμογή ο νόμος της επικράτησης των απλούστερων γλωσσών σε βάρος των πολυπλοκότερων. Η αλβανική γλώσσα ως απλούστερη διαδόθηκε στην περιοχή αυτή, αλλά δεν εκτόπισε την ελληνική. Έτσι η γλώσσα που χρησιμοποιούσαν ο Αλή Πασάς και οι Οθωμανικές αρχές στον ευρύτερο ηπειρωτικό χώρο και τη νότια Αλβανία ήταν η ελληνική. Το αποδεικνύουν τα δείγματα πωλητηρίων εγγράφων και ιδιωτικών συμφωνητικών που έχουν διασωθεί και τα οποία υπάρχουν στην Εθνική Βιβλιοθήκη, στο Ίδρυμα Βορειοηπειρωτικών Ερευνών κ.α.³³

Άλλωστε, οι τίτλοι ιδιοκτησίας της Βορείου Ηπείρου ήσαν γραμμένοι στην ελληνική. Στην ελληνική, επίσης, ήταν γραμμένα μέχρι το 1860 όλα τα διοικητικά και τελωνειακά έγγραφα στο Μπεράτι, στην Αυλώνα, στο Αργυρόκαστρο και προπαντός στην Κορυτσά³⁴.

Είναι γνωστό, επίσης, ότι οι απεσταλμένοι του Αλή Πασά των Ιωαννίνων προς το Μουσταφά Πασά της Σκόδρας, αν και Αλβανοί στην καταγω-

32. Μιχ. ΔΕΝΔΙΑΣ, «Απουλία και Χιμάρα», περ. *Αθηνά*, 38 (1927), σσ. 72-109.

33. Πρβ. Σπ. ΛΑΜΠΡΟΥ, *ό.π.*, σ. 377 και Σπ. ΣΤΟΥΠΗ, *Ηπειρώτες και Αλβανοί*, εκδ. ΙΒΕ, Ιωάννινα 1976, σσ. 319-323.

34. *Παρνασσός*, τόμος 7, Αθήνα 1883, σ. 320 και Φ. ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, «Ο ελληνικός πολιτισμός στη Βόρειο Ήπειρο», περ. *Βορειοηπειρωτικά*, Μάιος-Ιούνιος 1950, σ. 9.

γή, ήταν υποχρεωμένοι να έχουν μαζί τους και διερμηνείς, επειδή υπήρχε το ενδεχόμενο οι ίδιοι να μη γνωρίζουν τη γκέγκικη γλώσσα³⁵. Τόσο μεγάλη υπήρξε η διαλεκτική διαφορά μεταξύ των βόρειων Γκέγκηδων και των νότιων Τόσκηδων αλλά και η πατρογονική τους αντιπάθεια.

Τέλος, στη Βόρειο Ήπειρο ομιλείται γλωσσικό ιδίωμα διαφορετικό από τα ιδιώματα της κεντρικής και της νότιας Ηπείρου. Και περισσότερες αρχαιοπινείς λέξεις διατηρούν (*αίρεση, εικάζω κ.ά.*) και ακέραιες τις προσφέρουν. (Προφέρουν λ.χ. *νερό, σκυλί* και όχι *νιρό, σ'κλί*)³⁶.

Από όσα προαναφέρθηκαν γίνεται φανερό ότι η αλβανική γλώσσα στη Βόρειο Ήπειρο δεν κατέστη δυνατό να αντικαταστήσει την ελληνική γλώσσα. Η διάδοση της αλβανικής γλώσσας οφείλεται στο γεγονός ότι ήταν απλούστερη από την ελληνική. Αξίζει να παρατηρήσουμε ότι η γλώσσα των αρχών και της διοίκησης στο βορειοηπειρωτικό χώρο ήταν η ελληνική, μέχρι τα τέλη του περασμένου αιώνα. Η ελληνική γλώσσα που ομιλείται στη Βόρειο Ήπειρο δεν προήλθε από νοτιότερα μέρη, όπως φαίνεται από το γλωσσικό της ιδίωμα, ούτε είναι αποτέλεσμα εξελληνισμού των κατοίκων της. Είναι η γλώσσα των αρχαίων Ηπειρωτών, που ενώ υπέστη τις αναγκαίες γλωσσικές εξελίξεις και επιρροές, διατήρησε τον ελληνικό της χαρακτήρα και δεν αλλοιώθηκε. Οι επισημάνσεις αυτές μπορούν να βοηθήσουν στην αποσαφήνιση των εθνολογικών χαρακτηριστικών της Βορείου Ηπείρου και να καταδείξουν το συνεκτικό δεσμό της περιοχής αυτής με το εθνικό κέντρο.

2.1.4 *Μαρτυρίες ξένων περιηγητών για την ελληνικότητα της Βορείου Ηπείρου*

Οι μαρτυρίες των ξένων περιηγητών, όταν κυρίως λείπουν οι επαρκείς αρχαιολογικές έρευνες, αποβαίνουν ιδιαίτερα χρήσιμες, γιατί στηρίζονται σε γεγονότα που υποπίπτουν στην αντίληψή τους και συνήθως περιέχουν σπουδαίες γεωγραφικές, ιστορικές και εθνογραφικές παρατηρήσεις. Οι ξένοι περιηγητές που περιόδευσαν τη Βόρειο Ήπειρο, ως αυτόπτες μάρτυρες κατά τους δύο τελευταίους αιώνες, αναφέρθηκαν σε γεγονότα για τα οποία

35. Johann Georg von HAHN, *Albanesische Studien*, 1, Jena 1854, σ. 39. Πρβ. Αχ. Λαζάρου Πρόλογος, σχόλια, χρονικό στο βιβλίο του Rene PUAUX, *La Malheureuse Epire* (μτφρ. Α. Αχ. Λαζάρου), εκδ. Τροχαλία, σ. 24, και Δημ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗ, *Η Βόρειος Ήπειρος*, εν Αθήναις 1919, σ. 57.

36. Ευάγγ. ΜΠΟΓΚΑΣ, *Τα γλωσσικά ιδιώματα της Ηπείρου, Βορείου-Κεντρικής και Νοτίου*, εκδ. ΕΗΜ, Ιωάννινα 1964, τόμ. Β', σ. 1.

είχαν προσωπική αντίληψη. Πολλοί απ' αυτούς συνέβαλαν στη διόγκωση του φιλελληνικού ρεύματος. Επίσης, πολλές ήταν οι αναφορές τους στα ήθη, τα έθιμα και τον ελληνικό χαρακτήρα της Βορείου Ηπείρου³⁷.

Ο Γάλλος V. Bérard³⁸ για την περιήγησή του στο Ελμπασάν, έγραφε: «Η χριστιανική κοινότητα του Ελμπασάν είναι το προκεχωρημένο φυλάκιο του ελληνισμού εδώ, στα βόρεια. Όλοι αυτοί οι Αλβανοί καταλαβαίνουν και όλοι τους σχεδόν μιλούν τα ελληνικά. Έχουν ελληνικό σχολείο για τα αγόρια τους και ελληνικό σχολείο για τα κορίτσια τους. Θεωρούν τους εαυτούς τους Έλληνες. Η ελληνικότητά τους όμως αυτή δεν έχει επαναστατικό χαρακτήρα». Ο ίδιος περιηγητής αναφέρθηκε στις ιταλικές «μηχανορραφίες» και στην απάντηση που έδωσε η Κοινότητα του Ελμπασάν σ' ένα Γερμανό μυστικό πράκτορα που ήθελε να τους αποτρέψει απ' το φιλελληνισμό τους και να τους κάνει «αλβανίζοντες» και «αλβανόφρονες»: «Αλβανία» αποκρίθηκαν οι κάτοικοι του Ελμπασάν «και αγριότητα ήσαν γι' αυτούς συνώνυμα: ότι αυτοί την πατρίδα τους τη λένε Ήπειρο και ονομάζουν πρόγονό τους τον Πύρρο τον Έλληνα».

Ο V. Bérard αναφέρθηκε επίσης στον εθνισμό των Βλάχων του Δυρραχίου. Συγκεκριμένα παρατηρεί: «Η πόλη μπορεί να είναι ιταλική, το προάστιο όμως είναι ελληνικό. Σε όλα τα υπαίθρια καφενεία μιλούν ελληνικά. Πάνω από τα τεζάκια βρίσκονται τα πορτρέτα του Γεωργίου του Α' και του πρωθυπουργού του, του κ. Τρικούπη. Κάτω από τα πλατάνια μια συντροφιά φουστανελοφόρων πίνουν και τραγουδούν με την κιθάρα ένα αργόσυρτο τραγούδι του Αρχιεπισκόπου...»³⁹

Ο Γάλλος Rene Puaux⁴⁰ για την επιδίκαση εδαφών της Βορείου Ηπείρου στην Αλβανία έγραφε: «Οι Μεγάλες Δυνάμεις ικανοποιώντας την ιταλική βουλμία θα παραχωρήσουν στο φτιαχτό βασίλειο της Αλβανίας εδάφη κατοικούμενα από Έλληνες πατριώτες.» Ο ίδιος δημοσιογράφος αναφέρθηκε στα κέντρα του ηπειρωτικού ελληνισμού και στο εθνικό τους όραμα: «Υπάρχουν», έγραφε, «στην Ήπειρο έξι μεγάλα κέντρα ελληνισμού. Τα Ιωάννινα,

37. Από τους ξένους περιηγητές που επισκέφτηκαν τη Βόρειο Ήπειρο και δεν υποστήριξαν τις πολιτικές σκοπιμότητες των χωρών τους, τιμώντας με τον τρόπο αυτό την αποστολή τους, ξεχωρίζουν ο Rene Puaux με το έργο *La Malheureuse Epire*, ο Ch. Vellay με το έργο *L'irridentisme hellinique*, ο V. Bérard με το βιβλίο *La Turquie et l' Hellinisme contemporain* και ο δημοσιογράφος Luciano Magrini της εφημερίδας *Αιών (Secolo)* της Ρώμης.

38. V. BÉRARD, *Τουρκία και Ελληνισμός*, μτφρ. Μ. Λυκούδης, Εισαγωγή-Σχόλια Θ. Πυλαρινός, εκδ. Τροχαλία, Αθήνα 1987, σσ. 87-89.

39. V. BÉRARD, *ό.π.*, σσ. 47-48.

40. Rene PUAUX, *La Malheureuse Epire, Οδοιπορικό 1913 - Απελευθέρωση - Αυτονομία*. Πρόλογος - Σχόλια - Χρονικό: Αχ. Λαζάρου, μτφρ. Α. Αχ. Λαζάρου, εκδ. Τροχαλία, σ. 33.

3 ΑΘ. ΠΑΣΧΑΛΗΣ, *Τα Μεταπολεμικά Αναγνωστικά της Ελληνικής Μειονότητας της Αλβανίας*

τα Ζαγόρια, το Αργυρόκαστρο, το Μέτσοβο, η Χειμάρρα και η Κορυτσά. Από αυτά τα κέντρα ξεκίνησαν άνθρωποι, των οποίων η πρώτη σκέψη, μόλις απέκτησαν περιουσία στο εξωτερικό, ήταν να συμβάλουν στην πραγμάτωση του εθνικού οράματος: της ένωσης της Ηπείρου με την Ελλάδα». Έγραψε, επίσης, για την ελληνικότητα της Χιμάρας: «Δεν καθόρισε λοιπόν η Ελλάδα τα όρια της ελληνικής Ηπείρου μέχρι την παραλία βορείως της Χειμάρρας, από κενοδοξία, για να διευρύνει τα σύνορά της. Είναι αδύνατο η Χειμάρρα να μη γίνει ελληνική. Διότι είναι ήδη ελληνική.»⁴¹

Ο Ιταλός Luciano Magrini ανταποκριτής της εφημερίδας *Αιών* (*Secolo*) της Ρώμης, που είχε γνωρίσει την εθνολογική σύνθεση και τον ιστορικό χαρακτήρα της Βορείου Ηπείρου, έγραφε σε ανταπόκρισή του την 11η Ιουνίου 1913 προς την εφημερίδα⁴²: «πώς είναι δυνατόν να λεχθή τώρα εις τον λαόν αυτόν: Παύσατε να είσθε Έλληνες και γίνετε Αλβανοί. Κλείσατε τας εκατοντάδες των σχολείων σας, τα οποία σας edίδαξαν το αλφάβητον και μαζί με αυτό σας ενεφύσησαν το εθνικό αίσθημα. Είναι κατ'εξοχή πλέον να γίνεται Αλβανοί. Εν ονόματι του διαύλου της Κερκύρας η Ιταλία θα σας αποσπάση από τας ελληνικάς νίκας, διά να σας οίψει εις το πινάκιον της Αλβανοαυστριακής αυτονομίας».

Τέλος, ο Ch. Vellay⁴³, αναφερόμενος στην εθνική μεθόριο της Ελλάδας, τονίζει ότι αρχίζει από την Αυλώνα, διευθύνεται προς το Βεράτι, όπου το ελληνικό στοιχείο είναι ανθηρό, κατέρχεται στο Τεπελένι και έπειτα ανέρχεται Β.Α. προς τη Φλώρινα.

Οι προαναφερόμενοι περιηγητές, παρόλο που δε στηρίζουν το έργο τους σε ιστορικά και αρχαιολογικά τεκμήρια, με τις πληροφορίες και τις ανταποκρίσεις που συμπεριλαμβάνουν στο έργο τους, μας βοηθούν να αντιληφθούμε την ελληνικότητα της περιοχής, αλλά και τις «μηχανορραφίες» ορισμένων μεγάλων δυνάμεων προκειμένου να ικανοποιήσουν τα συμφέροντά τους παραχαράζοντας τα πραγματικά γεγονότα.

2.1.5 Νεότερες εθνογραφικές οριοθετήσεις της Βορείου Ηπείρου

Ο όρος Βόρειος Ήπειρος άρχισε να χρησιμοποιείται από τη στιγμή που το τμήμα αυτό της ενιαίας Ηπείρου επιδικάστηκε στο νεοσύστατο αλβανικό

41. Rene PUAUX, *ό.π.*, σσ. 45, 86-87.

42. Νικ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Η Δρόπολις Βορείου Ηπείρου*, Λεύκωμα, έτος πρώτον 1965, εκδ. της εν Αθήναις Ενώσεως Δροπολιτών «Ο ΔΡΙΝΟΣ», σ. 62.

43. Ch. VELLAY, *L'Irrendentisme hellinique*, Paris 1913, σ. 24 και Νικ. ΠΑΤΣΕΛΗΣ, *Η Βόρεια Ήπειρος και τα φυσικά της σύνορα*, εκδ. Μαρ. Βασιλείου και Σία, Αθήναι, σ. 29.

κράτος το έτος 1913. Η ονομασία αυτή δεν αναφέρεται σε κάποια πάγια γεωγραφική διαίρεση⁴⁴, αλλά προέκυψε από την ιστορική συγκυρία. Το ερώτημα που προκύπτει είναι αν όλοι όσοι κατοικούν σήμερα στο βορειοηπειρωτικό χώρο είναι Έλληνες και μέχρι πού εκτείνονται, σύμφωνα με τους ιστορικούς, τους γεωγράφους και τους εθνολόγους, τα όρια της Βορείου Ηπείρου. Έτσι καθίσταται απαραίτητο να αναφερθούμε στην εθνογραφική σύνθεσή της, πολύ περισσότερο που η διάχυση και η διασπορά των εθνοτήτων στη Βόρειο Ήπειρο καθιστά αδύνατη τη χάραξη μιας αδιαμφισβήτητης διαχωριστικής γραμμής απ' όλες τις πλευρές⁴⁵.

Οι Έλληνες συγγραφείς του 18ου αιώνα, όπως ο Μελέτιος και οι Δημητριάδεις⁴⁶, εντάσσουν στην Ήπειρο το Αργυρόκαστρο, το Δέλβινο, τους Αγίους Σαράντα και τη Χιμάρα. Η Αυλώνα, το Μπεράτι, το Ελμπασάν και η Κορυτσά, θεωρούνται απ' αυτούς ότι ανήκουν στην Αλβανία.

Ο Αθανάσιος Ψαλίδας και ο Κοσμάς Θεσπρωτός⁴⁷ θεωρούν τον Αώο ποταμό ως το νότιο όριο της Αλβανίας. Έτσι γι' αυτούς το Αργυρόκαστρο, το Δέλβινο, οι Άγιοι Σαράντα, η Χιμάρα και η Αυλώνα, εκτός ίσως από την Πρεμετή για τον Κοσμά το Θεσπρωτό, ανήκουν στην Ήπειρο.

Ο μελετητής των ηπειρωτικών πραγμάτων Παναγιώτης Αραβαντινός⁴⁸ συμπεριλαμβάνει στην παλαιά Ήπειρο το Αργυρόκαστρο, το Δέλβινο και τη Χιμάρα και στη Νέα Ήπειρο ή Νότια Αλβανία τα διοικητικά θέματα Πρεμετής, Αυλώνας και Τεπελενίου.

Το Υπουργείο Εξωτερικών⁴⁹ της Ελλάδας, απευθυνόμενο το 1911 προς τα προξενία Ηπείρου και Αλβανίας καθόριζε τη γλωσσολογική γραμμή

44. Λεων. ΚΑΛΛΙΒΡΕΤΑΚΗΣ, «Εθνοπολιτισμικές οροθετήσεις, Η γεωγραφική έννοια της Βορείου Ηπείρου και η πληθυσμιακή σύνθεση», *Καθημερινή*, αφιέρωμα στη Βόρειο Ήπειρο, 6 Μαρτίου 1994, σ. 28.

45. Γεώρ. ΣΑΡΗΓΙΑΝΝΗΣ, «Η εθνογραφική σύνθεση και το εθνικό ζήτημα στον Ηπειρωτικό χώρο», *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο*, 8 (1986), σ. 311.

46. Λεων. ΚΑΛΛΙΒΡΕΤΑΚΗΣ, *ό.π.*, σ. 28.

47. Κοσμάς ΘΕΣΠΡΩΤΟΣ και Αθ. ΨΑΛΙΔΑΣ, *Γεωγραφία Αλβανίας και Ηπείρου*, Προλεγόμενα και σημειώσεις Αθαν. Παπαχαρίση, Επανέκδοση ΕΗΜ, Ιωάννινα 1964, Passim. Πρβ. Π. ΚΟΥΓΙΤΣΑ, *Πραγματεία τοπογραφική, ιστορική και εθνολογική της Άνω Αλβανίας Ιλλυρίας, Κάτω Αλβανίας ή Μακεδονικής Ιλλυρίας και Ηπείρου*, εν Αθήναις 1905.

48. Παν. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, *Χρονογραφία της Ηπείρου των τε ομόρων ελληνικών και ιλλυρικών χωρών*, εν Αθήναις εκ του τυπογραφείου Σ. Βλαστού 1856, τόμ. Α', 1856, σ. 320.

49. Α.Υ.Ε., 1911, Β 152, αρ. 17007, Αθήνα, 30-6-1911 από παραπομπή Βασ. ΚΟΝΤΗ, *Εναίσθητες ισορροπίες, Ελλάδα και Αλβανία στον 20ό αιώνα*, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 189.

που χώριζε τους ελληνόφωνους και αλβανόφωνους πληθυσμούς της Ηπείρου. Η γραμμή αυτή άρχιζε *grosso modo* από το ακρωτήριο Γλώσσα απέναντι από το νησί Σάσων και κατέληγε στην Κορυτσά. Βόρεια της γραμμής αυτής, με βάση το έγγραφο του Υπουργείου, δεν υπήρχε κανένα ελληνόφωνο χωριό, εκτός από το χωριό Άρτα στην περιοχή της Αυλώνας. Στα νότια της γλωσσολογικής αυτής γραμμής υπήρχαν δεκατέσσερα αλβανόγλωσσα χωριά, με νοτιότερα αυτά που βρίσκονταν στην περιοχή Μαργαριτίου και Παραμυθιάς.

Ο εθνογραφικός χάρτης της Βορείου Ηπείρου⁵⁰ του Γενικού Στρατηγείου του Ελληνικού Στρατού, που δημοσιεύτηκε το 1919 με στοιχεία του 1913 συμπεριλαμβάνει στη Βόρειο Ήπειρο τους καζάδες της Κορυτσάς, του Σταρόβου, της Κολωνίας, του Αργυροκάστρου, της Χιμάρας, του Δελβίνου, του Λεσκοβικίου, του Τεπελενίου, της Πρεμετής και του Πωγωνίου.

Στις εθνικές διεκδικήσεις της Ελλάδας στη Βόρειο Ήπειρο αναφέρεται και το υπόμνημα που υπέβαλε ο Ελευθέριος Βενιζέλος στη Διάσκεψη Ειρήνης των Παρισίων την 30-12-1918. Στο υπόμνημα αυτό τονίζεται ότι «θα ηδύνατο άνευ δυσκολίας να αποσπαστεί διά να προσαρτηθεί εις την Αλβανία η περιφέρεια του Κουρβέλεσι, τα βορείως του Βογιούσα κείμενα τμήματα των καζάδων του Τεπελενίου και της Πρεμετής και ο Καζάς του Σταρόβου, κείμενος βορείως του Ντεβόλι, των οποίων ο πληθυσμός είναι σχεδόν αποκλειστικώς Αλβανικός. Θα έμενεν ούτως εις την Βόρ. Ήπειρον πληθυσμός 120.000 Ελλήνων και 80.000 Αλβανών»⁵¹.

Έτσι στη σημερινή συγκυρία θεωρείται ακραία⁵² η εκδοχή που τοποθετεί τα όρια της Βορείου Ηπείρου στο Γενούσο (Shkumbini) ποταμό. Μετριοπαθής λογίζεται η άποψη που έχει ως βάση και τα αποτελέσματα των εκλογών 1990-91 και τοποθετεί τα όρια της Βορείου Ηπείρου νότια του Βογιούσα ποταμού, περιοχή στην οποία το ελληνικό στοιχείο εμφανίζει αξιολογή παρουσία.

Ως προς την εθνολογική σύνθεση του βορειοηπειρωτικού χώρου θα πρέπει να επισημάνουμε ότι η διαίρεση του πληθυσμού σε Έλληνες και Αλβανούς είναι μια υπεραπλούστευση της πραγματικότητας που έρχεται σε αντί-

50. Carte Ethnographique de l'Épire du Nord en 1913 του Γεν. Στρατηγείου του Ελληνικού Στρατού, Τμήμα Πολιτικών Υποθέσεων, 1919.

51. Βασ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Βόρειος Ήπειρος, η συνεχιζόμενη εθνική τραγωδία*, εκδ. Ε. Ρήγα, σ. 271.

52. Λεων. ΚΑΛΛΙΒΡΕΤΑΚΗΣ, *ό.π.*, σ. 28. Βλ. Θ. ΒΕΡΕΜΗΣ - Θ. ΚΟΥΛΟΥΜΠΗΣ - Η. ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, *Ο ελληνισμός της Αλβανίας*, Πανεπιστήμιο Αθηνών ΕΛΙΑΜΕΠ, εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα 1995, σ. 12.

θεση με τις εθνοπολιτισμικές κατηγορίες⁵³ πληθυσμών, που διέκριναν ήδη σοβαροί μελετητές του 18ου και 19ου αιώνα.

Ο Παναγιώτης Αραβαντινός⁵⁴ αναφερόμενος στα «αυτόχθονα έθνικά στοιχεία και όσα ως αποσπάσματα έπηλύδων έθνων άπώκησαν έν τή χώρα ταύτη», διαιρεί τους κατοίκους της Βορείου Ηπείρου σε: α) Έλληνες, «άπογόνους αυτόχθόνων Έλλήνων Ήπειρωτών». β) Αλβανούς, γηγενείς απογόνους Πελασγών και Ιλλυριών. γ) Ημιέλληνες ή Γραικοαλβανούς, απογόνους συγκατοίκησης Ελλήνων και Αλβανών. δ) Σλάβους, υπολείμματα της βουλγαρικής και σερβικής φυλής στις επαρχίες της Κορυτσάς. ε) Κουτσόβλαχους κυρίως στην Πρεμετή και την Κορυτσά. στ) Αρβανιτόβλαχους, δηλαδή Βλάχους, κυρίως της Πρεμετής, που συμβίωσαν με αλβανικές φυλές και έμαθαν τη γλώσσα τους. ζ) Αθίγγανους και Αράπηδες (Μαύρους) άγορασμένους από ντόπιους οθωμανούς.

Ο Αθανάσιος Ψαλίδας⁵⁵, στις αρχές του περασμένου αιώνα, διακρίνει του κατοίκους της Βορείου Ηπείρου σε: α) Γραικούς χριστιανούς της Δρόπολης, του Δέλβινου και τριών χωριών της Χιμάρας. β) Αλβανούς χριστιανούς στα βόρεια και βορειοανατολικά χωριά της Δρόπολης, σε ορισμένα χωριά του Δέλβινου, της Χιμάρας, της Πρεμετής και σε 20 περίπου χωριά της Κορυτσάς. γ) Αλβανούς μουσουλμάνους⁵⁶ των υπόλοιπων περιοχών.

Μολαταύτα, η οθωμανική διοίκηση θεωρούσε ως Έλληνες τους μη μωαμεθανούς κατοίκους της Βορείου Ηπείρου. Πριν από το 1913 το σύνολο σχεδόν του χριστιανικού πληθυσμού της Βορείου Ηπείρου είχε ελληνική εθνική συνείδηση. Ωστόσο, υπήρχαν και πολλοί μουσουλμάνοι που διακρίνονταν για τα φιλικά αισθήματά τους προς τους Έλληνες, πολύ φυσικό άλλωστε, αφού αρκετοί απ' αυτούς ήταν απόγονοι χριστιανών που είχαν ασπαστεί άλλοτε τον ισλαμισμό.

53. Λεων. ΚΑΛΛΙΒΡΕΤΑΚΗΣ, *ό.π.*, σ. 28.

54. Παν. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, *Περιγραφή της Ηπείρου εις μέρη τρία*, μέρος Α', Εισαγωγή Κ. Δημάρα, Επιμέλεια Ε. Νικολαΐδου, επανέκδοση ΕΗΜ, Ιωάννινα 1984, σ. 193.

55. Λεων. ΚΑΛΛΙΒΡΕΤΑΚΗΣ, *ό.π.* και Κοσμά ΘΕΣΠΡΩΤΟΥ και Αθαν. ΨΑΛΙΔΑ, *ό.π.*

56. Ο Χρ. ΠΑΠΑΣΤΑΥΡΟΥ στο βιβλίο του, *Η Ελλάδα και η Βόρεια Ήπειρος*, 1945, σσ. 34 κ.ε., αναφερόμενος στο βίαιο εξισλαμισμό των Βορειοηπειρωτών τονίζει ότι σε όλα τα μουσουλμανικά χωριά της Βορείου Ηπείρου οι μητέρες αποκοιμίζουν τα παιδιά κάνοντας το σημείο του σταυρού, όπως και οι Ελληνίδες. Όταν ζυμώνουν χαράσσουν στη ζύμη το σημείο του σταυρού και όταν τα βρέφη καταλαμβάνονται από βήχα τους φωνάζουν «κριστ», δηλαδή Χριστός. Οι σκοποί των τραγουδιών, τα μοιρολόγια, οι χοροί, τα ήθη και τα έθιμά τους είναι σημεία μιας ριζωμένης ελληνικότητας που δεν μπόρεσε να ενταφιάσει και να εξαφανίσει ο βίαιος εξισλαμισμός. Βλ. Αλέξ. Κ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ο Αλβανικός Εθνικισμός και ο Οικουμενικός Ελληνισμός, «Άπειρος» χώρα*, εκδ. Νέα Σύνορα, Αθήνα 1992, σ. 96.

2.1.6 Εθνολογικές στατιστικές της Βορείου Ηπείρου

Το ελληνικό στοιχείο, χωρίς καμιά αμφισβήτηση, ανέκαθεν υπερτερούσε στις περιοχές Αργυροκάστρου, Δέλβινου, Πωγωνίου⁵⁷ και Χιμάρας. Ακόμη και η τουρκική απογραφή⁵⁸ του 1908 στη Βόρειο Ήπειρο αριθμούσε τους Έλληνες σε 128.000 και τους Αλβανούς σε 95.000. Κατά την απογραφή της ελληνικής κυβέρνησης του 1913 ο πληθυσμός της Βορείου Ηπείρου είχε ως εξής:

a) Département de Corytsa			
	Grece	Albanais	Total
District de Corytsa...	32.873	35.807	68.680
» Starovon...	326	8.262	8.588
» Colonia...	11.269	9.615	20.884
b) Département d'Argyrocastron			
District d'Argyrocastron	20.016	21.424	41.440
» Chimara et Couvelession	6.188	4.460	10.548
» Delvinon	17.296	4.645	21.940
» Liaskovikion	6.455	3.993	10.448
» Tepelenion	6.093	6.727	12.820
» Premeti	10.823	12.251	23.074
» Pogonion	5.185	—	5.185
» Philiatès	365	4.350	4.715
	116.888	111.534	223.422

(Πηγή: C. D. STERGHIOPOULOS - Chr. SOULIS, *La question de l'Épire du Nord*, Paris 1946, σ. 58)

Επίσης κατά την επίσημη στατιστική της αλβανικής κυβέρνησης, οι περιφέρειες της Βορείου Ηπείρου το 1927, περιλάμβαναν τους παρακάτω κατοίκους:

57. Ο W.M. Leake *Travels in northern Greece*, VOL VI AMSTERDAM, σ. 101 αναφέρει: «All the inhabitants of Pogoniani are Greek except those of Vostina».

58. Chr. SOULIS, *La question de l'Épire de Nord*, Paris 1946, σ. 58 και Δημ. ΖΟΥΡΑ-ΣΤΑΘΟΥΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Η ελληνικότητα της Βορ. Ηπείρου*, Αθήναι 1955, σ. 153 (βλ. στους Πίνακες 1-4 τις στατιστικές πληθυσμών των Giovanni Amadori-Virgilj, Χρ. Χρηστοβασίλη, Δημ. Χασιώτη και Longworth).

a) Département de Corytsa			
	<i>Orthodoxes</i>	<i>Mahomélans</i>	<i>Total</i>
1) District de Corytsa...	30.459	32.254	62.713
2) » Pogradetz...	4.150	19.746	23.896
3) » Viglissa...	5.765	18.877	22.642
4) » Colonia...	5.068	5.881	10.949
5) » Liaskoyikion	5.065	2.389	7.454
	50.607	77.257	127.864
b) Département d'Argyrocastron			
1) District d'Argyrocastron	13.632	11.820	25.552
2) » Premeti	10.584	12.852	23.436
3) » Delvinon	15.349	5.030	20.379
4) » Libochovon	16.080	2.774	18.854
5) » Tepelenion	2.597	15.626	18.223
6) » Courvelession	411	10.254	10.665
7) » Tsamouria	6.656	3.840	10.495
8) » Chimara	8.043	—	8.043
	73.352	62.196	135.548
En récapitulant, nous avons:			
	<i>Orthodoxes</i>	<i>Mahomélans</i>	<i>Total</i>
District d'Argyrocastron	73.352	62.196	135.548
» de Corytsa	50.607	77.257	127.864
	123.959	139.453	263.412

(Πηγή: T. SELENICA, *Shqipëria në 1927*, Tiranë 1928, όπως αναφέρεται στο βιβλίο C.D. STERGIHOPOULOS - Chr. SOULIS, *La question de l'Épire du Nord*, Paris 1946, σ. 59).

Η συγκριτική εξέταση των δύο αυτών στατιστικών αποδεικνύει τη μείωση του ελληνικού πληθυσμού. Η μείωση αυτή οφείλεται κυρίως στη μετανάστευση των Ελλήνων προς την ελεύθερη Ελλάδα και την Αμερική, καθώς και στον εποικισμό των νότιων περιοχών από βόρειους αλβανικούς πληθυσμούς.

2.2 Η αλβανική εθνική αφύπνιση και οι προσπάθειες για δυαδική ένωση μεταξύ Ελλάδας και Αλβανίας

Η αναρρόχιση του Αλή Πασά στο θρόνο της Ηπείρου αποτέλεσε σταθμό στις ελληνοαλβανικές σχέσεις⁵⁹. Στην αυλή του Αλή υπηρέτησαν σημαίνοντες Έλληνες γραμματικοί και μετέπειτα στρατιωτικοί αρχηγοί της ελληνικής επανάστασης. Κοινός εχθρός των Ελλήνων και του Αλή Πασά ήταν η οθωμανική αυτοκρατορία. Το 1822 κατά την πολιορκία του Αλή Πασά από τα σουλτανικά στρατεύματα, πολλοί Έλληνες πολέμησαν στο πλευρό του, παρά τον απηνή διωγμό των Σουλιωτών από τον Αλή Πασά. Αλλά και ο Δημήτρης Υψηλάντης⁶⁰ το 1821 απηύθυνε επιστολή προς τους αγάδες της Παραμυθιάς Πρόνιο και Τσάπαρη και όλους τους Τσάμηδες και ζητούσε απ' αυτούς να λάβουν μέρος στον ξεσηκωμό του γένους.

Αξιοσημείωτη είναι και η αλβανική επαναστατική κίνηση που εκδηλώθηκε την άνοιξη του 1829 στη Λιπουργιά⁶¹. Πενήντα έξι αγάδες με κοινή τους συμφωνία αποφάσισαν να υψώσουν την ελληνική σημαία και να επαναστατήσουν κατά των Τούρκων. Ο αγώνας θα άρχιζε από τη Χιμάρα και μετά την απελευθέρωση της Αλβανίας και της Ηπείρου θα επακολουθούσε ένωση με την Ελλάδα. Η απόφαση αυτή, που διαβιβάστηκε μέσω του Σπυρομήλιου στην τότε ελληνική κυβέρνηση, ήταν αντικειμενικά δύσκολο να εισακουστεί κατά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο, γιατί η οικονομική κατάσταση του νεοσύστατου κράτους ήταν απογοητευτική.

Επακολούθησαν και άλλα αλβανικά επαναστατικά κινήματα⁶², τα οποία περισσότερο απέβλεπαν στη διατήρηση των προνομίων και λιγότερο ήταν αποτέλεσμα εθνικής αφύπνισης. Το 1847 ο Γκιόν Λέκας επαναστατεί στο Κουρβελές⁶³ και πριν ο τουρκικός στρατός καταπνίξει την επανάσταση, οι Τάσκηδες αγάδες και μπέηδες της περιοχής στέλνουν έκκληση στον Όθωνα και τη Βουλή των Ελλήνων και ζητούν την προσάρτησή τους στο Ελληνικό Βασίλειο.

59. Βασ. ΣΦΥΡΟΕΡΑΣ, *Ιστορική προσέγγιση στην πορεία των ελληνοαλβανικών σχέσεων*, Πρακτικά σεμιναρίου Πανεπιστημίου Αθηνών, ΟΕΔΒ, Αθήνα 1994, σ. 36.

60. Απ. ΔΑΣΚΑΛΑΚΗΣ, *Κείμενα - Πηγαί της Ιστορίας της Ελληνικής Επανάστασης*, τόμ. Β', Αθήνα 1967, σσ. 258-259 και Βασ. ΣΦΥΡΟΕΡΑΣ, *ό.π.*, σ. 36.

61. Τίτος ΓΙΟΧΑΛΑΣ, «Ανέκδοτα τινά κείμενα περί Αλβανίας, αλβανικού αλφαβήτου και ελληνοαλβανικών σχέσεων», *Μνημοσύνη*, εν Αθήναις, τόμ. Β', 1969, σσ. 427-452, 429.

62. *Historia e Shqipërisë, Kryengritia e vitit 1847 në Shqipërinë jugore*, Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë, Instituti i Historisë, Tiranë 1984, Vëllim i dytë, σσ. 129 κ.ε.

63. Τίτος ΓΙΟΧΑΛΑΣ, *ό.π.*, σ. 431.

Την ίδια εποχή ιδρύεται στην Αθήνα ένα είδος «Πολιτικής Εταιρίας» που κάνει λόγο για φυλετική συγγένεια μεταξύ των δύο λαών με σκοπό να προετοιμάσει την ένωση Ελλάδας και Αλβανίας. Η Υψηλή Πύλη υποπτεύεται τις προσπάθειες προσέγγισης Ελλήνων και Αλβανών και από αντιπερισπασμό εργάζεται για την αλβανική εθνική αφύπνιση. Με την πάροδο του χρόνου η ιδέα της προσάρτησης της Αλβανίας στην Ελλάδα εγκαταλείπεται και κατακτά έδαφος η δημιουργία ενός δυαδικού κράτους, κατά τα πρότυπα της Αυστροουγγαρίας. Σ' αυτό συνέβαλε η άποψη περί κοινής ιστορικής μοίρας των δύο λαών, που ήταν διαδεδομένη και στην Ελλάδα και στην Αλβανία.

Οι ελληνοαλβανικές επαφές συνεχίστηκαν ανάμεσα σε εκπροσώπους των ισχυρών Αλβανών μπέηδων και της επίσημης ελληνικής πολιτείας. Πριν από το Βερολίνιο Συνέδριο συναντήθηκε με την έγκριση του Γεωργίου Α' στα Γιάννινα⁶⁴ ο Έλληνας πρόξενος της Σκόδρας με τους σημαίνοντες Αλβανούς Abdul Frashëri και Mehmet Ali Vrioni. Οι προτάσεις της ελληνικής πλευράς αφορούσαν την ένωση με την Ελλάδα του γεωγραφικού τμήματος ως τον ποταμό Σκούμπι. Οι ελληνικές αυτές προτάσεις έγιναν δεκτές με επιφυλακτικότητα, γιατί οι Αλβανοί στις αντιπροτάσεις τους ζητούσαν την αναγνώριση της αλβανικής ηγεμονίας, η οποία θα περιλάμβανε την Αλβανία και μέρος της Ηπείρου. Μόνο αν προσαρτιόταν στην αλβανική ηγεμονία η Άνω Αλβανία, θα μπορούσε η Ήπειρος, σύμφωνα με την πρόταση των Αλβανών, να ενσωματωθεί στο ελληνικό κράτος. Έτσι οι συνεννοήσεις ανάμεσα στις δύο πλευρές οδηγήθηκαν σε αποτυχία. Την ίδια τύχη είχαν και οι μυστικές συναντήσεις του Στέφανου Σκουλούδη, απεσταλμένου της ελληνικής κυβέρνησης στην Κωνσταντινούπολη, με Αλβανούς της οθωμανικής βουλής.

Έτσι διαφάνηκε ότι και οι δύο εθνότητες διεκδικούσαν την ίδια περιοχή⁶⁵. Το πρόβλημα αυτό δημιουργήθηκε από τη συνήθεια των Τούρκων να κατατάσσουν τους υπηκόους ανάλογα με τη θρησκεία. Πιο συγκεκριμένα τους ορθόδοξους Αλβανούς τους θεωρούσαν Έλληνες και τους μουσουλμάνους Τούρκους⁶⁶. Άλλωστε, οι Τούρκοι και ιδιαίτερα οι Αλβανοί αξιωματούχοι της Ηπείρου σκόπιμα δημιουργούσαν σύγχυση ως προς τα σύνορα των δύο εθνοτήτων. Η σύγχυση αυτή μεγάλωνε και από την εύλογη ανάμιξη των πληθυσμών μεταξύ των όμορων αυτών λαών.

64. Κων. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού - Ήπειρος*, εκδ. Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 526.

65. Basil KONTIS, *Greece and Albania*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1976, p. 11.

66. Βασ. ΚΟΝΤΗΣ, *Εναισθητες ισορροπίες*, ό.π., σ. 93.

Το Συνέδριο του Βερολίνου (1878) που επακολούθησε, περιείχε εκτός των άλλων και την υπόδειξη να παραχωρηθεί στην Ελλάδα η Ήπειρος μέχρι τον Καλαμά. Το γεγονός αυτό αναζωπύρωσε το εθνικιστικό κίνημα των Αλβανών. Έτσι κατά τη διάρκεια του παραπάνω Συνεδρίου συγκλήθηκε από Αλβανούς συνέλευση στην Πρισρένη του Κοσσυφοπεδίου για την υπεράσπιση των δικαιωμάτων του αλβανικού έθνους, με την υποστήριξη της Τουρκίας και τις παρασκηνιακές διαβουλεύσεις της Ιταλίας⁶⁷. Σκοπός του αλβανικού αυτού Συνδέσμου ήταν «να αντισταθεί σε κάθε προσπάθεια προσάρτησης εδαφών, που ο Σύνδεσμος θεωρούσε αλβανικά, και να επιτύχει ένα αυτόνομο καθεστώς μέσα στην Οθωμανική αυτοκρατορία»⁶⁸. Για το ζήτημα μάλιστα της Ηπείρου συγκροτήθηκε στη Πρέβεζα⁶⁹, με την καθοδήγηση της Τουρκίας, αλβανικό κομιτάτο από Αλβανούς μπέηδες που περιόδευσαν στην Ευρώπη κατά τις οδηγίες του ανθέλληνα Ιταλού προξένου De Gubernantis, για να υποστηρίξει τις αλβανικές αξιώσεις στην Ήπειρο, οι οποίες έφταναν μέχρι και την ίδια την Πρέβεζα⁷⁰.

Όταν η Πύλη διαπίστωσε ότι ο Σύνδεσμος της Πρισρένης απειλούσε τα συμφέροντά της, με την αυτοανακήρυξή του το 1880 σε προσωρινή κυβέρνηση της Αλβανίας⁷¹, συνέλαβε, καταδίκασε ή εξόρισε τους αρχηγούς της αλβανικής κίνησης. Η ύπουλη αυτή ενέργεια της Τουρκίας καλλιέργησε, από αντίδραση πλέον, στους Αλβανούς την ιδέα μιας αλβανικής ανεξαρτησίας⁷². Ωστόσο, το εθνικιστικό κίνημα των Αλβανών, παρά τις διώξεις, δεν καταπνίγηκε.

67. Πρβ. Αντ. ΚΑΡΓΑΛΗΣ, *Η ιταλική πολιτική εν Αλβανία και τοις Βαλκανίοις*, εν Αθήναις 1914, σσ. 5 κ.ε.

68. Βασ. ΚΟΝΤΗΣ, *ό.π.*, σ. 15.

69. Η Αλβανική εκδοχή: *Historia ë Shqipërisë, Mbrotja trojeve jugore. Kuvenbi i Prevezës (11 Janar 1879) dhe misioni diplomatik a Abdul Frashërit*, Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë, Instituti i Historisë, Tiranë 1984, Vëllim i dytë, σσ. 227 κ.ε.

70. Ελ. ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, *Ξένες προπαγάνδες και εθνική αλβανική κίνηση στις μητροπολιτικές επαρχίες Δυρραχίου και Βελεγράδων κατά τα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα*, εκδ. IMIAX, Ιωάννινα 1978, σ. 297.

Ο Δ. Χασιώτης αναδημοσιεύει επιστολή των εκπροσώπων του αλβανικού Συνδέσμου Abdul Frashëri και Mehnet Ali Vriogri προς την εφημερίδα *Moniteur Universel* των Παρισίων. Με τη επιστολή αυτή αμφισβητείται η ελληνικότητα της Ηπείρου, παραποιοούνται οι γραπτές μαρτυρίες του Θουκυδίδη, του Ηροδότου, του Στράβωνα και παρουσιάζονται αναληθή στοιχεία ως προς την πληθυσμιακή σύνθεση στην Ήπειρο, με σκοπό να δημιουργηθεί σύγχυση στην Ευρωπαϊκή κοινή γνώμη (Δ. ΧΑΣΙΩΤΗΣ, *Διατριβαί και Υπομνήματα περί Ηπείρου, από του έτους 1874 μέχρι του έτους 1879*, Αθήνησιν 1887, σ. 100).

71. S. POLLO - A. PUTO, *Ιστορία της Αλβανίας*, εκδοτική ομάδα, μτφρ. Μπ. Ακτσόγλου, σ. 169.

72. Χρ. ΠΑΠΑΣΤΑΥΡΟΥ, *ό.π.*, σ. 52.

Η Ήπειρος και η Αλβανία βρέθηκαν την εποχή αυτή στο σημείο της διασταύρωσης των ζωτικών συμφερόντων της Ιταλίας και της Αυστρίας, οι οποίες για δικούς της σκοπούς η καθεμιά στήριξαν την εθνική αφύπνιση των Αλβανών. Με την τακτική αυτή συμφωνούσε και η Τουρκία, κάθε φορά που η εθνική αλβανική αφύπνιση εξυπηρετούσε τα ανθελληνικά της σχέδια. Στα πλαίσια, άλλωστε, των σχεδίων αυτών η Πύλη ευνοούσε και τη ρουμανική προπαγάνδα στην Ήπειρο. Αλλά και την ίδια την Ελλάδα εξυπηρετούσε η ύπαρξη φιλικού κράτους στα βόρεια σύνορά της. Η διαφωνία Ελλάδας Αλβανίας υπήρξε στη συνοριακή γραμμή, δηλαδή στη διεκδίκηση του βορειοηπειρωτικού χώρου από τους δύο λαούς. Γι' αυτό, εξάλλου, συνεχίστηκαν και οι προσπάθειες προσέγγισης και δημιουργίας δυαδικού κράτους, παρόλο που οι εθνικιστικοί αλβανικοί κύκλοι με την πάροδο του χρόνου εγκατέλειψαν την ιδέα της δυαδικής ένωσης που στηριζόταν στην πεποίθηση για κοινή ιστορική προέλευση Αλβανών και Ελλήνων και έριξαν το βάρος στην ίδρυση αυτόνομου αλβανικού κράτους.

Με σκοπό την ίδρυση Ελληνοαλβανικού Βασιλείου αλλά και την ανάσχεση της εθνικιστικής αλβανικής κίνησης εργάστηκαν οι σύλλογοι «Βλάμηδες» του Δημήτρη Μπότσαρη και ο «Αρβανίτικος Σύνδεσμος» της Αθήνας. Οι σύλλογοι αυτοί που δραστηριοποιήθηκαν το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα και τις αρχές του 20ού αιώνα έκαναν λόγο στις προκηρύξεις τους⁷³ για το «όμαιμον», την κοινή προέλευση και την κοινή ιστορική μοίρα των δύο λαών.

73. Τίτος ΓΙΟΧΑΛΑΣ, ό.π., σ. 435. Επίσης Κων. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού*, Ήπειρος, εκδ. Αφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 644 και «Ελληνισμός», Αθήναι 1899, σσ. 195-202. Η προκήρυξη του «Αλβανικού Συνδέσμου» της Αθήνας που υπογράφεται από τους Σέχο, Μπότσαρη και Τζαβέλλα απευθύνεται στους Αλβανούς και αναφέρει: «Αδέλφια! Σας λέγομε και σας ονομάζομε αδέρφια, διατί, όσο κι αν μας χωρίζουν ο τόπος και η θρησκεία, δεν παύομε να είμαστε αδέρφια... Λογής λογίων εχθροί μπήκαν ανάμεσά μας και μας χωρίσαν... Σήμερα βρισκόμαστε σε εποχή, που αναγεννιούνται τα έθνη... ημείς μονάχα οι Αρβανίτες είμαστε ακόμα στον ύπνο... Η Ιταλία θέλει την Αυλώνα μας... Έλληνες και Αρβανίτες κατά τους βυζαντινούς χρόνους είχαν μια θρησκεία, ένα βασίλειο, μια πατρίδα, ότι ο Σκεντέρμπεης μιλούσε και αρβανίτικα και ελληνικά, κι έγγραφε την ελληνική γλώσσα... Ελλάδα χωρίς Αρβανιτιά κι Αρβανιτιά χωρίς Ελλάδα είναι πράγματι μισά... Τα καθαυτά αρβανίτικα γράμματα είναι ελληνικά... Ό,τι είναι ελληνικό είναι αρβανίτικο, κι ό,τι είναι αρβανίτικο είναι ελληνικό. Το αίμα νερό δεν γίνεται... Εμπρός αδέρφια! Ελάτε να γείνωμε ένα Ελληνοαρβανίτικο Βασίλειο και πρέπει να γείνωμε, γιατί έχομε έν αίμα, μία πατρίδα κι ένα Θεό».

Η εφ. *Ακρόπολις* την 29η Αυγούστου 1904 υποστήριζε την ύπαρξη «αυτονόμου αλβανικής ζώνης στο πλευρό των Ελλήνων» (από παραπομπή του Χρ. ΧΡΗΣΤΟΒΑΣΙΛΗ, *Ήπειρος και Αλβανία - Πολιτική Πραγματεία*, εν Αθήναις 1904, σ. 4).

Κατά την περίοδο αυτή και στα πλαίσια της ελληνοαλβανικής προσέγγισης, ένας από τους ένθερμους υπερασπιστές της αλβανικής εθνικής ολοκλήρωσης, που κήρυξε την ανεξαρτησία της Αλβανίας στις 28-11-1912, ο ελληνομαθής Ισμαήλ Κεμάλ Βλιόρα, υπέγραψε το 1907 μια μυστική συμφωνία με τον Έλληνα πρωθυπουργό Γεώργιο Θεοτόκη, στην οποία οριζόταν ως σύνορο μεταξύ των δύο εθνότητων η γραμμή Ακροκεραύνια-Μοναστήρι⁷⁴. Η συμφωνία αυτή δεν έμελλε να υλοποιηθεί ποτέ.

Παράλληλα η Ιταλία και η Αυστροουγγαρία προσπαθούσαν να κυριαρχήσουν στα λιμάνια της Αδριατικής και στα στενά του Οτράντο. Την ίδια, όμως, εποχή υπήρχαν στην Ιταλία και πολιτικοί που ευνοούσαν την ελληνοαλβανική ένωση και την επέκταση της Ελλάδας στην Ήπειρο ως αντιστάθμισμα της αυστριακής πολιτικής⁷⁵.

Το 1908 η επανάσταση των Νεότουρκων ξεσήκωσε και πάλι τους Αλβανούς εθνικιστές, γιατί με τις διατάξεις του Συντάγματος οι Νεότουρκοι επιδίωκαν τον εκτουρκισμό των Αλβανών παρά τις διακηρύξεις τους ότι θα σεβαστούν την αλβανική εθνότητα.

Το ίδιο έτος πραγματοποιήθηκε στο Μοναστήρι των Σκοπίων μια συνέλευση⁷⁶ για να επιλέξει ένα εθνικό αλβανικό αλφάβητο. Στη συνέλευση συμμετείχαν ο Midhat Frashëri, ο Gjergj Fishta, ο Ndre Mjeda κ.ά. Το λατινικό αλφάβητο επιλέχτηκε για τη γραφή της αλβανικής γλώσσας. Η έλλειψη κοινής εθνικής ελληνικής γλώσσας⁷⁷ την κρίσιμη εκείνη περίοδο και η προσκόλλησή της σε αρχαίους τύπους οδήγησε ίσως στο να μην επιλεγεί το ελ-

74. Henry BEARLEIN, *Southern Albania, under the Acroceraunian Mountains*, Argonaut, Chicago, σ. 34. Βλ. Pan. PIPINELIS, *Europe and the Albanian question*, Argonaut, Chicago 1963, σ. 64.

75. Ο Francesco Crispi, Ιταλοαλβανός πολιτικός, σε αγόρευση του στην ιταλική βουλή (1880) ανέφερε: «Η μητρική γλώσσα των Αλβανών διαχωρίζεται εις δύο διαλέκτους, πάντες όμως λαλούσι και γράφουσι την ελληνικήν... Είτε προσαρτήσητε αυτούς, είτε συγκροτήσητε μετ' αυτών ομοσπονδίαν είτε συστήσητε οιαδήποτε άλλην κυβέρνησιν, οι Αλβανοί θάπτον ή βράδιον θα ενωθώσι μετά της Ελλάδος» (βλ. Κων. ΕΥΣΤΑΘΙΑΔΗ, *ό.π.*, σ. 21).

Αξιοσημείωτη είναι επίσης και μια συνομιλία του Crispi με το Βίσμαρκ τις παραμονές του Βερολίνειου Συνεδρίου. Όταν ο Ιταλός πολιτικός εξέφρασε τις ανησυχίες για την παραχώρηση στην Αυστρία της Βοσνίας και της Ερζεγοβίνης, έλαβε τη φυσική απάντηση του καγκελάριου: «Πάρτε την Αλβανία» (Γεωρ. ΠΛΟΥΜΙΔΗ, «Η ιταλική πολιτική στη βαλκανική, στην Αλβανία - Ήπειρο και το έργο του Antonio Baldacci», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, τόμος 22, Ιωάννινα 1980, σσ. 207-230, 215). Βλ. Σ. ΣΠΥΡΟΜΗΛΙΟΥ, *Αλβανοί και Αλβανιστάι*, Αθήναι 1914, *Καταστήματα Ακροπόλεως Β. Γαβριηλίδου*, σ. 9.

76. Skendi STAYRO, *The Albanian national awakening 1878-1912*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1967, σ. 370.

77. Προβ. Αλεξ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *ό.π.*, σ. 46.

ληνικό αλφάβητο από την εθνότητα αυτή, η οποία είχε δεχτεί τη μεγάλη επίδραση του ελληνικού πολιτισμού, διέθετε αρκετούς ελληνομαθείς⁷⁸ και χρησιμοποιούσε την ελληνική γλώσσα στις εμπορικές και επίσημες συναλλαγές της.

Παρά τις σοβινιστικές θέσεις αρκετών Αλβανών που θεωρούσαν ότι η Ήπειρος μέχρι τον Αμβρακικό ήταν αλβανική περιοχή, ο ελληνισμός της Ηπείρου έδειχνε φιλική διάθεση⁷⁹ απέναντι στους Αλβανούς. Έτσι, στη σύσκεψη που έγινε το 1911 στη Ζωσιμαία Σχολή Ιωαννίνων με επικεφαλής το μητροπολίτη Γερβάσιο, οι Έλληνες εκπρόσωποι των καζάδων του βιλαετίου Ιωαννίνων υποστήριξαν τα αλβανικά αιτήματα για ίδρυση αλβανικών σχολείων, τη χρήση της αλβανικής γλώσσας με λατινικούς χαρακτήρες κ.ά. Η ελληνική κυβέρνηση υποστήριξε πλέον την ανεξαρτησία της Αλβανίας και αποδέχτηκε την περίοδο αυτή τις προτάσεις του Ισμαήλ Κεμάλ Βλιόσα για έκδοση αλβανικής εφημερίδας στην Αυλώνα, την εκτύπωση αλβανικών βιβλίων για τα αλβανικά σχολεία, την υποστήριξη του αλβανικού διδασκαλείου στο Ελμπασάν και τη διδασκαλία της αλβανικής γλώσσας στα ελληνικά σχολεία της Αλβανίας.

Στο μεταξύ οι Αλβανοί δεν άργησαν πολύ να διακηρύξουν την ανεξαρτησία τους, ενώ ακόμη βρίσκονταν στο στάδιο διαμόρφωσης της εθνικής τους συνείδησης. Η κρατική υπόσταση προηγήθηκε και η εθνική συνείδηση επακολούθησε. Κανένας πόλεμος και καμιά αξιόλογη επαναστατική δράση δε συνέβαλε στην εθνική ολοκλήρωση των Αλβανών.

2.3 Σύντομη επισκόπηση του βορειοηπειρωτικού ζητήματος

Ο βαλκανικός πόλεμος του 1912 δημιούργησε ένα σοβαρό δίλημμα στους Αλβανούς εθνικιστές. Το δίλημμα ήταν αν θα έπρεπε να πολεμήσουν εναντίον των Τούρκων ή να ταχθούν στο πλευρό τους. Στη συνεδρίαση των Σκοπίων του 1912, αποφάσισαν, τελικά, να πολεμήσουν στο πλευρό των

78. Ο Γρηγόριος Αργυροκαστρίτης μετέφρασε το 1827 τα Ευαγγέλια στην αλβανική γλώσσα με ελληνικά στοιχεία. Ο Κωνσταντίνος Χριστοφορίδης από το Ελμπασάν έγραψε το 1904 το λεξικό της αλβανικής γλώσσας με ελληνικούς χαρακτήρες και χρήματα της ελληνικής κυβέρνησης. Αν λάβει κανείς υπόψη τη χρονική συγκυρία, μπορεί να αντιληφθεί τη σημασία των δύο αυτών έργων για την αναγέννηση της αλβανικής εθνότητας.

79. Κων. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού - Ήπειρος*, εκδ. Αφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1992, passim και Basil KONTIS, *Greece and Albania, 1908-1914*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1976, σ. 49.

Τούρκων⁸⁰ για να εμποδίσουν το διαμελισμό της Αλβανίας, παρόλο που διέβλεπαν ότι η Τουρκία θα έχανε τον πόλεμο.

Πράγματι οι βαλκανικοί σύμμαχοι κέρδισαν τον πόλεμο. Οι Σέρβοι προήλασαν προς το Δυρράχιο και οι Έλληνες προς την Αυλώνα. Οι ιμπεριαλιστικές βλέψεις της Αυστροουγγαρίας και της Ιταλίας έγιναν εμφανείς. Οι Ιταλοί, θέλοντας να ελέγχουν τα στενά του Οτράντο και της Κέρκυρας, υποστήριξαν την ακεραιότητα της Αλβανίας και ήταν αντίθετοι με την απελευθέρωση της Ηπείρου από την Ελλάδα. Οι Αυστριακοί ευνοούσαν την αλβανική ανεξαρτησία για να εμποδίσουν την έξοδο της Σερβίας στην Αδριατική. Η Ιταλία μάλιστα ήταν τόσο ανήσυχη από τα πλεονεκτήματα που παρείχε στην Ελλάδα ο έλεγχος των στενών της Κέρκυρας, ώστε ο Υπουργός Εξωτερικών της, Sin Giuliano, επεσήμανε στον Έλληνα επιτετραμμένο στη Ρώμη ότι η Ιταλία δε θα επιτρέψει στην Ελλάδα να κατέχει τις δυο πλευρές των στενών της Κέρκυρας και ότι μπορεί να κάνει ακόμη και πόλεμο για να το αποτρέψει⁸¹.

Οι ελληνικές και σερβικές προελάσεις στην Αλβανία, που μέχρι τότε ήταν μια γεωγραφική έκφραση, αλλά και η στήριξη που παρείχαν στους Αλβανούς εθνικιστές η Ιταλία και η Αυστρία για δικό της καθεμιά σκοπό, οδήγησαν στην ανακήρυξη της ανεξαρτησίας της Αλβανίας, χωρίς να εκδηλωθεί η αντίδραση της Τουρκίας. Ο ελληνομαθής Ισμαήλ Κεμάλ Βλιόρα, στις 28 Νοεμβρίου 1912, κήρυξε την αλβανική ανεξαρτησία και ανέλαβε την προεδρία της πρώτης κυβέρνησης της ανεξάρτητης Αλβανίας. Η Πρεσβευτική Διάσκεψη που συγκλήθηκε στο Λονδίνο με δήλωσή της στις 20 Δεκεμβρίου 1912 δέχτηκε να παραχωρήσει στην Αλβανία αυτονομία υπό την επικυριαρχία της Τουρκίας, αλλά η Ιταλία και η Αυστροουγγαρία επιδίωκαν την παραχώρηση αλβανικής ανεξαρτησίας⁸².

Η Ελλάδα παρουσίασε τις διεκδικήσεις της στην Πρεσβευτική Διάσκεψη του Λονδίνου, που άρχιζαν δέκα μίλια Νότια της Αυλώνας και περιλάμβαναν τη Χιμάρα, το Αργυρόκαστρο, την Κολώνια και την Κορυτσά, περιοχές τις οποίες ο ελληνικός στρατός απελευθέρωσε ως το Μάρτιο του 1913, μέσα σ' ένα κλίμα ενθουσιώδους υποδοχής εκ μέρους των κατοίκων της Βορείου Ηπείρου. Μολαταύτα, με τη συνθήκη Ειρήνης του Λονδίνου

80. Basil KODIS, *Greece and Albania*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki 1976, σ. 84. Βλ. Μαθ. ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, *Οι βαλκανικοί λαοί. Από την τουρκική κατάκτηση στην εθνική αποκατάσταση (14ος-17ος αι.)*, Ιωάννινα, σ. 204.

81. Basil KODIS, *ό.π.*, σ. 103.

82. British Documents, IX II, No 257 από παραπομπή P. PIPINELI, *Europe and the Albanian question*, Argonaut, Chicago 1963, σ. 9.

(30 Μαΐου 1913) οι Μεγάλες Δυνάμεις αναλάμβαναν τη χάραξη των συνόρων της Αλβανίας, αλλά και την επίλυση του ζητήματος των νησιών του Αιγαίου. Όσοι εμπνεύστηκαν το συσχετισμό του ζητήματος των νησιών του Αιγαίου με τη διαρρύθμιση των συνόρων της Αλβανίας, φαίνεται ότι είχαν προβλέψει σωστά. Η Ελλάδα αναγκάστηκε να τηρήσει επιφυλακτική στάση στο θέμα της Βορείου Ηπείρου, με σκοπό να πετύχει την επίλυση του θέματος των νησιών του Αιγαίου.

Με βάση τη Συνθήκη Ειρήνης του Λονδίνου, οι Μεγάλες Δυνάμεις στις 29 Ιουλίου 1913 κατέληξαν στην υπογραφή του Πρωτοκόλλου του Λονδίνου, σύμφωνα με το οποίο η Αλβανία ανακηρύχτηκε κράτος κυρίαρχο και ανεξάρτητο. Ο Γουλιέλμος Wied, Γερμανός αξιωματικός, εκλέχτηκε ηγεμόνας της Αλβανίας. Η Διεθνής Επιτροπή, η οποία συγκροτήθηκε από αντιπροσώπους των έξι Μεγάλων Δυνάμεων⁸³, ανέλαβε τον καθορισμό των συνόρων με μόνο κριτήριο τη μητρική γλώσσα που μιλούσε ο ντόπιος πληθυσμός στην οικογένειά του και όχι με βάση την εθνική ταυτότητα των κατοίκων και το δικαίωμα της αυτοδιάθεσής του, που μπορούσε να αποδειχτεί με δημοψήφισμα, όπως πρότεινε ο Ελευθέριος Βενιζέλος⁸⁴. Η Διεθνής αυτή Επιτροπή των Συνόρων θα εξακρίβωνε την εθνολογική σύνθεση των πληθυσμών γύρω από τη νότια αλβανική συνοριακή γραμμή την οποία είχε ήδη καθορίσει η Πρεσβευτική Διάσκεψη του Λονδίνου και η οποία εκτεινόταν από την ακτή της Φτελιάς μέχρι την Κορυτσά. Προηγουμένως η Διάσκεψη αποφάσισε την οριστική επιδίκαση στην Αλβανία, της Κορυτσάς και της παραλιακής ζώνης της Βορείου Ηπείρου, από τη Χιμάρα μέχρι το ακρωτήριο Φτελιά. Παραχώρησε, επίσης, το ελληνικό από το 1864 νησί Σάσων⁸⁵.

Οι Μεγάλες Δυνάμεις καθόρισαν τη γλώσσα ως μοναδικό κριτήριο για να διαπιστωθεί η εθνολογική σύνθεση της Βορείου Ηπείρου, επειδή ασφα-

83. Κων. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *ό.π.*, σ. 780. Βλ. Αντ. ΚΟΡΑΝΤΗ, «Το βορειοηπειρωτικόν από διπλωματικής σκοπιάς, Βόρειος Ήπειρος, Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός», *Πρακτικά Α΄ Πανελληνίου Επιστημονικού Συνεδρίου*, Αθήναι 1988, σ. 756.

84. Βασ. ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ, *Η αγωνία της Βορείου Ηπείρου, μελέτη αναγνωσθείσα εν τω συνελθόντι εν Θεσσαλονίκη συνεδρίω εθνικών δικαίων την 5ην Ιουνίου 1946*, Θεσσαλονίκη 1946, σ. 13.

85. Ηλ. ΜΟΥΖΙΝΑΣ, «Διεθνής Επιτροπή εθνολογικής ερεύνης εις την Βόρειον Ήπειρον το Πρωτόκολλο της Φλωρεντίας», *περ. Ηπειρωτική Εστία*, 4 (1955), σσ. 117-124, 233-236, 328-330.

Εντούτοις, ο αλβανικός εθνικισμός δε φαίνεται να ικανοποιήθηκε. Οι Αλβανοί ιστορικοί S. Pollo και A. Puto γράφουν σχετικά: «Το τίμημα που πλήρωσαν για την ανεξαρτησία τους (οι Αλβανοί) ήταν πολύ μεγάλο... Στο Νότο η περιοχή της Τσαμουριάς πέρασε στην Ελλάδα ενώ μια μικρή ελληνική μειοψηφία συμπεριλήφθηκε στα σύνορα του αλβανικού κράτους» (S. POLLO - A. PUTO, *ό.π.*, σ. 213).

λώς γνώριζαν ότι η Βόρειος Ήπειρος στο πέρασμα των αιώνων είχε δεχτεί τη ρωμαϊκή και την αλβανική γλωσσική επίδραση. Έτσι στο βορειοηπειρωτικό χώρο ζούσαν και λατινόγλωσσοι (Βλάχοι) και αλβανόγλωσσοι πληθυσμοί με ελληνική εθνική συνείδηση. Η εθνικότητα ενός λαού δεν κρίνεται μόνο από τη γλώσσα που χρησιμοποιεί, η οποία μπορεί και να μεταβάλλεται, αλλά από την ελεύθερα εκφραζόμενη εθνική του συνείδηση, τα ήθη και τα έθιμα, τη θρησκεία και ακόμη και τα ανθρωπολογικά του χαρακτηριστικά. Δεν πρέπει να λησμονεί κανείς ότι οι Γάλλοι και οι Βέλγοι ομιλούν την ίδια γλώσσα, αλλά απαρτίζουν διαφορετικά έθνη. Οι Ελβετοί σχηματίζουν ενιαία εθνότητα, αν και είναι λαός που χρησιμοποιεί διαφορετικές γλώσσες⁸⁶. Οι εθνικοί μας ευεργέτες κατάγονταν από δίγλωσσες περιοχές της Βορείου Ηπείρου: Ο Αρσάκης από τη Χαταχόβα της Πρεμετής, ο Ζάππας από το Άνω Λάμποβο της Βορείου Ηπείρου, ο Μπάγκας από την Κορυτσά, ο Ζωγράφος από το Κεστοράτι Αργυροκάστρου και ο Σίνας από τη Μοσχόπολη. Ο ίδιος ο Ελευθέριος Βενιζέλος σε υπόμνημά του στο Συνέδριο Ειρήνης των Παρισίων του 1918, ανέφερε ότι «ο νυν Αντιπρόεδρος της Ελληνικής κυβερνήσεως κ. Ρέπουλης, ο Αντιστρατηγός του ελληνικού στρατού στρατηγός κ. Δαγκλής, ο Αρχηγός των ελληνικών ναυτικών δυνάμεων κ. Κουντουριώτης... έχουν ως μητρικήν γλώσσαν την Αρβανίτικην»⁸⁷. Όλους αυτούς, αλλά και άλλους επιφανείς δίγλωσσους Έλληνες⁸⁸, όπως τον Τζαβέλλα, το Μιαούλη, τον Μποτσαρη, το Βούλγαρη κ.ά., θα ήταν δυνατόν η Διεθνής Επιτροπή των Συνόρων, με βάση τα κριτήριά της, να θεωρήσει Αλβανούς.

Η σύνθεση της Διεθνούς Επιτροπής των Συνόρων δεν παρείχε καμιά εγγύηση για αμερόληπτη κρίση. Ο αυστριακός αντιπρόσωπος στην Επιτροπή

86. Νικ. ΠΑΤΣΕΛΗ, *ό.π.*, σ. 75.

Ο Στέφ. Παπαδόπουλος σημειώνει για το θέμα αυτό: «Είναι καιρός πια να ξέρουμε ότι η γλώσσα είναι βέβαια ένα κριτήριο εθνικότητας, αλλά δεν είναι το μοναδικό και το καθοριστικό. Ειδικά εμείς οι Έλληνες, που δεχτήκαμε εδώ στους κόλπους μας στα 1922 περισσότερους από 200.000 αδελφούς που μιλούσαν μόνο τούρκικα το γνωρίζουμε αυτό πάρα πολύ καλά.» (Στέφ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, «Το Βορειοηπειρωτικόν Ζήτημα», *Πρακτικά Β' Πανελληνίου Επιστημονικού Συνεδρίου*, Αθήναι 1992, σ. 472).

Είναι, επίσης, αξιοσημείωτη η άποψη του ρήτορα Ισοκράτη, σύμφωνα με την οποία οι αρχαίοι μας πρόγονοι θεωρούσαν Έλληνες όλους όσους «μετείχαν» της ελληνικής παιδείας: «Ἕλληνας καλεῖσθαι τοὺς τῆς παιδείσεως τῆς ἡμετέρας ἢ τοὺς τῆς κοινῆς φύσεως μετέχοντας» (Ισοκρ., *Πανηγ.* 50).

87. Βασ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Βόρειος Ήπειρος, η συνεχιζόμενη εθνική τραγωδία*, εκδ. Ε. Ρήγα, Ηράκλειο Αττικής, σ. 272.

88. Νικ. ΠΑΤΣΕΛΗ, *ό.π.*, σ. 75.

Bilinski ήταν φανατικός ανθέλληνας και, όπως αποκάλυψε ο ανταποκριτής της εφημερίδας *Χρόνος* των Παρισίων Ρενέ Πυό⁸⁹, επικροτούσε τους απαγχονισμούς Ελλήνων από τους Τούρκους. Είχε μάλιστα δεχτεί να φωτογραφηθεί, μαζί με τη γυναίκα του, κοντά στην αγχώνη με την οποία οι Τούρκοι είχαν απαγχονίσει Έλληνες. Η Διεθνής αυτή Επιτροπή, παρά τη σοβαρότητα της αποστολής της, εξέτασε συνολικά 14 άτομα σε 12 συνεδριάσεις και παρέμεινε στη Βόρειο Ήπειρο 59 ημέρες⁹⁰.

Τη 17η Δεκεμβρίου 1913, ύστερα από έντονες διαφωνίες, η Διεθνής Επιτροπή που συνήλθε στη Φλωρεντία, αποφάσισε να καθορίσει τα νότια σύνορα της Αλβανίας. Σύμφωνα με το «Πρωτόκολλο της Φλωρεντίας» το Δέλβινο, η Χιμάρα, οι Άγιοι Σαράντα, το Τεπελένι, η Πρεμετή, το Αργυρόκαστρο και η Κορυτσά, θα περιέρονταν στην Αλβανία. Τα συμφέροντα της Αυστροουγγαρίας και της Ιταλίας κατίσχυσαν του δικαίου και της ηθικής και, όπως αναφέρει ο Εμμανουήλ Πρωτοψάλτης, το «βορειοηπειρωτικό ζήτημα εξελίχθη εις δίπρακτον δράμα, του οποίου η μεν πρώτη πράξις, παιχθείσα εις τα πεδία των μαχών, κατέληξαν εις νικητήριον θρίαμβον, ενώ η δευτέρα πράξις, εκτυλιχθείσα κυρίως εις τα σκοτεινά παρασκήνια της διπλωματίας, μετεβλήθη εις εθνικήν τραγωδίαν»⁹¹.

Η ελληνική κυβέρνηση, προς μεγάλη της θλίψη, ήταν υποχρεωμένη να αποσύρει τα στρατεύματά της από τη Βόρειο Ήπειρο, μέσα στον καθορισμένο χρόνο, για να διευθετηθεί και το θέμα των νησιών του Αιγαίου, εκτός από την Ίμβρο, την Τένεδο και το Καστελλόριζο, όπως ανέφερε η διακοίνωση των Μεγάλων Δυνάμεων. Εντούτοις η ύπαρξη ενός νέου κράτους στα

89. Βασ. ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ, *ό.π.*, σ. 13. Βλ. Henry BAERLEIN, *Southern Albania under the Acroce-raunian Mountains*, Argonaut, Chicago 1963, σ. 39. Βλ. Κώστα ΦΩΤΟΥ, «Η αυστριακή πολιτική στην Ήπειρο κατά την περίοδο 1912-13, οι αναμνήσεις του C. Buchberger», *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο* ΕΗΜ Ιωάννινα 1982, τόμος Δ'.

90. Κων. ΣΚΕΝΔΕΡΗ, *Ο Βορειοηπειρωτικός αγών (1914)*, Αθήναι, σ. 25 και εμπιστευτική έκθεση Υπαρχου Βασ. Μελά ξεναγού της Διεθνούς Επιτροπής στο έργο Βασ. ΚΟΝΤΗ, *Εναισθητες ισορροπίες, Ελλάδα και Αλβανία στον 20ό αιώνα*, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1994, σ. 194.

Ο Άγγλος συνταγματάρχης Muggay, που είχε συνοδεύσει την Επιτροπή των Συνόρων σε διάλεξή του στις 7 Ιανουαρίου 1914 αναφέρθηκε στην «κωμική» αυτή κατάσταση (Κων. ΕΥΣΤΑΘΙΑΔΗ, *ό.π.*, σ. 35).

91. Εμμ. ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗ, *Το βορειοηπειρωτικόν ζήτημα*, Αθήναι 1978, σ. 8. Πρβ. Β. ΡΑΡΑΚΙΣ, *Histoire diplomatique de la question Nord-Epirote*, Ετ. Μακεδ. Σπουδών, Αθήναι 1958, σ. 22 και Λέοντος ΜΕΛΑ, «Η Βόρειος Ήπειρος και το εθνικό ζήτημα», *Ηπειρωτική Εστία*, 1965, σσ. 89-99, 94. Πρβ. Ρ. ΡΙΠΙΝΕΛΙΣ, *Europe and the Albanian Question*, Argonaut, Chicago 1963, σ. 59.

βόρεια σύνορά της ήταν σε αρμονία⁹² με τα συμφέροντα της Ελλάδας. Η αντίθεση της Ελλάδας με τους δημιουργούς του νέου κράτους οφειλόταν στο ότι οι Μεγάλες Δυνάμεις περιέλαβαν σ' αυτό τη Βόρειο Ήπειρο με τον ελληνικό πολιτισμό και την ελληνική εθνική συνείδηση.

Η ελληνική κυβέρνηση δήλωσε στις Μεγάλες Δυνάμεις ότι ο ελληνικός στρατός θα αποχωρούσε βαθμιαία⁹³, ώστε να συνηθίσει στο αναπόφευκτο ο πληθυσμός, ο οποίος είχε οργανώσει «ιερούς λόχους» για να ενωθεί με την Ελλάδα. Επίσης, η ελληνική κυβέρνηση δεν είχε δώσει όπλα στους Βορειοηπειρώτες εκτός από 500 τουφέκια που είχε πάρει ο Σπυρομήλιος για τη Χιμάρα. Όμως, δεν είχε κάνει τίποτε για να εμποδίσει να φτάσουν στα χέρια των Βορειοηπειρωτών τα όπλα που είχε εγκαταλείψει ο ελληνικός στρατός⁹⁴.

Πριν αρχίσει η αποχώρηση του ελληνικού στρατού από τα εδάφη που επιδικάστηκαν στην Αλβανία –η αποχώρηση έπρεπε να ολοκληρωθεί ως το τέλος του Μαρτίου 1914– η Πανεπειρωτική Συνέλευση του Αργυροκάστρου είχε αναδείξει προσωρινή κυβέρνηση με πρωθυπουργό το Γ. Ζωγράφο. Στις 28 Φεβρουαρίου 1914 κήρυξαν την Αυτόνομη Δημοκρατία της Βορ. Ηπείρου, στην οποία συμπεριλαμβανόταν εκτός από το Αργυρόκαστρο, η Χιμάρα, το Δέλβινο, οι Άγιοι Σαράντα και η Πρεμετή. Ο πρόεδρος της αυτόνομης κυβέρνησης της Ηπείρου Γ. Ζωγράφος γνωστοποίησε στη Διεθνή Επιτροπή Ελέγχου την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας της Βορ. Ηπείρου «όπως

92. Βασ. Κοκτιές, «Η κυβέρνηση της αυτόνομης Β. Ηπείρου και η εξέγερση στην κεντρική Αλβανία το 1914», *Balkan bibliography*, Vol. IV - 1975, supplement, Edited by K.A. DIMADIS, Thessalonica 1977, σσ. 107-126, 108.

Ο Κλειμάνσος σε άρθρο του στην εφημερίδα *Ελεύθερος άνθρωπος*, έγραφε στις 3 Μαρτίου 1914: «Ίδού 350.000 Έλληνες ... κατώρθωσαν να κρατήσουν την εθνικότητά των εναντίων των Τούρκων και ότε έφθασαν τα ελληνικά στρατεύματα προς απελευθέρωσίν των εκ του Οθωμανικού ζυγού τους είπον και τους επανέλαβον ότι τώρα ήτο οριστική αποκατάστασις των με την πατρίδα... Και αίφνης, άνευ οιασδήποτε προπαρασκευής, χωρίς να λάβουν ακόμη διά τους δυστυχείς αυτούς πληθυσμούς μερικάς εγγυήσεις, προσεγγιζούσας εκείνας αι οποίαι εξητήθησαν δι' αυτούς, "καληνύχτα σας, αγαπητοί συμπατριώται και καλή τύχη με τους ληστές Αλβανούς." Η πλέον ευτελής σύνεσις υπηγόρευε να μην εξαγριώσουν την πληθυσμόν με μίαν τόσον λυπηράν λύσιν.» (Ο Νέος Κουβαράς 1961, *Ετήσιος Ηπειρωτικός χρονογράφος*, Αθήναι, σ. 117).

93. Το Ινστιτούτο Ιστορίας του Πανεπιστημίου Τιράνων εξηγώντας από τη δική του πλευρά την καθυστέρηση της αποχώρησης των ελληνικών στρατευμάτων, τη θεωρεί σχέδιο του Βενιζέλου για να βοηθήσει στην οργάνωση της «συνωμοσίας», δηλαδή του βορειοηπειρωτικού αγώνα (Universiteti Shtetëror i Tiranës, *Historia e Shqipërisë, vëllim i dytë*, Tiranë 1965, f. 409).

94. Basil KODIS, *Greece and Albania, 1908-1914*, Institute for balkan Studies, Thessaloniki 1976, σ. 123.

(ο βορειοηπειρωτικός λαός) αποφύγη βέβαιον όλεθρον ελλείψει πάσης εγγυήσεως, ασφαλιζούσης τα ανθρώπινα και πολιτικά αυτού δικαιώματα»⁹⁵.

Η επανάσταση της Βορείου Ηπείρου δεν υποστηρίχτηκε⁹⁶ από την ελληνική κυβέρνηση. Προήλθε από την αυτόβουλη απόφαση των Βορειοηπειρωτών να εναντιωθούν στα ξένα συμφέροντα και να περιφρουρήσουν την εθνική τους ύπαρξη. Η προσφυγή στον ένοπλο αγώνα υπήρξε αναγκαίο εθνικό χρέος.

Καθώς ο ελληνικός στρατός⁹⁷ εγκατέλειπε τις διάφορες περιοχές της Βορείου Ηπείρου, οι αλβανικές δυνάμεις έσπευδαν να τις καταλάβουν. Ωστόσο, οι επαναστάτες προσέρχονταν αθρόοι στις τάξεις των στρατευμάτων της Αυτόνομης Πολιτείας της Βορείου Ηπείρου, ενισχυμένοι από κάθε γωνιά της ελληνικής γης, αλλά και από Έλληνες αξιωματικούς που προσέρχονταν αυτόβουλα για να αγωνιστούν στο πλευρό των επαναστατών. Οι ανυπόφευκτες συγκρούσεις μεταξύ Βορειοηπειρωτών ιερολοχιτών και του αλβανικού στρατού υπήρξαν βίαιες. Οι επαναστάτες κατέλαβαν την Ερσέκα, την Κορυτσά, το Φράσαρι και την περιοχή της Μοσχόπολης. Όταν, μάλιστα, έγινε κατανοητό ότι ήταν αδύνατο να υποταχθούν οι Βορειοηπειρώτες, η Αλβανία ζήτησε τη μεσολάβηση της Διεθνούς Επιτροπής Ελέγχου. Επήλθε ανακωχή και άρχισαν οι συνεννοήσεις. Παρά τις διαφωνίες που προέκυψαν, συνομολογήθηκε συμφωνία και υπογραφήθηκε στις 17 Μαΐου 1914 το Πρωτόκολλο της Κέρκυρας⁹⁸ μεταξύ της εξαμελούς Διεθνούς Επιτροπής

95. Κων. ΣΚΕΝΔΕΡΗΣ, *ό.π.*, σ. 47.

96. Ο Γεώρ. Ζωγράφος απηύθυνε σχετική διαμαρτυρία προς την ελληνική κυβέρνηση (Κων. ΣΚΕΝΔΕΡΗΣ, *ό.π.*, σ. 50).

97. Ο Γεώρ. Πλουμιδής σημειώνει ότι οι Έλληνες ουσιαστικά συμβιβάστηκαν στο θέμα της Βορείου Ηπείρου με αντάλλαγμα τα νησιά του Αιγαίου (Γεώρ. ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ, «Η Ιταλική πολιτική στη βαλκανική, στην Αλβανία-Ηπειρο και το έργο του Antonio Baldacci», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, τόμος 22, Ιωάννινα 1980). Θα πρέπει, όμως, να προστεθεί στο σημείο αυτό ότι πέρα του ανταλλάγματος των νησιών, οι Μεγάλες Δυνάμεις είχαν παρεβάλλει πολλά προβλήματα για την επίλυση του βορειοηπειρωτικού ζητήματος, τα οποία δεν μπορούσε να αντιμετωπίσει η Ελλάδα την εποχή εκείνη. Ας θυμηθούμε, επίσης, τη δήλωση του Ελευθερίου Βενιζέλου στην ελληνική Βουλή στις 12 Νοεμβρίου 1913, ο οποίος ανέφερε ότι η Ιταλία στο ζήτημα των παραλίων της Βορείου Ηπείρου ήταν τόσο ανένδοτη, ώστε θα μπορούσε να φτάσει μέχρι και τον πόλεμο με την Ελλάδα. Η εκκένωση, λοιπόν, της Βορείου Ηπείρου υπήρξε μια αναγκαστική και προσωρινή συμμόρφωση της Ελλάδας προς τη διακοίνωση των Μεγάλων Δυνάμεων.

98. Στη Διπλωματική Ιστορία της Βορείου Ηπείρου του Β. Παπαδάκη περιέχεται και η παρακάτω παράγραφος του Πρωτοκόλλου της Κέρκυρας που αναφέρεται στα Σχολεία: Η εκπαίδευση είναι ελεύθερη. Στα σχολεία των ορθόδοξων η εκπαίδευση γίνεται στα ελληνικά. Στις τρεις πρώτες τάξεις, τα αλβανικά θα διδάσκονται μαζί με τα ελληνικά. Εντούτοις η θρησκευτική εκπαίδευση θα γίνεται αποκλειστικά στα ελληνικά (Β. ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ, *Histoire diplomatique de la question nord-epirote*, IMXA, Athenes 1958, σ. 38).

Ελέγχου, στην οποία μετείχε και ο ειδικός αντιπρόσωπος της Αλβανίας Μεχδί Φράσαρι, και της Αυτόνομης Κυβέρνησης της Ηπείρου. Η συμφωνία έγινε αποδεκτή άνευ όρων από την Αλβανία και τα συμφωνηθέντα στην Κέρκυρα ανακοινώθηκαν στην Ελλάδα και επικυρώθηκαν από τις Μεγάλες Δυνάμεις και το Πανηπειρωτικό Συνέδριο του Δέλβινου. Τη συμφωνία δε δέχτηκαν οι αντιπρόσωποι της Χιμάρας, οι οποίοι απεχώρησαν διαμαρτυρόμενοι ανυψώνοντας την ελληνική σημαία.

Με το Πρωτόκολλο της Κέρκυρας αναγνωρίστηκε η αυτονομία της Βορείου Ηπείρου με νόμιμο ηγεμόνα το Γουλιέλμο Wied. Η οργάνωση της διοίκησης, της δικαιοσύνης και των οικονομικών για τις νότιες επαρχίες της Κορυτσάς και του Αργυροκάστρου, ανατέθηκε στη Διεθνή Επιτροπή Ελέγχου. Η αλβανική κυβέρνηση, σε συμφωνία με τη ΔΕΕ, μπορούσε να διορίζει και να παύει τους διοικητές και τους ανώτερους υπαλλήλους. Σχηματιζόταν τοπική χωροφυλακή αντιπροσωπευτική του θρησκευάτος και απαγορευόταν η μεταφορά ή η χρήση μη αυτόχθονων στρατιωτικών δυνάμεων στην περιοχή, εκτός από την περίπτωση πολέμου ή επανάστασης. Στα σχολεία προβλεπόταν η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας, αλλά στις τρεις πρώτες τάξεις του Δημοτικού μαζί με την ελληνική θα διδασκόταν και η αλβανική. Η θρησκευτική διδασκαλία θα γινόταν αποκλειστικά στα ελληνικά. Επίσης, καθιερωνόταν ελευθερία στη χρήση της ελληνικής ή της αλβανικής γλώσσας στους νότιους νομούς ενώπιον όλων των διοικητικών και δικαστικών αρχών⁹⁹. Έτσι, το Πρωτόκολλο της Κέρκυρας αποτελεί τον πρώτο επίσημο διεθνή τίτλο αναγνώρισης της ελληνικότητας της Βορείου Ηπείρου.

Στο μεταξύ η εφαρμογή του Πρωτοκόλλου της Κέρκυρας δεν μπορούσε να εφαρμοστεί, γιατί στην Αλβανία επικρατούσε μια χαώδης κατάσταση. Οι Νεότουρκοι και οι μωαμεθανοί Αλβανοί φοβούνταν ότι ο χριστιανός ηγεμόνας θα ευνοούσε τους χριστιανούς με αποτέλεσμα να χάσουν οι μωαμεθανοί την κοινωνική υπεροχή¹⁰⁰. Γι' αυτό και εξεγέρθηκαν στην κεντρική Αλβανία με πρωταγωνιστή το φύλαρχο Essad Pasha, ο οποίος ανάγκασε τον Wied να εγκαταλείψει την Αλβανία.

Η κήρυξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, η αποχώρηση του Wied και η αναταραχή που εξακολουθούσε να επικρατεί στην Αλβανία, ματαίωσαν την εφαρμογή του Πρωτοκόλλου της Κέρκυρας. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος, επει-

99. Β. ΠΑΡΑΔΑΚΙΣ, *ό.π.*, σ. 37 και Γεώργ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Η εθνική ελληνική μειονότητα εις την Αλβανίαν και το σχολικόν αυτής ζήτημα*, εκδ. ΙΒΕ, Ιωάννινα 1981, σ. 13.

100. Βασ. ΚΟΝΤΗΣ, «Η κυβέρνηση της αυτόνομης Βορ. Ηπείρου και η εξέγερση στην Κεντρική Αλβανία το 1914», *Balkan bibliography*, Vol. IV, 1975, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki 1977, σσ. 107-126, 119.

δή φοβόταν μήπως επεκταθούν οι βιαιότητες των άτακτων μουσουλμάνων στο νότιο χριστιανικό πληθυσμό, σκέφτηκε να εκμεταλλευτεί τη σταθερή επιδίωξη των Ιταλών που ήθελαν να καταλάβουν την περιοχή της Αυλώνας. Έτσι, για να διασφαλίσει την τάξη και την ασφάλεια στη Βόρειο Ήπειρο, πρότεινε στην κυβέρνηση της Μεγάλης Βρετανίας την ανακατάληψη από τον ελληνικό στρατό της Βορείου Ηπείρου και την κατάληψη της περιοχής της Αυλώνας από την Ιταλία¹⁰¹. Πράγματι, με τη συγκατάθεση των Μεγάλων Δυνάμεων, τον Οκτώβρη του 1914, ο ελληνικός στρατός ανακατέλαβε¹⁰² τη Βόρειο Ήπειρο για να αποτρέψει επαπειλούμενες ταραχές. Την ίδια εποχή και η Ιταλία κυριεύσε το νησί Σάσων και λίγο αργότερα την Αυλώνα, υπό τον όρο ότι όλες αυτές οι καταλήψεις θα ήταν προσωρινές. Η συναίνεση των Μεγάλων Δυνάμεων στην ανακατάληψη της Βορείου Ηπείρου από τον ελληνικό στρατό αποτελεί μια άλλη διεθνή αναγνώριση της ελληνικότητας της περιοχής αυτής και κατά το λόγο του Ελευθερίου Βενιζέλου στην ελληνική Βουλή «την επισημοτέραν διεθνή αναγνώρισιν του ιδιαίτερου ενδιαφέροντος το οποίον έχει και δικαιούται να έχη η Ελλάς δια τους ομοεθνείς πληθυσμούς της περιφερείας ταύτης»¹⁰³.

Με την υπογραφή της Μυστικής Συμφωνίας του Λονδίνου¹⁰⁴, στις 26 Απριλίου 1915, την οποία συνομολόγησε η Τριπλή Συνεννόηση (Αγγλία, Ρωσία, Γαλλία) και η Ιταλία, το βορειοηπειρωτικό ζήτημα πήρε άλλη τροπή. Η Ιταλία δεσμεύτηκε να συμμετάσχει στον πόλεμο στο πλευρό της Entente, με αντάλλαγμα την περιοχή της Αυλώνας, και να μην εναντιωθεί στη διανομή της Βόρειας και Νότιας Αλβανίας στο Μαυροβούνιο της Σερβίας και στην Ελλάδα. Η διεθνής αυτή αναγνώριση των διεκδικήσεων της Ελλάδας κατέστησε τη Βόρειο Ήπειρο αμιγώς ελληνική περιοχή, γι' αυτό και το Δεκέμβριο του 1915 οι Βορειοηπειρώτες αντιπρόσωποι στάλθηκαν στην ελληνική Βουλή.

Επακολούθησε ο εθνικός διχασμός και η όξυνση των σχέσεων της ελληνικής κυβέρνησης με την Entente, με αποτέλεσμα η Ιταλία να εκμεταλλευτεί την κατάσταση αυτή αλλά και την αποχώρηση των ελληνικών στρατευμάτων από την Ήπειρο και να καταλάβει το 1916 όλη τη Βόρειο Ήπειρο και το 1917 τα Ιωάννινα, πλην της Κορυτσάς την οποία κατέλαβαν τα γαλλικά στρατεύματα.

101. Βασ. ΚΟΝΤΗΣ, «Το βορειοηπειρωτικό ζήτημα», *Εφτά Ημέρες Καθημερινή*, αφιέρωμα στη Βόρειο Ήπειρο, 6 Μαρτίου 1994, σσ. 12-15, 14.

102. Βλ. Κων. ΣΚΕΝΔΕΡΗ, *Ο Βορειοηπειρωτικός Αγών 1914*, Αθήναι 1929, σ. 270.

103. *Πρακτικά Βουλής των Ελλήνων* της 15-12-1914, από παραλομπή Νικ. ΠΑΤΣΕΛΗ, ό.π., σ. 151.

104. Αντ. ΚΟΡΑΝΤΗΣ, ό.π., σ. 767.

Στη δίνη των γεγονότων αυτών προστέθηκε η εκθρόνιση του τότε βασιλιά Κωνσταντίνου. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος ανέλαβε την πρωθυπουργία και κατόρθωσε, σε συνεννόηση με τους συμμάχους, να επιτύχει το 1917 την αποχώρηση των ιταλικών στρατευμάτων από την Ήπειρο, εκτός από την περιοχή που βρίσκεται μεταξύ Αυλώνας και Χιμάρας¹⁰⁵. Στη Διάσκεψη Ειρήνης των Παρισίων, που έλαβε χώρα μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ο Ελευθέριος Βενιζέλος υπέβαλε υπόμνημα¹⁰⁶ με το οποίο ζητούσε την ενσωμάτωση της Βορείου Ηπείρου στην Ελλάδα και τη διενέργεια δημοψηφίσματος για να αποδειχτεί η εθνική συνείδηση των κατοίκων της. Η Αγγλία και η Γαλλία συμφώνησαν σχεδόν με τις ελληνικές διεκδικήσεις, η Αμερική δε συμφωνούσε με την παραχώρηση της Κορυτσάς και ο Ιταλός αντιπρόσωπος επέμενε στην εφαρμογή του Πρωτοκόλλου της Φλωρεντίας¹⁰⁷. Λίγους μήνες αργότερα, στις 29 Ιουλίου 1919, οι μακρές διαπραγματεύσεις του Ελευθέριου Βενιζέλου και του Υπουργού των Εξωτερικών της Ιταλίας Tittoni, κατέληξαν στη μυστική συμφωνία Tittoni - Βενιζέλου. Με τη συμφωνία αυτή η Ιταλία αναγνώρισε τις ελληνικές διεκδικήσεις στη Βόρειο Ήπειρο. Η Ελλάδα συμφώνησε να υποστηρίξει την παραχώρηση της Αυλώνας και της ενδοχώρας της στην Ιταλία και δέχτηκε τη «δημιουργία ιταλικού προτεκτοράτου στην Αλβανία με τη μορφή διεθνούς εντολής»¹⁰⁸. Η υλοποίηση της συμφωνίας ήταν συνάρτηση της δικαίωσης των ιταλικών αξιώσεων στη Μ. Ασία και της διευθέτησης του Αδριατικού προβλήματος μεταξύ Ιταλίας και Γιουγκοσλαβίας.

Το Ανώτατο Συμβούλιο των Συμμάχων στο Παρίσι, με πρόεδρο τον Clemenceau¹⁰⁹, στις 13 Ιανουαρίου 1920, δέχτηκε τη μεθοριακή γραμμή της συμφωνίας Tittoni - Βενιζέλου μεταξύ Ελλάδας και Αλβανίας. Την επόμενη μέρα η Γενική Γραμματεία της Συνδιάσκεψης Ειρήνης σε διακοίνωσή της προς τη Γιουγκοσλαβία για το Αδριατικό ζήτημα ανέφερε: «Το νότιον σύνορον της Αλβανίας θα είναι η γραμμή που προετάθη υπό των Γαλλικών

105. Πρεσβεία Λονδίνου προς Foreign Office FO 371/57317, Λονδίνο, 23 Απριλίου 1946 από παραπομπή Βασ. ΚΟΝΤΗ, *Εναίσθητες ισορροπίες ...*, ό.π., σ. 221.

106. Αξιοσημείωτη είναι η έλλειψη επιχειρηματολογίας στο υπόμνημα αυτό. Δεν υπάρχει επαρκής ιστορική, «εθνογεωγραφική» και «εθνογλωσσική» τεκμηρίωση του ελληνικού χαρακτήρα της διεκδικούμενης περιοχής (Βασ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ, ό.π., σ. 271).

107. Βλ. Χάρτη 1.

108. Κων. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π., σ. 840.

109. Βλ. ΡΑΡΑΔΑΚΙΣ Β., *Histoire diplomatique de la question nord-epirote 1912-1957*, ΙΜΧΑ, Athenes 1958, σ. 58.

και Αγγλικών αντιπροσωπειών εις την Επιτροπήν Ελληνικών Υποθέσεων. Αφήνει το Αργυρόκαστρον και την Κορυτσά εις την Ελλάδα.»¹¹⁰

Τη Συμφωνία των Συμμάχων επιδοκίμασε με υπόμνημά του την 1η και 25η Φεβρουαρίου 1920 και ο πρόεδρος Ουίλσον των Ηνωμένων Πολιτειών, αφού απέσυρε τις αντιρρήσεις που είχε για την παραχώρηση της Κορυτσάς στην Ελλάδα. Αλλά και η αμερικανική Γερουσία στις 17 Μαΐου 1920 ομόφωνα αποφάσισε να παραχωρηθεί από τη Συνδιάσκεψη Ειρήνης η Βόρειος Ήπειρος στην Ελλάδα¹¹¹.

Την ίδια χρονική περίοδο και μετά την αποχώρηση των γαλλικών στρατευμάτων από την Κορυτσά, υπογράφηκε μεταξύ των αντιπροσωπιών Ελλάδας και Αλβανίας το Πρωτόκολλο της Καπεστίτσας στις 28 Μαΐου 1920. Σύμφωνα με το Πρωτόκολλο αυτό οι Έλληνες δέχτηκαν να μην ανακαταλάβουν την Κορυτσά και οι Αλβανοί αναλάμβαναν την υποχρέωση να σεβαστούν το ελληνικό στοιχείο και την ελεύθερη λειτουργία των ελληνικών σχολείων και των εκκλησιών. Και τα δύο συμβαλλόμενα μέρη υποσχέθηκαν ότι θα συμμορφωθούν με την απόφαση της Συνδιάσκεψης Ειρήνης, η οποία θα καθόριζε οριστικά τη γραμμή των συνόρων¹¹². Από τη συνομολόγηση της συμφωνίας αυτής μπορεί κανείς να συμπεράνει ότι η Αλβανία αναγνώριζε τον προσωρινό χαρακτήρα της κατοχής της στη Βόρειο Ήπειρο.

Στο μεταξύ ο Sforza, ο αντικαταστάτης του Tittoni στο Ιταλικό Υπουργείο Εξωτερικών, κατάγγειλε μονομερώς τη συμφωνία Βενιζέλου - Tittoni, γιατί τα ανταλλάγματα που είχε εξασφαλίσει η Ιταλία με τη συμφωνία αυτή δε θεωρήθηκαν ικανοποιητικά¹¹³. Η αντίστροφη μέτρηση για την υπαγωγή

111. Βασ. ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ, *ό.π.*, σ. 20.

112. Β. ΠΑΡΑΔΑΚΙΣ, *ό.π.*, σσ. 59-62. Το άρθρο 2 του Πρωτοκόλλου αναφέρεται στα σχολικά και εκκλησιαστικά προνόμια του ελληνικού στοιχείου. Βλ. Γεωρ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Η εθνική ελληνική μειονότητα εις την Αλβανίαν και το σχολικόν αυτής ζήτημα 1921-1979*, εκδ. ΙΒΕ, Ιωάννινα 1981, σ. 18.

Επίσης ο Çami Muin στο άρθρο του «Protokolli Shqiptaro - Grek i Kapështicës» (μτφρ. Β. ΚΟΝΤΗ *balkan bibliography*, Vol IV-1975, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki 1977, σσ. 129-144) προσπαθεί να αποδείξει ότι οι «Αλβανοί αντιπρόσωποι που πήγαν για να διαπραγματευτούν με τους Έλληνες δεν είχαν καμμία έγγραφη εξουσιοδότηση από την αλβανική κυβέρνηση να υπογράψουν συμφωνία με τους Έλληνες», παρόλο που ο Φαν Νόλι επικαλούνταν το Πρωτόκολλο αυτό ως *de facto* αναγνώριση, όταν επεδίωκε την είσοδο της Αλβανίας στην Κοινωνία των Εθνών.

113. Άλλωστε ο ίδιος ο Sforza αναφέρει για τη μεταβολή αυτή της ιταλικής πολιτικής: «... Εθεώρησα ως απρεπές διά μίαν Μεγάλην Δύναμιν, όπως η Ιταλία, ότι υπέγραψε μίαν συμφωνίαν τοιαύτην, ότι (δηλαδή) η Ελλάς θα υπεστήριζε παν ουσιώδες συμφέρον της Ιταλίας εν Αλβανία...» (The Hellenic Character of Northern Epirus, a handbook of diplomatic and other

της Βορείου Ηπείρου στην κυριαρχία της Αλβανίας είχε αρχίσει. Η κυβέρνηση του Ελευθερίου Βενιζέλου στις εκλογές της 1ης Νοεμβρίου 1920 ανατράπηκε και οι Δυνάμεις της Συνεννόησης θεώρησαν εχθρική τη στάση αυτή του ελληνικού λαού. Την κατάσταση εκμεταλλεύτηκε η Ιταλία, η οποία πέτυχε, το Δεκέμβριο του 1920, την εισδοχή της Αλβανίας στην Κοινωνία των Εθνών¹¹⁴, προτού καθοριστούν τα σύνορά της.

Το ζήτημα της Βορείου Ηπείρου ανέλαβε να διευθετήσει η Πρεσβευτική Συνδιάσκεψη, η οποία, στις 9 Νοεμβρίου 1921 επανέφερε σε ισχύ το Πρωτόκολλο της Φλωρεντίας της 17ης Δεκεμβρίου 1913, μολονότι τα σύνορα που όριζε το Πρωτόκολλο αυτό είχαν τροποποιηθεί με το Πρωτόκολλο της Κέρκυρας (17 Μαΐου 1914) και την απόφαση του Ανώτατου Συμβουλίου των Συμμάχων στο Παρίσι (13 Ιανουαρίου 1920). Επίσης η Πρεσβευτική Διάσκεψη συγκρότησε τετραμελή επιτροπή για το διακανονισμό των ελληνοαλβανικών συνόρων. Τα πορίσματα της επιτροπής αυτής καταχωρήθηκαν στο νέο Πρωτόκολλο και πάλι της Φλωρεντίας, που υπογράφηκε στις 27 Ιανουαρίου 1925 από τη Γαλλία, την Αγγλία και την Ιταλία. Η σχετική δήλωση του Έλληνα αντιπροσώπου, συνταγματάρχη Αβραμίδα, που συμπεριλήφθηκε στο Πρωτόκολλο Φλωρεντίας του 1925 αναφέρεται στις αντιρρήσεις που είχε εκφράσει η Ελλάδα κατά τη διάρκεια της Πρεσβευτικής Διάσκεψης και στο γεγονός ότι η ελληνική κυβέρνηση αναγκάστηκε να «ενδώσει» στις αποφάσεις της Διάσκεψης¹¹⁵.

2.4 Η ελληνική μειονότητα και το βορειοηπειρωτικό ζήτημα μετά το Πρωτόκολλο της Φλωρεντίας

Η αλβανική πλευρά, από τη στιγμή που διευθετήθηκαν τα σύνορα, άρχισε μια συστηματική προσπάθεια συρρίκνωσης και αφελληνισμού¹¹⁶ του ελληνικού στοιχείου. Και τούτο παρόλο που στις 2 Οκτωβρίου 1921 ο αντιπρόσω-

sources, edit. by the Justice for Greece Committee, Washington, σ. 29 από παραπομπή Βασ. ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ, *Η αγωνία της Βορ. Ηπείρου*, Εταιρ. Μακεδ. Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1946, σ. 21). Βλ. Δημ. ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, «Η Ελληνική πολιτική στο βορειοηπειρωτικό ζήτημα», *Πρακτικά Β' Επιστημονικού Συνεδρίου*, Αθήνα 1992, σ. 278.

114. Εφημερίδα *Ελεύθερος Τύπος*, «Το Αλβανικόν Ζήτημα εις την Κοινωνίαν των Εθνών», Αθήναι 12 Αυγούστου 1921. Βλ. Κων. ΡΕΝΤΗ, *Το Βορειοηπειρωτικόν Ζήτημα*, Αθήναι 1922.

115. Memorandum Πρεσβείας Λονδίνου προς Foreign Office, FO 371/57317, Λονδίνο, 23 Απριλίου 1946, όπως περιέχεται στο βιβλίο του Βασ. ΚΟΝΤΗ, *Εναίσθητες ισορροπίες...*, σ. 223.

116. Ο Δημ. Μιχαλόπουλος στην εισήγησή του με θέμα «Προσπάθειες για σύμπραξη Αλβανίας και κεμαλικής Τουρκίας: Η μυστική συμφωνία του 1922», στο *Ε' Πανελλήνιο Ιστορικό Συ-*

πος της Αλβανίας στην Κοινωνία των Εθνών, ο Φαν Νόλι, είχε δηλώσει ότι η Αλβανία θα αναλάμβανε την υποχρέωση να σεβαστεί τα εκπαιδευτικά και θρησκευτικά δικαιώματα του ελληνικού πληθυσμού που υπήρχαν από την εποχή της τουρκοκρατίας. Τα ελληνικά σχολεία¹¹⁷ από 360 που ήταν το 1914, έγιναν 200 το 1922, το 1925 μειώθηκαν σε 78, για να κλείσουν το 1933 και να ανοίξουν ύστερα από απόφαση του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης¹¹⁸. Εκτός από το σχολικό ζήτημα η Αλβανία προέβη και σε θρησκευτικό διωγμό εναντίον της ελληνικής μειονότητας¹¹⁹. Διέκοψε την επικοινωνία με το Οικουμενικό Πατριαρχείο, ίδρυσε αυτοκέφαλη αλβανική εκκλησία, εξεδίωξε ιεράρχες και καταπίεσε το μη ταυτιζόμενο με τους αλβανιστές και την κυβέρνηση ορθόδοξο στοιχείο. Το 1937 το Οικουμενικό Πατριαρχείο, μετά από αίτηση συγγνώμης των πραξικοπηματιών Επισκόπων, χορήγησε το αυτοκέφαλο στην αλβανική εκκλησία με την έκδοση του σχετικού πατριαρχικού Τόμου¹²⁰.

Εντούτοις, οι ελληνικές κυβερνήσεις επιδίωκαν την ελληνοαλβανική συνεργασία και το 1926 υπογράφηκαν τέσσερις διακρατικοί ενδιαφέροντος συμβάσεις με την Αλβανία. Ο πρωθυπουργός Θεόδωρος Παγκαλός¹²¹ για να

νέδριο, Θεσσαλονίκη 1984, αναφέρεται σε ένα ενδιαφέρον κείμενο που υπάρχει στα Ιστορικά Αρχεία του Πολεμικού Ναυτικού. Πρόκειται για μια μυστική συμφωνία μεταξύ Αλβανίας και Τουρκίας σύμφωνα με την οποία η αλβανική κυβέρνηση υποχρεωνόταν να αποστείλει συμμορίες στο ελληνικό έδαφος, να μη χρησιμοποιήσει στα Υπουργεία Εξωτερικών και Εσωτερικών χριστιανούς Υπουργούς, να φροντίσει να εποίκησει μουσουλμάνους στα μέρη που πλεόναζαν Έλληνες κ.λπ.

117. Βασ. ΣΦΥΡΟΕΡΑΣ, *Ιστορική προσέγγιση στην πορεία των ελληνοαλβανικών σχέσεων*, Πρακτικά Σεμιναρίου για τη διδασκαλία της Ελληνικής γλώσσας σε αλλοδαπούς μαθητές, εκδ. Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα 1994, σ. 39.

118. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος δήλωνε το 1934 με αφορμή το θέμα αυτό: «Η Ελλάς δεν θα εδίσταζε να φτάσει μέχρις αποχωρήσεως από την Κοινωνίαν των Εθνών και καταγγελίας κάθε υποθήκης, η οποία θα ήτο πρόσκομμα προς τούτο, διά να καταφύγη, εν ανάγκη, εις την χρήσιν της δυναμείας της, προς ανόρθωσιν του παρουσιαζομένου δικαίου των εν Ηπείρω ομοεθνών της» (Ηλ. ΚΩΝΣΤΑ, *Το Βορειοηπειρωτικό Ζήτημα*, Αθήνα 1951, σ. 30).

119. Εφημερίδα *Ηπειρωτικός Αγών*, «Αλβανικαί Αρχαί αποθρασυνθείσαι επεμβαίνουν και εις την θρησκευτικήν συνείδησιν των χριστιανών», Ιωάννινα 10 Νοεμβρίου 1934.

120. Γεωρ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ, «Η εκκλησιαστική κατάσταση εις την Βόρειον Ήπειρον και Αλβανίαν μέχρι της ανακηρύξεως του αυτοκεφάλου», *Πρακτικά Β' Πανελληνίου Επιστημονικού Συνεδρίου το Βορειοηπειρωτικόν Ζήτημα (παρελθόν - παρόν - και μέλλον)*, Αθήνα 1992, σσ. 305-323. Πρβ. Απ. ΓΛΑΒΙΝΑ, *Το Αυτοκέφαλον της εν Αλβανία Ορθοδόξου Εκκλησίας επί τη βάσει ανεκδότων εγγράφων*, Ιωάννινα 1978.

121. Ο πρωθυπουργός Θεόδωρος Παγκαλός «θεωρούσε τον εαυτό του τον πιο εγκάρδιο φίλο της Αλβανίας διότι η μάμη του που τον ανέθρεψε δεν εγνώριζεν την ελληνικήν και ήταν περήφανος, γιατί είχε στις φλέβες του αίμα κατά το ήμισυ αλβανικόν» (Δημ. ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Σχέσεις Ελλάδας και Αλβανίας 1923-1928*, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, σ. 51).

ικανοποιήσει τους Αλβανούς κράτησε στην Ελλάδα σαν αλβανική μειονότητα τους μουσουλμάνους της Θεσπρωτίας και δεν τους έστειλε στην Τουρκία, όπως θα μπορούσε να κάνει, σύμφωνα με την ελληνοτουρκική σύμβαση ανταλλαγής πληθυσμών της 30ής Ιανουαρίου 1923¹²².

Οι διώξεις, όμως, του ελληνικού πληθυσμού και η ανθελληνική πολιτική της Αλβανίας εντάθηκαν, όταν το 1939 η Ιταλία και η Αλβανία ενώθηκαν προσωρινά υπό το στέμμα του Ιταλού Βασιλιά Βίκτορα Εμμανουήλ. Και όμως η Βόρειος Ήπειρος έμελλε να ελευθερωθεί από τον ελληνικό στρατό για τρίτη φορά μέσα σε τριάντα χρόνια. Η τελευταία απελευθέρωση της Βορείου Ηπείρου από τα ελληνικά στρατεύματα έγινε το 1940, όταν νικημένος οπισθοχώρησε ο ιταλικός στρατός, ο οποίος ήταν πλαισιωμένος με δεκατέσσερα αλβανικά τάγματα και την επίλεκτη αλβανική Μιλίτσια¹²³. Η γερμανική κατοχή που επακολούθησε έθεσε τη Βόρειο Ήπειρο και πάλι κάτω από την αλβανική κυριαρχία. Οι φυλακίσεις, η τρομοκρατία και οι εκτοπισμοί εξεχουσών προσωπικοτήτων της Βορείου Ηπείρου υπήρξαν σύνηθες φαινόμενο κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου αλλά και μετά από αυτόν, και αποσκοπούσαν στην αφάιμαξη του ελληνικού στοιχείου.

Παρά τους απηνείς διωγμούς, η ελληνική μειονότητα κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, συνέβαλε ενεργά στην εθνική αντίσταση κατά των κατακτητών της Ηπείρου. Βρέθηκε, όμως, μεταξύ των διασταυρωμένων πυρών του Εθνικοαπελευθερωτικού Κινήματος (της Τσέτας ή των Παρτιζάνων) και του Εθνικού Μετώπου (Balli Kombetar). Οι Παρτιζάνοι που ήταν υπό την επιρροή των κομμουνιστών καταπίεζαν και δολοφονού-

122. Βασ. ΚΟΝΤΗΣ, «Σύντομη επισκόπηση των ελληνοαλβανικών σχέσεων», *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο*, έκδ. ΕΗΜ, Ιωάννινα 1979, σσ. 147-164, 162.

Πρόκειται για τους μουσουλμάνους Τσάμηδες, τουρκικής καταγωγής και συνειδήσεως, που κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, ως συνεργάτες των Ιταλών και των Γερμανών και υπό την πολιτική διοίκηση του Τζεμάλ Ντίνο, προσπάθησαν να επιφέρουν εθνολογική αλλοίωση στη Θεσπρωτία με σκοπό να την προσαρτήσουν στην Αλβανία. Για να επιτύχουν το σκοπό τους σκότωσαν πάνω από 1.100 κατοίκους, πυρπόλησαν τα 24 χωριά του Φαναρίου καθώς και άλλα χωριά της Θεσπρωτίας για να εποίκισουν Αλβανούς και προέβησαν σε απαγωγές, βιασμούς και λεηλασίες (βλ. Θ. ΠΑΠΑΜΑΝΩΛΗ, *Κατακαυμένη Ήπειρος*, εκδ. Ίκαρος 1945 και Βασ. ΚΡΑΨΙΤΗ, *Η ιστορική αλήθεια για τους μουσουλμάνους Τσάμηδες*, Αθήνα 1992, passim).

123. Δημ. ΜΠΟΤΣΑΡΗ του Νότη, «Η σημερινή επέτειος και η Βόρειος Ήπειρος», εφημ. *Βόρειος Ήπειρος*, Ιωάννινα, 25 Μαρτίου 1946.

Ο Λέων Μελάς σε άρθρο του στην *Ηπειρωτική Εστία* Ιωαννίνων το Φεβρουάριο 1965, με θέμα «Η Βόρ. Ήπειρος και το Εθνικό Ζήτημα» σημειώνει ότι η Αλβανία, με το Β.Δ. 194 που κυρώθηκε από το Ν. 319/1940, αναγνώρισε ότι βρίσκεται σε πόλεμο με τα κράτη εκείνα με τα οποία το Βασίλειο της Ιταλίας θα βρεθεί σε πόλεμο.

σαν το βορειοηπειρωτικό ελληνισμό και επεδίωκαν τον προσεταιρισμό του. Η άλλη ομάδα των ανταρτών συνεργαζόταν με τους Γερμανούς κατακτητές και στρεφόταν εναντίον των παρτιζάνων που είχαν αρχηγό τους τον Ενβέρ Χότζα. Οι παρτιζάνοι κατέλαβαν την εξουσία στις 28 Οκτωβρίου 1944 και ανακήρυξαν την Αλβανία λαϊκή δημοκρατία. Με το Σύνταγμα του 1946 κατοχυρώθηκε το πολίτευμα της λαϊκής δημοκρατίας.

Τον Ιούνιο του 1942 η εξόριστη ελληνική κυβέρνηση που ήταν στο Κάιρο, έθεσε με υπόμνημά της «το θέμα Βορ. Ηπείρου». Η αγγλική κυβέρνηση το ίδιο έτος δήλωσε ότι «η Κυβέρνησις της Α.Μ. θεωρεί το ζήτημα των Αλβανικών συνόρων ως μίαν υπόθεσιν, η οποία θα εξετασθή μετά τον πόλεμον από την Διάσκεψιν Ειρήνης»¹²⁴. Με τη δήλωση αυτή συμφώνησαν το 1942 οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής και η Ρωσία.

Ακολούθησε το 1946 μια σειρά υπομνημάτων της Ελλάδας προς τους τέσσερις Υπουργούς Εξωτερικών, που ήταν αρμόδιοι να εξετάσουν το θέμα της Βορείου Ηπείρου με βάση τη Συμφωνία του Ροσδάμ. Παράλληλα, το Μάρτιο του 1946, η Επιτροπή Εξωτερικών Υποθέσεων της Αμερικανικής Γερουσίας τάχθηκε με ψήφισμά της υπέρ της απόδοσης της Δωδεκανήσου και της Βορ. Ηπείρου στην Ελλάδα κατά την προσεχή Διάσκεψη Ειρήνης στο Παρίσι. Στη συνεδρίαση του Συμβουλίου των Υπουργών της 15ης Μαΐου 1946, ο Υπουργός Εξωτερικών της Αγγλίας Bevin, δήλωσε ότι η ελληνική κυβέρνηση υπέβαλε τις διεκδικήσεις της για τη Βόρειο Ήπειρο. Όμως, ο Υπουργός Εξωτερικών της Σοβιετικής Ένωσης Μολότοφ, είχε αντίρρηση για συζήτηση του θέματος λόγω της βεβαρημένης ημερήσιας διάταξης¹²⁵. Η Αμερικανική Γερουσία ενέκρινε το ψήφισμα της Επιτροπής των Εξωτερικών Υποθέσεων για την παραχώρηση της Δωδεκανήσου και της Βορείου Ηπείρου την 29η Ιουλίου 1946, την ίδια ημέρα που άρχιζαν οι εργασίες της Διάσκεψης των είκοσι ένα εθνών στο Παρίσι. Την 30ή Αυγούστου 1946 η Ελλάδα ζήτησε και πέτυχε την εγγραφή του θέματος στην ημερήσια διάταξη της Διάσκεψης. Η συζήτηση, όμως, του θέματος αναβλήθηκε για την επόμενη συνεδρίαση. Αλλά και στην επόμενη συνεδρίαση της 25ης Σεπτεμβρίου 1946 το βορειοηπειρωτικό δε συζητήθηκε, λόγω των συνεχών αντιδράσεων του Σοβιετικού Υπουργού Εξωτερικών. Το ζήτημα παραπέμφθηκε στο Συμβούλιο των Τεσσάρων Υπουργών των Εξωτερικών και το ζήτημα παρέμεινε έκτοτε εκκρεμές¹²⁶.

124. Βασ. ΖΩΠΙΑΔΟΥ (Παράδοσεις), *Πολιτική και Διπλωματική Ιστορία των Νεωτέρων Χρόνων*, εκδ. οίκος Αφών Σάκκουλα, Αθήναι 1973, σ. 254.

125. Βασ. ΖΩΠΙΑΔΟΥ, *ό.π.*, σ. 252.

126. Βασ. ΖΩΠΙΑΔΟΥ, *ό.π.*, σ. 256.

Κατά τη διάρκεια των συνεχών αναβολών του βορειοηπειρωτικού ζητήματος στη Διάσκεψη Ειρήνης, κανείς δεν αμφισβήτησε ή απέρριψε τις ελληνικές διεκδικήσεις, αλλά και καμιά Μεγάλη Δύναμη δεν ήταν διατεθειμένη να τις υποστηρίξει ένθερμα. Έτσι για πολλά έτη το ζήτημα δεν ανακινήθηκε, έως ότου ένα έγγραφο του Ιταλικού Γενικού Επιτελείου (1960) προς τα συμμαχικά στρατηγεία του ΝΑΤΟ πλαστογραφήσε την ελληνική ιστορία και αμφισβητούσε την ελληνικότητα της Ηπείρου. Με το θέμα ασχολήθηκε και η ελληνική Βουλή στις 31-5-1960. Ο Γεώργιος Παπανδρέου υποστήριξε τότε ότι «η διεκδίκησής μας διά την Βόρ. Ήπειρον είναι ιερά και απαράγραπτος» και ότι εκείνο που απαγορεύεται ανά τους αιώνες είναι να απαρνηθεί κανείς αυτό το ιερό αίτημα¹²⁷. Τον επόμενο μήνα, τον Ιούνιο του 1960, ο Σοφοκλής Βενιζέλος ζήτησε από το Νικίτα Χρουστσιόφ να ασκήσει την επιρροή του στον Ενβέρ Χότζα, ώστε να παραχωρήσει αυτονομία στο ελληνικό στοιχείο, χωρίς να τροποποιηθούν τα σύνορα μέχρι να λυθεί το ζήτημα από τους Υπουργούς Εξωτερικών των Τεσσάρων Δυνάμεων (ΗΠΑ, Ρωσία, Αγγλία, Γαλλία), ενώπιον των οποίων το θέμα εκκρεμούσε¹²⁸.

Με αφορμή την παρέμβαση αυτή του Σοφοκλή Βενιζέλου, ο Ενβέρ Χότζα σε λόγο που εκφώνησε στη Σύνοδο των 81 κομμουνιστικών και εργατικών κομμάτων στη Μόσχα τη 16η Νοεμβρίου 1960, επετέθη με ασυνήθιστο τρόπο εναντίον του Σοφοκλή Βενιζέλου αλλά και του Νικήτα Χρουστσιόφ¹²⁹. Ο φόβος της προσάρτησης της Βορείου Ηπείρου στην Ελλάδα, διευκόλυνε την αλβανο-κινεζική προσέγγιση και συνέβαλε στη διάρρηξη των σχέσεων Αλβανίας και Σοβιετικής Ένωσης.

Οι συνθήκες που επικράτησαν στην Αλβανία μεταπολεμικά, αλλά και το

¹²⁷ Σπ. ΣΤΟΥΠΗ, *ό.π.*, σ. 310.

¹²⁸ Σοφοκλής ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ, εφημ. *Το Βήμα*, Αθήνα, 28 Ιουνίου 1960.

¹²⁹ Enver HOXHA, *Verpa 19, As υπερασπιστούμε τον μαρξισμό-λενινισμό*, ιστορικές εκδόσεις, Αθήνα 1976, σσ. 61-62. Συγκεκριμένα ο Hoxha δήλωσε: «Ο σύντροφος Χρουστσιόφ ξέρει καλά πως τα σύνορα της Αλβανίας είναι απαραβίαστα και ιερά και πως όποιος τα θίξει είναι επιδρομέας. Ο αλβανικός λαός θα χύσει το αίμα του αν κάποιος θίξει τα σύνορά του. Ο σύντροφος Χρουστσιόφ έκανε μεγάλο λάθος λέγοντας στο Βενιζέλο ότι είχε δει στο Κορτς Έλληνες και Αλβανούς να εργάζονται πλάι πλάι σαν αδελφοί. Στο Κορτς δεν υπάρχει ίχνος ελληνικής μειονότητας, αλλά αυτό που υπάρχει είναι η προαιώνια βουλιμία των Ελλήνων για την επαρχία Κορτς, όπως και για την Αλβανία ολόκληρη. Υπάρχει μια πολύ μικρή μειονότητα στο Γκιροκάστορ.

Είναι πασίγνωστες οι διεκδικήσεις των Ελλήνων και ιδιαίτερα αυτές που διατυπώθηκαν από το Σοφοκλή το Βενιζέλο, το γιο του Ελ. Βενιζέλου, δολοφόνου των Αλβανών, εμπρηστή των νότιων αλβανικών επαρχιών, του πιο λυσσασμένου Έλληνα σοβινιστή...»

Βλ. και St. POLLO - A. PUTO, *ό.π.*, σ. 354.

παγκόσμιο διπολικό πολιτικοοικονομικό σύστημα διακυβέρνησης που διατηρήθηκε μέχρι τα τελευταία χρόνια, βοήθησαν την Αλβανία να εφαρμόσει τα σχέδια του αφελληνισμού. Το πρώτο μέτρο που πήρε το κομμουνιστικό καθεστώς το 1945 ήταν ο αυθαίρετος καθορισμός των μειονοτικών ζωνών. Στις ζώνες αυτές εντάχθηκαν μόνο 99 χωριά από τις επαρχίες Αργυροκάστρου και Αγίων Σαράντα. Τα τρία χωριά της Χιμάρας, που το 1921 είχαν αναγνωρισθεί ως μειονοτικά, έμειναν εκτός μειονοτικής περιοχής¹³⁰. Το ελληνικό στοιχείο που ήταν εκτός μειονοτικής περιφέρειας θεωρήθηκε αλβανικό. Παράλληλα, με σκοπό την εθνολογική αλλοίωση του βορειοηπειρωτικού ελληνισμού, οι Αλβανοί προέβησαν σε υποχρεωτικές μετακινήσεις Αλβανών πολιτών ελληνικής καταγωγής προς τη Βόρειο Αλβανία και σε μετοικήσεις Αλβανών στις «μειονοτικές» ζώνες. Τα ελληνικά τοπωνύμια αντικαταστάθηκαν από αλβανικά και αρκετά ελληνικά χωριά άλλαξαν όνομα. Επιβλήθηκαν οι επιγαμίες Βορειοηπειρωτών και μουσουλμάνων και απαγορεύτηκε η χρήση ελληνικών ονομάτων. Στη συνέχεια καταργήθηκαν όλα τα θρησκευτικά δόγματα. Το Ε' Κομμουνιστικό Συνέδριο της Αλβανίας το 1967, διακήρυξε ότι η Αλβανία έγινε το «πρώτο αθεϊστικό κράτος της υφ'ηλίου»¹³¹. Η Ορθοδοξία, που ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με τον ελληνισμό και συνέβαλε στη διατήρηση της εθνικής ταυτότητας του βορειοηπειρωτικού ελληνισμού, καταργήθηκε. Έτσι το ελληνικό στοιχείο έχασε ένα ακόμη έρεισμα.

Στο μεταξύ Ελλάδα και Αλβανία αποκατέστησαν διπλωματικές σχέσεις (1971) και υπέγραψαν διμερείς εμπορικές συμφωνίες το 1972 και το 1976. Ο Υπουργός Εξωτερικών της Ελλάδας Χ. Ξανθόπουλος-Παλαμάς, αιτιολογώντας την αποκατάσταση των διπλωματικών σχέσεων μεταξύ των δύο χωρών, δήλωνε το 1971 ότι η Ελλάδα δε μετέβαλε τις θεμελιώδεις θέσεις, αλλά αντικατέστησε τη σιωπή με το διάλογο. Το 1977 η ελληνική Βουλή συζήτησε με την αλλαγή των ονομάτων των μειονοτικών χωριών της Βορείου Ηπείρου, ύστερα από επερώτηση βουλευτών, και κάλεσε τον Έλληνα Υπουργό Εξωτερικών να προχωρήσει σε σχετικό διάβημα. Τέτοιο διάβημα δε στάλθηκε ποτέ στην αλβανική κυβέρνηση¹³². Εξάλλου στις 21-2-1984 ο Πρωθυπουργός της Ελλάδας Ανδρέας Παπανδρέου δήλωνε από τα Γιάννενα ότι «υπάρχει ο ομφάλιος λώρος που στηρίζεται στο έθνος μεταξύ

130. Βασ. ΚΟΝΤΗΣ, *Εναίσθητες ισορροπίες...*, σ. 174.

131. Βασ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ, *ό.π.*, σ. 384.

132. Γεώρ. ΧΑΡΒΑΛΙΑΣ, άρθρο για την «Αλβανία» στο συλλογικό έργο *Βαλκάνια, από τον διπολισμό στην νέα εποχή*, Επιμέλεια Θ. Βερέμη, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1994, σ. 182.

των Ελλήνων στον ελλαδικό χώρο και των Ελλήνων όπου γης. Δεν πρόκειται να ανεχθούμε παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων των Ελλήνων στην Αλβανία... Δεν μπορούμε να μη συμπαρασταθούμε σ' αυτόν τον ελληνοισμό ο οποίος χειμάζεται και θα κρίνουμε ποια είναι τα πιο πρόσφορα μέσα στην κατεύθυνση αυτή...»¹³³.

Τέλος, το 1987 η Ελλάδα πραγματοποίησε μονομερή άρση της εμπόλεμης κατάστασης με την ελπίδα να βελτιώσει τις συνθήκες διαβίωσης της ελληνικής μειονότητας¹³⁴. Το 1991 κατέρρευσε η τάξη των πραγμάτων που είχε επιβάλει ο Ενβέρ Χότζα και επικράτησε στη χώρα η αίσθηση της πλήρους ανομίας, επειδή, εκτός των άλλων, η κατάργηση της θρησκείας είχε επιφέρει την κατάρπωση ακόμη και των ηθικών αρχών. Έτσι τίθεται, ακόμη και σήμερα, θέμα δημοκρατικών θεσμών που σε συνδυασμό με το σύνδρομο των άλογων εθνικών φόβων¹³⁵, τις φυλετικές προκαταλήψεις και την οικονομική ανέχεια, οδηγεί τους Αλβανούς στο να επιδιώκουν σταθερά τη συρρίκνωση των μειονοτικών δικαιωμάτων και να βλέπουν με θετικό βλέμμα την ενδεχόμενη αποχώρηση των Βορειοηπειρωτών από τις προγονικές τους εστίες.

2.5 Οι Ελληνοαλβανικές σχέσεις σήμερα

Το «βορειοηπειρωτικό» ζήτημα το οποίο κατά την ιστορική του πορεία είχε τη «δικαιολογητική του βάση», σήμερα έπαψε να υφίσταται με την παλαιά του μορφή. Οι αλβανικοί χριστιανικοί πληθυσμοί της Νότιας Αλβανίας, που στις αρχές του 20ού αιώνα είχαν ελληνική συνείδηση, μιλούσαν την ελληνική γλώσσα και υφίσταντο την επίδραση της ελληνικής παιδείας και του ελληνικού πολιτισμού, είναι φυσικό να έχουν αλλάξει πλέον. Η δημογραφική αλλοίωση, η μακρόχρονη αλβανική προπαγάνδα, οι διώξεις και η απομόνωση του ελληνικού στοιχείου έχουν μεταβάλει τα εθνολογικά δεδομένα στο βορειοηπειρωτικό χώρο, θέμα που θα μπορούσε να αποτελέσει και αντικείμενο αυτοτελούς διερεύνησης. Επίσης, θα πρέπει να τονίσουμε ότι η μη ενάσκηση νομίμου δικαιώματος για μεγάλο χρονικό διάστημα έχει

133. Εφημ. *Καθημερινή*, Αθήνα, 22 Φεβρουαρίου 1984.

134. Βλ. Θαλή ΜΥΛΩΝΑ, *Το Βορειοηπειρωτικό στο κατώφλι της εθνικής μειοδοσίας*, εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα 1987.

135. Τα αμέτρητα πυροβολεία στο αλβανικό έδαφος, που μοιάζουν με τα ίγλοο των Εσκιμών, είναι εστραμμένα προς την Ελλάδα. Πρβ. Παύλο ΤΣΙΜΑ, «Μετά τη δίκη», εφημ. *Τα Νέα* 12-9-1994.

ως αποτέλεσμα την αποδυνάμωση του δικαιώματος αυτού. Κατ' αυτόν τον τρόπο η μακρόχρονη αδρανοποίηση του «βορειοηπειρωτικού» ζητήματος είναι φυσικό να έχει αποδυναμώσει την πολιτική θέση της Ελλάδας στο θέμα αυτό, φαινόμενο που είναι άλλωστε σύνηθες στο διεθνές δίκαιο.

Σε κάθε περίπτωση οποιεσδήποτε λύσεις και αν προκρίνονται στα εθνικά θέματα, θα πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τις σημερινές παγκόσμιες συνθήκες και όχι τις ξεπερασμένες αρχές που καθόριζαν τις εξελίξεις κατά τη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Επιπλέον δεν είναι λίγοι αυτοί που πιστεύουν ότι το έθνος-κράτος έχει εξαντλήσει τη χρησιμότητά του σήμερα που τα προβλήματα έχουν παγκοσμιοποιηθεί και οι πολυεθνικές κρατικές ενότητες προωθούνται συστηματικά¹³⁶.

Έτσι το βάρος στις ελληνοαλβανικές σχέσεις θα πρέπει να πέσει στην προστασία των δικαιωμάτων της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία, όπως αυτά προκύπτουν από τις διεθνείς συμβάσεις και τις συνθήκες ειρήνης. Βέβαιο είναι ότι η Ελλάδα μπορεί να υπερασπίζεται καλύτερα τα δικαιώματα των Αλβανών πολιτών ελληνικής καταγωγής, όταν δεν αφήνει ανοιχτά θέματα εδαφικών διεκδικήσεων. Γιατί όπως επισημαίνει ο Γεώργιος Κουμάντος «ποιο κράτος θα δεχόταν τη διατήρηση του εθνισμού ορισμένων κατοίκων μιας περιοχής του, όταν φανερά του δηλώνεται ότι ο εθνισμός αυτός θα χρησιμοποιηθεί μελλοντικά για την απόσπαση αυτής της περιοχής από το εθνικό του έδαφος;»¹³⁷. Είναι χρήσιμο, επίσης, να μη δίνεται η εντύπωση ότι όλες οι ελληνικές ενέργειες κατευθύνονται από έναν ασύνετο και υποσυνείδητο εθνικό συντηρητισμό που βάζει στη θέση του στοχασμού και της πολιτικής ανάλυσης οράματα επελάσεων για να απελευθερώσουν σκλαβωμένους αδελφούς¹³⁸. Η υπογραφή, άλλωστε, των διεθνών συνθηκών (του ΟΗΕ, της ΔΑΣΕ κ.λπ.) μας επιβάλλουν το σεβασμό των συνόρων.

136. Βιογ. ΤΣΟΥΔΕΡΟΥ, «Οι ελληνικές εθνικές ομάδες στα Βαλκάνια», στην έκτακτη έκδοση του *Οικονομικού Ταχυδρόμου* για τις «ελληνοαλβανικές σχέσεις και το Βορειοηπειρωτικό», 13 Φεβρουαρίου 1997, σ. 67.

137. Γεώρ. ΚΟΥΜΑΝΤΟΣ, Η Αλβανία κι εμείς, ένας πόλεμος στην κατάψυξη, εφημ. *Το Βήμα*, 1 Απριλίου 1981.

138. Γεώρ. ΚΟΥΜΑΝΤΟΣ, *ό.π.*

Διάφοροι αλβανικοί εθνικιστικοί κύκλοι δυσκολεύουν την προσέγγιση των δύο λαών. Η δήλωση το 1992 του Αζέμ Χαϊντάρι, αντιπροέδρου του Δημοκρατικού Κόμματος της Αλβανίας, ότι η αλβανική σημαία θα υψωθεί μέχρι την Πρέβεζα και τη Θήβα, είναι ενδεικτική του κλίματος που επικρατεί σε ορισμένους εθνικιστικούς κύκλους της γειτονικής και φίλης χώρας (βλ. την 137 παραπομπή).

Ο Έλληνας πρωθυπουργός σε ομιλία του στη Θεσσαλονίκη την 11-9-94 επέστησε την προσοχή στους «υπερπατριώτες» που είναι φυσικό να υπάρχουν σε κάθε χώρα και οι οποίοι με τη

Από την άλλη πλευρά ένα κράτος, όπως η Αλβανία, με ανεξάρτητη παρουσία ογδόντα ετών που έζησε μέσα σε μια αμφισβήτηση «της εθνικής, γεωπολιτικής και κρατικής του υπόστασης», είναι φυσικό να παρουσιάζει συμπεριφορά «συμπλεγματού κράτους» στις εξωτερικές του σχέσεις. Οι σχέσεις αυτές περιπλέκονται τα τελευταία χρόνια από τις αλυτρωτικές διεκδικήσεις του κράτους αυτού σε βάρος του περιβάλλοντος γειτονικού χώρου¹³⁹.

Όμως, τα διάφορα διμερή αλλά και τα μειονοτικά προβλήματα δεν αντιμετωπίζονται με αλυτρωτικές πολιτικές ή μεγαλοϊδεατισμούς· ούτε ασφαλώς με την καταπίεση των μειονοτικών πληθυσμών από τις κυρίαρχες κοινωνικές ομάδες. Η πολύπλευρη οικονομική συνεργασία μεταξύ των χωρών μπορεί να διαδεχτεί την υπάρχουσα καχυποψία. Έτσι, η ελληνική μειονότητα θα μπορέσει να συμβάλει κι αυτή στη δημιουργική ανάπτυξη της επιτόπιας κοινωνίας, στα πλαίσια της ισοτιμίας της με άλλους Αλβανούς πολίτες, χωρίς να λησμονεί την ταυτότητά της. Γιατί τα Βαλκάνια του 2.000 απαιτούν άλλη εθνική στρατηγική από εκείνη του 1912¹⁴⁰.

Όσα, όμως, προαναφέρονται δεν έρχονται σε αντίθεση με τη δεδηλωμένη βούληση την Αθήνας να αποτρέψει με κάθε μέσο τον ξεριζωμό του ελληνικού στοιχείου από τη Νότια Αλβανία¹⁴¹. Μόνο έτσι δε θα συμβούν όσα συνέβησαν στην Ίμβρο και την Τένεδο στο πρόσφατο παρελθόν.

Δεν πρέπει, όμως, να διαφεύγει από την προσοχή κανενός ότι η λήξη του ψυχρού πολέμου το 1989 έχει επαναφέρει στο προσκήνιο τα εθνικά ζητήματα στα Βαλκάνια. Οι συσσωρευμένες μνήμες και οι διεκδικήσεις του φορτισμένου ιστορικού παρελθόντος έχουν βγει από το κουτί της Πανδώρας¹⁴².

συμπεριφορά τους δε διευκολύνουν την επίλυση των εθνικών θεμάτων (βλ. Ηλ. ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Αλβανία και ελληνοαλβανικές σχέσεις 1912-94*, εκδ. Ωκεανίδα, Αθήνα 1995, σ. 198).

139. Βλ. Γεώρ. ΧΑΡΒΑΛΙΑΣ, *ό.π.*, σσ. 107, 111.

140. Πρβ. Κώστα ΣΗΜΙΤΗ, *Εθνικιστικός λαϊκισμός ή εθνική στρατηγική*, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1992, σσ. 99-109.

Και στην αλβανική πλευρά υπάρχουν στελέχη της αλβανικής πολιτικής ζωής που ενδιαφέρονται για τις ελληνοαλβανικές σχέσεις. Ο Γκραμός Πάσχο δήλωνε σε συνέντευξή του στις 3-10-1993 στην εφημ. *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*: «Είμαστε η νέα γενιά, έχουμε ένα κοινό μέλλον, μπορούμε να είμαστε φίλοι και να κοιτάμε μπροστά. Οι Αλβανοί που δουλεύουν στην Ελλάδα και η ελληνική μειονότητα στην Αλβανία είναι γέφυρες για ν' ανοίξουμε τις πύλες της επικοινωνίας ανάμεσά μας. Εμείς δεν έχουμε άλλη επιλογή γιατί η Ελλάδα είναι η μοναδική ανατολική χώρα στην Ευρώπη. Πιστεύω ότι η Ελλάδα παραμένει μια από τις πιο σημαντικές πύλες για μας, ο πιο σημαντικός μας γείτονας.»

141. Σταύρ. ΛΥΓΕΡΟΣ, «Οι Αλβανοί τραβούν το σχοινί», εφημ. *Καθημερινή*, 8 Μαΐου 1994, σ. 2.

142. Γεώρ. ΚΑΠΟΠΟΥΛΟΣ, «Οι μειονοτικές “υποθήκες” των Βαλκανίων», εφημ. *Καθημερινή*, 17 Απριλίου 1994, σ. 16.

Γι' αυτό επιβάλλεται να καλλιεργήσουμε μεθοδικά τις καλές σχέσεις με τους γείτονές μας στα πλαίσια της ισοτιμίας, της αμοιβαίας εμπιστοσύνης και του σεβασμού των κοινών συνόρων. Έτσι, κείμενα που καλλιεργούν την εθνικιστική ιδεολογία και δεν έχουν επιστημονική εγκυρότητα, είναι αναγκαίο να αποσυρθούν από τα σχολικά εγχειρίδια¹⁴³. Η ειρηνική συνύπαρξη και όχι η ένταση είναι προς το συμφέρον και των δύο λαών. Γιατί οι δυο λαοί δεν καλούνται να ζήσουν οπισθοδρομώντας στην Ευρώπη του 19ου αιώνα με τις εθνικές συγκρούσεις και τις εθνικές διαιρέσεις αλλά στην ενοποιημένη Ευρώπη του μέλλοντος, πέρα από φυλετικές, θρησκευτικές ή άλλες διακρίσεις. Άλλωστε, όπως σωστά τονίζει ο Ducellier Alain, «Έλληνες και Αλβανοί κατάφεραν (κατά τη μακραίωνη ιστορία τους), μέσα από αντιπαραθέσεις και συμβιβασμούς, να καταλήξουν σε μια κοινή ζωή, όπου συμφωνούσαν στα ουσιώδη. Και είναι ίσως αυτό ένα από τα πρώτα μαθήματα που μας δίδαξαν κατά τη διάρκεια της πρώτης σκοτεινής περιόδου της ιστορίας τους εμποδίζοντάς μας να απελπιστούμε για τα σύγχρονα Βαλκάνια»¹⁴⁴.

143. Βλ. στα ΚΕΙΜΕΝΑ 1 και 2 του ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΟΣ: α) Την άποψη του Eqrem Çabej περί «Τσαμουριάς», που περιέχεται στο αλβανικό Αναγνωστικό 4, έκδοση 1993 και β) Το συνολικό πληθυσμό των Αλβανών που ζουν μέσα και έξω από την Αλβανία (Gjeografia 6, Botimi i vitit 1993).

144. Ducellier ALAIN, *Οι Αλβανοί στην Ελλάδα (13ος-15ος αι.)*. Η μετανάστευση μιας κοινότητας, μτφρ. Κατερίνα Νικολάου, Ίδρυμα Γουλανδρή-Χορν, Αθήνα 1994, σ. 50.

Ο Γεώργ. ΔΟΥΛΟΥΜΗΣ, *Βαλκανικές εξελίξεις*, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα - Γιάννινα 1994, σ. 14, τονίζει: «Συμφέρει την Ελλάδα να δώσει προτεραιότητα στην ανάπτυξη των σχέσεων σε συμμαχικό επίπεδο με τις όμορες Βουλγαρία και Αλβανία, διότι η τουρκική απειλή είναι πραγματικότητα και οι σημερινές συμμαχίες της Ελλάδας κρίνονται αφερέγγυες.»

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΣΥΝΤΟΜΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΣΤΗ ΒΟΡΕΙΟ ΗΠΕΙΡΟ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΛΩΣΗ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ

3.1 Η Ελληνική παιδεία στη Βόρειο Ήπειρο κατά τους χρόνους της Τουρκοκρατίας (1453-1913)

Κατά τους ζοφερούς χρόνους της τουρκικής δουλείας η αμάθεια υπήρξε το κυριότερο χαρακτηριστικό σ' ολόκληρο το υπόδουλο γένος. Ο Κωνσταντίνος Κούμας, εξιστορώντας την εκπαιδευτική κατάσταση της περιόδου αυτής έγραφε: «Ήτο σπανιώτατον χρήμα η παιδεία, αν τις ονομάση παιδείαν μετρίαν τινά είδησιν της γλώσσης κατά γραμματικήν μέρος του γένους εγνώρισε μόνον να διαβάξη και να γράφη όπως έτυχε, και το περισσότερο ήτο βυθισμένον εις απόλυτον αγραμματίαν»¹. Η αναγνώριση όμως θρησκευτικών προνομίων στο Ρωμίο Πατριάρχη δημιούργησε την ανάγκη να διατηρηθούν μικρά σχολεία στις εκκλησίες και τα μοναστήρια για την εκμάθηση της εκκλησιαστικής γλώσσας². Τα σχολεία αυτά του νάρθηκα που με

1. Κων. ΚΟΥΜΑΣ, *Ιστορία των ανθρωπίνων πράξεων*, τ. ΙΒ' εν Βιέννη 1832, όπως περιέχεται στο βιβλίο του Ν. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Η παιδεία στην Τουρκοκρατία*, εκδ. Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 140.

Ο Ματθαίος Παρανίκας για να περιγράψει το πνευματικό σκοτάδι που κάλυπτε τον τουρκοκρατούμενο ελληνισμό σημείωνε: «παιδεία έν χρήμα τών σπανίων και μόλις τοίς εύποροῦσι προσιτή» (Ματθ. ΠΑΡΑΝΙΚΑΣ, *Σχεδιάσμα περί των εν τω ελληνικώ έθνει καταστάσεως των γραμμάτων από αλώσεως Κων/πόλεως-1453 μ.Χ. – μέχρι των αρχών της ενεστώσης ΙΘ' εκατονηταετηρίδος*, εν Κωνσταντινουπόλει 1867, σ. 41). Βλ. Γεωρ. ΕΥΘΥΜΙΟΥ, «Η μέριμνα του Αγίου Κοσμά του Αιτωλού διά τα σχολεία και τα γράμματα εις την Ήπειρον», *Πρακτικά Α' Πανελ. Επιστημονικού Συνεδρίου*, Αθήναι 1988, σ. 530.

2. Αλέξ. ΜΑΜΜΟΠΟΥΛΟΣ, «Η συμβολή της Βορ. Ηπείρου στον αγώνα του '21», *Ηπειρωτική Εστία*, τόμ. 20 (1971), σσ. 368-390, 381.

Σε μία ανέκδοτη χειρόγραφη έκθεση του Χαρ. Δονάτου, *Επιθεωρητή Δημοτικών Σχολείων*

την πάροδο του χρόνου απέκτησαν και ονομαστούς δασκάλους, δίδασκαν την Οκτώηχο, το Ψαλτήρι, το Ωρολόγιο και περικοπές από αρχαίους Έλληνες συγγραφείς. Η εκπαίδευση του σκλαβωμένου γένους είχε περιοριστεί στα κολλυβογράμματα.

Εντούτοις, στην Ήπειρο η κατάσταση ήταν διαφορετική. Η μακραίωνη εκπαιδευτική παράδοση της Ηπείρου δε διακόπηκε με την κατάκτησή της από τους Τούρκους, αλλά συνεχίστηκε με μεγαλύτερη ένταση στα Γιάννενα και σ' ολόκληρη την ενιαία Ήπειρο, συμβάλλοντας έτσι στην πνευματική και εθνική ανύψωση των κατοίκων της³. Άλλωστε, η ανεκτική στάση του Αλή Πασά, τα φιλογενή αισθήματα των απόδημων Ηπειρωτών και «η φιλομουσία και η φιλομάθεια» των κατοίκων της Ηπείρου, διευκόλυναν τη λειτουργία των σχολείων.

Είναι αξιοσημείωτη η πνευματική και η εθνική προσφορά των μοναστηριακών σχολών στη Βόρειο Ήπειρο από το 13ο μέχρι το 17ο αιώνα. Στις μονές της Καμίτσανης της επαρχίας Βουθρωτού, του Σοζίνου, του Δρυάνου της Δρόβιανης, της Κάμενας του Δέλβινου, της Δεπαλίτσας της Πωγωνιανής και του Αγίου Αθανασίου της Πολύτσανης λειτούργησαν σχολές οι οποίες συνέβαλαν στην ανάπτυξη της Ελληνικής Παιδείας και στη συγκράτηση του Χριστιανισμού σ' ολόκληρη την Ήπειρο⁴.

Το σχολείο υπό την αιγίδα της εκκλησίας αποτέλεσε το δεύτερο μηχανι-

Πρεμετής και Λεσκοβικίου του 1915, που βρίσκεται στο Ίδρυμα Βορειοηπειρωτικών Ερευνών Ιωαννίνων, υπάρχει η εξής αναφορά: «Εἰς παλαιότερους μάλιστα καὶ χαλεπωτέρους χρόνους, καθ' οὓς ἡ Τουρκικὴ τυραννία δὲν ἐπέτρεπε νὰ ἀναθρώσκη εἰς οὐδεμίαν ἐστίαν πνευματικὴν τὸ ἑλληνικὸν φῶς, αἱ λαμπραὶ θρησκευτικαὶ τελεταὶ καὶ τὰ πατροπαράδοτα μόνον ἔθιμα τῆς ἐκκλησίας ἐνίσχυσον τὴν στερεὰν ἔμμοнын εἰς τὰ πάτρια καὶ διελάλουν τὴν ἐκλιποῦσαν αἴγλην τοῦ ἑλληνικοῦ προγονικοῦ μεγαλείου. Ἡ δὲ ἑλληνικὴ τους φωνή, ἢ μὴ παύσασα ποτέ ἀκουομένη ὑπὸ τοὺς θόλους τῶν ναῶν ὑπέθαλπε τὰς ἐλπίδας περὶ μιᾶς ἐθνικῆς παλιγγενεσίας. Παρολίμως ὅμως πρὸς τὴν ἐκκλησίαν εἰς εὐνοϊκωτέρους καιροὺς καὶ δὴ κατὰ τὴν τελευταίαν ἑκατονταετηρίδα ἐτόνωσε μᾶλλον τὴν ἐθνικὴν ζωὴν καὶ βεβαιότερας τὰς ἐθνικὰς ἐλπίδας κατέστησεν ἢ ἀναλάμψασα δᾶς τῆς παιδείας μὲ τὴν ἴδρυσιν καὶ τὴν γενικὴν λειτουργίαν τῶν ἑλληνικῶν σχολείων.»

3. Κων. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού - ΗΠΕΙΡΟΣ*, εκδ. Αφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 257.

4. Δημ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ, *Η Βόρειος Ήπειρος*, εκδ. Συλλόγου προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, εν Αθήναις 1919, σσ. 87-89. Βλ. Νικ. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Η παιδεία στην Τουρκοκρατία*, εκδ. Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη 1983.

Στην Επετηρίδα του Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως του 1875, σ. 146 αναγράφονται τα εξής για τη δράση των μονών: «αι ολίγαι μοναί, η σωστική αυτή άγκυρα του ημετέρου θρησκευματος και της γλώσσης, διετήρησαν ένθερμον τον ζήλον και υπεξέκαιον το προς τα γράμματα και την πατρίδα αίσθημα».

σμό μεταβίβασης των ιδεολογικών εκείνων στοιχείων που εξασφάλισαν τη συνέχεια της εθνικής συνείδησης στο υπόδουλο έθνος κατά τους χρόνους της τουρκοκρατίας⁵. Σπουδαία ώθηση στην ίδρυση σχολείων και στην ανάπτυξη των γραμμάτων έδωσε ο Κοσμάς ο Αιτωλός, ο οποίος μαζί με το Μοσχοπολίτη Νεκτάριο Τέρπο συνέτεινε στην αναχαίτιση της εξωμοσίας και της εθνολογικής αλλοίωσης σε καιρούς δύσκολους για το βορειοηπειρωτικό ελληνισμό. Ο Κοσμάς ο Αιτωλός περιερχόμενος την Παραμυθιά και το Μαργαρίτι έγραφε προς τον αδερφό του Χρύσανθο για το θέμα των σχολείων: «Έως τριάκοντα επαρχίας περιήλθον, δέκα σχολεία ελληνικά εποίησα, διακόσια διά κοινά γράμματα.»⁶

Η εθνική και πνευματική αφύπνιση του υπόδουλου ελληνισμού και η προετοιμασία από τον εξισλαμισμό υπήρξαν σταθερή επιδίωξη των κατά τόπους επισκόπων της ενιαίας Ηπείρου. Ο επίσκοπος Δρυϊνουπόλεως Κάλλιστος ίδρυσε το έτος 1633 ελληνική σχολή στο Αργυρόκαστρο. Επίσης, ο Δρυϊνουπόλεως Σοφιανός ίδρυσε το 1672 σχολή στη μονή του Αγίου Αθανασίου Πολύτσιανης και ο επίσκοπος Δέλβινου και Χιμάρας Μανασσης το 1682 συνέστησε κοινά σχολεία σ' όλα σχεδόν τα χωριά της επαρχίας του⁷. Αξιοπρόσεκτο είναι ότι τα ελληνικά αυτά σχολεία λειτούργησαν πάνω από δύο αιώνες πριν από τη λειτουργία του πρώτου αλβανικού σχολείου στην ίδια περιοχή.

Μεγάλη ακμή γνώρισαν τα ελληνικά γράμματα κατά το ΙΗ' αιώνα στη Μοσχόπολη και στην Κορυτσά της Βορείου Ηπείρου. Η πολιτιστική λάμψη

5. Κων. ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ, *Γενίωση και αναπαραγωγή, ο κοινωνικός ρόλος του εκπαιδευτικού μηχανισμού στην Ελλάδα (1830-1922)*, Πρόλογος Ν. Σβορώνος, μτφρ. Ιωάννα Πετροπούλου και Κων. Τσουκαλάς, εκδ. Θεμέλιο, σ. 449.

6. Χρ. ΣΟΦΛΗΣ, «Η παιδεία εν Ηπείρω από της αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως μέχρι σήμερα», *Πατριελληνιον Λεύκωμα Εθνικής Εκατονταετηρίδος (1821-1930)*, τόμ. 5, σσ. 102-107. Βλ. Κ. ΣΑΡΑΝΤΗ, *Ο Άγιος των Σκλάβων*, έκδ. 5η (1987), σσ. 266 κ.ε. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Αναλυτική Βιβλιογραφία Κοσμά του Αιτωλού 1765-1973*, έκδ. β', Αθήνα 1974. Βλ. επίσης Κ. ΚΩΝΣΤΑ, «Πάτερ Κοσμάς ο Αιτωλός ο αναγεννητής της Βορείου Ηπείρου», περιοδικό *Ηπειρωτική Εστία*, τεύχ. 85 (1959), σ. 367. Παν. ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΥ, «Κοσμάς ο Αιτωλός», *Εφτά Ημέρες Καθημερινή*, Αθήνα 6-3-94, σ. 10 και Μ. ΓΚΙΟΛΙΑ, *Ο Κοσμάς ο Αιτωλός και η εποχή του*, Αθήνα 1972, σ. 127.

Στην Ελετηρίδα του εν Κων/πόλει Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου, έτος Β' 1873-74, σ. 133 γίνεται μνεία στην εκπαιδευτική συνεισφορά του Κοσμά του Αιτωλού.

7. Φωτ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, *Τα σχολεία της ενιαίας Ηπείρου στους χρόνους της Τουρκοκρατίας (1453-1913)*, Αθήνα 1987, σ. 6. Βλ. Θεμ. ΜΠΑΜΙΧΑ, «Κώδιξ του ναού της πόλεως Δελβίνου», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 5 (1930), σ. 78. Τρύφ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΟΥ, *Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας (Ελληνικά σχολεία από της αλώσεως μέχρι Καποδιστρίου)*, τόμ. Α', εν Αθήναις 1936, τύποις Α. Χαλκιοπούλου, σσ. 179 κ.ε. Φάνη ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, «Το Αργυρόκαστρο», *Νέα Εστία* (1945), σσ. 821-825, 896-898, 971-977. Μεν. ΖΩΤΟΥ - Χρ. ΓΙΑΝΝΑΡΟΥ, *Η Πολύτσανη της Β. Ηπείρου*, τόμος Α', έκδ. ΙΒΕ, Ιωάννινα 1989.

και η εκπαιδευτική δράση των δύο αυτών πόλεων σ' ολόκληρο το βαλκανικό χώρο υπήρξαν σημαντικές. Στη Μοσχόπολη⁸, το σπουδαίο αυτό οικονομικό και πνευματικό κέντρο του ελληνισμού, ιδρύθηκε στις αρχές του 18ου αιώνα ελληνικό σχολείο που αργότερα ονομάστηκε «Νέα Ακαδημία», με σχολάρχη το Θεόδωρο Καβαλλιότη που ήταν μαθητής του Ευγένιου Βούλγαρη. Στον κώδικα της Μονής Προδρόμου της Μοσχόπολης, κατά τον Κωνσταντίνο Σκενδέρη, υπήρχαν σημειωμένα τα εξής για τη Σχολή αυτή: «ἐκτίσθη ἐκ θεμελίων τό περίφημον Ἑλληνικόν Σχολεῖον ὁ ἄκρος στολισμός τῆς πολιτείας, ἡ εὐκοσμία τῶν ἡθῶν, τό φῶς τῆς Ἐκκλησίας τό ἐπί τό πρῶτον φῶς ἀνάγον.»⁹ Στην ίδια πόλη ιδρύθηκε το 1731 το δεύτερο τυπογραφείο του ελληνισμού, μετά το τυπογραφείο της Κωνσταντινούπολης. Στο τυπογραφείο αυτό τυπώθηκαν πάνω από είκοσι εκκλησιαστικά και άλλα βιβλία. Μεταξύ αυτών συγκαταλέχτηκε και *Ἡ εἰσαγωγή Γραμματικῆς* του διδασκάλου του γένους Θεόδωρου Καβαλλιότη. Εκτός τούτων μία αξιόλογη βιβλιοθήκη και ένα ορφανοτροφείο κοσμούσαν την πλούσια πόλη, η οποία με τη μεγάλη ακμή της προκαλούσε το φθόνο των εξισλαμισμένων περιοίκων Αλβανών. Ἐτσι το 1769 η Μοσχόπολη λεηλατήθηκε και καταστράφηκε και οι Μοσχοπολίτες διασκορπίστηκαν στις γύρω πόλεις και προπαντός στη γειτονική Κορυτσά. Παρά την καταστροφή της, θεμελιώθηκε το 1840 στη Μοσχόπολη νέο σχολείο¹⁰ με τη βοήθεια του Σίμωνα Σίνα και στις αρχές του 20ού αιώνα λειτουργούσαν σ' αυτή αστική σχολή με 240 μαθητές, παρθενα-

8. Ευλογίου ΚΟΥΡΙΔΑ-ΛΑΥΡΙΩΤΟΥ, *Ἡ Μοσχόπολις και ἡ νέα Ακαδημία αὐτῆς*, ἐν Αθήναις 1935, σ. 5.

Από την πλούσια βιβλιογραφία για τη Μοσχόπολη σημειώνω: Δημ. Καλλιμάχου, «Ο πολιτισμός της Μοσχοπόλεως», ἀνάτυπο ἀπό τὴν *Ἡπειρωτικὴ Ἔστια*, Ἰωάννινα 1959. Φάν. Μιχαλόπουλου, *Μοσχόπολις, αἱ Αθήναι τῆς Τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1941. Μαρτινιανοῦ Ἰωακείμ, *Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Μοσχοπόλεως*, Αθήναι 1939. Τοῦ Ἰδιοῦ, *Ἡ Μοσχόπολις 1330-1930* (ἐπιμέλεια Στίλπ. Κυριακίδη), ἐν Θεσσαλονίκῃ 1957. Θεόφρ. Γεωργιάδη, *Ἡ Μοσχόπολις*, Αθήνα 1975. Βαλερ. Παπαχατζη, «Οἱ Μοσχοπολίται καὶ τὸ μετὰ τῆς Βενετίας ἐμπόριον κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα», *Ἡπειρωτικὰ Χρονικά*, 9 (1934). Στ. Γκατσοπούλου, *Μοσχόπολις*, ἐκδ. ἸΒΕ Ἰωάννινα 1979. Στ. Λαμπροῦ, «Ἡ Μοσχόπολις καὶ ἡ οἰκογένεια Σίνα», *Νέος Ἑλληνομνήμων*, 21 (1927). Νικ. Σκιαδάς, «Τὸ τυπογραφεῖο τῆς Μοσχόπολης καὶ οἱ ἐκδόσεις του», *Νέα Ἔστια*, 83 (1958).

9. Κων. Σκενδερῆς, *Ἱστορία τῆς Αρχαίας καὶ Συγχρόνου Μοσχοπόλεως*, ἐκδ. Β', τύποις Ἰ. Βάρτσου, ἐν Αθήναις 1928, σ. 17. Με μεγάλη ευστοχία ὁ Δημ. Καλλιμάχος ἀποκαλοῦσε τὴν Μοσχόπολη «Ἀκρόπολιν τῆς Βορείου Ἑλλάδος» καὶ ὁ Φάνης Μιχαλόπουλος, ἔγραφε, «Μοσχόπολις, αἱ Αθήναι τῆς Τουρκοκρατίας».

10. Ὁ Δημ. Καλλιμάχος σε μελέτη που πρωτοδημοσιεύτηκε τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1913 στα *Παναθηναῖα* (ἔτος ΙΓ', τόμος ΙΣΤ'), ἀναφέρεται στὴν «πλούσια» βιβλιοθήκη τῆς Μοσχόπολης, τὴν ὁποία γνώρισε ὁ ἴδιος προσωπικά ὅταν ἀκολούθησε τὸν Ἑλληνικὸ Στρατὸ στο μέτωπο τοῦ πολέμου πρὸς τὴν Κορυτσά.

γωγείο με 160 μαθητές, καθώς και νηπιαγωγείο¹¹. Το 1916 εν ονόματι του αλβανικού εθνικισμού η Μοσχόπολη, χωρίς να υπολογίσει κανείς την προηγούμενη δόξα της, λεηλατείται και αποδεκατίζεται.

Μετά την πρώτη καταστροφή της Μοσχόπολης αρχίζει η μορφωτική και η πνευματική δράση της Κορυτσάς, ιδίως από το 1724 που ιδρύθηκε το ελληνικό σχολείο. Το σχολείο αυτό ξαναλειτούργησε το 1836, αφού καταστράφηκε τα πρώτα έτη της ελληνικής επανάστασης¹².

Το 1843 ιδρύθηκε στην Κορυτσά ελληνικό γυμνάσιο, το οποίο συντηρούνταν από κληροδοτήματα του ευεργέτη Ιωάννη Μπάγκα. Το σχολείο διέθετε σημαντική βιβλιοθήκη και εργαστήρια φυσικής και χημείας. Ο ευεργέτης Αναστάσιος Αβραμίδης¹³ συντηρούσε με τα κληροδοτήματά του δύο σχολαρχεία. Στην Κορυτσά λειτουργούσε, επίσης, Παρθεναγωγείο που ιδρύθηκε το 1840, καθώς και τρία νηπιαγωγεία. Όλα αυτά τα εκπαιδευτικά ιδρύματα που συνέβαλαν στην εθνική αναγέννηση της περιοχής, συντηρούνταν από ειδικό ταμείο, που ονομαζόταν «Λάσον»¹⁴. Το ταμείο αυτό ιδρύθηκε το 1850 και δέχτηκε τη βοήθεια των Κορυτσαίων εμπόρων της Αιγύπτου και του ευεργέτη της πόλης Ιωάννη Μπάγκα.

Και οι άλλες επαρχίες της Βορείου Ηπείρου εμφάνισαν πολυσχιδή ακτινοβολία κατά τους χρόνους της τουρκοκρατίας. Το Χάτι Χαμαγιούν (1857)

11. Βασ. ΣΦΥΡΟΕΡΑΣ, *Ιστορική προσέγγιση στην πορεία των Ελληνοαλβανικών σχέσεων*, Πρακτικά Σεμιναρίου Φιλολ. Σχολής Αθηνών για τη διδασκαλία της Ελληνικής γλώσσας σε αλλοδαπούς μαθητές, ΟΕΔΒ Αθήνα 1994, σ. 35 και Στέφ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970, σσ. 164-165.

12. Φ. ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, «Η Κορυτσά Εστία του Μακεδονικού Ελληνισμού», *Νέα Εστία*, 38 (1940), σ. 1423.

Βλ. Σοφ. ΒΟΥΡΗ, «Η Ελληνική εκπαίδευση στην Κορυτσά (1880-1912)», ανάτυπο από την *Επιστημ. Επετηρίδα ΠΤΔΕ Πανεπιστημίου Ιωαννίνων* 1992, σσ. 311-337. Στέφ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, «Κορυτσά», *Ηπειρωτική Εστία*, τ. 11(1962), σσ. 603-609, 687-696, 829-833. Δημ. ΚΑΛΛΙΜΑΧΟΣ, «Η ελληνικότητα της Κορυτσάς κατά τους πέντε τελευταίους αιώνες», ανάτυπο από την *Ηπειρωτική Εστία*, Ιωάννινα 1959, σσ. 12-16. Χαράλ. ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ, *Οι κανονισμοί των Ορθοδόξων Κοινοτήτων του Οθωμανικού κράτους και της Διασποράς*, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1984. Κούλ. ΞΗΡΑΔΑΚΗ, *Από τα αρχεία του Ελεγκτικού Συνεδρίου, Παρθεναγωγεία και δασκάλες υπόδουλου ελληνισμού*, τόμος Β', Αθήνα 1973.

13. Ο Henry Baerlein στο έργο του *Southern Albania under the Acroceraunian*, Argonaut Chicago, σ. 35 αναφέρει ότι η Κοινότητα Κορυτσάς αρνήθηκε να δεχτεί τη δωρεά που περιείχε ως όρο τη διδασκαλία της αλβανικής ως ξένης γλώσσας στα ελληνικά σχολεία. Επίσης σημειώνει ότι η Κορυτσά αρνήθηκε να δεχτεί τη δωρεά του άλλου ευεργέτη Ηρακλή Ντούρου, επειδή ήθελε να την αφήσει στη Χριστιανική κοινότητα χωρίς να την αποκαλεί ελληνική.

14. Δημ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ, *Η Βόρειος Ήπειρος*, εκδ. Συλλόγου προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, εν Αθήναις 1919, σσ. 95-97.

και η παρακμή του οθωμανικού κράτους διευκόλυναν την ίδρυση σχολείων. «Στην επαρχία Δέλβινου, Χιμάρας και Αργυροκάστρου τα γράμματα άνθησαν πολύ νωρίς. Η σχολή του Δέλβινου, που άρχισε να ανασυγκροτείται με το διορισμό του Νικολάου Δουβιανίτη και να ακμάζει μετά το 1870, ήταν εφάμιλλη με τις ονομαστές σχολές που λειτουργούσαν στα άλλα μέρη της Ηπείρου. Το 1874 ιδρύθηκε στο Δέλβινο παρθεναγωγείο και αλληλοδιδασκαλικό¹⁵ σχολείο. Στο Αργυρόκαστρο ξανασυστήθηκε το 1830 από το Δρυϊνουπόλεως Ιωακείμ και λειτούργησε σαν αλληλοδιδασκαλική η παλιά σχολή που είχε καταστραφεί κατά την Επανάσταση... Πριν ακόμα γίνουν διδασκαλεία στην ελεύθερη Ελλάδα στο χωριό Κεστοράτι λειτουργούσαν τα Ζωγράφεια¹⁶ διδασκαλεία αρρένων και θηλέων που ιδρύθηκαν από το Χριστάκη Ζωγράφο οι απόφοιτοί τους ήταν υποχρεωμένοι να διδάξουν στα σχολεία της Ηπείρου. Στη Δρόβιανη, όπου ήδη από το 1780 λειτουργούσαν δύο σχολεία, ιδρύθηκε το 1878 σχολείο θηλέων με τη φροντιδα της αδερφότητας των υπαλλήλων Δροβιανιτών της Πάτρας. Ελληνικά σχολεία από την εποχή του Κοσμά του Αιτωλού λειτουργούσαν στα χωριά της Χιμάρας, που διατήρησαν σε όλη την Τουρκοκρατία την αυτονομία τους και υπήρξαν προπύργια του ελληνισμού. Το 1869 από τις προσόδους της εκκλησίας κτίστηκε στη Χιμάρα κοινό σχολείο.»¹⁷

Στο βορειοηπειρωτικό χώρο κατά τους χρόνους της ύστερης τουρκο-

15. Ονομάστηκαν αλληλοδιδασκαλικά σχολεία από την παιδαγωγική μέθοδο διδασκαλίας που χρησιμοποιούσαν. Σύμφωνα με την αλληλοδιδασκαλική μέθοδο μαθητές που ήταν πιο προχωρημένοι στα μαθήματα, με την εποπτεία του δασκάλου, δίδασκαν τους λιγότερο προχωρημένους. Οι ικανοί μαθητές βοηθούσαν στην τήρηση της τάξης και της ευκοσμίας κατά τις ώρες λειτουργίας του σχολείου. Τα Ζωγράφεια Διδασκαλεία υιοθετούσαν την αλληλοδιδασκαλική μέθοδο. Βλ. Χρ. ΑΕΦΑ, *Ιστορία της εκπαίδευσης*, Αθήνα 1942. Λυδία ΠΑΠΑΔΑΚΗ, *Η αλληλοδιδασκαλική μέθοδος διδασκαλίας στην Ελλάδα του 19ου αι.*, Πρόλογος Αλέξη Δημαρά, εκδ. Δωδώνη 1992. Κώστα ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Η παιδεία στην Ήπειρο 1204-1950*, Κέρκυρα 1950.

16. Στο Κεστοράτι Αργυροκάστρου ιδρύθηκαν και λειτουργούσαν διδασκαλεία (1874-1891) για τη συστηματική μόρφωση διδασκαλισσών, αρκετά χρόνια πριν συσταθούν τα διδασκαλεία στον ελεύθερο ελληνικό χώρο. Τα διδασκαλεία αυτά που συγκροτήθηκαν με την οικονομική βοήθεια του Χρ. Ζωγράφου, προσέφεραν αξιόλογο εκπαιδευτικό, κοινωνικό και εθνικό έργο στον ευρύτερο γεωγραφικό χώρο της Ηπείρου. Την εποπτεία των διδασκαλείων είχε ο Φιλεκπαιδευτικός Ηπειρωτικός Σύλλογος της Κωνσταντινούπολης. Στην επετηρίδα του Συλλόγου ανευρίσκει κανείς πληροφορίες για τα αναλυτικά προγράμματα, τις μεθόδους διδασκαλίας, τον κανονισμό λειτουργίας, τα διδακτικά βιβλία κ.ά.

Βλ. Κων. ΚΙΤΣΟΥ, *Τα Ζωγράφεια Διδασκαλεία (Κεστοράτι-Αργυροκάστρον: 1874-1891)*, εκδ. ΙΒΕ, Ιωάννινα 1985 και Επετηρίς του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου, έτος Β' 1873-1874, τύποις Βουτυρά και Σιας, εν Κωνσταντινουπόλει 1875, σ. 267 κ.ε.

17. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Εταιρία Ελληνικών Εκδόσεων, τόμος ΙΓ', σ. 292. Βλ. Βασ. ΜΠΑΡΑ, *Το Δέλβινο της Βορείου Ηπείρου και οι γειτονικές του*

κρατίας (1830-1912) ιδρύθηκαν και λειτούργησαν διάφοροι τύποι σχολείων: Ελληνικά σχολεία (σχολαρχεία), παρθεναγωγεία, ανώτερες σχολές, ανώτερες παιδαγωγικές σχολές, ανώτερα παρθεναγωγεία, αλληλοδιδασκτικά και κοινά σχολεία¹⁸.

Τη συνεισφορά των εθνικών ευεργετών στην ίδρυση εκπαιδευτηρίων, και την αγάπη των Ηπειρωτών προς τα γράμματα εκθειάζει ο J.Fr. Dürr¹⁹ όταν αναφέρει: «Ως χαρακτηριστικόν τεκμήριον της φιλομάθειας των Ηπειρωτών οφείλομεν να αναφέρωμεν ότι δυσκόλως δύναται τις να εύρη από την Πρέβεζαν μέχρι του Αργυροκάστρου χωρίον υπό πενήκοντα οικογενειών κατοικούμενο, το οποίον δεν έχει σχολείον, και εις ουδέν άλλο μέρος η εθνική ευεργεσία δεν επροίκισεν τόσα χωρία διά μεγαλοψύχων δωρεών προς ίδρυσιν και συντήρησιν σχολείων, όπως εις την Ήπειρον.» Οι περισσότεροι από τους εθνικούς μας ευεργέτες προέρχονταν από τον τόπο που έχει σήμερα ανάγκη την ευεργεσία και την ανάπτυξη. Ο Αρσάκης από τη Χοταχόβα της Πρεμετής, ο Ζάππας από το Άνω Λάμποβο, ο Μπάγκας από την Κορυτσά, ο Χρηστάκης Ζωγράφος από το Κεστοράτι Αργυροκάστρου και η οικογένεια Σίνα από τη Μοσχόπολη. Είναι η σειρά του ελεύθερου ελληνισμού να ανταποδώσει όσα οφείλει στα εκλεκτά τέκνα της Βορείου Ηπείρου²⁰.

Η Βόρειος Ήπειρος διατήρησε άσβεστη τη φλόγα της ελληνικής παιδείας με τη μεγάλη της πνευματική άνθηση και τα αξιόλογα σχολεία που συντηρούσε. Ο Γιονάνι Αμαδορί Βιργίλι²¹ παρουσιάζει την εκπαιδευτική κίνηση του ηπειρωτικού ελληνισμού στις αρχές του 20ού αιώνα:

περιοχές, Πρόλογος και επιμέλεια Λ. Βρανούση, Αθήνα 1966. Νικ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Η Δούβιανη της Δροπόλεως Β. Ηπείρου*, Αθήνα 1970. Αλεξ. ΜΑΜΜΟΠΟΥΛΟΥ, «Σχολεία και διδάσκαλοι του αλύτρωτου ελληνισμού», εκδ. Βιβλιοθήκης Ηπειρωτικής Εταιρείας Αθηνών, εν Αθήναις 1967.

18. Βλ. τους στατιστικούς πίνακες της Επετηρίδας του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού Φιλολογικού Συλλόγου, έτος Β' 1873-74, εν Κωνσταντινουπόλει, 1875, σσ. 227 κ.ε. Επίσης βλ. Πίνακα 5.

19. DÜRR Fr. J., *Das Griechische Unterrichtswesen* 1910, σ. 130 από παραπομπή Δημ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗ, *Η Βόρειος Ήπειρος*, εν Αθήναις 1919, σ.100.

20. Βλ. Βασ. ΓΚΟΥΡΟΓΙΑΝΝΗ, «Οι Βορειοηπειρώτες ευεργέτες», *Εφτά Ημέρες Καθημερινή*, 6 Μαρτίου 1994, σ.33.

21. Giovanni AMADORI-VIRGILI, *La questione Rumeliota e la politica Italiana*, volume Primo, Biblioteca Italiana di Politica Estera, Bitonto 1908, σ. 297. Βλ. στον Πίνακα 6 τα σχολεία της Βορείου Ηπείρου, που λειτουργούσαν κατά τους χρόνους της Τουρκοκρατίας, στο βιβλίο του Φωτ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, *Τα σχολεία της ενιαίας Ηπείρου*, Αθήναι 1987, σ. 97. Στατιστικά στοιχεία για τα σχολεία περιέχονται στο βιβλίο του Βασ. ΜΠΑΡΑ, *Το Δέλβινο της Βορείου Ηπείρου και οι γειτονικές του περιοχές*, Πρόλογος και Επιμέλεια Λ. Βρανούση, Αθήναι 1966, σ. 341. Βλ. επίσης στον Πίνακα 7 τα ελληνικά σχολεία και τους μαθητές στη Βόρειο Ήπειρο κατά το 1874. (ΧΑΣΙΩΤΗ Δ., *L'Épire et la question Grecque*, σσ. 140-148).

Statistica delle scuole del vilayet di Janina

	Scuole			Insegnanti			Allievi		
	Greche	Rumene	Ebree	Greci	Rumeni	Ebrei	Greci	Rumeni	Ebrei
Sandiak di Janina									
Casa di:									
Citta di Janina	(8)	(1)	(4)	(60)	(2)	(17)	(1.467)	(35)	(510)
Janina ()	253	2	4	334	3	17	9.417	63	510
Metsovo	8	—	—	20	1	—	482	—	—
Conitsa	37	—	—	34	3	—	1.039	22	—
Leskoviki	34	—	—	36	—	—	1.189	—	—
Filiatae	34	—	—	36	—	—	302	—	—
Paramythia	32	—	—	33	—	—	732	—	—
Totale	397	2	4	494	12	17	14.221	35	510
Sandiak di Argyrocastro									
Casa di:									
Argyrocastro	50	—	—	39	—	—	1.916	—	—
Delvino	24	—	—	33	—	—	1.063	—	—
Premeti	35	1	—	39	1	—	1.189	18	—
Tepelen	18	—	—	22	—	—	589	—	—
Chimarra	3	—	—	14	—	—	507	—	—
Pogenion	42	—	—	57	—	—	2.061	—	—
Totale	177	1	—	224	1	—	7.325	18	—
Sandiak di Preveza									
Casa di:									
Prevesa	32	—	—	40	—	—	1.254	—	—
Louro	36	—	—	36	—	—	1.180	—	—
Margariti	30	—	—	31	—	—	681	—	—
Totale	98	—	—	107	—	—	3.115	—	—
Sandiak di Berat									
Casa di:									
Berat	15	—	—	26	—	—	623	—	—
Skrapari	1	—	—	1	—	—	18	—	—
Lionsnia	28	—	—	32	—	—	597	—	—
Valona (Avlon)	10	—	—	16	—	—	435	—	—
Totale	54	—	—	75	—	—	1.673	—	—
Tota nel vilayet	726	3	4	900	13	17	26.324	103	510

Εύκολα μπορεί να αντιληφθεί κανείς τη συμβολή των εκπαιδευτικών αυτών ιδρυμάτων στην πνευματική και εθνική αναδημιουργία, στην εθνική συνοχή και την αντίσταση στις ξένες προπαγάνδες.

Η αίγλη της ελληνικής παιδείας στην Ήπειρο κατά την ύστερη τουρκοκρατία ήταν αξιοπρόσεκτη. Στα σχολεία της φοίτησαν εξέχουσες προσωπικότητες. Στη Ζωσιμαία Σχολή Ιωαννίνων φοίτησαν και επιφανείς πρωτεργάτες του αλβανικού διαφωτισμού, όπως ο Κωνσταντίνος Χριστοφορίδης, οι αδερφοί Φράσερη, αλλά και ο εθνάρχης της Αλβανίας Ισμαήλ Κεμάλ Βλιόρα. Ελληνομαθείς, επίσης, ήταν και αρκετοί μπέηδες που στελέχωναν την οθωμανική γραφειοκρατία, καθώς και οι Αλβανοί πρωθυπουργοί Fan Noli και Σουλεϊμάν Ντελβίνα²².

Άλλωστε, τα πρώτα αλβανικά σχολεία λειτούργησαν στο Αργυροκάστρο το 1881, το 1889 στην Κορυτσά και το 1888 στην Ερσέκα²³. Μέχρι το 1908 υπήρχαν μόνο 15 ημερήσια και 5 νυχτερινά σχολεία στην Αλβανία. Το πρόβλημα των αλβανικών σχολείων λύθηκε εν μέρει, όταν με ένα διάταγμα του Υπουργείου Παιδείας των Νεότουρκων επετράπη να διδάσκεται η αλβανική γλώσσα στα τούρκικα σχολεία²⁴.

Εντούτοις πολλοί μουσουλμάνοι της Αλβανίας δεν ήθελαν ούτε να ακούσουν για Αλβανία και αλβανικό σχολείο²⁵. Ενδεικτικό του κλίματος που υπήρχε μεταξύ των Αλβανών για την οικονομική ενίσχυση των σχολείων, αποτελεί και το περιστατικό που συναντάμε στις στήλες της εφημερίδας *Φωνή της Ηπείρου* το 1908, με αφορμή τη συζήτηση για την ίδρυση Σχολείου στο Αργυροκάστρο: Σύμφωνα με την εφημερίδα αυτή, την ίδρυση του αλβανικού σχολείου ενέκριναν οθωμανοί και χριστιανοί, πολλοί από τους οποίους δέχτηκαν να γίνουν και συνδρομητές. Αντιθέτως οι Αλβανοί όταν ήκουσαν τον Πρόεδρον να λέγη ότι διά το σχολείον απαιτείται κατά-

22. Βλ. Στέφ. Παπαδοπούλου, «Το Βορειοηπειρωτικόν Ζήτημα», *Πρακτικά Β' Πανελληνίου Επιστημονικού Συνεδρίου*, Αθήνα 1992, σ. 465. Βλ. Σπύρου Στουπή, *Ηπειρώτες και Αλβανοί*, εκδ. ΙΒΕ, Ιωάννινα 1976, σ. 110. Βασ. Γεωργίου, *Βόρειος Ήπειρος* (Ντοκουμέντο), εκδ. Ε. Ρήγα, σ. 290.

Επίσης ο Χαρ. Δονάτος, στην ίδια χειρόγραφη έκθεση που προαναφέρθηκε, τονίζει τις ανυπολόγιστες εκπαιδευτικές και εθνικές ωφέλειες που προσέφεραν στην Ήπειρο η «γεραρά» Ζωσιμαία Σχολή και τα Ζωγράφεια Διδασκαλεία.

23. Μαρ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Οι Βαλκανικοί Λαοί. Από την Τουρκική κατάκτηση στην εθνική αποκατάσταση (14ος-19ος αι.)*, Ιωάννινα 1978, σ. 198.

24. Stauro Skendj, *The Albanian national awakening 1878-1912*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1967, σ. 367.

25. Ο Stauro Skendi, *ό.π.*, σ. 368 αναφέρει ότι οι μουσουλμάνοι της Σκόδρας αντιδρούσαν στην ίδρυση αλβανικών σχολείων.

λογος ιδιαίτερος διά συνεισφοράς μηνιαίας, από ένας-ένας εξήλθον του Συλλόγου και επανήλθον εις τας εστίας των»²⁶.

Αυτή την εκπαιδευτική και εθνική κίνηση παρουσίαζε η Βόρειος Ήπειρος, όταν οι κυνικοί χειρισμοί των Μεγάλων Δυνάμεων επέβαλαν το Πρωτόκολλο της Φλωρεντίας τη 17η Δεκεμβρίου 1913.

3.2 Η εξέλιξη του εκπαιδευτικού ζητήματος στη Βόρειο Ήπειρο (1913-1994)

Το ελεύθερο και ανεξάρτητο αλβανικό κράτος, ιδίως μετά το 1921 που επικυρώθηκε και πάλι το Πρωτόκολλο της Φλωρεντίας, στράφηκε εναντίον των δύο οχυρών που συνέβαλαν στη διατήρηση της ελληνικής συνείδησης: Επεδίωξε, δηλαδή, αφενός να διαλύσει τα ελληνικά σχολεία που λειτουργούσαν στην επικράτειά του και αφετέρου να θέσει την ορθόδοξη εκκλησία υπό τον έλεγχό του. Μέχρι τότε τα σχολεία συνέχιζαν να λειτουργούν όπως και παλαιότερα. Ελληνικά σχολεία υπήρχαν σε όλα τα χριστιανικά χωριά της Βορείου Ηπείρου. Ο Έλληνας επιθεωρητής του Λεσκοβικίου και της Πρεμετής Χαρ. Δονάτος σε έκθεσή του²⁷ που υπέβαλε το 1915 στο ελληνικό Υπουργείο Παιδείας ανέφερε: «Η έλλειψις του Σχολείου θεωρείται ίση με την έλλειψη της εκκλησίας, διότι δυσφημίζεται μεταξύ των άλλων και κατηγορείται επί αμουσία και οπισθοδρομικότητι η κοινότης εκείνη, ήτις αντί πάσης θυσίας δεν διατηρεί Σχολείον. Τοιαύτην έχοντες αντίληψιν περί παιδείας ημιλλώντο προς άλλα τα χωρία εις τον τελειότερον καταρτισμόν των Σχολείων ως εκ τούτου οι χριστιανοί της Βορ. Ηπείρου όχι μόνον οι Ελληνοφώνοι αλλά και οι Αλβανόφωνοι με γνησίαν όμως Ελληνικήν συνείδησιν, εκέκτηντο την στοιχειώδη μόρφωσιν και κοινωνικήν ανάπτυξιν.» Τα

26. Εφημερίδα *Φωνή της Ηπείρου*, Αθήναι 3 Οκτ. 1908, αριθ. 769, σ. 2 από παραπομπή Βασ. ΜΠΑΡΑ, *Το Δέλβινο της Βορείου Ηπείρου και οι γειτονικές του περιοχές*, Πρόλογος και Επιμέλεια Λ. Ι. Βρανούση, Αθήναι 1966, σ. 298.

Είναι χρήσιμο να προστεθεί ότι η αλβανική παιδεία δεν καλλιεργήθηκε, γιατί οι Αλβανοί στερούνταν σαφούς εθνικής συνείδησης. Θεωρούσαν τους εαυτούς τους περισσότερο Τούρκους στην ψυχή παρά Αλβανούς. Οι Αλβανοί, φυσικά, αποδίδουν την καθυστέρηση της αλβανικής παιδείας στην προσπάθεια της Τουρκίας να εμποδίσει την άνθηση των αλβανικών γραμμάτων (βλ. Βασ. ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ, *Η αγωνία της Βορείου Ηπείρου*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1946, σ. 32).

27. Χαρ. ΔΟΝΑΤΟΣ, ανέκδοτη έκθεση λειτουργίας σχολείων του 1915, από τα αρχεία του Ιδρύματος Βορειοηπειρωτικών Ερευνών, Φάκελλος Επιθεωρητή Λεσκοβικίου και Πρεμετής.

ελληνικά σχολεία²⁸ που λειτουργούσαν στη Βόρειο Ήπειρο το 1914 ανήρχοντο σε 360 και οι μαθητές σε 22.595.

Τα εκπαιδευτικά δικαιώματα της ελληνικής μειονότητας προέκυπταν από τα Πρωτόκολλα της Κέρκυρας και της Καπεστίτσας, αλλά προπαντός κατοχυρώνονταν από τη δήλωση του αντιπροσώπου της Αλβανίας κατά την είσοδο της χώρας στην Κοινωνία των Εθνών στις 2 Οκτωβρίου 1921. Σύμφωνα με τη δήλωση αυτή του Φαν Νόλι, οι εθνικές μειονότητες θα είχαν το δικαίωμα να διατηρούν και να ιδρύουν με δικά τους έξοδα σχολεία και άλλα εκπαιδευτικά ιδρύματα, ώστε η διδασκαλία να γίνεται στη γλώσσα που μιλούσαν. Επιπρόσθετα η αλβανική πλευρά ανέλαβε τη δέσμευση να μην εκδίδει στο μέλλον εθνικούς νόμους με αντίθετο περιεχόμενο.

Όμως η Αλβανία, παρά τις διεθνείς δεσμεύσεις, άρχισε να εξαλβανίζει την ελληνική εκπαίδευση και να προβάλλει προσκόμματα στη λειτουργία των ελληνικών σχολείων. Ο Μέγας Αλέξανδρος, ο Αριστοτέλης και ο Πύρρος παρουσιάζονταν ως πρόγονοι των σημερινών Αλβανών, ενώ από το σχολικό έτος 1930-31 άρχισε να περιορίζεται η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας και να καταργούνται τα ελληνικά σχολεία. Από το σχολικό έτος 1931-32 διορίστηκαν για πρώτη φορά στα σχολεία της ελληνικής μειονότητας μουσουλμάνοι διδάσκαλοι της αλβανικής γλώσσας²⁹.

Στη συνέχεια οι Αλβανοί αξίωσαν από τους δασκάλους των μειονοτικών σχολείων τη γνώση της αλβανικής γλώσσας, γεγονός που οδήγησε σε αντικατάστασή τους από αλβανόφωνους εκπαιδευτικούς διορισμένους από την αλβανική διοίκηση³⁰. Με βάση το αλβανικό Σύνταγμα του 1928 επιτρεπόταν

28. Βλ. Πίνακα 8. Επίσης, Θ. ΒΕΡΕΜΗΣ - Θ. ΚΟΥΛΟΥΜΠΗΣ - Η. ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, *ό.π.*, σ. 183.

29. Νίκ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Η Δούβιανη της Δροπόλεως Β. Ηπείρου*, Αθήναι 1970, σ. 93.

30. Στην αναφορά τους προς το Γενικό Γραμματέα της Κοινωνίας των Εθνών, το 1934 ορισμένα από τα μέλη της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία, έγραφαν για τον περιορισμό της λειτουργίας των ελληνικών σχολείων από τις αλβανικές αρχές: «1) Επιβράδυναν ενίοτε κατά πολλούς μήνας το άνοιγμα των σχολείων μας αρνούμεναι αδικαιολογήτως να εγκρίνωσι τον διορισμόν των κοινοτικών διδασκάλων τους οποίους είχαν προσλάβει αι κοινότητες. 2) Απήτουν όπως οι διδάσκαλοι ούτοι γνωρίζωσιν την Αλβανικήν και υπέβαλλον αυτούς εις εξετάσεις αποκλειστικώς ίνα απομακρύνωσιν εκείνους, οίτινες ανθίσταντο εις την καταπάτησιν των μειονοτικών μας δικαιωμάτων 3) Επέβαλλον όπως όλα τα μαθήματα διδάσκωνται εις την Αλβανικήν, αφήνουσαι ούτω διά την διδασκαλίαν της Ελληνικής ολίγας μόνον ώρας καθ' εβδομάδα 4) Απηγόρευον εις τους μαθητάς να ομιλώσιν την γλώσσαν των κατά τα διαλείμματα. 5) Απηγόρευον επίσης τα ελληνικά άσματα» (Γεώρ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Η εθνική ελληνική μειονότης εις την Αλβανίαν και το Σχολικόν αυτής ζήτημα*, Ιστορικόν Αρχείον 1921-1979, έκδ. ΙΒΕ, Ιωάννινα 1981, σ. 81).

η επαναλειτουργία των ιδιωτικών σχολείων μόνο από άτομα που είχαν αλβανική καταγωγή και με την άδεια του Υπουργείου Παιδείας. Ως ιδιωτικά ιδρύματα θεωρούνταν και τα ελληνικά σχολεία.

Το 1933 έπαυσαν να λειτουργούν τα μειονοτικά ελληνικά σχολεία, αφού τα άρθρα 206-207 του αλβανικού Συντάγματος απαγόρευσαν τη λειτουργία των ιδιωτικών σχολείων³¹. Το έκνομο αυτό γεγονός ερχόταν σε αντίθεση με την κατηγορηματική δέσμευση που ανέλαβε η Αλβανία με τη δήλωση της 2ας Οκτωβρίου 1921 στην Κοινωνία των Εθνών. Επίσης, απέβλεπε στην κατάργηση της διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας και συνακόλουθα στον αφελληνισμό της εθνικής ελληνικής μειονότητας.

Βέβαια, κάθε κυρίαρχο κράτος έχει το δικαίωμα, με τα θεσμοθετημένα όργανά του, να προβαίνει στην έκδοση των νόμων που επιθυμεί και στις «συντακτικού» περιεχομένου ρυθμίσεις που κρίνει επιβεβλημένες. Είναι, όμως, υποχρεωμένο να τηρεί τα διεθνή νόμιμα και τις διεθνείς δεσμεύσεις που έχει αναλάβει. Κανείς κρατικός νόμος και ακόμη και η πράξη «συντακτικού» περιεχομένου δεν κατισχύει των διεθνών δεσμεύσεων. Διεθνή δέσμευση στη συγκεκριμένη περίπτωση συνιστά η δήλωση της Αλβανίας στις 2 Οκτωβρίου 1921 για την είσοδό της στην Κοινωνία των Εθνών. Διαφορετικά, τα μειονοτικά δικαιώματα θα μετατρέπονταν σε εσωτερικό ζήτημα κάθε κράτους και το καθένα θα ρύθμιζε τα ζητήματα αυτά κατά το συμφέρον του. Η αρχή του Διεθνούς Δικαίου *pacta sunt servanda* είναι αναγκαίο να τηρείται στις σχέσεις μεταξύ των κρατών.

Τη φθίνουσα λειτουργία των ελληνικών σχολείων και την προοδευτική μείωση των κοινοτικών δασκάλων της ελληνικής γλώσσας στις ελληνόγλωσσες περιοχές της Νότιας Αλβανίας κατά την περίοδο αυτή, αναπαριστά ο επόμενος πίνακας, που υποβλήθηκε από μέλη της ελληνικής μειονότητας στην Κοινωνία των Εθνών τη 2α Ιανουαρίου 1934³².

31. Τα τροποποιημένα το 1933 άρθρα 206-207 του αλβανικού Συντάγματος, όπως περιλαμβάνονται στην αναφορά της αλβανικής κυβέρνησης το 1934 προς την Κοινωνία των Εθνών, έχουν ως εξής: «Την εκπαίδευσιν και την μόρφωσιν των Αλβανών αναλαμβάνει το κράτος υποχρεούμενον να παράσχη αυτοίς εν τοις σχολείοις των. Η προκαταρκτική εκπαίδευσις είναι υποχρεωτική δι' άπαντας τους υπό την αλβανικήν επικράτειαν υπαγομένους και έσεται δωρεάν. Τα πάσης φύσεως ιδιωτικά σχολεία, τα μέχρι σήμερα λειτουργούντα, παύωσι λειτουργούντα.» (Γεώρ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *ό.π.*, σ. 88).

32. Νικ. ΠΑΤΣΕΛΗ, *Η Β. Ήπειρος και τα φυσικά της σύνορα*, εκδ. οίκος Μαρ. Βασιλείου και Σία, Αθήναι, σ. 164. Ο Χρ. ΠΑΠΑΣΤΑΥΡΟΥ, *ό.π.*, σ. 82 ως εξής περιγράφει τα προβλήματα των δασκάλων στα ανοικτά σχολεία την εποχή αυτή: «Ο απομένων διδάσκαλος με αλβανική υπηκοότητα, πρέπει να είναι ήρωας διά να συνεχίση το έργον του. Η Αλβανική Διοίκηση, σκοπίμως και διά ν' αποκάμη τον διδάσκαλον από του να απασχολείται εις το ελληνικόν σχολείον, τότε

Έτος	Σχολεία	Διδάσκαλοι
1925-26	78	113
1926-27	68	102
1927-28	66	95
1928-29	60	85
1929-30	63	83
1930-31	64	82
1931-32	40	50
1932-33	10	10

Στην απαγόρευση λειτουργίας των σχολείων αντέδρασε η εθνική ελληνική μειονότητα. Συγκροτήθηκε «Νέα Φιλική Εταιρία» με πρωτοβουλία του τραπεζίτη Ματθαίου Σαχίνη από το Αργυρόκαστρο και τη συμμετοχή του υποπρόξενου Αργυροκάστρου Αριστομένη Μηλιαρέση και του γραμματέα του ελληνικού υποπροξενείου Γ. Παπαδόπουλου. Αυτοί συντόνισαν τον σχολικό απεργιακό αγώνα το Σεπτέμβριο του 1934 και βοήθησαν στη συγκέντρωση 30.000 και πλέον υπογραφών για την προσφυγή της ελληνικής μειονότητας στην Κοινωνία των Εθνών³³.

Η Κοινωνία των Εθνών παρέπεμψε την προσφυγή στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης, το οποίο, αφού μνημόνευσε τα Πρωτόκολλα της Κέρκυρας και της Καπεστίτσας και στηρίχτηκε στη δήλωση του Φαν Νόλι της 2ας Οκτωβρίου 1921, αναγνώρισε το δικαίω της ελληνικής μειονότητας στη Νότια Αλβανία³⁴.

Η αλβανική κυβέρνηση αναγκάστηκε να δεχτεί την απόφαση του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης και να υποβάλει το 1935 στο Συμβούλιο της Κοινωνίας των Εθνών σχέδιο νόμου για τα ελληνικά σχολεία της μειονότητας. Μ' αυτό το σχέδιο νόμου η Αλβανία επέτρεπε την ελεύθερη λειτουργία των μειονοτικών σχολείων με δασκάλους από τη μειονότητα, αλλά με Αλβανούς επιθεωρητές. Προσδιόριζε τα απαιτούμενα προσόντα των δασκάλων, τόνιζε ότι τα σχολικά βιβλία³⁵ θα συντάσσονται από το αλβανικό Υπουργείο

τον καλεί προς παροχήν δήθεν πληροφοριών εις το Κέντρον, πότε διά να τον παρατηρήση, πότε διά να απολογηθή με την κατηγορίαν ότι κάμνει ελληνικήν προπαγάνδαν, πότε ότι αντικανονικώς διδάσκει και παρεμβάλλει προσκόμματα εις τον Αλβανόν συνάδελφόν του, τον οποίον έχει τοποθετημένον το Αλβανικόν κράτος, ως οφθαλμόν παρακολουθήσεως, πάντοτε δε διά να τω υποδειχθή ότι φρόνιμον είναι ν' αλλάξη επάγγελμα, εάν θέλη να ζήση υπό το αλβανικόν καθεστώς...»

33. Κων. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *ό.π.*, σ. 870 Βλ. Νικ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Η Δούβιανη της Δροπόλεως Β. Ηπείρου*, Αθήναι 1970, σσ. 99 κ.ε.

34. Γεώρ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *ό.π.*, σ. 120.

35. Γεώρ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *ό.π.*, σ. 124.

Παιδείας στην ελληνική γλώσσα και γινόταν αναφορά στη δυνατότητα να εισαχθεί η αλβανική ως υποχρεωτική γλώσσα στα μειονοτικά σχολεία.

Τα σχολικά εγχειρίδια που χρησιμοποιούσαν μέχρι τότε τα μειονοτικά σχολεία της Νότιας Αλβανίας για τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας, αναγράφονται στο επίσημο κείμενο των γραπτών παρατηρήσεων που υπέβαλε η αλβανική κυβέρνηση προς το Γενικό Γραμματέα της Κοινωνίας των Εθνών την 23η Ιουλίου 1934. Το κείμενο αυτό αποτελούσε απάντηση στην προσφυγή της ελληνικής μειονότητας που υποβλήθηκε κι αυτή στην Κοινωνία των Εθνών το ίδιο έτος. Τα βιβλία αυτά συντάσσονταν και εκδίδονταν στην Κωνσταντινούπολη με τη φροντίδα του Οικουμενικού Πατριαρχείου και τον έλεγχο της Τουρκίας και προορίζονταν για τα σχολεία των τουρκοκρατουμένων ή των αλύτρωτων περιοχών, όπως η Βόρειος Ήπειρος. Η ελληνική, λοιπόν, μειονότητα μέχρι το 1935 που υποβλήθηκε το σχέδιο της αλβανικής κυβέρνησης στην Κοινωνία των Εθνών, χρησιμοποιούσε τα παρακάτω βιβλία:

- 1-5 *Γραμματική της μητρικής γλώσσας*, 1902 (Βιβλιοπωλείον Σεϊτανίδη, οδός Μαχμουντιέ, εν Γαλατά Κωνσταντινουπόλεως).
6. *Αναγνωστικόν των Νέων Ελληνικών: ΠΑΤΡΙΣ*, 1ον έτος, 1ον Μέρος 1921 (Βιβλιοπωλείον Σεϊτανίδη, Κωνσταντινούπολις).
7. *Αναγνωστικόν Νέων Ελληνικών: Πατρίς*, 1ον έτος, 2ον μέρος 1920 (Ομοίως Βιβλιοπωλείον Σεϊτανίδη, Κωνσταντινούπολις).
8. *Αναγνωστικόν: Ο Καλός Πατήρ*, του Ιωάννου Βρεττού, 1895 (Ομοίως Βιβλιοπωλείον Σεϊτανίδη).
9. *Βιβλιοθήκη του Αγροτικού Σχολείου*, του Ιωάννου Τάρη, Τόμος 1ος (Ομοίως Βιβλιοπωλείον Σεϊτανίδη)³⁶.

Ο Απ. Παπαθεοδώρου³⁷ διατυπώνει κάποιες παρατηρήσεις-συμπεράσματα από τη μελέτη τεσσάρων τέτοιων Αναγνωστικών. Οι θεματικές ενότητες, τονίζει, αντλούνται από το σχολείο, το ζωικό και το φυτικό βασίλειο. Συχνά τα θέματα των Αναγνωστικών αναφέρονται στον άνθρωπο και το Θεό. Πρόκειται για ένα Θεό που ταίριαζε και σ' άλλες θρησκείες, αλλ' είχε και χριστιανικές αρετές, χωρίς οι αρετές αυτές να χαρακτηρίζονται χριστιανικές. Η αναφορά στην Πατρίδα ήταν ευκαιριακή και αόριστη. Γλώσσα των βιβλίων ήταν η γνήσια ελληνική καθαρεύουσα, απαλλαγμένη από ξένες λέξεις και ξένες συντακτικές πλοκές. Γινόταν χρήση αρχαίων και χριστιανι-

36. Γεώργ. Παπαδοπούλου, *ό.π.*, σ. 93.

37. Απ. Παπαθεοδώρου, «Η παιδεία στη Βόρειο Ήπειρο μετά το '21», *Πρακτικά Α' Πανελληνίου Επιστημονικού Συνεδρίου, Βόρειος Ήπειρος-Άγιος Κοσμάς*, Αθήναι 1988, σ. 364.

κών ονομάτων, χωρίς καμία μνεία στην ελληνική ιστορία και τη χριστιανική θρησκεία. Οι προβαλλόμενες αρετές των βιβλίων είχαν σχέση με το «καλό καγαθό» και δεν έλειπαν οι νουθεσίες προς τους μαθητές για ηθικό φρονηματισμό. Ως προς τη δομή και τη διδακτική πορεία των ενοτήτων, ο συγγραφέας αναφέρει ότι μετά το κείμενο ακολουθούσαν ερωτήσεις για την επεξεργασία του περιεχομένου, καθώς και θέματα για ανάπτυξη.

Κατά την χρονική περίοδο που επακολούθησε (1935-40) λειτούργησαν περισσότερα σχολεία, απ' όσα είχαν λειτουργήσει πριν από το σχολικό αγώνα. Τα διδακτικά εγχειρίδια της ελληνικής μειονότητας εισάγονταν από την Ελλάδα και εγκρίνονταν από την επιτροπή που είχε συσταθεί για το σκοπό αυτό με έδρα το Αργυροκάστρο³⁸. Επίσης, οι Αλβανοί άρχισαν από το σχολικό έτος 1935-36 την επιθεώρηση των σχολείων της μειονότητας, σύμφωνα με το σχέδιο νόμου που προέβλεπε τον έλεγχο των ελληνικών μειονοτικών σχολείων από το επίσημο αλβανικό κράτος. Από τις εμπιστευτικές εκθέσεις των Αλβανών επιθεωρητών εξάγονται χρήσιμα συμπεράσματα για το εθνικό φρόνημα του συμπαγούς ελληνικού πληθυσμού της Βορείου Ηπείρου, καθώς και για την ανθηρή εκπαιδευτική κίνηση της περιόδου αυτής³⁹. Η γενικότερη εκπαιδευτική κατάσταση σ' όλη την Αλβανία μέχρι το Β' Παγκόσμιο πόλεμο δεν ήταν ικανοποιητική. Ο αναλφάβητισμός ήταν ευρύτατος. Τα 80% του πληθυσμού μέχρι το 1938 ήταν αναλφάβητοι⁴⁰ και η στοιχειώδης εκπαίδευση⁴¹ δεν αριθμούσε την ίδια εποχή περισσότερα από 643 σχολεία.

Με τη μεταρρύθμιση⁴² του 1946 έγινε προσπάθεια να αλλάξει ριζικά η εκπαιδευτική κατάσταση που υπήρχε μέχρι τότε στην Αλβανία. Θεσπίστη-

38. Νικ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *ό.π.*, σ. 113.

39. Ο Βασ. ΖΩΓΚΟΥ στο έργο του *Η θέσις της Αλβανίας εις την παρούσαν σύρραξιν*, Αθήναι 1945, σ. 47, δημοσιεύει ένα έγγραφο του Αλβανού εκπαιδευτικού επιθεωρητή Κολ Κότσι που περιήλθε στην ελληνική στρατιωτική διοίκηση Αργυροκάστρου κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Η έκθεση που αναφέρεται στα σχολεία της ελληνικής μειονότητας της εκπαιδευτικής επιθεώρησης Αργυροκάστρου μεταξύ άλλων επισημαίνει: «Το τμήμα το εναπομείναν εντός των συνόρων μας είναι Ελληνόφωνον από απόψεως γλώσσης και Ελληνικόν από απόψεως αισθημάτων· είναι περισσότερον Ελληνικόν από ότι το άλλο μέρος, επειδή το μέρος εκείθεν (των συνόρων) ησύχασεν από τον κίνδυνον που ηπειλεί την γλώσσαν και την εθνικήν του ψυχήν, ενώ το μέρος ένθεν των συνόρων, μη επιθυμούν ν' αναγνωρίση την γενομένην αλλαγήν, διετήρησεν όπως πρώτα το πνεύμα της αντιδράσεως. Τα τραγούδια των γάμων και των χορών είναι κατά το πλείστον τραγούδια πόνου...».

40. *Encyclopedia International*, Grolier, τόμ Α', σ. 242.

41. *Historia e Shqipërisë Vëllimi i Tretë (1912-1944)*, Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë Instituti i Historisë, Tiranë 1984, σ. 470.

42. Βλ. Σήφη ΜΠΟΥΖΑΚΗ, *Συγκριτική Παιδαγωγική, II*, Gutenberg, Αθήνα 1990, σσ. 167 κ.ε. Stef. POLLO - Arben PUTO, *ό.π.*, σ. 329.

καν η υποχρεωτική δημοτική εκπαίδευση, η δωρεάν παιδεία, η ισοτιμία των δύο φύλων στη μόρφωση και το σοσιαλιστικό ιδεολογικό περιεχόμενο της νέας εκπαίδευσης. Η πρώτη μεταπολεμική αλβανική κυβέρνηση έδωσε μεγάλη σημασία στην εκπαίδευση και τον πολιτισμό⁴³. Το σύνταγμα που ψήφισε η Συντακτική Συνέλευση το 1946 στο άρθρο 39 όριζε για τις εθνικές μειονότητες⁴⁴: «Αι εθνικαί μειονότητες έχουν εις την Λαϊκὴν Δημοκρατίαν της Αλβανίας όλα τα δικαιώματα, την προστασίαν της αναπτύξεως της εκπαιδεύσεώς των και την ελευθέραν χρησιμοποίησιν της γλώσσης των.»

Εντούτοις, το καθεστώς του Ενβέρ Χότζα συνέχισε την πολιτική του αφελληνισμού της ελληνικής μειονότητας⁴⁵ και περιορίσε τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις ατομικές ελευθερίες. Στις «μειονοτικές ζώνες» εντάχθηκαν ενενήντα εννέα (99) χωριά μόνο των επαρχιών Αργυροκάστρου και Αγίων Σαράντα, χωρίς να υπολογιστούν τα δικαιώματα των Ελλήνων που ζούσαν στις περιοχές Χιμάρας, Πρεμετής και Κορυτσάς. Όσοι κατοικούσαν στα μειονοτικά αυτά χωριά είχαν τη δυνατότητα να φοιτούν στο ελληνικό σχολείο της περιοχής τους, σε αντίθεση μ' αυτούς που ζούσαν στα αστικά κέντρα Αργυροκάστρου και Αγίων Σαράντα και σ' άλλες περιοχές της υπόλοιπης Αλβανίας, στις οποίες δεν υπήρχε ελληνικό σχολείο.

Μέχρι το 1952 ολόκληρη η εφτάχρονη υποχρεωτική εκπαίδευση των παιδιών γινόταν στην ελληνική γλώσσα. Από το 1952 περιορίστηκε στις τέσσε-

43. Ο Enver Xoxha στο πρόγραμμα της πρώτης κυβέρνησής του, «Programi i Qeverisë së parë të Republikës Popullore të Shqipërisë paraqitur para Kuvëndit Popullor» më 24 Mars 1946, Tiranë 1946, f. 8, τονίζει τη σημασία που επρόκειτο να δώσει στην εκπαίδευση.

44. Εφημ. *Προσας Βορείου Ηπείρου*, Η Αλβανία παραβιάζει τα δικαιώματα του ανθρώπου, τας θεμελιώδεις ελευθερίας του και τας διεθνείς υποχρεώσεις της, Φεβρουάριος 1976, σ. 6, στήλ. 3.

45. Ο Βασ. Γεωργίου, στο βιβλίο του *Βόρειος Ήπειρος: Η συνεχιζόμενη εθνική τραγωδία*, εκδ. Ε. Ήγη, Ηράκλειο Αττικής, σ. 371, επικαλούμενος στοιχεία από την επίσημη έκθεση της Διεθνούς Αμνηστίας του Μαΐου 1989, σημειώνει ότι «πάνω από 350 παλαιοί δάσκαλοι, απόφοιτοι Ελληνικών Παιδαγωγικών Ακαδημιών, απολύθηκαν από τις θέσεις τους και 320 απ' αυτούς συνελήφθησαν και εκτοπίστηκαν σε άγνωστα μέρη της Β. Αλβανίας, χωρίς έκτοτε να δώσουν σημεία ζωής».

Η Αλβανία έχει καταδικαστεί για παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων από διεθνείς οργανισμούς: Από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο τον Απρίλιο του 1983 και τον Οκτώβριο του 1985, από την Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του ΟΗΕ με την αριθ. 38/ 5-3-1984 απόφαση, από την Υποεπιτροπή Προστασίας των Μειονοτήτων του ΟΗΕ το Μάρτιο του 1989, από την Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του ΟΗΕ την 8-3-1990 κ.λπ. (Νικ. ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ, «Το Αλβανικό σύνταγμα και αι αρχαί του ΟΗΕ», *Πρακτικά Β' Πανελληνίου Επιστημονικού Συνεδρίου*, Αθήναι 1992, σ. 394. Βλ. Θ. ΜΥΛΩΝΑ, *ό.π.*, σ. 131).

Μολαταύτα ο Enver Hoxha δεν παρέλειπε να τονίζει τις στενές σχέσεις της ελληνικής μειονότητας και του αλβανικού λαού. Enver HOXHA, *Vepra* 64, Mars 1978μ - Instituti I Studimeve Merksiste Leniniste, f. 304.

ρις πρώτες τάξεις με ελάχιστη παρουσία στις υπόλοιπες τάξεις του οκτάχρο-νου πλέον σχολείου. Η ελληνόγλωσση Μέση Παιδαγωγική Σχολή Αργυροκάστρου, στην οποία φοιτούσαν μαθητές που προορίζονταν να γίνουν διδάσκαλοι στα μειονοτικά σχολεία, λειτούργησε για πρώτη φορά το 1955. Έμεινε κλειστή κατά τη δεκαετία 1961-71 για να αναβαθμιστεί η λειτουργία της μόλις τα τελευταία χρόνια. Άλλη ανώτερη ή ανώτατη εκπαίδευση ή επιμόρφωση για τους απόφοιτους της Μέσης Παιδαγωγικής Σχολής δεν καθιερώθηκε⁴⁶. Έτσι υφίσταται και σήμερα πρόβλημα ελλιπούς κατάρτισης των δασκάλων των μειονοτικών σχολείων. Το πρόβλημα επιτείνεται από το γεγονός ότι η ελληνική μειονότητα ήταν αποκομμένη από το εθνικό κέντρο τα τελευταία πενήντα χρόνια και δεν μπόρεσε να παρακολουθήσει τις γλωσσικές εξελίξεις και να εμπλουτίσει το λεξιλόγιό της με τις νέες έννοιες που έκαναν την εμφάνισή τους για να εκφράσουν τις νέες ανθρώπινες εμπειρίες. Άλλωστε, η αδυναμία των εκπαιδευτικών της μειονότητας να δανείζονται λέξεις από την αρχαία γλώσσα ή την καθαρεύουσα, καθιστά το γλωσσικό εκφραστικό τους κώδικα περιορισμένο και δύσκαμπτο, άχρωμο και ανεπεξέργαστο.

Επακολούθησε το 1969 η μεταρρύθμιση του αλβανικού εκπαιδευτικού συστήματος⁴⁷ που επιδίωξε να προσδώσει έμφαση στην ιδεολογική και πολιτική διαπαιδαγώγηση. Το τρίπτυχο του σχολικού έργου ήταν: Μελέτη - Παιδαγωγική Εργασία - Σωματική και Σπρωτική Αγωγή. Έγινε προσπάθεια να δοθεί στο σχολείο ένας «πολυτεχνικός» χαρακτήρας και να γίνει σύνδεση του σχολείου και της κοινωνίας. Οι μεταρρυθμιστικές αυτές προσπάθειες συνοδεύτηκαν και από αλλαγές στις φορμαλιστικές και βερμπαλιστικές μεθόδους διδασκαλίας. Είναι περιττό να τονιστεί ότι οι οποιεσδήποτε αλ-

46. Γεώρ. Δ. ΚΑΨΑΛΗΣ, *Η εκπαίδευση της ελληνικής μειονότητας της Αλβανίας: Σχολικά εγχειρίδια, γλωσσική επιμόρφωση, προοπτική*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1996, σσ. 39 κ.ε. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Βασικές κατευθύνσεις για την εκπαίδευση της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία», εφημ. *Ηπειρος*, 1 Ιουνίου 1995.

Στην εφημερίδα *Λαϊκό Βήμα* Αργυροκάστρου της 29ης Αυγούστου 1979 (από παραπομπή Γεωρ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *ό.π.*, σ. 223) δημοσιεύονται τα θέματα ενός τριήμερου σεμιναρίου για τους δασκάλους της ελληνικής γλώσσας που οργάνωσε το τμήμα παιδείας και το παιδαγωγικό εργαστήριο Αγίων Σαράντα. Τα θέματα του σεμιναρίου ήταν: «Ο Στάλιν και τα προβλήματα της γλωσσολογίας», «Ο σ. Ενβέρ σχετικά με τα προβλήματα της εκμάθησης της γλώσσας και τα εθνικά ζητήματα», «Η τελειοποίηση της διαπαιδαγωγικής δουλειάς του επιμελητή δασκάλου», «Η δουλιά για τη διαπαιδαγώγηση με τις παραδόσεις συστατικό μέρος της πατριωτικής και επαναστατικής διαπαιδαγώγησης των μαζών» κ.λπ.

Η θεματολογία καταδεικνύει το επιστημονικό επίπεδο αλλά και τους στόχους του σεμιναρίου.

47. Stef. POLLO - Argben PUTO, *ό.π.*, σ. 378. Βλ. Γεώρ. Δ. ΚΑΨΑΛΗΣ, «Η ελληνόγλωσση εκπαίδευση στην Αλβανία», *Πρακτικά 5ου Παγκόσμιου Πανεπιστημιακού Συνεδρίου της Πανεπιστημιακής Συνομοσπονδίας*, Πρέβεζα 19-22 Αυγούστου 1993, σσ. 88-92.

λαγές στην αλβανική εκπαίδευση αναφέρονται, όπως είναι φυσικό, και στην εκπαίδευση της ελληνικής μειονότητας η οποία είναι τμήμα του αλβανικού εκπαιδευτικού συστήματος και έχει την ίδια μ' αυτό φιλοσοφία της αγωγής, τους ίδιους ιδεολογικούς προσανατολισμούς, πέρα των ειδικότερων ρυθμίσεων που αφορούν την εκμάθηση της μητρικής γλώσσας. Ωστόσο, παρά τις όποιες μεταρρυθμιστικές πρωτοβουλίες, η απομονωτική πολιτική που ακολούθησε η Αλβανία δημιούργησε σημαντικό πρόβλημα «πρόσβασης» στη συσσωρευμένη παγκόσμια ανθρώπινη γνώση και εμπειρία.

Πριν ψηφιστεί ο νέος νόμος για την εκπαίδευση, τον οποίο προαναφέραμε, το Πολιτικό Γραφείο του Κόμματος Εργασίας της Αλβανίας στις 20 Ιουνίου 1969, έδωσε στη δημοσιότητα τη σχετική εισηγητική έκθεση, στην οποία υπήρχε η εξής αναφορά για τα σχολεία της ελληνικής μειονότητας: «Το έργο της ενισχύσεως του οκτατάξιου σχολείου της Ελληνικής Εθνικής μειονότητας θα συνεχισθή, καταβαλλομένης μερίμνης διά την τελείαν εκμάθησιν της ελληνικής γλώσσας, καθώς και την διδασκαλίαν της αλβανικής γλώσσας.»⁴⁸ Όμως, ο αριθμός ωρών διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας την περίοδο αυτή, τα διδακτικά εγχειρίδια που χρησιμοποιούσε η ελληνική μειονότητα, όπως θα αναφερθεί στο οικείο κεφάλαιο, αλλά και η γενικότερη περιρρέουσα ατμόσφαιρα που επικρατούσε στις μειονοτικές περιοχές, φανερώνουν τη διάσταση των λόγων και των έργων που επιδείκνυαν οι ιθύνοντες του αλβανικού καθεστώτος. Την ύπαρξη των προβλημάτων αυτών επιβεβαίωσε και «η Ομόνοια» με το υπόμνημα που υπέβαλε στη ΔΑΣΕ το 1991, στο οποίο μεταξύ άλλων τονιζόταν ότι το αλβανικό καθεστώς επιχείρησε να αλλοιώσει τον ελληνικό χαρακτήρα της «μειονοτικής ζώνης», μεταφέροντας Αλβανούς επόχους στα ελληνικά χωριά, με αποτέλεσμα τα μικτά αυτά χωριά να μη θεωρούνται μειονοτικά και να χάνουν έτσι το δικαίωμα διδασκαλίας στην ελληνική γλώσσα⁴⁹.

Το 1984 εκδόθηκαν τα ισχύοντα με μικρές τροποποιήσεις, αναλυτικά προγράμματα⁵⁰ του οκτάχρονου σχολείου της ελληνικής μειονότητας. Το ωρολόγιο πρόγραμμα μαθημάτων έχει ως εξής:

48. Γεώρ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *ό.π.*, σ. 198. Τις αυτές φραστικές αντιλήψεις εξέφραζε και ο Enver Hoxha, ο οποίος μάλιστα έβρισκε καλύτερη την κατάσταση της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία από την κατάσταση της αλβανικής μειονότητας στο Κόσοβο [Βλ. Enver HOXHA, *Vepra* 18 (1960) σ. 272].

49. Βασ. ΚΟΝΤΗΣ, *Ευαίσθητες ισορροπίες, ...*, σ. 174.

50. Ministria e Arsimit dhe e Kulturës Drejtoria e Programeve dhe e Teksteve Shkollore, Programet e Shkollës 8-vjecave të Minoritetit Grek Klasa I-VIII, Shtëpia Botuese e Librit shkollor, Tiranë 1984, σ. 2.

Plani mësimor i shkollës 8-vjecare të minoritetit grek
(Σχέδιο μαθημάτων του οκτάχρονου σχολείου της ελληνικής μειονότητας)

<i>Lëndet</i> (μαθήματα)		<i>Klasa</i> (τάξεις)	<i>I</i>	<i>II</i>	<i>III</i>	<i>IV</i>	<i>V</i>	<i>VI</i>	<i>VII</i>	<i>VIII</i>
		<i>Javët</i> (εβδομάδες)	35	35	35	35	34	34	34	34
1	Gjuhë shqipe dhe lexim letrat (Αλβανική γλώσσα και λογοτεχνικά αναγνώσματα)		2	4	6	6	8	7	6	6
2	Gjuhë greke e lexim letrar (Ελληνική γλώσσα και λογοτεχνικά αναγνώσματα)		13/11	10	7	6	4	4	4	4
3	Gjuha e huaj (Ξένη γλώσσα)		–	–	–	–	2	2	2	2
4	Matematikë (Μαθηματικά)		6	6	6	6	6	6	5	5
5	Dituri natyre (Φυσιογνωστικά)		–	–	2	2	–	–	–	–
6	Histori (Ιστορία)		–	–	–	2	2	2	2	2
7	Edukatë morale e politike		1	1	1	1	1	1	1	1
8	Njohuri për vendlindjen dhe Atdheun (Γνώσεις για τη γενέτειρα και την πατρίδα)		–	–	–	1	–	–	–	–
9	Geografi (Γεωγραφία)		–	–	–	–	–	2	2	2
10	Biologji (Βιολογία)		–	–	–	–	2	2	2	2
11	Fizikë) Φυσική		–	–	–	–	–	–	3	3
12	Kimi (Χημεία)		–	–	–	–	–	–	–	3/2
13	Vizatim (Ιχνογραφία)		1	1	1	1	1	1	1	1
14	Këngë e muzikë (Τραγούδι και μουσική)		1	1	1	1	2	2	2	1
15	Edukim fizik (Φυσική αγωγή)		1	1	1	1	2	2	2	2
16	Mësim punë (Μάθημα εργασίας)		1	1	1	1	2	2	2	½
Shuma (σύνολο)			24	25	26	28	32	33	34	35
	Punë e dobishme Shoqërore (Κοινωνικής κοινωνική εργασία)	Javët (εβδομάδες)	–	–	1	1	2	2	2	–

Στη συνέχεια η μειονότητα, με τη βοήθεια των βουλευτών της που προήλθαν από τις εκλογές του 1991, επεδίωξε κι επέτυχε την οκταετή εκπαίδευση, στα μειονοτικά σχολεία. Με την έναρξη του σχολικού έτους 1991-92, ο ελληνισμός της Νότιας Αλβανίας πραγματοποίησε την πρώτη, μετά το 1934, δεκαπενθήμερη αποχή από τα μαθήματα. Τα σημαντικότερα αιτήματά της ήταν: η ίδρυση σχολείων σε οποιοδήποτε μέρος της Αλβανίας ζούσαν Έλληνες, καθώς και η διδασκαλία της ελληνικής ιστορίας, της λογοτεχνίας και της γεωγραφίας⁵¹.

Με την έναρξη του σχολικού έτους 1993-94 το αλβανικό Υπουργείο Παιδείας δημιούργησε προβλήματα στα μειονοτικά σχολεία με την εγκύκλιο 19/13-9-93. Με την εγκύκλιο αυτή η δικαιοδοσία της ίδρυσης σχολείων αφαιρέθηκε από τους νομάρχες. Η εγκύκλιος κατέστη αυθαίρετα αναδρομική, κατά την εφαρμογή της, χωρίς να αναγράφεται σ' αυτή καμία αναδρομικότητα. Τούτο είχε ως συνέπεια το κλείσιμο ορισμένων σχολείων που είχαν ιδρυθεί το 1991. Επιπλέον, τροποποιήθηκε η αναλογία διδασκαλίας στην ελληνική γλώσσα των μαθημάτων του οκτάχρονου σχολείου. Από το πέμπτο έτος του οκτάχρονου σχολείου τα μαθήματα θα διεξάγονταν σε ποσοστό 38% στην ελληνική γλώσσα και 62% στην αλβανική. Τα προηγούμενα αντίστοιχα ποσοστά ήταν 90% προς 10%. Οι εκπαιδευτικοί σε συγκεντρώσεις τους αποφάσισαν να αντισταθούν στην εφαρμογή της εγκυκλίου. Όμως, οι αστυνομικές δυνάμεις περικύκλωσαν τα σχολικά κτίρια και η απόφαση για το κλείσιμο ορισμένων μειονοτικών σχολείων υλοποιήθηκε⁵².

Η πρόσφατη απόφαση⁵³ του αλβανικού Υπουργικού Συμβουλίου που δημοσιεύτηκε τον Αύγουστο του 1994, δημιούργησε ορισμένες ελπίδες ότι θα ήταν δυνατό να διδαχτεί η μητρική γλώσσα και σε άτομα της μειονότητας που ζουν εκτός των καθορισμένων περιοχών. Όμως οι οδηγίες⁵⁴ του αλβα-

51. Κων. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *ό.π.*, σ. 35. Βλ. Yzeir POSHI, «Dimensione të reja të politikës shqipterone arsimore per minoritetet kombetare», *Rilindja Demokratike*, 11 Korrik 1995, f. 3.

52. Ηλ. ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Αλβανία και Ελληνοαλβανικές σχέσεις 1912-1994*, εκδ. Ωκεανίδα, Αθήνα 1995, σ. 165.

Ο αρχηγός του κόμματος «Δημοκρατική Συμμαχία», Ν. Τσέκα σε συνέντευξή του στην αλβανική εφημερίδα *Αλιάντσα*, Οκτώβριος 1993, υποστήριξε: «Η Αλβανία, αντί να ασχολείται με λειτουργία ή το κλείσιμο των δημοτικών σχολείων της ελληνικής μειονότητας, πρέπει να εκπονήσει ένα σοβαρό πρόγραμμα συνεργασίας με τη γειτονική χώρα, αφού ο δρόμος, που την οδηγεί στην Ευρώπη, περνά από την Αθήνα» (Γεώρ. ΔΟΥΛΟΥΜΗΣ, *Βαλκανικές εξελίξεις*, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννινα 1994, σ. 98).

53. Άρθρο 6 της αριθ. 396/22.8.94 Απόφασης του αλβανικού Υπουργικού Συμβουλίου (εφημ. *Η φωνή της Ομόνοιας*, 2 Σεπτεμβρίου 1994, σ. 6).

54. Βλ. στην εφημ. *Λαϊκό Βήμα* Αργυροκάστρου, της 22 Σεπτεμβρίου 1994, το άρθρο του Δ. Κίκη με θέμα: «Οι πρόσφατες αποφάσεις για την Παιδεία και η πραγματικότητα».

νικού Υπουργείου Παιδείας, που εκδόθηκαν κατ' εξουσιοδότηση της απόφασης αυτής, αλλά και οι προβλεπόμενες γραφειοκρατικές διατυπώσεις, διέψευσαν τις οποιεσδήποτε ελπίδες, γιατί επέτρεψαν μόνο τη δίωρη διδασκαλία της μητρικής γλώσσας, μια δυνατότητα που είναι πρακτικά ανεφάρμοστη.

Η κατάργηση των αυθαίρετων μειονοτικών ζωνών και η επέκταση του δικαιώματος ίδρυσης σχολείων σ' οποιοδήποτε μέρος της Αλβανίας υπάρχουν ελληνικής καταγωγής Αλβανοί πολίτες⁵⁵, εξακολουθεί να είναι ένα επίκαιρο αίτημα της εθνικής ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία. Είναι επιβεβλημένο, επίσης, να ιδρυθούν ελληνόγλωσσα λύκεια σε μειονοτικές περιοχές, καθώς και τριτοβάθμια σχολή εκπαιδευτικού προσωπικού στο Πανεπιστήμιο Αργυροκάστρου.

Τέλος, ευτυχής εξέλιξη στην εκπαιδευτική πορεία των δύο χωρών υπήρξε η ίδρυση του Τμήματος της Ελληνικής Γλώσσας και Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο «Εκερέμ Τσαμπέι» του Αργυροκάστρου⁵⁶ και η λειτουργία του Τμήματος εκμάθησης της αλβανικής γλώσσας στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.

3.3 Τα εκπαιδευτικά δικαιώματα της μειονότητας σύμφωνα με τις διεθνείς συμφωνίες και το δίκαιο των μειονοτήτων

Η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών αποτελεί υποχρέωση κάθε κράτους μέλους του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών. Πολλοί περισσότεροι η υποχρέωση αυτή ανήκει στα κράτη που έχουν υπογράψει και ιδιαίτερες διεθνείς συμφωνίες για το σεβασμό των μειονοτικών δικαιωμάτων.

Η Αλβανία ενταγμένη στον ΟΗΕ και στη ΔΑΣΕ είχε αποδεχτεί το Πρωτόκολλο της Κέρκυρας (1914), το οποίο ανέφερε για την εκπαίδευση της μειονότητας και τη χρήση της Ελληνικής γλώσσας τα ακόλουθα: «Η εκπαίδευση είναι ελεύθερη. Στα σχολεία των ορθοδόξων η εκπαίδευση γίνεται στα ελληνικά. Στις τρεις πρώτες τάξεις μαζί με την ελληνική θα διδάσκεται και η αλβανική. Εν τούτοις η θρησκευτική εκπαίδευση θα γίνεται αποκλει-

55. Από το σχολικό έτος 1996-97 λειτούργησαν ελληνόγλωσσες τάξεις στο Αργυροκάστρο, τους Αγίους Σαράντα και το Δέλβινο. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Γεώρ. Δ. ΚΑΨΑΛΗΣ, «Πόλοι Ελληνισμού στην Αλβανία», εφημ. *Ελευθεροτυπία* 2-10-1996.

56. Βλ. Γεώρ. Δ. ΚΑΨΑΛΗΣ, «Αργυροκάστρο: Τα ελληνικά στο Πανεπιστήμιο», εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 9 Σεπτ. 1993.

στικά στα ελληνικά... Η χρήση της αλβανικής και της ελληνικής γλώσσας θα εξασφαλιστεί στους νότιους Νομούς ενώπιον όλων των αρχών, συμπεριλαμβανομένων των Δικαστηρίων, καθώς και των εκλεγμένων Συμβουλίων.»⁵⁷

Αξιοπαρατήρητη είναι η απόφαση της αλβανικής Εθνικής Συνέλευσης που πραγματοποιήθηκε στη Δίβρα το 1916 και τόνισε για το εκπαιδευτικό θέμα τα εξής: «Αναγνωρίζομεν τον ελληνικόν χαρακτήρα της Νοτίου Αλβανίας, όπου το εκπολιτιστικόν έργον των ελληνικών σχολείων δεσπόζει τόσο από ηθικής, όσο και από εθνικής απόψεως.»⁵⁸

Επίσης η Αλβανία συνομολόγησε με την ελληνική πλευρά το Πρωτόκολλο της Καπεστίτσας (1920) που ανέφερε στο άρθρο 2: «Το ελληνικό σχολείο και οι εκκλησίες θα λειτουργήσουν ελεύθερα.»⁵⁹ Τα Πρωτόκολλα της Κέρκυρας και της Καπεστίτσας, χωρίς να υπεισέλθει κανείς στη σημερινή ισχύ τους ως διεθνείς συμφωνίες, είναι σημαντικά γιατί το λιγότερο που αποδεικνύουν είναι ότι η Αλβανία κατά την περίοδο αυτή αποδεχόταν την πραγματική εκπαιδευτική κατάσταση που επικρατούσε στις νότιες περιοχές της. Όμως, με την πάροδο του χρόνου, όταν πλέον η Αλβανία ισχυροποιήθηκε ως κρατική οντότητα, άρχισε να περιορίζει τα εκπαιδευτικά δικαιώματα των ελληνικής καταγωγής Αλβανών πολιτών. Οι παλινωδίες, άλλωστε, ήταν σύνηθες φαινόμενο της αλβανικής πολιτικής στην αρχική τουλάχιστο φάση. Ενώ υπέγραψε το πρωτόκολλο της Καπεστίτσας, ισχυρίστηκε εκ των υστέρων ότι οι εκπρόσωποί της δεν είχαν την εξουσιοδότηση της κεντρικής κυβέρνησης⁶⁰. Παράλληλα, ο Φαν Νόλι, επιδιώκοντας την είσοδο της Αλβανίας στην Κοινωνία των Εθνών, επικαλούνταν το Πρωτόκολλο αυτό ως *de facto* αναγνώριση της Αλβανίας εκ μέρους της Ελλάδας.

Η Αλβανία, εξάλλου, κατά την είσοδό της στην Κοινωνία των Εθνών στις 2 Οκτωβρίου 1921, με τη δήλωση που κατέθεσε ο εκπρόσωπός της Φαν Νόλι δέχτηκε ως υποχρέωσή της τη διατήρηση των εκπαιδευτικών δικαιωμάτων που είχε η ελληνική μειονότητα από την εποχή της τουρκοκρατίας και επέτρεπε επίσης στη μειονότητα να ιδρύει εκπαιδευτικά, θρησκευτικά, φιλανθρωπικά ή άλλα ιδρύματα⁶¹.

57. Β. ΡΑΠΑΔΑΚΗΣ, *ό.π.*, σ. 38.

58. Ηλ. ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΣ, *ό.π.*, σ. 159.

59. Β. ΡΑΠΑΔΑΚΗΣ, *ό.π.*, σ. 61.

60. Βλ. Çami MUIN, «Protokolli Shqiptaro Grek i Kapështicës, μτφρ. Β. Κόντη, *Balkan bibliography*, Vol. IV 1975, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki 1977, σσ. 129-144.

61. Στη δήλωση αυτή η Αλβανία τόνιζε ότι αναλάμβανε να κατοχυρώσει τα προνόμια της ελληνικής μειονότητας. Τα άρθρα 1, 5 και 6 της δήλωσης αυτής αναφέρονται στη γλώσσα, την

Αξιοσημείωτο είναι ότι η δήλωση της 2ας Οκτωβρίου 1921 του Φαν Νόλι που επικυρώθηκε από το αλβανικό κοινοβούλιο, προστάτευε τα κεκτημένα από την εποχή της τουρκοκρατίας δικαιώματα της ελληνικής μειονότητας, υποσχόταν ίση μεταχείριση και εξασφάλιζε το δικαίωμα της ίδρυσης νέων σχολείων. Η αλβανική κυβέρνηση αναλάμβανε την υποχρέωση να πάρει όλα τα ενδεικνυόμενα μέτρα, ώστε η διδασκαλία στη στοιχειώδη εκπαίδευση να γίνεται στη γλώσσα της μειονότητας. Στη δήλωση αυτή της 2ας Οκτωβρίου στηρίχτηκε κυρίως η Γνωμοδότηση του Διαρκούς Δικαστηρίου Διεθνούς Δικαιοσύνης της Χάγης το 1935, που κατοχύρωσε το δικαίωμα στην ελληνική μειονότητα να διατηρεί και να ιδρύει εκπαιδευτικά και άλλα αγαθοεργά ιδρύματα και να χρησιμοποιεί ελεύθερα τη γλώσσα και τη θρησκεία της⁶².

Αλλά και τα μεταπολεμικά αλβανικά συντάγματα του 1946 (άρθρο 36) και του 1976 (άρθρο 42) όριζαν ότι στις εθνικές μειονότητες εξασφαλιζόνταν η προστασία της εκπαίδευσης, η ελευθερία στη χρησιμοποίηση της γλώσσας και η διδασκαλία της στα σχολεία. Επίσης, ο πρόσφατος Νόμος «περί βασικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων και ελευθεριών», που ψήφισε η λαϊκή αλβανική βουλή στις 31 Μαρτίου 1993 στο άρθρο 26 προβλέπει ότι «τα άτομα που ανήκουν στις μειονότητες έχουν δικαίωμα να διδάξουν και να διδαχτούν στη μητρική τους γλώσσα».

Εκτός από τις παραπάνω διεθνείς συμφωνίες και τα αλβανικά συντάγματα, και άλλα διεθνή κείμενα αναφέρονται στο σεβασμό των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών, χωρίς διάκριση φυλής, θρησκείας ή γλώσσας. Τέτοια διεθνή κείμενα⁶³ είναι: Η «Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου» που υιοθετήθηκε από τη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών στις 10 Δεκεμβρίου 1948, η «Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών» που υπογράφηκε στις 4 Νοεμβρίου 1950 υπό την αιγίδα του Συμβουλίου της Ευρώπης, ο «Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης» του Συμβουλίου της Ευρώπης, το «Διεθνές Σύμφωνο για τα οικονομικά, κοι-

εκπαίδευση και τη θρησκεία της μειονότητας. (Βλ. Βασ. ΚΟΝΤΗΣ, *Εναισθητες ισορροπίες...*, ό.π., σ. 152).

62. Βλ. τη γνωμοδότηση του Διαρκούς Δικαστηρίου Διεθνούς Δικαιοσύνης της Χάγης στην εφημ. *Πυρσός Βορείου Ηπείρου*, Η Αλβανία παραβιάζει τα δικαιώματα του ανθρώπου, τας θεμελιώδεις ελευθερίας του και τας διεθνείς υποχρεώσεις της, Φεβρουάριος 1976 Αθήνα, σ. 6, στήλη 2.

63. Βλ. ΜΑΥΡΙΑ Κώστα - ΠΑΝΤΕΛΗ Αντώνη, *Συνταγματικά κείμενα Ελληνικά και Ξένα*, Β' έκδοση, εκδ. Αντ. Σάκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1990, σσ. 842., κ.ε.

νωνικά και μορφωτικά δικαιώματα» που συνομολογήθηκε στη Νέα Υόρκη στις 19 Δεκεμβρίου 1966 με τη φροντίδα του ΟΗΕ, καθώς και η «Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού»⁶⁴, η οποία έγινε ομόφωνα αποδεκτή από τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ στις 20 Νοεμβρίου 1989.

Ακόμα, η τελική πράξη της Συνδιάσκεψης στο Ελσίνκι την 1-8-75, η Διάσκεψη της ΔΑΣΕ στη Γενεύη την 1-7-91, αλλά και ο «Χάρτης των Παρισίων» που υιοθέτησε η ΔΑΣΕ την 21-11-91, προνόησαν για την προστασία των μειονοτήτων⁶⁵.

Όμως, παρά τις διακηρύξεις για τα ανθρώπινα δικαιώματα, οι μειονότητες διαχωρίζονται τις περισσότερες φορές, σ' όλα σχεδόν τα κράτη, από την υπόλοιπη κοινωνία. Οι κυρίαρχες κοινωνικές ομάδες κάθε κράτους προσπαθούν να επιτύχουν την εθνική «ομοιογένεια», με την αφομοίωση ή τον προσηλυτισμό των μελών της μειονότητας. Γεγονός, πάντως, είναι ότι η ταπεινωτική, μερικές φορές, μεταχείριση των μειονοτήτων, εκ μέρους των κυρίαρχων τάξεων, δημιουργεί στα μέλη της μειονότητας την πεποίθηση ότι η θέση τους είναι υποδεέστερη από τον υπόλοιπο πληθυσμό.

64. ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ, *Η διδασκαλία της Ελληνικής γλώσσας σε Αλλοδαπούς Μαθητές με ειδική αναφορά σε μαθητές από την Αλβανία*, Πρακτικά Σεμιναρίου, με τη συμβολή ΥΠΕΠΘ και Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΟΕΔΒ Αθήνα 1994, σ. 43.

65. Βλ. Νικ. ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΣ, «Η Διάσκεψις της ΔΑΣΕ περί μειονοτήτων», εφημ. *Εστία* της 26-8-1991 και ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Ο Αλβανικός Νόμος περί κομμάτων», εφημ. *Εστία* της 9-8-1991.

ΠΡΟΚΑΤΑΡΚΤΙΚΕΣ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΕΙΣ

Για την καλύτερη κατανόηση της γλώσσας και της ιδεολογίας των αναγνωστικών, κρίνουμε σκόπιμο στο κεφάλαιο αυτό να αναφερθούμε στη βορειοηπειρωτική γλώσσα. Συγκεκριμένα θα επισημάνουμε τις ξενικές επιρροές που δέχτηκε η ελληνική γλώσσα στη Νότια Αλβανία καθώς και τα χαρακτηριστικά του νεοελληνικού γλωσσικού ιδιώματος της Βορείου Ηπείρου. Οι παρατηρήσεις για τα γνωρίσματα της γλώσσας προέκυψαν τόσο από τη μελέτη των αναγνωστικών βιβλίων και των δημοτικών τραγουδιών του βορειοηπειρωτικού χώρου όσο και από την προσωπική μας επικοινωνία με τους κατοίκους και τους εκπαιδευτικούς της ίδιας περιοχής.

Επίσης, είναι αναγκαίο να προσδιορίσουμε την έννοια και τη λειτουργία της ιδεολογίας και να αναφερθούμε στη σχέση της ιδεολογίας και γλώσσας, καθώς και στους ιδεολογικούς μηχανισμούς του σχολικού συστήματος των πρώην σοσιαλιστικών χωρών.

Λεπτομέρειες αναφορές για τη γλώσσα και την ιδεολογία των αναγνωστικών υπάρχουν στο δεύτερο μέρος της παρούσης εργασίας.

4.1 Η βορειοηπειρωτική γλώσσα

4.1.1 Η ελληνική γλώσσα στη Νότια Αλβανία και οι ξενικές επιρροές

Η ελληνική γλώσσα υπήρξε ένας από τους κύριους παράγοντες που βοήθησε το ελληνικό έθνος να διατηρήσει την εθνική του συνοχή και να συνεχίσει μέσα στο χρόνο, ως «ομόγλωσσο» σύνολο την ιστορική του πορεία. Η σημερινή Ελλάδα υπάρχει ως έθνος και ως κράτος, επειδή ο λαός της μιλά

την ελληνική. Αν η ελληνική γλώσσα είχε εκλείψει, όπως εξέλειψε στη Βόρεια Βαλκανική όπου είχε διαδοθεί παλιότερα, εμείς σήμερα θα ήμασταν πολίτες ενός κράτους αλβανικού ή νοτιοσλαβικού¹. Σχετική με το θέμα της εθνικής ενότητας είναι και η άποψη του F. de Saussure² που έγραφε ότι ως προς το ζήτημα της εθνικής ενότητας αυτό που προέχει να εξεταστεί είναι η γλώσσα. Η μαρτυρία της γλώσσας στην υπόθεση της εθνικής ενότητας υπερέχει όλων των άλλων.

Την ίδια άποψη με το Saussure για την εθνική ενότητα εκφράζει και ο Cl. Hagège³. Κατά τη γνώμη του Hagège η γλώσσα είναι στενά συνδεδεμένη με τις ουσιώδεις αρχές ενός έθνους και συμβάλλει στη διαμόρφωση της εθνικότητας ενός λαού. Η γλώσσα, δηλαδή, διαδίδει τους ίδιους τρόπους σκέψης σ' όλες τις κοινωνικές τάξεις και μας επιτρέπει να αναγνωρίζουμε τις διαφορές ανάμεσα στους λαούς. Πράγματι, η γλώσσα μας εξομοιώνει με τα άλλα μέλη της ίδιας εθνικής κοινότητας και μας συνδέει με το πολιτιστικό παρελθόν και το δημιουργικό παρόν.

Όσον αφορά τα σύνορα της ελληνικής γλώσσας στο χώρο της Βαλκανικής, ο Τσέχος ιστορικός Jigeček⁴ τα καθόρισε με βάση τις επιγραφές που βρέθηκαν στον ίδιο χώρο. Τα σύνορα της ελληνικής γλώσσας άρχιζαν από τις εκβολές του Γενούσου ποταμού στην Αδριατική και κατέληγαν στον Εύξεινο Πόντο. Βόρεια της «γραμμής Jigeček» επικρατούσε η λατινική γλώσσα, ενώ στα νότιά της ήταν διαδεδομένη η ελληνική. Στην πεδιάδα του Σκούμπι ή Γενούσου ποταμού τοποθετεί και ο Stadtmüller⁵ τα όρια της ελληνικής γλώσσας και του ελληνικού πολιτισμού.

1. Νικ. ΑΝΔΡΙΩΤΗΣ, *Γλώσσα και έθνος*, Αντιχάρισμα: ανατύπωση 88 εργασιών του, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 335. Στα ερμηνευτικά αυτά πλαίσια θα πρέπει να ενταχθεί και η άποψη του Καζαντζάκη που έλεγε ότι «η γλώσσα είναι η πατρίδα μου». Βλ. Δημ. ΓΛΗΝΟΣ, *Έθνος και γλώσσα*, Αθήνα 1976.

2. Νικ. ΑΝΔΡΙΩΤΗΣ, *ό.π.*, σ. 335.

3. Cl. HAGÈGE, *Le souffle de la langue - Voies et destins des parlers d'Europe (Η πνοή της γλώσσας - Δρόμοι και πεπρωμένα των γλωσσών και των διαλέκτων της Ευρώπης)*, μτφρ. Αγγ. Νικολοπούλου, εκδ. Κάτοπτρο, σ. 297.

4. Νικ. ΑΝΔΡΙΩΤΗΣ, *ό.π.*, σ. 314. Ένα έγγραφο του Ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών προς τα προξενεία Ηπείρου και Αλβανίας το 1911 (Α.Υ.Ε. 1911, Β/52, αρ. 17007) αναφέρεται στη γλωσσολογική γραμμή Σούχας που χώριζε τους ελληνόφωνους από τους αλβανόφωνους πληθυσμούς της Ηπείρου. Αυτή άρχιζε από το ακρωτήριο Γλώσσα (στα Ακροκεραύνια όρη) απέναντι από το νησί Σάσων, περιλάμβανε προς Νότο τα χωριά της Χιμάρας, προχωρούσε προς το Αργυρόκαστρο, Άνω Λάμποβο, Σούχα, Πολύτσανη, Λιασκοβίκι απ' όπου κατέληγε στο Μακεδονικό διαμέρισμα της Κορυτσάς (Βασ. ΚΟΝΤΗΣ, *Ευαίσθητες ισορροπίες ...*, σ. 189).

5. G. STADTMÜLLER, «Τα προβλήματα της ιστορικής διερευνήσεως της Ηπείρου, εν μεθοδικόν πρόγραμμα», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, τόμ. Θ' (1934), σσ. 140-169, 146. Βλ. Κων. ΑΜΑΝΤΟΥ,

Με τη ρωμαϊκή κατάκτηση προστέθηκε και μια άλλη διγλωσσία στο γλωσσικό διχασμό της ελληνικής γλώσσας, που είχε αρχίσει με τον αττικισμό την εποχή της Κοινής. Η διγλωσσία αυτή τη φορά ήταν ελληνολατινική, γιατί η επίσημη γλώσσα του ελληνόφωνου ρωμαϊκού κράτους ήταν η λατινική. Στο βορειοηπειρωτικό χώρο η διγλωσσία υπήρξε αναπότρεπτη, κυρίως για εκείνους που εξαιτίας του επαγγέλματός τους ήταν υποχρεωμένοι να έχουν άμεση ή έμμεση σχέση με τους υπαλλήλους του ρωμαϊκού κράτους και οι οποίοι ήταν επιφορτισμένοι με τη φύλαξη και τη συντήρηση της Εγνατίας οδού. Επίσης, το ίδιο ίσχυε για όσους εκμεταλλεύονταν τα μεταφορικά μέσα, τα κέντρα συναλλαγών, τις εμπορικές αντιπροσωπίες, την ταχυδρομική υπηρεσία κ.λπ.⁶

Στην περιοχή του Δυρραχίου και πιο συγκεκριμένα στην αρχή της Εγνατίας οδού, αναβρέθηκαν σε ανασκαφή επιγραφές από τις οποίες διαπιστώνει κανείς τη χρήση της ελληνικής αλλά και της λατινικής γλώσσας τα πρώτα χρόνια της ρωμαϊκής κατάκτησης. Ο επίσκοπος Δυρραχίου Ιάκωβος απέστειλε το 1912 στο Σπύρο Λάμπρο τα κείμενα δώδεκα τέτοιων επιγραφών που αναβρέθηκαν πάνω σε λίθους ή μάρμαρα στα βορειοανατολικά του Δυρραχίου. Από τις δώδεκα αυτές επιγραφές οι δύο τελευταίες είναι γραμμένες στη λατινική γλώσσα και οι υπόλοιπες στην ελληνική. Ο Δυρραχίου Ιάκωβος στη συνοδευτική επιστολή του, σχολιάζοντας την αριθ. 1 ενεπίγραφη αναθηματική στήλη, έγραψε: «Ὡς ἔστιν ὁμως εἰκάσαι ἐκ τοῦ περιεχομένου, ἀνάγεται αὕτη εἰς τοὺς χρόνους τοῦ τελευταίου Βασιλέως τῶν Ἰλλυριῶν Γενθίου, περὶ τὰ 150 π.Χ., καὶ διαπιστοῖ, ἂν μὴ τι ἄλλο, τοῦλάχιστον τὴν χρῆσιν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Ἰλλυριῶν»⁷.

«Βόρειος Ἠπειρος», Ανάτυπο από τη *Νέα Εστία*, τόμ. ΚΘ', τεύχ. 451, Αθήναι 1946, εκδ. Κολλάρου, σσ. 3-73. Κατά τη «γραμμή Sufflay» τα όρια του ελληνικού ηπειρωτικού χώρου και των Τόσκηρων που υπήρχαν μέχρι τον 10ο αιώνα ήταν: Αυλώνα - Μύριστα - Μπεράτι - Αχρίδα - Δίβρη (Γ. ΣΑΡΗΓΙΑΝΝΗ, «Η εθνογραφική σύνθεση και το εθνικό ζήτημα στον Ηπειρωτικό χώρο», *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο*, 8 (1986), σσ. 299-320, 308).

6. Αχ. ΛΑΖΑΡΟΥ, «Οι περιπέτειες της ελληνικής γλώσσας στη Βόρ. Ἠπειρο», *Πρακτικά Α' Πανελληνίου Επιστημονικού Συνεδρίου (Βόρ. Ἠπειρος-Άγ. Κοσμάς)*, Αθήνα 1988, σ. 258. Βλ. Αντ. ΘΑΒΩΡΗ, *Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας* (Πανεπιστημιακές παραδόσεις), εκδ. Πανεπιστημίου Ιωαννίνων 1979, σ. 91. R. BROWNING, *Η ελληνική γλώσσα, μεσαιωνική και νέα*, εκδ. Παπαδήμας, μτφρ. Δ. Σωτηρόπουλος, Αθήνα 1972.

7. Σπ. ΛΑΜΠΡΟΣ, «Σύμμικτα: Αρχαιότητες και επιγραφαι Δυρραχίου», περ. *Νέος Ελληνομνήμων*, τόμ. 16, Αθήνησιν 1922, σσ. 340-342. Βλ. Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Επιγραφικά σύμμεικτα από την Αλβανία*, εκδ. Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, «Φηγός» τιμητικός τόμος για το Σωτ. Δάκαρη, Ιωάννινα 1994, σσ. 391-402. Βλ. στον Πίνακα 9 του Παραρτήματος κείμενα επιγραφών περιοχής Δυρραχίου, όπως δημοσιεύτηκαν στο *Νέο Ελληνομνήμονα* του 1922.

Ο Κωνσταντίνος Κούμας με έναν ενδιαφέροντα τρόπο αναφέρεται στη διάδοση της λατινικής γλώσσας στην Ιλλυρία και την Ελλάδα και ονομάζει Βλάχους, αυτούς οι οποίοι εκλατινίστηκαν. «Αποτέλεσμα», τονίζει, «της μακροχρονίου επιμιξίας ήτο, ότι Μακεδόνες, Θετταλοί, Έλληνες (της κυρίως Ελλάδος, της λεγομένης σήμερα Στερεάς) έμαθαν την γλώσσαν των νικητών των, και πολλοί έχασαν την ιδικήν των. Εις μόνον τας μεγάλας πόλεις αντείχεν η ελληνική γλώσσα, και τα βουνά της Ιλλυρίας απέκρουσαν την αλλόφυλον. Οι κάτοικοι χωρίων και κοιλάδων ανέμιξαν τας εγχωρίους γλώσσας των με την Ρωμαϊκήν και ούτω κατασκεύασαν ανάμικτον τι παραμόρφωμα διαλέκτου, σωζόμενον εισέτι εις πολλά μέρη της Μακεδονίας, Ηπείρου, Θετταλίας και Ελλάδος. Όλοι ούτοι οι λαοί ονομάζονται με κοινόν όνομα Βλάχοι»⁸.

Και ενώ η διάδοση της λατινικής υπήρξε ραγδαία σε βαθμό που υποκατέστησε πλήρως διάφορες γλώσσες της εποχής αυτής στη Βόρεια Βαλκανική, όπως την ετρουσκική και τη γαλατική, με την ελληνική δε συνέβη το ίδιο. Η λατινική δεν μπόρεσε στους τομείς της επικοινωνίας και της παιδείας να εκτοπίσει την ελληνική από την Ελλάδα, τη Μικρά Ασία και την Αίγυπτο. Η ελληνική μάλιστα υιοθετήθηκε ως γλώσσα της εκπαίδευσης από τους μορφωμένους κύκλους της Ρώμης⁹. Εντούτοις η μακρόχρονη συμβίωση Ελλήνων και Ρωμαίων δεν άφησε ανέπαφη την ελληνική γλώσσα. Πολλές λατινικές λέξεις του δημόσιου βίου και της καθημερινής ζωής εισήλθαν στην ελληνική γλώσσα του ευρύτερου ηπειρωτικού και άλλου ελληνικού χώρου¹⁰. Η ελληνική γλώσσα στο βορειοηπειρωτικό χώρο δοκιμάστηκε, χωρίς να επηρεαστεί η αδιάκοπη συνέχειά της.

Ό,τι, όμως, δεν κατόρθωσαν οι διάφοροι επιδρομείς (Γαλάτες, Γότθοι, Σλάβοι) αλλά και η ρωμαιοκρατία, εναντίον της Βορείου Ηπείρου, το πέτυχαν οι Αλβανοί¹¹. Σε ορισμένα μέρη της Ηπείρου αυτοί επέβαλαν τη γλώσσα τους και ανάγκασαν τους κατοίκους της Ηπείρου να εξισλαμιστούν. Άλ-

8. Κων. ΚΟΥΜΑΣ, *Ιστορία των ανθρωπίνων πράξεων*, Βιέννη 1832, ΙΒ', σ. 521 από παραπομπή Αχ. ΛΑΖΑΡΟΥ, *ό.π.*, σ. 259.

9. Cl. HAGÉGE, *ό.π.*, σ. 23.

10. Στις δάνειες λατινικές λέξεις της ελληνικής γλώσσας στην Ήπειρο και την Ελλάδα γενικότερα αναφέρονται ο Ευάγ. ΜΠΟΓΚΑΣ, *Τα γλωσσικά ιδιώματα της Ηπείρου*, έκδ. ΕΗΜ, Ιωάννινα 1964, τόμ. Α', σ. 23 και ο Αντ. ΘΑΒΩΡΗΣ, *ό.π.*, σ. 93.

11. Πρβ. Παν. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΥ, *Περιγραφή της Ηπείρου εις μέρη τρία*, έκδ. ΕΗΜ, Ιωάννινα 1984, Μέρος Α', σσ. 193 κ.ε. Επίσης Αντ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΟΣ, «Τα ονόματα Αλβανός και Αρβανίτης», *Αφιέρωμα εις την Ήπειρον εις μνήμην Χρίστου Σούλη (1892-1951)*, Αθήναι 1956, σσ. 1-10.

λωστε και αρκετοί Αλβανοί εξισλαμίστηκαν μετά την τουρκική κατάκτηση, για να σωθούν από τους κατακτητές και να εξασφαλίσουν διάφορα προνόμια. Και όπως είναι εύλογο, μεγαλύτερη πίεση δέχτηκαν όσοι Ηπειρώτες γειτνίαζαν με την περιοχή του Γενούσου ποταμού, βόρεια της οποίας κατοικούσαν Αλβανοί.

Βεβαίως, στις περισσότερες περιοχές της Βορείου Ηπείρου, οι ακραιφνείς ελληνικοί πληθυσμοί διέσωσαν την ελληνική γλώσσα. Η περιοχή της Χιμάρας διεφύλαξε γλωσσικό ιδίωμα με «αρχαιοπρεπή» στοιχεία, (ασυναίρετους τύπους και ομηρικές λέξεις), που ομοιάζει με το γλωσσικό ιδίωμα της Μάνης¹². Άλλωστε και ο ίδιος ο Αλή Πασάς χρησιμοποιούσε την ελληνική γλώσσα για την αλληλογραφία και τα διατάγματά του. Στην ελληνική, επίσης, έγραψε ο Αλβανός βιογράφος την έμμετρη βιογραφία του και την ελληνική μεταχειρίζονταν ακόμη και τα παιδιά του στην οικογενειακή τους αλληλογραφία.

Η γλώσσα που επικρατούσε στη Βόρειο Ήπειρο όχι μόνο στην παιδεία αλλά και στις συναλλαγές και στο εμπόριο ήταν η ελληνική. Έτσι και ο Αυστριακός αλβανολόγος J.G. Hahn¹³ έγραφε το 1854 ότι στους πενήντα Αλβανούς που μιλούν την ελληνική γλώσσα αναλογεί ένας Έλληνας που μιλάει την αλβανική. Ο Ιταλός δημοσιογράφος Luciano Magrini που περιόδευσε στη Βόρειο Ήπειρο, αναφερόμενος στη γλώσσα των Βορειοηπειρωτών τόνισε ότι η γλώσσα τους είναι περισσότερο ανόθευτη και αρμονική από την ομιλούμενη στην Αθήνα¹⁴. Συνεχίζοντας ο ίδιος δημοσιογράφος επισήμανε ότι ο ηπειρωτικός λαός διατήρησε στο λόγο του ορισμένες αρχαίες λέξεις και παροιμίες, όπως π.χ., τη λέξη «ύδωρ» αντί νερό, τη λέξη «εστία» αντί πυρά, τη λέξη «καραθώκω» αντί αναμένω και την αρχαία παροιμία «μάταια τὰ πάντα, θνητοὶ γὰρ ἐσμέν»¹⁵.

Τις ίδιες αποψεις εξέφρασε και ο Σπύρος Λάμπρος για το θέμα της ηπει-

12. Βλ. Δικαίου ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΥ, «Μελέτη γλωσσικού ιδιώματος Χιμάρας Β. Ηπείρου», *Πρακτικά Α' Πανελ. Επιστημονικού Συνεδρίου (Βόρ. Ήπειρος-Κοσμάς Αιτωλός)*, Αθήναι 1988, σσ. 303-337. Μιχ. ΔΕΝΔΙΑΣ, «Απουλία και Χιμάρα», περ. *Αθηνά*, 38 (1927), σσ. 75-76. Γ. ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, «Γλωσσικά Ανάλεκτα», Βραχεία επισκόπησης των ηπειρωτικών ιδιωμάτων, περ. *Αθηνά*, 36 (1925), σσ. 61-98, 62.

13. Johann Georg von HAHN, *Albanesische Studien*, Iena 1854, τόμ. 1, σ. 41.

14. Luciano MAGRINI, *Le isole, l'Albania e l'Epiro*, Milano, 1913, σ. 217 από παραπομπή Νικ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Η Δούβιανη της Δροπόλεως Β. Ηπείρου*, Αθήναι 1970. Βλ. Παν. ΣΑΡΑΝΤΟΣ, «Η μακραίωνη διεθνής συνωμοσιὰ εναντίον της Ελληνικής Γλώσσας», περ. *Δαυλός*, τεύχ. 123 (1992), σσ. 7106-7120.

15. Νικ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, «Πώς είδε την Δρόπολιν ο Luciano Magrini», *Λεύκωμα Δρόπολις Βορ. Ηπείρου*, 1965, έκδοσις της εν Αθήναις ενώσεως Δροπολιτών ο «Δρίνος», σσ. 55-65, 64.

ρωτικής γλώσσας, η οποία παρόλες τις ξενικές επιδράσεις διетήρησε την καθαρότητά της και τους αρχαίους εκφραστικούς της τύπους. Συγκεκριμένα σημείωνε: «Ἄξιοσημείωτον πράγματι τυγχάνει ὅτι, ἐνῶ ἡ ἡπειρωτικὴ διάλεκτος διетήρησεν ἐπιμόνως τὴν μεγίστην καθαρότητα, τὴν ὁποῖαν οὐδέ τῶν Ἀλβανῶν κἄν ἡ γειτνίασις καὶ τῶν Ὀθωμανῶν αἱ καταδυναστεύσεις ἠδυνήθησαν ν' ἀλλοιώσωσιν. Δύναται νά λεχθῆ ὅτι τυγχάνει τό ἑλληνικώτατον γλωσσικόν ἰδίωμα. Ἡ ἡπειρωτικὴ διάλεκτος εἶνέ τις ἀστείρευτος πηγὴ ὄρων καὶ ἐκφραστικῶν τύπων ἀναγομένων εἰς τοὺς παλαιωτάτους χρόνους.»¹⁶

Παρόλη, ὁμως, τὴν ἀντίσταση τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας στις ξένες επιρροές, ἡ μακρόχρονη συμβίωση Ἑλλήνων καὶ Ἀλβανῶν στο βορειοηπειρωτικὸ χωρὸ επέφερε καὶ τὴ μίξη τῶν γλωσσῶν. Οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Ἀλβανοί, ὡς υπῆκοοι τῶν Ρωμαίων καὶ τῶν Βυζαντινῶν, ἦταν εὐλόγο νὰ ἀναπτύξουν διαφορὲς γλωσσικὲς ἐπαφές. Ἡ Ελλάδα ὡς ἐστία τοῦ ευρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ δὲν ἦταν δυνατό νὰ μὴν ἐπηρεάσει καὶ τὴ γλώσσα τῶν γειτόνων τῆς. Ο G. Meyer¹⁷ ἐπισημαίνει ὅτι ἡ σημερινὴ ἀλβανικὴ γλώσσα ἔχει μεταξὺ τῶν 5.110 σε κοινὴ χρῆση λέξεῶν τῆς 1420 ρομανικῆς, 1180 τουρκικῆς, 840 νεοελληνικῆς, 540 σλαβικῆς, 730 ἀγνωστῆς προέλευσης καὶ 400 κοινῆς σε ὅλους τοὺς λαοὺς τῆς Βόρειας Βαλκανικῆς.

Οἱ ἐλληνικὲς λέξεις ποὺ υπάσχονται στὴν ἀλβανικὴ γλώσσα μποροῦν νὰ

16. Σπ. ΛΑΜΠΡΟΣ, «Σελίδες ἐκ τῆς ἱστορίας τῶν Ἰωαννίνων», περ. *Νέος Ἑλληνομνήμων*, τόμ. 21, Ἀθήνησιν 1927, σ. 342. Βλ. Peter MACKRIDGE, *Ἡ νεοελληνικὴ γλώσσα*, ἐκδ. Πατάκη, μτφρ. Κ. Πετρόπουλος, Ἀθήνα 1990. Ἀγαπ. ΤΣΟΠΑΝΑΚΗΣ, *Συμβολές στὴν ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας*, Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη 1983. Ἐντούτοις ἡ ἐπίσημη ἀλβανικὴ πλευρὰ σημειώνει γιὰ τοὺς ἐλληνικῆς ἐθνικότητας κατοίκους τῆς Δρόπολης, καὶ κατ' ἐπέκταση γιὰ ὅλους τοὺς βορειοηπειρωτῆς, ὅτι αὐτοὶ ἦρθαν στὴν περιοχὴ τῆς Δρόπολης ἀπὸ τὴν Ελλάδα κατὰ τὸ 18ο αἰῶνα, γιὰ νὰ ἐργαστοῦν, ὡς γεωργοί, στα τσιφλίκια τῶν Ἀλβανῶν. Συγκεκριμένα στο *Fjalori Enciklopedik Shqiptar*, Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë, Tiranë 1985, σ. 211 καὶ στο λήμμα Ddropulli σημειώνεται: «Të dhënat historike e gjuhësore tregojnë se banorët e Ddropullit ne kombësi greke kanë ardhur në këto vise në shek. XVIII si bujq të cilligjeve të feudalëve shqiptarë».

17. G. MEYER, *Etymologisches Wörterbuch der Albanischen Sprache*, 1891, ἀπὸ παραπομπῆ Ἀντ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΥ, *Οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Βόρειοι γείτονες*, Ἀθήνα 1945, σ. 198. Με τὴν ἀποψη αὐτῆ τοῦ G. Meyer δε συμφώνησε ὁ Xhenat Lloshi, *Greek - Albanian lexical contacts*, *Πρακτικὰ τῆς 11ης συνάντησης τοῦ Τομέα Γλωσσολογίας τῆς Φίλοσ. Σχολῆς Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, 26-28 Ἀπριλίου 1990, ἐκδ. ἀδερφοὶ Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1991, σσ. 23-38. Ο Lloshi ἀναφέρεται στὴν εἰσήγησή του αὐτῆ σε μία «Mediterranean language», ὅπως τὴν ἀποκαλεῖ, ἀπὸ τὴν ὁποία ἔχουν πάρει λέξεις καὶ οἱ δύο γλώσσες, ἐλληνικὴ καὶ ἀλβανικὴ. Ἐπίσης κάνει λόγο γιὰ ὁρισμένους «International word», οἱ ὁποῖες παρότι προέρχονται ἀπὸ ἐλληνικὲς λέξεις δὲν μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν, κατ' αὐτόν, ὡς δάνεια τῆς ἀλβανικῆς γλώσσας ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ.

διαιρεθούν σε τέσσερις κατηγορίες¹⁸. Στους επιστημονικούς όρους, πολλούς απ' τους οποίους η αλβανική γλώσσα δανείστηκε μέσω των ευρωπαϊκών γλωσσών, στις εκκλησιαστικές λέξεις, στις λέξεις της σχολικής ζωής και στις λέξεις που προέρχονται από την κοινή συμβίωση και των δύο λαών. Στο μικρό *Ελληνοαλβανικό Λεξικό* του Κων. Παπαφίλη¹⁹ μόνο στο γράμμα Α, αριθμήσαμε πάνω από 120 ελληνικές λέξεις που χρησιμοποιεί η αλβανική γλώσσα: Οι λέξεις αυτές είναι, επιστημονικοί όροι σαράντα τέσσερις, εκκλησιαστικές λέξεις δεκατρείς, λέξεις της σχολικής ζωής έντεκα και πενήντα έξι λέξεις που προέρχονται από τη γειτονική συμβίωση των δύο λαών.

Οι αλβανικές λέξεις που υπάρχουν στην ελληνική δε χρησιμοποιούνται συνήθως στις επίσημες επικοινωνιακές περιστάσεις, όπως, π.χ., οι λέξεις τσούπρα (çura), φάρα (fara), πλιάτσικο (placke) κ.ά. Αντίθετα οι ελληνικές λέξεις στην αλβανική εκφράζουν τις περισσότερες φορές επιστημονικές έννοιες. Επίσης οι αλβανικές λέξεις στην ελληνική δεν ξεπερνούν τη μια εκατοντάδα²⁰, ενώ οι ελληνικές στην αλβανική γλώσσα είναι αρκετές χιλιάδες.

Ένα θέμα που απαιτεί ίσως ιδιαίτερη μελέτη, είναι η σχέση της αλβανικής με την αρχαία ελληνική. Υπάρχουν, πράγματι, ορισμένες αρχαίες ελληνικές λέξεις που έχουν σημασιολογική, φωνητική και μορφολογική ομοιότητα με τις αλβανικές. Σαν τέτοιες λέξεις θα μπορούσαν να θεωρηθούν²¹:

Αλβανικές	Αρχαίες ελληνικές	Ερμηνεία
më duket	δοκεί μοι	μου φαίνεται
qen	κύων	σκυλί
djamë	δημός	ξύγκι
këroj	κείρω	καθαρίζω
rynë	πόνος	δουλειά
erdha	ήρθα	—
heq	έλω (το h έγινε δασεία)	τραβώ
fati (τύχη)	φάτις	φωνή εξ ουρανού, χρησμός

18. Παρόμοια είναι η κατηγοριοποίηση που κάνει ο Νικ. Ανδριώτης στις ελληνικές λέξεις που χρησιμοποιούν οι Βούλγαροι και οι Σέρβοι (Νικ. ΑΝΔΡΙΩΤΗΣ, *Τα ελληνικά στοιχεία στις γλώσσες των γειτόνων μας Σλάβων*, ό.π., σ. 312).

19. Βλ. στον Πίνακα 10 του Παραρτήματος ελληνικές λέξεις που υπάρχουν στην αλβανική γλώσσα και μόνο στο γράμμα Α του αλβανικού λεξικού Κων. Παπαφίλη, εκδ. Σιδέρη, Αθήνα.

20. Βλ. Ευάγγ. ΜΠΟΓΚΑΣ, *Τα γλωσσικά ιδιώματα της Ηπείρου (Βορείου, Κεντρικής και Νοτίου)*, τόμ. Α', εκδ. ΕΗΜ, Ιωάννινα 1964, σ. 22. Βλ. επίσης στον Πίνακα 11 του Παραρτήματος διάφορες αλβανικές λέξεις που χρησιμοποιούνται στην ελληνική γλώσσα. Βλ. Ηλ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, *Λεξικό ξένων λέξεων στην ελληνική γλώσσα*, εκδ. Επικαιρότητα. Δημ. ΡΗΤΑ, *Ξένες λέξεις στη γλώσσα μας*, φιλολογική έκδοση Εμμ. Αναστασάκη, Αθήνα.

Αλβανικές	Αρχαίες ελληνικές	Ερμηνεία
kap (πιάνω)	άπτω	πιάνω
rljak (γέρος)	πολιός	αρχαίος, παλαιός
pushim (διάλειμμα)	παύσις	—
sheshoj (ισοπεδώνω)	ισόω	κάμνω ίσιο
marr (παίρνω)	μάρπω	πιάνω, αρπάζω κ.ά

Η μελέτη των σχέσεων της αρχαίας ελληνικής και της αλβανικής γλώσσας μπορεί να οδηγήσει σε χρήσιμα γλωσσολογικά και ιστορικά συμπεράσματα.

Τέλος, είναι αναγκαίο να επισημανθεί ότι η γλώσσα στη Βόρειο Ήπειρο δεν είναι δημιούργημα που προέκυψε από τον εξελληνισμό των κατοίκων της, αλλά το γλωσσικό όργανο που ανέκαθεν χρησιμοποιούσαν οι Βορειοηπειρώτες, όπως φαίνεται από τις αρχαίες επιγραφές που βρέθηκαν στην περιοχή αυτή²². Το γλωσσικό αυτό όργανο, παρά τις ποικιλώνυμες καταδυναστεύσεις των κατοίκων της Βορείου Ηπείρου και μολονότι υπέστη διάφορες ξενικές επιρροές, διατήρησε αρχαίους εκφραστικούς τύπους και τη μέγιστη δυνατή «καθαρότητα» του.

Η γλώσσα αυτή, τα τελευταία πενήντα χρόνια της απομόνωσης του ελληνοισμού της Νότιας Αλβανίας, δεν μπόρεσε, ως ζωντανός οργανισμός, να εμπλουτίσει το λεξιλόγιό της και να δημιουργήσει νέους όρους και νέα εκφραστικά μέσα. Δε βελτίωσε τη μορφή των λέξεων και τη συντακτική δομή των φράσεων, όπως θα φανεί και στις επόμενες σελίδες του κεφαλαίου αυτού. Μολαταύτα η θεωρητική στήριξη της ελληνικής γλώσσας ήταν επαρκής από την υπεύθυνη αλβανική εξουσία. Ο Ενβέρ Χότζα, στην επιστολή που απηύθυνε το 1983 στην ελληνική μειονότητα έγραφε: «Το κόμμα συνεχώς έχει φροντίσει, ώστε εσείς να μάθετε καλά και να αναπτύξετε την ωραία Ελληνική γλώσσα που είναι η μητρική σας γλώσσα ... Για κάθε τι που έχει σχέση με την ανάπτυξη της δικής σας γλώσσας ... εσείς θα έχετε την αφειδώλευτη βοήθεια και υποστήριξη του κόμματος της λαϊκής εξουσίας.»²³

21. Βλ. Αριστεΐδη ΚΟΛΛΙΑ, *Αρβανίτες και η καταγωγή των Ελλήνων*, Αθήνα 1992, έκδοση 7η, σ. 140 και Θαν. ΜΑΡΓΑΡΙΤΗ, *Αλβανία ελληνική πανάρχαια γη (και ο τεχνητός αφελληνισμός της)*, εκδ. Νέα Θέσις, Αθήνα 1994, σ. 174. Βλ. επίσης Λουκά ΤΣΙΤΣΙΠΗ, «Κοινωνιογλωσσικά προβλήματα του ρεπερτορίου των ομιλητών της Αρβανίτικης γλώσσας από τη σκοπιά της εθνογραφίας της Γλώσσας, Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα», *Πρακτικά 4ης ετήσιας συνάντησης του τομέα Γλωσσολογίας της Φιλ. Σχολής Αριστ. Πανεπ. Θεσσαλονίκης, 16-18 Μαΐου 1983*, εκδ. Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1984, σσ. 269-298.

22. Δημ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ, *Οι αρχαίοι κάτοικοι της Ηπείρου και άλλα μελετήματα*, Ιωάννινα 1962, σ. 31.

23. Μάνθου ΝΕΟΚΛΕΟΥΣ, *Επιστολή Ενβέρ Χότζα στην Ελληνική μειονότητα της Αλβανίας*,

4.1.2 Το νεοελληνικό γλωσσικό ιδίωμα της Βορείου Ηπείρου

Η φυσική διαμόρφωση του εδάφους καθιστούσε την Ήπειρο, καθ' όλη τη διάρκεια της ιστορίας της, απρόσιτη στους άλλους ελληνικούς πληθυσμούς. Το γεγονός ότι έλειψαν από την Ήπειρο οι έντονες ξενικές επιδράσεις –ήταν άλλωστε απρόσφορη η παραμονή τους στην άγονη αυτή περιοχή– είχε ως αποτέλεσμα να διατηρήσει η Ήπειρος αφενός ανόθευτο το γλωσσικό θησαυρό που κληρονόμησε από τους αρχαίους και αφετέρου να αναπτύξει διάφορα τοπικά γλωσσικά ιδιώματα.

Ο Κωνσταντίνος Καραπάνος επιβεβαίωσε τις θέσεις αυτές με τα ευρήματα των ανασκαφών του στην Ήπειρο. «Ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς ταύταις», έγραφε, «παρατηρεῖται ὅτι οἱ ἐν Ἠπειρῷ λατρευόμενοι Θεοὶ εἶναι οἱ καὶ ἐν τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι καὶ μόνοι οὗτοι, οὐδεὶς ἄλλος.»²⁴ Τις ίδιες απόψεις εξέφρασε και ο Γεώργιος Χατζιδάκις το 1909 στην έκθεσή του για το *Ηπειρωτικό Γλωσσάριο* του Παναγιώτη Αραβαντινού²⁵: «Πολλάι», έγραφε, «ἀρχαιοπινεῖς λέξεις σώζονται ἐν τῇ καθημερινῇ χρήσει ἐν Ἠπειρῷ ... καὶ ὀλίγαι χῶραι διέσωσαν οὕτω πιστῶς τὸν ἀρχαῖον γλωσσικὸν θησαυρὸν ὅσον ἡ εὐάνδρος Ἠπειρος.»

Στη Νότια, Κεντρική και Βόρεια Ήπειρο οι κάτοικοι χρησιμοποιούν σχεδόν τις ίδιες λέξεις. Οι λέξεις, όμως, αυτές προφέρονται διαφορετικά σε κάθε τόπο χωρίς, βέβαια, ο τρόπος αυτός να παραλλάζει σε μεγάλο βαθμό από την κοινή νεοελληνική γλωσσική μορφή. Τρεις είναι οι διαφορετικοί τρόποι προφοράς των λέξεων αυτών, που αντιστοιχούν και στις κατηγορίες των γλωσσικών ιδιωμάτων της Ήπειρου²⁶: 1) το λεγόμενο «νότιο» γλωσσικό ιδίω-

Ιανουάριος 1984, έκδ. πολυγραφημένη. Τις ίδιες απόψεις, διανθισμένες με μαρξιστικές λενινιστικές θέσεις, εκφράζει ο Evver HOXHA, *Vepra* 64 Mars 1978, σ. 308.

24. Cost. KARAPANOS, *Dodone et ses Ruines*, Paris 1878, από παραπομπή Αλεξ. ΜΑΜΜΟΠΟΥΛΟΥ, «Ηπειρωτική γλώσσα», εφημ. *Επτά Ημέρες Καθημερινή*, 6 Μαρτίου 1994, σ. 32.

25. Παν. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΥ, *Ηπειρωτικόν Γλωσσάριον*, εν Αθήναις εκ του τυπογραφείου Π. Πετράκου 1909, σ. π. Βλ. Αγγ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Η Ελληνική γλώσσα στα Βαλκάνια (1750-1850). Το τετράγλωσσο λεξικό του Δανιήλ Μοσχοπολίτη*, Ιωάννινα 1988.

26. Βλ. Ευάγγ. ΜΠΟΓΚΑ, *Τα γλωσσικά ιδιώματα της Ηπείρου (Βορείου, Κεντρικής και Νοτίου)*, έκδ. ΕΗΜ Ιωάννινα, τόμ. Α' (1964), τόμ. Β' (1966). Γ. ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, «Γλώσσα (Λήμμα Ήπειρος)», ΜΕΕ, τόμ. ΙΒ', σ. 345. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Η γλώσσα εν Ηπείρῳ», στον τόμο *Ήπειρος (Ιστορία-Γεωγραφία-Γλώσσα-Οικονομία κ.λπ.)*, εκδόσεις *Ηπειρωτικής Εστίας*, σσ. 123-127, 124. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Γλωσσικά ανάλεκτα. Βραχεία επισκόπησις των ηπειρωτικών ιδιωμάτων», περ. *Αθηνά*, 36 (1924), σσ. 61-98, 61. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Περί του δυναμικού τονισμού εν τῷ ιδιώματι του Ζαγορίου*, Θεσσαλονίκη 1915. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Τα γλωσσικά ιδιώματα της Ηπείρου (Οδηγίαί διά την συλλογήν του γλωσσικού υλικού των)», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, Α' (1926), σσ. 81-88, 81. Βλ.

μα που είναι το αρχαιότερο και το συντηρητικότερο, 2) το «βόρειο» ηπειρωτικό ιδίωμα και 3) το «ημιβόρειο» ιδίωμα.

Στο λεγόμενο «νότιο» ιδίωμα ανήκει η περιοχή της Δρόπολης, του Δέλβινου, της Χιμάρας, του Πωγωνίου, των Φιλιατών, της Παραμυθιάς, του Μαργαριτίου, της Πάργας και του Σουλίου, δηλαδή ολόκληρη η Βόρειος Ήπειρος και η Θεσπρωτία. Χαρακτηριστικό του ιδιώματος αυτού όπως και στα ιδιώματα της λοιπής Νότιας Ελλάδας, είναι ότι οι κάτοικοι προφέρουν ακέραιες τις λέξεις. Δε μεταβάλλουν τα άτονα **e** (=ε και αι) και **o** (=ο και ω) σε **i** και **ou**, ούτε αποβάλλουν τα άτονα **i** (=ι, η, υ, ει, οι, υι) και **ou**²⁷. Προφέρουν: νερό, παιδί, κρύο, δουλεύω, πεινάω και όχι νιρό, πιδί, κρύου, Δ'λεύου π'νάου.

Στο νότιο ιδίωμα ανήκει, επίσης, ολόκληρο το Πωγώνι κατά τον Αθανάσιο Παπαχαρίση²⁸.

Αλλά και η γλωσσική μορφή των λέξεων που ομιλούνται στη Χιμάρα, προσιδιάζει στο νότιο ιδίωμα. Το ιδίωμα της Χιμάρας παρουσιάζει μια συντηρητικότητα στη Γραμματική και διατηρεί αρχαίες λέξεις που μερικές φορές είναι άγνωστες στην κοινή ελληνική. Στα τρία ελληνόγλωσσα χωριά της περιοχής της Χιμάρας (Παλάσσα, Δρυμάδες, Χιμάρα), χρησιμοποιούν τους ασυναίρετους τύπους στα πρωτόκλιτα ουσιαστικά και τα ρήματα, όπως αμυγδαλέα, καστανέα, κρανέα, κυδωνέα, ρωτάω, φυσάω, διψάω κ.ά. Πολλές λέξεις παρουσιάζουν τσιτακισμό, δηλαδή προφέρουν το **κ** ως **τσ**, όπως τσαί, τσεφάλι, τσοιτάζω, ποιλάτσι, τσεντρήνα κ.ά. Αρκετές, επίσης, είναι οι αρχαίες λέξεις στο γλωσσικό ιδίωμα της Χιμάρας. Τέτοιες λέξεις είναι²⁹: πει-

81. Βλ. επίσης Αλέξ. ΜΑΜΜΟΠΟΥΛΟΥ, «Ηπειρωτική γλώσσα», *Εφτά Ημέρες Καθημερινή*, 6 Μαρτίου 1994, σ. 32.

27. Γ. ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, «Γλώσσα (Λήμμα Ήπειρος)», *ό.π.*, σ. 345.

28. Αθαν. ΠΑΠΑΧΑΡΙΣΗΣ, «Συμβολή εις το τοπωνυμικόν του Πωγωνίου», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, τόμ. Η' (1933), σσ. 141-149, 142. Βλ. Δημ. ΣΑΡΡΟΥ, *Περί των εν Ηπείρω, Μακεδονία και Θράκη συνθηματικών γλωσσών*, Ανατύπωσις εκ του Ζ' τόμου της Λαογραφίας, εν Αθήναις 1923. Νικ. ΑΝΔΡΙΩΤΗ, «Η αρχαία ελληνική γλώσσα», στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* Εκδοτική Αθηνών ΑΕ, τόμ. 3ος, σσ. 566-570. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, «Η ελληνική γλώσσα στους μετακλασικούς χρόνους», στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών ΑΕ, τόμ. 5ος, σσ. 258-267.

29. Βλ. Δικαίου ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΥ, «Συμβολή εις την μελέτην του γλωσσικού ιδιώματος της Χιμάρας Βορείου Ηπείρου», *Πρακτικά Α' Πανελληνίου Επιστ. Συνεδρίου*, Αθήναι 1988, σ. 329. Μιχ. ΔΕΝΔΙΑΣ, «Απουλία και Χιμάρα», *περ. Αθηνά*, 38 (1927), σσ. 72-109. Β.Δ. ΖΩΤΟΥ-ΜΟΛΟΣΣΟΥ, *Ηπειρωτικά Μελέται. Δρομολόγον της Ελληνικής Χερσονήσου, αρχαιολογικόν, ιστορικόν, γεωγραφικόν, στρατιωτικόν, στατιστικόν*, τόμ. Δ', σ. 77. Κων. ΔΕΔΕΣ, *Δρυμάδες Χειμάρρας*, Κέρκυρα 1978, σ. 250. G. STADTMÜLLER, «Τα προβλήματα της ιστορικής διερευνήσεως της Ηπείρου», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 9 (1934), σσ. 140-169, 154. C. HÖEG, «Παρατηρήσεις στα Γλωσσικά Ανάλεκτα του Γ. Αναγνωστοπούλου», *περ. Αθηνά*, 36 (1925), σσ. 289-296.

κάζω (αντιλαμβάνομαι, αρχ. απεικάζω), φάγος (ο καρπός της βαλανιδιάς, αρχ. φηγός), καθαίρω (καθαρίζω, αρχ. καθαίρω) κ.λπ. Αξιοσημείωτη είναι η ομοιότητα του γλωσσικού ιδιώματος που μιλούν στη Χιμάρα με το γλωσσικό ιδίωμα της Μάνης. Αξίζει, άλλωστε, να αναφέρουμε την ελληνικότητα των τοπωνυμίων της περιοχής αυτής. Οι τοπωνυμίες³⁰ Παγά (Πηγή), Λεύκα, Αβγό, Αρμυρίδα, Περιθώρι κ.ά., καταδεικνύουν ότι ανέκαθεν η περιοχή αυτή κατοικούνταν από Έλληνες.

Απεναντίας στο Κεντρικό, Ανατολικό και Νότιο τμήμα της Ηπείρου (Κόνιτσα, Γιάννενα, Δωδωνοχώρια, Κατσανοχώρια, Άρτα κ.λπ.) μιλούν το «βόρειο» γλωσσικό ιδίωμα. Τα κυριότερα γνωρίσματα³¹ του ιδιώματος αυτού είναι η μεταβολή των άτονων **ε** (ε και αι) και **ο** (ο και ω) σε **ι** και **ου** και η αποβολή των άτονων **ι** (η, ι, υ, ει, οι, υι) και **ου**. Προφέρουν δηλαδή: αμπελί, πιάν', πιδεύουμι, σ'κώνουμι, ψουμί αντί αμπέλι, πιάνω, παιδεύομαι, σηκώνομαι, ψωμί.

Στην τρίτη κατηγορία ηπειρωτικών ιδιωμάτων³² ανήκει το ημιβόρειο ιδίωμα των περιοχών Βούρμπιανης, Πυρσόγιαννης κ.λπ. όπου τα άτονα **ου** και **ι** δεν προφέρονται και μένουν αμετάβλητα τα άτονα **ε** (ε και αι) και **ο** (ο και ω). Έτσι λένε Δ'μήτρ'ς, χ'λιαρ', σπίτ' αντί Δημήτρης, χουλιάρι, σπίτι. Επίσης λένε: χωριά, καινούργιο ρούχο και όχι χουριά, κινούργιου ρούχου, όπως λένε στις περιοχές της Ηπείρου που ομιλείται το βόρειο ιδίωμα.

Φυσικά, δεν είναι αντικείμενο της παρούσης μελέτης να αναφερθεί κανείς στο «ιδιορρυθμότερο» ιδίωμα των Σαρακατσαναίων και στα συνθηματικά ιδιώματα των γαλατών του Βαβουρίου Φιλιατών, στο μυστικό ιδίωμα των βαρελοποιών της Σωπικής κ.λπ.

Δεν είναι, τέλος, περιττό να αναφερθούμε και στα φθογγικά πάθη³³ που συναντούμε σε λέξεις του βορειοηπειρωτικού ιδιώματος. Οι ιδιορρυθμίες αυτές της βορειοηπειρωτικής γλώσσας έχουν ως ακολούθως:

30. Δικαίου ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΥ, *ό.π.*, σ. 331.

31. Γ. ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Η γλώσσα εν Ηπείρω ...*, *ό.π.*, σ. 124. Βλ. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Γραμματική των βορείων ιδιωμάτων της νέας Ελληνικής γλώσσας*, Αθήναι 1926. Ν. ΚΟΝΤΟΣΟΠΟΥΛΟΣ, *Διάλεκτοι και ιδιώματα της νέας ελληνικής*, Αθήνα 1981. Παν. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΥ, *Περιγραφή της Ηπείρου εις μέρη τρία*, μέρος Γ', Εισαγ. Κ. Δημαρά, επιμ. Ελ. Νικολαΐδου, έκδ. ΕΗΜ 1984, σσ. 77-87.

32. Γ. ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Η γλώσσα εν Ηπείρω ...*, *ό.π.*, σ. 124.

33. Οι παρατηρήσεις αυτές προέκυψαν από τη μελέτη των αναγνωστικών βιβλίων και των δημοτικών τραγουδιών του βορειοηπειρωτικού χώρου, από την προσωπική μας επικοινωνία με κατοίκους και εκπαιδευτικούς της Βορείου Ηπείρου, καθώς και από τη σπουδή του *Γλωσσαρίου Βορείου Ηπείρου* του Ευάγγ. Μπόγκα. Ανάλογες παρατηρήσεις για τη γλώσσα της Ηπείρου συναντάμε στο *Ηπειρωτικόν Γλωσσάριον* Παν. Αραβαντινού, εν Αθήναις 1909, σσ. ια'-ιγ'.

1. Τροπή συμφώνων σε σύμφωνα

- Το **χ** σε **κ** όπως κωροφύλακας (αντί χωροφύλακας)
 Το **κρ** σε **τσ** όπως μισός (αντί μικρός)
 Το **δ** σε **τ** όπως ανάποτα (αντί ανάποδα)
 Το **π** σε **γ** όπως αγοπέρα, αγοπάνω (αντί αποπέρα, αποπάνω)
 Το **θ** σε **δ** όπως δειάφι (αντί θειάφι), διάζομαι (αντί βιάζομαι)

2. Τροπή φωνηέντων σε φωνήεντα

- Το **ε** σε **α** όπως άγγονας, απαναμιά, αποθυμάω, αντροπιάζομαι
 (αντί έγγονας, απανεμιά, επιθυμώ, εντροπιάζομαι)
 Το **ε** σε **ο** όπως οργάτης (αντί εργάτης)
 Το **ε** σε **ει** όπως λειμόνι (αντί λεμόνι)
 Το **α** σε **ε** όπως αρρεβώνας, ανεφοβιά, τειψί
 (αντί αρραβώνας, αναφοβιά, ταψί)
 Το **α** σε **ο** όπως οσφάκα, γελαδός (αντί ασφάκα, γελάδας)
 Το **α** σε **η** όπως ηγίασμα (αντί αγίασμα)
 Το **υ** σε **ε** όπως απολένω, άχυρο (αντί απολύνω, άχυρο)
 Το **η** σε **ε** όπως θεμωνιά (αντί θημωνιά)
 Το **ο** σε **ε** όπως θελός (αντί θολός)
 Το **ο** σε **α** όπως άργανο (αντί όργανο)

3. Προσθήκη του **j** μεταξύ φωνηέντων ή στην αρχή λέξεων
 αύριjo (αντί αύριο), jαίγα (αντί αίγα), κρύjo (αντί κρύο), τριja (αντί
 τρία), jαιθρώποι (αντί άνθρωποι)

4. Προσθήκη του **-τι** και **-τα** στο τέλος λέξεων
 δερμάti (αντί δέρμα), κάλληta (αντί κάλλη), κέρδηta (αντί κέρδη), μι-
 κράta (αντί μικρά)

5. Προσθήκη του **i** μεταξύ συμφώνων
 καπινός (αντί καπνός), πινίγομαι (πνίγομαι)

6. Προσθήκη του **γ** μεταξύ φωνηέντων ή στην αρχή λέξεων
 κρούγω (αντί κρούω), γυφαίνω (αντί υφαίνω)

7. Προσθήκη του **α** και **ο** στην αρχή λέξεων
 ασκουπάνω (αντί σκουπάω), οτζάκι (αντί τζάκι)

8. Παράλειψη συμφώνων μέσα στην ίδια λέξη
 αρί (αντί αρνί), καένας (αντί κανένας), φούρος (αντί φούρνος)

9. Παρατονισμός

αρεσκειά (αντί αρέσκεια), πόνηρος (αντί πονηρός)

10. Παράλειψη αρχικού φωνήεντος, (αποβολή *ε* και *ο*)
πίστρωμα (αντί επίστρωμα), πλοχέρι (απλοχέρι)

11. Αναγραμματισμός

βαλέρα (αντί βαρέλα), είνορο (αντί όνειρο), σαμαρίτσα (αντί σαρμανίτσα)

12. Επιρρήματα σε *-ις*

καταδρομής, μεσοστρατής, μονοστρατής, ολονυχτής

13. Κατάργηση του αναδιπλασιασμού

συνδεμένος, διακριμένος

14. Επίθετα με κατάληξη *-δικος*

ομιγλώδικος (αντί ομιγλώδης), μυστηριώδικος (αντί μυστηριώδης),
σκανδαλώδικος (αντί σκανδαλώδης)

15. Χρήση ασυναίρετων ρηματικών τύπων

μηνάω, ειδοποιάω, αγάω

Συμπερασματικά θα ήταν δυνατό να τονιστεί ότι η «απόκεντρη» φυσική θέση της βορειοηπειρωτικής γης και η έλλειψη επικοινωνίας με τις υπόλοιπες ελληνικές περιοχές, συνέβαλε στη βορρεια εξέλιξη της ελληνικής γλώσσας και συνεπώς και στη διατήρηση αρχαιότερων γλωσσικών μορφών. Η γλώσσα αυτή, μιλημένη αδιάκοπα στη Βόρειο Ήπειρο, φτώχυνε ως προς το λεξιλόγιό της σε μια σειρά από έννοιες, λόγω της τουρκικής και της μετέπειτα αλβανικής κυριαρχίας. Οι προσπάθειες που καταβάλλει τα τελευταία χρόνια η ελληνική πολιτεία, μετά την κατάρρευση του παγκόσμιου διπολικού πολιτικού συστήματος, έχουν ως στόχο πρωτίστως τη λεξιλογική αναδιαμόρφωση και τη διατήρηση της βορειοηπειρωτικής γλώσσας.

4.2 Η Ιδεολογία, ο Σχολικός Ιδεολογικός Μηχανισμός και η Εκπαίδευση στις Σοσιαλιστικές Χώρες

4.2.1 Η έννοια της ιδεολογίας

Ο εννοιολογικός προσδιορισμός των λέξεων είναι αναγκαίος για να υπάρχει ένας κοινός κώδικας επικοινωνίας. Όμως, η λέξη ιδεολογία είναι πολυσήμαντη και γι' αυτό είναι δύσκολο να οριστεί επακριβώς· άλλωστε οι ορισμοί, μερικές φορές, συγκαλύπτουν αντί να αποκαλύπτουν το ουσιαστικό περιεχόμενο των λέξεων. Εντούτοις η προσπάθεια για διασάφηση της έν-

νοιας της ιδεολογίας καθιστά θεμιτή τη διατύπωση προτάσεων έστω και «αξιωματικών», οι οποίες μπορεί να εμπεριέχουν ακόμη και κάποια μορφή υποκειμενικής αξιολόγησης.

Αρχικά ο όρος ιδεολογία επινοήθηκε στη Γαλλία από τον Destutt de Tracy και σήμαινε την «επιστήμη των ιδεών». Ο Ναπολέον Βοναπάρτης χρησιμοποίησε αργότερα τη λέξη για να εκφράσει την περιφρόνησή του προς τους ανθρώπους που έδειχναν ιδιαίτερο ενδιαφέρον στις αφηρημένες ιδέες και δεν είχαν την αίσθηση της πραγματικότητας³⁴.

Στη μεταγενέστερη έννοιά της η λέξη ιδεολογία χρησιμοποιήθηκε για να δηλώσει «ένα σύνολο στενά συγγενικών δοξασιών και ιδεών ή και στάσεων που χαρακτηρίζουν μια ομάδα ή μια κοινότητα»³⁵.

Μια ιδεολογία είναι ένα σύστημα «επεξεργασμένων» ιδεών, αξιών και πεποιθήσεων με το οποίο ερμηνεύεται η κοινωνική πραγματικότητα και επιδιώκεται η αλλαγή της κοινωνικής ζωής. Οι ιδέες ως «ατομικά νοητικά ενεργήματα» καθίστανται ιδεολογίες, όταν μια ομάδα ή τάξη τις υιοθετήσει και αποφασίσει να τις κάμει πράξη³⁶. Σ' αυτή την περίπτωση η ιδεολογία εκφράζει τις πεποιθήσεις της τάξης αυτής και λέγεται ταξική ιδεολογία. Έτσι το σύνολο των πεποιθήσεων μιας τάξης για τον κόσμο και τον εαυτό της, θα μπορούσε να θεωρηθεί ως η ιδεολογία της τάξης αυτής. Και εφόσον είναι διαφορετική η ιδεολογία σε κάθε κοινωνική τάξη και σε κάθε πολιτική παράταξη, είναι αναπόφευκτη η αντιπαράθεση μεταξύ των ιδεολογιών.

Για το λόγο αυτό ο G. F. de la Mora σημειώνει: Αν ρωτήσουμε τη δημοκρατικοφιλελεύθερη ιδεολογία, τι πρέπει να κάνουμε τώρα; θα μας απαντήσει: «να υπακούσουμε στην πλειοψηφία». Αν ρωτήσουμε τη μαρξιστική ιδεολογία, θα μας απαντήσει: «να υπηρετήσουμε τα συμφέροντα του προλεταριάτου»³⁷.

Ακόμη η ιδεολογία δεν μπορεί να επαληθευτεί ή να διαψευστεί, όπως

34. John PLAMENATZ, *Ideology*, Pall Mall - London, χ.χ., p. 15 και Duncan MITCHELL, *A new dictionary of sociology*, Routhledge & Kegan Paul, London and Henley, p. 100.

Ο D. Bell θεωρεί ότι «ο όρος ιδεολογία είναι εννοιολογικά απροσδιόριστος, νεφελώδης και ασαφής, συνεπώς, προκύπτει έμμεσα, από επιστημονική άποψη δύσχρηστος, αν όχι επικίνδυνος, διότι οδηγεί σε συγχύσεις» (Β. ΦΙΛΙΑΣ, *Κοινωνικά συστήματα στον 20ό αιώνα*, τόμ. Α', εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1993, σ. 116).

35. John PLAMENATZ, *ibidem*, p. 16.

36. Δημ. ΤΣΑΡΔΑΚΗ, *Μια ανατομία της ιδεολογίας*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1987, σ. 20.

37. De la MORA, G. FERNANDEZ, *Το λυκόφως των ιδεολογιών*, εκδόσεις των φίλων, 1973, σ. 148 από παραπομπή Δημ. ΤΣΑΡΔΑΚΗ, *ό.π.*, σ. 148. Βλ. Θεοπ. ΑΝΘΟΓΑΛΙΔΟΥ, *Κοινωνική κριτική και ιδεολογία στην εκπαίδευση*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1990, σσ. 11-18.

συμβαίνει στην επιστήμη. Θεωρείται ότι περιέχει «αυταπόδεικτη» την αλήθεια. Η δύναμή της στηρίζεται στις «αυταπάτες που δημιουργεί στις μάζες» και «η λογική της στον παραλογισμό του πλήθους»³⁸.

Θα πρέπει, επίσης, να τονιστεί ο κοινωνικός χαρακτήρας της ιδεολογίας. Η ιδεολογία δεν είναι ένα άθροισμα από επιμέρους προσωπικές ιδέες, αλλά είναι ένα σύστημα από κοινωνικές ιδέες που «αποτελούν κοινό κτήμα ανθρώπινων ομάδων και κοινό τόπο των συλλογικών βιωμάτων τους»³⁹.

Η κάθε ιδεολογία αναπτύσσεται κάτω από ορισμένες κοινωνικές και ιστορικές συνθήκες⁴⁰. Τις συνθήκες αυτές οι άνθρωποι δεν τις επιλέγουν μόνοι τους, αλλά οι συνθήκες αυτές είναι, τις περισσότερες φορές, δεδομένες και κληρονομημένες. Η ιδεολογία αποτελείται από τις ιδέες και τις δοξασίες ορισμένου λαού ή ομάδας λαών μιας ορισμένης εποχής⁴¹.

Οι ιδέες που είναι κυρίαρχες σε κάθε εποχή είναι οι ιδέες της κυρίαρχης τάξης, γιατί η τάξη που διαθέτει την υλική δύναμη εξασφαλίζει και την πνευματική υπεροχή. Ο ίδιος ο Μαρξ έγραφε στο έργο του *Γερμανική Ιδεολογία*: «Οι ιδέες της κυρίαρχης τάξης είναι σε κάθε εποχή οι κυρίαρχες ιδέες. Με άλλα λόγια, η τάξη που είναι η κυρίαρχη υλική δύναμη της κοινωνίας, είναι ταυτόχρονα η κυρίαρχη πνευματική της δύναμη. Η τάξη που έχει στη διάθεσή της τα μέσα της υλικής παραγωγής, διαθέτει ταυτόχρονα τα μέ-

38. Δημ. ΤΣΑΡΔΑΚΗΣ, *ό.π.*, σσ. 26-27.

Ορισμένοι κοινωνιολόγοι του 20ού αιώνα θεωρούν ότι η ιδεολογία μπορεί να υποβληθεί σε αντικειμενική μελέτη. Συγκεκριμένα ο R. Αγοπ ορίζει την ιδεολογία ως σύστημα ερμηνείας του ιστορικο-πολιτικού κόσμου (βλ. Μαρ. ΣΑΚΑΛΑΚΗ, *Κοινωνικές ιεραρχίες και συστήματα αξιών*, εκδ. Κέδρος 1984, σ. 23).

39. Παντ. ΛΕΥΚΑΣ, *Η εθνικιστική ιδεολογία, Πέντε υποθέσεις εργασίας στην ιστορική κοινωνιολογία*, εκδ. ΕΜΝΕ - Περ. *Μνήμων* 1992, Αθήνα, σ. 22. Βλ. Fjalori Enciklopedik SHQIPTAR, *Ideologjia Socialiste*, Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë, f. 392.

40. Ο Κων. Τσάτσος τονίζει τα εξής για την ιδεολογία, ταυτίζοντάς την με τον όρο «μύθος»: «Κάθε άτομο, αλλά και κάθε λαός έχει ένα σύστημα ιδανικών που τον εμπνέει...

Αυτά τα ιδανικά δεν είναι των φιλοσόφων οι απόλυτες, οι αφηρημένες ιδέες... Τα ιδανικά αυτά είναι πιο προσγειωμένα, πιο στενά συνδεδεμένα με τις εποχές, με τις εκάστοτε ιστορικές συνθήκες... Και επειδή ούτε όλα τα άτομα ούτε οι λαοί μπορούν να κινηθούν από αφηρημένα νοήματα, παίρνουν οι αλήθειες και οι αρχές αυτές... ένα αισθητό ντύμα, γίνονται παραστάσεις, ενσαρκώνονται σε γεγονότα, σε πρόσωπα, πραγματικά ή φανταστικά και έτσι γίνονται ζωή. Με μια λέξη γίνονται μύθος. Κάθε λαός, κάθε ανθρώπινη ομάδα έχει το μύθο της... Ο μύθος είναι το πνευματικό στερέωμα κάτω από το οποίο ζει ο άνθρωπος. Είναι αφιλοσόφητη, απλή αλλά και ενεργός κοσμοθεωρία του» (Κων. ΤΣΑΤΣΟΣ, *Ελληνική Πορεία*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα, χ.χ., σσ. 42-43, από παραπομπή Δημ. ΤΣΑΟΥΣΗ, *Η ιδεολογία της αναπτύξεως*, Αθήνα 1970, σ. 87).

41. John PLAMENATZ, *ibidem*, p. 27.

σα της πνευματικής παραγωγής ... Τα άτομα που αποτελούν την κυρίαρχη τάξη... κυριαρχούν επίσης σαν στοχαστές, σαν παραγωγοί ιδεών, και ρυθμίζουν την παραγωγή και διανομή των ιδεών της εποχής τους.»⁴²

Ο όρος ιδεολογία⁴³ χρησιμοποιείται με δύο κυρίως έννοιες: Πρώτο ως «ψευδής συνείδηση» και δεύτερο ως «συνολική κοσμοαντίληψη μιας τάξης». Με την πρώτη έννοια τη χρησιμοποιούν πολλοί αστοί κοινωνιολόγοι, η Σχολή της Φραγκφούρτης και ο Althusser. Με τη δεύτερη έννοια τη χρησιμοποίησε ο Λένιν και ένα μεγάλο μέρος μαρξιστών φιλοσόφων και κοινωνιολόγων.

Ο Marx και ο Engels υιοθέτησαν τη χρήση του όρου ιδεολογία με την έννοια της «ψευδούς συνείδησης». Κατ' αυτούς δηλαδή, οι ιδεολογίες είναι «συστήματα διαστρεβλωμένων και παραπλανητικών ιδεών βασισμένα σε αυταπάτες, σε αντίθεση προς την επιστημονική θεωρία ή άποψη: Έτσι ο Marx γράφει ότι η ιδεολογία είναι συνείδηση της πραγματικότητας κατά τέτοιο τρόπο, ώστε οι άνθρωποι και οι συνθήκες κάτω από τις οποίες ζουν εμφανίζονται ανάποδα, όπως σε ένα σκοτεινό θάλαμο φωτογραφικής μηχανής»⁴⁴. Είναι προφανές ότι για τον Marx η κυρίαρχη αστική ιδεολογία συνιστά «ψευδή συνείδηση», δηλαδή αντιπροσώπη της πραγματικότητας, σε αντίθεση με την προλεταριακή ιδεολογία που είναι η «αληθής συνείδηση».

Τέλος, είναι αναγκαία η αναφορά στους όρους ιδέες, δοξασίες ή στάσεις, οι οποίοι συνιστούν την έννοια της ιδεολογίας. Οι όροι αυτοί, κατά τον Pla-

42. Karl MARX - F. ENGELS, *Η Γερμανική Ιδεολογία*, μτφρ. Κ. Φιλίνη, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, τόμ. Α', σ. 94. Βλ. Παν. ΝΟΥΤΣΟΣ, «Ουσία και Φαινόμενο: Το οντολογικό και γνωσιολογικό υπόβαθρο της ιδεολογίας», περ. *Επιστημονική Σκέψη*, τεύχ. 10 (1982), σσ. 49-54 και Λήμμα *Ιδεολογία*, *Μεγ. Σοβιετική Εγκυκλοπαιδεία*, Μόσχα 1979, τόμ. 14, σσ. 196-198. Μαρ. ΠΛΩΡΙΤΗΣ, «Ιδεολογίες ... πλαστές συνειδήσεις και πλαστές αγωνίες», εφημ. *Το Βήμα* 3-11-96, σ. 36.

43. Ευτ. ΜΠΙΤΣΑΚΗΣ, *Θεωρία και πράξη, Προβλήματα Φιλοσοφίας του ανθρώπου*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1983, 2η έκδοση, σ. 79. Βλ. *Σύντομο Κοινωνικοπολιτικό Λεξικό* (Φιλοσοφία, Κοινωνιολογία, Οικονομία, Ιστορία), Συντακτική Επιτροπή υπό το Δ. Κασιούρα, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1986, 8η έκδοση, σ. 133 και Λήμμα *Ιδεολογία*, *Βασικά Θέματα της Κοινωνιολογίας και Κοινωνιολογικό Λεξικό*, εκδ. Καστανιώτης-Επικαιρότητα, Αθήνα 1982, σ. 171.

44. *Λεξικό Κοινωνικών Επιστημών*, Unesco, εκδ. Ελληνική Παιδεία, Αθήνα 1972, τόμ. Β', σ. 334 και Karl MARX - F. ENGELS, *ό.π.*, σ. 67. Βλ. Karl MANNHEIM, *Ideology and Utopia*, Routledge & Kegan Paul, London 1960, pp. 49-50.

Και ενώ για τον F. Engels η ιδεολογία δημιουργείται κατά συνειδητό τρόπο, κατά τον Louis Althusser στη διαμόρφωσή της παρεμβαίνει το ασυνείδητο. Στην άποψη, επίσης, του Althusser ότι η ιδεολογία δεν υπόκειται στους νόμους της ιστορίας αλλά είναι αιώνια και σύμφυτη με την ανθρώπινη κοινωνία, αντιτίθενται οι G. Loukaes και A. Gramsci που θεωρούν την ιδεολογία δημιούργημα μιας ταξικής συνείδησης (Μ. ΣΑΚΑΛΑΚΗ, *ό.π.*, σσ. 21-22).

menatz⁴⁵, δεν ταυτίζονται μεταξύ τους. Μερικές φορές χρησιμοποιούμε τη λέξη «ιδέα» στη θέση της λέξης «δοξασία». Οι ιδέες που έχει ο Γιάννης για το Γιώργο είναι οι δοξασίες του γι' αυτόν. Ενώ άλλες φορές με τη λέξη «ιδέα» εννοούμε «έννοια». Η έννοια του ανθρώπου διακρίνεται από κάθε δοξασία για τον άνθρωπο.

Επίσης, ο όρος στάση κατά τον Plamenatz⁴⁶ είναι «μια τοποθέτηση ή ένας τρόπος συμπεριφοράς που υποδηλώνει μια δοξασία, ένα αίσθημα ή μια διάθεση για δράση». Έτσι, με την έννοια αυτή του όρου, και τα ζώα εκτός από τον άνθρωπο εκδηλώνουν στάσεις αν και δεν έχουν δοξασίες. Και τα ζώα έχουν «αισθήματα και διαθέσεις για δράση», τα οποία γίνονται αντιληπτά από τη διαγωγή τους.

Όμως, η ιδεολογία δεν είναι μόνο το σύνολο των ιδεών, των δοξασιών και των στάσεων. Συμπεριλαμβάνει και μια σειρά από πρακτικές που αναφέρονται στα ήθη, τα έθιμα, καθώς και στον τρόπο ζωής των ατόμων. Επίσης, η ιδεολογία «θεμιτοποιεί τη βία» που ασκεί το κράτος και συμβάλλει στην εξασφάλιση της συναίνεσης των δυναστευόμενων τάξεων προς την πολιτική εξουσία⁴⁷.

Στην παρούσα μελέτη ως ιδεολογία θεωρείται το σύστημα των ιδεών, των δοξασιών, των στάσεων και των πεποιθήσεων που ερμηνεύει την κοινωνική πραγματικότητα και αποβλέπει στο να κατευθύνει την κοινωνικοπολιτική συμπεριφορά και δράση των ατόμων και των ομάδων μιας συγκεκριμένης κοινωνίας. Ο τρόπος με τον οποίο η ιδεολογία λειτουργεί για να καθοδηγήσει και να εξουσιάσει άτομα και ομάδες, είναι το θέμα που διαπραγματευόμαστε στις επόμενες σελίδες.

4.2.2 Η λειτουργία της ιδεολογίας

Κάθε ιδεολογία έχει ως επιδίωξή της τη «στρατολόγηση» και τη χειραγώγηση των διαφόρων ατόμων. Τα στρατολογημένα άτομα που ενστερνίζονται

45. John PLAMENATZ, *ibidem*, p. 16. Ο Louis Altousser ορίζει την ιδεολογία ως «το σύστημα των ιδεών, των παραστάσεων που δεσπόζει στο πνεύμα ενός ανθρώπου ή μιας κοινωνικής ομάδας» (Louis ALTOUSSER, *Θέσεις*, 1964-1975, μτφρ. Ξεν. Γιαταγάνας, εκδ. Θεμέλιο, σ. 96). Βλ. Κύρκος ΔΟΞΙΑΔΗΣ, *Υποκειμενικότητα και Εξουσία, Για τη θεωρία της Ιδεολογίας*, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 1992, σ. 35.

46. John PLAMENATZ, *ibidem*, pp. 16-17 και G. Duncan MITCHELL, *ibidem*, p. 100.

47. Νικ. ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ, *Το κράτος, η εξουσία, ο σοσιαλισμός*, μτφρ. Γιαν. Κρητικός, εκδ. Θεμέλιο, σ. 39. Βλ. Ernesto LACLAU, *Πολιτική και ιδεολογία στη Μαρξιστική Θεωρία (Καπιταλισμός, φασισμός, Λαϊκισμός)*, μτφρ. Γρ. Ανανιάδης, εκδ. Σύγχρονα Θέματα, Θεσσαλονίκη 1983, σσ. 92-127.

την οποιαδήποτε ιδεολογία, πιστεύουν πως κατέχουν όλη την αλήθεια και εργάζονται για την προώθησή της. Ο Louis Althusser γράφει σχετικά: «Η ιδεολογία “δρα” ή “λειτουργεί” έτσι που να “στρατολογεί” τα υποκείμενα ανάμεσα στα άτομα (και στρατολογεί τους πάντες) ή να μεταμορφώνει τα άτομα σε υποκείμενα (και μεταμορφώνει τους πάντες).»⁴⁸

Η κυρίαρχη τάξη με τους ιδεολογικούς μηχανισμούς του κράτους στη διάθεσή της (Στρατός, Εκκλησία, Σχολείο, Μέσα Ενημέρωσης κ.ά.), διαμορφώνει τα δικά της ερμηνευτικά σχήματα και έτσι δίνει τη δική της χροιά στην κοινωνική πραγματικότητα. Με τον τρόπο αυτό καταφέρει να προωθή τα δικά της συμφέροντα. Εξάλλου οι υλικά εξαρτημένες τάξεις είναι και πνευματικά εξαρτημένες. Σχηματίζουν μια «ψευδή συνείδηση» της πραγματικότητας. Δε βλέπουν τα πράγματα με τα δικά τους μάτια, αλλά αλλοτριώνονται, βλέποντας άλλα στη θέση άλλων.

Αυτή η «ιδεολογική όραση» τους εκτρέπει από την ορθή ιδεολογική κατεύθυνση και δεν τους επιτρέπει να αντιληφθούν ότι γίνονται αντικείμενο εκμετάλλευσης. Δεν είναι σε θέση να δουν τα προβλήματα στην πραγματική τους υπόσταση, αλλά τα «μετουσιώνουν και τα μεταφέρουν στο φανταστικό (ιδεολογικό) επίπεδο και τα λύνουν εκεί»⁴⁹. Η κατάσταση φυσικά αυτή εξυπηρετεί την κυρίαρχη τάξη. Η ιδεολογία χωρίς να λειτουργεί πάντα με αυτό το μηχανιστικό τρόπο, όπως πιστεύουν πολλοί, λειτουργεί τουλάχιστον έτσι, κατά τον Baechler⁵⁰, όταν παίρνει κατεύθυνση πολιτική.

Ακόμη η ιδεολογία συγκαλύπτει τους στόχους που επιδιώκει και εξιδανικεύει την κατάσταση την οποία δημιουργεί κατά την εφαρμογή της. Κυρίαρχη επιδίωξη της ιδεολογίας είναι η «νομιμοποίηση»⁵¹ μιας ομαδικής πράξης και η κοινωνική της αποδοχή.

Επιδιώκει, επίσης, να δικαιώσει τα συμφέροντα της κυρίαρχης τάξης και να «καθυποτάξει» τις αναζητήσεις των εξαρτημένων τάξεων στην εκάστοτε πολιτική εξουσία. Το κράτος με σκοπό τη διατήρηση του status quo λει-

48. Louis ALTOUSSER, *ό.π.*, σ. 110. Βλ. Michael APPLE - Louis WEIS, *Ideology and Practice in Schooling*, Temple University Press, Philadelphia 1983, pp. 1-33.

49. Θεόδ. ΜΥΛΩΝΑΣ, «Η γλώσσα και η ιδεολογική της λειτουργία στο χώρο της εκπαίδευσης», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχ. 20 (1985), σ. 17. Βλ. Λήμμα «Ιδεολογία», *Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος - Λαρούς - Μπριτάνικα*, τόμ. 21ος, σσ. 58-62.

50. Θεόδ. ΜΥΛΩΝΑΣ, *ό.π.*, σσ. 58-62.

51. Michael APPLE, *Ιδεολογία και αναλυτικά προγράμματα*, μτφρ. Τάσου Δαρβέρη, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 50. Βλ. Λήμμα «Ιδεολογία», *Συγκριτική Εγκυκλοπαίδεια Μαρξισμός, Κομμουνισμός και Δυτική Κοινωνία*, Επιμ. C. Kernig, εκδ. Κοραής ΕΠΕ, τόμ. V, σσ. 18-32. G. GURNITCH, *Μελέτες για τις κοινωνικές τάξεις*, επιμ. Δ. Τσαούσης, μτφρ. Μ. Λυκούδη, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1986, σσ. 87-169.

τουργεί με τη βία αλλά και την ιδεολογία. Χρησιμοποιεί τον καταναγκασμό, αλλά και την παραπλάνηση για να επιβάλλει την κυριαρχία του. Την ιδεολογία τη χρησιμοποιούν και αυτοί που κατέχουν την εξουσία, αλλά και αυτοί που την επιζητούν.

Επιπλέον, η ιδεολογία δεν ερμηνεύει μόνο τον κόσμο και την κοινωνική πραγματικότητα αλλά και προτείνει τρόπους συμπεριφοράς, παρεμβαίνοντας έτσι στο κοινωνικό γίγνεσθαι. Η λειτουργία αυτή της ιδεολογίας θα μπορούσε να ονομαστεί «δεοντολογική», γιατί τονίζει το πώς «πρέπει να είναι» ο κόσμος, αλλά και το «τι πρέπει να κάνουμε»⁵² για να είναι η κοινωνία όπως πρέπει να είναι.

Τέλος, η ιδεολογία λειτουργεί αναπτύσσοντας δυνάμεις κοινωνικής συνοχής μεταξύ των ατόμων που αποδέχονται την ίδια κοσμοαντίληψη. Τα κοινωνικά υποκείμενα τίθενται αλληλέγγυα σε άλλα άτομα που εμφορούνται από τις ίδιες ιδέες. Το γεγονός της κοινωνικής αυτής συνοχής καθιστά ευχερέστερη την επιβολή των ιδεών που η κυρίαρχη τάξη επιδιώκει να προωθήσει.

Ένα από τα μέσα που χρησιμοποιεί η ιδεολογία για να επιτύχει τους στόχους της είναι η γλώσσα. Η συμβολή της γλώσσας στη διάδοση των ιδεών και στην ιδεολογική επικάλυψη αλλά και παραμόρφωση της πραγματικότητας είναι το επόμενο αντικείμενο διερεύνησης.

4.2.3 Ιδεολογία και γλώσσα

Η γλώσσα είναι ένα σύστημα σημασιοδοτημένων συμβόλων που χρησιμοποιείται ως μέσο έκφρασης και επικοινωνίας και που διαμορφώνεται μέσα στην κοινωνία. Σκεφτόμαστε διαμέσου της γλώσσας. Γνωρίζουμε τον κόσμο που μας περιβάλλει με τη διαμεσολάβηση της γλώσσας και «υπό την επίδραση της οργανωτικής δομής που η γλώσσα τοποθετεί, αναπότρεπτα, ανάμεσα σε εμάς και τον κόσμο»⁵³. Με τη βοήθεια της γλώσσας απεικονίζεται η

52. Παντ. ΛΕΚΚΑΣ, *ό.π.*, σ. 44. Βλ. Herbert MARCUSE, «Το ιδεολογικό Πρόβλημα στην προηγμένη βιομηχανική κοινωνία», περ. *Δευκαλίων*, μτφρ. Αικ. Λιάπτη, τεύχ. 19/1977, σσ. 322-337.

Ο Antonio Gramsci τονίζει ότι το σύστημα δημιουργεί ψευδαισθήσεις κοινωνικής ανόδου σε ένα αριθμό ατόμων, οι οποίοι συντάσσονται με τις κυρίαρχες και όχι τις κυριαρχούμενες κοινωνικές δυνάμεις. Πρόκειται για το πνευματικό προλεταριάτο, τους μορφωμένους «προωθητές της κυρίαρχης ιδεολογίας»-στις λαϊκές μάζες, τους «λειτουργούς του εποικοδομήματος», όπως τους αποκαλεί. [Βλ. Βασ. ΦΙΛΙΑΣ, «Παιδεία και Κράτος», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχ. 40 (1988), σσ. 49-51].

53. T. BENNET, *Φορμαλισμός και Μαρξισμός*, μτφρ. Σπ. Τσακνιάς, εκδ. Νεφέλη 1983, σ. 12.

πραγματικότητα, μια απεικόνιση που εμπεριέχει πολλές φορές και στοιχεία υποκειμενικότητας, αφού πολλά από τα στοιχεία αυτά έχουν φανταστικό και ιδεολογικό χαρακτήρα.

Η χαρτογράφηση της πραγματικότητας αλλά και η υποκειμενική έκφρασή της, μπορεί να συνυπάρχουν, κατά τη διαδικασία ανάλυσης ενός γεγονότος ή φαινομένου, και δεν αποκλείουν η μία την άλλη. Για την απεικόνιση της πραγματικότητας χρησιμοποιούμε την επιστημονική γλώσσα, ενώ η χρήση της ιδεολογικής γλώσσας που ανέχεται τις «αμφισημίες και τις αξιολογήσεις» παραμορφώνει την πραγματικότητα.

«Διαμεσολαβημένες πραγματικότητες», τονίζει ο Δ. Τσαρδάκης, δηλαδή γεγονότα που σχολιάζονται ή περιγράφονται από τον τύπο ή την τηλεόραση, «απέχουν πολύ από το να απεικονίζουν τα πραγματικά γεγονότα στις πραγματικές (αντικειμενικές) τους διαστάσεις, και σαν τέτοιες είναι συχνά επενδυμένες με ιδεολογικά στοιχεία, που συναρτώνται με τις προθέσεις και διαθέσεις (οπτική γωνία) του σχολιαστή ή του ιστορικού»⁵⁴.

Οι πολιτικές εξουσίες γνωρίζουν πολύ καλά τη δυνατότητα που έχουν να περνούν τα ιδεολογικά μηνύματα στο λαό μέσω της γλώσσας. Η γλώσσα έχει τη δυνατότητα να παραμορφώνει την πραγματικότητα και να δημιουργεί το ιδεολογικό περιεχόμενο στη συνείδηση των ατόμων. Ο L. Altousser για να τονίσει τη σημασία της γλώσσας στην ιδεολογική αντιπαράθεση τονίζει: «Ολόκληρη η πάλη των τάξεων μπορεί κάποτε να συνοψίζεται στην πάλη για μια λέξη, εναντίον μιας άλλης λέξης.»⁵⁵

Στην ιδεολογική γλώσσα χρησιμοποιούνται λεκτικοί συμβολισμοί για την απόκρυψη των εξουσιαστικών σχέσεων που υπάρχουν ανάμεσα στους κομματικούς θύνοντες και το λαό. Ο αρχηγός του αλβανικού κράτους, λόγου χάριν, αποκαλείται «Θείος Ενβέρ» για να σμικρυνθεί η απόσταση μεταξύ των εξουσιαστών και των εξουσιαζομένων.

Ταυτόχρονα η ιδεολογική γλώσσα έχει ένα δικό της λεξιλόγιο που δη-

Βλ. Νικ. ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ, *Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις*, μτφρ. Λ. Χατζηπροδρομίδης, εκδ. Θεμέλιο 1985 (τόμ. Β', Γ' έκδ.), σσ. 21-64 και Θεοπ. ΑΝΘΟΓΑΛΙΔΟΥ, «Η σχολική Ιδεολογία σήμερα, Ο "ηγεμονικός λόγος" των αναγνωστικών του δημοτικού σχολείου», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχ. 46 (1989), σσ. 31-40.

54. Δημ. ΤΣΑΡΔΑΚΗ, *ό.π.*, σ. 135. Βλ. Γεώρ. ΦΑΡΑΝΤΟΣ, *Η θεωρία της απάτης και το πρόβλημα της ιδεολογίας*, εκδ. Μπουκουμάνη, Αθήνα 1981, σσ. 208-213 και Ι. ΜΠΑΣΛΗ, «Γλώσσα και κομματική-πολιτική ιδεολογία», περ. *Γλώσσα*, τεύχ. 14, (Αθήνα Άνοιξη 1987), σσ. 59-60.

55. Γεώρ. ΒΕΛΤΣΟΣ, *Κοινωνία και γλώσσα (για την αμίλητη και μιλημένη γλώσσα)*, Πρόλογος Ν. Πουλαντζά, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1976 (Β' έκδ.), σ. 42. Βλ. Ευτ. ΜΠΙΤΣΑΚΗΣ, *Ιδεολογικά* (τόμ. Ι), εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1986, σσ. 172 κ.ε. Επίσης Α. SCHAFF, *Γλώσσα και γνώση*, εκδ. Ζαχαρόπουλος, χ.χ., σσ. 205, 217.

μιουργεί σ' όσους είναι μυημένοι με τη γλώσσα αυτή ένα αίσθημα συντροφικής αλληλεγγύης και μια υποχρέωση για συγκεκριμένη δράση, ενώ συγχρόνως παρεμποδίζεται η λειτουργία της κριτικής σκέψης. Τέτοιες λέξεις στα αναγνωστικά βιβλία της μειονότητας είναι οι λέξεις παρτιζάνος, μινιδόρος, μπαλίστας, κομπινάτ, απαράτ κ.ά.

Η ιδεολογική γλώσσα διαστρεβλώνει το περιεχόμενο των λέξεων. Οι λέξεις χάνουν τη σημασία τους. Όλα τα καθεστώτα αυτοαποκαλούνται «δημοκρατίες». Όσοι αντιδρούν προς την «κρατούσα» κατάσταση χαρακτηρίζονται «εχθροί του λαού». Η γλώσσα από μέσο επικοινωνίας μετατρέπεται σε μέσο έκφρασης και αναπαραγωγής της κοινωνικής εξουσίας. Ο Η. Marcuse τονίζει σχετικά: «οι λέξεις και οι έννοιες τείνουν να αλληλοκαλυφθούν ή ακριβέστερα η έννοια έχει την τάση να απορροφηθεί απ' τη λέξη. Το περιεχόμενο της έννοιας δεν είναι τίποτ' άλλο απ' το περιεχόμενο που έχει η λέξη, γενικευμένο και συγκεκριμενοποιημένο· η λέξη δε δείχνει τίποτ' άλλο παρά τη συμπεριφορά (την αντίδραση) που διαμορφώνεται και συγκεκριμενοποιείται απ' τη δημοσιότητα. Η λέξη γίνεται κλισέ (τυποποιημένη έκφραση)· σαν κλισέ βασιλεύει πάνω στο γραπτό και προφορικό λόγο· η επικοινωνία εμποδίζει από δω κι ύστερα μια αυθεντική ανάπτυξη του νοήματος.»⁵⁶

Επίσης, η ιδεολογική γλώσσα αποφεύγει τα ρήματα που προσδίδουν ενέργεια στο λόγο και «δημιουργούν κίνηση στη σκέψη». Τα ουσιαστικά που εκφράζουν δογματικές και αυταπόδεικτες αλήθειες κυριαρχούν στο λόγο⁵⁷. Προκαταβολικά και για την καλύτερη κατανόηση επισημαίνουμε ότι οι λέξεις-έννοιες «εργάτες», «αγρότες», «σοσιαλιστική οικοδόμηση», «λαός», «καθοδηγητής» και «λαϊκή εξουσία» διαρκώς επαναλαμβάνονται στα αναγνωστικά βιβλία της μειονότητας. Τα νοήματα των φράσεων που περιέχουν τέτοιες λέξεις καθίστανται αυταπόδεικτα και δεν απαιτούν άλλη αξιολόγηση, γιατί κανείς δε διανοείται να αμφισβητήσει το ρόλο του «καθοδηγητή» ή της «λαϊκής εξουσίας».

56. Her. MARCUSE, *Ο μονοδιάστατος άνθρωπος (επιστήμη και κοινωνία)*, μτφρ. Μπ. Λυκούδη, εκδ. Παλαζήση (Β' έκδ.), Αθήνα, σσ. 106-107. Βλ. Δημ. ΤΣΑΡΔΑΚΗ, *Ο άνθρωπος στα δίχτυα της Manipulation*, εκδ. Σκαρβαίος, Αθήνα 1983, σσ. 150-183.

57. Μαν. ΓΛΕΖΟΣ, *Το φαινόμενο της αλλοτρίωσης στη γλώσσα*, εκδ. Βέγας, Αθήνα 1977, σ. 117.

Ο Her. Marcuse τονίζει σχετικά: «Το ουσιαστικό κυβερνάει με αυταρχικό και απόλυτο τρόπο τη φράση κι αυτή γίνεται ένας αφορισμός που πρέπει να γίνει αποδεκτός – το δηλωμένο και κωδικοποιημένο νόημά της δεν μπορεί να αποδειχτεί, να τροποποιηθεί και να απορριφθεί» (Her. MARCUSE, *ό.π.*, σ. 107).

Ακόμη η ιδεολογική γλώσσα ασκεί εξουσία και επιβάλλει τη σιωπή στο δέκτη· είναι ουσιαστικά ένας εξουσιαστικός μονόλογος που παγιδεύει και εξαπατά⁵⁸. Η γλώσσα αυτή χαρακτηρίζεται από σωρεία κοσμητικών επιθέτων και συνωνύμων λέξεων. Διακρίνεται για τη δοξαστική διατύπωση και τη συναισθηματική φόρτιση. Η αντιπαράθεση του παλιού με το νέο και του καλού με το κακό είναι συνεχής. Οι λέξεις-αξίες που χρησιμοποιούνται στον ιδεολογικό λόγο των αναγνωστικών, όπως οι λέξεις «πατρίδα», «σοσιαλισμός», «κόμμα» κ.ά., είναι λέξεις που ενέχουν εξουσία και δεν μπορεί κανείς να αμφισβητήσει με ευκολία το περιεχόμενό τους⁵⁹.

Αξιοσημείωτο είναι ότι η ιδεολογική μύηση και καθοδήγηση στα σχολεία της μειονότητας ήταν ευχερής και αποτελεσματική, γιατί δεν υπήρχε ο συγκροτημένος αντίλογος των δυναστευόμενων ομάδων προς την πολιτική εξουσία. Η συναίνεση των κυριαρχούμενων μερίδων στις οποιασδήποτε ιδεολογικές παρεμβάσεις του κράτους ήταν εξασφαλισμένη, αφού άλλωστε και η καταστολή (η ωμή βία) ήταν πάντοτε παρούσα.

Τέλος οι «στρατηγικές του λόγου» που χρησιμοποιούνται στα αναγνωστικά βιβλία της μειονότητας για τον «ιδεολογικό διαποτισμό» των νέων, καθώς και η «ξύλινη γλώσσα» για τη διάδοση των ιδεών, είναι θέματα που διαπραγματευόμαστε σε επόμενα κεφάλαια.

58. Άν. ΦΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ, *Γλώσσα και ιδεολογία (Κοινωνιολογική προσέγγιση της ελληνικής γλώσσας)*, εκδ. Οδυσσεύς (Γ' έκδ.), Αθήνα 1987, σ. 155. Θεοπ. ΑΝΘΟΓΑΛΙΔΟΥ, «Γλώσσα και σχέση με τη γλώσσα. Μια θεωρητική εισαγωγή στη διδακτική της γλώσσας», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχ. 40 (1988), σσ. 31-41.

59. Τα κείμενα των αναγνωστικών βιβλίων της ελληνικής μειονότητας διακρίνονται για τον ιδεολογικό λόγο που χρησιμοποιούν. Το παρακάτω «Λαϊκό» τραγούδι, που επιλέχτηκε με τυχαίο τρόπο, είναι ένα από τα πολλά τεκμήρια του ιδεολογικού-προπαγανδιστικού λόγου των αναγνωστικών:

«Το ηρωικό Κόμμα μας»

*Σαν κεραυνός απ' το βουνό
χτύπησες, δοξασμένο Κόμμα,
το σάπιο κόσμο, τον παλιό
μ' έναν ηρωικόν αγώνα,
τον έριξες για πάντα κάτω
και πάνω στα ερείπιά του
τον κόσμο έστησες το νέο,
ελεύθερον, όμορφο, ωραίο,
στην ακριβή μας την Πατρίδα
που λάμπει ως άσβηστ' ηλιαχτίδα
(Λογ. Αναγν. 4, 1982, σ. 3)*

4.2.4 Το σχολείο ως ιδεολογικός μηχανισμός

Ο ρόλος του σχολείου στη διαδικασία μεταβίβασης πολιτικών πεποιθήσεων και ιδεών είναι ερευνητικά αναγνωρισμένος. Σ' αυτό έχει ανατεθεί μεταξύ των άλλων λειτουργιών και η συστηματική «ιδεολογική λειτουργία», δηλαδή η «μεταβίβαση στους μαθητές κανονιστικών πολιτιστικών στοιχείων (κανόνες, αξίες, στρατηγικές), τα οποία αποτελούν... αντικείμενο μάθησης, διαπαιδαγώγησης και αξιολόγησης»⁶⁰.

Οι κυρίαρχες κοινωνικές δυνάμεις μεταδίδουν στους μαθητές, μέσω του σχολείου, συστήματα ιδεών, παραστάσεων και αντιλήψεων με σκοπό την εξασφάλιση της κυριαρχίας τους. Αλλά και η «εν γένει» σχολική ζωή συμβάλλει στη διαμόρφωση της πολιτικής συμπεριφοράς των μαθητών και στην αποδοχή της κυρίαρχης ιδεολογίας⁶¹.

Τα σχολικά βιβλία, η σχολική ζωή και οι δάσκαλοι, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, υπηρετούν την κατεστημένη τάξη πραγμάτων. Όπως έλεγε ο Μαγκ, «ακόμα κι ένα παιδί καταλαβαίνει, πως αν ένας κοινωνικός σχηματισμός δεν αναπαράγει τους όρους της παραγωγής... δεν πρόκειται να επιζήσει ούτε ένα χρόνο. Ο ύστατος, λοιπόν, λόγος της παραγωγής, είναι η αναπαραγωγή των όρων της παραγωγής»⁶².

Στο κράτος, κατά τον Altousser, υπάρχουν οι καταπιεστικοί μηχανισμοί (στρατός, αστυνομία, δικαστήρια...) που λειτουργούν κυρίως με τη βία, αλλά και οι ιδεολογικοί μηχανισμοί (σχολείο, εκκλησία...) που λειτουργούν με την ιδεολογία. Δεν υπάρχουν αμείβεις μηχανισμοί. Όπως οι καταπιεστικοί μηχανισμοί λειτουργούν και με την ιδεολογία έτσι και οι ιδεολογικοί μηχανισμοί λειτουργούν και με τη βία. Η βία που χρησιμοποιείται από τους ι-

60. ΧΑΡ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, *Το σχολείο ως γραφειοκρατικός οργανισμός και ο ρόλος του εκπαιδευτικού σ' αυτόν*, εκδ. Σμυρنيωτάκη, Αθήνα 1994, σ. 29. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Η προσευχή ως μέσο έκφρασης αυταρχισμού, εξουσίας και δύναμης στη σχολική αγωγή», *ανάτ. επετηρίδας Παιδ. Γραμ. Δημ. Εκπ/σης Πανεπ. Ιωαννίνων*, Ιωάννινα 1994, σ. 184. Βλ. Δ. ΖΑΧΑΡΗΣ, «Κίνητρο επίδοσης και ιδεολογία: Έννοια και εξέλιξη, εμπειρικά ευρήματα-συμπεράσματα», *περ. Εκπαιδευτικά*, τεύχ. 14 (1989), σσ. 53-63 και ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Παρώθηση - Κίνητρα - Ιδεολογία - Επίδοση*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1989, σσ. 103-111.

61. Βλ. Μπάμπης ΝΟΥΤΣΟΣ, «Ο ρόλος της σχολικής ζωής στη διαμόρφωση τύπων πολιτικής συμπεριφοράς», *περ. Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τεύχ. 3 (1982), σσ. 55-64. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Το σχολικό Πρόγραμμα και οι καθηγητές της Μέσης Εκπαίδευσης», *περ. Λόγος και Πράξη*, τεύχ. 13-14 (1981), σσ. 3-11. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ιδεολογία και εκπαιδευτική πολιτική*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1986, *passim*.

62. Louis ALTOUSSER, *ό.π.*, σ. 69. Βλ. Martin CARNOY, «Εκπαίδευση, οικονομία και κράτος», *μτφρ. Γ. Μαυρογιώργος - Λουίζα Σταμούλη*, *περ. Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχ. 40 (1988), σσ. 8-42.

δεολογικούς μηχανισμούς είναι «υποτονική» και σχεδόν «συμβολική». Οι ιδεολογικοί αυτοί μηχανισμοί, κατά τον Altousser, αναφέρονται στα καπιταλιστικά κράτη. Αυτό, όμως, δε σημαίνει πως δεν υπάρχουν ανάλογοι μηχανισμοί και στους «σοσιαλιστικούς» κοινωνικούς σχηματισμούς.

Το σχολείο, ως ιδεολογικός μηχανισμός, λειτουργεί έτσι, ώστε να εξασφαλίζει την υποταγή στην κυρίαρχη ιδεολογία, γιατί καμιά κοινωνική τάξη δεν μπορεί να διατηρηθεί στην εξουσία, αν δεν ασκεί τον έλεγχο στους ιδεολογικούς μηχανισμούς του κράτους.

Βεβαίως, η δημοκρατική διαπαιδαγώγηση και η πολιτική ενημέρωση είναι θεμιτό να ασκούνται στα σχολεία. Άλλο, όμως, είναι η πολιτική μάθηση και άλλο ο πολιτικός προσηλυτισμός και επηρεασμός του πολιτικού προσανατολισμού των μαθητών⁶³.

Στα αναγνωστικά βιβλία της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία, όπως θα φανεί αναλυτικά στα επόμενα Κεφάλαια, γίνεται φανερό η προσπάθεια που κατέβαλε η κυρίαρχη εξουσία, καθόλη τη διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου, για τη διάπλαση πολιτών αφοσιωμένων στο Κόμμα, στον Ενβέρο και στο μαρξιστικό-λενινιστικό σύστημα.

4.2.5 Η εκπαίδευση στις πρώην σοσιαλιστικές χώρες

Η εκπαίδευση στις άλλοτε σοσιαλιστικές χώρες είχε ως βάση την κοσμοθεωρία του μαρξισμού-λενινισμού και απέβλεπε στον κομμουνιστικό μετασχηματισμό της κοινωνίας, χρησιμοποιώντας για την επίτευξη του σκοπού αυτού και το σχολικό μηχανισμό. Το σχολείο στις χώρες αυτές μετέδιδε τη μαρξιστική-λενινιστική ιδεολογία αλλά μόνο από κείμενα μαρξιστών συγγραφέων.

Ο μαρξισμός-λενινισμός, σύμφωνα με το εγκυκλοπαιδικό λεξικό της Ακαδημίας Επιστημών της Αλβανίας⁶⁴, είναι η κοσμοθεωρία της εργατικής

63. Βλ. Παντ. ΤΕΡΛΕΞΗΣ, *Πολιτική κοινωνικοποίηση, Η γένεση του πολιτικού ανθρώπου*, εκδ. Gutenberg (Β' έκδ.), Αθήνα 1975, σσ. 137-148. Α. ΜΕΤΑΞΑΣ, *Πολιτική Κοινωνικοποίηση*, εκδ. Α. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1986, σσ. 94-104. Γιάν. ΜΗΛΙΟΣ, «Η εκπαίδευση ως λειτουργία του Κράτους», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχ. 40 (1988), σσ. 43-48. Θαν. ΒΛΑΧΟΣ, «Για την κομματικοποίηση στην εκπαίδευση», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχ. 40 (1988), σσ. 79-81. Παν. ΠΟΛΥΧΡΟΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Παιδεία και Πολιτική στην Ελλάδα, Κριτική Ανάλυση και Αξιολόγηση των Ιδεολογικών και Γνωστικών Λειτουργιών του Σχολικού Συστήματος (1950-1975)*, τόμ. Α', σσ. 275-303. Παν. ΝΟΥΤΣΟΣ, «Η τεχνοκρατία ως δεσπόζουσα της ιδεολογίας του σύγχρονου καπιταλισμού», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχ. 20 (1985), σσ. 53-57.

64. *Fjalori Enciklopedik Shqiptar*, Akademia e Shkenkave e RPS të Shqipërisë, f. 673.

τάξης και των επαναστατικών κομμάτων που καθοδηγούν το προλεταριάτο· αντιπροσωπεύει ένα σύστημα αποδεδειγμένο επιστημονικά με φιλοσοφικές, οικονομικές και κοινωνικοπολιτικές αντιλήψεις. Τα τρία θεμελιώδη και αλληλένδετα συστατικά μέρη του μαρξισμού είναι ο διαλεκτικός και ιστορικός υλισμός, η πολιτική οικονομία και ο επιστημονικός σοσιαλισμός (κομμουνισμός).

Θεμελιωτές του μαρξισμού είναι ο Marx και ο Engels· είναι, όμως, εξαιρετική και η συμβολή του Λένιν. Ο Marx⁶⁵ έχοντας αποδεχτεί την εγελιανή διαλεκτική (θέση, αντίθεση, σύνθεση) και τη δαρβινική θεωρία περί συγκρούσεων, διατύπωσε την άποψη για την «αναπόδραστη ανατροπή» του καπιταλιστικού συστήματος από τη δικτατορία του προλεταριάτου και την εγκαθίδρυση της σοσιαλιστικής και σε τελικό στάδιο της αταξικής κοινωνίας.

Ο Λένιν ανέπτυξε και επιδίωξε να εφαρμόσει στην πράξη την κοσμοθεωρία αυτή, μια κοινωνική και οικονομική θεωρία που επρόκειτο να αποτελέσει τη βάση της εκπαιδευτικής πολιτικής των κρατών της Ανατολικής Ευρώπης μέχρι την πρόσφατη κατάρρευση του κοινωνικοοικονομικού αυτού συστήματος. Συγκεκριμένα στην Αλβανία ο νόμος του 1969 αναγράφει για το εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας: «Το εκπαιδευτικό σύστημα στηρίζεται πάνω σε δημοκρατικές αρχές, διαπνέεται ολοκληρωτικά από τον ιδεολογικό μαρξιστικό - λενινιστικό άξονα και αναπτύσσεται πάνω στη βάση της οργανικής σύνδεσης του μαθήματος με την παραγωγική δουλειά και τη σωματική και στρατιωτική αγωγή.»⁶⁶

65. N. TIMASHEFF - G. THEODORSON, *Ιστορία κοινωνιολογικών θεωριών*, μτφρ. Δ. Τσαούση, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1980, σ. 107. Βλ. Εμμ. ΜΑΡΚΟΓΛΟΥ, *Στοιχεία πολιτικής επιστήμης και Ιστορίας πολιτικών θεωριών*, χ. εκδ. στ., Αθήνα 1973, σ. 72. Επίσης, Ulrich HCAR - Gudrun FECHNER, *Ο Μαρξ και ο Ένγκελς για την πολιτική*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1988.

66. Σφημ. *Λαϊκό Βήμα* Αργυροκάστρου, αριθ. φύλλου 104/28 Δεκ. 1969 από παραπομπή Γεωρ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Η εθνική ελληνική μειονότητα εις την Αλβανίαν και το σχολικόν αυτής* (Ιστορικόν Αρχεῖον 1921-1979), έκδ. IBE, Ιωάννινα 1981, σ. 199. Βλ. Κορν. ΚΑΣΤΟΡΙΑΝΗΣ, *Το περιεχόμενο του σοσιαλισμού*, εκδ. Ύψιλον 1986, μτφρ. Γιάν. Ιωαννίδης, Μαν. Λαμπρίδης, Μαρ. Παπαντωνίου-Φραγκούλη, Αθήνα 1986. Επίσης J. LEWIS, *Ο Μαρξισμός του Marx*, εκδ. Μπουκουμάνης, Αθήνα 1975 και V. LENIN, *Υλισμός και εμπειριοκριτικισμός*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, χ.χ.

Ο Κ. Marx δέχεται τον ταξικό χαρακτήρα της διαπαιδαγώγησης και απορρίπτει την ουδετερότητα του σχολείου. Η εκπαίδευση κατ' αυτόν είναι αναγκαίο να συμπεριλαμβάνει την πνευματική διαπαιδαγώγηση, τη φυσική αγωγή και την πολυτεχνική εκπαίδευση. «Ο συνδυασμός της πληρωμένης παραγωγικής εργασίας», τονίζει, «της πνευματικής διαπαιδαγώγησης, των φυσικών ασκήσεων και της πολυτεχνικής μόρφωσης θα ανεβάσει την εργατική τάξη σημαντικά ψηλότερα από το επίπεδο της αριστοκρατίας και της αστικής τάξης.» (Μ. ΣΟΚΟΛΟΒΑ, Ε. ΚΟΥΖΜΙΝΑ και Μ. ΡΟΝΤΙΟΝΟΦ, *Συγκριτική Παιδαγωγική*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1985, σσ. 109-110).

Στις πρώην σοσιαλιστικές χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, κατά το πρώτο μεταπολεμικό στάδιο ανάπτυξης του σοσιαλιστικού συστήματος (1944-1949), τέθηκαν οι βάσεις της λαϊκής παιδείας. Στην Αλβανία με τη μεταρρύθμιση του 1946 έγινε προσπάθεια να αλλάξει ριζικά η εκπαιδευτική κατάσταση⁶⁷. Θεσπίστηκε η υποχρεωτική εκπαίδευση, η δωρεάν παιδεία, η ισοτιμία των δύο φύλων στη μόρφωση και το σοσιαλιστικό ιδεολογικό περιεχόμενο της νέας εκπαίδευσης. Η πρώτη μεταπολεμική αλβανική κυβέρνηση έδωσε μεγάλη σημασία στην εκπαίδευση και τον πολιτισμό⁶⁸.

Κατά το δεύτερο μεταπολεμικό στάδιο ανάπτυξης του σοσιαλιστικού συστήματος (1949-1960), τα άλλοτε σοσιαλιστικά κράτη της Ευρώπης κατέβαλαν προσπάθεια για την εξάλειψη του αναλφαβητισμού, την ίδρυση νέων σχολείων και την αύξηση των εκπαιδευτικών και των εκπαιδευομένων. Ο στατιστικός πίνακας που παρατίθεται καταδεικνύει την προσοδευτική γενίκευση της εκπαίδευσης και την αύξηση των εκπαιδευομένων στην Αλβανία μετά το 1950. Δείχνει, επίσης, την έμφαση που έδωσε το αλβανικό κράτος στην επαγγελματική εκπαίδευση, αλλά και την εντυπωσιακή επέκταση του σχολικού δικτύου στα χωριά της Αλβανίας τις τελευταίες δεκαετίες.

ΠΙΝΑΚΑΣ 12: Εξέλιξη της αλβανικής εκπαίδευσης στις διάφορες βαθμίδες

Ονομασία	Χρονολογίες				
	1950	1960	1980	1987	1989
<i>I. Προσχολική Αγωγή</i>					
Νηπιαγωγεία	155	434	2.667	3.170	3.329
Νήπια σε χιλ.	10	23	93	118	125,3
Νηπιαγωγοί (Εκπαιδευτές)	297	1.004	4.162	5.171	5.439
<i>II. Οκτάχρονο σχολείο</i>					
Σχολεία	193	557	1.559	1.668	1.698
Μαθητές σε χιλ.	171	275	553	543	551
Δάσκαλοι	4.851	8.569	25.980	27.297	28.441

67. Βλ. Σήφ. ΜΠΟΥΖΑΚΗΣ, *Συγκριτική Παιδαγωγική, II, Θεωρητικές προσεγγίσεις και ξένα εκπαιδευτικά συστήματα*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1990, σσ. 167 κ.ε.

68. Enver HOXHA, *Programi i Qeverisë së parë të Republikës Popullore të Shqipërisë, paraqitur para kuvendit popullor më 24 Mars 1946*, Tiranë 1946, f. 8.

Όνομασία	Χρονολογίες				
	1950	1960	1980	1987	1989
A'. Σε πόλεις					
Σχολεία	82	132	212	233	243
Μαθητές σε χιλ.	42	101	165	164	168
Δάσκαλοι	1.260	2.888	7.384	8.092	9.511
B'. Σε χωριά					
Σχολεία	111	425	1.347	1.435	1.455
Μαθητές σε χιλ.	129	174	388	379	383
Δάσκαλοι	3.591	5.681	18.596	19.205	18.930
III. Δευτεροβάθμια					
Εκπαίδευση					
Σχολεία	23	69	280	446	497
Μαθητές σε χιλ.	7	30	164	188	203
Δάσκαλοι	262	1.013	5.392	8.442	9.367
A'. Μέση επαγγελματική					
εκπαίδευση					
Σχολεία	17	26	268	406	454
Μαθητές σε χιλ.	5	14	133	135	140
Δάσκαλοι	171	511	3.660	6.640	7.498
Σχολεία	6	43	17	40	43
Μαθητές σε χιλ.	2	16	31	53	63
Δάσκαλοι	91	502	1.732	1.802	1.869
IV. Ανώτερη Εκπ/ση					
Σχολεία	1	6	8	8	8
Μαθητές σε χιλ.	0,3	7	15	24	26
Καθηγητές	13	288	1.103	1.625	1.797

Πηγή: Republika Popullore Socialiste e Shqipërisë, Komisioni i planit të shtetit, Drejtoria e statistikës, Vjetari Statistikor i R.P.S të Shqipërisë, Tiranë 1990, f. 147-149.

Επίσης, κατά τη μεταπολεμική περίοδο τα εκπαιδευτικά συστήματα των πρώην σοσιαλιστικών κρατών έδιναν έμφαση στην πολυτεχνική μόρφωση, στο συνδυασμό, δηλαδή, της θεωρητικής και της πρακτικής κατάρτισης. Καλλιεργούσαν τη σοσιαλιστική στάση προς την εργασία και την κοινή περιουσία και επιδίωκαν τη σύνδεση του σχολείου με την παραγωγική εργασία⁶⁹.

69. Βλ. Μ. ΣΟΚΟΛΟΒΑ - Ε. ΚΟΥΖΜΙΝΑ - Μ. ΡΟΝΤΙΟΝΟΦ, ό.π., σ. 54. Erich FROMM, *Θα επικρατήσει ο άνθρωπος*, μτφρ. Μαν. Κορνήλιος, εκδ. Μπουκουμάνη, Αθήνα 1977, σ. 80.

Οι εκπαιδευτικοί μηχανισμοί των σοσιαλιστικών χωρών ήταν θεμελιωμένοι στη μαρξιστική θεωρία και εφάρμοζαν τις αρχές της πολυτεχνικής εκπαίδευσης, όπως αυτές παρουσιάζονται στα έργα του Marx και του Engels. Η εκπαίδευση αυτή, κατά τον Marx, είχε «ως σκοπό να εξοικειώσει το παιδί ή τον έφηβο με τις βασικές αρχές όλων των μηχανισμών της παραγωγής, δηλαδή να συνηθίσει το παιδί στο χειρισμό των πιο απλών εργαλείων της παραγωγής»⁷⁰. Με την πολυτεχνική μόρφωση το σοβιετικό σχολείο, αλλά και τα σχολεία των άλλων σοσιαλιστικών κρατών, επιδίωκαν με την κομμουνιστική ιδεολογία να καταστήσουν το νέο άνθρωπο της σοσιαλιστικής κοινωνίας ικανό να προσαρμόζεται στις εκάστοτε μεταβαλλόμενες παραγωγικές συνθήκες, να σέβεται τη χειρωνακτική εργασία και να αποκτά σωστό επαγγελματικό προσανατολισμό⁷¹.

Συγχρόνως αξιολογούνταν θετικά η χειρωνακτική εργασία. Όπως τονίζει ο Olive Banks, ο ίδιος ο Χρουστσιόφ στηλίτευσε τη διάκριση που ακόμα υπήρχε στην ΕΣΣΔ, ανάμεσα στην πνευματική και χειρωνακτική εργασία⁷².

Σε άρθρο της η Ζ. Μαλκόβα, όπως γράφει ο Χρ. Φράγκος στο βιβλίο *Επίκαιρα Θέματα Παιδείας*, τονίζει: «Το σοσιαλιστικό σχολείο προτείνει σ' όλους τους μαθητές ένα σοβαρό και ισορροπημένο πρόγραμμα παιδείας, που έχει ως σκοπό την ολόπλευρη ανάπτυξη του κάθε παιδιού. Περίπου 40-45% του όλου σχολικού χρόνου αφιερώνεται για τα θεωρητικά μαθήματα, 35-37% για τα μαθήματα θετικού περιεχομένου, 10-15% για τα εργασιακά (η εργασιακή μόρφωση εφοδιάζει τα παιδιά με συνήθειες και μηχανισμούς που τους δίνουν τη δυνατότητα να χρησιμοποιούν βασικά εργαλεία) και 10-15% για την αισθητική και φυσική αγωγή». (Χρ. ΦΡΑΓΚΟΣ, *Επίκαιρα Θέματα Παιδείας*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1986, σ. 64).

70. ΑΙ. VEXLIARD, «Το εκπαιδευτικό σύστημα της ΕΣΣΔ και η επίδρασή του στον κόσμο», άρθρο στις *Παιδαγωγικές Επιστήμες* Maurice Debesse-Gaston Mialaret, τόμ. 3, εκδ. Δίπτυχο, σ. 400.

71. ΑΙ. VEXLIARD, *ό.π.*, σ. 400. Πρβ. Μαρίο ΜΑΝΑΚΟΡΔΑ, *Για μια σύγχρονη Παιδαγωγική*, μτφρ. Μυρ. Ζορμπά, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1973, σσ. 106-120. Βλ. Γ. ΜΑΡΚΟΥ, *Η Πολυτεχνική Εκπαίδευση και Αγωγή στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού*, Αθήνα 1987, σσ. 52-85. Μ. ΣΙΝΑΝΙΔΟΥ, «Παιδαγωγικά συστήματα (ΕΣΣΔ-ΗΠΑ-ΓΑΛΛΙΑ)», περ. *Εκπαιδευτικά*, τεύχ. 14 (1989), σσ. 43-52.

72. «Αυτό είναι θεμελιακό λάθος, τόνισε ο Χρουστσιόφ, και αντίθετο με τις διδαχές και τις ελπίδες μας. Κατά κανόνα, τα αγόρια και τα κορίτσια στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση θεωρούν ότι ο μόνος αποδεκτός δρόμος στη ζωή για αυτά είναι η συνέχιση των σπουδών τους στις ανώτατες σχολές. Μερικά από αυτά φτάνουν στο σημείο να θεωρούν την εργασία ασυμβίβαστη με την αξιοπρέπεια τους. Αυτή η χλευαστική και αριστοκρατική στάση συναντάται σε μερικές οικογένειες. Αν ένα αγόρι ή ένα κορίτσι δε μελετήσει καλά και δεν περάσει στο Πανεπιστήμιο, οι γονείς το τρομάζουν λέγοντάς του ότι θα αναγκαστεί να δουλέψει σε εργοστάσιο σαν κοινός εργάτης.» (Olive BANKS, *Η Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης*, μτφρ. Τ. Δαρβέρης, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 240. Βλ. Georg LUKACS, *Αστική και Σοσιαλιστική Δημοκρατία*, μτφρ. Αλ. Τσίτσοβιτς, εκδ. Κριτική, Αθήνα, χ.χ. Η. LEFEBVRE, *Κοινωνιολογία του Marx*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1982, σσ. 63-90.

Εξάλλου, υπήρξε στις χώρες αυτές η πολιτική πρόθεση για τη διευκόλυνση της κοινωνικής κινητικότητας και την προώθηση σε ηγετικές θέσεις ατόμων με εργατική κοινωνική προέλευση⁷³. Έτσι με θεσμικά μέτρα αυξήθηκε ο αριθμός των διανοουμένων με εργατική καταγωγή.

Όσον αφορά τους δεσμούς του σχολείου με τη ζωή, το σχολικό σοσιαλιστικό σύστημα καθιέρωσε την κοινωνικά χρήσιμη εργασία για να δυναμώσει τη σύνδεση σχολείου και ζωής. Η κοινωνικά χρήσιμη εργασία⁷⁴ που προσφερόταν στις επιχειρήσεις και τις αγροτικές εκμεταλλεύσεις (κολχόζ), καθιερώθηκε απ' τις μικρές σχολικές τάξεις και κατέστη απαραίτητη προϋπόθεση για την εγγραφή και την αποφοίτηση των φοιτητών από τις σχολές ανώτατης εκπαίδευσης. Η «κολεκτίβα» εργασίας στην οποία ο μαθητής ή ο φοιτητής προσέφερε υπηρεσία, έπρεπε να δώσει την έγκρισή της για την εγγραφή ή την αποφοίτηση του εξασκούμενου στην πρακτική παραγωγική εργασία.

Τέλος, η σχολική πολιτική εκπαίδευση, όπως άλλωστε συμβαίνει σε κάθε χώρα, συντελούνταν διαμέσου των αναλυτικών προγραμμάτων, των λειτουργικών διαδικασιών του σχολείου, της προσωπικότητας του εκπαιδευτικού και του παιδαγωγικού και διδακτικού κλίματος που ο εκπαιδευτικός δημιουργούσε κατά την ενάσκηση των καθηκόντων του. Η μαρξιστική-λενινιστική παιδαγωγική έδινε μεγάλη σημασία στην πολιτική καθοδήγηση των μαθητών, για να μπορέσουν οι μαθητές να βιώσουν την κομμουνιστική κοσμοθεωρία και να διαμορφώσουν τα ιδανικά του προλεταριακού διεθνισμού και του σοσιαλιστικού πατριωτισμού.

73. Άν. ΦΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ, *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης, Θεωρίες για την κοινωνική ανισότητα στο σχολείο*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1985, σ. 72. Βλ. R. SCHWARTZENBERG, *Πολιτική Κοινωνιολογία*, τόμ. Ι, μτφρ. Δημ. Γιαννόπουλος, εκδ. Παρατηρητής (3η έκδ.), Αθήνα 1984, σσ. 107-138.

74. Βλ. «Μαρξισμός Κομμουνισμός και Δυτική Κοινωνία», *Συγκριτική Εγκυκλοπαίδεια*, επιμ. C. Kernig, τόμ. 3, εκδ. Κοραής, σ. 313. Επίσης, Ministria e Arsinit dhe e Kulturës Drejtoria e Programeve dhe e Teksteve shkollore, Programet e shkollës 8-vjecare të Minoritetit Grek, klasa I-VII, Shtëpia Botuese e Librit shkollor, Tiranë 1984, f. 2 και Σήφης ΜΠΟΥΖΑΚΗΣ, *ό.π.*, σ. 171.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΜΕΘΟΔΟΣ ΚΑΙ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

5.1 Μεθοδολογικές διευκρινήσεις για τη μελέτη της γλώσσας των αναγνωστικών

Αν το ελληνικό έθνος διατήρησε την εθνική του ταυτότητα και οδηγήθηκε στην εθνική του αναγέννηση, το οφείλει σε μεγάλο βαθμό στην ελληνική γλώσσα¹. Το γεγονός αυτό καθιστά φανερό τη σημασία της γλώσσας για την επιβίωση κάθε εθνικής ομάδας. Έτσι, η μελέτη της γλώσσας του ελληνισμού της Αλβανίας καθίσταται απαραίτητη, αφενός για να επιβεβαιωθεί η συνέχεια του πολιτιστικού παρελθόντος του ελληνισμού στην περιοχή και αφετέρου για να διαπιστωθούν οι προσφορότεροι τρόποι βελτίωσης της γλώσσας αυτής.

Στα πλαίσια αυτά θα διερευνηθεί η διαχρονική παρουσία της ελληνικής γλώσσας στη Νότια Αλβανία και τα ιδιώματα της νεοελληνικής γλώσσας στο βορειοηπειρωτικό χώρο. Στη συνέχεια θα διερευνηθεί η «λειτουργικότητα της επικοινωνίας» στα μεταπολεμικά αναγνωστικά κείμενα, καθώς και οι τυχόν «παρεκκλίσεις» της γλώσσας, τόσο στο γραμματικό όσο και στο συντακτικό και το σημασιολογικό επίπεδο.

Θα αποτελέσει, επίσης, αντικείμενο έρευνας η ερμηνεία και η χρήση των ελληνικών λέξεων στα αναγνωστικά. Θα αναζητηθούν οι ιδιότυπες και οι ξενικές λέξεις και εκφράσεις, οι ακυρολεξίες, οι αδόκιμες λεκτικές επιλογές και ο τυχόν ασαφής και ανεπεξέργαστος λόγος των αναγνωστικών. Επι-

1. Βλ. Χρυσ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΑΚΗΣ, «Η συνέχεια και η ενότητα της ελληνικής γλώσσας», εφημ. Καθημερινή 27 Οκτ. 1996, σ. 39.

πλέον, θα μελετηθεί η δυνατότητα διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας στους μαθητές των μειονοτικών σχολείων με τη χρήση μεταφράσεων.

Έπειτα, θα αναζητηθούν οι αρχαιόμορφες και οι αλβανικές λέξεις που υπάρχουν στα αναγνωστικά και θα ερευνηθεί λεπτομερειακά η φθίνουσα ή μη πορεία της ελληνικής γλώσσας των μεταπολεμικών αναγνωστικών. Παράλληλα, θα μελετηθεί η εφαρμογή των γλωσσικών μεταρρυθμίσεων του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος στα αντίστοιχα αναγνωστικά βιβλία της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία και θα γίνει σύγκριση της δημοτικής γλώσσας των ελληνικών μεταπολεμικών αναγνωστικών και της δημοτικής των αναγνωστικών της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία κατά την ίδια χρονική περίοδο.

Θα πρέπει, πάντως, να τονίσουμε εξ αρχής ότι, παρά τα οποιαδήποτε γλωσσικά προβλήματα των αναγνωστικών, σ' αυτά δεν υπάρχουν πολλές «περίτεχνες συντάξεις, παρεμβολές μεταξύ άρθρου και ουσιαστικού, υπερβατά, ονοματικές συντάξεις, παθητικές φωνές και πολλές δευτερεύουσες προτάσεις»². Αυτό οφείλεται, προφανώς, στο γεγονός ότι οι συγγραφείς των βιβλίων της μειονότητας δε διδάχτηκαν την καθαρεύουσα και ο γραπτός τους λόγος δε δείχνει να έχει υποστεί τις επιδράσεις της.

5.2 Η μέθοδος ανάλυσης της ιδεολογίας των αναγνωστικών

Για τη διερεύνηση του προβλήματος της ιδεολογίας των μεταπολεμικών αναγνωστικών βιβλίων της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία, χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της ανάλυσης περιεχομένου³. Πρόκειται για μια ερευνητική τεχνική που προσιδιάζει στην επεξεργασία του περιεχομένου των σχολικών εγχειριδίων.

Η ανάλυση περιεχομένου χρησιμοποιήθηκε κατά τη διάρκεια των δύο παγκόσμιων πολέμων για την εξαγωγή συμπερασμάτων από τα προπαγανδιστικά κείμενα των αντιπάλων. Συγκεκριμένα, κατά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο οι σύμμαχοι κατόρθωσαν να συλλέξουν έμμεσες πληροφορίες από την εχθρική προπαγάνδα. Με την ανάλυση των λόγων του Göbbels, έβγα-

2. Εμμ. ΚΡΙΑΡΑΣ, «Γλώσσα και διοίκηση», εφημ. *Το Βήμα* 20-10-96, σ. 37 και Δ. ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, «Η ξύλινη γλώσσα της γραφειοκρατίας», εφημ. *Το Βήμα* 6-10-96, σ. Α 52.

3. Β. BERELSON, *Content Analysis in Communication Research*, Hafner Publishing Company New York 1971 (Facsimile of 1952 edition), p. 18. Βλ. Klaus KRIPPENDORFF, *Content analysis, An Introduction to Its Methodology*, Sage Publications Beverly Hills London, volume 5 the Sage Commtext Series, 1980, σσ. 13-20.

λαν το συμπέρασμα ότι ο υπουργός προπαγάνδας της Γερμανίας δεν αναφερόταν ποτέ στη Ρωσία σε σημεία του λόγου του που αφορούσαν το «υψηλό ηθικό» των Γερμανών στρατιωτών που μάχονταν στη χώρα αυτή⁴. Από το γεγονός αυτό οι σύμμαχοι αποκόμισαν την έμμεση πληροφορία ότι τα ναζιστικά στρατεύματα αντιμετώπιζαν σοβαρά προβλήματα στη Ρωσία.

Η μέθοδος αυτή διασφαλίζει την αντικειμενικότητα, τη γενίκευση, τη συστηματικότητα και την πιστότητα, αρχές που απαιτεί κάθε επιστημονική διαδικασία⁵.

Η ανάλυση περιεχομένου χρησιμοποιείται με δύο μορφές⁶:

α) *Την ποσοτική ανάλυση*: Στην περίπτωση αυτή η παρουσίαση των δεδομένων γίνεται με αριθμητικά στοιχεία και τα συμπεράσματα μπορούν να εκφραστούν με εκατοστιαίες συχνότητες. Για παράδειγμα η αριθμητική κατανομή των θεμάτων που περιέχονται στα αναγνωστικά βιβλία της μειονότητας οδηγεί στην έκφραση των αποτελεσμάτων σε ποσοστά επί τοις εκατό (%).

β) *Την ποιοτική ανάλυση (qualitative)*: Άλλοτε, πάλι, γίνεται προσπάθεια να περιγραφεί το περιεχόμενο των μηνυμάτων με *ποιοτικές* ενδείξεις. Κατ' αυτή τη μορφή ανάλυσης περιεχομένου διερευνάται η παρουσία ή η απουσία ορισμένων χαρακτηριστικών στο περιεχόμενο των κειμένων. Τα συμπεράσματα δεν εκφράζονται με συχνότητες, αλλά με τη χρήση των εκφράσεων «συνεχώς», «σπάνια», «συχνά» κ.λπ. Επίσης, η ποιοτική ανάλυση του περιεχομένου εξετάζει συνήθως σε μεγαλύτερη αναλογία νοήματα μη περιεχόμενα στα κείμενα απ' ότι η ποσοτική ανάλυση περιεχομένου⁷ και «χρησιμοποιεί λιγότερο τυποποιημένες κατηγορίες ανάλυσης»⁸. Η μορφή αυτή της μεθόδου προσφέρεται περισσότερο για εμβάθυνση στα νοήματα των κειμένων.

4. Βλ. Άν. ΦΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ, *Τα αναγνωστικά βιβλία του δημοτικού σχολείου, ιδεολογικός πειθαναγκασμός και παιδαγωγική βία*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1979 (Γ' έκδοση), σ. 196.

5. Β. BERELSON, *ό.π.*, σ. 16-17. Επίσης, Νικ. ΑΧΛΗ, *Οι γειτονικοί μας λαοί, Βούλγαροι και Τούρκοι, στα σχολικά βιβλία Ιστορίας Γυμνασίου και Λυκείου*, εκδ. Αφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1983, σσ. 20-27.

6. Γεωρ. Ηλ. ΔΗΜΟΥ, «Διερεύνηση των αναλυτικών προγραμμάτων και διδακτικών βιβλίων του μαθήματος "Μελέτη Περιβάλλοντος"», *Επετηρίδα Παιδαγωγικού Τμήμ. Δημ. Εκπ/σης Πανεπ. Ιωαννίνων*, Ιωάννινα 1988, σ. 486. Ελ. ΜΑΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ, *Εκπαίδευση και διάκριση των φύλων, παιδικά αναγνώσματα στο νηπιαγωγείο*, εκδ. Οδυσσέας, Β' έκδοση, Αθήνα 1995, σ. 150-164. Βλ. Ole HOLSTI, *Content analysis for the social sciences and humanities*, Addison-Wesley Publishing Co., Philadelphia 1969, p. 601. Επίσης, Νικ. Άχλη, *ό.π.*, σ. 20.

7. Β. BERELSON, *ibidem*, p. 122.

8. Β. BERELSON, *ibidem*, p. 125.

Ωστόσο, ο Berelson διατείνεται ότι δεν υπάρχουν σαφείς διακρίσεις και αυστηρές διαχωριστικές γραμμές μεταξύ της ποσοτικής και της ποιοτικής ανάλυσης περιεχομένου⁹. Οι δύο αυτές μορφές ανάλυσης «συμπλέκονται» και η μία «τροφοδοτεί» την άλλη.

Τα κενά που αφήνει η ποσοτική ανάλυση των δεδομένων έρχεται να συμπληρώσει η ποιοτική ανάλυση ως πιο «εύκαμπτη και ευέλικτη». Το συνταίριασμα της ποσοτικής και της ποιοτικής προσέγγισης περιορίζει τα μειονεκτήματα που εμφανίζει καθεμιά από τις δύο αυτές μορφές της μεθόδου.

Στην παρούσα έρευνα χρησιμοποιήσαμε την ποσοτική και την ποιοτική ανάλυση. Την ποσοτική ανάλυση επιλέξαμε, όταν ήταν απαραίτητο να καταμετρηθούν θέματα ή χαρακτηριστικά προσώπων και να εξαχθούν ποσοστιαίες αναλογίες. Ενώ, όταν το επιστημονικό ενδιαφέρον εστιάστηκε στις άμεσες ή έμμεσες πληροφορίες, στα λανθάνοντα ή αποσιωπούμενα νοήματα των κειμένων, προκρίναμε την ποιοτική ανάλυση περιεχομένου.

Το γεγονός ότι η επιλογή και η αξιολόγηση των νοημάτων που περιέχονται στα κείμενα γίνεται από τον εκάστοτε ερευνητή, δε μειώνει την επιστημονική αξιοπιστία και εγκυρότητα της ποιοτικής ανάλυσης.

5.2.1 Το δείγμα της έρευνας

Είναι γεγονός ότι για να εξαχθούν αξιόπιστα και έγκυρα αποτελέσματα με τη μέθοδο της ανάλυσης περιεχομένου, είναι αναγκαίο να υπάρχει επαρκές δείγμα.

Το δείγμα των αναγνωστικών βιβλίων που υποβλήθηκε στην ανάλυση περιεχομένου αποτελείται από 16.411 σελίδες, οι οποίες αναλογούν στα 102 μεταπολεμικά αναγνωστικά βιβλία που χρησιμοποιήθηκαν από τους μαθητές των σχολείων της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία. Ο «πληθυσμός» απ' όπου προέρχονται τα κείμενα¹⁰ είναι επαρκής για τη διαχρονική μελέτη του ιδεολογικού περιεχομένου των αναγνωστικών βιβλίων.

Κατά την ανάλυση περιεχομένου ακολουθείται η διαδικασία που περιγράφεται στις επόμενες σελίδες.

9. B. BERELSON, *ibidem*, p. 116.

10. Παν. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, *Εισαγωγή στη μεθοδολογία έρευνας των επιστημών της αγωγής*, Γιάννενα 1982, σ. 108. Βλ. Ι. ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεθοδολογία Επιστημονικής Έρευνας*, τόμ. 2, Αθήνα 1993. Ι. ΜΑΡΚΑΝΤΩΝΗΣ, *Ανθρωπαγωγική Μεθοδολογία, στατιστική και κριτική των κλιμάκων*, Αθήνα 1991 (αυτοέκδοση). Ι. ΚΟΝΕΤΑΣ, *Εισαγωγή στην οργάνωση της παιδαγωγικής έρευνας*, Αθήνα 1977 (αυτοέκδοση). Θρ. ΜΠΕΛΛΑΣ, *Μεθοδολογία Έρευνας*, Γιάννενα 1993 (αυτοέκδοση).

5.2.2 Ο καθορισμός της μονάδας καταγραφής του υλικού

Για την αποδελτίωση του περιεχομένου και την εκτίμηση των πληροφοριών που περιέχονται στα κείμενα, απαιτείται ο καθορισμός της μονάδας ανάλυσης του υλικού (the units of content analysis)¹¹.

Η μονάδα ανάλυσης ή καταγραφής του υλικού αντιστοιχεί σ' ένα τμήμα του περιεχομένου, το οποίο περιέχει ένα αυτοτελές νόημα. Όταν το νόημα του τμήματος αυτού αναφέρεται στις αναζητούμενες πληροφορίες, αποδελτιώνεται και ταξινομείται σε μια δεδομένη κατηγορία.

Οι στόχοι της έρευνας, αλλά και το αναλυόμενο υλικό καθορίζουν τη μονάδα ανάλυσης ή καταγραφής του υλικού, που μπορεί να είναι η λέξη, η πρόταση, η παράγραφος, το θέμα¹² κ.λπ. Για τη διερεύνηση των αξιών, των στάσεων, των δοξασιών και της ιδεολογίας γενικότερα, χρησιμοποιείται το θέμα ως μονάδα καταμέτρησης ή ανάλυσης του υλικού. Για να καταστήσουμε σαφή όσα αναγράφουμε για τη μονάδα ανάλυσης, θα αναφέρουμε ένα συγκεκριμένο παράδειγμα. Ας υποθέσουμε ότι κατά την ανάλυση των κειμένων προέκυψαν τρεις κατηγορίες που αντιστοιχούν στην ιδεολογία των αναγνωστικών: ο εθνικισμός, η σοσιαλιστική ιδεολογία και η κοινωνική υποταγή. Όταν συναντάμε στα αναγνωστικά θέματα με εθνικιστικό περιεχόμενο, θα τα ταξινομούμε στην ανάλογη κατηγορία του εθνικισμού. Έτσι κάθε σημαντικό στοιχείο του κειμένου μπορεί να ενταχθεί μόνο σε μια κατηγορία και μόνο μία φορά.

Τέλος, κάθε φορά που εντοπίζουμε ένα θέμα (ή μια μονάδα καταγραφής ή ανάλυσης), είναι αναγκαίο να καταφεύγουμε στα συμφραζόμενα για να κατανοήσουμε ακριβέστερα το νόημα του θέματος. Η ακριβής αυτή κατανόηση του θέματος, με τη βοήθεια των συμφραζομένων, μας διευκολύνει κάθε φορά να κατατάσσουμε το θέμα στην ανάλογη κατηγορία. Το τμήμα αυτό του κειμένου που είναι μεγαλύτερο από εκείνο της μονάδας καταγραφής και το οποίο μας επιτρέπει την ακριβέστερη κατανόηση της μονάδας καταγραφής, αποκαλείται «μονάδα συμφραζομένων»¹³.

11. B. BERELSON, *ibidem*, p. 135 και Klaus KRIPPENDORFF, *ibidem*, p. 59.

12. Μαρ. ΣΑΚΑΛΑΚΗ, *Κοινωνικές ιεραρχίες και συστήματα αξιών, Ιδεολογικές Δομές στο νεοελληνικό μυθιστόρημα 1900-1980*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1984, σ. 68 και B. BERELSON, *ibidem*, pp. 135-146. Βλ. Μ. ΚΑΣΣΩΤΑΚΗΣ (επιμελητής έκδοσης), *Η εμπειρική έρευνα στις επιστήμες της αγωγής*, Λύκειο Βάσκα, Αθήνα 1978.

13. Μαρ. ΣΑΚΑΛΑΚΗ, *ό.π.*, σ. 72. Ελ. ΜΑΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ, *ό.π.*, σ. 164. Ole. HOLSTI, *ibidem*, p. 118. Βλ. Μ. ΒΑΜΒΟΥΚΑΣ, *Εισαγωγή στην ψυχοπαιδαγωγική έρευνα και μεθοδολογία*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1988, σσ. 263-281.

Η αναφορά στα συμφραζόμενα είναι απαραίτητη για την καλύτερη κατανόηση του θέματος και της «νοηματικής λογικής» του κειμένου. Για παράδειγμα, η λέξη *Δημοκρατία* στο αναλυόμενο υλικό δεν μπορεί να ερμηνευτεί με την κυριολεκτική της σημασία. Η «μονάδα συμφραζομένων» θα μας επιτρέψει να διαπιστώσουμε ότι η λέξη *Δημοκρατία* χρησιμοποιείται με την έννοια της «Λαϊκής Δημοκρατίας».

Στην παρούσα μελέτη ως μονάδα καταγραφής του υλικού θεωρήθηκε το «θέμα» και ως μονάδα συμφραζομένων ορίστηκε η νοηματική ενότητα, η οποία μπορεί να είναι μια πρόταση, μια παράγραφος ή και ολόκληρο το αναγνωστικό κείμενο.

5.2.3 Η επιλογή των κατηγοριών ανάλυσης

Από την κατάλληλη επιλογή των **κατηγοριών ανάλυσης** και την προσαρμογή των κατηγοριών αυτών στο πρόβλημα και το περιεχόμενο των κειμένων, εξαρτάται η επιτυχία της ανάλυσης περιεχομένου¹⁴. Για την εκλογή ενός λειτουργικού και γόνιμου συστήματος ανάλυσης ήταν επιβεβλημένο τα αναγνωστικά κείμενα να διαβαστούν δύο ή τρεις φορές. Ο σκοπός της έρευνας αλλά και το αναλυόμενο υλικό προσδιόρισαν την επιλογή των κατηγοριών¹⁵.

Επιπλέον, τα ομοιογενή μηνύματα των κειμένων κατατάχτηκαν στις ίδιες κατηγορίες. Η «οικοδόμηση» των κατηγοριών έγινε «a posteriori», μετά, δηλαδή, την επεξεργασία του υλικού. Η λύση αυτή προκρίθηκε, γιατί αν οι κατηγορίες είχαν προσδιοριστεί εκ των προτέρων θα ήταν δυνατό, πρώτο, οι κατηγορίες να μην αντιστοιχούν στο αναλυόμενο υλικό και, δεύτερο, να αποκλειστούν άλλες κατηγορίες που θα υπήρχαν στα κείμενα. Το γεγονός αυτό θα συνιστούσε, όπως είναι φυσικό, μεθοδολογικό σφάλμα.

Επίσης, πρέπει να τονιστεί ότι η πολυπλοκότητα του φαινομένου της επικοινωνίας –της οποίας τα μηνύματα αναλύονται με τη μέθοδο ανάλυσης περιεχομένου– αποκλείει την ύπαρξη τυποποιημένων και σταθερών κατηγοριών ανάλυσης. Ωστόσο, η τήρηση ορισμένων μεθοδολογικών όρων και προϋποθέσεων συμβάλλει στην έγκυρη και αξιόπιστη εξαγωγή συμπερασμάτων. Έτσι, οι κατηγορίες πρέπει να είναι «εξαντλητικές», ώστε να είναι δυνατή η κατάταξη σε κάθε κατηγορία όλων των άμεσων ή έμμεσων πληροφοριών που υπάρχουν στα κείμενα· ακόμη οι κατηγορίες πρέπει να είναι

14. B. BERELSON, *ibidem*, p. 147.

15. Βλ. Γεώργ. Ηλ. ΔΗΜΟΥ, *ό.π.*, σ. 488.

«αποκλειστικές», δηλαδή κάθε νοηματικό σύνολο ή λέξη να μην μπορεί να καταταγεί σε περισσότερες από μία κατηγορίες.

Με τον τρόπο αυτό η ανάλυση περιεχομένου δε στηρίζεται στην «ευαισθητοποιημένη διαίσθηση» του κάθε ερευνητή που πιθανόν από μόνη της πολλές φορές μπορεί να οδηγήσει και σε «σωστά» συμπεράσματα. Η μέθοδος αυτή με την επιστημονική επεξεργασία του «ακατέργαστου» συμβολικού υλικού μπορεί να δημιουργήσει δεδομένα τα οποία να είναι: «1) Αντικειμενικά ή να είναι δυνατόν να αναπαραχθούν, 2) Να μπορούν να μετρηθούν και να αναλυθούν ποσοτικά, 3) Να είναι σημαντικά για μια συστηματική θεωρία και 4) Να μπορούν να οδηγήσουν σε γενικεύσεις πέρα από τα συγκεκριμένα αναλυόμενα δεδομένα.»¹⁶

5.2.4 Το σύστημα κατηγοριών ανάλυσης των αναγνωστικών

Κατά την προεισαγωγική φάση της έρευνας έγινε μια προσεκτική ανάγνωση όλων των κειμένων που περιέχονται στα αναγνωστικά βιβλία. Στο στάδιο αυτό υπογραμμίστηκαν όλα τα θέματα που αφορούσαν το αντικείμενο μελέτης.

Στην επόμενη φάση έγινε δεύτερη ανάγνωση των κειμένων και ταυτόχρονη αποδελτίωση του υλικού. Πρέπει να τονιστεί ότι τα νοήματα των κειμένων ήταν ρητά και σαφή και γι' αυτό δεν απαιτήθηκαν προσωπικές ερμηνείες υπονοουμένων και συμπληρώσεις αποσιωπήσεων ή κενών.

Επακολούθησε η ταξινόμηση του υλικού σε ομοιογενείς κατηγορίες (εξαρτημένες μεταβλητές)¹⁷. Η κάθε μία κατηγορία αποτελούνταν από συγγενείς ομάδες θεμάτων.

Σε μια τελευταία φάση ξαναδιαβάστηκαν τα κείμενα και έγινε επανέλεγχος και επαναπροσδιορισμός των κατηγοριών στις περιπτώσεις που αυ-

16. Βασ. ΦΙΛΙΑ, *Εισαγωγή στη Μεθοδολογία και τις τεχνικές των κοινωνικών ερευνών*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1977, σ. 205. Βλ. Θρ. ΜΠΕΛΛΑ, *Η έρευνα στις επιστήμες της συμπεριφοράς, μεθοδολογία και όργανα*, Αθήνα 1977, σσ. 188-195. P. NEDER, *Basic content analysis* (2nd ed.), Newbury Park, Sage 1990. G. SAX, *Empirical foundation of educational Research*, χ. εκδ. στ., σσ. 273-279. A. GOTTSCHALK, *The content analysis of verbal behavior*, Further studies, New York, Spectrum 1979.

17. Οι ανεξάρτητες μεταβλητές οι οποίες εκτιμούμε ότι επηρεάζουν τις εξαρτημένες μεταβλητές (δηλαδή τις κατηγορίες ανάλυσης περιεχομένου) είναι: η **ιστορική συγκυρία** και το κρατούν **πολιτικό σύστημα** στην Αλβανία μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Επίσης, το γεγονός και μόνο ότι τα αναλυόμενα αναγνωστικά είναι βιβλία της μειονότητας, μπορεί να ερμηνεύσει την παρουσία ή την απουσία ορισμένων κειμένων.

τό κρίθηκε αναγκαίο. Άλλωστε, ο έλεγχος της κωδικοποίησης είναι και σήμερα ευχερής, αφού η αναγραφή των σελίδων απ' τις οποίες ελήφθησαν τα θέματα είναι συστηματική.

Η επιτυχία της ανάλυσης περιεχομένου εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τον έγκυρο τρόπο διατύπωσης των κατηγοριών. Ο στόχος της έρευνας, τα στοιχεία του αναλυτέου υλικού αλλά και οι υποθέσεις της έρευνας καθόρισαν το σύστημα κατηγοριών ανάλυσης. Κάθε κατηγορία συμπεριλαμβάνει θεματικούς τομείς με κοινό σημασιολογικό περιεχόμενο. Οι θεματικοί αυτοί τομείς δεν μπορούν να ταξινομηθούν συγχρόνως σε δύο κατηγορίες.

Έτσι το αποδελτιωμένο υλικό με το ιδεολογικό περιεχόμενο των αναγνωστικών κατατάχτηκε στις εξής κατηγορίες¹⁸:

1. Η οικογένεια και οι ιδεολογικοί προσανατολισμοί.
2. Το σχολείο και η ιδεολογική του λειτουργία.
3. Η εργασία ως συστατικό στοιχείο της μαρξιστικής-λενινιστικής ιδεολογίας.
4. Η ιδεολογία της κοινωνικής υποταγής.
5. Η εθνικιστική ιδεολογία.
6. Η σοσιαλιστική ιδεολογία.

5.3 Οι υποθέσεις της έρευνας

Οι κατηγορίες ανάλυσης των αναγνωστικών διαμορφώθηκαν μετά την αποδελτίαση και την ταξινόμηση του αναγνωστικού υλικού. Αντιθέτως, οι υποθέσεις της έρευνας προσδιορίστηκαν εκ των προτέρων. Για τον προσδιορισμό των υποθέσεων ελήφθησαν υπόψη αφενός το μεταπολεμικό πολιτικό σύστημα της Αλβανίας και η εκάστοτε ιστορική συγκυρία και αφετέρου το γεγονός ότι τα βιβλία που αναλύονται είναι βιβλία της ελληνικής μειονότητας.

Συγκεκριμένα οι υποθέσεις έρευνας διαμορφώθηκαν ως εξής:

Ερευνητική υπόθεση 1: Η διαχρονική μελέτη των αναγνωστικών βιβλίων, πιθανόν, θα αναδείξει τη δυσμενή μεταβολή που υπέστησαν με την πάροδο του χρόνου τα αναγνωστικά βιβλία στη γλώσσα και την ιδεολογία. Αναμέ-

18. B. BERELSON, *ibidem*, pp. 146-150.

Επειδή οι ιδεολογικές αναφορές των αναγνωστικών είχαν ένα θετικό χαρακτήρα, πλην ορισμένων πρόδηλων αρνητικών αναφορών, δεν ήταν αναγκαίο να ταξινομηθούν τα δελτία στην κατηγορία «κατεύθυνση» και «πρότυπο» που προβλέπει ο Berelson (*ibidem*, pp. 149-152).

νεται ότι τα ελληνικά κείμενα στα αναγνωστικά θα εμφανίζουν μεγαλύτερη συχνότητα, κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο και θα υπάρχουν περισσότερες αναφορές στη θρησκεία κατά την περίοδο αυτή.

Ερευνητική υπόθεση 2: Η αναμενόμενη σοσιαλιστική ιδεολογική καθοδήγηση, θα καταστεί, ενδεχομένως, εντονότερη κατά την τελευταία φάση της «δογματοποίησης και της αντιδραστικότητας» του πολιτικού συστήματος.

Ερευνητική υπόθεση 3: Οι σχέσεις της χώρας αυτής με τις γειτονικές και τις άλλες χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού, αναμένεται να αποτυπώνονται στα αναγνωστικά βιβλία.

Ερευνητική υπόθεση 4: Ο «απομονωτισμός» της χώρας εμπόδισε, προφανώς, τον «προλεταριακό διεθνισμό» και άνοιξε το δρόμο στον εθνικισμό. Το «σύνδρομο» της εχθρικής περικύκλωσης θα αποτυπώνεται στα αναγνωστικά καθόλη τη διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου.

Ερευνητική υπόθεση 5: Η καταλυτική κυριαρχία του ενός πολιτικού προσώπου καθόλη τη μεταπολεμική περίοδο, είχε, ίσως, ως συνέπεια την εξιδανίκευση του καθεστώτος και την εξύμνηση του συγκεκριμένου προσώπου.

Ερευνητική υπόθεση 6: Τα αναγνωστικά βιβλία παρουσιάζουν πιθανόν διαστρεβλωμένη την ιστορική και την κοινωνική πραγματικότητα και εμφυτεύουν τα πρώτα σπέρματα υποταγής στην εξουσία.

Ερευνητική υπόθεση 7: Το σχολείο με την αυταρχική ιδεολογία συμβάλλει στη διαμόρφωση του πειθήνιου και υποτακτικού Αλβανού πολίτη.

Ερευνητική υπόθεση 8: Η άσκηση στην αντίληψη ότι η εργασία δεν είναι μια κοινωνική δραστηριότητα αλλά ένας νόμος της φύσης, θα είναι συστηματική.

Ερευνητική υπόθεση 9: Οι αξίες και οι στάσεις που μεταβιβάζει η αλβανική οικογένεια στα μέλη της, βρίσκονται σε συμμετρία με τις αντίστοιχες επιδιώξεις του αλβανικού καθεστώτος.

Ερευνητική υπόθεση 10: Οι μαθητές των μειονοτικών σχολείων, ενδεχομένως, δεν είναι ελεύθεροι να διαμορφώσουν την εθνική τους συνείδηση, αλλ' απεναντίας καταβάλλεται προσπάθεια για την εθνική τους υπαγωγή στην κυρίαρχη εθνότητα.

Ερευνητική υπόθεση 11: Ο αναμενόμενος αλβανικός εθνικισμός θα μεταδίδει συστηματικά μια παραμορφωμένη εικόνα για τους γείτονες και την Ελλάδα, ενώ θα ωραιοποιεί την κατάσταση στην Αλβανία.

Κατά τη διάρκεια της έρευνας θα επακολουθήσει ο έλεγχος των υποθέσεων και μπορεί να συμβεί να επαληθευτούν ή να απορριφτούν όλες ή μερικές από τις υποθέσεις αυτές ή μέρος της καθεμιάς.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ, ΑΝΑΛΥΣΗ
ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΩΝ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

MEMORANDUM

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ
ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ
ΒΟΗΘΗΤΙΚΗΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΩΝ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΩΝ ΑΝΑΓΝΩΣΤΙΚΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗΝ ΑΛΒΑΝΙΑ

6.1 Η γλώσσα των αναγνωστικών βιβλίων της ελληνικής μειονότητας

Τα αναγνωστικά είναι τα πρώτα βιβλία κάθε μαθητή τα οποία άλλωστε χρησιμοποιεί περισσότερο απ' όλα τα σχολικά εγχειρίδια. Είναι αυτά που τον βοηθούν να αποκτήσει τις απαραίτητες γνώσεις και δεξιότητες για να αφομοιώσει την ύλη και των άλλων μαθημάτων. Η θεματολογία τους σχετίζεται με το περιεχόμενο όλων των μαθημάτων του σχολείου, γι' αυτό εκφράζουν τη «συνισταμένη» του εκπαιδευτικού συστήματος και απεικονίζουν την εκπαιδευτική πραγματικότητα μιας χώρας. Σ' αυτά εμπεριέχονται η «κοινωνικοπολιτική» ιδεολογία και η δημοκρατική ή μη βιοθεωρία ενός κράτους. Τα αναγνωστικά διαπνέονται από αξίες, αρχές και περιέχουν μια ορισμένη κοσμοαντίληψη. Η μετάδοση των ιδεών αυτών στους μαθητές γίνεται, συνήθως, με τρόπο έμμεσο και κατά συνέπεια πιο αποτελεσματικό¹. Μελετώντας τα άμεσα ή τα λανθάνοντα μηνύματα των αναγνωστικών μιας χρονικής περιόδου, μπορούμε να βγάλουμε χρήσιμα συμπεράσματα για την «κοινωνική ιδεολογία» και την «πολιτειακή» μορφή μιας χώρας κατά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Και τούτο, γιατί τα αναγνωστικά, όπως και κάθε έργο πολιτισμού, αποτελούν πνευματικά δημιουργήματα της εποχής τους.

Παράλληλα τα αναγνωστικά, τις περισσότερες φορές, διακρίνονται για

1. Άν. ΦΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ, *Τα αναγνωστικά βιβλία του Δημοτικού Σχολείου, ιδεολογικός πειθαναγκασμός και παιδαγωγική βία*, εκδ. Θεμέλιο, σ. 12. Καλ. ΜΟΥΣΤΑΚΑ, *Παιδαγωγικά Ανάλεκτα*, εκδ. Δήμου Χαλανδρίου, Αθήνα 1979, σ. 99. Βλ. Χαρ. ΠΑΠΑΜΑΡΚΟΥ, *Τα αναγνωστικά βιβλία των μικρών Ελληνοπαίδων*, τόμ. Α'-Β', Αθήνησιν εκ του τυπογραφείου αδελφών Πέρρη 1897.

την «ποιότητα» και το «ήθος» γραφής. Περιέχουν κείμενα που δεν παρουσιάζουν επιδεικτικότητα και οίηση και τα οποία ξεπερνούν το χρόνο και το χώρο· κείμενα με ζωντάνια και αλήθεια που παρουσιάζονται οικεία και ανθρώπινα στους μαθητές². Τα αναγνωστικά βιβλία, αν δεν πληρούν τις προϋποθέσεις αυτές, δε βοηθούν τους μαθητές να αποκτήσουν γλωσσική και επικοινωνιακή ικανότητα και κατ' επέκταση δε συμβάλλουν στην πνευματική ανέλιξη των μαθητών.

Τα βιβλία γλωσσικής διδασκαλίας που χρησιμοποίησε μεταπολεμικά η εθνική ελληνική μειονότητα στη Αλβανία ήταν γραμμένα στην ελληνική γλώσσα, «προσαρμοσμένα» στο επίσημο αλβανικό πρόγραμμα και εγκριμένα από το Υπουργείο Παιδείας και Κουλτούρας. Μετά το 1970 τα βιβλία της γλώσσας, πλην του Αλφαβηταρίου, της Γραμματικής και του Συντακτικού, είναι μεταφράσεις από τα αντίστοιχα αλβανικά βιβλία. Στα βιβλία γλωσσικής διδασκαλίας για την ελληνική μειονότητα ανήκουν τα «Αναγνωστικά» του πρώτου τετράχρονου κύκλου (Leximi), η «Ανθολογία» ή τα «Λογοτεχνικά Αναγνώσματα» (Leximi Letrar), οι Γραμματικές όλων των τάξεων των μειονοτικών σχολείων και το Συντακτικό της ελληνικής γλώσσας για την τελευταία τάξη του οκτάχρονου πλέον σχολείου. Μεταφρασμένα, επίσης, είναι και τα βιβλία γενικής μάθησης που χρησιμοποιεί η εθνική ελληνική μειονότητα, όπως η Γεωγραφία, τα Μαθηματικά, τα Φυσιογνωστικά, η αλβανική Ιστορία, η Ηθική και Πολιτική Αγωγή κ.λπ.

Τα Αναλυτικά Προγράμματα του γλωσσικού μαθήματος καταρτίζονται από άτομα του αλβανικού Υπουργείου Παιδείας, όπως είναι γνωστό σ' όσους ασχολούνται με τα θέματα αυτά, που όχι μόνο δε γνωρίζουν τις ιδιορρυθμίες της ελληνικής γλώσσας, αλλά τις περισσότερες φορές αγνοούν και την ίδια την ελληνική γλώσσα. Τα προγράμματα αυτά δίνουν έμφαση στη διδακτέα ύλη, χωρίς να ασχολούνται με τις σύγχρονες επικοινωνιακές μεθόδους διδασκαλίας της γλώσσας. Περιέχουν σωρεία διδακτικών αντικειμένων για τις λίγες ώρες του προγράμματος, και είναι δομημένα έτσι, ώστε η διδακτέα ύλη μπορεί να αφομοιώνεται μόνο με απομνημόνευση. Οι σύγχρονες παιδαγωγικές ιδέες για τη «δομή της γνώσης», τη «δημιουργική σκέ-

2. Καλ. ΜΟΥΣΤΑΚΑ, *ό.π.*, σ. 110. Βλ. Αρ. ΒΟΥΓΙΟΥΚΑ, *Το γλωσσικό μάθημα στην πρώτη βαθμίδα της νεοελληνικής εκπαίδευσης*, Αριστοτέλειο Πανεπ. Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη 1994. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Δοκίμια εκπαιδευτικού προβληματισμού*, εκδ. Φελέκη, Αθήνα 1986. Ευαγγελία ΚΟΚΚΙΝΗ, *Δημήτρης Γληνός - Τα αναγνωστικά του δημοτικού σχολείου 1910-1920*, εκδ. Φιλιππότη, Αθήνα 1989, σ. 45. Χρ. ΠΑΠΑΡΙΖΟΥ, «Το γλωσσικό μάθημα στο Δημοτικό», εκδ. *Νέας Παιδείας*, Αθήνα 1989. Γ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Η Γλώσσα στο Δημοτικό Σχολείο*, εκδ. Σμυρنيωτάκη, Ηράκλειο 1993.

ψη», την «πράξη της ανακάλυψης», την «ευρετική πορεία μάθησης», τη «δημιουργική συμμετοχή», την «ομαδοκεντρική διδασκαλία» και το «σπειροειδές πρόγραμμα» δε φαίνεται να έχουν επηρεάσει τα προγράμματα αυτά.

Ο προγραμματισμός της διδακτέας ύλης στα βιβλία γλωσσικής διδασκαλίας της ελληνικής μειονότητας είναι τόσο λεπτομερές, που αφαιρεί από τον εκπαιδευτικό τη δυνατότητα να προσαρμόζει τη διδασκαλία στις ιδιαίτερες συνθήκες λειτουργίας κάθε σχολείου. Στη Γραμματική, π.χ., το Αναλυτικό Πρόγραμμα καθορίζει επακριβώς τον αριθμό των ωρών διδασκαλίας που θα διατεθεί για κάθε γραμματικό φαινόμενο σε κάθε τάξη κατά τη διάρκεια του διδακτικού έτους³. Αυτός ο σχολαστικός προγραμματισμός της διδακτέας ύλης θα μπορούσε να προσφέρει κάθε στιγμή «δυνατότητα πολιτικής παρέμβασης»⁴ για να διαπιστωθεί, δήθεν, η εφαρμογή όσων προγραμματίστηκαν. Η μεροληψία του αναλυτικού προγράμματος προς την παραδοσιακή διδασκαλία των γραμματικοσυντακτικών φαινομένων είναι εμφανής. Η διδασκαλία των κανόνων της γραμματικής παρέχει γνώσεις για τη γλώσσα αλλ' όχι γνώση της γλώσσας. Η γλωσσική διδασκαλία δε βασίζεται στην επικοινωνιακή προσέγγιση, στη χρήση και την παραγωγή λόγου ανάλογα με την περίσταση επικοινωνίας, ώστε ο λόγος του μαθητή να έχει εκφραστική πληρότητα, ακρίβεια και αποτελεσματικότητα. Όσοι έχουν επισκεφτεί μειονοτικά σχολεία ή έχουν πάρει μέρος σε σεμινάρια εκπαιδευτικών ελληνικής

3. Ο λεπτομερής προγραμματισμός των γραμματικοσυντακτικών φαινομένων, κατά ώρα και τάξη, καταλαμβάνει 25 σελίδες στα αναλυτικά προγράμματα της ελληνικής μειονότητας του 1984 (Programet e Shkollës 8- vjecare te minoritetit Grek - Klasa I-VIII, Tiranë 1984, σσ. 34-59).

4. Πρβ. Μ. APPLE, *Social Structure, Ideology and Curriculum*, Rethinking Curriculum Studies, London 1981, από παραπομπή Γ. ΜΑΥΡΟΓΙΩΡΓΟΥ, «Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις, τεχνοκρατία και τεχνικός έλεγχος: Η περίπτωση των νέων βιβλίων του δημοτικού σχολείου», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχος 21 (1985), σσ. 16-35, 34.

5. Βλ. Αγαθ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΠΟΥΛΟΥ, «Διδασκαλία της λειτουργικής χρήσης της γλώσσας», περ. *Γλώσσα*, τεύχος 16 (1988), σσ. 5-28, 23. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ και Σωφρόνη ΧΑΤΖΗΣΑΒΒΙΔΗ, «Πρόγραμμα διδασκαλίας για τη λειτουργική χρήση της γλώσσας και για τη συνειδητοποίηση του μηχανισμού λειτουργίας της», *Πρακτικά 3ήμερου Σεμιναρίου 13,14,15/11/1991*, εκδ. Πατάκη, σσ. 57-85. Μ. ΣΕΤΑΤΟΣ, «Η λειτουργική διαμόρφωση του λόγου και η διδασκαλία του», περ. *Φιλολόγος*, τεύχος 47 (1987). Δημ. ΤΟΜΠΑΪΔΗΣ, «Η γλωσσική διδασκαλία στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (βασικές αρχές, στόχοι, χαρακτηριστικά)», *Πρακτικά 3ήμερου Σεμιναρίου 1991*, εκδ. Πατάκη, σσ. 24-31. Νικ. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ, «Η φύση, οι διαστάσεις, τα όρια και οι στόχοι του γλωσσικού μαθήματος: Παραδοσιακή και σύγχρονη αντιμετώπιση της διδασκόμενης ύλης», *Πρακτικά 3ήμερου Σεμιναρίου 1991*, σσ. 108-117. Δημ. ΚΟΥΚΟΥΛΟΜΜΑΤΗ, «Προβλήματα διδασκαλίας της γλώσσας από τη *Γλώσσα μου*», περ. *Διαβάζω*, αρ. 345 (1994), σσ. 71-73. Χρ. ΠΑΠΑΡΙΖΟΣ, *Η μητρική γλώσσα στο σχολείο*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1993, σσ. 81-104.

καταγωγής από την Αλβανία, θα έχουν διαπιστώσει ότι ακόμη και οι μαθητές αλλά και οι εκπαιδευτικοί που έχουν γνώσεις για τη γλώσσα –γνωρίζουν δηλαδή σε ικανοποιητικό βαθμό τα διάφορα γραμματικά και συντακτικά φαινόμενα– δυσκολεύονται να κάνουν σωστή χρήση της γλώσσας στις ποικίλες περιστάσεις επικοινωνίας. Η τυπολατρική προσκόλληση σε απαρχαιωμένες διδακτικές μεθόδους, σε συνδυασμό με τον υποβαθμισμένο γλωσσικό περίγυρο των μαθητών, δυσκολεύει το πρόβλημα της σωστής χρήσης της ελληνικής γλώσσας από τους μαθητές των μειονοτικών σχολείων στη Νότια Αλβανία.

Τέλος, γλώσσα των μεταπολεμικών αναγνωστικών βιβλίων της ελληνικής μειονότητας υπήρξε η δημοτική. Αντίθετα, μέχρι το 1976, στα ελληνικά αναγνωστικά βιβλία γινόταν παράλληλη χρήση της δημοτικής και της καθαρεύουσας. Στις σελίδες που ακολουθούν θα εξεταστούν τα ειδικότερα γλωσσικά προβλήματα που είναι δυνατό να διαπιστώσει κανείς στα μεταπολεμικά αναγνωστικά βιβλία της ελληνικής μειονότητας που εκδόθηκαν μέχρι το 1994, χρονολογία κατά την οποία έλαβε χώρα η «Φιλολογική επιμέλεια και η επιστημονική στήριξη των σχολικών εγχειριδίων της ελληνικής μειονότητας της Αλβανίας»⁶.

6.1.1 Η λεξιλογική ερμηνεία και η χρήση των λέξεων στα αναγνωστικά βιβλία

Κάθε λέξη που χρησιμοποιείται στο λόγο έχει τη σημασία της. Η σημασία αυτή γίνεται σαφής με τη βοήθεια των συμφραζομένων. Ήχος χωρίς περιεχόμενο δε θα υπήρχε ανάγκη να χρησιμοποιείται στην πρόταση. Όλες οι λέξεις είναι προϊόντα μιας διαδικασίας που στηρίζεται στην αφαίρεση των κοινών χαρακτηριστικών από τα πράγματα και τα φαινόμενα και εν συνεχεία στη γενίκευση των χαρακτηριστικών αυτών και στο σχηματισμό των λέξεων.

Ο άνθρωπος είτε έχει «εγγενείς»⁷ ικανότητες για παραγωγή λόγου, όπως υποστηρίζει ο Chomsky, είτε όχι, γεγονός είναι, συμφωνώντας κανείς με το Sapir, ότι οι οποιεσδήποτε γλωσσικές δυνατότητές του ενεργοποιούνται μέσα στη συγκεκριμένη κοινωνία για να εξυπηρετήσουν τις επικοινωνιακές

6. Γ. Δ. ΚΑΨΑΛΗΣ, *Η εκπαίδευση της ελληνικής μειονότητας της Αλβανίας, Σχολικά εγχειρίδια, γλωσσική επιμόρφωση, προοπτική*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1996, σσ. 11-37.

7. Nam CHOMSKY, *Syntactic structures*, edition the Hague-Mayton 1957.

του ανάγκες. Ακόμη και ομόγλωσσα σύνολα ανθρώπων που έχουν ζήσει σε διαφορετικό περιβάλλον, επειδή έχουν διαφορετικές ανάγκες, είναι φυσικό να αναπτύσσουν διαφορετική σχέση με τις λέξεις. Ο κάτοικοι, π.χ., των χιονισμένων πόλων της γης χρησιμοποιούν πολλές λέξεις για το χιόνι, όπως οι αλιείς και οι κτηνοτρόφοι έχουν πολλές λέξεις για να εκφράσουν τα αντικείμενα της εργασίας τους. Άλλωστε κάθε εποχή σηματοδοτεί κατά διαφορετικό τρόπο κάθε λέξη. Η γλώσσα συμπορεύεται με τον πολιτισμό κάθε λαού. Από την άλλη πλευρά το σύνολο αυτό των λέξεων, των εννοιών και των αρχών, επηρεάζει με τη σειρά του τη σκέψη και τη δράση του κοινωνικού συνόλου. Και αν είναι βέβαιο ότι το πλούσιο λεξιλόγιο σχετίζεται με τη διευρυμένη σκέψη, το ίδιο βέβαιο είναι ότι ο λεκτικός θησαυρός διαμορφώνει και αναπτύσσει τη σκέψη κάθε ατόμου. Λεκτικός πλούτος και διαλογισμός βρίσκονται σε μια διαλεκτική σχέση μεταξύ τους⁸.

Από τα παραπάνω προκύπτει και η έμφαση που είναι υποχρεωμένο να δίνει το σχολείο στην προαγωγή του λόγου των μαθητών και ειδικότερα στη ανάπτυξη του λεξιλογίου τους.

Τα αναγνωστικά βιβλία είναι τα γλωσσικά πρότυπα για κάθε μαθητή, γιατί καταβάλλεται προσπάθεια, ώστε αυτά να αντανακλούν τη γλωσσική παράδοση αλλά και τη σύγχρονη γλωσσική πραγματικότητα. Έτσι λάθη στη γλώσσα των αναγνωστικών και ιδιαίτερα στην ερμηνεία και χρήση των λέξεων, δεν είναι δυνατό να υπάρχουν. Ο Αδαμάντιος Κοραής για να τονίσει τη σημασία που έχει η σωστή χρήση των λέξεων, έλεγε για τους αλύτρωτους συμπατριώτες του: «Πρῶτον βιβλίον παντός Ἑλληνοῦ εἶναι τὸ λεξικόν του.»⁹ Η ενασχόληση με τη γλώσσα καθίσταται επιτακτικότερη, γιατί οι σημασίες των λέξεων δεν είναι πάντα μονοσήμαντες. Η ακριβολογία είναι μια πολύ δύσκολη υπόθεση και γι' αυτό απαιτεί διαρκή και συστηματική φροντίδα.

Τα αναγνωστικά βιβλία της μειονότητας, παρότι δημιουργήματα εκπαιδευτικών που η προσφορά τους βρίσκεται σε δυσαρμονία με το επίπεδο

8. Ο Πλούταρχος στην *Περί Παίδων Αγωγής* πραγματεία του αναφέρει για τη σχέση του νου και του λόγου: Καὶ δύο τὰ πάντων ἐστὶ κυριώτατα ἐν ἀνθρωπίνῃ φύσει, νοῦς καὶ λόγος. Καὶ ὁ μὲν νοῦς ἀρχικὸς ἐστὶν τοῦ λόγου, ὁ δὲ λόγος ὑπηρετικὸς τοῦ νοῦ.

(Θ. ΜΟΣΧΟΠΟΥΛΟΣ, *Αρχαία Ελληνικά Α' Λυκ.*, εκδ. Gutenberg, τόμ. Α', σ. 43). Βλ. Λεβ ΒΥΓΚΟΤΣΚΙ, *Σκέψη και γλώσσα*, μτφρ. Αντζ. Ροδή, εκδ. Γνώση 1988.

9. *Υπερλεξικό της νεοελληνικής γλώσσας*, εκδ. Παγουλάτου, τόμ. 1 (πρόλογος του εκδότη). Βλ. Ουμπέρτο ΕΚΟ, *Τα όρια της ερμηνείας*, μετ. Μαριάννα Κονδύλη, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1993. Ο Σάμουελ Μπεκ έγραφε: «Αγαπώ τη λέξη· οι λέξεις υπήρξαν οι μόνοι έρωτές μου. Μερικοί έρωτές μου» (Σαρ. ΚΑΡΓΑΚΟΣ, *Αλεξία*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1992, σ. 95).

σπουδών τους, παρουσιάζουν αρκετές φορές ερμηνευτικές ατέλειες και λάθη στη χρήση των λέξεων. Τα ενδεικτικά παραδείγματα που ακολουθούν συμβάλλουν στη διαπίστωση της ποιότητας του λόγου που χρησιμοποιούν τα αναγνωστικά βιβλία της μειονότητας.

A. Εσφαλμένη ερμηνεία λέξεων ή φράσεων

Παραδείγματα¹⁰:

1. «Γραμματισμένος άνθρωπος = σώφρονας¹¹». Αντί εγγράμματος, μορφωμένος άνθρωπος.
2. «Του συνέβη κάτι το απρόοπτο = του συνέβη κάτι που δεν το είχε σκεφτεί»¹². Εννοεί ότι του συνέβη κάτι που δεν το είχε προβλέψει.
3. «Απελλίστηκαν = έχασαν την εμπιστοσύνη τους»¹³. Αντί έχασαν την ελπίδα τους.
4. «Καπνοδόχος = τζάκι»¹⁴. Προφανώς πρόκειται για την καμινάδα, το χτιστό σωλήνα για την απαγωγή του καπνού από το τζάκι.
5. «Επεξεργάζομαι = ξαναεξετάζω, ξαναεργάζομαι, το ξαναδουλεύω»¹⁵. Αντί καταγίνομαι με τη συμπλήρωση ή τη διόρθωση του έργου, κατεργάζομαι, δουλεύω κάτι.
6. «Τα νώτα = τα πλάγια»¹⁶. Αντί η ράχη, η πλάτη, τα μετόπισθεν.
7. «Απόρεσαν = ξαφνιάστηκαν»¹⁷. Αντί παραξενεύτηκαν.
8. «Παρδαλός = με μαυρές βούλες»¹⁸. Εννοεί το γεμάτο σημάδια από διάφορα χρώματα.
9. «Κουφάλα = μεγάλη τρύπα στον αδειανό κορμό ενός δέντρου»¹⁹. Πρόκειται για κούφιο και όχι αδειανό κορμό δέντρου.

10. Χρησιμοποιήθηκαν τα Ελληνικά Λεξικά: α) ΤΕΓΟΠΟΥΛΟΣ-ΦΥΤΡΑΚΗΣ, *Ελληνικό Λεξικό*, εκδ. Ελευθεροτυπίας, Αθήνα 1993. β) Εμμ. ΚΡΙΑΡΑΣ, *Νέο Ελληνικό Λεξικό*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1995. γ) Α. ΓΕΩΡΓΟΠΑΠΑΔΑΚΟΥ, *Το Μεγάλο Λεξικό*, εκδ. Μαλλιάρης-Παιδεία, Αθήνα 1988. δ) Δημ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, *Νέον Ορθογραφικόν, Ερμηνευτικόν Λεξικόν*, εκδ. Γιοβάνης, Αθήνα 1969. ε) Η. LIDDER - R. SCOTT, *Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης*, εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα.

11. *Αναγνωστικό*, 2 (1993), σ. 5.

12. *Ό.π.*, σ. 6.

13. *Ό.π.*, σ. 26.

14. *Αναγνωστικό* 4 (1970), σ. 298.

15. *Ό.π.*, σ. 298.

16. *Λογοτεχνικά Αναγνώσματα* 5 (1963).

17. *Αναγνωστικό* 2 (1993), σ. 45.

18. *Ό.π.*, σ. 59.

19. *Ό.π.*, σ. 63.

10. «Δεν υποχώρησε = δεν τραβήχτηκε»²⁰. Εννοεί ότι δεν οπισθοχώρησε.
11. «Ξεπλυμένο = δεν είναι καλό, όμορφο»²¹. Αναφέρεται, φυσικά, σε κάτι ξεθωριασμένο.
12. «Εξασκώ = κάνω»²². Το ρήμα εξασκώ σημαίνει εκπαιδεύω, εκγυμνάζω, εφαρμόζω θεωρητικές γνώσεις.
13. «Συντυχαίνει = συνομιλεί»²³. Αντί ανταμώνει τυχαία, συμβαίνει.
14. «Αυθάδεια = περιφρόνηση»²⁴. Η αυθάδεια σημαίνει θρασύτητα και αναίδεια. Είναι ο τρόπος που εκδηλώνει κανείς την περιφρόνηση και όχι αυτή καθαυτή η πράξη της περιφρόνησης.
15. «Ορκιζόμαστε = δίνουμε την πίστη μας, το λόγο μας»²⁵. Όταν ορκιζόμαστε δίνουμε την υπόσχεσή μας, το λόγο μας, ζητώντας συγχρόνως, γι' αυτό και τη βοήθεια του Θεού.
16. «Προγκάει = σπρώχνει, διώχνει»²⁶. Όποιος προγκάει δε σπρώχνει, αλλά διώχνει με φωνές και θόρυβο.
17. «Τρένο πολυτελείας = τρένο με ιδιαίτερη υπηρεσία, ιδιαίτερα φώτα, κουρτίνες κ.λπ.»²⁷. Εννοεί το τρένο με πολλές ανέσεις και όμορφη κατασκευή.
18. «Ανάμνηση = εντύπωση από τα περασμένα»²⁸. Δηλαδή ενθύμηση από τα περασμένα.
19. «Πρόποση = ντολί»²⁹. Ερμηνεία με την αλβανική λέξη *dolli*.
20. «Λυγαριά = είδος ιτιάς με ποικίλα κλαδιά και φτενά φύλλα»³⁰. Πρόκειται για το φυτό που με τους βλαστούς του κατασκευάζουν καλάθια και κοφίνια. Η λυγαριά δεν είναι είδος ιτιάς.
21. «Θρύλος = διήγημα των αρχαίων χρόνων, που εμπνεύστηκε ο λαός για ένα μέρος ή έναν άνθρωπο»³¹. Ο θρύλος δεν είναι διήγημα των αρχαίων χρόνων. Πρόκειται για μια αβέβαιη φήμη, ένα μύθο, μια προφορική παράδοση που μεταδίδεται από γενιά σε γενιά.

20. Ο.π., σ. 87.

21. Ο.π., σ. 89.

22. Αναγνωστικό 4 (1970), σ. 298.

23. Αναγνωστικό 3 (1989), σ. 31.

24. Λογοτεχνικά Αναγνώσματα 5 (1978), σ. 175.

25. Αναγνωστικό 2 (1993), σ. 95.

26. Ο.π., σ. 136.

27. Αναγνωστικό 3 (1993), σ. 99.

28. Ο.π., σ. 136.

29. Λογοτεχνικά Αναγνώσματα 8 (1993), σ. 61.

30. Αναγνωστικό 4 (1993), σ. 25.

31. Αναγνωστικό 4 (1987), σ. 53.

22. «Κανονιοβολισμός = ο κρότος που κάνουν τα κανόνια ύστερα από κάθε βολή»³². Κανονιοβολισμός δεν είναι ο κρότος μα η ίδια η βολή του πυροβόλου όπλου, που οπωσδήποτε συνοδεύεται από κρότο.

23. «Σύγκρουση = επίθεση, συμπλοκή»³³. Η σύγκρουση δεν είναι επίθεση, γιατί κατά τη σύγκρουση δύο σώματα κινούνται αντίθετα, πράγμα που δε συμβαίνει στην επίθεση. Η σύγκρουση είναι συμπλοκή.

24. «Υπεξαιρώ = αφαιρώ, παίρνω ένα ξένο πράγμα»³⁴. Η υπεξαίρεση είναι αφαίρεση ξένου πράγματος που μας εμπιστεύτηκαν για φύλαξη.

25. «Γόητρο = εμφάνιση που προξενεί εντύπωση ή σεβασμό»³⁵. Το γόητρο σχετίζεται με το μέσο ή τον τρόπο με τον οποίο κάποιος μαγεύει-σαγηνεύει τους άλλους. Και φυσικά αυτός που έχει γόητρο διακρίνεται για το κέρος και την αίγλη.

B. Λάθη στη χρήση των λέξεων

1. «**Παροιμίες** φτιάχνουν και οι σοφοί άνθρωποι.»³⁶ Αντί: Ρητά φτιάχνουν και οι σοφοί άνθρωποι.

2. «Όταν έφευγαν ένας από τους φίλους επιφόρτισε τον Τόμκα μ' ένα **καθήκον**.»³⁷ Εννοεί ότι τον επιφόρτισε με μια αποστολή. Το καθήκον έχει σχέση με το ηθικό χρέος. Η αποστολή αναφέρεται σε ένα σημαντικό έργο που είναι υπό εκτέλεση. Ακόμη και για τις σχολικές εργασίες χρησιμοποιείται η λέξη καθήκον.

3. «Ποιος σου τα μαθαίνει αυτά τα παραμύθια; του **αντιμίλησε** η μητέρα.»³⁸ Αντί: ... του είπε η μητέρα. Το αντιμιλώ σημαίνει φέρνω αντιρρήσεις.

4. «... αρομιάζω τα στάρια, τα **κηπικά** και τα οπωρικά.»³⁹ Αναφέρεται προφανώς στα κηπευτικά προϊόντα.

5. «... στους κάμπους **βογγάνε** τα τρακτέρ και τα βόδια οργώνουν νέα εδάφη.»⁴⁰ Το ρήμα βογκώ χρησιμοποιείται για να εκφράσει στεναγμούς από ψυχικό ή σωματικό άλγος.

32. Αναγνωστικό 4 (1993), σ. 94.

33. Λογοτεχνικά Αναγνώσματα 4 (1973), σ. 45.

34. Λογοτεχνικά Αναγνώσματα 7 (1986), σ. 49.

35. Λογοτεχνικά Αναγνώσματα 5 (1978), σ. 32.

36. Αναγνωστικό 2 (1993), σ. 57.

37. Ό.π., σ. 64.

38. Ό.π., σ. 80.

39. Ό.π., σ. 80.

40. Ό.π., σ. 82.

6. «Τον καιρό μου **βουίζουν** οι χαρούμενες φωνές των παιδιών, όταν παίζουν με τους αφρούς των θαλασσινών κυμάτων.»⁴¹ Αντί: ... ακούονται οι χαρούμενες φωνές των παιδιών.

7. «Πώς **συμβουλευέστε** μεταξύ σας για τα μαθήματα;»⁴² Αντί: Πώς συνεργάζεστε για τα μαθήματα με τους συμμαθητές σας;

8. «Τα **είδε** σκούρα.»⁴³ Αντί: Τα βρήκε σκούρα.

9. «**Ξημέρωσαν** τα ζώα.»⁴⁴ Αντί: Ξημέρωσαν τα ζώα.

10. «**Βρόντησαν** την πόρτα του εργαστηρίου.»⁴⁵ Αντί: Χτύπησαν την πόρτα του εργαστηρίου.

11. «Γιατί **τάραξαν** την ουρά τους τα σκυλάκια;»⁴⁶ Αντί: Γιατί κούνησαν την ουρά τους τα σκυλάκια;

12. «Τα παιδιά **όλων** των ηλικιών μαζεύονταν εκεί και οργάνωναν συναντήσεις από τις διαφορετικές.»⁴⁷ Δηλαδή τα παιδιά όλων των ηλικιών μαζεύονταν εκεί και οργάνωναν κάθε είδους αθλητικές δραστηριότητες.

13. «Ύστερα από λίγο τα δύο πλοία **πιασμένα** γερά το ένα με τ' άλλο...»⁴⁸ Αντί: Ύστερα από λίγο τα δύο πλοία δεμένα γερά το ένα με τ' άλλο...

14. «Ύστερα ο Κολ Ουίνα στράφηκε στους **γαμήλιους**.»⁴⁹ Δηλαδή στράφηκε προς τους προσκαλεσμένους.

15. «Το γαϊδούρι **τάραξε** μια φορά τα μεγάλα αυτιά του και ρώτησε.»⁵⁰ Αντί: Το γαϊδούρι κούνησε μια φορά τα μεγάλα αυτιά του και ρώτησε.

16. «Ο Μίδας χρειάστηκε να πάει πάλι στο μάγο να του αφαιρέσει **τούτο το προνόμιο**, που ό,τι έπιανε γινόταν χρυσός.»⁵¹ Όπως γίνεται φανερό γίνεται λόγος για τη δυνατότητα που απέκτησε ο Μίδας να κάνει χρυσό ό,τι έπιανε. Το προνόμιο είναι ένα εγγενές αλλά και χρήσιμο χάρισμα, το οποίο ο Μίδας δεν είχε. Ο Μίδας απέκτησε μόνο μια επιζήμια δυνατότητα.

17. «Ο Ναϊμ έγραψε πολλά βιβλία με ποιήματα και διάφορα **γραπτά** για τα βιβλία που χρησιμοποιούσαν τα πρώτα αλβανικά σχολεία.»⁵² Προφανώς

41. Ο.π., σ. 82.

42. Ο.π., σ. 115.

43. Αναγνωστικό 2 (1993), σ. 19.

44. Ο.π., σ. 37.

45. Ο.π., σ. 141.

46. Ο.π., σ. 140.

47. Αναγνωστικό 3 (1993), σ. 4.

48. Ο.π., σ. 27.

49. Ο.π., σ. 48.

50. Ο.π., σ. 73.

51. Αναγνωστικό 3 (1993), σ. 125.

52. Αναγνωστικό 4 (1987), σ. 6.

αναφέρεται στα κείμενα που χρησιμοποιούσαν τα πρώτα αλβανικά σχολεία.

18. «*Η φωνή του παιδιού ακουγόταν ξάστερη.*»⁵³ Δηλαδή η φωνή του παιδιού ακουγόταν ξεκάθαρα.

19. «*Η φωτιά έπεσε πάνω στο ξερό χορτάρι και η φλόγα μεγάλωνε και έτρεχε προς τους θάμνους σάμπως να είχε ξεσπάσει θύελλα.*»⁵⁴ Όπως είναι γνωστό, η θύελλα είναι άνεμος με βροχή, άρα δεν πρόκειται για θύελλα.

20. «*Τούτα τα δημιουργήματα λέγονται λαογραφία. Στη λαογραφία συγκαταλέγονται επίσης οι μουσικές μελωδίες και οι χοροί.*»⁵⁵ Αντί: Μ' αυτά τα δημιουργήματα ασχολείται η λαογραφία. Η λαογραφία ερευνά, επίσης, τις μουσικές μελωδίες και τους λαϊκούς χορούς.

21. «*Πότε οι Βουρκάρηδες, συνειδητοποιήθηκαν για οργανωμένη αντίσταση ενάντια στους μπέηδες και τους αγάδες.*»⁵⁶ Δηλαδή, πότε οι κάτοικοι του Βούρκου συνειδητοποίησαν ότι ήταν αναγκαία η οργάνωση αντίστασης εναντίον των μπέηδων και των αγάδων.

22. «*Αναστέναξε βαθιά και είπε με φωνή ραγισμένη, που μόλις ακουγότανε.*»⁵⁷ Αντί: Αναστέναξε βαθιά και είπε με φωνή τρεμάμενη, που μόλις ακουγόταν.

23. «*Περιγράψτε το ηθικό πορτρέτο του Σκεντέρμπεη, με βάση το λόγο που αυτός εκφώνησε.*»⁵⁸ Αντί: Να χαρακτηρίσετε το ήθος του Σκεντέρμπεη, με βάση το λόγο που αυτός εκφώνησε.

24. «*Προσέξτε τον τόνο όταν διαβάσετε κι έχετε υπόψη σας αν είναι ευχή, ερώτηση , ενθάρρυνση για ενέργεια, απορία και κακοφανισμός ...*»⁵⁹ Αντί: Προσέξτε τον τόνο της φωνής όταν διαβάσετε κι έχετε υπόψη αν αυτό που διαβάσετε είναι ευχή, ερώτηση, παρότρυνση για δράση απορία και δυσαρέσκεια

25. «*Το αθράκι, σαν πυρωμένο που είναι, ρίχτηκε με ορμή πάνω στο άχυρο. Ναι αλλά στη μέση του γεφυριού φοβήθηκε από το γουργουρητό και δεν έκανε μπρος.*»⁶⁰ Αντί: Το αθράκι, πυρωμένο όπως ήταν, πήδησε με ορμή πάνω στο άχυρο. Στη μέση όμως του γεφυριού φοβήθηκε από το θόρυβο των νερών του λάκκου και δεν έκανε εμπρός.

53. Ό.π., σ. 17.

54. Ό.π., σ. 32.

55. Λογοτεχνικά Αναγνώσματα 5 (1984), σ. 4.

56. Λογοτεχνικά Αναγνώσματα 7 (1986), σ. 110.

57. Ό.π., σ. 11.

58. Λογοτεχνικά Αναγνώσματα 8 (1994), σ. 44.

59. Αναγνωστικό 4 (1994), σ. 57.

60. Αναγνωστικό 3 (1994), σ. 123.

Από τα παραπάνω ενδεικτικά παραδείγματα, γίνεται φανερό το επίπεδο της λεκτικής επικοινωνίας που πραγματοποιείται μέσα στην τάξη των μειονοτικών σχολείων. Κρίνεται, λοιπόν, σκόπιμο να τονιστεί η σημασία που έχει η άρση της νοηματικής δυσκολίας των λέξεων που χρησιμοποιούνται στα αναγνωστικά βιβλία. Επίσης, το σχολείο είναι επιτακτικό να εργαστεί προς την κατεύθυνση του εμπλουτισμού του λεξιλογίου των μαθητών. Όσο πιο διευρυμένο λεξιλόγιο διαθέτει ο μαθητής τόσο πιο εύκολα αποκωδικοποιεί το νόημα του κειμένου και κατανοεί λεπτές εννοιολογικές αποχρώσεις σε σύντομο χρονικό διάστημα. Το σχολείο θα πετύχει τον εμπλουτισμό του λεξιλογίου με τη συστηματική, σημασιολογική και ετυμολογική επεξεργασία έστω και λίγων συχνόχρηστων λέξεων σε κάθε μάθημα γλωσσικής διδασκαλίας.

Η καθημερινή συστηματική επεξεργασία των λίγων αυτών λέξεων, χωρίς το μάθημα να χάνει το ενδιαφέρον του, μπορεί να περιλαμβάνει: Κατανόηση της λέξης με βάση τα συμφραζόμενα. Εύρεση των συνθετικών της λέξης και άλλων ομόρριζων λέξεων που απαρτίζουν την ίδια γλωσσική οικογένεια. Μεθοδική σπουδή των συνωνύμων, αντιθέτων, συνθέτων, ομωνύμων, παρωνύμων, παραγώγων. Κυριολεκτική και μεταφορική χρήση των λέξεων. Τοποθέτηση των λέξεων σε ασυμπλήρωτες προτάσεις⁶¹. Δημιουργική επαφή των μαθητών με τις «βασικές ρίζες-έννοιες» της ελληνικής γλώσσας, όπως το *άγω*, το *ίστημι* (στα-/στη-), το *τίθημι* (θη-/θε-), το *γιγνώσκω* (γνω-), το *βάλλω* (βαλ-/βλη-)⁶² κ.ά., για να μπορέσουν να κατανοήσουν, ετυμολογικά και σημασιολογικά, λέξεις όπως *αγωγή-αγωγήμος*, *στάση-στατικός-στήμονας-στημόνι*, *θέση-θεσμός-θηκη*, *γνώση-γνωστός-γνωστικός*, *βλήμα-βαλτός* κ.λπ.

Η διδασκαλία του λεξιλογικού πλούτου που έχει ο νεοελληνικός λόγος μπορεί να γίνει μέσα από διάφορα εύχρηστα και ευχάριστα κείμενα και με τη συνεχή γόνιμη και δημιουργική συζήτηση με τους μαθητές. Προσπάθειες που έχουν ως στόχο να αποθησαυρίσουν λέξεις στη μνήμη των μαθητών, συνήθως δεν αποβαίνουν αποτελεσματικές, γιατί η γλώσσα είναι συνέπεια

61. Ηλ. ΜΑΤΣΑΓΟΥΡΑΣ, «Η λεξιλογική επεξεργασία των αναγνωστικών κειμένων», περ. *Γλώσσα*, τεύχ. 5, Αθήνα 1984, σσ. 53-57, 55. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Η διδασκαλία του γλωσσικού μαθήματος στο Δημοτικό Σχολείο: Διαπιστώσεις και προτάσεις», περ. *Γλώσσα*, τεύχ. 17 (1988), σσ. 20-36, 25.

62. Γ. ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ, «Στις ρίζες των λέξεων», εφημ. *Το Βήμα* της 21-1-1990, σ. 60, 74. Βλ. Μιχ. ΒΑΜΒΟΥΚΑ, *Η αναγνώριση των σημασιακών σχέσεων των λέξεων από μαθητές δημοτικού σχολείου*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1992, σ. 9. ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΓΛΩΣΣΙΚΟΣ ΟΜΙΛΟΣ, *Ελληνική Γλώσσα*, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1986.

της «λεκτικής αλληλενέργειας»⁶³ των μαθητών μέσα και έξω από το σχολείο. Η οικειοποίηση και η χρήση του εκφραστικού πλούτου της νεοελληνικής γλώσσας είναι μια σύνθετη και απαιτητική δραστηριότητα. Το καλό παιδικό βιβλίο είναι ένα μεγάλο σχολείο που μπορεί να εμποδίσει την υποβάθμιση του λόγου και την εκφραστική ένδεια που είναι φυσικό να παρατηρείται στους ελληνικής καταγωγής Αλβανούς μαθητές.

6.1.2 Ιδιότυπες και ξενικές λέξεις και εκφράσεις στα αναγνωστικά βιβλία

Όπως κάθε ομιλούμενη γλώσσα, έτσι και η ελληνική εξελίσσεται σύμφωνα με τους δικούς της γλωσσικούς κανόνες. Η διαρκής αυτή εξέλιξη είναι μορφολογική και λεκτικοσυντακτική. Και είναι εύλογο οι αλλαγές αυτές της γλώσσας να επηρεάζονται από την ιστορία και τον πολιτισμό της κοινωνίας μέσα στην οποία η γλώσσα διαμορφώνεται.

Η αλβανική εθνότητα υπήρξε για 500 χρόνια υπόδουλη στους Τούρκους. Κατά τη μακραίωνη οθωμανική δουλεία οι γλώσσες που μιλιόνταν στη σημερινή Αλβανία, υπέστησαν την επίδραση της γλώσσας των Τούρκων κατακτητών. Το ίδιο είχε συμβεί και με την ελληνική γλώσσα που μιλιόνταν στον ελλαδικό χώρο. Όμως, η καθαρρεύουσα που καθιέρωσε το ελεύθερο ελληνικό κράτος μετά την απελευθέρωσή του, είχε και τα θετικά της αποτελέσματα. Συνέβαλε στον εξελληνισμό του λεξιλογίου από τις πολλές τουρκικές λέξεις που κληροδότησε η τουρκοκρατία στη γλώσσα μας⁶⁴. Η ελληνική γλώσσα που ομιλείται στη Νότια Αλβανία δεν κατέστη δυνατό να εξελληνίσει το λεξιλόγιό της από τις τουρκικές λέξεις, όπως φαίνεται από τη χρήση τέτοιων λέξεων ακόμη και στη γραπτή γλώσσα των μεταπολεμικών αναγνωστικών βιβλίων.

Από την άλλη πλευρά η ολιγόχρονη ανεξάρτητη εθνική πορεία της Αλβανίας, την οδήγησε σε εθνικιστικές υπερβολές στην προσπάθειά της, ενδεχομένως, να δημιουργήσει την επιβεβλημένη εθνική ταυτότητα στα μέλη της αλβανικής κοινωνίας, στα οποία ανήκει και η ελληνική μειονότητα. Έτσι οι συχνές αναφορές σε θέματα που σχετίζονται με τον «εθνικοαπελευθερωτι-

63. I. ΒΑΚΗΤΙΝΕ (V. Volochinov), *Le marxisme et la philosophie du langage*, eb. de minuit, 1977, σ. 136 από παραπομπή Θ. ΑΝΘΟΓΑΛΙΔΟΥ, *Εισαγωγή στη διδακτική της γλώσσας και της λογοτεχνίας* (Παραδόσεις), Ιωάννινα 1987.

64. Δημ. ΤΟΜΠΑΙΔΗ, *Επιτομή της ιστορίας της ελληνικής γλώσσας*, ΟΕΔΒ, Αθήνα, σ. 54. J. FISKE - J. HARTLEY, *Η γλώσσα της τηλεόρασης*, εκδ. Επικοινωνία και Κουλτούρα, Αθήνα 1992.

κό αγώνα» και που υπάρχουν στα αναγνωστικά της βιβλία αλλά και στα μεταφρασμένα αναγνωστικά της ελληνικής μειονότητας, είναι φυσικό να συντέιναν στη λεξιλογική διαμόρφωση της ελληνικής γλώσσας στη Νότια Αλβανία.

Παράλληλα το κοινωνικοπολιτικό σύστημα που επικράτησε μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο απαιτούσε προβολή και στήριξη. Και όπως έλεγε ο Γκράμσι⁶⁵ κάθε κοσμοαντίληψη ακολουθείται και από τη φάση της αποσάθρωσης. Κατά την τελευταία αυτή φάση της αποσάθρωσης οι διάφορες κοσμοθεωρίες καθίστανται αντιδραστικές και απαιτούν εντονότερη ιδεολογική στήριξη. Το ίδιο συνέβη και με το καθεστώς της Αλβανίας. Την αρχική περίοδο της επικράτησης της ιδεολογίας διαδέχτηκε η φάση της σταθερότητας και στο τέλος η φάση της κρίσης. Έτσι οι υπεύθυνοι του αλβανικού καθεστώτος χρειάστηκε, μετά τη δεκαετία του 1960 τουλάχιστο, να αναφέρονται διαρκώς στη «σοσιαλιστική οικοδόμηση» ακόμη και μέσα από τα αναγνωστικά βιβλία. Οι γλωσσικοί όροι που επιστρατεύτηκαν για το σκοπό αυτό, έχουν υπεισέλθει βαθμιαία στους άδηλους μηχανισμούς διαμόρφωσης της γλώσσας που χρησιμοποιεί η μειονότητα.

Στις επόμενες σελίδες ακολουθεί απάνθισμα από ιδιότυπες και ξενικές λέξεις και φράσεις, που συναντά κανείς στα μεταπολεμικά αναγνωστικά της ελληνικής μειονότητας. Οι λέξεις αυτές σχετίζονται με τον «εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα» των Αλβανών και με την προσπάθεια της «σοσιαλιστικής οικοδόμησης» στην Αλβανία.

Α'. Ιδιότυπες φράσεις των αναγνωστικών βιβλίων

1. «Του ρίχτηκε αμέσως από τον κοντό.»⁶⁶ Δηλαδή του ρίχτηκε αμέσως πάνω του.

2. «Η γριούλα βρέθηκε στενά και μαρτύρησε.»⁶⁷ Αντί: Βρέθηκε σε δύσκολη θέση και μαρτύρησε.

3. «Εδώ θα μπορούσα να πάρω ένα τροπάρι ύπνο.»⁶⁸ Εννοεί ότι θα μπορούσε να κοιμηθεί λίγο.

65. Βλ. Ευτ. ΜΠΙΤΣΑΚΗ, *Θεωρία και Πράξη, προβλήματα φιλοσοφίας του ανθρώπου*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1983, σ. 106. Η έντονη προσπάθεια για την ιδεολογική στήριξη του καθεστώτος, όπως αποτυπώνεται στα αναγνωστικά βιβλία, θα φανεί κατά τη διαπραγμάτευση του θέματος της ιδεολογίας.

66. *Αναγνωστικό 2* (1993), σ. 86.

67. *Αναγνωστικό 4* (1993), σ. 25.

68. *Ό.π.*, σ. 28.

4. «Ο Πύλιος θέλει να γίνει οδηγός, να πιάσει το ποδάρι του πατέρα του σαν βγει κείνος στη σύνταξη.»⁶⁹ Αντί: Ο Πήλιος θέλει να γίνει οδηγός, να πιάσει τη δουλειά του πατέρα του σαν εκείνος βγει στη σύνταξη.

5. «Του είχε μετρήσει τα εφτά στη μέση στο Παρίσι, όπου ο πασάς έκανε παζαρέματα σε βάρος της Αλβανίας.»⁷⁰ Δηλαδή τον είχε πυροβολήσει με εφτά σφαίρες.

6. «Ποτέ δεν έκλεινε ο ύπνος τα μάτια του.»⁷¹ Εννοεί ότι δεν τον έπιανε ο ύπνος.

7. «Φέξαν οι άνθρωποι απ' τη συλλογή.»⁷² Δηλαδή αδυνάτισαν από τις επίμονες σκέψεις.

8. «Της έρχονταν ζόρι να τους πέφτει στο λαιμό, γι' αυτό περνούσε δύσκολη ζωή.»⁷³ Αντί: Της ερχόταν άσχημα να υποχρεώνεται και γι' αυτό περνούσε δύσκολη ζωή.

9. «Αλλά ξανά ο Σελίμ του έγινε πλάτης.»⁷⁴ Αναφέρεται στη βοήθεια που του πρόσφερε ο Σελίμ.

10. «Βρε εσύ, τάιζε μια φορά αυτή τη φλογέρα σου!»⁷⁵ Δηλαδή παίξε μια φορά αυτή τη φλογέρα σου.

11. «Μόνο εσύ έχεις κεφάλι; Πες μου, τι πρόχει να κάνω.»⁷⁶ Αντί: Μόνο εσύ μπορείς να επιμένεις;

12. «Τώρα για τώρα το μόνο που μ' έκανε να την αγαπώ ήταν η σοκολάτα που μου έδωσε στο τρένο.»⁷⁷ Δηλαδή ως τότε, το μόνο που μ' έκανε να την αγαπώ ήταν η σοκολάτα που μου έδωσε στο τρένο. (Μετάφραση από το αλβανικό *Tani për tani*).

13. «Τέλος, για να μην τα μακραίνουμε.»⁷⁸ Δηλαδή να μην τα πολυλογούμε.

69. Ό.π., σ. 86.

70. Ό.π., σ. 143.

71. Λογοτεχνικά Αναγνώσματα 5 (1993), σ. 9.

72. Ό.π., σ. 74.

73. Λογοτεχνικά Αναγνώσματα 6 (1993), σ. 10.

74. Λογοτεχνικά Αναγνώσματα 7 (1993), σ. 99.

75. Ό.π., σ. 99.

76. Ό.π., σ. 94.

77. Αναγνωστικό 3 (1993), σ. 147.

78. Αναγνωστικό 4 (1994), σ. 1.

Β'. Λέξεις των αναγνωστικών βιβλίων που σχετίζονται με τον «εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα»

1. Γιορντάνι (τουρκ. *yordan*) = ζωνάρι με φυσέκια⁷⁹.
2. Κιαφίρ (τουρκ.) = κακός⁸⁰.
3. Άλικο (τουρκ. *al*) = βαθυκόκκινο⁸¹.
4. Κεχαγιάς (τουρκ. *kahya*) = διαχειριστής, τοποτηρητής⁸².
5. Κουρμπάνι (τουρκ. *kurban*) = θυσία⁸³.
6. Ουρρά = αέρα⁸⁴.
7. Καπανταής (καπετάν+*dayi*/τουρκ.) = ψευτοπαλικαράς⁸⁵.
8. Δουρώ (βεν., αλβ. *duroj*) = αντέχω⁸⁶.
9. Κουεστόρης = διευθυντής ασφαλείας⁸⁷.
10. Μπασμπουζούκος = άνθρωπος ασύδοτος⁸⁸.
11. Καραμπινιέρος (ιταλ. *carabiniere*) = Ιταλός χωροφύλακας⁸⁹.
12. Μπούστο (ιταλ. *busto*) = προτομή⁹⁰.
13. Σούμπασης = Τούρκος τοπικός άρχοντας⁹¹.
14. Αρχιβεκιλχάρτζης = αρχηγός της επιμελητείας, της υπηρεσίας για τον εφοδιασμό του τουρκικού στρατού με τρόφιμα και άλλα είδη⁹².
15. Αγιουτάντης (αλβ. *adjutant*) = υπασπιστής⁹³.
16. Σαντζάκμπεης = διοικητής επαρχίας⁹⁴.
17. Τζανταρμάς = χωροφύλακας⁹⁵.
18. Παρτιζάνος (γαλλ. *partisan*, αλβ. *partizan*) = αντάρτης⁹⁶.

79. Λογοτεχνικά Αναγνώσματα 5 (1963), σ. 66.

80. Λογοτεχνικά Αναγνώσματα 6 (1969), σ. 41.

81. Λογοτεχνικά Αναγνώσματα 5 (1963), σ. 111.

82. Ανθολογία 5 (1956), σ. 297.

83. Ο.π., σ. 298.

84. Ο.π., σ. 300.

85. Λογοτεχνικά Αναγνώσματα 4 (1973), σ. 127.

86. Ο.π., σ. 60.

87. Ο.π., σ. 64.

88. Λογοτεχνικά Αναγνώσματα 7 (1986), σ. 20.

89. Λογοτεχνικά Αναγνώσματα 4 (1986), σ. 5.

90. Αναγνωστικό 3 (1970), σ. 71.

91. Λογοτεχνικά Αναγνώσματα 6 (1965), σ. 110.

92. Λογοτεχνικά Αναγνώσματα 8 (1983), σ. 72.

93. Ο.π., σ. 73.

94. Ο.π., σ. 73.

95. Αναγνωστικό 3 (1993), σ. 105.

96. Αναγνωστικό 4 (1993), σ. 18.

19. Κομισάριος (λατ. *commisarius*, αλβ. *komisar*) = επίτροπος⁹⁷.
20. Μπαλίστας (αλβ. *Balli Komretar*) = οπαδός εθνικού μετώπου⁹⁸.
21. Γιουρούσι (τουρκ. *yürüyüs*) = έφοδος⁹⁹.
22. Μπεντένι (τουρκ. *beden*) = έπαλξη του φρουρίου¹⁰⁰.
23. Μουσκετιέρος (αλβ. *mosketier*) = οπλίτης, στρατιωτικός της γαλλικής φρουράς 200 χρόνια πριν¹⁰¹.
24. Τσέτα (αλβ. *çeta*) = αντάρτικες ομάδες¹⁰².
25. Επιθετιστής = αυτός που κάνει επίθεση¹⁰³.

Γ'. Λέξεις των αναγνωστικών βιβλίων που σχετίζονται με τη σοσιαλιστική οικοδόμηση

1. Οργοτόμος = εκείνος που διευθύνει αγροτικές δουλειές, πρωτοπόρος αγρότης¹⁰⁴.
2. Κεσάτι (τουρκ. *Kesat*) = ανεργία¹⁰⁵.
3. Μιναδόρος (βεν. *minadore*, αλβ. *minator*) = ειδικός εργάτης για το άνοιγμα υπονόμων¹⁰⁶.
4. Πιονέρης (αλβ. *pioner*) = πρωτοπόρος σε κοινωνικούς και πνευματικούς αγώνες¹⁰⁷.
5. Φεστιβαλίστες = καλλιτέχνες¹⁰⁸.
6. Κομπάιν (αλβ. *kombajné*) = η θεριστική και αλωνιστική μηχανή¹⁰⁹.
7. Κουλιάκος (ρωσ.) = πλούσιος χωρικός που εκμεταλλευόταν τη δουλειά των άλλων¹¹⁰.
8. Μπουρζουάς (γαλλ. *bourgeois*) = αστός, πλούσιος, εκμεταλλευτής¹¹¹.

97. Ο.π., σ. 18.

98. Ο.π., σ. 44.

99. Ο.π., σ. 55.

100. Ο.π., σ. 56.

101. Ο.π., σ. 78.

102. Ο.π., σ. 63.

103. *Λογοτεχνικά Αναγνώσματα* 7 (1993), σ. 24.

104. *Ανθολογία* 5 (1956), σ. 300.

105. *Λογοτεχνικά Αναγνώσματα* 6 (1969), σ. 149.

106. *Αναγνωστικό* 4 (1993), σ. 39.

107. Ο.π., σ. 3.

108. Ο.π., σ. 125.

109. *Αναγνωστικό* 5 (1993), σ. 165.

110. *Αναγνωστικό* 3 (1989), σ. 173.

111. *Λογοτεχνικά Αναγνώσματα* 4 (1986), σ. 5.

9. *Τοκμάκι* (τουρκ. *tokmak*) = ξύλινο σφυρί¹¹².
10. *Σόντα* (αλβ. *sondë*) = γεωτρύπανο¹¹³.
11. *Ουντάρνικος* = τιμητικός τίτλος που δίνεται σε διακεκριμένους στη δουλειά, πρωτοπόρους¹¹⁴.
12. *Μπεξής* (αλβ. *bekçi*) = αγροφύλακας¹¹⁵.
13. *Κομσομόλ* = κομμουνιστική οργάνωση νεολαίας της Σοβιετικής Ένωσης¹¹⁶.
14. *Αλισβερίσι* (τουρκ. *alisverisi*) = πάρε-δώσε¹¹⁷.
15. *Ρεβιζιονισμός* (γαλ. *revisionisme*, αλβ. *revizionizmi*) = αστική, αντιδραστική, αντεπιστημονική θεωρία, εχθρική προς τα συμφέροντα της εργατικής τάξης¹¹⁸.

Δ'. Άλλες ιδιότυπες και ξενικές λέξεις των αναγνωστικών βιβλίων

1. *Μπροστέλα* = ποδιά¹¹⁹.
2. *Γημάρι* = το τέταρτο του στρέμματος, ένα μέρος του κήπου¹²⁰.
3. *Λιοτήρι* = το φυτό ήλιος (ήλιος + τηράω)¹²¹.
4. *Τζελέπι* = κτηνοτροφικός φόρος¹²².
5. *Κυρατζής* = αγωγιάτης¹²³.
6. *Λινάτσα* = ουρά σκύλου¹²⁴.
7. *Κοπήρας* = ξύστρα¹²⁵.
8. *Σγούλωσαν* = τρύπωσαν¹²⁶.
9. *Πανώδρομα* = από το πάνω μέρος του δρόμου.
Κατώδρομα = από το κάτω μέρος του δρόμου¹²⁷.

113. Αναγνωστικό 3 (1970), σ. 98.

114. Αναγνωστικό 2 (1971), σ. 90.

115. Λογοτεχνικά Αναγνώσματα 6 (1965), σ. 110.

116. Λογοτεχνικά Αναγνώσματα 6 (1961), σ. 154.

117. Λογοτεχνικά Αναγνώσματα 5 (1993), σ. 46.

118. Λογοτεχνικά Αναγνώσματα 5 (1980), σ. 6.

119. Αναγνωστικό 4 (1993), σ. 10.

120. Αναγνωστικό 3 (1993), σ. 105.

121. Ό.π., σ. 109.

122. Λογοτεχνικά Αναγνώσματα 5 (1963), σ. 73.

123. Ανθολογία 5 (1956), σ. 298.

124. Ό.π., σ. 298.

125. Αναγνωστικό 2 (1993), σ. 33.

126. Ό.π., σ. 47.

127. Ό.π., σ. 53.

10. *Οτρά* = μεταξωτά νήματα που κεντούσαν τα νυφιάτικα ρούχα¹²⁸.
11. *Ποστακιά* = πρόβειο δέρμα που στρώνουν καταγής και κάθονται ή κοιμούνται¹²⁹.
12. *Τουμάνια* = μακριά παντελόνια¹³⁰.
13. *Άρπαγας* = γεράκι¹³¹.
14. *Ομπρελοπάνι* = ομπρέλλα¹³².
15. *Μπούκα* (λατ. *bucca*) = είσοδος¹³³.
16. *Λούτσα* (σλαβ. *luz*) = κοιλότητα εδάφους¹³⁴.
17. *Φάρμα* (αγγλ. *farma*) = αγρόκτημα¹³⁵.
18. *Τορβάς* (τουρκ. *torba*) = σάκος¹³⁶.
19. *Μετωρίζονται* = λένε αστεία¹³⁷.
20. *Χαϊρλί* (τουρκ. *hayir*) = χαρμόσυνη είδηση, προκοπή¹³⁸.
21. *Φελί* (λατ. *ofella*) = κομμάτι ψωμιού, πίτας¹³⁹.
22. *Μπρούτσα* (αλβ. *bruc*) = κάπα¹⁴⁰.
23. *Νταμπλάς* (τουρκ. *damla*) = αποπληξία¹⁴¹.
24. *Στεργιοκέφαλος* = ισχυρογνώμονας¹⁴².
25. *Σαμοβάρι* (ρωσ. *samonar*) = ειδικό δοχείο που βάζουν τσάι¹⁴³.
26. *Περάτης* = ξύλο που το περνούν απ' την πόρτα για να την κλείσουν¹⁴⁴.
27. *Ριτζιά* (τουρκ.) = παράκληση¹⁴⁵.
28. *Λιόντας* = λιοντάρι¹⁴⁶.
29. *Ρωσιομάλλα* = ξανθομάλλα¹⁴⁷.

128. *Ανθολογία* 5 (1956), σ. 300.

129. *Ο.π.*, σ. 300.

130. *Ο.π.*, σ. 303.

131. *Αναγνωστικό* 2 (1993), σ. 86.

132. *Ο.π.*, σ. 74.

133. *Αναγνωστικό* 3 (1993), σ. 81.

134. *Ο.π.*, σ. 83.

135. *Ο.π.*, σ. 83.

136. *Ο.π.*, σ. 92.

137. *Λογοτεχνικά Αναγνώσματα* 7 (1962), σ. 174.

138. *Λογοτεχνικά Αναγνώσματα* 6 (1978), σ. 15.

139. *Αναγνωστικό* 3 (1993), σ. 119.

140. *Ο.π.*, σ. 135.

141. *Ο.π.*, σ. 141.

142. *Ο.π.*, σ. 150.

143. *Λογοτεχνικά Αναγνώσματα* 6 (1978), σ. 125.

144. *Λογοτεχνικά Αναγνώσματα* 6 (1969), σ. 145.

145. *Ο.π.*, σ. 149.

146. *Ο.π.*, σ. 165.

147. *Αναγνωστικό* 4 (1994).

30. Κοτζάμ (τουρκ. *kocam*) = τόσο μεγάλος¹⁴⁸.
 31. Μονοψυχής = με μια ανάσα¹⁴⁹.
 32. Μεταβιάς = με δυσκολία¹⁵⁰.
 33. Μαλεσόρος (αλβ. *malësor*) = ορεινός¹⁵¹.
 34. Ψίχι (λατ. *obsequium*) = γαμήλια πομπή¹⁵².
 35. Διαγουμιστής = άρπαγας, ληστής¹⁵³.
 36. Ζουζάρι (αλβ. *zuzar*) = παλιάνθρωπος¹⁵⁴.
 37. Κατσάκης (αλβ. *kaçak*) = λαθρέμπορος¹⁵⁵.
 38. Πλόσκα (σλαβ. *ploska*) = φλασκή, ξύλινο δοχείο που βάζουμε κρασί¹⁵⁶.
 39. Νείρεται = ονειρεύεται¹⁵⁷.
 40. Πελερίνα (γαλλ. *pelerine*) = μπέρτα¹⁵⁸.
 41. Μπραχτισμένος = εγκαταλειμμένος, παρατημένος¹⁵⁹.
 42. Ροδαριά = τριανταφυλλιά¹⁶⁰.
 43. Ζεμπίλι (τουρκ. *zempil*) = σακί από πλεκτή ψάθα, από λουριδες υφάσματος ή δέρματος, που χρησιμοποιείται για ψώνια¹⁶¹.
 44. Καρβάνι = ομάδα ανθρώπων που ταξιδεύουν με άλογα ή μουλάρια¹⁶².
 45. Τουρμπές = μωαμεθανικός τάφος που οι πιστοί τον θεωρούσαν ιερό, γιατί ήταν θαμμένος τάχα κάποιος άγιος¹⁶³.
 46. Τσαχπίνης (τουρκ. *çarhın*) = πονηρός¹⁶⁴.
 47. Τσανάκι (τουρκ. και αλβ. *çanak*) = αχρείος¹⁶⁵.
 48. Οβορός (σλαβ. *obor*, αλβ. *obor* = αυλή) = η περιφραξη της αυλής¹⁶⁶.

148. Αναγνωστικό 4 (1993), σ. 10.

149. Ό.π., σ. 10.

150. Ό.π., σ. 10.

151. Ό.π., σ. 30.

152. Λογοτεχνικά Αναγνώσματα 6 (1993), σ. 16.

153. Λογοτεχνικά Αναγνώσματα 7 (1988), σ. 22.

154. Ό.π., σ. 30.

155. Λογοτεχνικά Αναγνώσματα 8 (1987), σ. 200.

156. Λογοτεχνικά Αναγνώσματα 6 (1993), σ. 16.

157. Λογοτεχνικά Αναγνώσματα 7 (1993), σ. 5.

158. Ό.π., σ. 59.

159. Αναγνωστικό 3 (1977), σ. 26.

160. Ό.π., σ. 48.

161. Αναγνωστικό 3 (1970), σ. 91.

162. Ό.π., σ. 173.

163. Ό.π., σ. 185.

164. Λογοτεχνικά Αναγνώσματα 7 (1993), σ. 68.

165. Ό.π., σ. 68.

166. Ό.π., σ. 107.

49. *Μεϊντάνι* (τουρκ. *meydan*) = πλατεία¹⁶⁷.
 50. *Τοπούζι* (τουρκ. *toruz*) = ρόπαλο με σφαιρικό άκρο¹⁶⁸.
 51. *Τσιφτές* (αλβ. *çifte*) = δίκαννο¹⁶⁹.
 52. *Χαμοκέλι* (χάμω + κελί) = χαμόσπιτο¹⁷⁰.
 53. *Τζουτζές* (τουρκ. *çüce*) = γελωτοποιός¹⁷¹.
 54. *Τάσια* (τουρκ. και αλβ. *tas*)= σταχτοδοχείο¹⁷².
 55. *Σοφράς* (τουρκ. και αλβ. *sofra*) = χαμηλό τραπέζι στρογγυλό του παλιού καιρού¹⁷³.
 56. *Λιγοκαρδώ* = λιγοψυχώ¹⁷⁴.
 57. *Αστριγιάχα* = κενό μεταξύ στέγης και το πάνω μέρους του τοίχου, χατίλια¹⁷⁵.
 58. *Πειϊσάζ* (αλβ. *reizazh*) = τοπίο¹⁷⁶.

Από τα παραδείγματα που προαναφέρθηκαν γίνεται φανερό ότι η γλώσσα των αναγνωστικών βιβλίων της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία είναι ένα ακαλαίσθητο μίγμα μιας ιδιόμορφης γλώσσας και διαφόρων δάνειων ξενικών λέξεων. Οι λέξεις αυτές είναι συνήθως τουρκικές και αλβανικές και έχουν υπαχθεί στο τυπικό της ελληνικής γλώσσας. Χωρίς να απορρίπτει κανείς την πολιτογράφηση ξένων λέξεων στην ελληνική ή να αποδέχεται κάποια μορφή γλωσσικού αποκλεισμού, θεωρούμε ότι τέτοιες λέξεις συμβάλλουν, ώστε να δημιουργηθεί ένας τραχύς λόγος, χωρίς εκφραστικότητα και ευλυγισία. Οι περισσότερες από τις λέξεις αυτές δε δηλώνουν λεπτές εννοιολογικές αποχρώσεις ή λεπτές σημασιολογικές διακρίσεις. Δε δηλώνουν, επίσης, λεπτά ανθρώπινα συναισθήματα ή νέες έννοιες.

Ο γλωσσικός μας πολιτισμός, η γλωσσική μας αισθητική, καθιστά αταίριαστες ορισμένες τέτοιες ξενικές λέξεις, επειδή δε βρίσκονται σε αρμονία με την ποιότητα και το «ήθος» του λόγου μας. Έτσι λέξεις που δηλώνουν βίαιες καταστάσεις και δεν περιέχουν ανθρώπινη ευαισθησία, βρίσκονται

167. *Λογοτεχνικά Αναγνώσματα* 8 (1993), σ. 10.

168. *Ό.π.*, σ. 10.

169. *Αναγνωστικό* 2 (1978), σ. 54.

170. *Λογοτεχνικά Αναγνώσματα* 8 (1993), σ. 36.

171. *Ό.π.*, σ. 63.

172. *Ό.π.*, σ. 70.

173. *Ό.π.*, σ. 68.

174. *Λογοτεχνικά Αναγνώσματα* 5 (1963), σ. 162.

175. *Ό.π.*, σ. 151.

176. *Λογοτεχνικά Αναγνώσματα* 8 (1983), σ. 138.

σε αναντιστοιχία με το κοινό γλωσσικό αίσθημα της ομόγλωσσης ελληνικής κοινότητας, πολύ περισσότερο που πολλές απ' αυτές τις λέξεις δεν είναι εύηχες και ευφωνικές.

Η μη χρήση στο γραπτό λόγο τέτοιων ξενικών λέξεων δε σημαίνει ότι περιορίζουμε τη λεκτική πολυμορφία των μαθητών στο βορειοηπειρωτικό χώρο, ούτε ότι περιορίζουμε την εξοικειώσή τους μόνο με τη γραπτή σχολική γλώσσα. Ο μαθητής, όμως, στο σχολείο οφείλει, χωρίς να ξεχνά τη γλωσσική ποικιλία, να εξοικειώνεται πιο πολύ με την ενιαία γραπτή γλώσσα που ομιλείται σε εθνικό επίπεδο.

6.1.3 Η κατά λέξη μετάφραση των αλβανικών κειμένων και των αλβανικών ιδιωτισμών

Κάθε κοινωνία δημιουργεί το δικό της πολιτισμό, ο οποίος διαφέρει από τον πολιτισμό άλλων εθνικών ομάδων. Οι γλώσσες, ως συστατικό στοιχείο κάθε χωριστού πολιτισμού, είναι εύλογο να εμφανίζουν διαφορές μεταξύ τους. Έτσι δε διαθέτουν αντίστοιχες και ισοδύναμες λέξεις για να εκφράσουν τα αντικείμενα, τα φαινόμενα, τις καταστάσεις, τις ενέργειες ή τις ιδιότητες· ούτε πάλι παρουσιάζουν την ίδια συντακτική δομή. Οι γλώσσες, λοιπόν, δε διαθέτουν τις ίδιες εκφραστικές δυνατότητες. Η διαφορά τους φαίνεται περισσότερο, όταν πρόκειται να εκφράσουν αφηρημένες έννοιες και όταν καλούνται να αποδώσουν λεπτές συναισθηματικές καταστάσεις.

Είναι πράγματι δύσκολο να μεταφραστεί η ελληνική λέξη «αρετή» και η αλβανική λέξη «besa», γιατί καθεμιά φέρνει μαζί της το φορτίο μιας ολόκληρης βιοθεωρίας. Μεγάλη, επίσης, δυσκολία προκύπτει κατά τη μετάφραση των υπαινιγμών, των ποιητικών λέξεων, των μεταφορικών χρήσεων των λέξεων και των κοσμητικών επιθέτων. Αξεπέραστες δυσκολίες συναντά κανείς, όταν καλείται να αποδώσει το συναισθηματικό τόνο μιας φράσης, το ύφος και την ένταση των λόγων του συγγραφέα¹⁷⁷. Δεν πρέπει, άλλωστε, να λησμονούμε ότι πολλές φορές ακόμη και η ίδια λέξη έχει διαφορετική σημασία όχι μόνο σε διαφορετικές εποχές αλλά και ανάμεσα σε διαφορετικές περιοχές της ίδιας ομόγλωσσης ομάδας. Για να επιτύχει, λοιπόν, ο μεταφραστής στο έργο του είναι αναγκαίο να γνωρίζει σε υψηλό επίπεδο και τις δύο γλώσσες που θα χρησιμοποιήσει κατά τη μετάφραση.

177. Ιωάν. ΚΑΚΡΙΔΗΣ, *Το μεταφραστικό πρόβλημα*, εκδ. Βιβλιοθήκη του Φιλολόγου, Αθήνα 1966, passim. Βλ. Βαγγ. ΜΠΙΤΣΙΩΡΗΣ, «Από τη μια γλώσσα στην άλλη. Ιδιοποίηση και ξενισμός», περ. *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχ. 54 (1995), σσ. 63-68.

Αν μελετήσουμε τα μεταφρασμένα αναγνωστικά βιβλία της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία σε αντιπαράβολή με τα αντίστοιχα αλβανικά, θα διαπιστώσουμε ότι, κατά τη μετάφραση, δίνεται μεγαλύτερη έμφαση στην κατά λέξη μετάφραση, παρά στην απόδοση του νοήματος κάθε κειμένου. Στην προσπάθεια για πιστή μετάφραση χάνουμε, σε αρκετές περιπτώσεις, το ακριβές περιεχόμενο του μαθήματος, πράγμα που δε θα επιθυμούσε ούτε το ίδιο το αλβανικό Υπουργείο Παιδείας. Ακόμη μερικές φορές ακολουθείται η φυσική σειρά των λέξεων κατά τη μετάφραση των κειμένων, ενώ κάθε γλώσσα τοποθετεί με τη δική της σειρά τις λέξεις μέσα στην πρόταση. Αποτέλεσμα αυτής της κατά λέξη μετάφρασης, είναι η συγκάλυψη ή η παρερμηνεία του νοήματος σε ορισμένες παραγράφους των αναγνωστικών κειμένων.

Αξιοσημείωτο είναι ότι μεταφράζονται κατά λέξη ακόμη και οι ιδιωτισμοί της αλβανικής γλώσσας. Οι αλβανικοί ιδιωτισμοί, όπως και των άλλων γλωσσών, είναι εκφράσεις με μια ιδιαίτερη σημασία που το νόημά τους δε γίνεται αντιληπτό από την κατά γράμμα ερμηνεία. Είναι προφανές ότι κατά τον ίδιο τρόπο δε γίνεται αντιληπτό και το νόημα των ιδιωτισμών της ελληνικής γλώσσας. Ο ιδιωτισμός «όπου φύγει φύγει», αν μεταφραστεί κατά λέξη σε μια άλλη γλώσσα, δεν μπορεί να γίνει κατανοητός.

Για να φανεί η αλήθεια των παραπάνω διαπιστώσεων είναι απαραίτητο να αναγραφούν ορισμένα, ενδεικτικά, παραδείγματα από τα αναγνωστικά βιβλία που παρουσιάζουν προβλήματα κατανόησης του περιεχομένου και τα οποία οφείλονται στην κατά λέξη μετάφραση.

A. Λάθη στα αναγνωστικά που οφείλονται στην κατά λέξη μετάφραση των αλβανικών κειμένων

1. «Όχι δασκάλα, εγώ φταίω. **Γκρέμισα** άθελα το Βάσο. Ζητώ συγγνώμη.»¹⁷⁸
Αντί: Όχι δασκάλα, εγώ φταίω. **Έριξα κάτω** άθελά μου το Βάσο ... Η μετάφραση είναι από το αλβανικό κείμενο: «Jo, mësuëse, gabimi ishte imi. Unë, pa dashje, e rrëzova Bardhin. Kërkoj falje». Πράγματι το **rrëzova** σημαίνει και γκρέμισα. Στα ελληνικά όμως το γκρεμίζω δε χρησιμοποιείται για να δηλώσει μια απλή πτώση ενός ατόμου. Έχει ιδίως την έννοια του ρίχνω στον γκρεμό.
2. «Εγώ θα έρχομαι στο σχολείο και θα ρωτάω **τι μαθαίνεις.**»¹⁷⁹ Δηλαδή θα

178. Αναγνωστικό 2 (1993), σ. 6 και *Leximi* 2 (1992), σ. 6.

179. Ό.π., σ. 4.

- ρωτάω για την πρόοδό σου. Το αλβανικό κείμενο γράφει: «Unë do të vij në shkollë dhe do të pyes mësuessen **si mëson**».
3. «Εγώ θα σου δώσω μια μάλλινη φανέλα για να **κρατάει** ζεστά την κούκλα σου, είπε η προβατίνα.»¹⁸⁰ Δηλαδή, εγώ θα σου δώσω μια μάλλινη φανέλα για να ζεστάνεις την κούκλα σου. Πρόκειται για λέξη προς λέξη μετάφραση από το αλβανικό κείμενο: «Unë do të të jap një triko prej leshi, që ta mbajë ngrohtë kukullën tënde, tha një dele rudë».
4. «Ο άνθρωπος **μεταχειρίζεται** πολύ νερό.»¹⁸¹ Αντί: ο άνθρωπος χρησιμοποιεί το νερό. Το αλβανικό κείμενο γράφει: «Njeriu ujin e **përdor** shumë» (Përdor = μεταχειρίζομαι).
5. «Διαβάστε το τεμάχιο σύμφωνα τους ρόλους.»¹⁸² Αντί: Διαβάστε το κείμενο με το σωστό τόνο της φωνής σας. Αλβανικό κείμενο: «Lexoni **pjesën** sipas roleve».
6. «Περιγράψτε μια **φυσική όψη** που σας αρέσει.»¹⁸³ Αναφέρεται στην περιγραφή ενός **τοπίου**. Πρόκειται για την κατά λέξη μετάφραση από το αλβανικό κείμενο: «Përskruani shkurt një **pamje të natyrës** që keni parë».
7. «Αν δεν έβλεπες καλά **από τα μάτια**, πουθενά δεν έβρισκες ματογυάλια.»¹⁸⁴ Αντί: Αν δεν έβλεπες καλά, πουθενά δεν έβρισκες ματογυάλια. Το αλβανικό κείμενο αναγράφει: «Po të mos shikoje mirë **nga sytë**, nuk gjeje syze askund».
8. «Δουλεύοντας (οι άνθρωποι), **συμπλήρωσαν** τις μεγάλες ελλείψεις.»¹⁸⁵ Εννοεί: Δουλεύοντας, αντιμετώπισαν τις μεγάλες ελλείψεις. Αλβανικό κείμενο: «Duke punuar, **plotësuan** mungesat e mëdha».
9. «Σε πλοίο **έχετε ανεβεί;**»¹⁸⁶ Εννοεί αν έχουν ταξιδέψει με πλοίο. Κατά λέξη μετάφραση από το αλβανικό: «Po në anije, **keni hipur?**».
10. «Ήταν καιρός πολέμου. Σ' ένα **σοκάκι** ζούσαν μερικά παιδάκια»¹⁸⁷. Αντί: Ήταν καιρός πολέμου. Στη **συνοικία μιας πόλης** ζούσαν μερικά παιδάκια. Λέξη προς λέξη μετάφραση από το αλβανικό: «Ishte kohë luftë. Në një **rrugicë** jetonin disa djem të vegjël».
11. «Το σκυλάκι ξάπλωσε **κατάχαμα** τ' ανάσκελα με τις πατούσες ψηλά κι

180. Ό.π., σ. 12.

181. Ό.π., σ. 26.

182. Ό.π., σ. 30.

183. Ό.π., σ. 36.

184. Ό.π., σ. 37.

185. Ό.π., σ. 37.

186. Ό.π., σ. 38.

187. Ό.π., σ. 64.

άρχισε να κουνάει την ουρά του.»¹⁸⁸ Αντί: Το σκυλάκι ξάπλωσε ανάσκελα με τις πατούσες ψηλά κι άρχισε να κουνάει την ουρά του. Το αλβανικό βιβλίο αναφέρει: «Qeni i vogël u shtri me kurriz përdhe, ngriti putrat përpjetë dhe zuri të tundë bishtin».

12. «Τα παιδιά όλων των ηλικιών μαζεύονταν εκεί (στο γήπεδο) και οργάνωναν συναντήσεις **από τις διαφορετικές.**»¹⁸⁹ Εννοεί ότι οργάνωναν κάθε είδους συναντήσεις. Αλβανικό κείμενο: «Fëmijëtë gjitha moshave mblidheshin aty the arganizonin ndeshje **nga më të ndryshmet**».

13. «Ποιο δρόμο είχε διαλέξει η κοπέλα να κάνει τα καθήκοντα; Ήταν ο ευκολότερος ή ο δυσκολότερος **δρόμος;**»¹⁹⁰ Αντί: με ποιο τρόπο η κοπέλα έκανε τις σχολικές εργασίες; Διάλεξε τον πιο εύκολο ή τον πιο δύσκολο τρόπο; Κατά λέξη μετάφραση από την αλβανική έκφραση: «Ç' rryge kishte zgjedhur vajza për të bërë detyrat? Rrygën më të lehtë apo më të vështirën».

B. Λάθη στα αναγνωστικά βιβλία που οφείλονται στην κατά λέξη μετάφραση των αλβανικών ιδιωτισμών

1. «**Μ' έχει πάρει πολύ ο πόνος.**»¹⁹¹ Δηλαδή, την (τον) έχω επιθυμήσει πολύ. Κατά λέξη μετάφραση από τη φράση: «**Më ka marrë malli shumë**».

2. «**Η γλώσσα του ήρθε γρήγορα,** μα τα πόδια του δεν έρχονται. Το χινόπωρο κλείνει εφτά χρόνια και δε σηκώνεται.»¹⁹² Αντί: Μίλησε γρήγορα, μα δεν περπάτησε ακόμη. Το φθινόπωρο κλείνει τα εφτά, αλλά δεν περπατάει. Λέξη προς λέξη μετάφραση από το κείμενο: «**Gjuha i ka ecur, po këmbët nuk po i vijnë.** Në vjeshtë mbush shtatë vjeë, e nuk ngrihet në këmbë».

3. «**Ο Μαρκ Σιαλεγκιάτι σηκώθηκε στο πόδι** και τους είπε.»¹⁹³ Δηλαδή σηκώθηκε όρθιος. Αλβανικό κείμενο: «**Mark Shalëgjati u ngrit në këmbë dhe u tha**».

4. «**Μα, δε μου λες μια φορά,** ξέρεις να διαβάζεις ή δεν ξέρεις.»¹⁹⁴ Δηλαδή: Μα, δε μου λες πρώτα, ξέρεις να διαβάζεις ή δεν ξέρεις; Αλβανικό κείμενο: «**Pa më thua një herë: di të lexosh apo jo?**».

188. Ό.π., σ. 152.

189. Αναγνωστικό 3 (1993), σ. 4 και Leximi 3 (1992), σ. 6.

190. Ό.π., σ. 6, 10.

191. Αναγνωστικό 2 (1993), σ. 70 και Leximi 2 (1992), σ. 170.

192. Αναγνωστικό 3 (1993), σ. 36 και Leximi 3 (1992), σ. 48.

193. Ό.π.

194 Ό.π., σ. 100, 130.

5. «Τότε μου μπήκε περισσότερο ο φόβος.»¹⁹⁵ Αντί: Τότε φοβήθηκα περισσότερο. Λέξη προς λέξη μετάφραση από το αλβανικό κείμενο: «Atëherë më hyri frika më tepër».
6. «Όταν έκαναν ένα κομμάτι δρόμο βρήκαν ένα λάκκο.»¹⁹⁶ Δηλαδή, όταν προχώρησαν αρκετά, βρήκαν ένα λάκκο. Η αντίστοιχη αλβανική πρόταση έχει ως εξής: «Si bënë një copë udhë, na u del rëgrapa një rëgrua».
7. «... Η γη κάτω από τα πόδια του φάνηκε μαλακή.»¹⁹⁷ Δηλαδή η γη κάτω από τα πόδια του φάνηκε να φεύγει. Κατά λέξη μετάφραση από την αλβανική πρόταση: «Toka nën këmbë iu duk e butë».
8. «... Για να μην τα μακραίνουμε.»¹⁹⁸ Δηλαδή να μην τα πολυλογούμε. Αλβανική έκφραση: «Të mos e zgjat».

6.1.4 Τα ελλιπή εκφραστικά μέσα και οι μεταφράσεις των αναγνωστικών βιβλίων

Ο νεοελληνικός λόγος έχει έναν ανεξάντλητο λεξιλογικό θησαυρό. Μπορεί να εκφράσει λεπτά νοήματα και συναισθήματα, καθώς και βαθυστόχαστες σκέψεις. Όποιος μεταφράζει κείμενα στην ελληνική γλώσσα, έχει τη δυνατότητα, αν κατέχει το νεοελληνικό λόγο, να παράγει κείμενα που να είναι ισάξια ή και ανώτερα από τα πρωτότυπα.

Παρόλο που τα εκφραστικά σύμβολα κρύβουν τόσες διαφορές όσες κρύβουν και οι ψυχές των ανθρώπων και παρόλο που οι σημασίες των λέξεων παραλλάζουν ακόμη και την ίδια εποχή ανάμεσα στα διάφορα ομόγλωσσα σύνολα¹⁹⁹, εντούτοις το νόημα του μεταφρασμένου έργου πρέπει να «βγαίνει» σαφές από τα λόγια του μεταφραστή.

Οι μεταφραστές των αλβανικών αναγνωστικών στην ελληνική γλώσσα, παρουσιάζουν μια εργασία που είναι ανώτερη από το επίπεδο των σπουδών τους. Εντούτοις εμφανίζονται μεταφραστικά λάθη στα βιβλία της ελληνικής μειονότητας που σχετίζονται με την αδυναμία των μεταφραστών να χρησιμοποιούν την «καλοδιαλεγμένη» νεοελληνική έκφραση. Τα παρακάτω παραδείγματα που παρατίθενται, αποδεικνύουν ότι υπάρχουν λάθη της κατηγορίας αυτής στα μεταφρασμένα αναγνωστικά βιβλία της ελληνικής μειονότητας.

197. Ο.π.

198. Αναγνωστικό 4 - Leximi 4, σ. 12

199. Ιωάν. ΚΑΚΡΙΔΗΣ, Ο.π., σ. 41.

Μεταφραστικά λάθη στα αναγνωστικά βιβλία

1. «Πώς ανακαλύφτηκε ο φταίχτης;»²⁰⁰ Αντί: Πώς βρέθηκε (αποκαλύφθηκε) ο φταίχτης. Πρόκειται για εσφαλμένη μετάφραση από το αλβανικό κείμενο: «Si u zbulua fajtori?».
2. «Ποιος έκαμε τούτο το κομμάτι;»²⁰¹ Αντί: Ποιος είναι ο συγγραφέας αυτού του κειμένου. Εσφαλμένη μετάφραση από την αλβανική πρόταση: «Kush është autori i kësaj pjese?».
3. «Εκείνη τη στιγμή χτύπησε το κουδούνι. Οι χτύποι του φάνηκαν πιο γλυκοί από κάθε άλλη φορά.»²⁰² Αντί: Οι ήχοι του φάνηκαν πιο απαλοί και χαρούμενοι από κάθε άλλη φορά. Εσφαλμένη μετάφραση από το πρωτότυπο: «Në atë kohë ra zilja e shkollës. Tingujt e saj iu dukën më të ëmbël e më të gëzuar se herët e tjera».
4. «Τα οπτικά γυαλιά χρησιμοποιούνται για να βλέπουμε κοντά ή μακριά;»²⁰³ Η λέξη οπτικά δεν προκύπτει από τη μετάφραση του αντίστοιχου αλβανικού κειμένου: «Syzet përrdoren për të parë afër ose larg».
5. «Το σκυλάκι έχωσε την ουρά του και μαζεύτηκε σε μια γωνιά του κλουβιού.»²⁰⁴ Αντί: Το σκυλάκι έβαλε την ουρά στα πόδια του και μαζεύτηκε σε μια γωνιά του κλουβιού. Μεταφραστικό λάθος από το αλβανικό κείμενο: «Qeni i vogël futi bishtin nën shalë dhe u tulit në kënd të kafazit».
6. «Στη στέγη μιας πόρτας, αντίκρου από το σχολείο, είδε μια ηλικιωμένη γυναίκα, τυλιγμένη με σάλι.»²⁰⁵ Αναφέρεται, προφανώς, στο μέρος της στέγης που προεξέχει στην είσοδο κάθε σπιτιού, δηλαδή στο γείσωμα, όπως φαίνεται και από το αντίστοιχο αλβανικό κείμενο που γράφει: «Në strehëzën e një porte përballe shkollës, pa një grua të moshuar, të mbështjellë me shall».
7. «Όταν (ο λύκος που ήταν στο κλουβί) κατάλαβε πως το σκυλάκι είχε ψοφήσει, αναρριχήθηκε, βρυχήθηκε, άρχισε να χτυπάει τα πλευρά του με την ουρά ...»²⁰⁶ Αντί: Όταν κατάλαβε πως το σκυλάκι είχε ψοφήσει, πήδησε ψηλά, βρυχήθηκε, άρχισε να χτυπάει τα πλευρά του με την ουρά ... Λάθος μετάφραση από το αλβανικό κείμενο: «Kur e kuptoi se qeni i vogël

200. Αναγνωστικό 2 (1993), σ. 18 και *Leximi* 2 (1992), σ. 18

201. Αναγνωστικό 3 (1993), σ. 32 και *Leximi* 3 (1992), σ. 41.

202. Αναγνωστικό 2 (1993), σ. 43 και *Leximi* 2 (1992), σ. 43.

203. Ό.π., σ. 44.

204. Ό.π., σ. 152.

205. Ό.π., σ. 74.

206. Ό.π., σ. 153.

kishte ngordhur, u hodh përprjetë, u ngërdhesh, zuri t' i fishkullonte ijet më bisht ...».

8. «Στο μεταξύ το πουλί είχε απλωθεί στο πάτωμα ανάσκελα, με τα πόδια προς τα επάνω σαν ξερά στεγνά ραβδιά.»²⁰⁷ Αντί: Στο μεταξύ το πουλί που έτρωγε τα λάθη βρισκόταν ανάσκελα πάνω στο πάτωμα, με τα πόδια που έμοιαζαν με ξερά ραβδιά. Το πρωτότυπο αναγράφει: «Ndërkaq zogu gabimngrenës gjendej mbi dysHEME me këmbët përprjetë, si shkopinj të thatë».

Υστερα από όσα προαναφέρθηκαν για τις μεταφράσεις των αναγνωστικών κειμένων, θα ήταν χρήσιμο να συγκρίνουμε ένα αλβανικό ποίημα και την αντίστοιχη μετάφρασή του. Είναι γεγονός ότι η ποίηση παρουσιάζει τις μεγαλύτερες μεταφραστικές δυσκολίες, σε αντίθεση με τον επιστημονικό λόγο που παρουσιάζει τις μικρότερες, επειδή, συνήθως, δε χρησιμοποιεί πολυσήμες λέξεις.

Επίσης, είναι δεδομένο ότι κάθε μεταφραστής φέρνει μαζί του το δικό του μορφωτικό κεφάλαιο, έχει τις δικές του εμπειρίες και αντιλαμβάνεται με το δικό του τρόπο τα ποιητικά κείμενα. Οι ίδιες ποιητικές λέξεις αποκτούν, κατά τη θεωρία του ιδεολογικού σημείου του Μ. Μπαχτίν²⁰⁸, ένα διαφορετικό περιεχόμενο σε κάθε κοινωνία και σε κάθε κοινωνική τάξη είναι δυνατό να χρησιμοποιηθούν οι ίδιες λέξεις με αντιφατικό περιεχόμενο. Εκτός τούτου, κάθε εποχή νοηματοδοτεί και «επανατονίζει» κατά το δικό της τρόπο τα ίδια κείμενα της λογοτεχνίας. Δίνει σ' αυτά το δικό της νόημα. Έτσι η δυσκολία της μετάφρασης, ιδιαίτερα στο ποίημα, καθίσταται προφανής. Τα μεταφραστικά προβλήματα στην ποίηση είναι τόσο μεγαλύτερα όσο το πρωτότυπο είναι καλύτερο. Οι δυσκολίες αυτές γίνονται φανερές και στη μετάφραση του παρακάτω ποιήματος που επιλέχτηκε με τυχαίο τρόπο και υπάρχει στα αναγνωστικά της ελληνικής μειονότητας. Πρόκειται για το ποίημα «Shqipëri, o jetëgjatë» του Naim Frashëri.

207. Αναγνωστικό 3 (1993), σ. 5 και Leximi 3 (1992), σ. 9.

208. Μ. ΜΠΑΧΤΙΝ, Προβλήματα λογοτεχνίας και αισθητικής, μτφρ. Γ. Σπανός, εκδ. Πλέθρον 1980, passim. Βασ. ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, Ποίηση και Σχολείο, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1995, σσ. 65 κ.ε.

SHQIPËRI, O JETËGJATË!

*Shqipëri, o jetëgjatë,
 ty të kemi mëmë e atë
 dhe për ty do të luftojmë
 gjersa të të trashëgojme.
 Për ty të gjithë, ditë dhe natë,
 mendohemi gjerë e gjatë,
 ti kurrë s' prishesh, s' shkretohesh,
 as drobitesh, as rrëgjohesh,
 më ke gjithë bukuritë
 e të tëra mirësitë.
 ke fusha me lule shumë.
 lumenj të mëdhenj pa gjumë.
 male të lart e të veshura,
 buzën e detit të qeshur,
 Më je dritëzë në dritë
 me të gjitha mirësitë
 Shqipëri, të qofsha falë,
 të kam mëmë e më ke djalë*

Naim Frashëri

Ω ΑΛΒΑΝΙΑ ΠΟΛΥΧΡΟΝΕΜΕΝΗ!

.....
 Ω Αλβανία πολυχρονεμένη, ακριβή μας,
 εσένα έχουμε μάνα και γονή μας
 και για σένα θε ν' αγωνιστούμε
 ώσπου ολοζωής να σε χαρούμε,
 Ω Αλβανία, μεγάλη μας Μητέρα,
 για σε σκεφτόμαστε νύχτα και μέρα,
 Εσύ δεν καταστρέφεις ποτές,
 εσένα τίποτε δε σ' αφανίζει,
 εσύ αναρίθμητες έχεις καλλονές,
 κάθε σου κάμπος ώρια λουλουδίζει,
 εσύ έχεις ψηλά όρη, δασωμένα,
 ποτάμια βουερά, που ολοένα

στις κοίτες τους ανύσταχτα κυλούνε...
 Εσύ, αγαπημένη μου πατρίδα,
 μυριόχαρ' είσαι, φωτεινή είσαι λιαχτίδα,
 Εσύ, σαν νύφη όμορφη φαντάζεις,
 εσύ ποτέ στη ζήση δε γεράζεις!

.....
 Αλβανία μου, η ζήση μου – δική σου,
 σ' έχω μάνα μου κι εσύ μ' έχεις παιδί σου...

Ναϊμ Φράσερι

Αν συγκρίνουμε τη μετάφραση με το πρωτότυπο, είναι δυνατό να διαπιστώσουμε τα παρακάτω: α) Στη μετάφραση προστίθενται –πράγμα ευεξηγητο– οι εξής λέξεις ή φράσεις, που δεν προκύπτουν απ' τα συμφραζόμενα: ακριβή μου, ολοζωής, Ω Αλβανία μεγάλη μας Μητέρα. β) Είναι αμετάφραστες οι λέξεις και οι στίχοι: *gjerë e gjatë, as drobitesh as krëgjohesh, e të tëra mirësitë*. Στο πρωτότυπο οι λέξεις αυτές είναι σημασιολογικά απαραίτητες με τις ομοιοκαταληξίες και τις παρηχήσεις τους επιβροηθούν την αισθητική εικόνα του ποιήματος. γ) Πράγματι, η λέξη *jetëgjatë* σημαίνει πολυχρονεμένη. Όμως, στα ελληνικά η λέξη αυτή έχει παραφθαρεί και παραπέμπει, με μια λεπτή ειρωνεία, σε βεζύρηδες και βασιλιάδες.

Η μετάφραση, παρόλο που, όπως φαίνεται, προέρχεται από κάποιον που γνωρίζει την τέχνη και της μετάφρασης και της ποίησης, υπολείπεται και αδικεί το πρωτότυπο. Η ανάγνωση του πρωτοτύπου, νομίζω, ότι προσφέρει μεγαλύτερη αισθητική συγκίνηση. Είχε δίκιο, λοιπόν, ο Ι. Κακριδής²⁰⁹ όταν έγραφε: «Ό,τι μια φορά ειπώθηκε μian ωρισμένη εποχή από έναν ωρισμένο άνθρωπο στη γλώσσα του είναι αδύνατο να το νιώσει και να το ξαναπαεί ένας άλλος, που ζει σ' άλλους καιρούς και μιλεί άλλη γλώσσα.»

Γίνεται, επομένως, φανερό ότι δεν ενδείκνυται η χρήση μεταφράσεων για τη διδασκαλία του γλωσσικού μαθήματος στα μειονοτικά σχολεία. Η μητρική γλώσσα και η λογοτεχνία δεν είναι δυνατό να διδάσκονται μόνο από μεταφρασμένα κείμενα. Τα αναγνωστικά βιβλία είναι απαραίτητο να γράφονται στην ελληνική γλώσσα. Μικτές επιτροπές από Έλληνες εκπαιδευτικούς και εκπαιδευτικούς ελληνικής καταγωγής από την Αλβανία μπορούν να αναλάβουν τη σύνταξη τέτοιων αναγνωστικών. Τα κείμενα των βιβλίων αυτών θα σέβονται τον πολιτισμό και την ιστορία και των δύο λαών. Η τήρηση των νόμων του αλβανικού κράτους και των διεθνών συμφωνιών είναι

209. Ι. ΚΑΚΡΙΔΗΣ, Ό.π., σ. 126.

μια αυτονόητη προϋπόθεση. Άλλωστε, το σχέδιο νόμου που υπέβαλε το 1935 η αλβανική κυβέρνηση προς την Κ.τ.Ε. για τα μειονοτικά σχολεία, δεν έκανε λόγο για μεταφράσεις βιβλίων, πράγμα που τηρούσε το αλβανικό κράτος τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια. Επίσης, Έλληνες εκπαιδευτικοί που γνωρίζουν την αλβανική γλώσσα είναι αναγκαίο να μετέχουν στις επιτροπές που μεταφράζουν τα βιβλία της γενικής μάθησης για τα μειονοτικά σχολεία, για να είναι και τα εγχειρίδια αυτά εύληπτα και κατανοητά.

6.1.5 Ακυρολεξίες στα κείμενα των αναγνωστικών βιβλίων

(Μη χρησιμοποίηση της κατάλληλης λέξης σε κάθε περίπτωση)

Η ελληνική γλώσσα με τον εκφραστικό πλούτο που διαθέτει, προσφέρει τη δυνατότητα για λεπτές σημασιολογικές διακρίσεις σ' όποιον την κατέχει ικανοποιητικά. Μπορεί, επίσης, ο κάτοχος της ελληνικής γλώσσας να χρησιμοποιεί το λόγο με «εκφραστικότητα και ευλυγισία». Το εμπλουτισμένο λεξιλόγιό της ευνοεί τη σωστή και αποτελεσματική επικοινωνία.

Δε φτάνει όμως ο εκφραστικός πλούτος της γλώσσας μας. Για να διατυπωθούν με ακρίβεια τα διανοήματά μας είναι, επίσης, απαραίτητο να γνωρίζουμε την αρχική (κυριολεκτική) αλλά και τη μεταφορική σημασία των λέξεων. Με τη χρήση της κυριολεκτικής σημασίας πετυχαίνουμε ακριβέστερη διατύπωση, ενώ, όταν χρησιμοποιούμε τη μεταφορική σημασία των λέξεων, καθιστούμε το λόγο εμφαντικότερο και εκφραστικότερο. Η ασάφεια, πάλι, στο λόγο ενισχύεται, όταν δεν αποδίδουμε μια έννοια με την κατάλληλη λέξη ή όταν χρησιμοποιούμε αδόκιμες λέξεις ή φράσεις.

Στο σημείο αυτό δε θα πρέπει να λησμονούμε ότι για να αντιληφθούμε το νόημα μιας φράσης δεν αρκεί μόνο να χρησιμοποιούνται οι λέξεις με την κυριολεκτική τους σημασία. Είναι εξίσου απαραίτητο να γνωρίζουμε και την κοινωνική κατάσταση της επικοινωνίας. Το νόημα των φράσεων προκύπτει απ' τη σημασία των λέξεων και από τα συμφραζόμενα. Είναι, επίσης, απαραίτητο να γνωρίζουμε τις κοινωνικές συνθήκες κάτω από τις οποίες παράγεται το μήνυμα²¹⁰.

210. Βλ. Μαν. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ, «Το γλωσσικό πρόβλημα και οι νέοι», εφημ. *Το Βήμα* 3-2-1985. Michael STUBBS, «Γιατί η γλώσσα είναι σημαντική για την εκπαίδευση», περ. *Γλώσσα*, μτφρ. Ι. Μπασλής, τεύχος 2 (1983), σσ. 7-12. Π. ΝΤΑΛΤΑΣ, «Προφορικός και γραπτός λόγος», *Σεμινάριο*, 5 (της Πανελλήνιας Ένωσης Φιλολόγων), Αθήνα 1985, σσ. 117-136. Χρ. ΤΣΟΛΑΚΗΣ, «Το πρόβλημα της διδασκαλίας της Νεοελληνικής Γλώσσας», *Σεμινάριο*, 2 (της Πανελλήνιας Ένωσης Φιλολόγων), Αθήνα 1983, σσ. 140-155. Μάριος ΠΛΩΡΙΤΗΣ, «Άσμα αντι-ηρωικό και πένθιμο για

Η γλώσσα που χρησιμοποιείται στα αναγνωστικά βιβλία της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία εμφανίζει αρκετές ακυρολεξίες. Η ενδεικτική παράθεση τέτοιων παραδειγμάτων μπορεί να μας βοηθήσει να καταλάβουμε καλύτερα το είδος της γλώσσας που χρησιμοποιείται σ' αυτά τα αναγνωστικά βιβλία.

Παραδείγματα φράσεων με λέξεις χωρίς κυριολεκτική σημασία:

1. «Ο τσοπάνος μάζεψε το κοπάδι. **Παρατηρούσε** όμως πως τα τρία άσπρα αρνιά και το παρδαλό έλειπαν.»²¹¹ Αντί κατάλαβε όμως πως τα τρία άσπρα αρνιά και το παρδαλό έλειπαν.
2. «Κάποιο πρωί **σηκώθηκε** ένας ψυχρός άνεμος.»²¹² Πιο ακριβής διατύπωση: Κάποιο πρωί φύσηξε ένας ψυχρός άνεμος.
3. «Το μενεξέ γιατί το λέμε **μηνυτή** της άνοιξης;»²¹³ Εννοεί, γιατί λέμε το μενεξέ **προάγγελο** της άνοιξης.
4. «Ο έλατος **φτερουγούσε** από τη χαρά του.»²¹⁴ Αντί: ο έλατος **σχιζτούσε** από τη χαρά του.
5. «Τον έβαλαν (τον έλατο) πάνω σ' ένα βάζο ... με **γλυκάδια** και τον έστησαν στη μέση ενός μεγάλου σαλονιού.»²¹⁵ Δηλαδή, τον έβαλαν πάνω σ' ένα βάζο με **γλυκίσματα** ...
6. «Πώς **ησύχασε** τον εαυτό της η αλεπού.»²¹⁶ Αντί: Πώς **δικαιολόγησε** τον εαυτό της η αλεπού.
7. «Διαβάστε με **ειρηνικό** τόνο τα λόγια της μύγας προς την αγελάδα.»²¹⁷ Εννοεί **ήρεμο** τόνο.
8. «Ο μαυροπίνακας είχε πέσει σε **συλλογισμό**.»²¹⁸ Αντί ο μαυροπίνακας είχε πέσει σε **συλλογή**.
9. «Η πηγή **μουρμουρίζει**»²¹⁹, αντί η πηγή **κελαρούζει**.
10. «Ζαχαροπλαστέιο είναι το κατάστημα όπου **κατασκευάζονται** και που-

τη χαμένη υπόθεση της Παιδείας», εφημ. *Το Βήμα* 15-11-1987. Α. ΓΚΟΤΟΒΟΣ, *Παράδοση και Γλώσσα στο σχολείο*, εκδ. Δωδώνη Αθήνα-Γιάννενα 1991. Α. ΜΑΡΤΙΝΕΤ, *Θέματα λειτουργικής σύνταξης*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1985, σσ. 28-29. Όλγα ΜΑΥΡΟΦΙΔΟΥ, «Προβλήματα των ξένων που μαθαίνουν τη γλώσσα μας», περ. *Γλώσσα*, τεύχ. 14, Άνοιξη 1987, σσ. 33-42.

211. *Αναγνωστικό* 2 (1993), σ. 58.

212. *Ό.π.*, σ. 59.

213. *Ό.π.*, σ. 121.

214. *Ό.π.*, σ. 137.

215. *Ό.π.*, σ. 138.

216. *Ό.π.*, σ. 146.

217. *Ό.π.*, σ. 151.

218. *Αναγνωστικό* 3 (1993), σ. 7.

219. *Ό.π.*, 17.

λιούνται γλυκίσματα.»²²⁰ Πρόκειται, προφανώς, για το κατάστημα στο οποίο **παρασκευάζονται** και πωλούνται γλυκίσματα.

11. «Στον καιρό του Μεγάλου Αλεξάνδρου δεν είχε **ανακαλυφθεί** ακόμα το ρολόι, ούτε το ξυπνητήρι.»²²¹ Άλλη διατύπωση: Τον καιρό του Μεγάλου Αλεξάνδρου δεν είχε **εφευρεθεί** ακόμη το ρολόι, ούτε το ξυπνητήρι.
12. «Η μάνα του έδινε τα φάρμακα **τακτικά**. Ο Βασίλης τα έπινε και **εφάρμοζε** κάθε συμβουλή του γιατρού.»²²² Αντί: Η μάνα του έδινε τα φάρμακα **την κατάλληλη ώρα**. Ο Βασίλης τα έπινε και **ακολουθούσε** κάθε συμβουλή του γιατρού.
13. «Αφού παίξετε το έργο **καθορίστε** την καλύτερη ομάδα.»²²³ Δηλαδή, αφού παίξετε το έργο **επιλέξτε** την καλύτερη ομάδα.
14. «Αφού **χωρίσετε τους ρόλους** ο καθένας ν' αποστηθίσει **το τεμαχίο** του.»²²⁴ Αντί: **Μοιράστε τους ρόλους** του διαλόγου και ο καθένας ν' αποστηθίσει το ρόλο που θα παίξει.
15. «Οι αρκούδες κοιμούνται στις **γούβες** των κορμών των δέντρων ή σε σπηλιές.»²²⁵ Αναφέρεται, φυσικά, στις **κουφάλες** των δέντρων.
16. «Ο τηλεθεατής **ενώνεται** εύκολα με ό,τι βλέπει.»²²⁶ Αντί: Ο τηλεθεατής **ταυτίζεται** εύκολα με ό,τι βλέπει.
17. «Έρχεται η αρκούδα κοντά του και τον **φέρει βόλτα**.»²²⁷ Εννοεί ότι η αρκούδα τον **περιτριγουρίζει**.
18. «Πέστε ο ένας στον άλλο **τι δείχνουν** τούτες οι λέξεις.»²²⁸ Αντί: Εξηγήστε ο ένας στον άλλο **τη σημασία** των παρακάτω λέξεων.
19. «Τι τιμωρία **του έδωσε;**»²²⁹ Δηλαδή, ποια τιμωρία του **επέβαλε**.
20. «Γι' αυτό **έσπρωχνε** αυτή την επίσκεψη από βδομάδα σε βδομάδα.»²³⁰ Αντί: Γι' αυτό **ανέβαλε** αυτή την επίσκεψη από βδομάδα σε βδομάδα.
21. «**Κατασκευάστε** προτάσεις με τις λέξεις ...»²³¹ Δηλαδή, **φτιάξτε** προτάσεις με τις λέξεις ...

220. Ο.π., σ. 15.

221. Ο.π., σ. 33.

222. Ο.π., σ. 34.

223. Ο.π., σ. 60.

224. Ο.π., σ. 60.

225. Ο.π., σ. 75.

226. Ο.π., σ. 77.

227. Ο.π., σ. 79.

228. Ο.π., σ. 118.

229. Αναγνωστικό 1 (1993), σ. 71.

230. Ο.π., σ. 72.

231. Λογοτεχνικά Αναγνώσματα 5 (1984/94), σ. 6.

22. «Από πού **έπαιρνε** τη δύναμη ο Ανταίος;»²³² Εννοεί από πού **αντλούσε** δύναμη ο Ανταίος.
23. «Μια μέρα έρχονταν προς το μπάνιο ένας χωρικός **ταράζοντας** τα χέρια του.»²³³ Αντί: Μια μέρα έρχονταν προς το μπάνιο ένας χωρικός **κουνώντας** τα χέρια του.
24. «Τί σκέψεις σας **υποκινεί** η τελευταία πρόταση;»²³⁴ Δηλαδή, τι σκέψεις σας **δημιουργεί** η τελευταία πρόταση;
25. «Τι **υποκίνησε** τον ποιητή να γράψει το παραπάνω ποίημα;»²³⁵ Εννοεί, τι ήταν αυτό που **ενέπνευσε** τον ποιητή να γράψει το παραπάνω ποίημα.
26. «Φαίνεται που είναι η πρώτη φορά **που χωρίζεσαι** από τα παιδιά σου.»²³⁶ Δηλαδή, φαίνεται ότι είναι η πρώτη φορά **που αποχωρίζεσαι** τα παιδιά σου.
27. «Πίσω από την παλιά θύρα που κάποτε ήταν **αλειμμένη** με κοκκινωπό χρώμα.»²³⁷ Εννοεί την πόρτα που ήταν **βαμμένη** με κοκκινωπό χρώμα.
28. «Αυτή η μελωδία ... **χρωστιέται** ... στην κανονική διαδοχή των τονισμένων και των άτονων συλλαβών.»²³⁸ Δηλαδή, αυτή η μελωδία ... **οφείλεται** ... στην κανονική διαδοχή των τονισμένων και των άτονων συλλαβών.
29. «**Χαρακτηρίστε** τη σημαία **σύμφωνα με τον ποιητή** αλλά και τη σημαία του έθνους μας με το μπλε και το άσπρο χρώμα και το σταυρό.»²³⁹ Αντί: Με ποιες λέξεις ο ποιητής **αναφέρεται στη σημαία**. Συζητήστε για τη σημαία του έθνους μας με το μπλε και το άσπρο χρώμα και το σταυρό στο άνω αριστερό της μέρος.
30. «Ύστερα από λίγο τα δύο πλοία **πιασμένα** γερά το ένα με τ' άλλο άρχισαν πάλι την πορεία.»²⁴⁰ Αντί: Ύστερα από λίγο τα δύο πλοία **δεμένα** γερά το ένα με τ' άλλο, ξεκίνησαν για το ταξίδι της επιστροφής.
Τελειώνοντας, επισημαίνουμε ότι τα αναγνωστικά είναι τα βιβλία με τα οποία ο μαθητής έρχεται σε πρώτη «επαφή» με το γραπτό λόγο. Είναι το κατεξοχήν βιβλίο του μαθητή που βρίσκεται στα χέρια του τις περισσότερες

232. *Λογοτεχνικά Αναγνώσματα* 5 (1993), σ. 11.

233. *Ό.π.*, σ. 92.

234. *Λογοτεχνικά Αναγνώσματα* 6 (1993), σ. 5.

235. *Ό.π.*, σ. 15.

236. *Λογοτεχνικά Αναγνώσματα* 7 (1992), σ. 61.

237. *Ό.π.*, σ. 90.

238. *Λογοτεχνικά Αναγνώσματα* 8 (1993), σ. 22.

239. *Λογοτεχνικά Αναγνώσματα* 7 (1992), σ. 44.

240. *Αναγνωστικό* 3 (1993), σ. 27.

ώρες της ημέρας μέσα και έξω απ' το σχολείο. Αυτό δημιουργεί την υποχρέωση στους εκάστοτε υπεύθυνους να ετοιμάζουν αναγνωστικά βιβλία που θα είναι υποδειγματικά στο ύφος και τους «εκφραστικούς τρόπους». Η υποχρέωση αυτή επαυξάνεται, όταν τα αναγνωστικά βιβλία προορίζονται για τους μαθητές της ελληνικής μειονότητας στη Νότια Αλβανία που στερούνται σχολικών βιβλιοθηκών και άλλων βιβλίων.

6.1.6 Αδόκιμες λεκτικές επιλογές στα αναγνωστικά βιβλία

Ο άνθρωπος έχει ποικίλους κώδικες επικοινωνίας ανάλογα με τους κοινωνικούς ρόλους που ασκεί και την εκάστοτε περίπτωση επικοινωνίας. Ο αποδέκτης του μηνύματος καθορίζει και τον τρόπο έκφρασής μας. Δεν υπάρχει ένας τρόπος για να εκφράσει ο μαθητής τις απόψεις του. Ούτε χρειάζεται να απορρίψει τη γλώσσα που μιλάει. Ο μαθητής, χωρίς να ξεχάσει το γλωσσικό του κώδικα, είναι απαραίτητο να γνωρίζει και τη ρυθμισμένη επίσημη γλώσσα για να μπορεί να επικοινωνεί αποτελεσματικότερα. Είναι αναγκαίο να μάθει και τη κοινή ομοιόμορφη νεοελληνική γλώσσα, γιατί αυτή συμβάλλει στην εθνική και πολιτιστική ενότητα. Η τυποποιημένη γλώσσα δεν είναι η μόνη σωστή γλωσσική ποικιλία. Ούτε πάλι οι μαθητές πρέπει να αισθάνονται ενοχές για τον οποιοδήποτε γλωσσικό τους κώδικα. Η γλωσσική ποικιλία είναι αποδεκτή. Οι ρυθμιστικού τύπου αντιλήψεις για τη γλώσσα σήμερα δε φαίνεται να κερδίζουν έδαφος.

Θα αποτελούσε, επίσης, σφάλμα, αν, συγκρίνοντας τη γλώσσα των αναγνωστικών της μειονότητας με τη ρυθμισμένη επίσημη γλώσσα του εθνικού κέντρου, καταλήγαμε στο συμπέρασμα ότι υπάρχουν ανώτερες και κατώτερες παραλλαγές της γλώσσας μας. Δε θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς πειστικά ότι υπάρχουν ποιότητες γλώσσας²⁴¹. Κάθε παρέκκλιση από το γλωσσ-

241. Άν. ΦΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ, *Γλώσσα και Ιδεολογία*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1987, *passim*. Βλ. Γ. ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ, «Ποιότητα Γλώσσας», εφημ. *Το Βήμα*, 11 Ιουλίου 1985. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Γλωσσική Αφασία», εφημ. *Τα Νέα*, 9 Φεβρ. 1982. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Η «Έκθεση Ιδεών ως σύνταξη απαιτητικών κειμένων», εφημ. *Το Βήμα*, 15 Μαρτίου 1995. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Η Γλωσσική Ξενομανία διαβρώνει τη Γλώσσα μας», εφημ. *Εξόρμηση*, 26 Οκτ. 1984. Βάσω ΤΟΚΑΤΛΙΔΟΥ, *Εισαγωγή στη Διδακτική των Ζωντανών Γλωσσών*, εκδ. Οδυσσέας Αθήνα 1986. Δημ. ΤΟΜΠΑΪΔΗΣ, *Διδασκαλία Νεοελληνικής Γλώσσας, Γραμματική-Σύνταξη-Στοιχεία Ιστορικής Γραμματικής*, εκδ. Επικαιρότητα, Αθήνα 1984. Κων. ΠΟΡΠΟΔΑΣ, *Εισαγωγή στην Ψυχολογία της Γλώσσας: Η μάθηση της γλώσσας*, Αθήνα 1984. Άν. ΦΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ, «Το θαύμα της γλώσσας και η λεξιπενία», εφημ. *Τα Νέα* 2-9-1995. ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, «Η λατρεία της γραφής», εφημ. *Τα Νέα* 14-10-1995. ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, «Η λατρεία της γραφής», εφημ. *Τα Νέα* 14-10-1995. Μάριος ΠΛΩΡΙΠΗΣ, «Τερατογονίες της Παιδείας», εφημ. *Το Βήμα*

σικό πρότυπο δε σημαίνει και κατώτερη ποιότητα γλώσσας, ούτε πάλι η επικοινωνιακή αποτελεσματικότητα κρίνεται από τη χρήση λόγιων και επίσημων λέξεων. Μας ενδιαφέρει πιο πολύ αν είναι αποτελεσματική η επικοινωνία, όταν χρησιμοποιούνται οι διάφορες παραλλαγές της γλώσσας μας.

Η γλώσσα των αναγνωστικών κρίνεται από την πλευρά της παραγωγής νοήματος και σαφήνειας. Μας ενδιαφέρει η έλλειψη επαρκούς λεξιλογίου, η οποία οφείλεται αφενός στον περιορισμένο γλωσσικό κώδικα που χρησιμοποιεί ο κοινωνικός περίγυρος και αφετέρου στην ελλιπή εκπαίδευση των μεταφραστών των αναγνωστικών βιβλίων. Εξετάζεται, αν είναι ικανοποιητική η εκφραστικότητα των κειμένων που περιέχονται στα αναγνωστικά βιβλία. Ενδιαφερόμαστε, επίσης, για τους αδόκιμους όρους που χρησιμοποιούνται στα αναγνωστικά και οι οποίοι δυσκολεύουν την κατανόηση των κειμένων. Άλλωστε, οι μη καθιερωμένες λέξεις που υπάρχουν στα αναγνωστικά βιβλία δεν είναι αποτέλεσμα συνειδητής επιλογής των συγγραφέων. Ορισμένες αδόκιμες λέξεις δε χρησιμοποιούνται, επειδή περιέχουν ένα ιδιαίτερο νόημα, αλλά επειδή, συνήθως, οι μεταφραστές των αναγνωστικών βιβλίων αγνοούν τις λέξεις που είναι καθιερωμένες από την κοινή χρήση. Με βάση αυτές τις προϋποθέσεις αξιολογούνται ως αδόκιμες οι παρακάτω λεκτικές επιλογές των αναγνωστικών βιβλίων:

1. «**Διαβάστε το μέρος που μιλάει για την ανησυχία του μαυροπίνακα.**»²⁴²
Αντί: Διαβάστε τις προτάσεις που αναφέρονται στην ανησυχία του μαυροπίνακα.
2. «**Διαβάστε το κομμάτι σύμφωνα με τους ρόλους:** Συγγραφέας, μαυροπίνακας, σφουγγαριού»²⁴³ Εννοεί: Διαβάστε το κείμενο και μιμηθείτε το ρόλο του συγγραφέα, του μαυροπίνακα και του σφουγγαριού.
3. «**Στην μπουκα του σπήλιου έσβησε το φως του φεγγαριού, γιατί μια τίγρη έχωσε κει το μεγάλο κεφάλι ...**»²⁴⁴ Εννοεί: Στην είσοδο της σπηλιάς κρύφτηκε το φως του φεγγαριού, γιατί μια τίγρη έβαλε εκεί το μεγάλο κεφάλι.
4. «**Χωρίστε το τεμάχιο σε ρόλους και διαβάστε το.**»²⁴⁵ Δηλαδή, μοιραστείτε τους ρόλους που έχουν οι πρωταγωνιστές των επεισοδίων και διαβάστε τους με φυσικότητα και σωστή έκφραση.

7-7-1985. Ερατοσθένης ΚΑΨΩΜΕΝΟΣ, «Λογοτεχνία και γλώσσα», Σεμινάριο, 5 (της Πανελληνίας Ένωσης Φιλολόγων), Αθήνα 1985, σσ. 87-98.

242. Αναγνωστικό 3 (1993), σ. 8.

243. Ό.π., σ. 9.

244. Ό.π., σ. 81.

245. Ό.π., σ. 86.

5. «Μπορείτε να ξεχωρίσετε ένα στίχο από την τρίτη στροφή;»²⁴⁶ Αντί: Μπορείτε να ξεχωρίσετε **το στίχο που σας αρέσει περισσότερο** στην τρίτη στροφή.
6. «Προσπαθήστε να κάμετε τρία σημεία και με βάση αυτά τα σημεία διηγηθείτε το παραμύθι.»²⁴⁷ Δηλαδή, προσπαθήστε να βρείτε τα **τρία κύρια σημεία** του παραμυθιού και με βάση αυτά διηγηθείτε το.
7. «Η Ανίκα παρακάλεσε τη μάνα της να της διορθώσει τα κατσαρά μαλλιά. Η μάνα της της έδωσε τα μαλλιά μ' ένα τριανταφυλλή φιόγκο. Ο Τάκης έβρεξε τα μαλλιά με νερό για να κάθονται **στρωτά**. Αυτός δεν ήθελε **τέτοια** κατσαρά μαλλιά. Η Ανίκα ήθελε να ντύσει και το καινούργιο φουστάνι, μα η μάνα της της είπε **δεν άξιζε τόσο πολύ**, γιατί όσες φορές γύρισε από του Πίπη δεν **παραήτανε** πολύ καθαρή. Έτσι η Ανίκα ικανοποιήθηκε με το παλιό φουστάνι. Ο Τάκης δεν **παρασκοτιζόταν** τι θα φορέσει.»²⁴⁸ Αντί: Η Ανίκα παρακάλεσε τη μάνα της να της **φτιάξει** τα κατσαρά μαλλιά. Η μάνα της έδωσε τα μαλλιά μ' ένα τριανταφυλλί φιόγκο. Ο Τάκης έβρεξε τα μαλλιά με νερό για να κάθονται **καλύτερα**. Αυτός δεν ήθελε **τα** κατσαρά μαλλιά. Η Ανίκα ήθελε να **φορέσει** και το καινούργιο φουστάνι, μα η μάνα της **δε συμφώνησε**, γιατί όσες φορές γύρισε από του Πίπη δεν **ήταν και πολύ** καθαρή. Έτσι η Ανίκα **αρκέστηκε** στο παλιό φουστάνι. Ο Τάκης δεν **σκοτιζόταν** τι θα φορέσει.
8. «Αν το προσέξεις καλά καλά αυτό το τραγούδι, δεν το **έπλεξα** εγώ, αλλά ο ακριβός σκοπός μας. Εγώ το **έριξα μόνο στο χαρτί** –είπε ο Μιχαήλ συλλογισμένος.»²⁴⁹ Αναφέρεται προφανώς στη **σύνθεση** και στη **γραφή** αυτού του τραγουδιού.
9. «Ξεκαλοκαιριαζαν αντάμα να **θρέψουν** τη συντροφιά τους.»²⁵⁰ Δηλαδή, ξεκαλοκαιριαζαν αντάμα και έτσι **διατηρούσαν τη φιλία** τους.
10. «Εγώ δεν είμαι από κείνους, είπε το παλικάρι και κατάλαβε πως η φωνή του **αντήχησε διαφορετική**. Εγώ είμαι ένας ... ένας **αναγκευόμενος**, που ... ήρθα να ιδώ τη θεία ... Εμένα δεν μπορείς να μου τη **ρίξεις** ...»²⁵¹ Αντί: Εγώ δεν είμαι από κείνους, είπε το παλικάρι και κατάλαβε πως η φωνή του **άλλαξε**. Εγώ είμαι ένας ... ένας **που έχει ανάγκη** και ... ήρθα να ιδώ τη θεία ... Εμένα δεν μπορείς να με **ξεγελάσεις** ...

246. Ό.π., σ. 102.

247. Ό.π., σ. 110.

248. Ό.π., σ. 156.

249. Αναγνωστικό 4 (1993), σ. 4.

250. Ό.π., σ. 86.

251. Λογοτεχνικά Αναγνώσματα 7 (1992), σ. 67.

11. «Ο γιατρός μαζί με τους τζιαντάρηδες δεν είδαν πόπιακαν.»²⁵² Αντί: Ο γιατρός μαζί με τους χωροφύλακες απομακρύνθηκαν βιαστικά.
12. «Ο δάσκαλος αράδιασε της συλλαβές του ονόματος Φίλιππος και τον ρώτησε.»²⁵³ Δηλαδή, ο δάσκαλος συλλάβισε το όνομα Φίλιππος και τον ρώτησε.

Συγκεφαλαιώνοντας, θα πρέπει να αναφερθεί ότι οι αδόκιμες λεκτικές επιλογές των αναγνωστικών βιβλίων της ελληνικής μειονότητας στη Νότια Αλβανία επαναφέρουν το πρόβλημα της ποιότητας της εκπαίδευσης που παρέχεται στους εκεί μαθητές. Πρόβλημα που σχετίζεται με τις ώρες της εβδομαδιαίας διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας, τα βιβλία που χρησιμοποιούνται και τις βασικές σπουδές των εκπαιδευτικών.

6.1.7 Ανεπεξέργαστος και ακαλλιέργητος λόγος των αναγνωστικών βιβλίων

Τα όρια του κόσμου καθορίζονται από τη δυνατότητα που έχει η γλώσσα μας να τον εκφράζει, έλεγε ο φιλόσοφος Wittgenstein. Αν αυτό ισχύει, τότε ο κόσμος υπάρχει όσο εμείς μπορούμε να τον εκφράζουμε²⁵⁴. Το περιορισμένο λεξιλόγιο περιορίζει και τη σκέψη. Η γλωσσική ανεπάρκεια δυσκολεύει τη μάθηση και το στοχασμό του ανθρώπου.

Είναι, επίσης, εξακριβωμένο ότι όσο υποβαθμίζεται επικοινωνιακά μια γλώσσα τόσο λιγοστεύει το κύρος της σ' αυτούς που τη χρησιμοποιούν, και τόσο πιο ευάλωτη καθίσταται η γλώσσα αυτή στις ξένες λέξεις²⁵⁵. Γι' αυτό εί-

252. Αναγνωστικό 4 (1960), σ. 31.

253. Αναγνωστικό 3 (1963), σ. 9.

254. Γ. ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ, «Ποιότητα Γλώσσας», εφημ. *Το Βήμα*, 11 Ιουλίου 1985. Βλ. Κώστα Σημίτη, «Μικροκαπιταλισμό-κρατισμό "παράγουν" τα σχολεία μας», εφημ. *Το Βήμα*, 10 Δεκ. 1989. Θ. ΤΑΣΙΟΣ, «Επιαναδιάγνωση της γλωσσικής ακηδίας», εφημ. *Το Βήμα*, 28 Ιουλίου 1985. Φάνης ΚΑΚΡΙΑΔΗΣ, «Χρόνου Φείδου», εφημ. *Το Βήμα*, 7 Ιουλίου 1985. Εμμ. ΚΡΙΑΡΑΣ, «Γιατί ταλαιπωρείται η γλώσσα», εφημ. *Το Βήμα* 7 Ιουλ. 1985. S. CORDER, «Απόψεις για τη γλώσσα», περ. *Γλώσσα*, τεύχ. 1 (1983), σσ. 15-25. Α. ΜΠΑΓΙΟΝΑΣ, «Γύρω από τη σχέση γλώσσας και σκέψης», *Σεμινάριο*, 5 (της Πανελλ. Ένωσης Φιλολόγων), Αθήνα 1985, σσ. 167-178.

255. Γ. ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ, *Ελληνική Γλώσσα, Παρελθόν-Παρόν-Μέλλον*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1994. Δημ. ΤΟΜΠΑΪΔΗ, «Ο στρουκτουραλισμός στην υπηρεσία της γλωσσικής διδασκαλίας», *Σεμινάριο*, 5 (Γλώσσα και Εκπαίδευση), Αθήνα 1985, σσ. 64-77. Κώστας ΠΟΡΠΟΛΑΣ, «Γνωστικές Λειτουργίες στη μάθηση του γραπτού λόγου», περ. *Γλώσσα*, τεύχος 4 (1984), σσ. 30-48. Αγαθ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΠΟΥΛΟΣ, «Γλωσσολογία και διδασκαλία της μητρικής γλώσσας», περ. *Γλώσσα*, τεύχος 9 (1985), σσ. 38-53. Α. ΓΚΟΤΟΒΟΣ, «Επιλεκτικές γλωσσικές ευαισθησίες και λογιόμεικτη πολεμική», περ. *Σύγχρονη Εκπ/ση*, τεύχος 33, σσ. 65-67. Αλεξ. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΟΥ, «Ελληνι-

ναι αναγκαίο να αντιμετωπίζεται με κάθε τρόπο η συρρίκνωση του λεξιλογίου. Οι ειδικές λεξιλογικές ασκήσεις που θα διδάσκουν την ακριβολογία και τη σαφήνεια στους μαθητές είναι ένα από τα μέτρα αυτά. Η διόρθωση των λαθών στα σχολικά εγχειρίδια θα πρέπει επίσης να είναι διαρκής φροντίδα και επειδή *usus legem facit* («ή χρῆσις νόμον ποιεί») είναι ευτύχημα που το 1994 πραγματοποιήθηκε η επιστημονική στήριξη και η φιλολογική επιμέλεια των εγχειριδίων της ελληνικής μειονότητας της Αλβανίας.

Πολλά από τα λάθη των αναγνωστικών βιβλίων της ελληνικής μειονότητας φανερώνουν ένα «ακαλλιέργητο γλωσσικό αίσθημα». Τούτο, άλλωστε, είναι πολύ φυσικό, αφού η γλώσσα δε διδάσκεται με επάρκεια από εκπαιδευτικούς με άρτια γλωσσική κατάρτιση.

Εξάλλου η τελευταία πεντηκονταετία θα ήταν δυνατό να προξενήσει μεγαλύτερο κακό στην ελληνική γλώσσα που ομιλείται στη Νότια Αλβανία, αν δεν είχε συμβεί να ζουν εκεί αμιγείς οι μειονοτικοί πληθυσμοί. Και είναι πράγματι σχετικά καλή η ποιότητα του λόγου στο μειονοτικό πληθυσμό, αν λάβει κανείς υπόψη την ιστορική συγκυρία και το γεγονός ότι η αλβανική ήταν και είναι η γλώσσα που διασφαλίζει την κοινωνική ενσωμάτωση, ενώ η ελληνική χρησιμοποιείται μόνο τοπικά και αρκετοί μάλιστα θα εύχονταν την εξάλειψή της.

Έτσι, πολλές φράσεις των αναγνωστικών βιβλίων φανερώνουν ένα λόγο ακαλλιέργητο, χωρίς πλαστικότητα και ευλυγισία, που αφίσταται από την κοινή γλωσσική χρήση.

Παραδείγματα από τα αναγνωστικά βιβλία της μειονότητας με φράσεις που φανερώουν ανεπεξέργαστο και ακαλλιέργητο λόγο:

1. «Ποιος είναι ο εφευρέτης όλων αυτών των **μεγαλόπρεπων πραγμάτων;**»²⁵⁶ Αντί: ποιος είναι ο εφευρέτης όλων αυτών των **υπέροχων επινοήσεων.**
2. «Στο Λονδίνο **ήταν ένα μέρος** που πήγαιναν άνθρωποι να δουν τ' άγρια ζώα.»²⁵⁷ Αναφέρεται, προφανώς, στο ζωολογικό κήπο του Λονδίνου στον οποίο πήγαιναν οι άνθρωποι να δουν τα άγρια ζώα.
3. «**Τόσο** είπε ο καπετάνιος κι άρχισε ν' ανεβαίνει τις σκάλες που οδηγούσαν στη γέφυρα. Η λυσσασμένη θάλασσα, **ξεθυμώνοντας**, ταρακουνού-

κή πολιτιστική ταυτότητα και γλώσσα των ελληνοαμερικανών: 'Ωρα μηδέν», περ. *Γλώσσα*, τεύχ. 21 (1989), σσ. 65-74.

256. *Αναγνωστικό 2* (1993), σ. 141.

257. *Ο.π.*, σ. 152.

σε το πολεμικό και λίγο έλειψε να το καταπιεί στα βάθη της.»²⁵⁸ Αντί: **Αυτά** είπε ο καπετάνιος κι άρχισε ν' ανεβαίνει τις σκάλες που οδηγούσαν στη γέφυρα. Η λυσσασμένη θάλασσα, **λυσσομανώντας**, ταρακουνούσε το πολεμικό και κάποια στιγμή λίγο έλειψε να το καταπιεί στα βάθη της.

4. «Ο καπετάνιος **κινιόταν** ανήσυχος. Διέταξε τους μηχανουργούς να δώσουν στο πλοίο όλη την ταχύτητα. Στο νου του **χτυπούσε σα σφυρί** η ερώτηση: Θα προφτάσουμε έγκαιρα; ... Το πλοίο **όρμησε κεραυνοβόλα** προς τα δεξιά.»²⁵⁹ Άλλη διατύπωση: Ο καπετάνιος **περιφερόταν** ανήσυχος. Διέταξε τους μηχανουργούς να δώσουν στο πλοίο όλη την ταχύτητα. Στο νου του **στριφογύριζε βασανιστικά** η σκέψη: Θα φτάσουμε έγκαιρα; ... Το πλοίο **κατευθύνθηκε με μεγάλη ταχύτητα** προς τα δεξιά.
5. «Όλο το απόγιομα η μικρούλα έμεινε στο κεφάλι του άρρωστου αδερφού της. **Μάθαινε** κει κοντά του. Κάθε φορά που του Βασίλη του χρειαζόταν κάτι αυτή **του το εκπλήρωνε αμέσως**.»²⁶⁰ Εννοεί ότι όλο το απόγιομα η μικρούλα έμεινε στο κεφάλι του άρρωστου αδερφού της. **Μελετούσε** εκεί κοντά του. Κάθε φορά που του Βασίλη του χρειαζόταν κάτι, αυτή **έτρεχε αμέσως να τον εξυπηρετήσει**.
6. «**Μα σάμπως** να θυμηθεί να πλύνει το πρόσωπο;»²⁶¹ Αντί: **Άραγε θα** θυμηθεί να πλύνει το πρόσωπο;
7. «Ο βασιλιάς απόρεσε και διέταξε να του πάνε εκεί το **χοντροκέφαλο** μυλωνά (που δεν ήθελε να πουλήσει το μύλο).»²⁶² Αναφέρεται στο βασιλιά που απόρεσε και διέταξε να του πάνε εκεί τον **αμετάπειστο** μυλωνά.
8. «Ο καταστηματάρχης **αράδιασε** πρόθυμα μπροστά του πολλά ματογυάλια. Ο χωριάτης άρχισε να τα δοκιμάζει. Ο καταστηματάρχης του έβαλε μπροστά και μια εφημερίδα έτσι που να εύρισκε τα πιο κατάλληλα ματογυάλια.»²⁶³ Δηλαδή ο καταστηματάρχης παρουσίασε πρόθυμα μπροστά του πολλά ματογυάλια. Ο χωριάτης άρχισε να τα δοκιμάζει. Ο καταστηματάρχης του έβαλε μπροστά και μια εφημερίδα για να βρει, διαβάζοντας, τα καταλληλότερα ματογυάλια.
9. «**Ξεχωρίστε το μέρος** που λέει για το παιδί που καθόταν κρυμμένο στον

258. Αναγνωστικό 3 (1993), σ. 27.

259. Ο.π., σ. 28.

260. Ο.π., σ. 34.

261. Αναγνωστικό 3 (1993), σ. 88.

262. Ο.π., σ. 94.

263. Ο.π., σ. 100.

- κήπο. Διαβάστε το πρώτα **με το νου σας** κ' ύστερα φωναχτά.»²⁶⁴ Αντί: **Βρείτε την παράγραφο** που λέει για το παιδί που καθόταν κρυμμένο στον κήπο. Διαβάστε τη πρώτα **σιωπηρά** κ' ύστερα φωναχτά.
10. «Το αθράκι, σαν πυρωμένο που είναι, ρίχτηκε με ορμή πάνω στο άχυρο. **Ναι αλλά** στη μέση του γεφυριού φοβήθηκε από το **γουργουρητό** και δεν έκανε μπρός.»²⁶⁵ Άλλη διατύπωση: Το αθράκι, πυρωμένο όπως ήταν, **πήδησε** με ορμή πάνω στο άχυρο. Στη μέση όμως του γεφυριού φοβήθηκε από το **θόρυβο των νερών του λάκκου** και δεν έκανε εμπρός.
11. «Στο τέλος έρχονταν τα σκυλιά με τις γλώσσες απέξω, **που οσφραίνονταν κουρασμένα.**»²⁶⁶ Εννοεί ότι τα σκυλιά έρχονταν στο τέλος με τη γλώσσα έξω, κοντανασαίνοντας από την κούραση.
12. «Ο Μαρβίν έμεινε σαν **παγωμένος**. Τα κόκαλα, οι μύες, τα νεύρα, το αίμα, το καθετί φαίνονταν **σαν σβησμένα**. Ένα μεγάλο κορμό που πέρασε όλο το κορμί.»²⁶⁷ Άλλη διατύπωση: Ο Μαρβίν **πάγωσε από το φόβο**. Τα κόκαλα, οι μύες, τα νεύρα, το αίμα, **όλα γενικά τα μέλη του σώματος έδειχναν αναισθητοποιημένα**. Κάτι σαν πάγος του πέρασε όλο το κορμί.
13. «Ενώ τα παιδάκια παραλίγο να πετάξουν σαν πουλάκια.»²⁶⁸ Εννοεί ότι τα παιδάκια ήταν πολύ χαρούμενα και πετούσαν από τη χαρά τους.
14. «Ήταν η σπάθα των Καστριωτών, που την κρατούσαν από γενιά σε γενιά τα παλικάρια που έβγαλε **αυτή η λαμπρή θύρα.**»²⁶⁹ Άλλη διατύπωση: Ήταν η σπάθα των Καστριωτών, που την κρατούσαν από γενιά σε γενιά τα παλικάρια που έβγαλε **αυτό το λαμπρό γένος ανθρώπων**.
15. «Έπειτα, **στρέφοντας** προς τον πιο ηλικιωμένο, ο Σκεντέρμπεης πρόσθεσε.»²⁷⁰ Εννοεί, προφανώς, ότι **απευθυνόμενος** προς τον πιο ηλικιωμένο, ο Σκεντέρμπεης πρόσθεσε.
16. «Κανένας δεν **απόμεινε** από την τάξη μου.»²⁷¹ Δηλαδή, κανένας από τους συμμαθητές μου δεν έμεινε στην ίδια τάξη.
17. «Μα ποιος μπορούσε να μου γεμίσει εμένα τη γνώμη.»²⁷² Εννοεί ότι κανείς δεν μπορούσε να του αλλάξει αποφάσεις.

264. *Ο.π.*, σ. 105.265. *Ο.π.*, σ. 123.266. *Ο.π.*, σ. 143.267. *Ο.π.*, σ. 154.268. *Αναγνωστικό 4* (1993), σ. 39.269. *Ο.π.*, σ. 51.270. *Ο.π.*, σ. 68.271. *Αναγνωστικό 4* (1963), σ. 9.272. *Ο.π.*, σ. 6.

Συμπερασματικά θα ήταν δυνατό να επισημανθεί ότι η οργάνωση σχολικών βιβλιοθηκών σε κάθε ελληνόγλωσσο σχολείο και η χορήγηση σε κάθε μαθητή ανθολογίου νεοελληνικών κειμένων θα συνέβαλε στην ποιοτική αναβάθμιση της γλώσσας στο βορειοηπειρωτικό χώρο. Θα έφερνε τους μαθητές σε επαφή με κείμενα αισθητικά καταξιωμένα και θα τους εξοικείωνε με επεξεργασμένες συντακτικές δομές, γεγονός που θα είχε ως συνέπεια τον εμπλουτισμό του λεξιλογίου των μαθητών.

6.1.8 Ασαφής και συγκεχυμένος λόγος των αναγνωστικών βιβλίων

Είναι αναγκαίο να επισημανθεί ευθύς εξαρχής ότι είναι δύσκολο από επιστημονική και φιλολογική άποψη να διαπιστώσει κανείς τι είναι στη γλώσσα πραγματικά παρεκκλίνον και σε ποιο βαθμό ή αν είναι παρεκκλίνον μόνο για όσους το θεωρούν ότι παραβιάζει τους κανόνες της δομής και της λειτουργίας της σύγχρονης ελληνικής γλώσσας. Γι' αυτό στην παρούσα μελέτη ως εσφαλμένο στη γλώσσα θα θεωρηθεί ό,τι, κυρίως, εμποδίζει την κατανόηση των αναγνωστικών κειμένων και ό,τι δυσκολεύει την αμοιβαία επικοινωνία και τη γόνιμη συνάντηση μεταξύ των παραγόντων της σχολικής τάξης²⁷³.

Ο λόγος που χρησιμοποιείται στα αναγνωστικά βιβλία οφείλει να είναι κατανοητός και να δημιουργεί το αίσθημα της «επικοινωνιακής πληρότητας» και όχι το αίσθημα του «γλωσσικού κενού». Πολλές από τις φράσεις των αναγνωστικών βιβλίων της ελληνικής μειονότητας της Αλβανίας έρχονται σε αντίθεση με το γλωσσικό αίσθημα του «μέσου μορφωμένου» Έλληνα. Επίσης, με τον τρόπο που είναι γραμμένες αρκετές από τις φράσεις αυτές συγκαλύπτεται το νόημά τους.

Πολλές, επίσης, προτάσεις των αναγνωστικών βιβλίων είναι περίπλοκες συντακτικά και ανεξακρίβωτες νοηματικά. Μια τέτοια γλώσσα δυσκολεύει

273. Α. ALBERTI, *Dizionario di didattica* (Θέματα διδακτικής), μτφρ. Μαρ. Κονδύλη, επιμ. Χρ. Φράγκος, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1986, σ. 44. Βλ. Άν. ΦΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ, «Το θαύμα της γλώσσας και η λεξιπενία», εφημ. *Τα Νέα* 1-9-1995. Δημ. ΤΟΜΠΑΪΔΗΣ, «Το πρόβλημα της γλώσσας», εφημ. *Το Βήμα* 21-9-1984. Χαρ. ΜΠΑΛΤΑΣ, «Γλώσσα δημοκρατική», εφημ. *Το Βήμα* 10-11-1984. Φάνης Κακρυδής, «Χρόνου Φείδου», εφημ. *Το Βήμα* 7-7-1985. Γ. ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ, *Ελληνική Γλώσσα, Παρελθόν-Παρόν-Μέλλον*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1994, passim. Θ. ΑΝΘΟΓΑΛΙΔΟΥ, «Κοινωνικός καθορισμός της γλώσσας και γλωσσική αγωγή στο σχολείο», περ. *Αντί*, τεύχ. 270(1984), σσ. 46-48. Π. ΠΟΛΥΧΡΟΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Παιδεία και πολιτική στην Ελλάδα, Κριτική ανάλυση και αξιολόγηση των Ιδεολογικών και Γνωστικών λειτουργιών του σχολικού συστήματος 1950-75*, τόμ. Α'-Β', εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1980, σσ. 535-563.

το έργο της διδασκαλίας και της μάθησης των μαθητών στο σχολείο και παρεμποδίζει τη σωστή σκέψη των μαθητών.

Στα παρακάτω παραδείγματα που παρατίθενται πολλές λέξεις είναι δίσημες και διαφορούμενες, ενώ συγχρόνως παραβιάζονται οι κανόνες της δομής και της λειτουργίας της γλώσσας. Αυτά κάνουν το νόημα των συγκεκριμένων προτάσεων ασαφές και αμφιλεγόμενο. Τα ενδεικτικά παραδείγματα που ακολουθούν δείχνουν να επιβεβαιώνουν όσα προαναφέρονται:

1. «Το ξύλινο αυτό άλεσμα, περνώντας σε μερικά μπάνια, μετατρεπόταν σ' ένα είδος ζυμάρι. Το ζυμάρι αυτό άλλες ειδικές συσκευές το μετατρέπουν σε λεπτές κόλλες χαρτιού. Ύστερα από δυο ώρες ένας μεγάλος ρόλος χαρτιού ήταν έτοιμος.»²⁷⁴ Δηλαδή: Το ξύλινο αυτό άλεσμα, το ανακάτεψαν με νερό, και το μετέτρεψαν σ' ένα είδος πολτού. Τον πολτό αυτό άλλες ειδικές συσκευές τον μετέτρεψαν σε λεπτές κόλλες χαρτιού. Ύστερα από δυο ώρες ένας μεγάλος ρόλος χαρτιού ήταν έτοιμος.
2. «Οργάνωσε την ανάγνωση σύμφωνα με τους ρόλους σε ομάδες από πέντε άτομα.»²⁷⁵ Αντί: Χωρίζουμε τους μαθητές της τάξης σε ομάδες των πέντε ατόμων. Κάθε ομάδα διαβάσει τα λογία ενός πουλιού ή ζώου που πήρε μέρος στο μάθημα.
3. «Δοκιμάστε να χωρίσετε το παραμύθι σε μέρη με διάφορα σημεία. Ύστερα γράψτε τα στο τετράδιο.»²⁷⁶ Αντί: Δοκιμάστε να χωρίσετε το παραμύθι σε λογικά μέρη. Ύστερα γράψτε τις ενότητες αυτές στο τετράδιο.
4. «Στα λογοτεχνικά έργα σπάνια μπορεί να βρούμε ξεχωρισμένα αυτά τα μέσα, δηλαδή μόνο περιγραφή, αφήγηση ή διάλογο. Συνήθως αυτά τα μέσα είναι συνδεδεμένα στενά μεταξύ τους.»²⁷⁷ Άλλη διατύπωση: Στα λογοτεχνικά έργα σπάνια μπορεί να βρούμε ξεχωριστά αυτά τα είδη του λόγου, δηλαδή μόνο περιγραφή, αφήγηση ή διάλογο. Συνήθως στο ίδιο κείμενο συνυπάρχουν τα διάφορα είδη του λόγου.
5. «Η περιγραφή των διακριτικών γνωρισμάτων των θετικών ή αρνητικών προσώπων ενός λογοτεχνικού έργου ονομάζεται χαρακτηρισμός των προσώπων.»²⁷⁸ Η περιγραφή των θετικών ή αρνητικών διακριτικών γνωρισμάτων ενός προσώπου σ' ένα λογοτεχνικό έργο ονομάζεται χαρακτηρισμός των προσώπων.

274. *Αναγνωστικό 2* (1993), σ. 118.

275. *Αναγνωστικό 3* (1993), σ. 73.

276. *Ο.π.*, σ. 115.

277. *Λογοτεχνικά Αναγνώσματα 6* (1992), σ. 15.

278. *Ο.π.*, σ. 26.

6. «Το λογοτεχνικό τεμάχιο στο οποίο ο συγγραφέας περιγράφει εικόνες από τη φύση και εκφράζει τα αισθήματα που του προκαλούν οι εικόνες, ονομάζεται τοπίο.»²⁷⁹ Προφανώς αναφέρεται στα φυσιολατρικά λογοτεχνικά κείμενα.
7. «Σ' ένα λυρικό έργο, τα περιστατικά και τα πρόσωπα ή λείπουν ή παίζουν δευτερεύοντα ρόλο σαν μια πηγή αισθημάτων και σκέψεων σαν αιτία της ψυχικής κατάστασης του λογοτέχνη.»²⁸⁰ Εννοεί: Σ' ένα λυρικό έργο, τα περιστατικά και τα πρόσωπα ή λείπουν ή παίζουν δευτερεύοντα ρόλο. Δίνεται έμφαση στα αισθήματα και τις σκέψεις που επηρεάζουν την ψυχική κατάσταση του λογοτέχνη.
8. «Τώρα για τώρα είμαι μόνος μου.»²⁸¹ Δηλαδή αυτή τη στιγμή είμαι μόνος μου.

Τέλος, αξίζει να επισημάνουμε ότι η σαφήνεια είναι μια σπουδαία αρετή του λόγου. Είναι πράγματι «σοφόν το σαφές». Ό,τι λέγεται με σαφήνεια και ευκρίνεια είναι πρώτον κατανοητό και δεύτερο προϊόν καθαρής σκέψης. Ό,τι κάποιος γνωρίζει καλά, το διατυπώνει με σαφήνεια και δε δημιουργεί σύγχυση στον αναγνώστη. Τα μεταφρασμένα αναγνωστικά βιβλία είναι έργο των εκπαιδευτικών της μειονότητας. Ο ασαφής ενίοτε λόγος των βιβλίων αυτών θέτει επιτακτικά το πρόβλημα της αλλαγής του τρόπου συγγραφής των αναγνωστικών βιβλίων καθώς και το πρόβλημα της αναγκαίας επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών της ελληνικής μειονότητας.

6.1.9 Οι γλωσσικές ασκήσεις των αναγνωστικών βιβλίων της ελληνικής μειονότητας

Το γλωσσικό μάθημα στα μειονοτικά σχολεία της Αλβανίας μέχρι πρόσφατα δεν αντιμετωπιζόταν ενιαία αλλά αποσπασματικά. Δεν υπήρχε σύνδεση μεταξύ της ανάγνωσης, της γραμματικής, της έκθεσης και της ορθογραφίας. Το βασικό βιβλίο του «καταταμημένου» αυτού μαθήματος ήταν το αναγνωστικό, ενώ η γραμματική και το συντακτικό διδάσκονταν ως αυτοτελή μαθήματα, με μια απαρχαιωμένη μεθοδολογία που στηριζόταν στην τυπολατρία και το σχολαστικισμό και με εγχειρίδια που ακολουθούσαν κι αυτά μια συστηματοποίηση της διδακτέας ύλης που δεν ήταν σύγχρονη.

279. Ο.π., σ. 82.

280. *Λογοτεχνικά Αναγνώσματα* 8 (1993), σ. 26.

281. *Αναγνωστικό* 4 (1961), σ. 5.

Τα βιβλία γλωσσικής διδασκαλίας που χρησιμοποιούνται μετά το 1996 στα σχολεία της μειονότητας συντάχτηκαν με βάση τη «δομιστική» και τη «λειτουργική» μέθοδο διδασκαλίας. Με τα βιβλία αυτά γίνεται προσπάθεια να ενοποιηθούν, στον πρώτο τετράχρονο κύκλο, οι διάφοροι τομείς του γλωσσικού μαθήματος, δηλαδή η ανάγνωση, η γραμματική, η ακρόαση, η γραπτή και προφορική έκφραση και το βασικό λεξιλόγιο. Συγχρόνως επιχειρείται να αλλάξει η μεθοδολογία της διδασκαλίας του δομολειτουργικού (γραμματικοσυντακτικού) σκέλους της γλώσσας στο δεύτερο τετράχρονο κύκλο: από τα ομοιόμορφα παραδείγματα που παρατίθενται στα βιβλία, οι μαθητές εξάγουν, διαισθητικά στην αρχή, τον κανόνα χωρίς γλωσσολογικές θεωρίες για τα γραμματικά φαινόμενα αλλά με γλωσσικές εφαρμογές στο επίπεδο του συγκεκριμένου²⁸².

Τα αναγνωστικά κείμενα των βιβλίων της μειονότητας κατά τη μεταπολεμική περίοδο με το έντονο φρονηματιστικό και βαθύτατα εθνικιστικό τους περιεχόμενο, όπως θα φανεί σε ιδιαίτερο κεφάλαιο της παρούσας μελέτης, ακολουθούνται από «ερωτήσεις και καθήκοντα».

Οι «ερωτήσεις» αυτές και τα «καθήκοντα» διακρίνονται από τα ακόλουθα χαρακτηριστικά:

1. Είναι ερωτήσεις-ασκήσεις που συνήθως, πέρα από τις γλωσσικές τους δυσκολίες ως προς τη διατύπωση, προσημειώνουν και υποδεικνύουν τη σωστή απάντηση. Η απάντηση αυτή δεν επιδέχεται καμιά αμφισβήτηση.

α) «Τι είναι για μας η πατρίδα και γιατί την αγαπάμε αυτή;»²⁸³

282. Βλ. Γ. ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ, «Τα τρία “ρω” της γλώσσας», εφημ. *Το Βήμα* 1995. Αριστ. ΒΟΥΠΟΥΚΑΣ, «Μεταμορφώσεις του λογιotaτισμού», εφημ. *Το Βήμα* 1985. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Σχολείο μάθηση και ζωή», εφημ. *Το Βήμα* 1985. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Η σχολική γλώσσα σε καλό δρόμο», εφημ. *Το Βήμα* 1985. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Τα νέα αναγνωστικά κείμενα του Δημοτικού», εφημ. *Το Βήμα* 23-10-84. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Καταργείται η έκθεση στο δημοτικό σχολείο;» εφημ. *Το Βήμα* 27 και 28-11-84. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Δοκίμια εκπαιδευτικού προβληματισμού*, εκδ. Φελέκη, Αθήνα 1986. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Το γλωσσικό μάθημα στην πρώτη βαθμίδα της νεοελληνικής εκπαίδευσης*, Θεσσαλονίκη 1994. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Τα νέα αναλυτικά προγράμματα και βιβλία και το γλωσσικό μάθημα». *Συνέντευξη στο Επιστ. Βήμα του Δασκάλου*, έτος 30ό, τεύχ. 6, σσ. 9-76. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Καταργείται η γραμματική στο δημοτικό;» εφημ. *Το Βήμα* 9-11-84. Προεδρικό Διάταγμα 528/1984. Programet e lëndeve abetare, gjuhë e lexim letrar Grek (për shkollat e minoritetit grek), hartoi grupi i autoreve pranë ISP shkurt 1995. Άν. ΦΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ, «Οι άλαλοι μαθητές», εφημ. *Τα Νέα* 16-9-1995. Θ. ΑΝΘΟΓΑΛΙΔΟΥ, «Η γλώσσα των αναγνωστικών βιβλίων του Δημοτικού Σχολείου», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχ. 45 (1989), σσ. 32-41. Στέργ. ΔΕΡΒΙΣΗΣ, «Διδακτική της γλώσσας, Θεωρία της γλώσσας», περ. *Γλώσσα*, τεύχ. 32 (1994), σσ. 62-71.

283. *Αναγνωστικό* 4 (1993), σ. 7.

- β) «Γιατί μας αρέσει ο βοσκός; Πέστε τις αρετές του. Διαβάστε τις αυτές στο βιβλίο.»²⁸⁴
- γ) «Γιατί αγαπούμε και υπερασπίζουμε την πατρίδα μας;»²⁸⁵
- δ) «Γιατί σας αρέσει ο κανονιέρης;»²⁸⁶
- ε) «Γιατί αγαπάμε το σχολείο; Τι μας μαθαίνει το σχολείο;»²⁸⁷
- στ) «Χάρη σε ποιον ζει ευτυχισμένα ο λαός μας;»²⁸⁸
- ζ) «Γιατί ο λαός μας απαντά πρόθυμα σε κάθε έκκληση που του κάνει το κόμμα;»²⁸⁹
- η) «Τι ξέρετε για την κατάσταση του χωριού σας πριν απ' την απελευθέρωση; Πώς ζούσαν τότε οι άνθρωποι και γιατί; Γιατί τώρα οι άνθρωποι είναι χαρούμενοι;»²⁹⁰
- θ) «Γιατί οι αγρότες δοξάζουν το κόμμα μας;»²⁹¹

2. Είναι ερωτήσεις και εργασίες πολλές από τις οποίες δεν απαιτούν υψηλό επίπεδο σκέψης και δεν προβληματίζουν τους μαθητές.

Ενδεικτικά παραδείγματα:

- α) «Λυπάστε την μπάλα; Όσο κι αν λυπάστε, δε σας αρέσει να παίζετε μ' αυτή; Δε σας έρχεται να γελάσετε που η μπάλα ζητάει να βρει ησυχία; Μπορεί να υπάρξει για την μπάλα ησυχία;»²⁹²
- β) «Τι είναι ο Νάσης κι ο Λάμπης μεταξύ τους;»²⁹³
- γ) «Από πόσα μέλη αποτελείται η οικογένειά σας;»²⁹⁴
- δ) «Για πόσα αρνιά γίνεται λόγος στο διήγημα;»²⁹⁵
- ε) «Τι δουλειά κάνουν τα χέρια;»²⁹⁶
- στ) «Ποια ωφέλιμη δουλειά κάνατε στις θερινές διακοπές;»²⁹⁷

284. Ό.π., σ. 9.

285. Ό.π., σ. 23.

286. Ό.π., σ. 82.

287. Ό.π., σ. 151.

288. Αναγνωστικό 3 (1972), σ. 130.

289. Ό.π., σ. 138.

290. Ό.π., σ. 147.

291. Λογοτεχνικά Αναγνώσματα 6 (1961), σ. 5.

292. Αναγνωστικό 4 (1993), σ. 29.

293. Αναγνωστικό 2 (1993), σ. 34.

294. Ό.π., σ. 32.

295. Ό.π., σ. 59.

296. Ό.π., σ. 60.

297. Αναγνωστικό 3 (1972), σ. 5.

- ζ) «Πότε συνέβηκε τούτο το περιστατικό;»²⁹⁸
- η) «Για τι δουλεύει σήμερα όλος ο λαός μας;»²⁹⁹
- θ) «Πώς καταλήγουν στη χώρα μας οι εχθροί που θέλουν να ταράξουν την ήσυχη ζωή του λαού μας;»³⁰⁰

3. Χρησιμοποιούν το δογματισμό και την κατήχηση και επιδιώκουν τη μύηση στην κυρίαρχη ιδεολογία με βάνανσο τρόπο μέχρι τουλάχιστον την κατάρρευση του παγκόσμιου διπολικού πολιτικοοικονομικού συστήματος.

Ενδεικτικά παραδείγματα:

- α) «Τι έχει κάμει και τι κάνει το Κόμμα για το λαό μας;»³⁰¹
- β) «Οργανώστε ένα λογοτεχνικό απόγευμα αφιερωμένο στις 8 του Νοέμβρη, μέρα της ίδρυσης του Κόμματος. Καλέστε τους γονείς και τους συγγενείς σας.»³⁰²
- γ) «Γιατί ο λαός αγαπούσε πολύ τον Εθνικοαπελευθερωτικό Στρατό;»³⁰³
- δ) «Τι οδηγίες έδινε ο σύντροφος Ενβέρ στις οργανώσεις του κόμματος και τα επιτελεία των παρτιζάνων;»³⁰⁴
- ε) «Συγκρίνετε και πείτε για τις αλλαγές που έγιναν στο χωριό σας ύστερα απ' την απελευθέρωση. (Για την κατάσταση πριν απ' την απελευθέρωση ρωτήστε τους μεγάλους).»³⁰⁵
- στ) «Διηγηθείτε άλλα περιστατικά που ξέρετε για την ηρωική στάση των κομμουνιστών στη διάρκεια του Εθνικοαπελευθερωτικού Αγώνα.»³⁰⁶
- ζ) «Με βάση τις απαντήσεις του Λιούλι γράψτε μια σύντομη έκθεση με θέμα: Ο λαός μας νίκησε γιατί είχε επικεφαλής του το Κόμμα και το σύντροφο Ενβέρ.»³⁰⁷
- η) «Βρείτε και αναλύστε τους στίχους που δείχνουν την αισιοδοξία του λαού μας για το μέλλον και την απεριόριστη εμπιστοσύνη του προς το Κόμμα και το σύντροφο Ενβέρ.»³⁰⁸

298. *Λογοτεχνικά Αναγνώσματα* 4 (1973), σ. 14.

299. *Ό.π.*, σ. 51.

300. *Ό.π.*, σ. 53.

301. *Ό.π.*, σ. 4.

302. *Ό.π.*, σ. 6.

303. *Ό.π.*, σ. 12.

304. *Ό.π.*, σ. 16.

305. *Ό.π.*, σ. 19.

306. *Ό.π.*, σ. 21.

307. *Αναγνωστικό* 3 (1972), σ. 10.

308. *Λογοτεχνικά Αναγνώσματα* 6 (1978), σ. 6.

θ) «Γιατί η καθιέρωση συντάξεων είναι μια από τις πιο λαμπρές νίκες μας; Τι άλλα μέτρα πήραν το Κόμμα και η λαϊκή εξουσία για το καλό της συνεταιρισμένης αγροτιάς;»³⁰⁹

4. Είναι ερωτήσεις και ασκήσεις που δεν έχουν ως αντικείμενο σπουδής τη γλωσσική επένδυση των κειμένων αλλά το εννοιολογικό τους περιεχόμενο.

Εντούτοις η ανάγνωση είναι μάθημα γλωσσικό και όχι μάθημα «γενικού προβληματισμού και πληροφόρησης».

5. Οι ερωτήσεις και οι ασκήσεις δεν καλλιεργούν τις ανώτερες πνευματικές λειτουργίες, αλλά δραστηριοποιούν πιο πολύ τη μνήμη του μαθητή.

Έχουν ως στόχο την «ανάμνηση» των γνώσεων και των πληροφοριών και δεν αποσκοπούν στην εφαρμογή των γνώσεων για τη λύση νέων προβλημάτων. Δε στοχεύουν, επίσης, στη σύγκριση και την ανάλυση γεγονότων και φαινομένων, ούτε στην αξιολόγηση των γνωστών πληροφοριών για να προκύψει κάτι το νέο³¹⁰. Είναι ερωτήσεις που η πρώτη λέξη συνήθως αρχίζει με το «Ποιος», «Πότε», «Πού», «Τι έκανε» και «Τι είπε» και όχι ερωτήσεις που αρχίζουν με το «Γιατί», «Σχολιάστε», «Ποια είναι η γνώμη σας», «Συγκρίνετε», «Χαρακτηρίστε» και «Αν ήσασταν εσείς στη θέση του προσώπου αυτού πώς θα νιώθατε και τι θα κάνατε».

Τέτοιες ερωτήσεις δεν απαιτούν από το μαθητή να δημιουργήσει την απάντηση και να καταλήξει σε νέα συμπεράσματα, αλλά ο μαθητής καλείται να αναπλάσει με τη μνήμη του τη σωστή απάντηση. Έτσι δεν καλλιεργείται η κρίση και η αποκλίνουσα σκέψη του μαθητή. Οι ερωτήσεις που συνοδεύουν τα αναγνωστικά κείμενα φτάνουν μέχρι το επίπεδο της κατανόη-

³⁰⁹ Ο.π., σ. 15.

³¹⁰ Βλ. Χρ. ΘΕΟΦΙΛΙΔΗΣ, *Η τέχνη των ερωτήσεων*, Μάιος 1976. Γ. ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ, «Γλωσσολογία και διδασκαλία της γλώσσας», ΠΕΦ, *Σεμινάριο*, 5, Αθήνα τεύχος Ιουνίου 1985, σσ. 36-38. Ηλ. ΜΑΤΣΑΓΓΟΥΡΑΣ, «Η διδασκαλία του γλωσσικού μαθήματος στο δημοτικό», περ. *Γλώσσα*, τεύχη 17-18 (1988). Μ. ΒΑΜΒΟΥΚΑΣ, *Ψυχολογική θεώρηση της κατανόησης των Αναγνωσμάτων*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1984. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Η αναγνωστική δεξιότητα μαθητών ηλικίας 9-12 ετών», περ. *Γλώσσα*, τεύχ. 13 (1987). Ε. ΚΟΛΙΑΔΗ, «Αναγνωστική τεχνική και κατανόηση του κειμένου στο δημοτικό σχολείο», περ. *Σχολείο και Ζωή*, Απρίλιος 1982. Γ. ΜΑΥΡΟΓΙΩΡΓΟΣ, «Το σχολικό εγχειρίδιο», περ. *Φιλολογικά*, τεύχ. 3 (1980). Χ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΑΚΗΣ, *Νεοελληνικός λόγος: Μελέτες για τη γλώσσα, τη λογοτεχνία και το ύφος*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1992. Α. ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΠΟΥΛΟΣ, «Διδασκαλία της λειτουργικής χρήσης της γλώσσας», περ. *Γλώσσα*, τεύχ. 16 (1988), σσ. 5-28.

σης ή της εφαρμογής³¹¹. (Η ταξινόμια του Bloom στη γνωστική περιοχή περιλαμβάνει ιεραρχικά τη γνώση, την κατανόηση, την εφαρμογή, την ανάλυση, τη σύνθεση και την αξιολόγηση). Έτσι κατηγορίες γνώσεων που αναπτύσσουν τις ανώτερες πνευματικές δεξιότητες και σχετίζονται με την ανάλυση, τη σύνθεση, την αξιολόγηση και τη δημιουργική σκέψη, πολύ λίγο καλλιεργούνται με το είδος των ερωτήσεων και των ασκήσεων που συνοδεύουν τα αναγνωστικά κείμενα των γλωσσικών βιβλίων της ελληνικής μειονότητας στη Νότια Αλβανία.

Η ενδεικτική παράθεση των ερωτήσεων και των ασκήσεων, που συνοδεύουν τρεις διδακτικές ενότητες και επιλέχτηκαν με τυχαίο τρόπο, επιβεβαιώνει όσα προαναφέρθηκαν.

Ερωτήσεις³¹²

- Πού πήγε ο Αυγέρης με τον πατέρα του;
- Τι είδε αυτός στο λιμάνι;
- Τι επιθυμία είχε ο Αυγέρης;
- Τι έμαθε αυτός από τα λόγια του πατέρα;

Καθήκοντα

Διαβάστε το διήγημα ρευστά.

Πέστε το περιεχόμενό του σύμφωνα με τα σημεία:

α) Το ξεκίνημα για το λιμάνι

β) Η βολτίτσα στο λιμάνι

γ) Η συνομιλία με τον πατέρα για τον πλωτό γερανό

- Γράψτε μια σύντομη έκθεση χρησιμοποιώντας και τις λέξεις: Λιμάνι, γερανός, πλωτός γερανός.

Ερωτήσεις³¹³

— Τι σκέφτηκαν και τι έκαναν οι παρτιζάνοι ύστερα απ' τη μάχη με τον εχθρό;

311. Φ. ΚΟΣΣΥΒΑΚΗ, *Διδασκαλία: Ανθρωπολογικές, παιδαγωγικές και κοινωνικές προϋποθέσεις*, εκδ. Σμυρنيωτάκη, Αθήνα, τόμ. 1, σ. 185. Βλ. Ναπ. ΜΗΤΣΗΣ, *Διδακτική του γλωσσικού μαθήματος, από τη γλωσσική θεωρία στη διδακτική πράξη*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1996, σσ. 196 κ.ε. Δημ. ΚΟΥΚΟΥΛΟΜΜΑΤΗΣ, *Λογοτεχνία και Γλώσσα στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση*, εκδ. Έλλην, Αθήνα 1996, σσ. 87 κ.ε. Γεώργ. ΣΠΑΝΟΣ, *Διδακτική μεθοδολογία: διδασκαλία του ποιήματος*, τ. Α', αυτοέκδοση Αθήνα 1996, σσ. 40-48.

312. *Αναγνωστικό 3* (1989), σ. 63.

313. *Λογοτεχνικά Αναγνώσματα 4* (1979), σ. 52.

- Τι σοβαρές παραγγελίες έδωσαν στους χωρικούς ο κομισάριος και ο διοικητής;
- Τι επιθυμεί ο Μέτσιο, ο πολυβολητής του λόχου;
- Τι σας διδάσκει τούτο το διήγημα;

Καθήκοντα

- Πείτε το περιεχόμενο του διηγήματος στο πρώτο πρόσωπο σα νάστανε ο πολυβολητής Μέτσιο.
- Χρησιμοποιώντας και τις λέξεις «σύγκρουση», «εγκαταλείπω», «νίκη», φτιάξτε ένα σύντομο διήγημα με τον τίτλο που επιθυμείτε.
- Αντιγράψτε όμορφα στο τετράδιό σας τούτα τα λόγια του σύντροφου Ενβέρ: «Να ριζωθεί η σκέψη ότι πρέπει να μάθω, γιατί χωρίς να μάθει κανείς δεν μπορεί να ζήσει, ούτε να δουλέψει γιατί χωρίς γνώσεις δεν μπορεί να εξυπηρετήσει όπως πρέπει το λαό, την πατρίδα, την κοινωνία. Η μάθηση είναι απαραίτητη τροφή για τον άνθρωπο.»

Να διαβάζουμε και να μαθαίνουμε καλά³¹⁴

- Διαβάστε τους στίχους, οι οποίοι μιλούν για τις δουλειές που κάνουν τα παιδιά.
- Μάθετε απέξω το ποίημα.
- Να το απαγγείλετε αυτό όμορφα.
- Να κατανοήσουμε το περιεχόμενο
 - Για ποιον μιλά τούτο το ποίημα;
 - Τι δουλειές κάνουν τα χέρια τούτων των παιδιών;
 - Τι εργαλεία χρησιμοποιούν αυτά;
- Να εργαστούμε μόνοι μας
 - Με τις λέξεις: τρυφερά, ψαλίδι, βελόνι κατασκευάστε από μια πρόταση και γράψτε τη στο τετράδιο.

Συνοψίζοντας, θα πρέπει να αναφερθεί ότι τα αναγνωστικά βιβλία της μεταπολεμικής περιόδου από εργαλεία σπουδής του νεοελληνικού λόγου μετατράπηκαν σε όργανα φρονηματιστικής διαπαιδαγώγησης με πατριωτικά, πολεμικά και κομματικά θέματα. Η δομή των γλωσσικών βιβλίων δεν ευνόησε τη διαλεκτική συζήτηση και την καλλιέργεια της δημιουργικής σκέψης. Η χρήση των βιβλίων, όπως φαίνεται από το είδος των ασκήσεων, προϋ-

314. Αναγνωστικό 1 (1993), σ. 23.

ποθέτει τον κυρίαρχικό ρόλο του δασκάλου και την εφαρμογή της στατικής θεωρίας για τη γνώση, σύμφωνα με την οποία το παιδικό μυαλό είναι μια «τράπεζα» που πρέπει να γεμίσει με ετοιμοπαράδοτες γνώσεις. Έτσι τα αναγνωστικά κείμενα αντιμετωπίζονται επιφανειακά και δεν επακολουθούν αναλύσεις και συσχετίσεις των γεγονότων. Και όλα αυτά γίνονται με αναγνωστικά βιβλία στα οποία αγνοείται ο ενιαίος χαρακτήρας των διαφόρων τομέων του γλωσσικού μαθήματος.

6.1.10 Άλλα λάθη στη χρήση της γλώσσας

Η γλώσσα, όπως κάθε ζωντανός οργανισμός, υφίσταται μια διαρκή εξέλιξη. Η διαπάλη ανάμεσα στη συντηρητική και την ανανεωτική τάση της γλώσσας είναι «αέναη». Οι ποικίλες γλωσσικές μεταβολές γίνονται σύμφωνα με ορισμένες κανονιστικές αρχές. Η γνώση των μεταβολών αυτών είναι απαραίτητη για να οικειοποιηθεί κανείς τη λεκτική πολυμορφία της ελληνικής γλώσσας και να επικοινωνεί αποτελεσματικά με το περιβάλλον του. Ειδικά για τη σωστή γραφή της γλώσσας μας – με τη βαριά της πολιτιστική παράδοση και την ιστορική της ορθογραφία – απαιτείται επίπονη προσπάθεια και διαρκής φροντίδα. Και επειδή και οι μεταφραστές των βιβλίων της ελληνικής μειονότητας δεν έχουν διδαχτεί με επάρκεια την ελληνική γλώσσα είναι φυσικό τα αναγνωστικά βιβλία της ελληνικής μειονότητας στη Νότια Αλβανία να παρουσιάζουν προβλήματα στη σωστή χρήση του λόγου³¹⁵.

Ακολουθεί απάνθισμα λέξεων από τα αναγνωστικά αυτά βιβλία. Στις λέξεις αυτές παρατηρούνται προβλήματα στο τυπικό, στη σύνταξη και τη σημασία.

315. Βλ. Θ. ΑΝΘΟΓΑΛΙΔΟΥ, «Γλωσσολογικά προβλήματα της καθιερωμένης δημοτικής», περ. *Ηριδανός*, 4 (1976), σσ. 144-153. ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, «Πλέομεν άνω ποταμών ... Για τη διδασκαλία της δημοτικής», περ. *Ηριδανός*, 5-6 (1976), σσ. 65-76. Ιωάννα ΠΑΠΑΖΑΦΕΙΡΗ, *Λάθη στη χρήση της γλώσσας μας*, εκδ. Σμίλη, Αθήνα 1992. Κώστας ΓΕΩΡΓΟΥΣΟΠΟΥΛΟΣ, «Σχόλιο για τη γλωσσική σχιζοφρένεια», εφημ. *Το Βήμα* 3-2-85. Ν. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ, *Το δημιουργικό γράψιμο: Η τέχνη και η τεχνική του*, Α' Η παράγραφος, Β' Εκθέσεις: Για το γυμνάσιο και το λύκειο, εκδ. Κώδικας, Αθήνα. Γ. ΚΑΛΙΟΡΗΣ, *Ο γλωσσικός αφελληνισμός: πέραν του μισοξενισμού και της υποτελείας*, εκδ. Πολύτυπο, Αθήνα 1984. Σαρ. ΚΑΡΓΑΚΟΣ, *Αλεξία: γλωσσικό δράμα με πολλές πράξεις*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1992. Ν. ΜΠΑΣΛΗΣ, «Απόψεις της κοινωνικής γλωσσολογίας και συνέπειες στη διδασκαλία της γλώσσας», *Σεμινάριο*, 5 (ΠΕΦ), σσ. 137-146. Εμμ. ΚΡΙΑΡΑΣ, *Τα πεντάλεπτά μου*, εκδ. Μαλλιάρης-Παιδεία, Θεσσαλονίκη 1988. Λουκ. ΤΣΙΤΣΙΠΗΣ, *Εισαγωγή στην Ανθρωπολογία της γλώσσας*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1995, σσ. 101 κ.ε.

1. Ουσιαστικά

Στα αναγνωστικά βιβλία της ελληνικής μειονότητας στη Νότια Αλβανία συναντούμε:

α) Ουσιαστικά που δεν έχουν γίνει δεκτά στο λόγο του εθνικού κέντρου

Παραδείγματα:

Διοικήτρια³¹⁶

Υποδιοικήτρια³¹⁷

Οικοδόμα³¹⁸

Ηρώισσα³¹⁹

Συνταξιώτες³²⁰ (συν+τάξη)

β) Ουσιαστικά που δημιουργήθηκαν από ξένες λέξεις

Παραδείγματα:

Φεστιβαλίστες³²¹

Τραχτεριστής³²²

Φατόσισσα³²³ (ηρωίδα από την αλβ. *fatose-ja*)

γ) Λάθη στην ορθογραφία ουσιαστικών

Θεμωνιά αντί θημωνιά³²⁴

Συνήθια αντί συνήθεια³²⁵

Θυσαυρός αντί θησαυρός³²⁶

Σφοντήλι αντί σφοντιάλι³²⁷

Έγνια αντί έγνοια³²⁸

Δίστυχα αντί διατύχα³²⁹

316. Λογοτεχνικά Αναγνώσματα 6 (1978), σ. 87.

317. Αναγνωστικό 3 (1977), σ. 3.

318. Λογοτεχνικά Αναγνώσματα 6 (1972), σ. 22.

319. Αναγνωστικό 3 (1977), σ. 1.

320. Ο.π., σ. 2.

321. Αναγνωστικό 4 (1993), σ. 125.

322. Αναγνωστικό 1 (1977), σ. 112.

323. Αναγνωστικό 2 (1978), σ. 3.

324. Λογοτεχνικά Αναγνώσματα 8 (1993), σ. 67.

325. Λογοτεχνικά Αναγνώσματα 7 (1992), σ. 81.

326. Λογοτεχνικά Αναγνώσματα 8 (1993), σ. 50.

327. Λογοτεχνικά Αναγνώσματα 5 (1993), σ. 21.

328. Λογοτεχνικά Αναγνώσματα 7 (1992), σ. 15.

329. Λογοτεχνικά Αναγνώσματα 8 (1993), σ. 104.

*Ράγη αντί ράγα*³³⁰
*Ράμα αντί ράμμα*³³¹
*Σπειρί αντί σπυρί*³³²
*Αναφυλλητά αντί αναφιλητά*³³³
*Καριοφύλλι αντί καριοφίλι*³³⁴
*Στιγγή αντί στριγγλή*³³⁵
*Γονής αντί γονέας ή γονιός*³³⁶

δ) Ουσιαστικά στα οποία συγχέεται το εννοιολογικό τους περιεχόμενο

Τα ουσιαστικά *ανακάλυψη* και *εφεύρεση* συγχέονται στη χρήση, αν και δεν έχουν την ίδια σημασία. Η λέξη *ανακάλυψη*³³⁷ σημαίνει ότι πρώτος βρισκώ κάτι που προϋπήρχε, αλλά ήταν άγνωστο μέχρι πριν από λίγο. Ενώ η λέξη *εφεύρεση* δηλώνει την επινόηση κάποιου νέου οργάνου, μέσου ή μεθόδου που χρησιμεύει για την επίτευξη ωφέλιμου έργου.

Επίσης, τα ουσιαστικά *ρεύμα* και *ρέμα* χρησιμοποιούνται αδιακρίτως. Όμως, η λέξη *ρεύμα* σημαίνει, ιδίως, την κίνηση του αέρα προς μια ορισμένη κατεύθυνση, αλλά και την ομαδική τάση προς μια κατεύθυνση ιδεολογική, πολιτική, αισθητική κ.λπ.³³⁸ Ενώ η λέξη *ρέμα* χρησιμοποιείται για να δηλώσει την κοίτη του χειμάρρου.

Τέλος η λέξη *καθήκον* χρησιμοποιείται στα αναγνωστικά για να δηλώσει τις κατ' οίκον εργασίες των μαθητών, ενώ το νόημα της λέξης αναφέρεται σε ό,τι επιβάλλεται από το θείο ή τον ανθρώπινο νόμο, την ηθική ή την ευγένεια.

ε) Ιδιότυπα ουσιαστικά

*Αντιπερισπαστής*³³⁹ (σχετίζεται με τη λέξη *αντιπερισπασμός*)
*Παραβιαστής*³⁴⁰

330. Αναγνωστικό 2 (1993), σ. 71.

331. Αναγνωστικό 3 (1993), σ. 123.

332. Αναγνωστικό 3 (1993), σ. 123.

333. Λογοτεχνικά Αναγνώσματα 6 (1993), σ. 10.

334. Ό.π., σ. 64.

335. Ό.π., σ. 17.

336. Αναγνωστικό 4 (1993), σ. 6. Λέξεις με διπλή ή αμφισβητούμενη γραφή δε συμπεριλαμβάνονται στα λάθη.

337. Αναγνωστικό 3 (1993), σ. 33.

338. ΤΕΓΟΠΟΥΛΟΣ-ΦΥΤΡΑΚΗΣ, *Ελληνικό Λεξικό*, εκδ. Ελευθεροτυπίας, Αθήνα 1993. Εμμ. ΚΡΙΑΡΑΣ, *Νέο Ελληνικό Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1995. Α. ΓΕΩΡΓΟΠΑΠΑΔΑΚΟΣ, *Το Μεγάλο Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας*, εκδ. Μαλλιάρης-Παιδεία, Αθήνα 1988.

339. Αναγνωστικό 4 (1979), σ. 67.

340. Αναγνωστικό 2 (1978), σ. 128.

2. Επίθετα

Χρησιμοποιούνται και οι εξής κατηγορίες επιθέτων:

- α) Επίθετα με κατάληξη -ώδικος, η, ο
*Αργιλώδικο*³⁴¹ αντί *αργιλώδες*
*Σκανδαλώδικο*³⁴² αντί *σκανδαλώδες*
*Θυελλώδικο*³⁴³ αντί *θυελλώδες*
*Μυστηριώδικο*³⁴⁴ αντί *μυστηριώδες*
*Ομιχλώδικος*³⁴⁵ αντί *ομιχλώδης*
*Πεισματώδικη*³⁴⁶ αντί *πεισματώδης*
- β) Ιδιότυπα και λανθασμένα επίθετα
*Κηπικός*³⁴⁷ (κηπευτικός)
*Χιονερός*³⁴⁸ (χιονώδης)
*Ανηπόμονος*³⁴⁹ (ανυπόμονος)
*Συχαμερός*³⁵⁰ (σιχαμερός)
*Αετίνα ματιά*³⁵¹ (αετίσια ή αέτινη)

3. Ρήματα

α) Αύξηση των ρημάτων

Τα λόγια σύνθετα ρήματα στις περισσότερες περιπτώσεις κρατούν την τονισμένη εσωτερική αύξηση. Ο κανόνας αυτός δεν εφαρμόζεται ακόμη και στις τελευταίες εκδόσεις των αναγνωστικών της μειονότητας.

Παραδείγματα:

*Έκφρασε*³⁵² (λέμε και γράφουμε: *εξέφρασε*)

*Έγκρινε*³⁵³ (λέμε και γράφουμε: *ενέκρινε*)

*Διάρκεσε*³⁵⁴ (λέμε και γράφουμε: *διήρκεσε*)

341. Αναγνωστικό 4 (1970), σ. 298.

342. Λογοτεχνικά Αναγνώσματα 8 (1993), σ. 156.

343. Ό.π., σ. 84.

344. Ό.π., σ. 85.

345. Λογοτεχνικά Αναγνώσματα 6 (1993), σ. 11.

346. Λογοτεχνικά Αναγνώσματα 5 (1993), σ. 10.

347. Αναγνωστικό 2 (1993), σ. 82.

348. Λογοτεχνικά Αναγνώσματα 6 (1978), σ. 50.

349. Λογοτεχνικά Αναγνώσματα 7 (1992), σ. 84.

350. Λογοτεχνικά Αναγνώσματα 8 (1993), σ. 134.

351. Λογοτεχνικά Αναγνώσματα 6 (1993), σ. 45.

352. Αναγνωστικό 2 (1993), σ. 140.

353. Αναγνωστικό 4 (1993), σ. 67.

354. Αναγνωστικό 4 (1990), σ. 36.

β) Άκομφοι ρηματικοί τύποι

- Έσπαιναν³⁵⁵ αντί έσπαζαν
 Καμείτε³⁵⁶ αντί κάμετε
 Έφκιασαν³⁵⁷ αντί έφτιαξαν
 Μπουμπουνούσε³⁵⁸ αντί μπουμπούνιζε
 Βρυσούσε³⁵⁹ αντί ανάβλυζε
 Απόλαινα³⁶⁰ (από το ρήμα απολύω, δηλαδή άφηνα)
 Ανάριωσαν³⁶¹ αντί ανάριευσαν ή αραίωσαν
 Φευγάτε³⁶² αντί φύγετε
 Χάρυνες³⁶³ αντί χαροποίησες
 Επιτιθόταν³⁶⁴ αντί έκανε επίθεση
 Αχάει³⁶⁵ αντί ηχεί

γ) Λανθασμένοι ρηματικοί τύποι

- Να δώσει³⁶⁶ αντί να δώσει
 Έγυρε³⁶⁷ αντί έγειρε
 Ξεμολογά³⁶⁸ αντί ξεμολογά
 Παράδοσα³⁶⁹ αντί παράδωσα
 Ομόρφηνε³⁷⁰ αντί ομόρφυνε
 Σκωτώσουν³⁷¹ αντί σκοτώσουν
 Διεξήχθει³⁷² αντί διεξήχθη ή διεξάχτηκε

355. Λογοτεχνικά Αναγνώσματα 6 (1978), σ. 138.

356. Αναγνωστικό 4 (1979), σ. 46.

357. Λογοτ. Αναγν. 6 (1973), σ. 55.

358. Αναγνωστικό 2 (1978), σ. 138.

359. Λογοτ. Αναγν. 6 (1978), σ. 9.

360. Λογοτ. Αναγν. 5 (1993), σ. 86.

361. Αναγνωστικό 3 (1993), σ. 154.

362. Ό.π., σ. 25.

363. Αναγνωστικό 3 (1977), σ. 48.

364. Αναγνωστικό 4 (1993), σ. 104.

365. Αναγνωστικό 3 (1993), σ. 17.

366. Λογοτ. Αναγν. 6 (1978), σ. 13.

367. Αναγνωστικό 4 (1993), σ. 106.

368. Αναγνωστικό 1 (1991), σ. 48.

369. Αναγνωστικό 4 (1993), σ. 131.

370. Αναγνωστικό 1 (1991), σ. 36.

371. Λογοτ. Αναγν. 8 (1993), σ. 133.

372. Αναγνωστικό 3 (1993), σ. 61.

Ἡμασται³⁷³ ἀντί ἡμαστε
 Αἰσβηναν³⁷⁴ ἀντί ἔσβηναν
 Ξυλώσει³⁷⁵ ἀντί ξηλώσει (εξ+ήλος=καρφί)

δ) Η σημασία ορισμένων συχνόχρηστων ρημάτων

*Ρίχνομαι*³⁷⁶. Γίνεται συχνή χρήση του ρήματος αυτού στη θέση του ρήματος ορμώ. Όμως, στην ελληνική γλώσσα το ρίχνομαι σημαίνει και ότι επιτίθεμαι ερωτικά.

*Αραδιάζω*³⁷⁷. Η λέξη χρησιμοποιείται στα αναγνωστικά βιβλία με τη σημασία του βάζω στη σειρά. Το ρήμα σημαίνει και ότι απαριθμώ διάφορα πράγματα ή ότι διηγούμαι με τη σειρά γεγονότα.

*Ταράζω*³⁷⁸. Χρησιμοποιείται η λέξη αυτή στη θέση του ρήματος κουνώ. Όμως, τα ρήματα ταράζω και κουνώ δεν έχουν την ίδια σημασία. Το ταράζω σημαίνει ανακατώνω, προκαλώ σύγχυση, ενώ το κουνώ έχει την έννοια του σείω, μετατοπίζω.

*Χώνω*³⁷⁹. Το ρήμα το συναντά κανείς στα αναγνωστικά με τη σημασία του βάζω. Στην ελληνική η λέξη χώνω παραπέμπει σε παντοίες άλλες ερμηνείες πέραν του απλού βάζω: σημαίνει βάζω κάτι στο χώμα, κρύβω μέσα σε άλλο πράγμα, μπήγω, επεμβαίνω κ.λπ. Ενώ το ρήμα βάζω σημαίνει τοποθετώ, φορώ, κερνώ, προσπαθώ κ.λπ.

*Πράττω*³⁸⁰. Γίνεται χρήση του ρήματος *πράττω* στα αναγνωστικά βιβλία αντί του ρήματος *κάνω*. Τα δύο ρήματα δεν μπορεί να εναλλάσσονται αδιακρίτως στο λόγο. Το *πράττω* έχει τη σημασία του ενεργώ, εκτελώ. Το *κάνω*, με τις πολλές σημασίες του, σημαίνει ιδίως κατασκευάζω, δημιουργώ, φτιάχνω κάτι.

*Ξεχωρίζω*³⁸¹. Το ρήμα *ξεχωρίζω* απαντάται στα αναγνωστικά με την έννοια του *βοίσκω*. Εντούτοις το *βρίσκω* σημαίνει ότι πετυχαίνω κάτι που αναζητώ, δηλαδή *συναντώ*. Το *ξεχωρίζω* έχει τη σημασία του *εκλέγω*, του *χωρίζω* κάτι από άλλα.

373. Λογοτ. Αναγν. 8 (1993), σ. 141.

374. Λογοτ. Αναγν. 6 (1993), σ. 71.

375. Αναγνωστικό 4 (1993), σ. 110.

376. Αναγνωστικό 1 (1990), σ. 70.

377. Αναγνωστικό 2 (1993), σ. 124.

378. Ο.π., σ. 140.

379. Ο.π., σ. 152.

380. Ο.π., σ. 18.

381. Αναγνωστικό 3 (1993), σ. 40.

*Κατασκευάζω*³⁸². Χρησιμοποιείται εναλλακτικά με το ρήμα *φτιάχνω*. Έτσι οι μαθητές έχουν να εκτελέσουν την εξής άσκηση στο αναγνωστικό τους βιβλίο: «Κατασκευάστε από μία πρόταση με τις λέξεις σας ευχαριστώ ...»³⁸³! Η διαφορά των δύο ρημάτων έγκειται στο ότι το κατασκευάζω σημαίνει δημιουργώ κάτι με τεχνητά μέσα και υλικά, ενώ το φτιάχνω έχει την έννοια, συνήθως, της απλής επιδιόρθωσης, της τακτοποίησης αλλά και της κατασκευής. Το φτιάχνω έχει ευρύτερη σημασία από το κατασκευάζω.

*Κουβεντιάζω*³⁸⁴. Συχνά το ρήμα αυτό χρησιμοποιείται σε αντικατάσταση του ρήματος *συζητώ*. Τα δύο αυτά ρήματα δεν πρέπει να συγχέονται γιατί έχουν διαφορά στη σημασία τους. Το συζητώ σημαίνει ότι ερευνώ μαζί με άλλον ή άλλους τις διάφορες εκδοχές ενός ζητήματος, ενώ το κουβεντιάζω σημαίνει ότι συζητώ αλλά ενίοτε κουτσομπολεύοντας.

Στρώνω, στρώνομαι. «Ο Ενβέρ στρώνει το ζήτημα...»³⁸⁵ Δηλαδή θέτει το θέμα. «Στρώθηκαν στο σοφρά...»³⁸⁶ Δηλαδή κάθισαν στο σοφρά. Έτσι το ρήμα *στρώνω* (-ομαι) έχει πάρει μια ξεχωριστή σημασία στην ελληνόγλωσση κοινότητα της Νότιας Αλβανίας, γεγονός που φανερώνει την πολυπλοκότητα και την πολυμορφία της γλώσσας.

ε) Ο παρατατικός των ρημάτων (το γ' ενικό και πληθυντικό πρόσωπο)

Στη χρήση του παρατατικού παρατηρούνται συχνά λάθη. Συγκεκριμένα στη θέση του γ' ενικού προσώπου του παρατατικού συναντούμε το γ' πληθυντικό πρόσωπο του ίδιου χρόνου.

Παράδειγμα

«Η μάνα δέχονταν και ξεπροβοδούσε τους φίλους και τους συγγενείς ...»³⁸⁷ Αντί η μάνα δεχόταν ...

στ) Η υποτακτική των ρημάτων

Η υποτακτική έγκλιση, που «παριστάνει το σημαινόμενο από το ρήμα σαν κάτι που θέλουμε ή που περιμένουμε», εύκολα συγχέεται στα κείμενα των αναγνωστικών βιβλίων της μειονότητας. Στη θέση της υποτακτικής συναντούμε συνήθως το σύνδεσμο *να* και παρατατικό.

382. Αναγνωστικό 1 (1990), σ. 45.

383. Ό.π., σ. 46.

384. Αναγνωστικό 3 (1993), σ. 45.

385. Λογ. Αναγν. 7 (1988), σ. 6.

386. Λογ. Αναγν. 8 (1993), σ. 68.

387. Λογ. Αναγν. 8 (1993), σ. 64.

- «Η ζαλισμένη κότα ... δεν ποθούσε τίποτ' άλλο παρά να πήγαινε στον ορνιθώνα της.»³⁸⁸ Αντί: Η ζαλισμένη κότα ... δεν ποθούσε τίποτ' άλλο παρά να πάει στον ορνιθώνα της.
- «Η γιαγιά του άλειψε δυο φέτες ψωμί με βούτυρο και τις τύλιξε με χαρτί να τις έπαιρνε μαζί του στο σχολείο.»³⁸⁹ Σωστή διατύπωση: Η γιαγιά τού άλειψε δυο φέτες ψωμί με βούτυρο και τις τύλιξε με χαρτί για να τις πάρει μαζί του στο σχολείο.

4. Μετοχές

Συνηθισμένα λάθη:

*Τετερίζοντας*³⁹⁰ αντί *τερετίζοντας*

*Ξερογλύφοντας*³⁹¹ αντί *ξερογλείφοντας*

*Ξεφυκαρωμένα*³⁹² αντί *ξεθηκαρωμένα* (θηκάρι)

*Ματωβαμμένη*³⁹³ αντί *ματοβαμμένη*

*Αλαζωνεμένος*³⁹⁴ αντί *αλαζονεμένος*

*Προισμένα*³⁹⁵ αντί *πρησμένα*

*Δαγκαμένο*³⁹⁶ αντί *δαγκωμένο*

*Καταστραμένο*³⁹⁷ αντί *καταστραμμένο*

5. Επιρρήματα

Συνηθισμένα λάθη:

*Ενάντια*³⁹⁸ αντί *εναντίον*. Η διαφορά στη σημασία είναι προφανής. Το *εναντίον* σημαίνει κατά, ενώ το *ενάντια* σημαίνει αντιθέτως.

*Σάμπως*³⁹⁹. Συχνή χρήση του *σάμπως* με διάφορες λανθασμένες σημασίες: όπως τη σημασία του *εάν*, του *άραγε* κ.ά.

388. *Αναγνωστικό* 2 (1993), σ. 131.

389. *Ο.π.*, σ. 160.

390. *Αναγνωστικό* 3 (1993), σ. 103. Είναι έκδηλη η περιορισμένη χρήση μετοχών, ιδία μετοχών παθητικού παρακειμένου.

391. *Αναγνωστικό* 2 (1993), σ. 145.

392. *Αναγνωστικό* 4 (1993), σ. 56.

393. *Λογιστ. Αναγν.* 7 (1993), σ. 84.

394. *Ο.π.*, σ. 112.

395. *Ο.π.*, σ. 14.

396. *Αναγνωστικό* 2 (1978), σ. 39.

397. *Αναγνωστικό* 3 (1970), σ. 11.

398. *Αναγνωστικό* 3 (1993), σ. 71. Βλ. Δημ. ΜΑΡΩΝΙΤΗ, *Γλωσσικό Πρόγραμμα*, εκδ. Λαμπράκη 1993.

399. *Ο.π.*, σ. 88.

*Σαν*⁴⁰⁰. Το μόριο *σαν* χρησιμοποιείται τις περισσότερες φορές στη θέση του *ως*. Εντούτοις υπάρχει διαφορά: Το *σαν* που συνοδεύει ονόματα και αντωνυμίες χρησιμοποιείται για να δηλώσει παρομοίωση ή αιτία. Το *ως* συνοδεύει συνήθως το κατηγορούμενο.

*Όπου*⁴⁰¹. Χρησιμοποιείται τις περισσότερες φορές λανθασμένα αντί του *που* ή ο οποίος. Ενώ είναι σωστό να γίνεται χρήση του *όπου*, όταν υπάρχει αναφορά σε τόπο.

*Στερνά*⁴⁰². Γίνεται συχνή χρήση του *στερνά* με τη σημασία του *ύστερα*. Όμως, η λέξη πρέπει να χρησιμοποιείται για να δηλώσει τα τελευταία χρόνια της ζωής κάποιου.

*Καταμεσίς*⁴⁰³ αντί *καταμεσής*. *Ευτής* αντί *ευθύς*.

*Οληνυχτίς*⁴⁰⁴ αντί *ολονυχτίς*.

6. Αντωνυμίες

Συνηθισμένα λάθη:

*Τέτιος*⁴⁰⁵ αντί *τέτοιος*

*Κανένας*⁴⁰⁶ αντί *κάποιος*

7. Έκθλιψη

Ο σύνδεσμος *και* γράφεται στα αναγνωστικά βιβλία της μειονότητας, εμπρός από φωνήεν, *κ'* (με απόστροφο) αντί *κι*.

Παραδείγματα:

- «Μια Κυριακή ο πατέρας *κ'* η μητέρα έφυγαν νωρίς για τον κάμπο.»⁴⁰⁷
- «Παροιμίες φτιάχνουν *κ'* οι σοφοί άνθρωποι.»⁴⁰⁸

8. Τα συμφωνικά συμπλέγματα

Τα συμφωνικά συμπλέγματα *κτ*, *πτ*, *νδ* έχουν παραμεριστεί στα αναγνωστικά βιβλία από τα αντίστοιχα *χτ*, *φτ* και *ντ*.

400. Αναγνωστικό 4 (1993), σ. 105.

401. Αναγνωστικό 2 (1993), σσ. 128 και 142.

402. *Ό.π.*, σ. 153.

403. *Λογοτ. Αναγν.* 8 (1993), σ. 11.

404. *Λογοτ. Αναγν.* 7 (1993), σ. 8.

405. Αναγνωστικό 4 (1979), σ. 162.

406. Αναγνωστικό 3 (1993), σσ. 45 και 71.

407. Αναγνωστικό 2 (1993), σ. 45.

408. *Ό.π.*, σ. 57.

Παραδείγματα:

*Προσεχτικά*⁴⁰⁹ αντί *προσεκτικά*

*Γραφτά*⁴¹⁰ αντί *γραπτώς*

*Σκαντάλη*⁴¹¹ αντί *σκανδάλη*

Κρίνεται, τέλος, σκόπιμο να τονιστεί ότι οι ομιλούμενες γλώσσες, ως ζωντανοί οργανισμοί, συνεχώς εξελίσσονται, αναδομούνται και μεταβάλλονται. Για να συμβεί, όμως, αυτό είναι απαραίτητο να συντρέχουν ορισμένες προϋποθέσεις: Η γλώσσα να ομιλείται ελεύθερα, να διδάσκεται με επάρκεια στα σχολεία, να είναι το εκφραστικό όργανο των έργων της τέχνης και του πολιτισμού και να διακινούνται ελεύθερα τα βιβλία και τα άλλα έντυπα ενημερωτικά μέσα.

Η ελληνική γλώσσα που ομιλείται στην Αλβανία δεν μπόρεσε, κατά την τελευταία ιδίως πενήτηκονταετία, να εξασφαλίσει εκείνους τους όρους που θα επέτρεπαν την εξέλιξή της. Τα ενδεικτικά λάθη στη χρήση της γλώσσας που προαναφέρθηκαν, αυτό ακριβώς αποδεικνύουν. Κάνουν φανερή τη φθορά και το μαρασμό που υπέστη η ελληνική γλώσσα στο βορειοηπειρωτικό χώρο. Η γλώσσα αυτή περιόρισε σημαντικά το λεξιλόγιό της και προσπάθησε να αναπληρώσει, πολλές φορές, τις ελλείψεις από την ελλιπή εκμάθησή της με κακόζηλες φτιαχτές ελληνικές λέξεις ή με λέξεις της αλβανικής γλώσσας. Και όμως οι μαθητές των σχολείων της μειονότητας είναι αναγκαίο να κατανοούν ακόμη και τα «κανθάνοντα μηνύματα» του λόγου, ώστε να μη γίνονται θύματα της λεκτικής βίας που μπορεί να ασκεί η κάθε ποικιλώνυμη εξουσία. Μια ικανότητα που είναι απαραίτητο να την αποκτήσουν οι μαθητές αυτοί και στις δύο γλώσσες, στα ελληνικά και τα αλβανικά.

6.1.11 *Λέξεις που χρησιμοποιούνται και λέξεις που λείπουν από τα αναγνωστικά βιβλία*

Είναι γεγονός ότι το χρησιμοποιούμενο λεξιλόγιο σε μια γλωσσική κοινότητα δείχνει και τις αξίες που επικρατούν στο ομόγλωσσο αυτό σύνολο. Οι «αφανείς μηχανισμοί» που διαπλάθουν το γλωσσικό όργανο, συντείνουν στη διαμόρφωση εκείνων των λέξεων που εκφράζουν τις αρχές και τις κοσμοαντιλήψεις της συγκεκριμένης κοινωνίας.

409. *Αναγνωστικό* 3 (1993), σ. 3.

410. *Ο.π.*, σ. 11.

411. *Αναγνωστικό* 3 (1977), σ. 77.

Κοινωνία που διακρίνεται για τις δημοκρατικές της αντιλήψεις, είναι φυσικό να διαθέτει πλούτο λέξεων που αναφέρονται στο δημοκρατικό πολίτευμα. Ενώ η κοινωνία με σοσιαλιστικό καθεστώς, διαπλάθει και το ανάλογο λεξιλόγιο⁴¹².

Είναι εύκολο να διαπιστώσει κανείς τις πνευματικές ή άλλες αξίες που επικρατούν σε μια κοινωνία μια συγκεκριμένη εποχή, αν μελετήσει το λεξιλόγιο της γλώσσας αυτής κατά την αντίστοιχη χρονική περίοδο. Τούτο μπορεί να γίνει αντιληπτό, αν αναλογιστούμε ότι κάθε έννοια που υπάρχει στο λόγο εκφράζεται και με μία λέξη. Έτσι διάφορες λέξεις σταματούν να υπάρχουν, όταν σταματούν να υπάρχουν και οι αντίστοιχες έννοιες.

Η αναπτυγμένη δημοκρατική αθηναϊκή κοινωνία του Ε' π.Χ. αιώνα καλλιέργησε ένα λόγο με πολλές λέξεις σχετιζόμενες με τις τέχνες και τον πολιτισμό. Η αρχαία ρωμαϊκή κοινωνία με την έμφαση που έδινε στην οργανωτική δομή του κράτους, συνέτεινε στη διαμόρφωση μιας ορολογίας νομικού περιεχομένου.

Όσον αφορά το υπάρχον λεξιλόγιο των μεταπολεμικών αναγνωστικών βιβλίων της ελληνικής μειονότητας στη Νότια Αλβανία, θα ήταν δυνατό να τονιστεί ότι τούτο καλύπτει τις ακόλουθες κατηγορίες αξιών⁴¹³:

1. *Ηθικές αξίες*: Υπάρχουν λέξεις που σχετίζονται με την αλληλεγγύη, την ευγένεια, το σεβασμό στους μεγάλους, τη συντροφικότητα, την πειθαρχία και την εμπιστοσύνη. Δε συναντά κανείς λέξεις που σχετίζονται με την ατομική ελευθερία, την ελεύθερη προσωπικότητα και την ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Λείπουν λέξεις που αναφέρονται στην πίστη και την ευλάβεια και αν υπάρχουν κάποιες σχετικές λέξεις, αυτές αξιολογούν αρνητικά τις θρησκευτικές αξίες.

412. Ο Ι. Στάλιν αναφερόμενος στη γλώσσα της Ρωσίας μετά την επανάσταση του 1917 έγραφε: «Το λεξιλόγιο της ρώσικης γλώσσας άλλαξε ως ένα βαθμό. Άλλαξε με την έννοια ότι εμπλουτίστηκε με σημαντικό αριθμό νέων λέξεων και νέων εκφράσεων που βγήκαν στην επιφάνεια με την εμφάνιση της νέας σοσιαλιστικής παραγωγής, με την εμφάνιση ενός νέου Κράτους, μιας νέας σοσιαλιστικής κουλτούρας, ... Αρκετές απ' τις λέξεις και τις εκφράσεις άλλαξαν νόημα κι απόχτησαν νέα σημασία, πολλές ξεπερασμένες λέξεις εξαφανίστηκαν απ' το λεξιλόγιο» (Ι. ΣΤΑΛΙΝ, *Ο Μαρξισμός και τα προβλήματα Γλωσσολογίας*, Ιστορικές Εκδόσεις, Αθήνα 1975, σ. 10).

413. Πρβ. Αθαν. Ε. ΠΑΠΑΣ, «Αξίες και πρότυπα και εικόνα του "άλλου" στα αλβανικά βιβλία γλωσσικής διδασκαλίας», στο συλλογικό έργο: *Σχολικά εγχειρίδια Βαλκανικών κρατών*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, εκδ. οίκος αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1995, σσ. 127-134. Φ. ΧΑΤΖΗΘΩΜΑ, *Λεξικό εννοιών*, εκδ. Φίλιππος, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 48. Γ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, *Χρηστικό Λεξικό εννοιών και όρων*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1993, σ. 91. Μαν. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ, *Παιδεία ή Υπνοπαιδεία*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1975, σ. 36.

2. *Πνευματικές αξίες*: Χρησιμοποιούνται λέξεις για τη γνώση και τη μόρφωση. Λείπουν οι λέξεις που αναφέρονται στην κριτική σκέψη, τη φαντασία, τη δημιουργική δράση, την έρευνα και την αυτόνομη πνευματική προσωπικότητα.

3. *Κοινωνικές αξίες*: Υπάρχει πληθώρα λέξεων για τη σοσιαλιστική αλληλεγγύη, το κόμμα, τη σοσιαλιστική οικοδόμηση και τους αγώνες της εργατικής τάξης, ενώ οι όροι αξιοκρατία και πρωτοβουλία είναι άγνωστοι. Γίνεται, ακόμα, περιορισμένη αναφορά στη λέξη ειρήνη. Δε χρησιμοποιούνται, επίσης, λέξεις που σχετίζονται με τις αισθητικές αξίες του ωραίου και της τέχνης, εκτός από ορισμένες λέξεις που έχουν ως αντικείμενο τα «φολκλορικά φεστιβάλ».

4. *Εθνικές αξίες*: Έχει καλλιεργηθεί ένα ευρύ λεξιλόγιο που έχει σχέση με την πατρίδα, τη φιλοπατρία, το εθνικό φρόνημα και την ευψυχία.

Μολονότι όσα προαναφέρονται σχετίζονται άμεσα και με την ιδεολογία των μεταπολεμικών αναγνωστικών βιβλίων, θέμα που θα μελετηθεί σε ιδιαίτερο κεφάλαιο, θα ήταν δυνατό να αναφερθεί ότι είναι καιρός η γλώσσα των αναγνωστικών να αρχίσει να κάνει χρήση όρων που έχουν ως αντικείμενο σπουδής τον άνθρωπο, τον ανθρωπισμό και τη δημοκρατική κοσμοθεωρία.

6.1.12 Αρχαϊόμορφες λέξεις στα αναγνωστικά βιβλία

Ο Γεώργιος Χατζιδάκις το 1909 στην έκθεσή του για το *Ηπειρωτικό Γλωσσάριο* του Παναγιώτη Αραβαντινού⁴¹⁴ έγραφε ότι λίγες περιοχές της Ελλάδας διέσωσαν τόσες «αρχαιοπινείς» λέξεις όσες η Ήπειρος. Με τη θέση αυτή συμφώνησε το 1927 και ο Σπύρος Λάμπρος, όταν από τις σελίδες του *Νέου Ελληνομνήμονα*⁴¹⁵ έγραφε ότι η ηπειρωτική διάλεκτος είναι αστείρευτη πηγή αρχαίων όρων και εκφραστικών τύπων.

Την ίδια άποψη για τη γλώσσα των Βορειοηπειρωτών εξέφρασε και ο Ιταλός δημοσιογράφος Luciano Magrini⁴¹⁶ στις αρχές του παρόντος αιώνα, όταν περιόδευσε στη Βόρειο Ήπειρο. Σε ανταπόκρισή του ανέφερε για την

414. Παν. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΥ, *Ηπειρωτικόν Γλωσσάριον*, εν Αθήναις εκ του τυπογραφείου Π. Πετράκου 1909, σ. η.

415. Σπ. ΛΑΜΠΡΟΣ, *Σελίδες εκ της ιστορίας των Ιωαννίνων*, τόμ. 21, Αθήνησιν 1927, σ. 342.

416. Νικ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Πώς είδε την Δρόπολιν ο Luciano Margini*, *Λεύκωμα Δρόπολις Βορ. Ηλείου* 1965, έκδοσις της εν Αθήναις Ενώσεως Δροπολιτών ο «Δρίνος», σσ. 55-65, 64.

ελληνική γλώσσα ότι ήταν περισσότερο ανόθευτη και αρμονική από την ομιλούμενη στην Αθήνα και ότι διατηρούσε αρχαίες λέξεις και παροιμίες.

Στα κείμενα των αναγνωστικών βιβλίων μπορεί να συναντήσει κανείς «αρχαιοπινείς» λέξεις που διατηρούνται ανόθευτες από τους παλαιότερους χρόνους. Τέτοιες λέξεις είναι:

1. *Απεικάζω*⁴¹⁷ = καταλαβαίνω. (Το αρχαίο *απεικάζω* < *από*+*εικάζω*)
2. *Ρεκάζω*⁴¹⁸ = βγάζω δυνατή και τραχιά φωνή. (Από το αρχ. *ρέγκω* = ροχαλίζω)
3. *Πλοκός*⁴¹⁹ = πλεκτός φράχτης κήπων. (Αρχ. *πλόκος* < *πλέκω*).
4. *Γημάρι*⁴²⁰ = το τέταρτο του στρέμματος. (Από το αρχαίο *γήμορος* και *γέωμορος* = αυτός που έχει μερίδιο γης).
5. *Πύρια*⁴²¹ = φλόγα. (Αρχ. *πῦρ*).
6. *Αθράκι*⁴²² = αναμμένο κάρβουνο. (Το αρχ. *ανθράκιον*).
7. *Αντιλογήθηκε*⁴²³ = έφερε αντίρρηση. (Από το αρχ. *αντιλογώ* = αντιλέγω).
8. *Κοπή*⁴²⁴ = κοπάδι. (Από το αρχ. *κόπτω*).
9. *Μαργώθηκε*⁴²⁵ = ξεπάγιασε. (Το αρχ. *μαργώ* = *ξεπαγιάζω*).
10. *Ταγή*⁴²⁶ = τροφή για υποζύγια. (Από το αρχ. *τάσσω*).
11. *Βασταγάρα*⁴²⁷ = βαστακαριά, «σανίδινο φορείο για μεταφορά χώματος, λιθαριών» κ.τ.λ. (Από το αρχαίο *βαστάζω* = *σηκώνω*, *κουβαλώ*).
12. *Φούρμαζαν*⁴²⁸ = (επί ίππων) φουσώ με τα ρουθούνια δυνατά από ανησυχία ή οργασμό. (Από το αρχ. *φουμάσσομαι*).
13. *Πυξός*⁴²⁹ = δασικό αειθαλές φυτό. (Το αρχ. *πύξος*).
14. *Κλινάρι*⁴³⁰ = κλίνη, κρεβάτι. (Από το αρχ. *κλινάριον*).

417. *Λογοτ. Αναγν.* 6 (1969), σ. 87.

418. *Λογοτ. Αναγν.* 6 (1993), σ. 18.

419. *Αναγνωστικό* 3 (1993), σ. 51.

420. *Ό.π.*, σ. 105. Βλ. Ευ. ΜΠΟΓΚΑ, *Τα γλωσσικά ιδιώματα ...*, σ. 14 και Η. LIDDER-R. SCOTT, *Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης*, εκδ. Σιδέρης, Αθήναι, τόμ. Ι, σ. 528.

421. *Αναγνωστικό* 2 (1993), σ. 82.

422. *Αναγνωστικό* 3 (1993), σ. 123.

423. *Ό.π.*, σ. 133.

424. *Αναγνωστικό* 4 (1993), σ. 22.

425. *Λογοτ. Αναγν.* 6 (1993), σ. 18.

426. *Αναγνωστικό* 4 (1993), σ. 67.

427. *Αναγνωστικό* 4 (1972), σ. 136.

428. *Ό.π.*, σ. 111.

429. *Ό.π.*, σ. 131.

430. *Λογοτ. Αναγν.* 8 (1993), σ. 87.

15. *Λογάρι*⁴³¹ = θησαυρός. (Αρχ. *λογάριον*, υποκορ. του αρχ. *λόγος*).

Οι αρχαιόμορφες ελληνικές λέξεις που χρησιμοποιούν οι ελληνικής καταγωγής Αλβανοί πολίτες, επιβεβαιώνουν την άποψη του Δημήτρη Ευαγγελίδη ότι «η γλώσσα των αρχαίων Ηπειρωτών δεν είναι γέννημα του εξελληνισμού τους, αλλά δικό τους γλωσσικό όργανο ανέκαθεν σε χρήση, όπως προδίδεται από αρχαίες επιγραφές»⁴³².

6.1.13 Αλβανικές λέξεις στα κείμενα των αναγνωστικών βιβλίων

Η γλώσσα που επικρατούσε ανέκαθεν στη Βόρειο Ήπειρο όχι μόνο στην εκπαίδευση αλλά και στις συναλλαγές και στο εμπόριο ήταν η ελληνική. Στις περισσότερες περιοχές της Βορείου Ηπείρου, οι ακραιφνείς ελληνικοί πληθυσμοί διέσωσαν την ελληνική γλώσσα. Παρόλη, όμως, την αντίσταση της ελληνικής γλώσσας στις ξένες επιρροές, η μακρόχρονη συμβίωση Ελλήνων και Αλβανών στο βορειοηπειρωτικό χώρο είχε ως αποτέλεσμα να αναπτυχθούν λεξιλογικές επαφές μεταξύ των δύο όμορων και ετερόγλωσσων κοινοτήτων.

Η αλβανική κυριαρχία που επακολούθησε στο βορειοηπειρωτικό χώρο, από τη δεύτερη δεκαετία του παρόντος αιώνα, ήταν φυσικό να επαυξήσει την εισροή αλβανικών λέξεων στη γλώσσα της ελληνικής μειονότητας. Ακόμα και στα αναγνωστικά βιβλία, που είναι περισσότερο επιμελημένα γλωσσικά από άλλα εγχειρίδια, υπάρχουν αλβανικές λέξεις που έχουν αντικαταστήσει τις αντίστοιχες ελληνικές.

Τέτοιες λέξεις είναι:

1. *Κομπινάτ*⁴³³ = εργοστάσιο. (Αλβ. *kombinat*).
2. *Σιρίτι*⁴³⁴ = κασέτα. (Τουρκ. *sirit*, αλβ. *shirit-i*).
3. *Ντολί*⁴³⁵ = πρόποση. (Αλβ. *dolli*).
4. *Κατσάκης*⁴³⁶ = λαθρέμπορος. (Αλβ. *kaçak*).
5. *Φλετουρώ*⁴³⁷ = πετώ. (Αλβ. *fluturoj*).

431. *Λογοτ. Αναγν.* 6 (1993), σ. 37.

432. Δημ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ, *Οι αρχαίοι κάτοικοι της Ηπείρου*, Ιωάννινα 1962, σ. 31.

433. *Αναγνωστικό* 3 (1970), σ. 159.

434. *Αναγνωστικό* 2 (1993), σ. 141.

435. *Αναγνωστικό* 3 (1993), σ. 99.

436. *Λογοτ. Αναγν.* 8 (1987), σ. 200.

437. *Αναγνωστικό* 3 (1993), σ. 5.

6. Ρετσέλι⁴³⁸ = γλύκισμα από οπωρικό βρασμένο με πετιμέζι. (Τούρκικη και αλβανική *reçel*)
7. Σιμίτι⁴³⁹ = το κουλούρι. (Τούρκικη και αλβανική *simite*).
8. Κούλα⁴⁴⁰ = πύργος, οχυρό. (Αλβ. *kulla*).
9. Δουρώ⁴⁴¹ = αντέχω. (Βενετική και αλβανική *duroj*).
10. Μπέσα⁴⁴² = πίστη. (Αλβ. *besë*).
11. Μπρούτσα⁴⁴³ = κάπα. (Αλβ. *bruc-i*).
12. Τέσγκα⁴⁴⁴ = μπάγκος μαγαζιού, φορείο. (Αλβ. *tezgë-a*).
13. Μουσκετιέρος⁴⁴⁵ = στρατιωτικός της γαλλικής φρουράς 200 χρόνια πριν. (Αλβ. *mosketier*).
14. Κατσιούπι⁴⁴⁶ = ασκί. (Αλβ. *kaçup*).
15. Τσιφτές⁴⁴⁷ = δίκανο. (Αλβ. *çifte*).
16. Μαλεσόρος⁴⁴⁸ = ορεινός. (Αλβ. *malësor*).
17. Παρτιζάνος⁴⁴⁹ = αντάρτης. (Γαλλική *partisan*, ιταλ. *partigiano*, αλβ. *partizan*).
18. Κομισάριος⁴⁵⁰ = επίτροπος. (Λατ. *commisarius*, αλβ. *komisar*).
19. Πιονέρης⁴⁵¹ = πρωτοπόρος στους κοινωνικούς και πνευματικούς αγώνες. (Αλβ. *pioner*).
20. Ζαγάρι⁴⁵² = τιποτένιος άνθρωπος. (Αλβ. *zagar*).
21. Μπαλίστας⁴⁵³ = στρατιώτης του εθνικού μετώπου. (Αλβ. *ballë kompetar*).
22. Αρμπερέσα⁴⁵⁴ = αρβανίτσα. (Αλβ. *Arbëresh*).
23. Μπάλα⁴⁵⁵ = μέτωπο. (Αλβ. *ballë*).

438. Ό.π., σ. 16.

439. Ό.π., σ. 16.

440. Ό.π., σ. 51.

441. Ό.π., σ. 151.

442. Ό.π., σ. 132.

443. Ό.π., σ. 135.

444. Αναγνωστικό 4 (1972), σ. 136.

445. Αναγνωστικό 4 (1994), σ. 83.

446. Ό.π., σ. 103.

447. Αναγνωστικό 2 (1978), σ. 54.

448. Αναγνωστικό 4 (1993), σ. 31.

449. Ό.π., σ. 17.

450. Ό.π., σ. 104.

451. Λογοτ. Αναγν. 4 (1979), σ. 8.

452. Αναγνωστικό 4 (1993), σ. 42.

453. Ό.π., σ. 44.

454. Ό.π., σ. 56.

455. Ό.π., σ. 57.

24. Τσέτα⁴⁵⁶ = ανταρτική ομάδα. (Αλβ. *ceta*).
25. Γινάτι⁴⁵⁷ = θυμός. (Τουρκ. *inat*, αλβ. *inati*).
26. Πράκι⁴⁵⁸ = κατώφλι. (Αλβ. *prak-u*).
27. Μπούστο⁴⁵⁹ = προτομή. (Αλβ. *bust*).
28. Χάλι⁴⁶⁰ = άθλια κατάσταση. (Τουρκ. *hal*, αλβ. *hall-i*).
29. Κομπάιν⁴⁶¹ = θεριστική και αλωνιστική μηχανή. (Αλβ. *Kombajnë*).
30. Μποργκέζοι⁴⁶² = αστική τάξη. (Αλβ. *borgjezi-a*).
31. Μπασμπουζούκος⁴⁶³ = άτακτος στρατιώτης. (Τουρκ. και αλβ. *bashi-bozyk-u*).
32. Κουρμπάνι⁴⁶⁴ = θυσία. (Τουρκ. και αλβ. *kurban*).
33. Τσέργα⁴⁶⁵ = φλοκωτή. (Αλβ. *cergë*).
34. Ρούγα⁴⁶⁶ = δρόμος. (Λατ. *ruga*, αλβ. *rrugë-a*).
35. Αγιουτάντης⁴⁶⁷ = υπασπιστής. (Αλβ. *adjutant*).
36. Πις καλιά⁴⁶⁸ = βρόμικο κάστρο. (Αλβ. *pis kalja*).
37. Ρόγος⁴⁶⁹ = μισθός. (Αλβ. *rrogë*).
38. Πέτουρα⁴⁷⁰ = φύλλα πίτσας. (Αλβ. *petë-a*).
39. Πεσάζ⁴⁷¹ = τοπίο. (Αλβ. *reizazh*).
40. Μπέλι⁴⁷² = σκαλιστήρι. (Αλβ. *beli*).
41. Μπραχτισμένος⁴⁷³ = παρατημένος. (Αλβ. *brahtisem*).
42. Σοφράς⁴⁷⁴ = χαμηλό τραπέζι στρογγυλό του παλιού καιρού. (Τουρκ. και αλβ. *sofra*).

456. Ό.π., σ. 63.

457. Ό.π., σ. 114.

458. Ό.π., σ. 134.

459. Αναγνωστικό 3 (1970), σ. 71.

460. Ό.π., σ. 119.

461. Λογοτ. Αναγν. 5 (1963), σ. 165.

462. Λογοτ. Αναγν. 5 (1993), σ. 29.

463. Λογοτ. Αναγν. 4 (1986), σ. 13.

464. Λογοτ. Αναγν. 5 (1993), σ. 76.

465. Λογοτ. Αναγν. 6 (1993), σ. 85.

466. Λογοτ. Αναγν. 7 (1993), σ. 5.

467. Ό.π., σ. 26.

468. Ό.π., σ. 27.

469. Ό.π., σ. 85.

470. Ό.π., σ. 115.

471. Λογοτ. Αναγν. 8 (1983), σ. 138.

472. Λογοτ. Αναγν. 8 (1993), σ. 65.

473. Αναγνωστικό 3 (1977), σ. 26.

474. Ό.π., σ. 68.

43. Σόντα⁴⁷⁵ = γεωτρύπανο. (Αλβ. *sondë*).
 44. Μπεξής⁴⁷⁶ = αγροφύλακας. (Αλβ. *bekçi*).
 45. Καπανταήδες⁴⁷⁷ = ψευτοπαλικάραδες. (Αλβ. *kapadai*).
 46. Μιναδόρος⁴⁷⁸ = ναρκοθέτης. (Βενετ. *minadore*, αλβ. *minator*).
 47. Ουρρά⁴⁷⁹ = αέρα. (Αλβ. *urra*).
 48. Ντοκ⁴⁸⁰ = ύφασμα από βαμπάκι για ρούχα δουλειάς. (Αλβ. *dok-u*).
 49. Τζαντάρης⁴⁸¹ = χωροφύλακας. (Αλβ. *xhandar-i*).
 50. Φατόσης⁴⁸² = λεβέντης. (Αλβ. *fatos-i*).

Εντούτοις, το επίπεδο της ελληνικής γλώσσας που ομιλείται στη Ν. Αλβανία θα μπορούσε να είναι ακόμη πιο ανεπαρκές, αν λάβει κανείς υπόψη του τη δυσμενή ιστορική συγκυρία μέσα στην οποία έζησαν τα τελευταία πενήντα χρόνια οι ελληνικής καταγωγής Αλβανοί πολίτες. Γεγονός πάντως, είναι ότι οι περισσότερες από τις αλβανικές λέξεις που χρησιμοποιούνται στα αναγνωστικά βιβλία της μειονότητας, είναι ξένες προς το γλωσσικό μας αίσθημα. Γι' αυτό είναι αναγκαίο να αντικατασταθούν από τις αντίστοιχες ελληνικές λέξεις, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι κάθε ξένη λέξη πρέπει να αποβάλλεται από την ελληνική γλώσσα, έστω κι αν δεν υπάρχει αντίστοιχη ελληνική για να εκφράσει μια νέα έννοια.

6.1.14 Η φθίνουσα πορεία της γλώσσας των μεταπολεμικών αναγνωστικών

Τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια η στάση του αλβανικού κράτους προς τη γλώσσα της ελληνικής μειονότητας της Αλβανίας ήταν περισσότερο ανεκτική από ιδεολογικούς ίσως λόγους. Στα αναγνωστικά υπήρχαν περισσότερα κείμενα επώνυμων Ελλήνων συγγραφέων, τα οποία με την πάροδο του χρόνου περιορίστηκαν ή αντικαταστάθηκαν από άλλα άτεχνα και αστόχαστα «στιχουργήματα» τα οποία αποκαλούνταν δημοτικά τραγούδια.

Η γλώσσα των αναγνωστικών αυτών κατά την ίδια χρονική περίοδο

475. Αναγνωστικό 3 (1970), σ. 98.

476. Λογοτ. Αναγν. 6 (1965), σ. 110.

477. Λογοτ. Αναγν. 4 (1979), σ. 127.

478. Αναγνωστικό 4 (1993), σ. 40.

479. Αναγνωστικό 3 (1972), σ. 47.

480. Αναγνωστικό 2 (1973), σ. 91.

481. Λογοτ. Αναγν. 4 (1986), σ. 36.

482. Αναγνωστικό 2 (1978), σ. 3.

εμπλουτίστηκε από ένα σημαντικό αριθμό λέξεων που ήταν απαραίτητες για να εκφράσουν τη σοσιαλιστική ιδεολογία και να κάνουν γνωστό τον εθνοαπελευθερωτικό αγώνα των Αλβανών. Η ιστορική συγκυρία της περιόδου αυτής συνέτεινε, ώστε οι νέες λέξεις και οι νέες εκφράσεις να προέρχονται από την αλβανική γλώσσα, όταν δεν επαρκούσε η χρήση της διεθνούς κομμουνιστικής ορολογίας.

Ένας άλλος παράγοντας που επηρέασε αρνητικά την εξέλιξη της γλώσσας, στο βορειοηπειρωτικό χώρο κατά την τελευταία πενήνταετία, ήταν ο απομονωτισμός της μειονότητας και η δυσκολία που υπήρχε στη διακίνηση χρήσιμων ελληνικών βιβλίων, όπως εγχειριδίων γραμματικής, συντακτικού, ανθολογίων νεοελληνικών κειμένων κ.λπ.

Η μελέτη των μεταπολεμικών αναγνωστικών δημιουργεί την πεποίθηση ότι η γλώσσα των βιβλίων αυτών έχανε κάτι απ' την ποιότητά της με την πάροδο του χρόνου. Η ανεπαίσθητη και δυσμενής αυτή μεταβολή της γλώσσας των αναγνωστικών είναι αντικειμενικά δύσκολο να τεκμηριωθεί μόνο από τη μελέτη των σχολικών εγχειριδίων. Η δυσκολία επιτείνεται γιατί, κατά κανόνα, οι ίδιοι συγγραφείς κατέχουν την αποκλειστικότητα στη «συγγραφή» των αναγνωστικών κατά το μεγαλύτερο μέρος της μεταπολεμικής περιόδου.

Για την επαρκέστερη επιστημονική τεκμηρίωση του γλωσσικού μαρμασμού που συντελούνταν προοδευτικά τα μεταπολεμικά χρόνια στο βορειοηπειρωτικό χώρο, θα ήταν απαραίτητη η παράλληλη διαχρονική μελέτη εξωσχολικών βιβλίων και εντύπων – αντικείμενο μιας άλλης έρευνας – σε συνδυασμό με την εξέταση του τυχόν καταγραμμένου προφορικού λόγου που παραγόταν κάθε φορά στην ίδια περιοχή. Γιατί ο ανεπίσημος προφορικός λόγος συμβάλλει στη διαπίστωση της ποιότητας του λόγου, μερικές φορές μάλιστα περισσότερο και από τον κατά τεκμήριο φροντισμένο λόγο των οποιωνδήποτε αναγνωστικών και γενικότερα από τη γραπτή έκφραση.

Ωστόσο, αν μελετήσουμε τα κείμενα που είναι ίδια στις αλληπάλληλες εκδόσεις των αναγνωστικών, θα διαπιστώσουμε ότι οι διορθωτικές παρεμβάσεις που γίνονταν σε κάθε νεότερη έκδοση δε βελτίωναν την ποιότητα του λόγου. Γίνεται, δηλαδή, φανερό ότι κάθε μεταγενέστερη διόρθωση που γινόταν σε ένα κείμενο ήταν, τις περισσότερες φορές, χειρότερη της προηγούμενης.

Τα σχετικά παραδείγματα που παρατίθενται αποτελούν σαφείς ενδείξεις για τη φθίνουσα πορεία της γλώσσας των αναγνωστικών κατά τη μεταπολεμική περίοδο και είναι φράσεις των ίδιων κειμένων που περιέχονται σε διάφορες εκδόσεις των αναγνωστικών.

Παραδείγματα κειμένων που δημοσιεύονται σε παλαιές και νέες εκδόσεις

1. Τίτλος κειμένου: «Ο κίνδυνος απ' το πρώτο αλφαβητάριο»⁴⁸³

Φράσεις της παλαιάς έκδοσης	Οι ίδιες φράσεις στη νεότερη έκδοση
<ul style="list-style-type: none"> • Ξεκίνησα για την πλατεία της συνοικίας. • Δεν είχαν περάσει ακόμη δύο ώρες, όταν χωρίς να το περιμέναμε, φάνηκαν στην άκρη του δρόμου που έφερνε στο σπίτι μας, πολλοί τζαντάρηδες οπλισμένοι με τον πρόεδρο της συνοικίας μας μπροστά. • Χώθηκα σε μια μεριά και παρακολουθούσα για να ιδώ τι θα γίνει. • Χώθηκα μέσα στα πράσα και καθόμουν μαζωμένος, κλαίγοντας δίχως να βγάλω φωνή. 	<ul style="list-style-type: none"> • Πήγαινα στο στάδι του μαχαλά. • Δεν πέρασαν κάνα δυο ωρίτσες, όταν άξαφνα στην κορφή του δρόμου φάνηκαν πολλοί οπλισμένοι τζαντάρηδες μ' επικεφαλής τον δημογέροντα. • Είχα χωθεί ανάμεσα στα ποάσα και αφουγκραζόμουν τι θα συμβεί. (Η χρήση του αφουγκράζομαι στο συγκεκριμένο κείμενο είναι εσφαλμένη. Το αφουγκράζομαι σημαίνει ακούω με προσοχή, ενώ ο ενδιαφερόμενος παρακολουθούσε προσεκτικά για να δει τι θα γίνει). • Μούλωσα περισσότερο ανάμεσα στα πράσα και έκλαιγα χωρίς φωνή.

2. Τίτλος κειμένου: «Η επιστροφή του Γκεργκ Καστριώτη στην Κρούγια»⁴⁸⁴

Φράσεις από την έκδοση 1961	Οι ίδιες φράσεις στην έκδοση 1992
<ul style="list-style-type: none"> • Το σπαθί κανένας δεν μπορούσε να το μεταχειριστεί. • Ο πολεμιστής ... ήταν σαν ο άνδρας της ο Γκιών Καστριώτης. 	<ul style="list-style-type: none"> • Τη σπάθα κανένας δεν ήταν άξιος να τη χειριστεί. (Συνήθως το χειρίζομαι χρησιμοποιείται για να δηλώσει τη χρήση μηχανημάτων). • Ο πολεμιστής ... ήταν ολόκληρος ο άνδρας της ο Γκιον Καστριώτι. (Και όμως δεν ήταν ο άνδρας της αλλά έμοιαζε μ' αυτόν. Ήταν ο γιος της. Έτσι η έκφραση της παλαιάς έκδοσης είναι η σωστή).

483. Αναγνωστικό 4 (1961), σ. 33 και Αναγνωστικό 4 (1992), σ. 116.

484. Αναγνωστικό 4 (1961), σ. 16 και Αναγνωστικό 4 (1992), σ. 51.

Φράσεις από την έκδοση 1961	Οι ίδιες φράσεις στην έκδοση 1992
<ul style="list-style-type: none"> • Αν δεν είσαι ίσκιος ή φάντασμα που έρχεσαι να γελάσεις ... μια έρημη μάνα ... • Βροντούν τα κανόνια. 	<ul style="list-style-type: none"> • Αν δεν είσαι φάντασμα που έρχεσαι να ξεγελάσεις ... έναν βασανισμένο κούκο... • Ακούγονται γδούποι κανονιών. (Ο βαρύς χτύπος που σημαίνει η λέξη γδούπος, προέρχεται ιδίως από την πτώση αντικειμένου και δεν ταιριάζει στον ήχο των κανονιών).

3. Τίτλος κειμένου: «Ο μικρός Λιούλι»⁴⁸⁵

Φράσεις από την έκδοση 1961	Φράσεις από την έκδοση 1975	Φράσεις από την έκδοση 1992
<ul style="list-style-type: none"> • Ή καλύτερα αυτοί τον γνωρίζουν, αλλά παίζουν το παιχνίδι τους και ο Λιούλης τους βλέπει χωρίς να συναναστρέφεται μαζί τους. • Βάζει τα χεράκια στις τσέπες. • Τον παρατηρεί με τ' αθώα του μάτια. 	<ul style="list-style-type: none"> • Καλύτερα να πεις ότι τον γνωρίζουν μα παίζουν για λόγου τους και ο Λιούλι τους κοιτάζει χωρίς να μπερδεύει μ' αυτούς. (Ασάφεια). • Βάζει τις μικρές γροθιές στην τσέπη. • Κυττάζει με βλέμμα περιστεριού. 	<ul style="list-style-type: none"> • Καλύτερα να πούμε τον γνωρίζουν, αλλά αυτοί παίζουν για λογαριασμό τους και ο Λιούλι τους κοιτάζει για λογαριασμό του. (Η ασάφεια επιτείνεται). • Βάζει τις γροθούλες στις τσέπες. • Τον κοιτάζει με μάτια περιστεριού.

485. Αναγνωστικό 4 (1961), σ. 36, Αναγνωστικό 4 (1975), σ. 169 και Αναγνωστικό 4 (1992), σ. 78.

4. Τίτλος κειμένου: «Αφήγηση για τον καπετάνιο της θύελλας»⁴⁸⁶

Φράσεις από την έκδοση 1974	Οι ίδιες φράσεις στην έκδοση 1993
<ul style="list-style-type: none"> • Ο Σουλτάνος θα του αναγνώριζε νάχει κάτω απ' την κυριαρχία του όλα τα εδάφη που του ανήκαν με τον όρο να πληρώνει κάθε χρόνο χαράτσι. • Εμείς τούτη τη λευτεριά δεν την κερδίσαμε ούτε με ελεημοσύνη ούτε με παρακάλια. 	<ul style="list-style-type: none"> • Ο Σουλτάνος θα του άφηνε όλα τα εδάφη που του τύχαιναν με τον όρο να πληρώνε ένα χρονιάτικο χαράτσι. • Εμείς αυτή τη λευτεριά δεν την αποχτήσαμε ούτε σα χάρη, ούτε με παρακάλια.

5. Τίτλος κειμένου: «Από το γάμο στον πόλεμο»⁴⁸⁷

Φράσεις από την έκδοση 1975	Οι ίδιες φράσεις στην έκδοση 1992
<ul style="list-style-type: none"> • Ο μικρός παρτιζάνος πολεμούσε με το αυτόματο. • Ο κομισάριος του είχε παραγγείλει να μη ορμάει στην πρώτη γραμμή. • Χρειαζόταν προσοχή έτσι που ο γερανός μήτε να κόβονταν και μήτε να χτυπούσε. • Ο Αντέμ έπεσε μια φορά στα σίδερα και τραυματίστηκε βαριά στο γόνα. 	<ul style="list-style-type: none"> • Ο μικρός παρτιζάνος επιτιθόταν με το αυτόματο. • Ο κομισάριος τον είχε συμβουλέψει να μη ορνόταν πρώτος στην επίθεση. • Χρειαζόταν προσοχή ώστε ο γερανός ούτε να ξεκοβόταν, αλλά ούτε να συγκρουόταν στο μώλο. • Ο Αντέμ συγκρούστηκε στα σιδερικά και πληγώθηκε βαριά στο γόνα. (Η χρήση του ρήματος συγκρούομαι είναι εσφαλμένη, γιατί το συγκρούομαι σημαίνει ότι χτυπώ με δύναμη πάνω σε κάτι που κινείται αντίθετα. Έτσι σωστά στην έκδοση του 1975 χρησιμοποιούνται τα ρήματα χτυπώ στο μώλο και πέφτω στα σίδερα).

486. *Λογ. Αναγνώσματα 4* (1975), σ. 65 και *Αναγνωστικό 4* (1992), σ. 104.487. *Αναγνωστικό 3*, (1974), σ. 63 και *Αναγνωστικό 3* (1993), σ. 48.

6. Τίτλος κειμένου: «*Η λευτεριά στέκει πάνω στα σπαθιά μας*»⁴⁸⁸

Φράσεις από την έκδοση 1974	Οι ίδιες φράσεις στην έκδοση 1993
<ul style="list-style-type: none"> • Ο χορός σταμάτησε. • Η Πετρέλια έδωσε σύνθημα με φωτιές. • Ύστερα ο Κολ Ουίκα γύρισε στους καλεσμένους. • Απλώθηκε σιωπή. 	<ul style="list-style-type: none"> • Ο χορός σίγησε. (Το ρήμα σιγώ σημαίνει σωπαίνω. Άρα ο χορός σταμάτησε και δε σίγησε). • Η Πετρέλια έδωσε σινιάλο με φωτιές. • Ύστερα ο Κολ Ουίκα στράφηκε στους γαμήλιους. • Έγινε σιγή. (Η σιωπή απλώνεται κατά ακούσιο τρόπο, ενώ η σιγή προκαλείται από την ενεργητική παρέμβαση κάποιου. Έτσι η έκφραση «έγινε σιγή» που υπάρχει στην τελευταία έκδοση είναι λανθασμένη).

Μολαταύτα, η αλβανική παρέμβαση στη γλώσσα της ελληνικής μειονότητας θα μπορούσε να ήταν και βιαιότερη. Αλλά το αλβανικό κράτος έθεσε άλλες προτεραιότητες: Προέβη στον «εξοβελισμό» της θρησκείας, επιδίωξε την «αποκοπή» των δεσμών της μειονότητας με την Ελλάδα και τη «σφυρηλάτηση» των δεσμών της με τον αλβανικό λαό. Προσπάθησε, επίσης, να καλλιεργήσει το αίσθημα της «αυθύπαρκτης υπόστασης» της ελληνικής μειονότητας. Απώτερη επιδίωξη όλων αυτών των ενεργειών ήταν να δημιουργηθεί ένας πληθυσμός ομοιος με τους σημερινούς ελληνόφωνους κατοίκους της Νότιας Ιταλίας⁴⁸⁹.

6.1.15 Οι γλωσσικές μεταρρυθμίσεις στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα και η αντίστοιχη εφαρμογή τους στα αναγνωστικά βιβλία της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία

Η διδασκαλία του γλωσσικού μαθήματος στο ελληνικό σχολείο πέρασε από διάφορες φάσεις κατά τα νεότερα χρόνια. Άλλοτε καθιερωνόταν η δημοτι-

488. Αναγνωστικό 3, (1974), σ. 55 και Αναγνωστικό 3 (1993), σ. 42.

489. Βλ. Ευ. Κωφοσ, *Τα σχολικά εγχειρίδια της ελληνικής μειονότητας της Βορείου Ηπείρου την εποχή του Ενβέρ Χόντζα*, Κέντρο Σπουδών Νοτιοανατολικής Ευρώπης, Αθήνα 1994, σσ. 11-26. Γ. Παπαδοπούλος, *Η εθνική ελληνική μειονότητα στην Αλβανία και το σχολικό αυτής ζήτημα*, έκδ. ΙΒΕ, Ιωάννινα 1981, σ. 207.

κή και άλλοτε επιβαλλόταν η καθαρεύουσα. Με το Διάταγμα 2585/1917 καθιερώθηκε⁴⁹⁰ από την Προσωρινή Κυβέρνηση Θεσσαλονίκης η δημοτική ως γλώσσα των αναγνωστικών βιβλίων στις τέσσερις πρώτες τάξεις του ελληνικού δημοτικού σχολείου, ενώ η καθαρεύουσα διδασκόταν στις Ε' και ΣΤ' τάξεις.

Έκτοτε οι διάφορες ελληνικές κυβερνήσεις, με πολιτικό σκεπτικό, απαγόρευαν ή επανέφεραν τη διδασκαλία της δημοτικής στις τέσσερις πρώτες τάξεις του δημοτικού σχολείου. Ο Α.Ν. 1944/1939 επεξέτεινε τη διδασκαλία της δημοτικής και στις Ε' και ΣΤ' τάξεις με παράλληλη διδασκαλία και της καθαρεύουσας στις δύο αυτές τάξεις. Το νομικό αυτό καθεστώς (Α.Ν. 1944/39) ερμήνευσε το Υπουργείο Παιδείας, με προκήρυξη του το 1947, και καθιέρωσε τη διδασκαλία της δημοτικής σε όλες τις τάξεις και τη διδασκαλία της καθαρεύουσας στις Δ', Ε', ΣΤ' τάξεις⁴⁹¹. Οι ρυθμίσεις αυτές με μικρο-παραλλαγές συνεχίστηκαν μέχρι το 1976.

Το Ν.Δ. 4379/1964 στο άρθρο 5 θέσπισε⁴⁹² τη δημοτική ως μοναδική γλώσσα στο δημοτικό σχολείο, με δυνατότητα οι μαθητές των δύο τελευταίων τάξεων του δημοτικού να αναγιγνώσκουν περικοπές από τα Ευαγγέλια και από τα κείμενα της καθαρεύουσας. Όμως, ο Αναγκαστικός Νόμος 129/1967 ανέστειλε⁴⁹³ την ισχύ του Ν.Δ. 4379/1964 και περιορίσε τη διδασκαλία της δημοτικής στις τρεις πρώτες τάξεις του δημοτικού.

Ο Ν. 309/1976 τερμάτισε την τεχνητή διγλωσσία και καθιέρωσε τη νεοελληνική γλώσσα ως γλώσσα των βιβλίων και της διδασκαλίας σε όλες τις βαθμίδες της Γενικής Εκπαίδευσης⁴⁹⁴.

490. Αρ. ΒΟΥΠΟΥΚΑ, «Αναγνωστικό-αναγνωστικά ελληνικά», άρθρο στην *Παιδ. Ψυχολογία, Εγκυκλ. - Λεξικό*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, τόμ. 1, σσ. 309-318, 310.

491. Φ. ΦΩΤΕΙΝΟΠΟΥΛΟΣ, «Αναγνωστικό-Αναγνωστικά Δημοτικού Σχολείου», άρθρο στη μεγάλη *Παιδαγ. Εγκυκλοπαίδεια*, τόμ. Α', Αθήνα 1967, σσ. 197-201, 201.

492. Το Ν.Δ. 4379/1964 στο άρθρο 5 αναφέρει: «Η Δημοτική είναι η γλώσσα του Δημοτικού Σχολείου, της διδασκαλίας και των βιβλίων του. Οι μαθηταί των δύο τελευταίων τάξεων του Δημοτικού Σχολείου αναγιγνώσκουν περικοπές εκ των Ευαγγελίων και κείμενα της Καθαρεύουσας απλώς διά να εξοικειώνονται προς αυτά» (Αλ. ΔΗΜΑΡΑΣ, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε, Τεκμήρια Ιστορίας Β' 1895-1967*, εκδ. Νέας Ελλ. Βιβλιοθήκης, Αθήνα 1984, σ. 270).

493. Το άρθρο 5 του Α.Ν. 129/1967 έχει ως εξής: «Εις τας τρεις πρώτας τάξεις του Δημοτικού Σχολείου διδάσκειται και χρησιμοποιείται ως εκφραστικόν όργανον η μητρική γλώσσα εις την πανελλήνιον αυτής μορφήν, απηλλαγμένη ακροτήτων και ιδιωματισμών. Εις τας Δ', Ε' και ΣΤ' τάξεις διδάσκειται και χρησιμοποιείται η απλή καθαρεύουσα» (Αλ. ΔΗΜΑΡΑΣ, *ό.π.*, σ. 297).

494. Ν. 309/1976 άρθρο 2: «1. Γλώσσα διδασκαλίας, αντικείμενον διδασκαλίας και γλώσσα των διδακτικών βιβλίων εις όλας τας βαθμίδας της Γενικής Εκπαίδευσεως είναι από του σχολικού έτους 1976-77 η Νεοελληνική.

2. Ως Νεοελληνική γλώσσα νοείται η διαμορφωθείσα εις πανελλήνιον εκφραστικόν όργα-

Παράλληλα το Υπουργείο Προεδρίας – αφού η προαιώνια προκατάληψη για τη δημοτική διαλύθηκε – με την αριθ. Β 58/ 18080 από 6-6-1977 απόφασή του, καθιέρωσε τη δημοτική και στη δημόσια διοίκηση και ταυτόχρονα εξέδωσε οδηγίες για την απλοποίηση της νεοελληνικής γλώσσας. Οι σημαντικότερες απλοποιήσεις αναφέρονταν στον τονισμό των ουσιαστικών και των επιθέτων, στη γενική των θηλυκών, στα παραθετικά των επιθέτων, στις ρηματικές καταλήξεις, στην υποτακτική και τις αυξήσεις των ρημάτων, στα άκλιτα απολιθώματα, στις μετοχές σε **-όντας**, στην ενεργητική σύνταξη και στις διάφορες υφολογικές ιδιομορφίες.

Επίσης, με το Π.Δ. 297/ 1982 (ΦΕΚ 52, τ. Α') καθιερώθηκε το μονοτονικό σύστημα.

Έτσι τα ελληνικά μεταπολεμικά αναγνωστικά βιβλία των τριών πρώτων τάξεων ήταν γραμμένα στη δημοτική, ενώ στις τρεις υπόλοιπες τάξεις του δημοτικού σχολείου οι μισές σελίδες του κάθε βιβλίου ήταν γραμμένες στη δημοτική και οι άλλες μισές στην καθαρεύουσα.

Μένει να εξεταστεί, αν η «λογιόμεικτη» χρήση της δημοτικής που απαντάται στα μεταπολεμικά ελληνικά αναγνωστικά του δημοτικού σχολείου, χρησιμοποιήθηκε και στα αναγνωστικά της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία.

Αξίζει να σημειωθεί εξ αρχής ότι στα μεταπολεμικά αναγνωστικά βιβλία της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία δεν έγινε χρήση της καθαρεύουσας στις ανώτερες τάξεις του επτάχρονου ή του οκτάχρονου σχολείου.

Η δημοτική γλώσσα των ελληνικών αναγνωστικών την ίδια περίοδο, εμφανίζει ένα συμφυρισμό από ετερόκλιτα γλωσσικά στοιχεία που αντιστρατεύονται το πανελλήνιο γλωσσικό αίσθημα⁴⁹⁵. Τα περισσότερα ρήματα παίρνουν συλλαβική ή χρονική αύξηση, πολλά ονόματα έχουν λόγιες καταλήξεις, ενώ χρησιμοποιούνται αρχαίοι γραμματικοί τύποι στα αναγνωστικά κείμενα. Και όταν αυτά συμβαίνουν στα βιβλία των πρώτων τάξεων του ελ-

νον υπό του Ελληνικού Λαού και των δοκίμων συγγραφέων του Έθνους Δημοτική, συνταγμένη, άνευ ιδιωματισμών και ακροτήτων».

Ενδιαφέρουσα είναι και η άποψη του Δημ. Τομπαΐδη για την ιδεολογική λειτουργία της δημοτικής: «Με την καθιέρωση της δημοτικής το έθνος αποκτά ενιαία γραπτή γλώσσα που θεμελιώνεται πάνω στην προφορική... Η γλώσσα μας, καλλιεργημένη σε εθνικό επίπεδο, θα μας ενώσει όλους πνευματικά και κοινωνικά και θα γίνει το όργανο για να εκφραστεί ο νεοελληνικός πολιτισμός και η νεοελληνική ιδιοφυΐα μας.» (Δημ. ΤΟΜΠΑΪΔΗΣ, *Επιτομή της ιστορίας της ελληνικής γλώσσας*, ΟΕΔΒ, Αθήνα, σ. 66).

495. Α. ΔΕΛΜΟΥΖΟΣ, «Τα νέα αναγνωστικά του Δημ. Σχολείου», περ. *Παιδεία και Ζωή*, τεύχ. 34 (1955), σσ. 35-42, 36. Νικ. ΑΝΔΡΙΩΤΗΣ, *Η γλώσσα του Παιδικού βιβλίου*, Αντιχάρισμα, ό.π., σ. 348.

ληνικού δημοτικού σχολείου, που επίσημα χρησιμοποιούν τη δημοτική γλώσσα, γίνεται αντιληπτό ποιο είδος γλώσσας έχει το δεύτερο μέρος των ελληνικών αναγνωστικών των μεγάλων τάξεων την ίδια περίοδο.

Αντιθέτως, τα αναγνωστικά βιβλία της ελληνικής μειονότητας, μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, παρά τις οποιεσδήποτε γλωσσικές τους ελλείψεις, δεν αναμιγνύουν τη δημοτική με την καθαρεύουσα και χρησιμοποιούν τη δημοτική γλώσσα χωρίς ακρότητες.

Σε γενικές γραμμές, οι απλοποιήσεις της δημοτικής, που αποφασίστηκε να εφαρμοστούν από το 1976 στην ελληνική Γενική Εκπαίδευση, έτυχαν εφαρμογής στα αναγνωστικά βιβλία της ελληνικής μειονότητας μετά τον παγκόσμιο πόλεμο. Τούτο συνέβη γιατί, ως εγχειρίδιο γλωσσικής αναφοράς, χρησιμοποιήθηκε και στις δύο περιπτώσεις η *Νεοελληνική Γραμματική* του Μανόλη Τριανταφυλλίδη.

Έτσι, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η γλώσσα των αναγνωστικών βιβλίων της μειονότητας έμεινε ανεπηρέαστη από τις γλωσσικές παλινωδίες που διέκριναν τις ελληνικές εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις της τελευταίας πενήκονταετίας. Μολαταύτα, το μονοτονικό σύστημα που καθιερώθηκε το 1982 στο εθνικό κέντρο, εφαρμόστηκε από το 1985 και στα αναγνωστικά βιβλία της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία.

6.1.16 Συγκριτικός πίνακας των χαρακτηριστικών γνωρισμάτων της δημοτικής γλώσσας των ελληνικών μεταπολεμικών αναγνωστικών και των αναγνωστικών της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία την ίδια χρονική περίοδο

Ελληνικά αναγνωστικά⁴⁹⁶

- Παρουσία του τελικού ν
- Το τελικό ν υπάρχει συνήθως στα άρθρα.
- Παραδείγματα: *τον θησαυρό, στην μνήμη, δεν συλλογιέται, την πατριωτικήν*

Αναγνωστικά της μειονότητας

Α. ΦΩΝΗΤΙΚΗ

- Απουσία του τελικού ν

496. Δε μελετώνται τα ελληνικά αναγνωστικά μετά το 1976, χρονολογία που καθιερώθηκε η χωρίς ακρότητες και ιδιοματισμούς νεοελληνική γλώσσα. Επίσης δεν ερευνώνται τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα των ελληνικών αναγνωστικών κειμένων που είναι γραμμένα στην κα-

- Συμφωνικά συμπλέγματα

Χρησιμοποιούνται:

- χθ (δεχθεί)
- κτ (ημερόνυκτα)
- σθ (ωρκίσθηκαν)
- πτ (πτερούγισμα)

- Συμφωνικά συμπλέγματα

Χρησιμοποιούνται:

- χτ (προσεχτικά)
- χτ (καταχτητής)
- στ (ακούστηκε)
- φτ (γραφτά)

- Αφαίρεση

(Οι λέξεις στην αφαίρεση σημειώνονται με μία λέξη και χωρίς το ανάλογο ορθογραφικό σημάδι)

Παραδείγματα:

νᾱναι, τοῦπε, θᾱναι, σοῦπα, ποῦταν, ποῦχε, ποῦναι, τᾱχε

Β. ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ

- Εμπρόθετα

Παραδείγματα:

εις την θάλασσαν,
αλλά και στον πατέρα,
στις προφυλακιές

- Λόγιες καταλήξεις ονομάτων

Παραδείγματα:

η ζωηρότης
της καταλήψεως
την δύναμι
της δόξης
του αγώνος
τους μαχητάς
σι τρυγηταί
σι υπερασπισταί

- Ο τόνος των εγκλιτικών ανεβαίνει

στις περισπώμενες λέξεις

Παραδείγματα: το αἶμά τους, γῦρό τους

- Εμπρόθετα

Παραδείγματα:

στο σχολείο, στις αυλές

- Λόγιες καταλήξεις ονομάτων δεν υπάρχουν

- Ο τόνος των εγκλιτικών δεν ανε-

βαίνει στις περισπώμενες λέξεις

θαρεύουσα. Τα αναγνωστικά κείμενα των ελληνικών βιβλίων που παρατίθενται ως «δημοτικά» περιέχουν τύπους και της δημοτικής και της καθαρεύουσας. Βλ. Α. ΔΕΛΜΟΥΖΟΣ, «Τα αναγνωστικά του Δημ. Σχολείου», περ. *Παιδεία και Ζωή*, τεύχ. 34 (1955), σσ. 35-42, 36. Νικ. ΑΝΔΡΙΩΤΗΣ, *Η γλώσσα του Παιδικού βιβλίου*, Αντιχάρισμα, ό.π., σ. 348.

- Αδύνατοι τύποι προσωπικής αντωνυμίας

Χρησιμοποιείται μερικές φορές η προσωπική αντωνυμία **των** στη θέση της αντωνυμίας **τους**

Παράδειγμα:

τα γιορτινά των

- Χρήση της υπογεγραμμένης

Παραδείγματα:

πετᾶ, μιλᾶ, θα αρχίση, ζῆ

- Διατήρηση αρκτικών φωνηέντων

Παραδείγματα:

ιδές, ιδέτε, ημέρα, εβδομάδα

- Διατήρηση χρονικής αύξησης

Παραδείγματα:

ωρκίσθηκα

- Διατήρηση άτονης συλλαβικής αύξησης

Παραδείγματα:

εδόθηκε, επήγαιναν, εδούλευε, εξαξίδευσε, εφάνηκε

- Χρήση αρχαίων ρηματικών τύπων

Παραδείγματα:

ἦτο, διηγῆθη, ἤρχοντο, ἔσκοτώνοντο, ἐγένετο

- Η κατάληξη της Υποτακτικής των ρημάτων ήταν -ης, -η (μερικές φορές και με υπογεγραμμένη), -ομε, -ονται

Παραδείγματα:

να κάμης, να ενοχλήση, να γράφωμε, να κάθωνται

- Η κατάληξη στους περιφραστικούς χρόνους των ρημάτων της παθητικής φωνής ήταν -ῆ

Παραδείγματα:

είχαν κυκλωθῆ, είχε σωθῆ

- Αδύνατοι τύποι προσωπικής αντωνυμίας

Χρησιμοποιείται το **τους** και όχι το **των**

Παράδειγμα:

τα χρήματά τους

- Δε γίνεται χρήση της υπογεγραμμένης

- Αποφεύγονται τα αρκτικά φωνήεντα

Παραδείγματα:

μερόνυχτο, μπρος, βδομάδα

- Κατάργηση της χρονικής αύξησης

Παραδείγματα:

όρμησαν

- Η άτονη συλλαβή αύξηση χάνεται

πήγαν, ξεχώριζε, κάλεσε

- Δε χρησιμοποιούνται αρχαίοι γραμματικοί τύποι

- Η κατάληξη της Υποτακτικής ήταν -εις, -ει (και όχι -ης και -η), -ομε, -ονται

Παραδείγματα:

να πιάσει, να τυπώσει, να φυτέψομε, να κυνηγήσομε, να προφυλάγονται

Η κατάληξη της Υποτακτικής στους περιφραστικούς χρόνους των ρημάτων της παθητικής φωνής ήταν -ει

Παραδείγματα:

είχαμε προμηθευτεί, είχαν χωριστεί, έχουν κυκλωθεί, είχε ριχτεί, είχε ενωθεί

Συμπερασματικά, θα μπορούσε να επισημανθεί ότι στα μεταπολεμικά αναγνωστικά βιβλία της Ελλάδας, συνυπάρχουν στο ίδιο κείμενο γραμματικά και ορθογραφικά στοιχεία της πραγματικής δημοτικής και της καθαρεύουσας. Η «αυθαίρετα πεποιημένη»⁴⁹⁷ αυτή γλώσσα διατηρήθηκε με μικροπαραλλαγές μέχρι το 1976. Παράλληλα στις τρεις τελευταίες τάξεις του δημοτικού σχολείου οι μισές σελίδες κάθε ελληνικού αναγνωστικού ήταν γραμμένες σε ακραιφνή καθαρεύουσα. Αντίθετα, τα μεταπολεμικά αναγνωστικά της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία ήταν γραμμένα σε μια ομοιόμορφη γραμματικά και ορθογραφικά δημοτική γλώσσα που, παρά τα άλλα προβλήματά της, δεν έκανε παράλληλη χρήση λόγιων και λαϊκών λέξεων και εκφραστικών τύπων.

6.2 Συμπεράσματα και Προτάσεις

Η ελληνική γλώσσα είναι το γλωσσικό όργανο που ανέκαθεν χρησιμοποιούσαν οι Βορειοηπειρώτες, όπως φαίνεται από τις αρχαίες επιγραφές που βρέθηκαν στην περιοχή αυτή, αλλά και από τις «αρχαιοπινείς» λέξεις που υπάρχουν ακόμη και σήμερα στα αναγνωστικά βιβλία της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία.

Κι ενώ η ελληνική γλώσσα, όπως είναι φυσικό, υπέστη την επιρροή των ξένων γλωσσών, η ηπειρωτική διάλεκτος διατήρησε πολλά αρχαιοπρεπή γλωσσικά στοιχεία, παρά την οθωμανική κατάκτηση και τη γειτνίασή της με την Αλβανία.

Η γλώσσα της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία, τα τελευταία πενήντα χρόνια της απομόνωσης, δεν μπόρεσε, ως ζωντανός οργανισμός, να εμπλουτίσει το λεξιλόγιό της και να δημιουργήσει νέους εννοιολογικούς όρους. Η φθορά και ο μαρασμός που υπέστη, την ανάγκασαν να αναπληρώσει τις ελλείψεις από την πλημμελή εκμάθησή της, με κακόζηλες φτιαχτές ελληνικές λέξεις ή με λέξεις της αλβανικής γλώσσας.

Τα αναγνωστικά βιβλία της μειονότητας, μολονότι είναι δημιουργήματα των εκπαιδευτικών της που η προσφορά τους είναι ανώτερη από το χαμηλό επίπεδο σπουδών τους, παρουσιάζουν διάφορες γλωσσικές ελλείψεις. Παρατηρούνται ατέλειες στην ερμηνεία των λέξεων, ενώ τα λάθη στη χρήση των λέξεων είναι συχνά. Πολλά λάθη στα αναγνωστικά βιβλία οφείλονται στην κατά λέξη μετάφραση των διάφορων αλβανικών κειμένων και

497. Α. ΔΕΛΜΟΥΖΟΣ, *ό.π.*, σ. 37.

προπαντός των αλβανικών ιδιωτισμών. Η αδυναμία των μεταφραστών να χρησιμοποιούν την «καλοδιαλεγμένη» νεοελληνική έκφραση επιτείνει το πρόβλημα. Άλλωστε, η ποίηση με τις πολύσημες λέξεις της είναι δύσκολο να μεταφραστεί από εκπαιδευτικούς που δεν έχουν διδαχτεί με επάρκεια την ελληνική γλώσσα.

Επίσης, η γλώσσα των αναγνωστικών εμφανίζει αρκετές ακυρολεξίες και αδόκιμες λεκτικές επιλογές. Πολλές φορές ο λόγος των αναγνωστικών βιβλίων είναι ανεπεξέργαστος και ακαλλιέργητος, ασαφής και συγκεχυμένος με λάθη γραμματικά και συντακτικά.

Στα αναγνωστικά της δεκαετίας του 1950 δεν υπήρχαν τόσοι αμφιλεγόμενοι νεολογισμοί όσοι στα αναγνωστικά των τελευταίων ετών, τα οποία έχουν άλλωστε και λιγότερα ελληνικά κείμενα σε σχέση με τα παλαιότερα αναγνωστικά. Στα παλαιότερα αναγνωστικά δεν υπήρξε η «βάνουση» στήριξη του καθεστώτος της δεκαετίας του 1970 με τα αστόχαστα, από γλωσσικής και ιδεολογικής πλευράς, στιχουργήματα. Η στάση του αλβανικού καθεστώτος τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, όπως φαίνεται από τον αριθμό των ελληνικών κειμένων στα αναγνωστικά ήταν ίσως περισσότερο ανεκτική προς την ελληνική γλώσσα. Όμως, η προοδευτική οργάνωση της αλβανικής εκπαίδευσης και οι αυξανόμενοι περιορισμοί συνέβαλαν στη βαθμιαία αποδυνάμωση της ελληνικής γλώσσας. Αν δεν είχε μεσολαβήσει η κατάρρευση του παγκόσμιου διπολικού πολιτικοοικονομικού συστήματος το 1990 και είχε συνεχιστεί η ίδια κατάσταση, η προοπτική για τη γλώσσα της μειονότητας θα ήταν δυσοίωνη.

Συνοπτικά, θα μπορούσε να πει κανείς ότι η γλώσσα των μεταπολεμικών αναγνωστικών της ελληνικής μειονότητας είναι ένα ακαλαίσθητο μίγμα μιας ιδιόμορφης γλώσσας και διάφορων δάνειων ξενικών λέξεων που δημιουργούν, τις περισσότερες φορές, έναν τραχύ λόγο, χωρίς εκφραστικότητα και ευλυγισία, που έρχεται σε αντίθεση με το γλωσσικό μας αίσθημα.

Απ' όσα προαναφέρονται, καθίσταται φανερό ότι η χρήση των μεταφράσεων δεν ενδείκνυται για τη διδασκαλία του γλωσσικού μαθήματος στα σχολεία της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία. Γλώσσα και λογοτεχνία δεν είναι δυνατό να διδάσκονται από μεταφράσεις και από εσφαλμένα γλωσσικά πρότυπα. Μικτές επιτροπές από Έλληνες εκπαιδευτικούς και εκπαιδευτικούς ελληνικής καταγωγής από την Αλβανία μπορούν να αναλάβουν τη σύνταξη στην ελληνική ειδικών αναγνωστικών βιβλίων για τα σχολεία της μειονότητας με σεβασμό στον πολιτισμό και την ιστορία και των δύο λαών και με βάση τις διεθνείς συνθήκες.

Το σχολείο, επίσης, της μειονότητας επιβάλλεται να εργαστεί προς την

κατεύθυνση της σωστής εκφοράς των λέξεων και του εμπλουτισμού του λεξιλογίου των μαθητών με τη συστηματική σημασιολογική και ετυμολογική επεξεργασία, έστω και ολίγων συχνόχρηστων λέξεων σε κάθε μάθημα γλωσσικής διδασκαλίας.

Παράλληλα, επειδή δε φτάνει μόνο ο λεξιλογικός εμπλουτισμός της γλώσσας, είναι απαραίτητο να μετατοπιστεί η έμφαση από την περιγραφή των μορφοσυντακτικών δομών στην αποτελεσματική γλωσσική επικοινωνία. Η απλή αποστήθιση των ρυθμιστικών κανόνων, όπως συμβαίνει στα σχολεία της μειονότητας, δε βοηθά τους μαθητές να επικοινωνούν ικανοποιητικά σε κάθε περίπτωση επικοινωνίας. Για την ευχερή και αποτελεσματική επικοινωνία είναι απαραίτητη εκτός από τη γλωσσική ικανότητα και η ικανότητα χρήσης του γλωσσικού συστήματος στις διάφορες επικοινωνιακές περιστάσεις. Για να αναπτύξουμε αυτή την ικανότητα χρήσης της γλώσσας και συνακόλουθα την επικοινωνιακή ικανότητα των μαθητών, είναι χρήσιμο ένα βιβλίο που θα περιέχει ενδεικτικές διδακτικές δραστηριότητες και μαθητικές ενέργειες για την παραγωγή αυθεντικού προφορικού και γραπτού λόγου εκ μέρους των μαθητών. Στο βιβλίο αυτό θα υποδεικνύεται η διδακτική διαδικασία που θα πρέπει να ακολουθείται για την παραγωγή και την επεξεργασία του λόγου των μαθητών με βάση τα ποικίλα θέματα που θα προτείνονται.

Οι διάφορες, εξάλλου, γλωσσικές ελλείψεις των αναγνωστικών βιβλίων επαναφέρουν το πρόβλημα του αριθμού των εβδομαδιαίων ωρών διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας στους μαθητές των σχολείων της μειονότητας καθώς και το πρόβλημα των βασικών σπουδών και της επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών. Επίσης, καθιστούν αναγκαία την οργάνωση σχολικών βιβλιοθηκών και τη διάθεση σύγχρονου εποπτικού υλικού στα σχολεία της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία.

Ακόμη, η σύνταξη ανθολογίων με νεοελληνικά κείμενα που θα ήταν προσαρμοσμένα στις ιδιαίτερες συνθήκες λειτουργίας των εκεί σχολείων και στις γλωσσικές δυνατότητες των μαθητών, θα έφερνε τους μαθητές σε επαφή με κείμενα αισθητικά καταξιωμένα, θα τους εξοικείωνε με επεξεργασμένες συντακτικές δομές του νεοελληνικού λόγου και θα ήταν δυνατό να διαδραματίσει αντισταθμιστικό ρόλο στις ελλείψεις των αναγνωστικών που χρησιμοποιούνται.

Τέλος, μια μελλοντική μελέτη θα μπορούσε να ερευνήσει τη γλώσσα που ομιλείται σήμερα στις περιοχές που διαβιεί η ελληνική μειονότητα, καθώς και την παλαιότερη τυχόν καταγραμμένη προφορική ελληνική γλώσσα που χρησιμοποιούνταν στον ίδιο χώρο. Επίσης, η έρευνα αυτή θα ήταν δυνατό

να διαπιστώσει σε ποιες άλλες περιοχές, πέραν των μειονοτικών ζωνών, ομιλείται σήμερα η ελληνική γλώσσα στον ευρύτερο αλβανικό χώρο και προπαντός στις περιοχές στις οποίες διαβιούν οι Βλάχοι.

Γεγονός, πάντως, είναι ότι η ενότητα, η συνέχεια αλλά και η εν γένει υπόσταση μιας εθνικής ομάδας σχετίζεται με τη διατήρηση της γλώσσας, η οποία ταυτόχρονα εκφράζει την ιστορία και τον πολιτισμό του κάθε έθνους. Γι' αυτό η καλλιέργεια της ελληνικής γλώσσας σ' όλες τις εστίες του ελληνισμού, αποτελεί ένα απαραίτητο εθνικό χρέος και είναι μια εθνική υπόθεση. Προς την κατεύθυνση αυτή θα μπορούσε να συμβάλει και η ίδρυση ενός Κέντρου Μελετών των εκπαιδευτικών προβλημάτων του αλβανικού ελληνισμού με έδρα τα Ιωάννινα. Στο Ίδρυμα αυτό θα ήταν αναγκαίο να μετεχούν εκπρόσωποι του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, εκπαιδευτικά στελέχη από τη μειονότητα και το Νομό Ιωαννίνων, ο εκάστοτε Πρόξενος Αργυροκάστρου, οι υπεύθυνοι των εκπαιδευτικών θεμάτων του ΕΙΥΑΠΟΕ και του απόδημου Ελληνισμού, καθώς και εκπρόσωποι του δήμου Ιωαννιτών. Το Κέντρο αυτό, ως θεσμοθετημένο και αυτοδιοικούμενο όργανο με οικονομική αυτοτέλεια, θα μπορούσε να παράγει συγκεκριμένη και εξειδικευμένη εκπαιδευτική πολιτική και να έχει αποφασιστικές αρμοδιότητες για θέματα σχολικών εγχειριδίων, σχολείων, μορφωτικών ανταλλαγών, εκπαιδευτικού προσωπικού, επιμόρφωσης και άλλων δραστηριοτήτων.

ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΩΝ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΩΝ ΑΝΑΓΚΑΣΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗΝ ΑΛΒΑΝΙΑ

Στο κεφάλαιο αυτό θα παρουσιάσουμε τα ευρήματα που προέκυψαν από την ποσοτική και την ποιοτική ανάλυση της ιδεολογίας των αναγνωστικών. Συγκεκριμένα θα αναφερθούμε στη θεματική κατανομή των μεταπολεμικών αναγνωστικών κειμένων, καθώς και στη συστηματική περιγραφή των ευρημάτων κάθε κατηγορίας.

7.1 Θεματική κατανομή των μεταπολεμικών αναγνωστικών κειμένων κατά χρονολογική περίοδο, κατά τάξη και κατά τετράχρονους κύκλους

Σ' όλα τα πολιτικά καθεστώτα, αλλού περισσότερο και αλλού λιγότερο, τα σχολικά εγχειρίδια περιέχουν πολιτικά μηνύματα. Εκείνο, όμως, που προξενεί ιδιαίτερη εντύπωση σ' όποιον μελετά τα μεταπολεμικά αναγνωστικά βιβλία της ελληνικής μειονότητας της Αλβανίας, είναι η συνειδητή και συστηματική προσπάθεια που καταβάλλεται για την έντονη πολιτική μύηση και καθοδήγηση των μαθητών του σχολείου. Τα περισσότερα από τα μισά κείμενα των αναγνωστικών, κατά την τελευταία τουλάχιστο φάση της ακραίας «δογματοποίησης» του πολιτικού καθεστώτος, περιστρέφονται γύρω από την πατρίδα και τη σοσιαλιστική οικοδόμηση της χώρας. Είναι, ωστόσο, αναγκαίο να διευκρινιστεί, προεξαγγελτικά, ότι μπορούμε να διακρίνουμε σχηματικά τις ακόλουθες φάσεις στη συγγραφή των μεταπολεμικών αναγνωστικών της ελληνικής μειονότητας της Αλβανίας, ανάλογα με τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα που εμφανίζουν τα βιβλία κάθε χρονολογική περίοδο:

1. Κατά την πρώτη φάση (1946-1960) υπάρχουν αρκετά κείμενα της ελ-

ληνικής και σοβιετικής λογοτεχνίας στα αναγνωστικά βιβλία. Ένα μεγάλο μέρος των κειμένων των αναγνωστικών αναφέρεται στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα των Αλβανών κατά των Γερμανών και στο ευρύτερο φυσικό περιβάλλον.

2. Κατά τη δεύτερη φάση (1961-1967), σταματά να εκθειάζεται η Σοβιετική Ένωση και αρχίζει να προβάλλεται η Κίνα. Απομακρύνονται τα κείμενα που αναφέρονται στο Στάλιν και μένει ό, τι έχει σχέση με το Λένιν. Περιορίζεται η αναφορά στον Ενβέρ και στον πόλεμο με τους Γερμανούς. Αρχίζει να εξυμνείται το Κόμμα και δίνεται έμφαση στην προβολή της σοσιαλιστικής οικοδόμησης της χώρας.

3. Η τρίτη φάση (1968-1990) της ακραίας «δογματοποίησης» του πολιτικού καθεστώτος. Αφετηρία για την «επαναστατικοποίηση» της εκπαίδευσης, όπως αποκαλέστηκε η έντονη ιδεολογική καθοδήγηση των μαθητών κατά τη συγκεκριμένη φάση, αποτέλεσε ο λόγος του Ενβέρ Χότζα που εκφωνήθηκε στις 6 Φλεβάρη 1967 στο Ε' Συνέδριο του Κόμματος Εργασίας της Αλβανίας. Η βαρύτητα, από τη χρονολογία αυτή και μετά, δόθηκε στην ιδεολογική και στρατιωτική διαπαιδαγώγηση των μαθητών, καθώς και στη σύνδεση του σχολείου με την παραγωγική εργασία. Αποτέλεσμα αυτής της μεταρρύθμισης στην εκπαίδευση υπήρξε η έντονη πολιτική μύηση των μαθητών. Τα ελληνικά κείμενα, κατά την πρώτη πενταετία του σταδίου αυτού (1968-1973), σχεδόν εξαλείφονται. Μένουν τα κείμενα των μειονοτικών συγγραφέων, οι οποίοι, άλλωστε, έχουν σχεδόν αναλάβει και την αποκλειστική υποστήριξη του καθεστώτος.

4. Κατά την τέταρτη φάση (1991 και μετά), που συμπίπτει με την κατάρρευση του καθεστώτος που εγκαθίδρυσε ο Ενβέρ Χότζα, τα κείμενα σοσιαλιστικού φρονηματισμού αντικαθίστανται από κείμενα ηθικολογικού διδακτισμού και γενικότερων φρονηματιστικών επιδιώξεων. Τα πολλά κείμενα εθνικού περιεχομένου που εξακολουθούν να εμπεριέχονται στα αναγνωστικά, με την πάροδο του χρόνου περιορίζονται, όπως άλλωστε συμβαίνει και με τα άλλα κείμενα φρονηματιστικού περιεχομένου. Ο παρελθοντολογικός προσανατολισμός των αναγνωστικών εγχειριδίων προοδευτικά περιορίζεται. Απαιτούνται, όμως, συνεχείς και επίπονες δραστηριότητες προς διάφορες κατευθύνσεις, για να καταστεί δυνατό τα συγκεκριμένα βιβλία να κινούνται στα πλαίσια μιας σύγχρονης και δημοκρατικής βιοθεωρίας και να έχουν παιδοκεντρικό περιεχόμενο.

Ο Πίνακας 13 που ακολουθεί φανερώνει την κατανομή του συνόλου των μεταπολεμικών αναγνωστικών κειμένων σε θεματικές ενότητες κατά χρονολογική περίοδο. Τα 7972 κείμενα που εμπεριέχονται στα αναγνωστικά όλων

ΠΙΝΑΚΑΣ 13

Θεματική κατανομή του συνόλου των μεταπολεμικών κειμένων που εμπεριέχονται στα αναγνωστικά βιβλία και τα λογοτεχνικά αναγνώσματα κατά χρονολογική περίοδο

Χρονική περίοδος	ΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΟΤΗΤΕΣ												
	Σχολείο		Οικογένεια		Πατρίδα		Σοσιαλιστική Οικοδόμηση		Φύση		Διάφορα	ΣΥΝΟΛΟ ΚΕΙΜΕΝΩΝ	
	Αριθ. κειμένων	%	Αριθ. κειμένων	%	Αριθ. κειμένων	%	Αριθ. κειμένων	%	Αριθ. κειμένων	%			
Α' περίοδος (1946-1960)	150	5,84%	229	8,92%	572	22,30%	452	17,62%	564	21,98%	598	23,31%	2.565
Β' περίοδος (1961-1967)	79	5,30%	111	7,45%	380	25,52%	357	23,97%	328	22,02%	234	15,71%	1.489
Γ' περίοδος (1968-1990)	182	5,20%	199	5,69%	943	26,96%	1520	43,46%	374	10,69%	279	7,97%	3.497
Δ' περίοδος (1991-1994)	20	4,75%	27	6,41%	108	25,65%	93	22,09%	66	15,67%	107	25,41%	421
Σύνολο	431	5,40%	566	7,09%	2003	25,12%	2422	30,38%	1362	16,70%	1218	15,27%	7.972
	997	12,50%	4425	55,50%	2550	31,98%							

των τάξεων, ανάλογα με το κυρίαρχο νόημα, κατατάσσονται σε ένα από τα έξι θέματα: Σχολείο, Οικογένεια, Πατρίδα, Σοσιαλιστική Οικοδόμηση, Φύση και Διάφορα.

Η μελέτη του παραπάνω Πίνακα αποκαλύπτει ότι η μία στις τέσσερις θεματικές ενότητες των μεταπολεμικών αναγνωστικών βιβλίων της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία αναφέρεται στην αλβανική πατρίδα. Η σημασία του γεγονότος επιτείνεται, αν λάβει κανείς υπόψη του ότι τα κείμενα που αναφέρονται στην Ελλάδα, όπως θα φανεί στο αντίστοιχο κεφάλαιο, είναι σχεδόν ανύπαρκτα. Στα ευάριθμα κείμενα στα οποία γίνεται λόγος για το ελληνικό κράτος, παρουσιάζεται πάντα η αρνητική του πλευρά.

Οι θεματικές ενότητες που έχουν ως αντικείμενο τη «σοσιαλιστική οικοδόμηση» της χώρας αυξάνουν με την παρέλευση των μεταπολεμικών ετών. Η μία σχεδόν στις τρεις ενότητες των αναγνωστικών σχετίζεται με τη «σοσιαλιστική οικοδόμηση». Είναι απαραίτητο να τονιστεί στην προκειμένη περίπτωση ότι τα αναγνωστικά κείμενα μετά το 1991, τα οποία υπάγονται στη θεματική κατηγορία της «σοσιαλιστικής οικοδόμησης», έχουν χαρακτήρα ηθικολογικού διδακτισμού και είναι σε γενικές γραμμές ευρύτερου φρονηματολογικού περιεχομένου.

Η θεματολογία των αναγνωστικών αναδεικνύει, επίσης, με τρόπο σαφή τον επηρεασμό που ασκεί η κοινωνική πραγματικότητα κάθε εποχής στο γνωστικό και στο ιδεολογικό περιεχόμενο των σχολικών εγχειριδίων.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η θεματική κατανομή των κειμένων της τρίτης περιόδου (1968-1990) συγγραφής των βιβλίων. Το ένα σχεδόν στα δύο αναγνωστικά κείμενα έχει σχέση με το πολιτικό καθεστώς και τις επιτεύξεις του. Η φάση αυτή, μπορούμε να πούμε, συμπίπτει με την «αποσάθρωση» της ιδεολογίας κατά τον Gramsci. Το σύστημα για να αντιδράσει καταφεύγει στη δογματικοποίηση και στην έντονη διαφώτιση, με σκοπό να ωραιοποιήσει την κατάσταση και να νομιμοποιήσει την υπάρχουσα τάξη.

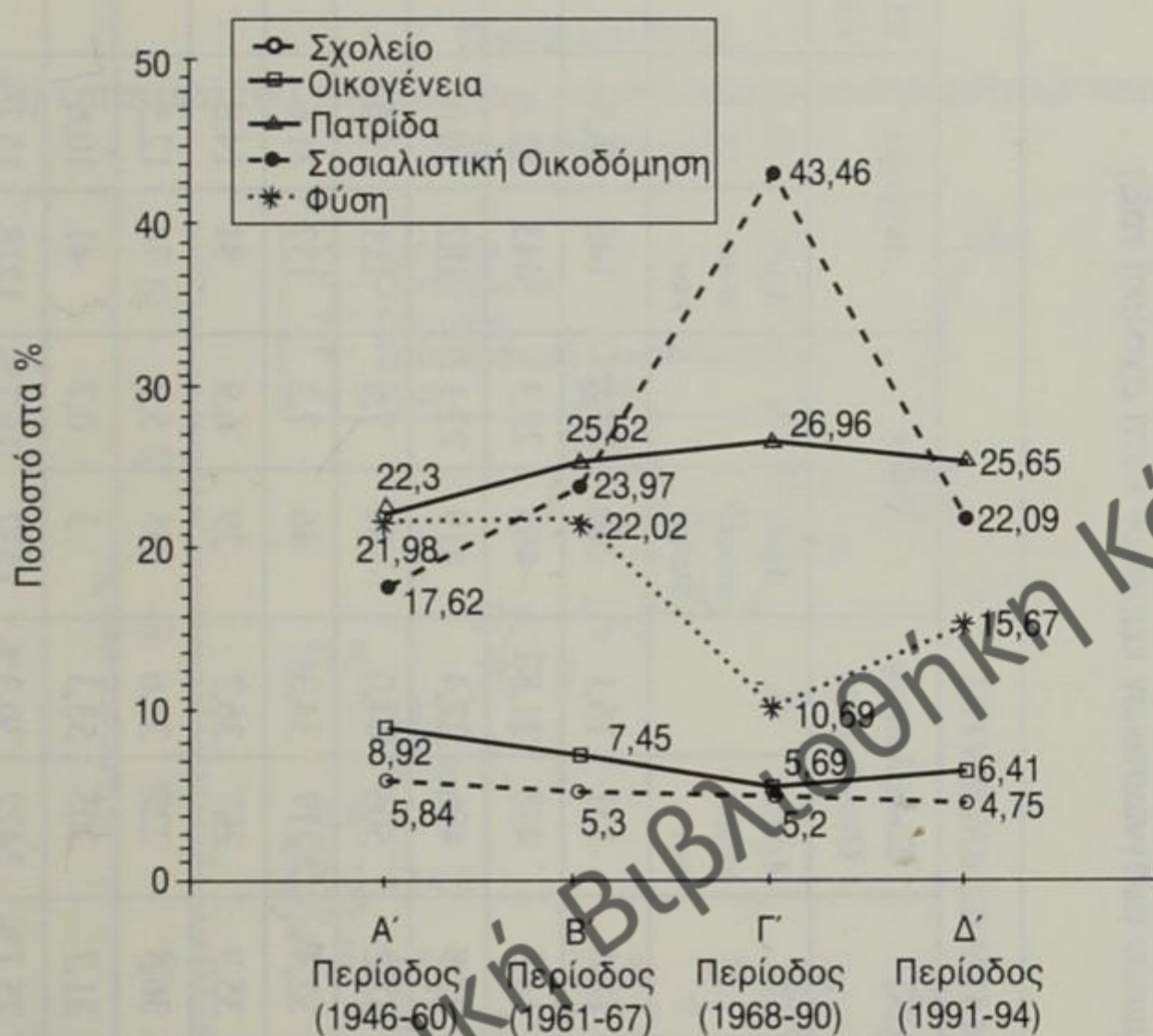
Η προτεραιότητα που δίνεται στις θεματικές ενότητες των αναγνωστικών κατά περίοδο, φαίνεται στη γραφική Παράσταση 7.1.1.

Ο Πίνακας 14 δείχνει την κατανομή των θεμάτων στα αναγνωστικά κατά σχολικές τάξεις.

Η μελέτη του παραπάνω Πίνακα αποκαλύπτει ότι η ποσοστιαία αναλογία των θεμάτων που αναφέρονται στο «σχολείο» και την «οικογένεια» μειώνεται προοδευτικά, καθώς «ανεβαίνουμε» από τάξη σε τάξη. Έτσι στις μικρές τάξεις η ποσοτική αναλογία των θεμάτων για το «σχολείο» και την «οικογένεια» είναι μεγαλύτερη απ' ό,τι στις ανώτερες τάξεις του οκτάχρονου σχολείου.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ 7.1.1

Κατανομή των θεματικών ενότητων των αναγνωστικών βιβλίων κατά χρονολογική περίοδο

Το ίδιο συμβαίνει και με τα θέματα που αναφέρονται στη «φύση». Η ποσοστιαία αναλογία του θέματος της φύσης προοδευτικά μειώνεται όσο ανερχόμαστε τις τάξεις του σχολείου. Γεγονός, πάντως, είναι ότι ο αριθμός των κειμένων που έχουν ως θέμα τη «φύση» είναι αρκετά αυξημένος στις μικρές τάξεις κατά τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια. Συγκεκριμένα ο αριθμός των κειμένων που αναφέρονται στη φύση, στις δύο μικρότερες τάξεις του σχολείου, είναι μεγαλύτερος από τον αριθμό των κειμένων κάθε άλλης θεματικής ενότητας. Θα πρέπει μάλιστα να τονιστεί ότι τα αναγνωστικά της πρώτης μεταπολεμικής περιόδου και ειδικά των μικρών τάξεων, προσομοιάζουν με τα βιβλία της φυσικής ιστορίας.

Αντίθετα, στις θεματικές ενότητες «πατρίδα» και «σοσιαλιστική οικοδόμηση», η ποσοστιαία αναλογία αυξάνεται βαθμιαία από την πρώτη προς την όγδοη τάξη. Εντύπωση μάλιστα προξενεί η περίπτωση των Λογοτεχνικών Αναγνωσμάτων της όγδοης τάξης (βλ. Γραφική Παράσταση 7.1.2), στην οποία τα κείμενα που αναφέρονται στη «σοσιαλιστική οικοδόμηση» της Αλ-

ΠΙΝΑΚΑΣ 14

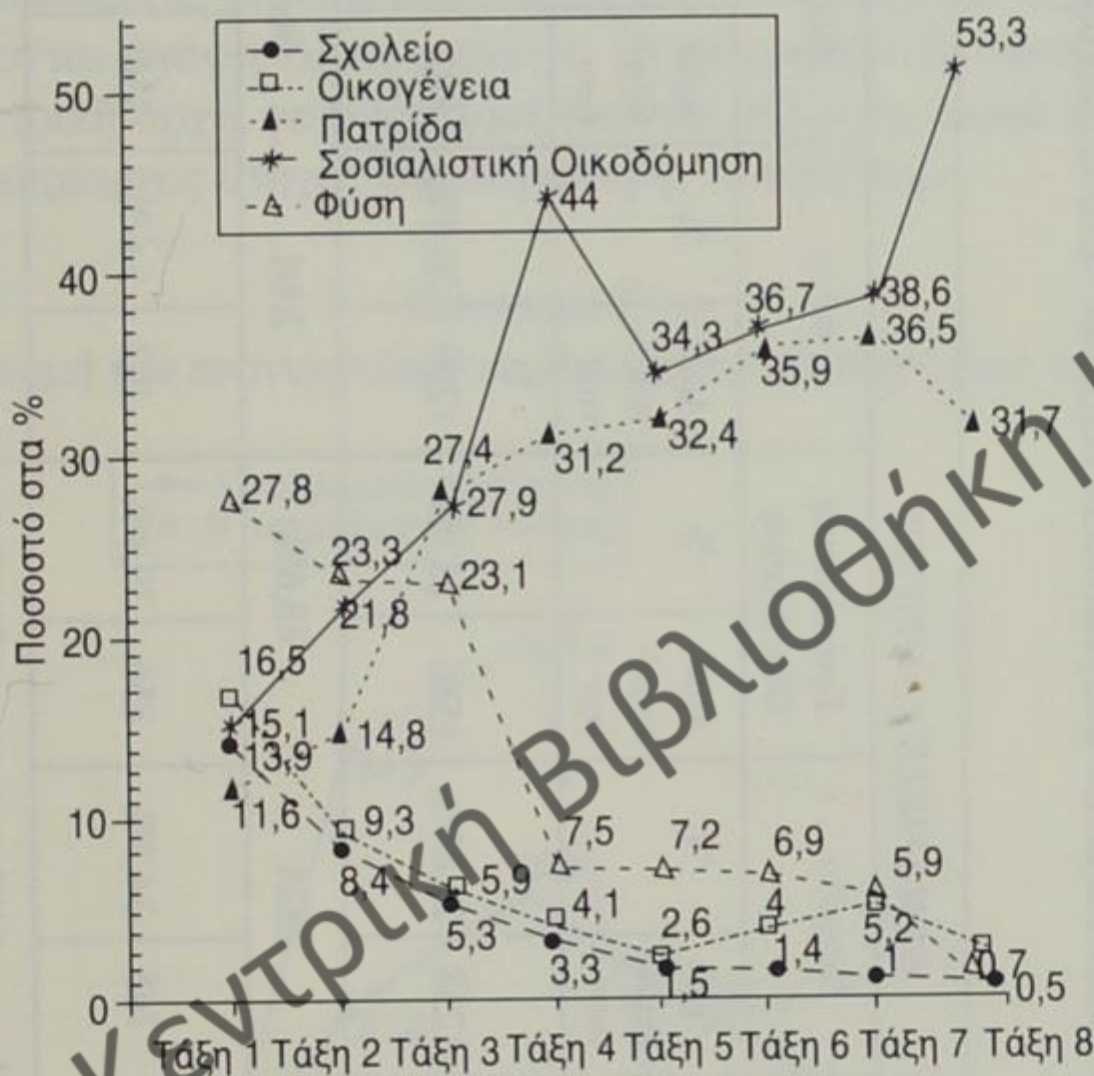
Θεματική κατανομή των μεταπολεμικών αναγνωστικών κεμένων κατά σχολική τάξη

Τάξεις	ΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΟΤΗΤΕΣ												ΣΥΝΟΛΟ ΚΕΙΜΕΝΩΝ
	Σχολείο		Οικογένεια		Πατρίδα		Σοσιαλιστική Οικοδόμηση		Φύση		Διάφορα		
	Αριθ. κεμένων	%	Αριθ. κεμένων	%	Αριθ. κεμένων	%	Αριθ. κεμένων	%	Αριθ. κεμένων	%	Αριθ. κεμένων	%	
1	102	13,9	143	16,5	100	11,6	131	15,1	240	27,8	146	16,9	862
2	168	8,4	185	9,3	294	14,8	433	21,8	463	23,3	443	22,3	1986
3	97	5,3	108	5,9	505	27,9	496	27,4	419	23,1	182	10,0	1807
4	38	3,3	48	4,1	359	31,2	506	44,0	87	7,5	111	9,6	1149
5	10	1,5	17	2,6	205	32,4	217	34,8	46	7,2	137	21,6	632
6	8	1,4	23	4,0	203	35,9	207	36,7	39	6,9	84	14,8	564
7	6	1,0	31	5,2	215	36,5	227	38,6	35	5,9	74	12,5	588
8	2	0,5	11	2,8	122	31,7	205	53,3	33	0,7	41	10,6	384
Σύνολο	431	5,4%	566	7%	2003	25,1%	2422	30,3%	1332	16,7%	1218	15,2%	7972

βανίας, δηλαδή την υποστήριξη του καθεστώτος, αντιπροσωπεύουν πάνω από το 50% του συνολικού αριθμού των κειμένων της τάξης αυτής.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ 7.1.2

Θεματική κατανομή του συνόλου των μεταπολεμικών αναγνωστικών κειμένων κατά σχολική τάξη

Ο Πίνακας 15 φανερώνει την κατανομή των θεματικών ενότητων, που περιέχονται στα μεταπολεμικά αναγνωστικά, κατά τετράχρονους κύκλους.

Η ερμηνεία των στοιχείων του Πίνακα 15 αποκαλύπτει ότι τα αναγνωστικά του πρώτου τετράχρονου κύκλου έχουν περισσότερα θέματα από το «σχολείο», την «οικογένεια» και τη «φύση», σε σύγκριση με τα αναγνωστικά του δεύτερου τετράχρονου κύκλου. Αντίθετα, εμφανίζονται αυξημένες οι θεματικές ενότητες των αναγνωστικών του δεύτερου τετράχρονου κύκλου που περιστρέφονται γύρω από την «πατρίδα» και τη «σοσιαλιστική οικοδόμηση» της Αλβανίας. Συγκεκριμένα τρία στα τέσσερα θέματα στα αναγνωστικά του δεύτερου τετράχρονου κύκλου επιδιώκουν να διαμορφώσουν αισθήματα αφοσίωσης στο καθεστώς και στην πατρίδα, αφού το 73,8% από τις θεματικές ενότητες των βιβλίων αυτών αναφέρεται στην «πατρίδα» και

ΠΙΝΑΚΑΣ 15

Θεματική κατανομή του συνόλου των μεταπολεμικών αναγνωστικών κειμένων κατά τετράχρονους κύκλους

Τετράχρονος Κύκλος	ΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΟΤΗΤΕΣ												ΣΥΝΟΛΟ ΚΕΙΜΕΝΩΝ
	Σχολείο		Οικογένεια		Πατρίδα		Σοσιαλιστική Οικοδόμηση		Φύση		Διάφορα		
	Αριθ. κειμένων	%	Αριθ. κειμένων	%	Αριθ. κειμένων	%	Αριθ. κειμένων	%	Αριθ. κειμένων	%	Αριθ. κειμένων	%	
Α' Τετράχρονος κύκλος	405	6,9%	484	8,3%	1258	21,65%	1566	26,9%	1209	20,8%	882	15,1%	5804
Σύνολο	889		15,3%	2824	48,6%	2091	36,0%	5804					
Β' Τετράχρονος κύκλος	26	1,1%	82	3,7%	745	34,3%	856	39,4%	123	5,6%	336	15,4%	2168
Σύνολο	108	4,9%	1601	73,8%	459	21,1%	2168						

τη «σοσιαλιστική οικοδόμηση» της χώρας (βλ. Γραφική Παράσταση 7.1.3).

Τέλος, μια καταρχήν εκτίμηση, στηριγμένη στις θεματικές ενότητες των αναγνωστικών, θα μπορούσε να οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι το καθεστώς της Αλβανίας κατέβαλε ιδιαίτερη προσπάθεια για να διαμορφώσει οπαδούς, να επιβάλει την ιδεολογία του και να εμφυσήσει στους μαθητές την αφοσίωση στο κόμμα και τον αρχηγό. Επίσης, η ύλη των αναγνωστικών βιβλίων περιστρέφεται γύρω από έναν περιορισμένο αριθμό θεμάτων, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη, όπως φαίνεται, τα ενδιαφέροντα των μαθητών και η παιδοκεντρική αρχή, γεγονός πολύ φυσικό άλλωστε, αφού άλλος δείχνει να είναι ο κυρίαρχος στόχος της συγγραφής των βιβλίων.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ 7.1.3

Κατανομή των αναγνωστικών κειμένων κατά τετράχρονους κύκλους

7.2 Το σύστημα κατηγοριών ανάλυσης και η αξιοπιστία κατάταξης του υλικού

Κατά τη συγκρότηση του συστήματος των κατηγοριών καταβλήθηκε προσπάθεια, ώστε οι κατηγορίες ανάλυσης να εξαντλούν το ιδεολογικό περιεχόμενο των αναγνωστικών βιβλίων. Τα 2.276 δελτία αποδελτίωσης του υλικού κατατάχτηκαν στις έξι κατηγορίες που απαιτήθηκαν για το σκοπό αυτό. Άλλες νοηματικές ενότητες με ιδεολογικό περιεχόμενο, που εμφάνισαν έστω και χαμηλή συχνότητα, δεν προέκυψαν.

Για να ελεγχθεί η αξιοπιστία και η αντικειμενικότητα της κατάταξης των δελτίων στις έξι κατηγορίες και να αποφευχθούν υποκειμενικές ταξινομήσεις, ζητήθηκε η βοήθεια δύο «κριτών»¹. Έτσι τα 2276 δελτία ταξινομήθηκαν στις κατηγορίες από τον ερευνητή και τους δύο «κριτές», όπως δείχνει ο παρακάτω Πίνακας 16.

1. Για να ελεγχθεί η αξιοπιστία της ταξινόμησης χρησιμοποιήθηκε ο τύπος $\beta = \frac{\chi^2}{\psi + \omega}$, όπου:

χ = ο αριθμός των δελτίων σε κάθε κατηγορία, που είναι κοινός στον ερευνητή και τον κάθε κριτή,

ψ = ο αριθμός των δελτίων που χρησιμοποιεί ο ερευνητής σε κάθε κατηγορία,

ω = ο αριθμός των δελτίων που χρησιμοποιεί ο κριτής στην κάθε κατηγορία (βλ. Μ. ΒΑΜΒΟΥΚΑΣ, *ό.π.*, σ. 280).

Οφείλω στο σημείο αυτό να ευχαριστήσω τους συναδέλφους εκπαιδευτικούς Αλκιβιάδη Τσιάμη και Μηνά Κολιούση, οι οποίοι είχαν την καλοσύνη να προβούν σε έλεγχο της κατάταξης των δελτίων στις κατηγορίες ανάλυσης του περιεχομένου.

ΠΙΝΑΚΑΣ 16

Κατάταξη των δελτίων στις διάφορες κατηγορίες και αξιοπιστία της ταξινόμησης

Κατηγορίες	Αριθμός δελτίων που κατέταξε ο ερευνητής σε κάθε κατηγορία	Αριθμός δελτίων που κατέταξε ο ερευνητής σε κάθε κατηγορία	Συντελεστής συσχέτισης ερευνητή και Ιουκριτή	Αριθμός δελτίων που κατέταξε ο ερευνητής σε κάθε κατηγορία	Συντελεστής συσχέτισης ερευνητή και Ιουκριτή	Συνολικό ποσοστό συμφωνίας ερευνητή-κριτών
1. Οικογένεια και ιδεολογικοί προσανατολισμοί	138	135	0,98	129	0,96	0,97
2. Το σχολείο ως φορέας ιδεολογίας	184	177	0,96	181	0,99	0,97
3. Η εργασία ως στοιχείο της Μαρξιστικής-Λενινιστικής ιδεολογίας	191	187	0,98	186	0,98	0,98
4. Ιδεολογία της κοινωνικής υποταγής	299	291	0,98	293	0,98	0,98
5. Εθνικιστική ιδεολογία	686	662	0,98	670	0,98	0,98
6. Σοσιαλιστική ιδεολογία	778	761	0,98	758	0,98	0,98

Τα σαφή μηνύματα των αναγνωστικών κειμένων και η λειτουργικότητα των κατηγοριών ανάλυσης που επιλέχτηκαν, είχαν ως αποτέλεσμα τα υψηλά ποσοστά συμφωνίας στην ταξινόμηση των δελτίων μεταξύ του ερευνητή και των κριτών. Ο συντελεστής συμφωνίας μεταξύ ερευνητή και κριτών ήταν υψηλός, γιατί προσεγγίζει τη μονάδα. Είναι πάνω από 0,96. Έτσι μπορούμε να πούμε ότι η ανάλυση υπήρξε αντικειμενική, έγκυρη και αξιόπιστη². Αναλυτικότερα οι κατηγορίες που διαμορφώθηκαν είναι οι παρακάτω:

1. Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟΙ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΙ

- Η καταπιεστική πειθαρχία στην οικογένεια.
- Η μητέρα ως πρότυπο ηρωισμού και αυτοθυσίας.
- Η χειραφέτηση της γυναίκας.
- Η ιδεολογία της «προστατευτικής» οικογένειας.

2. ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΚΑΙ Η ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΗ ΤΟΥ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ

- Ο σκοπός του σχολείου.
- Η φυσιολογία και το έργο του εκπαιδευτικού.
- Η ιδεολογία του αυταρχικού σχολείου.

3. Η ΕΡΓΑΣΙΑ ΩΣ ΣΥΣΤΑΤΙΚΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ ΤΗΣ ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΗΣ-ΛΕΝΙΝΙΣΤΙΚΗΣ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑΣ

- Η εργασία «ως νόμος της φύσεως».
- Οι επαγγελματικές απασχολήσεις.

4. Η ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΥΠΟΤΑΓΗΣ

- Η νομιμοποίηση του καθεστώτος.
- Η προσωπολατρία στα αναγνωστικά.
- Η εξιδανίκευση του Κόμματος.
- Η άμεση προπαγάνδα στα αναγνωστικά.
- Η εικονογράφηση των αναγνωστικών και η σχολική υπακοή.

5. Η ΕΘΝΙΚΙΣΤΙΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ

- Εννοιολογικά προλεγόμενα.
- Η αφοσίωση στο εξιδανικευμένο παρελθόν.
- Η εθνική δράση του «αγαπημένου καθοδηγητή» και των άλλων πατριζάνων.

2. B. BERELSON, *ibidem*, p. 171.

- Το σύνδρομο της ανασφάλειας του αλβανικού καθεστώτος.
- Οι «παραβιαστές των συνόρων».
- Οι σύγχρονοι ήρωες της Αλβανίας.
- Η Ελλάδα στα αναγνωστικά βιβλία.
- Η ελληνική μειονότητα στα αναγνωστικά.
- Η Τουρκία στα αναγνωστικά βιβλία.
- Η ειρήνη στα αναγνωστικά της μειονότητας.
- Η θρησκεία στα αναγνωστικά της μειονότητας.

6. Η ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ

- Εισαγωγικά.
- Η αφοσίωση στο σοσιαλιστικό καθεστώς.
- Οι ξένοι σοσιαλιστές ηγέτες στα αναγνωστικά.
- Η Αλβανική εξάρτηση από τη Σοβιετική Ένωση και την Κίνα.
- Η σχέση του μαθήματος της πολιτικής και ηθικής διαπαιδαγώγησης και των αναγνωστικών.
- Τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του ιδανικού πολίτη.

Στις επόμενες ενότητες παρουσιάζονται κατά κατηγορία τα ευρήματα που προέκυψαν από την ανάλυση περιεχομένου των αναγνωστικών κειμένων.

7.3. Η οικογένεια και οι ιδεολογικοί προσανατολισμοί

Η οικογένεια, ως πανάρχαιος θεσμός και ως η μικρότερη μορφή κοινωνικής οργάνωσης, ασκεί αποφασιστικό ρόλο στην αγωγή και την κοινωνικοποίηση του ατόμου, γιατί επιδρά καθοριστικά κατά τα πρώτα εύπλαστα χρόνια της ζωής του ανθρώπου και μάλιστα τις περισσότερες φορές μέσα σ' ένα κλίμα αμοιβαίας συναισθηματικής κατανόησης και αποδοχής.

Είναι και σήμερα κοινά αποδεκτό ότι η οικογένεια και το σχολείο είναι από τους βασικότερους φορείς κοινωνικοποίησης του ατόμου. Η μεταβίβαση των κοινωνικών κανόνων, των αντιλήψεων, των πρακτικών, καθώς και των κοινωνικών στερεοτύπων στα παιδιά είναι αποτέλεσμα μάθησης³.

3. Βλ. Μ. WOODHEAD - Α. McGRATH, *Family Schoolland Society*, άρθρο D. Morgan, *Socialization and the Family: Change and Diversity*, Hobber and Stoughton, London, Sydney, Auckland, Toronto, First published in Great Britain 1988, pp. 28-55. Σ. ΖΙΩΓΟΥ-ΚΑΣΤΕΡΓΙΟΥ - Β. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ-ΚΟΥΪΜΤΖΗ, *Εκπαίδευση και φύλο, Ιστορική διάσταση και Σύγχρονος προβληματισμός*, επιμ. Β. Δεληγιάννη και Σ. Ζιώγου, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1993, σσ. 129-146, 147-170

Παρουσιάζει, άλλωστε, σοβαρή ερευνητική τεκμηρίωση η θέση⁴ που δέχεται ότι οι οικογένειες οι οποίες διακρίνονται για τον αυταρχικό τους χαρακτήρα και το κλίμα άτεγκτης πειθαρχίας στις σχέσεις των μελών τους, προετοιμάζουν τους μελλοντικούς υποτακτικούς πολίτες. Αντίθετα, οι «δημοκρατικές» οικογένειες, στις οποίες οι αποφάσεις λαμβάνονται με διάλογο, συνηθίζουν τα μέλη τους να μην υπακούουν τυφλά στους φορείς της κάθε ποικιλώνυμης εξουσίας.

Από τα κείμενα των αναγνωστικών της μειονότητας που έχουν ως θέμα την «Οικογένεια», μπορούμε να εξαγάγουμε συμπεράσματα για την πειθαρχία της αλβανικής οικογένειας, τις διαπροσωπικές σχέσεις των μελών της, τον ηρωισμό και τη «χειραφέτηση» της Αλβανίδας, αλλά και για την ιδεολογία που μεταδίδει η «προστατευτική» αλβανική οικογένεια.

7.3.1 Η καταπιεστική πειθαρχία στην οικογένεια σε συστοιχία με τις απροκάλυπτες επιδιώξεις του καθεστώτος

Τα αναγνωστικά βιβλία δε διακρίνονται για την ιδεολογική ουδετερότητα των μηνυμάτων τους, αλλά εμπεριέχουν τις αντιλήψεις και τις επιθυμητές αξίες του εκάστοτε εκπαιδευτικού μηχανισμού⁵.

Το ίδιο συμβαίνει και με τα αναγνωστικά βιβλία της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία. Η εικόνα της οικογένειας αποτελεί ένα από τα θέματα διαπραγμάτευσης των αναγνωστικών. Η συχνότητα αναφοράς στην οικογένεια

(Σtereότυπα για τους ρόλους των δύο φύλων στα αναγνωστικά και στα εγχειρίδια του Δημ. Σχολείου *Η γλώσσα μου*). Καλ. ΜΟΥΣΤΑΚΑ, «Αντιφεμινισμός και σχολικά βιβλία», εφημ. *Το Βήμα* 14-1-1976. Ζ. ΜΠΑΜΠΛΕΚΟΥ, «Διαφορές και στερεότυπα των φύλων: "Τ' αγόρια δεν κλαίνε", "Αυτά είναι δύσκολα παιχνίδια για κορίτσια"», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχ. 65 (1992), σσ. 47-56. Τ. ΔΟΥΛΚΕΡΗ, *Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας και Ισότητα των δύο φύλων*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1990, σσ. 29-33. Μηνά ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥ, *Σχέσεις Σχολείου-Οικογένειας*, εκδ. Επικαιρότητα, Αθήνα 1984, σ. 11 και Αλεξ. ΦΡΕΙΔΕΡΙΚΟΥ, *Αναπαραστάσεις των φύλων στα εγχειρίδια γλωσσικής διδασκαλίας του Δημοτικού Σχολείου*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1995, σσ. 51-102. Μ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ-ΝΙΛΣΕΝ, «Η εικόνα της οικογένειας στα παραμύθια των αδελφών Γκριμ», περ. *Διαβάζω*, τεύχ. 108 (1984), σσ. 68-77.

4. Πρβ. Alex. NEIL, *Θεωρία και Πράξη της Αντιαυταρχικής Εκπαίδευσης (Summerhill: A Radical to Child Rearing)*, μτφρ. Κ. Λάμπρου, Αθήνα 1972, σ. 221. Παντ. ΤΕΡΛΕΞΗΣ, *Πολιτική Κοινωνικοποίηση, γένεση του πολιτικού ανθρώπου*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, σ. 103.

5. Βλ. R. LEESON, *Children's Books and class Society-Past and Present*, Writers and Readers Publishing Cooperative, London 1976, pp. 5-6 από παραπομπή Δημ. ΜΑΚΡΥΝΙΩΤΗ, *ό.π.*, σσ. 76-88. ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, *Η παιδική ηλικία στα αναγνωστικά βιβλία 1834-1919*, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννινα 1986, σ. 56.

νεια είναι αντιστρόφως ανάλογη προς την ηλικία των μαθητών. Όσο ανεβαίνουμε τις τάξεις τόσο τα κείμενα για την οικογένεια μειώνονται.

Η αλβανική οικογένεια είναι μια πατριαρχική οικογένεια, τα μέλη της οποίας χαρακτηρίζει η αγάπη⁶ και η αλληλοβοήθεια⁷.

Η αγάπη μάλιστα των παιδιών προς τους γονείς έχει έναν υποχρεωτικό χαρακτήρα. Στα βιβλία, για παράδειγμα, αναφέρεται ότι ο πατέρας έδιωξε το κοριτσάκι απ' το σπίτι του, επειδή σε σχετική ερώτηση του απάντησε ότι τον αγαπά «όπως τ' αλάτι στο φαΐ»:

Σ' αγαπώ σαν τ' αλάτι στο φαΐ

«... Ο πατέρας ρώτησε τα τρία του κορίτσια με τη σειρά, ποιο τον αγαπούσε περισσότερο... Η μικρότερη είπε: Εγώ σ' αγαπώ περισσότερο απ' όλες: σ' αγαπώ όπως τ' αλάτι στο φαΐ. Εσύ δεν μ' αγαπάς πολύ είπε με στενοχωρία ο πατέρας της μικρότερης κόρης και την έδιωξε απ' το σπίτι.»

(Αναγν. 2, 1947, σ. 33)

Βέβαια και οι γονείς αγαπούν τα παιδιά τους, χωρίς όμως να χάνουν την αυστηρότητα και το προστακτικό τους ύφος. Φυσικό επακόλουθο της αυταρχικής αυτής συμπεριφοράς είναι η απαρέγκλιτη υποταγή, η πειθήνια και επιτηδευμένη στάση χωρίς αυθορμητισμούς και φυσικότητα:

Η μητέρα μου

«... Πόσο αγαπητή είναι (η μητέρα), αλλά και πόσο αυστηρή. Όταν καμιά φορά αφήνω τα πράγματα απ' εδώ κι απ' εκεί, με κυττάζει στα μάτια. Εγώ καταλαβαίνω το λάθος και προσπαθώ να μη το ξανακάνω ποτέ.

Πάντοτε η μητέρα μου λέει: Βασίλω, να γίνεις καλή κοπέλα. Το κάθε πράγμα να το βάζεις στη θέση του και τη δουλιά να την κάνεις καλή και καθαρή!

Κι εγώ πάντοτε θα κάνω, όπως μου λέει η μητέρα μου.»

(Αναγν. 1, 1962, σ. 14)

Παράλληλα, η αγάπη των γονέων απαιτεί και τη συνεχή ανταπόδοση της οφειλής εκ μέρους των παιδιών. Η ανταποδοτική αυτή υποχρέωση δημιουργεί σχέσεις διαρκούς εξάρτησης και άκριτης υποταγής⁸ των παιδιών

6. Αναγν. 2, 1947, σσ. 8, 10, 11. Αναγν. 3, 1947, σ. 12. Αναγν. 3, 1949, σ. 12, 13. Ανθολ. 5, 1956, σσ. 28, 83. Ανθολ. 5, 1959, σσ. 82, 85. Αναγν. 3, 1959, σ. 12. Αναγν. 1, 1962, σσ. 14, 26. Αναγν. 1, 1966, σ. 16. Λογ. Αναγν. 5, 1963, σ. 35. Αναγν. 3, 1963, σσ. 19, 20, 22. Λογ. Αναγν. 5, 1966, σσ. 70, 71. Αναγν. 2, 1969, σ. 19. Αναγν. 2, 1993, σσ. 31, 86. Αναγν. 3, 1993, σ. 46.

7. Αναγν. 2, 1947, σσ. 30, 101. Αναγν. 2, 1955, σ. 34. Αναγν. 1, 1957, σσ. 18, 31. Αναγν. 1, 1962, σσ. 15, 17. Αναγν. 1, 1966, σ. 17. Αναγν. 1, 1968, σ. 10. Αναγν. 2, 1969, σ. 19. Αναγν. 3, 1972, σ. 137. Αναγν. 2, 1978, σ. 22. Αναγν. 2, 1993, σ. 45.

8. Αναγν. 1, 1954, σσ. 13, 30.

προς τους γονείς. Το παιδί που αισθάνεται ευγνωμοσύνη προς τους γονείς μπορεί να τους ανταποδώσει⁹ την οφειλή με την εργασία, την πειθαρχία ή τους καλούς βαθμούς στο σχολείο:

Το ωραιότερο δώρο

«... (πατέρας): Κι εσύ όλα πεντάρια τάχεις! Μπράβο σου, Βιόλτσα, μπράβο σου. Αυτό είναι το ωραιότερο δώρο που μπορείς να μου κάνεις για τα γενέθλιά μου!»

(Αναγν. 3, 1963, σ. 25)

Αν όμως το παιδί δε δείξει αγάπη και αφοσίωση προς τους γονείς, τότε αυτοί τιμωρούν¹⁰ τα άστοργα και σκληρά παιδιά τους, μεταμορφώνοντάς τα ακόμη και σε διάφορα ζώα. Η ευθύνη για τη φροντίδα των ηλικιωμένων γονέων ανήκει αποκλειστικά στα παιδιά:

Ο παπούς

«Σεβαστέ μου πατέρα, κοιμήσου ήσυχα, γιατί τώρα είναι η σειρά της θυγατέρας σου να φροντίσει για σένα και να μάθει τα εγγόνια σου πώς να σέβονται τα άσπρα σου μαλλιά.»

(Αναγν. 3, 1959, σ. 13)

Είναι μια βοήθεια που προσφέρεται αγόγγυστα¹¹ από αίσθημα, προφανώς, σεβασμού και υπακοής. Πρόκειται για ένα σεβασμό και μια υπακοή που εκδηλώνεται χωρίς καμιά δυσκολία, εφόσον τα παιδιά έχουν βιώσει τις εξουσιαστικές σχέσεις. Η υπακοή των παιδιών οδηγεί στην αγάπη των γονέων. Την αγάπη αυτή οι γονείς την εκδηλώνουν με τις υλικές τους φροντίδες και με τις οδηγίες που απευθύνουν στα παιδιά για να αποδεχτούν τις παγιωμένες κοινωνικές δομές. Όλοι αγαπούν τα παιδιά, επειδή ακριβώς είναι ευπειθή και υπάκουα. Ένα κοριτσάκι, μάλιστα, που δεν έδειξε τον απαιτούμενο σεβασμό στους γονείς, ένωσε ένα αίσθημα ενοχής γι' αυτή της την ενέογεια και δεν μπόρεσε να γράψει, επειδή ήταν συγκινημένη, έκθεση στο σχολείο με θέμα «πώς τιμάτε τους γονείς σας»:

9. Μυρτώ ΓΕΩΡΓΙΟΥ-ΝΙΛΣΕΝ, *Η οικογένεια στα αναγνωστικά του Δημοτικού*, εκδ. Κέδρος 1980, σ. 59. Ευτ. ΛΟΥΒΡΟΥ, «Το σεξιστικό προφίλ των αναγνωστικών “Η γλώσσα μου” του δημοτικού σχολείου: γλωσσική ανάλυση», περ. *Γλώσσα*, τεύχ. 32(1994), σσ. 45-61. Β. ΣΚΟΥΡΑ, «Τα ελληνικά σχολικά βιβλία ή πώς δημιουργούνται μη-αναγνώστες», περ. *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχ. 25(1985), σ. 48-56.

10. *Ανθολ.* 5, 1956, σ. 83. *Ανθολ.* 5, 1959, σ. 85. *Λογ. Αναγν.* 5, 1963, σ. 35. *Λογ. Αναγν.* 5, 1966, σ. 71.

11. *Αναγν.* 1, 1962, σ. 17: «Να βοηθούμε τους γονείς. Ο Πέτρος κι η Αυγή είδαν τους γονείς τους που δούλευαν κι έτρεξαν κοντά τους. Η Αυγή άρχισε τα αγριόχορτα πούχε ξεριζώσει ο πατέρας κι ο Πέτρος πήγε να βοηθήσει τη μητέρα στο πότισμα των λαχανικών.»

Γιατί έκλαψε η Λιόλια στην τάξη

«... — Όχι, δασκάλα, εγώ δεν είμαι καλή κοπέλα! είπε η Λιόλια.

— Πώς; ρώτησε με απορία η δασκάλα.

... — Εγώ δεν είμαι καλή κοπέλα, συνέχισε η Λιόλια κλαίγοντας, γιατί ... εγώ δε σέβομαι τους γονείς ... γιατί, δασκάλα ... δεν υπακούω σ' αυτούς...

Η Λιόλια δεν μπορούσε να μιλήσει, δεν την άφηναν τα δάκρυα. Έγινε μεγάλη ησυχία ... Το πρόσωπο της δασκάλας σκυθρώπιασε. Σηκώθηκε ορθή:

— Καλά έκανες που δεν έγραφες την έκθεση, είπε η δασκάλα. Αν θα την έγραφες, θα 'λεγες ψέματα ... Να σέβεσαι τους γονείς και να τους ζητήσεις συγχώρεση για όλα ... Εγώ θα 'ρθω να μιλήσω με τους γονείς σου...»

(Λογ. Αναγν. 6, 1985, σ. 75)

Οι διαπροσωπικές σχέσεις μεταξύ των γονέων και των παιδιών χαρακτηρίζονται από μια σκοπιμότητα, που εκφράζεται με τη μορφή εντολών¹². Πίσω από κάθε λεκτική επικοινωνία γονέων και παιδιών «ενεδροεύει» και ένα μήνυμα εθνικό, ηθικό ή κοινωνικό.

Η ιδανική εικόνα της οικογένειας¹³ εμφανίζει μια οικογενειακή γαλήνη χωρίς συγκρούσεις, διαφωνίες και προβλήματα. Στην ειδυλλιακή αυτή οικογενειακή ευημερία δεν έχουν θέση οι παιδικές διεκδικήσεις. Το «αντιπαιδικό» πνεύμα κυριαρχεί στα αναγνωστικά. Τα παιδιά «μαριονέτες»¹⁴ δεν προβληματίζονται, δε σκέφτονται, δε δρουν. Οι μόνες πρωτοβουλίες που αναπτύσσουν έχουν σχέση με την εθνική δράση και τη συμπαράσταση στους παρτιζάνους¹⁵. Γελοιογραφική είναι, επίσης, η συμβολή των παιδιών στη σύλληψη των «παραβιαστών των συνόρων» και των κάθε είδους «σαμποταριστών» του κράτους¹⁶.

12. Αναγν. 2, 1968, σ. 34. Αναγν. 2, 1978, σ. 22. Λογ. Αναγν. 4, 1982, σ. 126.

Βλ. M. WOODHEAD - A. MCGRATH, *Family School and Society*, ibidem, pp. 28-55.

Β. ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ - Μ. ΓΕΩΡΓΟΥΛΕΑ, «Οι ρόλοι των φύλων μέσα από την εκπαίδευση», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχ. 46 (1989), σσ. 58-69.

13. Οι συζυγικές συνομιλίες αποφεύγονται επιμελώς. Στο μόνο κείμενο των αναγνωστικών που συνδιαλέγονται οι δύο σύζυγοι είναι το απόσπασμα από την *Ιλιάδα* του Ομήρου «Έκτορας και Ανδρομάχη» (Λογ. Αναγν. 8, 1973, σ. 121). Βλ. ΕΥ. ΚΑΝΤΑΡΤΖΗ, *Η εικόνα της γυναίκας στα αναγνωστικά του δημοτικού*, εκδ. Αφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1991.

14. Βλ. Α. ΔΕΛΜΟΥΖΟΣ, «Τα νέα αναγνωστικά του Δημ. Σχολείου», περ. *Παιδεία και Ζωή*, τεύχ. 34 (1955), σσ. 35-42. Π. ΔΕΛΤΑ, «Τα καινούρια αναγνωστικά μας», *Δελτίο Εκπαιδευτικού Ομίλου*, 1919, σσ. 44-73.

15. Αναγν. Β, 1949, σ. 47. Αναγν. 1, 1954, σσ. 31, 64, 65. *Ανθολ.* 5, 1956, σσ. 147, 168. *Ανθολ.* 5, 1959, σ. 102. Αναγν. 4, 1961, σσ. 54, 56, 59, 62, 66, 74. Αναγν. 4, 1964, σσ. 65, 69. Αναγν. 5, 1966, σ. 154. Αναγν. 2, 1968, σσ. 6, 36. Αναγν. 2, 1969, σ. 72. Αναγν. 1, 1969, σσ. 6, 16. Λογ. Αναγν. 5, 1970, σ. 73. Αναγν. 3, 1970, σ. 71. Αναγν. 3, 1972, σ. 82. Αναγν. 4, 1973, σ. 38. Αναγν. 2, 1993, σ. 64.

16. Αναγν. 2, 1968, σ. 36. Λογ. Αναγν. 6, 1969, σ. 135. Αναγν. 2, 1969, σ. 110. Αναγν. 3, 1970, σ. 83. Αναγν. 1, 1979, σ. 74. Αναγν. 2, 1985, σ. 122.

Στις οικογένειες, λοιπόν, στις οποίες επικρατούν οι εξουσιαστικές σχέσεις και η καταπιεστική πειθαρχία, τα παιδιά μαθαίνουν να υπακούουν στην αυστηρά ιεραρχημένη κοινωνική πραγματικότητα. Όπως τονίζει ο Άγγλος παιδαγωγός Neil, «μια αυστηρή οικογενειακή πειθαρχία αποσκοπεί σ' έναν ευνουχισμό, στην πλατιά του βέβαια έννοια: Στον ευνουχισμό αυτής της ίδιας της ζωής. Κανένα από τα υπάκουα παιδιά δε θα μπορέσει ποτέ να γίνει ένας ελεύθερος άνθρωπος... Οι καταπιεσμένοι γονείς επιζητούν ταυτόχρονα να αποκτήσει το παιδί τους την ίδια μ' αυτούς αντίληψη για τη ζωή. Γονείς που οι ίδιοι στερούνται τη ζωτικότητα απαγορεύουν τη ζωή και στα παιδιά τους. Κατέχονται από έναν υπερβολικό φόβο για το μέλλον. Και νομίζουν πως η πειθαρχία είναι αυτό που θα σώσει τα παιδιά»¹⁷.

Επομένως, η αυταρχική οικογένεια διαμορφώνει τον υποτακτικό πολίτη των αυταρχικών καθεστώτων, δημιουργώντας τη δυνατότητα σε μια μειοψηφία να κυβερνά κατά τη θέλησή της. Μέσα στην αυταρχικά διαρθρωμένη οικογενειακή κοινότητα το παιδί αποκτά την προδιάθεση για δουλόπρεπη και υποτακτική συμπεριφορά¹⁸. Αυτό φαίνεται να το επιτυγχάνει η αλβανική οικογένεια, όπως γίνεται αντιληπτό από τ' αναγνωστικά βιβλία. Οι δύο Αλβανοί γονείς λειτουργούν ως εκπρόσωποι της αλβανικής εξουσίας μέσα στην οικογένεια: Μεταβιβάζουν στην οικογενειακή ομάδα τους επιθυμητούς τρόπους κοινωνικής συμπεριφοράς, δηλαδή τις πολιτικές γνώσεις, τις αξίες και τις στάσεις που επιδιώκει να προωθήσει το αλβανικό καθεστώς.

17. Alex. NEIL, *ό.π.*, σ. 221. Π. ΓΟΥΓΟΥΛΑΚΗΣ, «Αυταρχισμός και πειθαρχία, Παιδαγωγική θεωρία και αναλυτικά προγράμματα», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχ. 15 (1984), σσ. 34-45. Χρ. ΦΡΑΓΚΟΣ, «Αντιαυταρχικές τάσεις στα σύγχρονα σχολεία Δυτικών και Ανατολικών χωρών», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχ. 16 (1984), σσ. 20-29. Γρ. ΖΑΚΑΣ, «Πειθαρχική Ιδεολογία και εκπαιδευτική μεταρρύθμιση», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχ. 14 (1983), σσ. 41-49. Θ. ΣΙΣΚΟΣ, «Ο αυταρχισμός και η πειθαρχία στον κοινωνικό και εκπαιδευτικό χώρο», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχ. 14 (1983), σσ. 72-77. Θ. ΜΥΛΩΝΑΣ, «Η πειθαρχία και πώς επιβάλλεται από την κοινωνία στα μέλη της», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχ. 13 (1983), σσ. 57-64.

18. Βλ. Παντ. ΤΕΡΛΕΞΗ, *Πολιτική Κοινωνικοποίηση...*, *ό.π.*, σ. 118. Τ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, «Ο ρόλος της σχολικής ζωής στη διαδικασία της πολιτικής κοινωνικοποίησης», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχ. 18 (1984), σσ. 83-88. Γ. ΔΑΣΚΑΛΑΚΗΣ, *Μαθήματα Πολιτικής Ψυχολογίας*, τεύχ. Α', Αθήναι 1974, σ. 95. Erich FROMM, *Αυθεντία και Οικογένεια από κοινωνικοψυχολογική άποψη*, μτφρ. Λευτ. Αναγνώστου-Esseling, εκδ. Μπουκουμάνη, Αθήνα 1982, σ. 56.

7.3.2 Η μητέρα ως άλλη Σπαρτιάτισσα είναι πρότυπο ηρωισμού και αυτοθυσίας

Η Αλβανίδα μητέρα, πέρα από τη δυσδιάκριτη μητρική της αποστολή, έχει ως κυρίαρχο ρόλο την εθνική αγωγή των παιδιών. Γι' αυτό όταν ξεπροβοδίζει το παιδί για τον πόλεμο του λέγει:

Ώρα καλή

«... Όταν αχολογά το προσκλητήριο του αγώνα για τη λευτεριά, να βρίσκεσαι στις γραμμές των αγωνιστών· τότε δείξε την ανδρεία σου και γύρνα δοξασμένος με τη νίκη! Με τούτη την παραγγελία ξεκινούσαν για τον πόλεμο τα παιδιά τους οι αλβανίδες, κάθε φορά που τα καλούσε η πατρίδα...»

(Λογ. Αναγν. 7, 1966, σ. 41)

Άλλοτε πάλι, ως ηρωίδα, παίρνει τη θέση του σκοτωμένου γιου της στο πεδίο της μάχης και δοξάζει το θάνατο που επέρχεται για χάρη της πατρίδας:

Η παρτιζάνα μάνα

«... Δεν έκλαιγε, γιατί οι αλβανίδες μάνες δεν κλαίνε, όταν τα παιδιά τους πεθαίνουν για την Αλβανία. Ορκίστηκε στο νεκρό γιο της, ότι θα πολεμούσε στη θέση του. Πήρε το ντουφέκι του και πολέμησε γενναία μαζί με τις άλλες συντρόφισσες και τους συντρόφους...»

(Αναγν. 2, 1968, σ. 5)

Δε λογαριάζει το θάνατο των παιδιών της, όταν πέφτουν για την πατρίδα. Γι' αυτό η «ηρωίδα μάνα του Χαρεντίν που σκοτώθηκε στη μάχη του Μασκουλόρι, ούτε ένα δακρυ δεν έχυσε ... κι ούτε αναστέναξε, μ' άρχισε να του τραγουδάει τραγούδια της παλικαριάς. Λυπούμαι, είπε, γιατί δε σκοτώθηκε κι ο Ριζά, ο αδερφός του Χαρεντίν μα μένει φυλακισμένος μαζί με τον πατέρα του στο Αργυρόκαστρο ...» (Λογ. Αναγν. 5, 1970, σ. 97).

Και ενώ είναι έτοιμη να αυτοθυσιαστεί¹⁹ για το γιο της, μετατρέπεται σε «σπαρτιατική τιμωρό» αν ο γιος τύχει και γίνει προδότης²⁰. Η ίδια προτιμά το θάνατο παρά την ατιμωτική ζωή. Τα τελευταία της λόγια πριν το θάνατο απευθύνονται στο Κόμμα και στην Αλβανία:

Δύο αετομάτισσες ηρωίδες

«... Η Νίκη είναι δική μας! Ζήτω το Κομμουνιστικό Κόμμα Αλβανίας! Ζήτω

19. Λογ. Αναγν. 5, 1966, σ. 70.

20. Λογ. Αναγν. 6, 1990, σ. 80.

η ελεύθερη Αλβανία! κραύγασαν θαρραλέα οι νεαρές παρτιζάνες» και έπεσαν νεκρές στο χώμα.

(Αναγν. 3, 1972, σ. 100)

Άλλωστε και τον καιρό της ειρήνης η μητέρα είναι ένας αληθινός στρατιώτης, αλλά στρατιώτης του κόμματος αυτή τη φορά:

Η μάνα

«... Αγρότισσα είναι διαλεχτή κι άξια στρατιώτισσα κάθε ώρα για τ' ακριβό μας Κόμμα αυτή και για την όμορφή μας χώρα...»

(Αναγν. 2, 1984, σ. 80).

Έτσι, η πρώτη επιδίωξη της Αλβανίδας μητέρας είναι να διαμορφώσει, με το παράδειγμά της, τον Αλβανό πολίτη που θα είναι έτοιμος να θυσιάσει τη ζωή του για την πατρίδα και η δεύτερη επιδίωξή της είναι να διαπλάσει έναν πολίτη αφοσιωμένο στο Κόμμα και τον Αρχηγό, όπως θα φανεί και κατά τη διαπραγμάτευση των επόμενων κεφαλαίων. Θα μπορούσε, δηλαδή, κανείς να παρατηρήσει ότι το πρώτο σχολείο του αλβανικού καθεστώτος είναι η αλβανική οικογένεια, της οποίας τα ιδεώδη είναι σύμφωνα με την ιδεολογία του κοινωνικοπολιτικού συστήματος. Η οικογένεια αυτή, ως θεσμοποιημένος φορέας κοινωνικοποίησης, μεταδίδει τις πρώτες αρχές της σοσιαλιστικής κοσμοθεωρίας και καλλιεργεί την εθνική συνείδηση στα μέλη της.

7.3.3 Η χειραφέτηση της γυναίκας

Αν το σύστημα διακυβέρνησης της Αλβανίας από τον Ενβέρ Χότζα και το διάδοχό του R. Alia δεν κατόρθωσε να επιτύχει την ανάπτυξη της χώρας, στο θέμα της γυναικείας χειραφέτησης έκανε σημαντικά βήματα. Θα πρέπει, βέβαια, να λάβει κανείς υπόψη την κατάσταση που υπήρχε κατά την περίοδο του μεσοπολέμου στο θέμα των δικαιωμάτων της γυναίκας, σε μια πρωτόγονη και συντηρητική χώρα στην οποία κυριαρχούσαν οι τοπικοί μπέηδες. Την ακραιφνή αυτή διάκριση μεταξύ ανδρών και γυναικών που επικρατούσε τα χρόνια του μεσοπολέμου, απεικονίζει ο Andon Zako Çajupi σ' ένα ποίημά του που περιέχεται στα αναγνωστικά βιβλία:

Το χωριό μου

«... Οι άντρες συζητούνε
στον ίσκιο ξαπλωμένοι·
κι απ' τις γυναίκες ζούνε
οι αστραποβαρεμένοι.

Μονάχη σου, ω αλβανίδα,
στον κάμπο εσύ δουλεύεις
και γιόμα ή δείπνο η ίδια
γυρνάς και μαγειρεύεις.

Πάντα οι γυναίκες πάνε
σ' αγρούς, στ' αμπέλια πέρα,
και σκάφτουν και τρυγάνε
δουλεύουν νύχτα μέρα...

Τον άντρα τον πικρό σου
τι τόνε θες καημένη!
που εσύ κρατάς το σπίτι
κι αυτός στον ίσκιο μένει!»

Λυών' η γυναίκα πάντα,
του ήλιου η φωτιά την φένει·
δουλεύει για τον άντρα,
και τη γιορτή η καημένη.

(Λογ. Αναγν. 6, 1961, σ. 5
Λογ. Αναγν. 6, 1965, σ. 52
Λογ. Αναγν. 6, 1969, σ. 15)

Το κομμουνιστικό καθεστώς έκανε προσπάθεια να ανατρέψει τις συντηρητικές αυτές αντιλήψεις. Έτσι, για παράδειγμα, το Κόμμα διόρισε την Τάνια «ως Ταξιαρχίνα» του συνεταιρισμού²¹, αλλά ο μπάρμπα-Σέλιος αντέδρασε εκφράζοντας, όπως είναι φυσικό, την περιορρέουσα οπισθοδρομική αντίληψη της κοινωνίας.

Επίσης, «οι νέες και οι νέοι του χωριού πήραν την απόφαση να παλαίψουν ενάντια στη συνήθεια να ζαλώνονται με το σκορμι οι μανάδες και οι αδερφές ... Η Ζάνα ήταν έτοιμη να ζαλωθεί, αλλά δεν της επιτράπηκε. Η Ζάνα γύρισε ντροπιασμένη. Ενώ τα ξύλα της τα μετέφεραν τα παιδιά»²². Το θέμα όμως στην περίπτωση της Ζάνας δεν είναι γιατί αυτή πήγε να μεταφέρει «ζαλωμένη» τα ξύλα, αλλά γιατί αναγκάστηκε να το πράξει και μάλιστα μόνη της.

Στη συμβολή του Κόμματος για την αναγνώριση των δικαιωμάτων της γυναίκας αναφέρονται οι 200 γυναίκες απ' τη Δρόβιανη σε γράμμα τους προς τον Ενβέρ Χότζα: «... Η προίκα», έγραφαν, «και 100 ή 200 χρυσά ναπολεόνια έφερναν τον ξεσπιτωμό στα γονικά μας. Υπάρχουν ανάμεσά μας γυναίκες που παντρεύτηκαν μόνο βλέποντας τη φωτογραφία του άντρα ή που έζησαν με αυτόν ένα ή δύο μήνες. Τα δάκρυα έτρεχαν αυλάκι, η θλίψη μας γέρασε παράκαιρα ...»²³. Το Κόμμα, όπως αναφέρεται σε άλλο αναγνωστικό κείμενο, έδωσε στην Αλβανίδα γυναίκα την «πλέρια χειραφέτηση» με το 5ο Συνέδριο της 6ης Φλεβάρη 1967²⁴.

Έτσι, οι προσπάθειες αυτές του Κόμματος βοήθησαν τις γυναίκες να βρίσκονται «πλάϊ-πλάϊ με τους άντρες»²⁵ και να μη «σκύβουν το κεφάλι»

21. Αναγν. 4, 1973, σ. 93.

22. Αναγν. 4, 1972, σ. 10.

23. Λογ. Αναγν. 8, 1968, σ. 51 και Λογ. Αναγν. 8, 1969, σ. 50.

24. Λογ. Αναγν. 7, 1979, σ. 62.

25. Αναγν. 3, 1972, σ. 137.

τους μπροστά σ' αυτούς. Το γεγονός, όμως, ότι αναφέρεται ως κατάκτηση το «μη σκύψιμο της κεφαλής στους άνδρες», σημαίνει ότι η ισότητα δεν είναι κάτι το δεδομένο, αλλά μια διαρκής επιδίωξη:

Αντάμα προχωρούμε δουλεύτρες και δουλευτάδες

«... Μπρος στους άντρες το κεφάλι
δεν το σκύβουμε ποτές,
μα δουλεύτρες, δουλευτές
είμαστε ίσοι και μπροστά
πάμε μεις συντροφιαστά
στον πλατύ δρόμο της ζήσης
σε καινούργιες κατακτήσεις».

(Λογ. Αναγν. 6, 1972, σ. 21)

Αξιοσημείωτο, ωστόσο, είναι ότι υπάρχουν κείμενα που δεν ευνοούν την προκατάληψη κατά των φύλων. Αντίθετα καταβάλλεται συστηματική προσπάθεια για τη διάδοση της ισότητας. «Όλοι δουλεύουν στο σπίτι της Νεβίλιας»²⁶ και «δε χωρίζουν τις δουλιές»²⁷ του σπιτιού. Παρόλο που όλοι «βοηθούν»²⁸ στις οικιακές εργασίες, το κύριο βάρος πέφτει στη μητέρα. Η μόνη που την «αντικαθιστά»²⁹ στις εργασίες του σπιτιού είναι η κόρη της, η μικρή «νοικοκυρούλα»³⁰, ενώ βοηθούν και ο γιος και ο πατέρας, όταν έρχονται στο σπίτι γρηγορότερα απ' τη μητέρα. Συνοψίζοντας, θα μπορούσαμε να τονίσουμε ότι έγιναν σημαντικά βήματα στον τομέα της χειραφέτησης των γυναικών στην Αλβανία κατά την περίοδο της σοσιαλιστικής διακυβέρνησης της χώρας, σε σχέση με τις απαρχαιωμένες αντιλήψεις που επικρατούσαν για το θέμα αυτό την εποχή του Αχμέτ Ζώγκου. Ωστόσο, φαίνεται ότι οι συγγραφείς των αναγνωστικών βιβλίων προπαγανδίζουν τις ιδέες που αναφέρονται στην εξίσωση της γυναίκας με τον άνδρα σε όλα τα πεδία της κοινωνικής ζωής, παρά ότι αναπαριστάνουν την πραγματικότητα.

26. Αναγν. 1, 1968, σ. 10. Αναγν. 1, 1969, σ. 62. Αναγν. 1, 1979, σ. 24.

27. Αναγν. 2, 1968, σ. 34. Αναγν. 2, 1974, σ. 28. Αναγν. 2, 1978, σ. 22.

28. Αναγν. 2, 1947, σ. 30, 138. Αναγν. 1, 1954, σ. 18. Αναγν. 2, 1955, σ. 34. Αναγν. 1, 1957, σ. 18. Αναγν. 1, 1962, σ. 15.

29. Αναγν. 2, 1955, σ. 34: *Η νοικοκυρούλα*

«... Η Βέρα αντικαθιστάει τη μητέρα της σαν μικρή νοικοκυρά κι έχει πολλές δουλιές. Πηγαίνει και παίρνει το ψωμί και το γάλα, ανάφτει τη θερμάστρα και ταχτοποιεί το δωμάτιο. Έπειτα βοηθάει το Βασίλη να ετοιμαστεί και ετοιμάζεται και η ίδια για το σχολειό... Όλες αυτές τις δουλιές η Βέρα τις κάνει με χαρά και ευχαρίστηση...»

30. Αναγν. 2, 1947, σ. 138. Αναγν. 1, 1954, σ. 18. Αναγν. 2, 1955, σ. 35. Αναγν. 1, 1956, σ. 18.

7.3.4 Η ιδεολογία της «προστατευτικής» οικογένειας μέσα από τα κείμενα των αναγνωστικών της μειονότητας

Στην αλβανική οικογένεια με τις άκαμπτες ιδέες της αποκλείονται οι συμμετοχικές διαδικασίες στη λήψη αποφάσεων. Οι ειλημμένες οικογενειακές αποφάσεις επέχουν θέση υποχρεωτικών κανόνων. Μέσα σ' ένα τέτοιο οικογενειακό περιβάλλον το παιδί διαμορφώνει τη στάση του προς το καθεστώς.

Η οικογένεια στα αναγνωστικά εμφανίζεται να έχει το χαρακτήρα ενός αναλλοίωτου νόμου και μιας «φυσικής νομοτέλειας» που δεν επιδέχονται καμιά μεταβολή. Όποια μεταβολή κι αν συμβεί στην οικογένεια αλλά κατ'επέκταση και στο πολιτικό σύστημα, θα οφείλεται στο Κόμμα Εργασίας και στην αλάνθαστη έμπνευση του αρχηγού.

Η υποταγή και η υπακοή μέσα στην οικογένεια, οδηγεί στην αποδοχή της κοινωνικής εξουσίας. Στόχος είναι η διάπλαση χαρακτήρων που θα αποδέχονται τα προτεινόμενα πρότυπα, χωρίς να σκέφτονται και να διερευνούν. Η οικογένεια αυτή συμβάλλει στη σταθεροποίηση των υπαρχουσών κοινωνικών δομών και στην αποδοχή της κάθε αυταρχικής ιεραρχίας.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να τονιστεί ότι τα αναγνωστικά βιβλία δε βρίσκονται σε ασυμφωνία με την πραγματικότητα που επικρατεί την εποχή αυτή στην αλβανική κοινωνία. Η αλβανική οικογένεια στηρίζει το πολιτικό καθεστώς είτε επειδή πιστεύει σ' αυτό είτε επειδή φοβάται τις μελλοντικές συνέπειες για τα παιδιά.

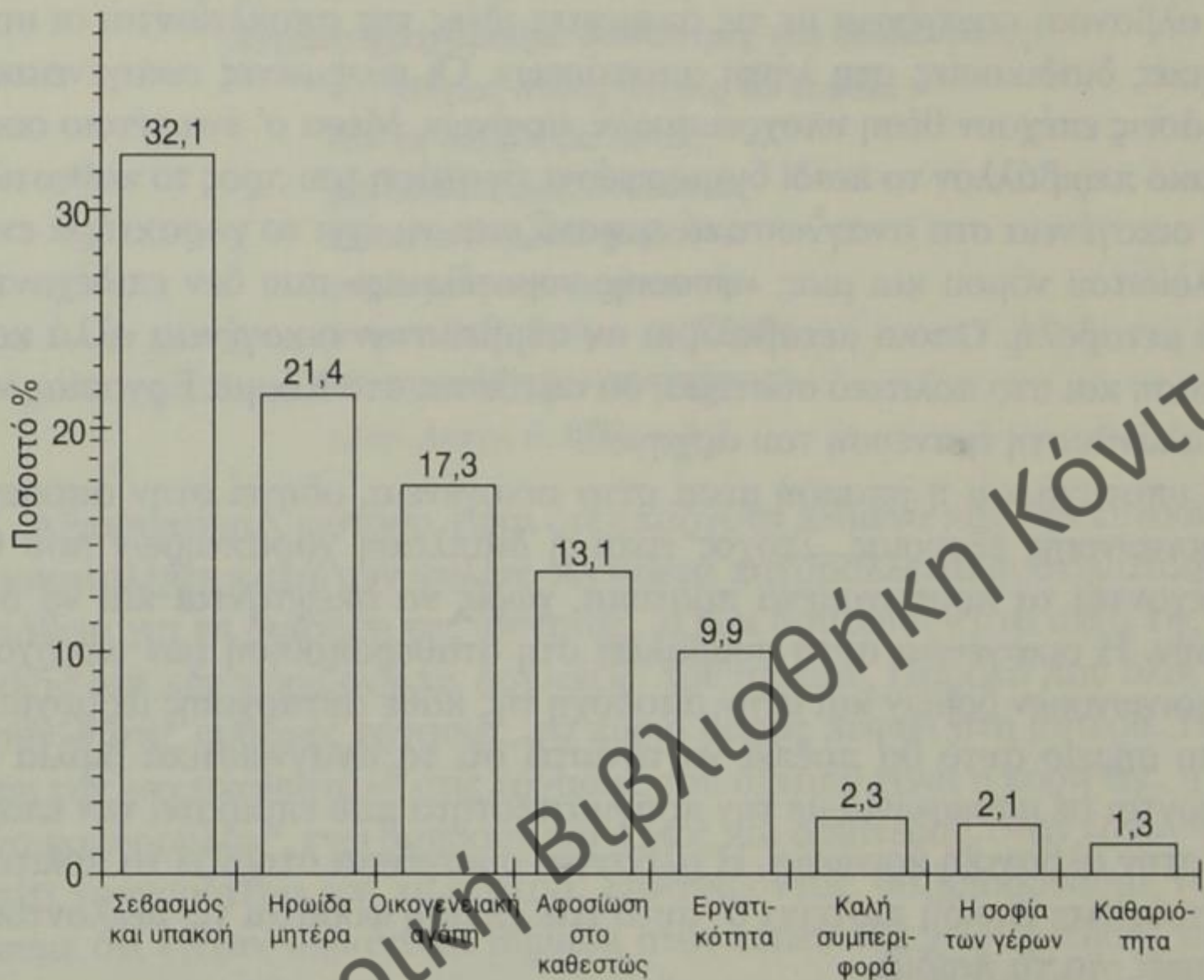
Η Γραφική Παράσταση 7.3.1 δείχνει τα πρότυπα που προτείνει η αλβανική οικογένεια μέσα από τα κείμενα των αναγνωστικών βιβλίων.

Η παράσταση αυτή αποκαλύπτει ότι το προτέρημα της υποταγής προβάλλεται με άμεσο ή έμμεσο τρόπο σε ποσοστό πάνω από 50%. Το πρότυπο της ηρωϊδας μητέρας συγκεντρώνει υψηλό ποσοστό αναφορών. Ο ανδρικός ηρωϊσμός, ως αυτονόητος, δεν προβάλλεται από την οικογένεια, άλλωστε, η ανδρεία και ο ηρωϊσμός του αλβανικού λαού είναι κυρίαρχο θέμα στα κείμενα εθνικιστικού περιεχομένου που περιέχονται στα μεταπολεμικά αναγνωστικά βιβλία. Μετά την κατάρρευση του κομμουνιστικού πολιτικού συστήματος, τα κείμενα που προβάλλουν την αφοσίωση στο καθεστώς αντικαθίστανται από κείμενα φρονηματιστικού περιεχομένου.

Τέλος, η οικογένεια εξιδανικεύει τα υπερπατριωτικά πρότυπα και προβαίνει σε άμεση πολιτική κατήχηση. Η φράση να υπακούς και να εργάζεσαι, να είσαι αφοσιωμένος στο καθεστώς και να υπερασπίζεσαι την πατρίδα, είναι μια φράση που συνοψίζει τα ρητά ή τα αποσιωπούμενα μηνύματα που μεταδίδει η αλβανική οικογένεια.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ 7.3.1

Τα πρότυπα της αλβανικής οικογένειας μέσα από τα κείμενα των αναγνωστικών βιβλίων

Πρόκειται για μια ιδεολογία που βρίσκεται σε πλήρη ισορροπία με τις επιδιώξεις του καθεστώτος. Είναι η «σοσιαλιστική» και «εθνικοαπελευθερωτική» ιδεολογία, την οποία προωθεί το προλεταριακό Κόμμα, που θεωρεί ως φραξιονισμό κάθε παρέκκλιση από την κομματική πειθαρχία και ως ρεβιζιονισμό κάθε βελτιωτική παρέμβαση στην ισχύουσα μαρξιστική-λενινιστική πορεία.

7.4. Το σχολείο και η ιδεολογική του λειτουργία

Όπως επισημάναμε και σε προηγούμενη ενότητα, το σχολείο είναι ένας εκπαιδευτικός μηχανισμός που δε μεταδίδει συνειδητά μόνο γνώσεις και δεξιότητες στους νέους ανθρώπους, για πολλά χρόνια στη σειρά, με ένα μεθοδικά προκαθορισμένο τρόπο, αλλά επιδιώκει ταυτόχρονα να μεταβιβάσει στους μαθητές στάσεις, αρχές και ιδέες για τη ζωή και την κοινωνική πραγ-

ματικότητα, με το εξειδικευμένο διδακτικό προσωπικό που διαθέτει και το συγκροτημένο πρόγραμμα που εφαρμόζει.

Το κάθε πολιτικό σύστημα ελέγχει την παιδεία που προσφέρεται στα σχολεία και επιζητά να διατηρήσει και να νομιμοποιήσει τη δεδομένη τάξη πραγμάτων. Για να κατοχυρώσει τα συμφέροντα των κυρίαρχων κοινωνικών ομάδων, έχει στη διάθεσή του διάφορους ιδεολογικούς μηχανισμούς, μεταξύ των οποίων και το σχολείο που έχει ως κύρια λειτουργία του την «επιβολή και την εγχάραξη της κυρίαρχης ιδεολογίας».³¹

Το αλβανικό σχολείο, ως ιδεολογικός μηχανισμός, προωθούσε την ενσωμάτωση των νέων στις υπάρχουσες κοινωνικές δομές, δίδασκε τη μαρξιστική-λενινιστική ιδεολογία και επιχειρούσε να χειραγωγήσει με «πειθαναγκασμό» τους μαθητές και να δημιουργήσει αισθήματα «εθνικής υπαγωγής» στα μέλη της εθνικής μειονότητας.

Από τα κείμενα των αναγνωστικών εγχειριδίων της ελληνικής μειονότητας που έχουν ως θέμα το «Σχολείο», όπως θα φανεί στις επόμενες σελίδες, μπορούμε να εξαγάγουμε χρήσιμα συμπεράσματα για τους ιδεολογικούς στόχους του σχολείου, τη φυσιογνωμία του δασκάλου και τις παιδαγωγικές σχέσεις μεταξύ δασκάλων και μαθητών.

7.4.1 Ο σκοπός του σχολείου μέσα από τα αναγνωστικά βιβλία της ελληνικής μειονότητας

Λέγεται συχνά ότι το σχολείο είναι η πόρτα από την οποία το παιδί μπαίνει στην κοινωνία. Πραγματι το σχολείο, έστω και σε διακηρυγμένο επίπεδο, με τα σχολικά εγχειρίδια που χρησιμοποιεί, επιδιώκει να μεταδώσει στους μαθητές χρήσιμες γνώσεις για την κοινωνία, αλλά προπαντός ασκεί επιδράσεις στη «συναισθηματική περιοχή» της προσωπικότητάς τους. Το ίδιο συμβαίνει και στο αλβανικό σχολείο, το οποίο μονοπωλεί την πληροφόρηση των μα-

31. Βλ. Γ. ΜΗΛΙΟΣ, «Η εκπαίδευση ως λειτουργία του Κράτους», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχ. 40 (1988), σσ. 43-48. Β. ΦΙΛΙΑΣ, «Παιδεία και κράτος», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχ. 40 (1988), σσ. 49-51. Κ. ΜUHLBAUER, *Κοινωνικοποίηση, Θεωρία και έρευνα*, εκδ. Αφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1985, σσ. 285-348. Σ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ, «Ιδεολογία και Σχολείο», περ. *Εκπαιδευτικά*, τεύχ. 39-40 (1995), σσ. 20-27. Φ. ΒΩΡΟΣ, «Φιλοσοφία των Αναλυτικών Προγραμμάτων», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχ. 3 (1981). ΕΥ. ΚΑΝΤΑΡΤΖΗ, «Το curriculum και οι παράμετροι που παρεμβαίνουν στη σύνταξή του», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχ. 36 (1987), σσ. 99-101. Γ. ΦΛΟΥΡΗΣ, *Αναλυτικά προγράμματα για μια νέα εποχή στην εκπαίδευση*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1995, passim. Mervyn MATTEWS, *Education in the Soviet Union*, London George Allen και Unwin, Boston Sydney 1982, pp. 1-66.

θητών. Πρόκειται για μια πληροφόρηση που έχει ως κύριο στόχο την πολιτική μύηση και την καθοδήγηση, την αφοσίωση στο καθεστώς και στην πατρίδα. Και ενώ ο Αλβανός μαθητής μαθαίνει πολλά για τη σοσιαλιστική κοινωνία με μια καταφανή μονομέρεια, δεν ασχολείται καθόλου με θέματα που εμπíπτουν στον κύκλο των παιδικών του ενδιαφερόντων.

Στα αναγνωστικά βιβλία της ελληνικής μειονότητας ο σκοπός του σχολείου είναι ευδιάκριτος. Μια από τις βασικές επιδιώξεις του μειονοτικού σχολείου είναι η μάθηση. Είναι μια μάθηση που πρέπει να συμβαίνει για χάρη της πατρίδας και του Ενβέρ³². Άλλωστε, «οι αμελείς μαθητές δεν εκτελούν το καθήκον τους προς την πατρίδα»³³. Μόνο όσοι προβιβάζονται με καλούς βαθμούς «εκτελούν το σχέδιο του κράτους»³⁴. Τούτο, προφανώς, σημαίνει ότι οι αδύνατοι μαθητές στρέφονται, εκτός των άλλων, και κατά του καθεστώτος. Και, όπως είναι φυσικό, η αντιμετώπιση των αδύνατων μαθητών από τους συμμαθητές τους τουλάχιστον είναι η ενδεοδειγμένη³⁵.

Επίσης, το σχολείο οφείλει να εμπνεύσει την αγάπη στην πατρίδα, στο Κόμμα και στη Σοβιετική Ένωση. Η αγάπη αυτή των παιδιών θα φανεί από την καλή τους επίδοση, από τα καθαρά τους ρούχα και βιβλία και από τη συμπεριφορά τους μέσα και έξω από το σχολείο! Συγκεκριμένα «οι επιμελείς και προοδευτικοί» μαθητές θα μάθουν στο σχολείο κατά τη νέα σχολική χρονιά «χίλια δυο νέα και όμορφα πράγματα»:

Η καινούργια σχολική χρονιά

«... Θα μάθουν πώς να συμπεριφέρονται με τους συντρόφους και τις συντρόφισσές τους, πώς να αγαπούν την ακριβή πατρίδα, την Αλβανία, πώς να αγαπούν το Κόμμα Εργασίας, πώς ν' αγαπούν τη Σοβιετική Ένωση και το μεγάλο Κομμουνιστικό Κόμμα της Σοβιετικής Ένωσης.

Πώς θα δείξουν τη μεγάλη τους αυτή αγάπη;

Αυτή την αγάπη θα την δείξουν πηγαίνοντας ταχτικά στο σχολείο, μαθαίνοντας τα μαθήματα πολύ καλά, βοηθώντας ο ένας τον άλλον, καθώς κι όταν κρατούν καθαρά τα ρούχα τους και τα βιβλία τους και όταν συμπεριφέρονται καλά κι έξω απ' το σχολείο.

Κάθε πιονέρης που θα φροντίσει από την αρχή της σχολικής χρονιάς για να εκτελέσει αυτά τα καθήκοντα, θα ευχαριστήσει τους δασκάλους και τους

32. *Αναγν.* Β, 1949, σ. 8, 9. *Αναγν.* 4, 1973, σ. 123. *Αναγν.* 1, 1966, σ. 40.

33. *Αναγν.* Β, 1949, σ. 11.

34. *Αναγν.* 3, 1959, σ. 103. *Αναγν.* 3, 1963, σ. 113.

35. *Αναγν.* 3, 1963, σ. 9.

γονείς, θα ευχαριστήσει το λαό και το αγαπημένο μας Κόμμα που τόσο πολύ φροντίζουν για μας.»³⁶

Επιπλέον, το σχολείο διαμορφώνει τον καλό στρατιώτη με την πολύτιμη συνεισφορά του δασκάλου:

«... Άξιους στρατιώτες
για το λαό
εσύ μας πλάθεις
μεσ' στο σχολειό»³⁷

Ακόμη και οι οδηγίες που δέχεται ο μαθητής στο σχολείο, από την πρώτη μέρα της σχολικής χρονιάς, έχουν τη μορφή των στρατιωτικών παραγγελμάτων:

«... Θάρρος λοιπόν μικρέ στρατιώτη του μεγάλου στρατού!
Όπλα σου είναι τα βιβλία, διμοιρία σου είναι η τάξη,
πεδίο της μάχης είναι όλη η γη και νίκη σου είναι
ανθρώπινος πολιτισμός. Γι' αυτό, νάσαι ένας καλός στρατιώτης, ένας στρατιώτης χρήσιμος για την ανθρωπότητα.»³⁸

Αξιοσημείωτο είναι ότι το σχολείο έχει επίγνωση του κοινωνικού ρόλου που του έχει ανατεθεί. Καταβάλλει προσπάθεια για να διαμορφώσει το χαρακτήρα του μαθητή και να εμφυσήσει την αγάπη στο Κόμμα, την πατρίδα και τον αρχηγό. Είναι χαρακτηριστική η παρακάτω αναφορά. Η δασκάλα «με μαθαίνει ν' αγαπώ την Αλβανία, ν' αγαπώ το Κόμμα και το σύντροφο Ενβέρ. Εγώ πάντοτε θα δουλεύω, όπως με μαθαίνει αυτή»³⁹. Σε άλλες περιπτώσεις το σχολείο υπερτονίζει την καλή συμπεριφορά, το σεβασμό στους μεγαλύτερους και την υποδειγματική διαγωγή των μαθητών:

«Η καλή συμπεριφορά αξίζει τόσο όσο και το μάθημα. Στη συμπεριφορά σας, στο σεβασμό προς τους μεγάλους, τους γονείς, τους δασκάλους σας, στη στάση σας στο δρόμο, στο λεωφορείο, όταν είστε με μεγαλύτερους πρέπει όλοι ανεξαιρέτα νάστε πάντα παράδειγμα, να διακρίνεστε ότι είστε μαθητές...»⁴⁰.

Τέλος, η υπακοή στο δάσκαλο⁴¹, ο οποίος συνήθως μιλάει «στους μαθη-

36. Αναγν. 3, 1959, σ. 4. Αναγν. 1, 1962, σ. 5. Αναγν. 3, 1963, σ. 3.

37. Λογ. Αναγν. 2, 1969, σ. 16.

38. Αναγν. 4, 1964, σ. 3.

39. Αναγν. 1, 1962, σ. 5.

40. Λογ. Αναγν. 5, 1966, σ. 54.

41. Αναγν. 3, 1949, σ. 10. Αναγν. 2, 1955, σ. 13. Αναγν. 3, 1959, σ. 8.

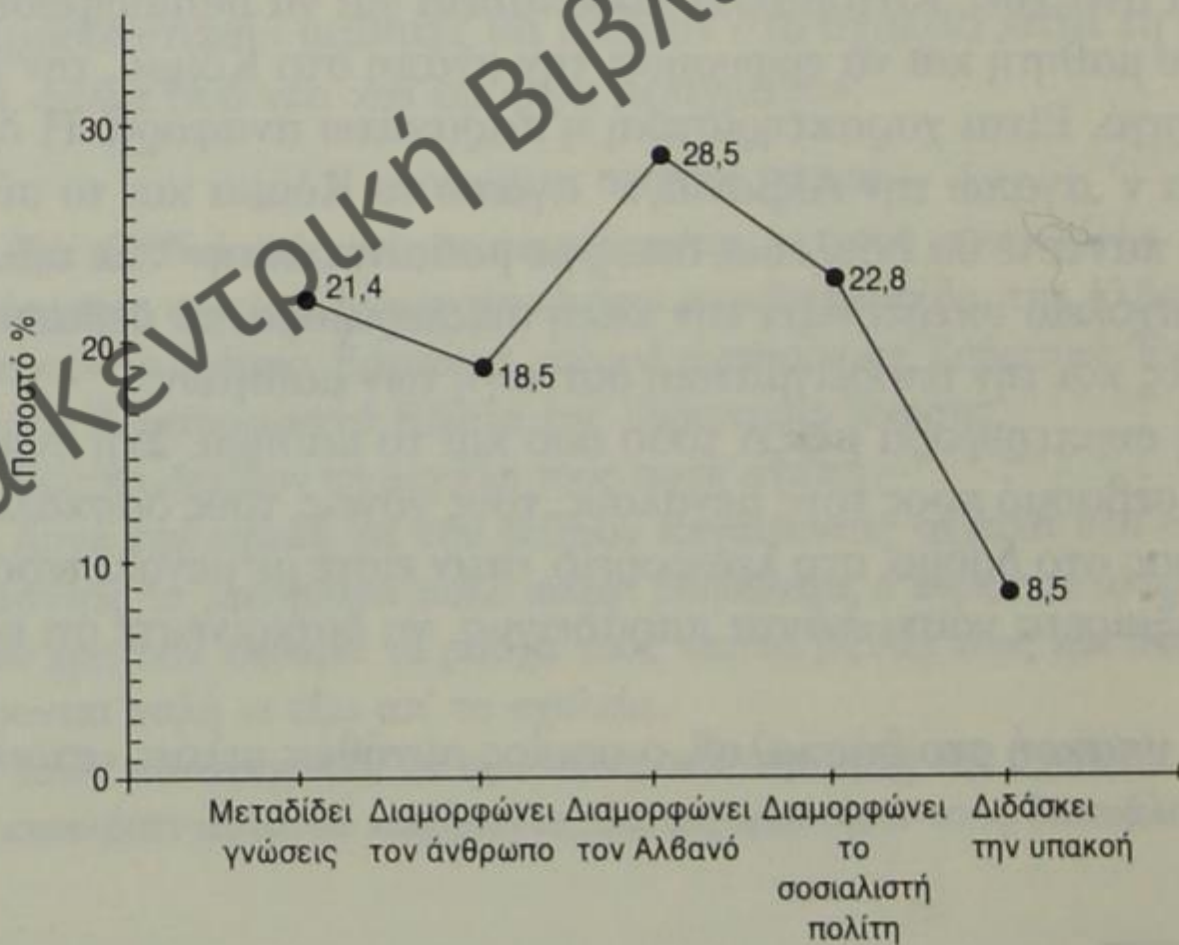
τές για το πεντάχρονο σχέδιο»⁴² και «ενώνεται στο βουνό με τους κομμουνιστές»⁴³, μπορεί να σε βοηθήσει «και μια μέρα κάτι να γενείς»⁴⁴.

Συνοψίζοντας, είναι αναγκαίο να τονίσουμε ότι στο σχολείο καταβάλλεται προσπάθεια, ώστε ο μαθητής να γίνει «ένας τροχός της κοινωνικής μηχανής» σύμφωνα με ένα ιδεατό πρότυπο. Το φανταστικό αυτό πρότυπο οδηγεί στη διαμόρφωση ενός μαθητή που εμφανίζει μια συμμορφωτική και τυποποιημένη συμπεριφορά από το «φόβο της τιμωρίας ή την ελπίδα της αμοιβής»⁴⁵.

Η Γραφική Παράσταση 7.4.1 δείχνει το σκοπό του σχολείου, όπως αυτός αποτυπώνεται στα αναγνωστικά βιβλία της ελληνικής μειονότητας. Πρώτιστη επιδίωξη είναι η διαμόρφωση του Αλβανού και του σοσιαλιστή πολίτη. Το σχολείο, σύμφωνα με τα αναγνωστικά βιβλία, επιδιώκει κατά 21,4% να μεταδώσει γνώσεις στους μαθητές και κατά 78,6% να ασκήσει ιδεολογική κατήχηση. Ο ιδεολογικός αυτός προσηλυτισμός έχει ως αντικείμενο τη διάπλαση του ανθρώπου, καθώς και τη διαμόρφωση του Αλβανού και του σοσιαλιστή πολίτη, μέσα σ' ένα κλίμα υπακοής και πειθαρχίας.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ 7.4.1

Ο σκοπός του σχολείου στα αναγνωστικά βιβλία της ελληνικής μειονότητας

42. Αναγν. 3, 1963, σ. 114. Αναγν. 1, 1954, σ. 52.

43. Αναγν. 3, 1972, σ. 76.

44. Αναγν. 3, 1959, σ. 8.

45. Βλ. W. KRISHNAMURTI, *Η εκπαίδευση και η σημασία της ζωής (Education and the Significance of Life)*, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα, χ.χ., passim.

7.4.2 Η φυσιογνωμία και το έργο του εκπαιδευτικού μέσα από τα αναγνωστικά βιβλία της ελληνικής μειονότητας. Οι σχέσεις αυθεντίας και υποταγής μεταξύ δασκάλων και μαθητών

Οι αυταρχικές κοινωνικές δομές της αλβανικής πολιτείας, όπως είναι φυσικό, επηρέασαν τον εκπαιδευτικό και το έργο του. Οι οποιεσδήποτε αυταρχικές επιλογές στο σχολείο δεν οφείλονται τόσο στους εκπαιδευτικούς όσο στο πλέγμα των νόμων και των κατευθύνσεων που επιβάλλει η κρατική εξουσία στην εκπαίδευση. Μέσα από τον ιεραρχικό έλεγχο και τις παιδαγωγικές δεσμεύσεις του εκπαιδευτικού προωθούνται αποτελεσματικότερα οι ιδεολογικές επιδιώξεις του κράτους⁴⁶.

Ο Αλβανός εκπαιδευτικός, όπως προκύπτει από τις αναφορές στα αναγνωστικά βιβλία, εμφανίζεται να εμφορείται από πατερναλιστικές αντιλήψεις σχετικά με τη λειτουργία του στο σχολείο. Στο σχολικό χώρο αντικαθιστά τον πατέρα⁴⁷ και τη μητέρα⁴⁸. Το σχολείο, άλλωστε, «είναι μια μεγάλη οικογένεια, όπου οι μαθητές και ο δάσκαλος δουλεύουν και προσπαθούν για το καλό της πατρίδας»⁴⁹. Αυτό, όμως, δεν τον εμποδίζει να θέλει τους μαθητές πειθήνιους ακροατές, ώστε να επιβάλλει ανεμπόδιστα τις απόψεις του. Η επιτακτική μορφή των εντολών του – που εμπεριέχουν και μια συγκαλυμμένη απειλή – δεν αφήνουν κανένα περιθώριο πρωτοβουλίας και παρέκκλισης στους μαθητές:

«... Κι εσείς πρέπει να δουλεύετε πολύ στο σχολείο ν' ακούτε το δάσκαλό σας, να εκτελείτε τα καθήκοντά σας, να παίρνετε καλούς βαθμούς και να συμπεριφέρεστε καλά μ' όλους στο σχολείο, έξω από το σχολείο και στο σπίτι. Αν προβιάσσετε με καλούς βαθμούς, κι εσείς εκτελείτε το σχέδιο του κράτους.»⁵⁰

Ο δάσκαλος έχει επίγνωση του παιδαγωγικού, του εθνικού και του κοι-

46. Πρβ. Χαρ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, *Το σχολείο ως γραφειοκρατικός οργανισμός και ο ρόλος του εκπαιδευτικού σ' αυτόν*, εκδ. Σμυρنيωτάκη, Αθήνα 1994, σσ. 72 κ.ε. Ε. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ, «Μια ιδιότυπη πνευματική μορφή: Η φυσιογνωμία του δασκάλου», εφημ. *Το Βήμα* 5-2-78. Α. ΠΑΜΟΥΚΤΣΟΓΛΟΥ, «Η φυσιογνωμία του εκπαιδευτικού στα αναγνωστικά του Δημοτικού Σχολείου», περ. *Σχολείο και Ζωή*, τεύχ. 12 (1993), σσ. 407-412. Ν. ΑΧΛΗΣ - ΕΛ. ΛΟΠΠΑ-ΓΚΟΥΝΤΑΡΟΥΛΗ, «Ο εκπαιδευτικός και το έργο του μέσα από τα Αναγνωστικά βιβλία του Δημοτικού Σχολείου», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχ. 34 (1987), σσ. 46-54.

47. *Αναγν.* 2, 1955, σ. 91. *Αναγν.* 2, 1958, σ. 88.

48. *Αναγν.* 2, 1969, σ. 16. *Αναγν.* 4, 1973, σ. 141.

49. *Αναγν.* 2, 1955, σ. 4.

50. *Αναγν.* 3, 1963, σ. 113.

νωνικού του ρόλου, γιατί ενδιαφέρεται, κατά κύριο λόγο, για τη διάπλαση του χαρακτήρα⁵¹ των μαθητών, για την εθνική τους διαπαιδαγώγηση⁵² και τη σοσιαλιστική τους αγωγή⁵³.

Επίσης, ο δάσκαλος «ενσαρκώνει» ο ίδιος τη γνώση, αναθέτει εργασίες χωρίς καμιά συζήτηση με τους μαθητές και είναι ο θεματοφύλακας των κανονισμών και των νόμων που θέτει η πολιτεία. Ασκεί μια καταπιεστική, ομοιόμορφη και τυποποιημένη αγωγή, που εκφράζει άκαμπτες και δογματικές αντιλήψεις. Το κύρος το αντλεί από την επαγγελματική του ιδιότητα και όχι από τον τρόπο συμπεριφοράς και από την ποιότητα των γνώσεών του. Το δασκαλοκεντρικό σύστημα που ακολουθείται, φαίνεται να διευκολύνει την αποστολή του⁵⁴.

Ο εκπαιδευτικός, ακόμη, είναι ένα σεβαστό πρόσωπο μέσα και έξω από το σχολείο· γι' αυτό απαιτείται απροκάλυπτη υποταγή στις αποφάσεις του⁵⁵. Ακόμη και ο Ενβέρ δείχνει το σεβασμό στους δασκάλους με την επίσκεψη στο δάσκαλό του στο Αργυρόκαστρο⁵⁶ και με τις συχνές αναφορές στη σημασία του εκπαιδευτικού έργου.

Έπειτα, ο δάσκαλος προβαίνει σε τολμηρές και σε κοινωφελείς πράξεις: σώζει τους μαθητές από το σεισμό⁵⁷ και τον Πύρρο από τα ορμητικά νερά του λάκκου⁵⁸, πραγματοποιεί πλήθος από κοινωνικά ωφέλιμες εργασίες⁵⁹, βοηθάει στην οικοδόμηση της νέας σοσιαλιστικής ζωής⁶⁰ και συμβάλλει στην

51. *Αναγν.* 3, 1949, σ. 262. *Αναγν.* 3, 1959, σ. 4. *Αναγν.* 1, 1962, σ. 5.

52. *Αναγν.* 1, 1954, σ. 14. *Αναγν.* 3, 1963, σ. 114. *Αναγν.* 4, 1964, σ. 13. *Αναγν.* 3, 1970, σ. 4. *Αναγν.* 3, 1972, σ. 8.

53. *Αναγν.* 3, 1972, σ. 1972, σ. 147. *Αναγν.* 3, 1972, σ. 76. *Αναγν.* 3, 1970, σ. 14.

54. Αθ. Ε. ΠΑΠΑΣ, *Μαθητοκεντρική διδασκαλία*, τόμ. 2ος, εκδ. Βιβλία για Όλους, Αθήνα 1987, σσ. 11-88. Βλ. Ευ. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ, *Η παιδεία το μεγάλο μας πρόβλημα*, Αθήνα 1976, σσ. 13-39. Μ. ΚΑΣΣΩΤΑΚΗΣ, «Η αξιολόγηση των μαθητών στο αυταρχικό και φιλελεύθερο-δημοκρατικό σχολείο: Δύο σχολεία-δύο αδιέξοδα», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχ. 15 (1984), σσ. 23-33. Α. ΚΟΣΜΟΠΟΥΛΟΣ, *Σχεσιοδυναμική Παιδαγωγική του Προσώπου*, Αθήνα 1983, σσ. 38-39. *Η ιδεολογία της εκπαίδευσης και η μάθηση της ελευθερίας* (συλλογικός τόμος), Αθήνα 1979, σσ. 268 κ.ε. Αθ. ΤΣΙΠΛΗΤΑΡΗΣ, «Αντιαυταρχική αγωγή: Αλλαγή της συμπεριφοράς του δασκάλου μέσα στην τάξη», περ. *Επιστ. Βήμα του Δασκάλου*, τεύχ. 3 (1984), σσ. 40-41. C. FREINET, *Το σχολείο του λαού*, μτφρ. Κ. Δενεξά-Βενιεράτου, Αθήνα 1977, σσ. 149 κ.ε. Π. ΞΩΧΕΛΛΗΣ, *Το εκπαιδευτικό έργο ως κοινωνικός ρόλος*, Θεσσαλονίκη 1984, σσ. 28-41.

55. *Αναγν.* 2, 1955, σ. 13. *Αναγν.* 3, 1959, σ. 8.

56. *Αναγν.* 2, 1985, σ. 116.

57. *Αναγν.* 3, 1970, σ. 11.

58. *Αναγν.* 3, 1989, σ. 177.

59. *Αναγν.* 3, 1974, σ. 5. *Αναγν.* 1, 1968, σ. 12.

60. *Λογ. Αναγν.* 8, 1973, σ. 89.

πνευματική αναγέννηση της χώρας με την ανέγερση σχολείων⁶¹. Τις ενέργειες αυτές πραγματοποιούν οι εκπαιδευτικοί και των δύο φύλων. Τονίζεται, παρεμπιπτόντως, ότι τα κείμενα των αναγνωστικών που αναφέρονται στη δασκάλα είναι περισσότερα απ' αυτά που αναφέρονται στο δάσκαλο. Το ποσοστό αναφορών ανέρχεται στο 54,33% για τη δασκάλα και στο 45,66% για το δάσκαλο.

Σ' αυτό, λοιπόν, το σχολείο που παρουσιάζεται με εξιδανικευμένο τρόπο, ο μαθητής προσέρχεται πολλές φορές με χαρά⁶². Ενίοτε μάλιστα και ο δάσκαλος εμφανίζεται γελαστός⁶³ στην έδρα· άλλοτε πάλι χαϊδεύει τα μαλλιά του Φίλιππα που κλαίει⁶⁴, ενώ η δασκάλα είναι στοργική⁶⁵, αγκαλιάζει και φιλά με στοργή τους μαθητές της⁶⁶ και ποτέ δεν τους χτυπά⁶⁷. Η απαράδεκτη συμπεριφορά του δασκάλου μετατίθεται σε άλλες χώρες⁶⁸ και σε παλαιότερες εποχές⁶⁹. Η βάνανυση συμπεριφορά του δασκάλου ούτε προβάλλεται ούτε γίνεται αποδεκτή.

Ο δάσκαλος του μειονοτικού σχολείου, που έχει ως συμπαροσάτη στο έργο του τον αρχηγό της τσέτας⁷⁰ και τον πρόεδρο του γεωργικού συνεταιρισμού⁷¹, για να τιθασεύσει το μαθητή, να του επιβάλει τις ιδέες του και να βελτιώσει την επίδοσή του, έχει τη δυνατότητα να τον ανταμείβει, αναρτώντας στον «πίνακα τιμής τις φωτογραφίες των διακριμένων μαθητών». Πρόκειται για μια ενέργεια άκρως ανταγωνιστική μεταξύ των μαθητών, που έρχεται σε αντίθεση με τα σοσιαλιστικά ιδεώδη. Είναι χαρακτηριστική η παρακάτω σχετική αναφορά:

61. *Ο.π.*, σ. 94.

62. *Αναγν.* 1, 1957, σ. 8. *Αναγν.* 2, 1960, σ. 6. *Αναγν.* 4, 1964, σ. 7:

«... Τα μαθήματα μαθαίνει
η μικρούλα με χαρά
και μπροστά πάντα πηγαίνει
με το πέντε συντροφιά...»

63. *Αναγν.* 4, 1961, σ. 3.

64. *Αναγν.* 3, 1963, σ. 7.

65. *Αναγν.* 2, 1969, σ. 16.

66. *Αναγν.* 3, 1963, σ. 6.

67. *Αναγν.* 2, 1955, σ. 13.

68. «Η απαράδεκτη συμπεριφορά του ρασοφόρου δασκάλου στη Ρωσία» (*Ανθολ.* 5, 1956, σ. 18).

69. «Το αλβανικό σχολείο τον καιρό της τουρκικής σκλαβιάς» (*Αναγν.* 2, 1958, σ. 28. *Αναγν.* 4, 1961, σ. 39).

70. *Αναγν.* 3, 1949, σ. 5.

71. *Ανθολ.* 5, 1959, σ. 191.

Ο Χάρης στο Σχολείο

«... Στο σχολείο πηγαίνει πάντοτε πλυμένος και χτενισμένος, με καθαρά ρούχα και παπούτσια. Ο Χάρης είναι ευγενής μαθητής και αγαπητός με τους συντρόφους. Μαθαίνει πολύ καλά και τα καθήκοντα τα κάνει προσεχτικά. Τα βιβλία και τα τετράδια τα κρατάει καθαρά ... Στο τέλος του τριμήνου η δασκάλα έβαλε στον πίνακα τιμές πολλές φωτογραφίες των διακριμένων μαθητών. Ανάμεσα σ' αυτές ήταν κι η φωτογραφία του Χάρη.»

(Αναγν. 1, 1962, σ. 7).

Στο μεταξύ, εντύπωση προξενεί το γεγονός ότι οι μαθητές παρωθούνται να επιδιώκουν υψηλή βαθμολογία στα μαθήματα του σχολείου από τις πρώτες ημέρες του σχολικού έτους⁷². Το σύνολο των μαθητών της τάξης συνεπικουρεί το δάσκαλο στην προσπάθειά του να βελτιώσει την επίδοση των αδιάφορων μαθητών. Οι συμμαθητές του αμελούς μαθητή είναι οι σοβαρότεροι κριτές του· μπορεί και να τον «μαλώσουν» στην περίπτωση που θα πάρει μικρό βαθμό στα μαθήματα. Χαρακτηριστική είναι η σχετική αναφορά:

Αυτό μας ενδιαφέρει όλους

«Στην αρχή της σχολικής χρονιάς, κάθε φορά που σηκωνόμουν να διαβάσω, έπαιρνα δυάρι. Όταν τελείωνε η ώρα του μαθήματος, με κύκλωναν οι σύντροφοι και οι συντρόφισσες της τάξης και με μάλωναν ...»

(Αναγν. 3, 1963, σ. 9)

Αλλά και στην αλλαγή της συμπεριφοράς των μαθητών που παρεκτρέπονται, παρεμβαίνουν οι συμμαθητές στο σχολείο. Πρόκειται για μια ιδιότυπη παιδαγωγική μέθοδο σωφρονισμού που θέτει σε εφαρμογή το «Φύλλο Αστραπή». Το σχολείο χρησιμοποιεί οποιαδήποτε μέθοδο μπορεί για να επιβάλει την αυστηρή πειθαρχία. Φαίνεται ότι γίνεται πράξη η άποψη του Μακαρένκο⁷³, σύμφωνα με την οποία πρέπει να τηρούμε αυστηρά την πειθαρχία στο σχολείο και την κολεκτίβα, γιατί οι αντιπειθαρχικές πράξεις του παιδιού δε βλάπτουν μόνο το ίδιο το παιδί, αλλά όλο το σχολείο και την κολεκτίβα. Το «Φύλλο Αστραπή» που απευθύνεται προς τον απείθαρχο συμμαθητή αναφέρει τα εξής:

72. Αναγν. 1, 1957, σ. 8. Αναγν. 3, 1959, σ. 103. Αναγν. 4, 1961, σ. 6. Αναγν. 1, 1966, σ. 43. Αναγν. 3, 1963, σ. 113. Αναγν. 4, 1964, σ. 7, 11, 16. Αναγν. 4, 1972, σ. 19. Αναγν. 2, 1993, σ. 106.

73. Αθαν. Ε. ΠΑΠΑΣ, *ό.π.*, σ. 64. (Παραπέμπει στο βιβλίο: Ν. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Ματιές στη Σοβιετική Παιδαγωγική, Γενικές αρχές - Σχολική πράξη και θεωρία: Το παιδαγωγικό σύστημα Μακαρένκο*, Αθήνα 1955, σ. 105). Βλ. Τζων ΧΟΛΤ, *Πέρα από το Σάμερχιλ*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1976, σσ. 128-145.

ΦΥΛΛΟ ΑΣΤΡΑΠΗ (1)

Κουϊτίμι!

Γιατί έρχεσαι αργά στην πρωινή γυμναστική;

Γιατί σήμερα δεν είχες ετοιμάσει το καθήκον της αριθμητικής;

Απάντησε!

Οι συνταξιώτες

(Αναγν. 2, 1968, σ. 29)

ΦΥΛΛΟ ΑΣΤΡΑΠΗ (2)

Λιούλι,

γιατί φέρνεσαι άσχημα στο σπίτι; Γιατί θέλεις το κάθετι έτοιμο απ' τους άλλους; Οι καπανταήδες δεν είναι καλοί. Προσπάθησε να καλύτερέψεις τη διαγωγή σου.

Με επαναστατικούς χαιρετισμούς

Η αδελφή σου, Λιρία»

(Αναγν. 4, 1973, σ. 126)

Γίνεται φανερό, επομένως, ότι ο εκπαιδευτικός που «αναδύεται» από τα κείμενα είναι αυτός που διοργανώνει μόνος του τις διαδικασίες της μάθησης και ρυθμίζει ο ίδιος την ακροαματική εκπαιδευτική διαδικασία. Προβάλλεται ως παντογνώστης και ως αυθεντία. Είναι αυτός που αξιώνει την υπακοή και τη συμμόρφωση και εθίζει με τον τρόπο αυτό τους μαθητές στους μελλοντικούς τους ρόλους μέσα στην κοινωνία. Στο σχολείο του είναι άγνωστη η χαρά της μάθησης, της δημιουργίας και της συνεργασίας. Αποτέλεσμα του ανταγωνιστικού κλίματος που δημιουργείται είναι η ύπαρξη νικητών και ηττημένων μέσα στο σχολείο. Αυτή ακριβώς η σχολική πραγματικότητα προετοιμάζει το δρόμο στο μαθητή, για να κάνει αποδεκτές τις μελλοντικές ιεραρχικές και εξουσιαστικές κοινωνικές σχέσεις.

7.4.3 Η ιδεολογία του αυταρχικού σχολείου στα αναγνωστικά της μειονότητας

Οι ιδεολογικοί προσανατολισμοί και το πολιτειακό καθεστώς μιας χώρας προσδιορίζουν τα ιδεώδη και τους σκοπούς του εκπαιδευτικού συστήματος. Τη «συνισταμένη» του εκπαιδευτικού συστήματος αποτελούν τα αναγνωστικά βιβλία, μέσα στα οποία αποτυπώνονται τα ιδανικά και οι προσανα-

τολισμοί της αγωγής. Τις γνώσεις, τις αξίες και τις ιδέες αυτές, που, συνήθως, εξυπηρετούν τα συμφέροντα των κυρίαρχων ομάδων, καλείται το σχολείο να τις μεταβιβάσει στους μαθητές.

Το σχολείο, που σε κάθε περίπτωση αντανακλά σε μεγάλο βαθμό τις αντιλήψεις και τις πρακτικές του κράτους, υποχρεώνει τους μαθητές, στα αυταρχικά τουλάχιστον πολιτικά καθεστώτα, να αποδέχονται την κυρίαρχη ιδεολογία, ενώ συγκαλύπτει και διαστρεβλώνει την κοινωνική πραγματικότητα.

Έτσι ο μαθητής «πειθαναγκάζεται» να δεχτεί τις πολιτικές γνώσεις, τις στάσεις και τις αξίες του σχολείου, το οποίο απεργάζεται την ιδεολογική διαμόρφωση του μαθητή και την πολιτική του χειραγώγηση.

Ωστόσο, το σχολείο των αυταρχικών καθεστώτων για να φέρει σε πέρας την αποστολή του, χρησιμοποιεί την ανταμοιβή, ενώ παράλληλα επισειεί το φόβο της τιμωρίας. Το αποτέλεσμα είναι αφενός ο ανταγωνισμός μεταξύ των μαθητών και αφετέρου η συμμόρφωση στους ιεραρχικά ανώτερους. Μέσα σ' αυτό το ανταγωνιστικό περιβάλλον κάποιοι επικρατούν και υπερέχουν. Αυτή ακριβώς η εκμάθηση των κανόνων της επικράτησης και της υποταγής στο σχολείο θα βοηθήσει αργότερα το μαθητή να αποδεχτεί, ως πολίτης πλέον, την ιεραρχημένη κοινωνική πραγματικότητα.

Όλα όσα προαναφέρθηκαν έχουν πλήρη εφαρμογή στα σχολεία της μειονότητας, όπως τουλάχιστον αυτό γίνεται φανερό από τα κείμενα των αναγνωστικών. Πρόκειται για ένα σχολείο στο οποίο οι μαθητές «σφυροκοπούνται» με εθνικά και σοσιαλιστικά μηνύματα από ένα δάσκαλο που βαδίζει προς τα πίσω με το βλέμμα στραμμένο στο Κόμμα, τον Αρχηγό και την Πατρίδα. Είναι το πρότυπο του δασκάλου που δίνει προτεραιότητα σ' αυτό που πρέπει να σκέφτονται οι μαθητές και όχι στον τρόπο που θα σκέφτονται.

Μια τέτοια διαπαιδαγώγηση «ευνουχίζει» και συνθλίβει κάθε δημιουργική σκέψη και δράση. Διαμορφώνει άτομα συμμορφωμένα και υποταγμένα που δεν προσφέρουν τα εχέγγυα για μια δημιουργική πορεία προς το μέλλον. Είναι ο μελλοντικός ικανός τεχνίτης της κολεκτίβας, ο πειθήνιος και «νομοταγής» πολίτης, που δεν έχει καμιά σχέση με την αυτόνομη και ανεξάρτητη προσωπικότητα.

7.5 Η εργασία ως συστατικό στοιχείο της Μαρξιστικής-Λενινιστικής ιδεολογίας

Εργασία είναι η κοινωνική δραστηριότητα με την οποία ο άνθρωπος μετασχηματίζει τη φύση για τους δικούς του σκοπούς. Η φύση αλλάζει, κατά το Marx⁷⁴, με την επενέργεια του ανθρώπου· η αλλαγή αυτή αλλάζει ταυτόχρονα και τη δική του ανθρώπινη φύση. Έτσι η εργασία, ως παραγωγική δραστηριότητα, μπορεί να συμβάλει στην αυτοπραγμάτωση του ανθρώπου, αφού δίνει νόημα στην ύπαρξή του και του προσφέρει καταξίωση και κοινωνική ολοκλήρωση.

Ο Marx⁷⁵ αναφερόμενος στους ιδιοκτήτες των μέσων παραγωγής τονίζει ότι αυτοί επιβάλλουν σε κάθε παραγόμενο είδος περισσότερο κέρδος από την αξία της πρώτης ύλης, την απόσβεση των μέσων παραγωγής και την αμοιβή των εργαζομένων. Αυτό ακριβώς το επιπλέον κέρδος – που συνιστά την υπεραξία του προϊόντος – ιδιοποιείται ο ιδιοκτήτης των μέσων παραγωγής. Η δίψα για το κέρδος των κεφαλαιοκρατών, ο ανταγωνισμός τους, αλλά και η αποξένωση του εργαζόμενου από τα προϊόντα της μηχανοποιημένης εργασίας, δημιουργούν μια κατάσταση αλλοτρίωσης⁷⁶ στον άνθρωπο. Αιτία της αλλοτρίωσης είναι η εκμετάλλευση του ανθρώπου από τον άνθρωπο. Μέσα σ' αυτή την κοινωνική πραγματικότητα η εργασία χάνει την πραγματική της σημασία. Καθίσταται «μηχανική και μονότονη». Αντί να οδηγεί στην αυτοπραγμάτωση, οδηγεί στην αλλοτρίωση του ανθρώπου. Την κατάσταση αυτή μπορεί να ανατρέψει η κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής μέσω της επανάστασης του προλεταριάτου, μια εξέλιξη που αντιμάχονται οι κάτοχοι ιδιοκτησίας, οι οποίοι επιδιώκουν με κάθε μέσο τη διατήρηση του υπάρχοντος *in statu quo ante*.

Πέρα από την επανάσταση του προλεταριάτου, οι Marx και Engels⁷⁷

74. Βλ. Ernst FISCHER, *Τι είπε πραγματικά ο Marx*, μτφρ. Μπ. Γραμμένος, εκδ. Γλάρος, Αθήνα 1975, σσ. 32-56. Karl MARX, *Το κεφάλαιο, Κριτική της πολιτικής Οικονομίας*, μτφρ. Γιάν. Σκουριώτη, τόμ. Ι, εκδ. Αναξίμανδρος, Αθήνα χ.χ., σσ. 225-311. Karl MARX, *Μισθωτή Εργασία και Κεφάλαιο*, μτφρ. Βιντσέντσο Βιτέλλο, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1984, σσ. 17-30.

75. Βλ. Karl MARX, *Μισθός, τιμή, κέρδος*, μτφρ. Βιντσέντσο Βιτέλλο, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1984, σ. 71. Ευτ. ΜΠΙΤΣΑΚΗΣ, *Karl Marx, ο θεωρητικός του Προλεταριάτου*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1983, σσ. 120-145. W. HUNG, *Εισαγωγικά μαθήματα στο Κεφάλαιο*, πρόλ. Μάριος Νικολινάκος, μτφρ. Αγγέλας Βερυκκοκάκη-Αρτέμη, εκδ. Νέα Σύνορα, Αθήνα χ.χ., σσ. 152-168.

76. Βλ. T. ΒΟΤΤΟΜΟΡΕ - M. RUBEL, *Ο Karl Marx σε θέματα κοινωνιολογίας και Κοινωνικής Φιλοσοφίας*, μτφρ. Ρ. Κούνδουρου - Ν. Παπαδάκη, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα χ.χ., σσ. 156-158. Παν. ΝΟΥΤΣΟΣ, *Karl Marx ο κριτικός της ιδεολογίας*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1988, σσ. 15-29.

77. Josef SCHLEIFSTEIN, *Εισαγωγή στη Μελέτη του Μαρξ, του Ένγκελς και του Λένιν*, εκδ. Επίκουρος, μτφρ. Τζένη Μαστοράκη, Αθήνα 1976, σσ. 152 κ.ε.

πρότειναν το συνδυασμό της παραγωγικής εργασίας με τη μόρφωση και τη γυμναστική, ώστε να αυξηθεί η παραγωγή και να δημιουργηθούν ολοκληρωμένες ανθρώπινες υπάρξεις. Πρόκειται για την πολυτεχνική μόρφωση, η οποία επιπλέον καθιστά το μαθητή ικανό αφενός να ανταποκρίνεται στις μεταβαλλόμενες εργασιακές συνθήκες και αφετέρου να χειρίζεται τα πρακτικά εργαλεία της εργασίας του⁷⁸.

Ακόμη, κατά τη μαρξιστική αντίληψη, η εργασία βοηθά στην απόκτηση ορθής σοσιαλιστικής συνείδησης· γι' αυτό όλα τα ανατολικά σοσιαλιστικά καθεστώτα είχαν θεσπίσει στα σχολικά προγράμματα και την «ωφέλιμη κοινωνική εργασία» των μαθητών στη γεωργία και τη βιομηχανία. Ο ίδιος ο Ν. Χρουστσιόφ είχε τονίσει την ανάγκη αυτή στην εισήγησή του στην Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΣΕ τη 16η Νοεμβρίου 1958:

«... Όλοι οι νέοι», τόνισε, «πρέπει να παίρνουν μέρος σε κοινωνικά χρήσιμη εργασία και η διδασκαλία των βάσεων της επιστήμης πρέπει να συνδυάζεται με την παραγωγική εργασία στη βιομηχανία και τη γεωργία... Έτσι, λοιπόν, κεντρική αρχή της διδασκαλίας των βάσεων της επιστήμης στο σχολείο ... πρέπει να γίνει η στενή σύνδεση της μόρφωσης με τη ζωή, την παραγωγή και το πρακτικό έργο της οικοδόμησης του Κομμουνισμού.»⁷⁹

Την αναγκαιότητα της Παραγωγικής Εργασίας δέχτηκε και η Η' Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος Εργασίας της Αλβανίας τον Ιούνιο του 1969. Σύμφωνα με τις αποφάσεις της Ολομέλειας αυτής «το σχολείο δεν πρέπει να είναι μόνο χώρος μελέτης, αλλά και χώρος δουλειάς και ότι ακόμα δεν πρέπει να εκπαιδευόμαστε μόνο από το σχολείο, μα κύρια μέσα από την ίδια ζωή και την εργασία ... Όλο το εκπαιδευτικό έργο (θα στηρίζεται) στο τριπτυχο Μελέτη - Παραγωγική Εργασία - Σωματική και Στρατιωτική Διαπαιδαγώγηση. Αυτό είναι το μόνο μέσο για να συνδεθεί στενά το σχολείο με την κοινωνική και πολιτική ζωή και για να του δοθεί ένας πολυτεχνικός χαρακτήρας»⁸⁰.

Είναι, επομένως, εύλογο η εργασία να εκθειάζεται συστηματικά στα με-

78. Βλ. Karl MARX, *Το κεφάλαιο ...*, ό.π., τόμ. ΙΙΙ, Αθήνα 1960, σσ. 34,79, 155, 221, 275, 305, 316, 372, 468, 997. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων Τομέας Φιλοσοφίας, Α' Πανελλήνιο Συνέδριο, Ιωάννινα 3-5 Νοεμβρίου 1983, *Ο Karl Marx και η φιλοσοφία*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1987. Αρ. ΚΑΝΤΑΣ, «Το μέλλον της εργασίας και το μέλλον της εκπαίδευσης», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχ. 40 (1988), σσ. 95-103.

79. «Μαρξισμός Κομμουνισμός και Δυτική Κοινωνία», *Συγκριτική Εγκυκλοπαίδεια*, Επιμ. C. Kernig, τόμ. ΙΙΙ, εκδ. Κοραΐς, σ. 313.

80. S. POLLO - A. PUTO, *Ιστορία της Αλβανίας από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα*, μτφρ. Μπ. Ακτσόγλου, εκδ. Εκδοτική Ομάδα, Θεσσαλονίκη χ.χ., σ. 378.

ταπολεμικά αναγνωστικά της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία. Η προτροπή του Naim Frashëri

«*Punë, punë nat' e ditë
që të shohim pakë dritë*»⁸¹

επαναλαμβάνεται με άλλες λέξεις καθόλη τη διάρκεια των μεταπολεμικών ετών.

7.5.1 Η εργασία ως «νόμος της φύσεως»

Στα αναγνωστικά της ελληνικής μειονότητας της Αλβανίας η εργασία εμφανίζεται να έχει μια «φυσική» υπόσταση. Παρουσιάζεται ως ένας «νόμος της φύσεως»⁸², που ο καθένας οφείλει να τον ακολουθεί. Άρνηση προσφοράς εργασίας δε δικαιολογείται· αντίθετα δικαιολογείται η υποχρεωτική εκτέλεσή της, αφού κανείς δεν μπορεί να έρθει σε αντίθεση με την ανυπέρβλητη φυσική, άρα και αιώνια, νομοτέλεια. Ακόμη και ο Λένιν «δεν μπορούσε να ζήσει χωρίς να δουλεύει»⁸³, γιατί η δουλειά είναι «τιμή και καθήκον»⁸⁴ για όλους και όχι μια αναγκαία κοινωνική δραστηριότητα.

Η «εργασία του ανθρώπου αλλάζει τη φύση»⁸⁵ και προσφέρει πολλά αγαθά⁸⁶. Αλλά το «Κόμμα μαθαίνει τους νέους ανθρώπους να μη γυρεύουν ελεημοσύνη από τη φύση μα να της αρπάζουν τα καλά της με το ζόρι»⁸⁷ δουλεύοντας σκληρά. Γεγονός που θα μπορούσε να ερμηνευτεί ως ληστρική εκμετάλλευση των πλουτοπαραγωγικών πηγών της φύσης.

Συχνά η εργασία εξομνείται στα αναγνωστικά. Είναι χαρακτηριστική η αναφορά:

«Εγώ δουλεύω τους κάμπους που σπέρτετε το στάρι και τα χρυσοκίτρινα στάχια σιγοψιθυρίζουν... Εγώ οικοδομώ γεφύρια πάνω στα ποτάμια... Εγώ οικοδομώ μεγάλα εργοστάσια, ναυπηγεία... Εγώ σκάφτω τη γη με τον κασμά

81. Αναγν. Β, 1947, σ. 46. Οι στίχοι του Frashëri σημαίνουν:

«Δουλειά-δουλειά νύχτα και μέρα για να δούμε λίγο φως».

82. Αναγν. Γ, 1947, σ. 29. Αναγν. Γ, 1949, σ. 8. Αναγν. 3, 1956, σ. 136. Αναγν. 3, 1959, σ. 119. Αναγν. 3, 1963, σ. 32.

83. Ανθολ. 5, 1956, σ. 223. Ανθολ. 5, 1959, σ. 42. Λογ. Αναγν. 5, 1963, σ. 140. Λογ. Αναγν. 5, 1966, σ. 203. Λογ. Αναγν. 5, 1972, σ. 126.

84. Αναγν. 3, 1959, σ. 120. Αναγν. 3, 1963, σ. 33.

85. Αναγν. 4, 1959, σ. 214

86. Αναγν. 2, 1955, σ. 24. Ανθολ. 5, 1959, σ. 156. Αναγν. 4, 1959, σ. 197. Λογ. Αναγν. 5, 1963, σ. 5. Λογ. Αναγν. 5, 1966, σ. 44. Αναγν. 4, 1990, σ. 168. Αναγν. 2, 1993, σ. 82.

87. Ανθολ. 5, 1959, σ. 151.

και το φτυάρι... Εγώ ανακάλυψα τον ηλεκτρισμό... Δεν υπάρχει στον κόσμο δύναμη ίδια με τη δική μου. Το όνομα μου είναι Δουλιά.»⁸⁸ Αυτά είναι τα θετικά αποτελέσματα της εργασίας, γι' αυτό «η δουλειά βραβεύεται»⁸⁹ και όλοι στην οικογένεια έχουν μεγάλη χαρά, όταν ο πατέρας παίρνει το «Μετάλλιο της Δουλειάς»⁹⁰.

Βέβαια οι «πιονέρηδες» είναι πρότυπα φιλεργίας: Βγάζουν «τις πατάτες από τον κήπο του συμμαθητή τους»⁹¹, βοηθούν «τους συνεταιριστές, μαζεύοντας ελιές στον ελαιώνα»⁹². Την ίδια φιλοπονία επιδεικνύουν ο Πάφκα⁹³, ο Μάρκος⁹⁴ και άλλοι, οι οποίοι δουλεύουν από τη μικρή ηλικία, αφού «η δουλειά δεν έχει ντροπή»⁹⁵. Ενώ διάφοροι νέοι και νέες βοηθούν στην αποξήρανση του «Μαύρου Βάλτου»⁹⁶ και σε άλλες κοινωνικά χρήσιμες εργασίες.

Αξίζει να αναφερθούμε στα ηθικά διδάγματα των αναγνωστικών κατά της τεμπελιάς. Είναι χαρακτηριστικές οι αναφορές: «όποιος δε δουλεύει, δεν τρώει»⁹⁷ και «όποιος δεν εργάζεται μένει νηστικός»⁹⁸. Δηλαδή, μόνο ο τεμπέλης αντιμετωπίζει προβλήματα και κανένας άλλος. Το συνετό και εργατικό μυρμήγκι προβάλλεται ως πρότυπο αποταμίευσης και φιλοπονίας⁹⁹. Αλλά οφείλουμε, επιπρόσθετα, να είμαστε εργατικοί, γιατί δουλεύοντας προσφέρουμε χαρά στο «θείο» Ενβέρ:

Ευχή στο θείο Ενβέρ

«Να μάθουμε όλοι πρέπει και να δουλεύουμε, τι έτσι στο θείο Ενβέρ χαρά προσφέρουμε...»¹⁰⁰

Βέβαια, αξιοσημείωτη είναι και η εθελοντική δουλειά που προσφέρουν όλοι, για να καταστήσουν ακόμη και τα βουνά «καρπερά», όπως είχε πει ο Ενβέρ:

88. *Αναγν.* 4, 1959, σ. 152.

89. *Αναγν.* 6, 1961, σ. 30. *Λογ. Αναγν.* 6, 1969, σ. 9. *Αναγν.* 6, 1972, σ. 7. *Λογ. Αναγν.*, 1978, σ. 16. *Λογ. Αναγν.* 6, 1984, σ. 14.

90. *Αναγν.* 2, 1985, σ. 150.

91. *Αναγν.* 3, 1963, σ. 31.

92. *Αναγν.* 1, 1969, σ. 29.

93. *Λογ. Αναγν.* 6, 1972, σ. 120.

94. *Αναγν.* 2, 1993, σ. 10.

95. *Λογ. Αναγν.* 6, 1965, σ. 39.

96. *Αναγν.* 3, 1972, σ. 133.

97. *Αναγν.* 1, 1979, σ. 127.

98. *Αναγν.* 2, 1993, σ. 110.

99. *Αναγν.* 1, 1979, σ. 127. *Αναγν.* 2, 1993, σ. 110.

100. *Αναγν.* 2, 1974, σ. 92.

Οι εθελοντές

«... Προς το χωριό ανέβαινε μια μακριά φάλαγγα ανθρώπων. Στην αρχή ξεχώριζε η κόκκινη σημαία... Τούτοι δεν είναι παρτιζάνοι... Είναι εθελοντές, που έρχονται απ' τον κάμπο να σκαρφαλώσουν στα βουνά, όπως είχε πει ο θείος Ενβέρ, να κάμουν κι αυτά καρπερά, όπως είναι οι κάμποι...»¹⁰¹

Πολλές φορές μάλιστα η εργασία που προσφέρεται ξεπερνά και τις καθιερωμένες «νόρμες»¹⁰². Γι' αυτό και το Κόμμα βραβεύει και προβάλλει ως πρότυπα τους «ακούραστους» εργάτες: «...Σαν υποδειγματικό μέλος του Κόμματος, σα διακριμένη συνεταιρίστρια, σαν ακούραστη εργάτρια, η συντρόφισσα Κουϊτίμε παρασημοφορείται με το Παράσημο της Δουλιάς...»¹⁰³

ΠΙΝΑΚΑΣ 17

Κατανομή των αναφορών στους τρεις τομείς της παραγωγής

Τάξη	Πρωτογενής παραγωγή		Δευτερογενής παραγωγή		Τριτογενής παραγωγή		Σύνολο αναφορών	
	N	%	N	%	N	%	N	%
1	17	9,1	20	13,5	2	7,1	39	10,7
2	25	13,4	48	32,4	14	50	87	24
3	66	35,4	24	16,2	4	14,2	94	25,9
4	19	10,2	23	15,5	4	14,2	46	12,7
5	17	9,1	7	4,7	3	10,7	27	7,4
6	18	9,6	12	8,1	1	3,5	31	8,5
7	16	8,6	8	5,4	—	—	24	6,6
8	8	4,3	6	4	—	—	14	3,8
Σύνολο αναφορών	186	51,38	148	40,88	18	7,73	362	100

101. Αναγν. 3, 1972, σ. 131.

102. Ανθολ. 7, 1956, σ. 242. Λογ. Αναγν. 7, 1962, σ. 183: Χαρακτηριστικό πρότυπο σκληρής δουλειάς είναι ο εργάτης Νταβίντοφ που «είχε σταλθεί στο χωριό για να οργανώσει την κολεκτιβοποίηση. Αφού εκλέχτηκε πρόεδρος του κολχόζ του χωριού, αρχίζει τη δουλιά και την οδηγεί (sic) ορμητικά οργώνοντας τη γη, δίνοντας σαν κομμουνιστής που είναι, το προσωπικό παράδειγμα. Μ' όλο που δεν έχει οργώσει άλλη φορά, χάρη στη θέλησή του κατορθώνει λαμπρά αποτελέσματα προσελκύοντας και τους άλλους, έτσι που να πραγματοποιούνται και να ξεπερνιούνται οι νόρμες».

103. Αναγν. 3, 1970, σ. 3.

Επίσης, ενδιαφέρον εμφανίζει ο Πίνακας 17 με τις αναφορές των αναγνωστικών στους τρεις τομείς της οικονομικής δραστηριότητας.

Η ερμηνεία των στοιχείων του Πίνακα αποκαλύπτει ότι οι εργασιακές αναφορές των αναγνωστικών στον πρωτογενή τομέα ανέρχονται σε ποσοστό 51,38%, στο δευτερογενή τομέα ανέρχονται σε ποσοστό 40,48% και στον τριτογενή τομέα σε ποσοστό 7,73%. Η κατανομή αυτή δημιουργεί μια συγκεκριμένη εικόνα για την αγορά εργασίας: Το μέλλον της οικονομίας αλλά και οι δυνατότητες επαγγελματικής αποκατάστασης ανήκουν στον πρωτογενή και το δευτερογενή τομέα παραγωγής¹⁰⁴. Ο τριτογενής τομέας εμφανίζεται να μην έχει καμιά προοπτική, γεγονός που κατευθύνει τους μαθητές σε επαγγελματικές εργασίες που σχετίζονται με τους δύο άλλους τομείς παραγωγής.

Είναι, τέλος, χαρακτηριστικό να σημειώσουμε τη μείωση που εμφανίζουν οι αναφορές των αναγνωστικών στην εργασία και στους τρεις τομείς της οικονομικής δραστηριότητας, όσο ανεβαίνουμε τις τάξεις του οκτάχρονου σχολείου, ενώ θα έπρεπε να ακολουθείται η αντίστροφη πορεία, ώστε οι μαθητές, τελειώνοντας το σχολείο, να προετοιμάζονται για την αγορά εργασίας. Η εξήγηση είναι προφανής: Είναι τόσα τα κείμενα που σχετίζονται με τη «σοσιαλιστική οικοδόμηση» και τον «εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα», στις μεγάλες τουλάχιστον τάξεις του οκτάχρονου σχολείου, που δεν υπάρχει περιθώριο για θέματα εργασίας και εργασιακών σχέσεων. Τα μόνα εργασιακά θέματα στις μεγάλες τάξεις του σχολείου είναι αυτά που αναφέρονται στις «άθλιες» σχέσεις εργασίας κατά την «τυραννική» εποχή του Ζώγκου. Αντιθέτως, κατά τη μετέπειτα περίοδο, οι εργασιακές σχέσεις εμφανίζονται ιδανικές και ειδυλλιακές, όπως άλλωστε και οι οικογενειακές σχέσεις.

104. Πρβ. Αργ. ΠΡΟΣΚΟΛΛΗ, «Ιδεολογικό περιεχόμενο των αναγνωστικών του Δημοτικού Σχολείου, όπως διαμορφώνονται μέσα από οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές απόψεις και αναφορές, Ιδεολογικά πρωθύστερα σε ετεροχρονισμένα σχήματα», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχ. 50/199, σ. 54.

Στον πρωτογενή τομέα παραγωγής εντάσσονται: Η γεωργία, η κτηνοτροφία, η αλιεία, η δασοκομία, η μεταλλουργία ... Στο δευτερογενή τομέα ανήκουν: Η βιομηχανία, η βιοτεχνία, η οικοτεχνία, οι κατασκευές, η ενέργεια ... Στον τριτογενή τομέα ανήκουν: Το εμπόριο, οι μεταφορές, οι τράπεζες, οι συγκοινωνίες, οι επικοινωνίες ...

7.5.2 Οι επαγγελματικές απασχολήσεις, οι άλλες εργασιακές σχέσεις στα αναγνωστικά και οι απορρέουσες αλήθειες

Η παρουσία των εργατών στα αναγνωστικά της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία είναι έντονη, ωστόσο δε γίνεται καμιά αναφορά σε τυχόν προβλήματα τους. Οι σχέσεις εκμετάλλευσης, οι ταξικοί ανταγωνισμοί και η φτώχεια στη χώρα αυτή έχουν εξοβελιστεί μετά την ανάληψη της εξουσίας από το Κόμμα Εργασίας. Η αρετή του Αρχηγού και το πρόγραμμα του Κόμματος απονέμουν δικαιοσύνη και εγγυώνται την οικονομική ανάπτυξη. Έτσι όλοι εμφανίζονται ικανοποιημένοι.

Η εξουσία αρνείται να «αναγνωρίσει» τα οποιαδήποτε εργασιακά προβλήματα και «αποδιώχνει» ό,τι αντιτάσσεται στην υπάρχουσα τάξη πραγμάτων και αυτό είναι ύποπτο στη δυναμική των κοινωνικών σχέσεων. Γιατί, όπως σημειώνει ο Balandier, η επανάσταση κρυφοκαίει «σ' εκείνον το χώρο της κοινωνίας όπου βρίσκεται για καιρό αποδιωγμένο ό,τι αντιτάσσεται στην κατεστημένη τάξη πραγμάτων... Η εισβολή της (επανάστασης) και η στιγμή της εμφάνισής της, η ειδική της μορφή, είναι θέμα συγκυρίας. Τότε αυτοπροσδιορίζεται σαν παράγοντας ρήξης, σαν παράγοντας μύησης σε νέους όρους ύπαρξης και τότε φέρνει στο φως τον κρυμμένο λόγο με τον οποίο εκφράζει τις αλλαγές που η παλιά κοινωνία αρνιόταν να αναγνωρίσει»¹⁰⁵. Φαίνεται, λοιπόν, να επαληθεύτηκε ο Balandier στο σημείο αυτό με την πτώση του σοσιαλιστικού καθεστώτος.

Κατά την εποχή του μεσοπολέμου «ο Ζώγκου έγδαρε και καταταυράνησε το λαό»¹⁰⁶, ενώ την ίδια εποχή «ο εισπράχτορας των φόρων έπαιρνε τη γίδα από τη χήρα γυναίκα»¹⁰⁷, όταν δεν είχε να πληρώσει. Γενικά η συμπεριφορά των κρατικών υπαλλήλων, αλλά και οι συνθήκες εργασίας κατά την εποχή του Ζώγκου ήταν αδυσώπητες:

«Ο εισπράχτορας ... εν ονόματι του νόμου και της Αυτού Μεγαλειότητας, κατάσχεσε για φόρο ζώων, για το φόρο οικοδομών και για τα εκπαιδευτικά τέλη, το γαϊδούρι του Ντρίκου, το τραγί του Σέρου και από τους άλλους χωριάτες κατάσχεσε τα γιδοπρόβατα. Όλα αυτά τα πήγε να τα

105. Μαρία ΗΛΙΟΥ, *Εκπαιδευτική και κοινωνική δυναμική*, εκδ. Πορεία (3η έκδ.), Αθήνα 1990, σ. 190 (Παραπέμπει στο βιβλίο του G. BALANDIER, *Sens et puissance. Les dynamiques sociales*, Παρίσι PUF, 1971, σσ. 88-89). Βλ. Κων. ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ, *Κράτος-Κοινωνία-Εργασία στη μεταπολεμική Ελλάδα*, εκδ. Θεμέλιο (β' έκδ.), Αθήνα 1987, σσ. 197-287.

106. *Αναγν.* 3, 1959, σ. 49.

107. *Αναγν.* 3, 1963, σ. 64.

πολήσει στο παζάρι της Κορυτσάς.»¹⁰⁸ Οι εργάτες, πριν την ανάληψη της εξουσίας από το Κόμμα Εργασίας, υπέφεραν πάρα πολύ. «Σήμερα όμως έχουν στα χέρια τους τα εργοστάσια ... Εργαζόμασταν δώδεκα ώρες και μεταβιάς κερδίζαμε το ψωμί μας ... Αν ο εργάτης άφηνε τη δουλιά για μερικές μέρες ο ιδιοκτήτης του εργοστασίου δεν τον ξαναζύγωνε.»¹⁰⁹

Σήμερα «όμως όλα άλλαξαν. Πού ήμασταν και πού είμαστε! Τώρα όλα είναι δικά μας. Στην Αλβανία όποιος εργάζεται τιμάται. Δεν υπάρχουν μπέηδες και αγάδες ... Για όλους μας φροντίζει η Κυβέρνηση και το Κόμμα»¹¹⁰.

Η χειρωνακτική εργασία εκθειάζεται –ο ίδιος ο Ενβέρ εγκωμιάζει το έργο των λιθοπελεκητών στους μαθητές του Μπερατίου¹¹¹– ενώ το επάγγελμα του εργάτη, του αγρότη, του «τραχτερίστα», του «μιναδόρου», του οικοδόμου κ.ά., είναι από τα επαγγέλματα που εξιδανικεύονται και κατονομάζονται περισσότερο στα αναγνωστικά, όπως φαίνεται στη Γραφική Παράσταση 7.5.1 που ακολουθεί.

Η Γραφική Παράσταση αποκαλύπτει ότι στα αναγνωστικά βιβλία τα επαγγέλματα που σχετίζονται με την εργασία στον πρωτογενή και το δευτερογενή τομέα παραγωγής συγκεντρώνουν το 90,1% των αναφορών. Το ποσοστό αυτό επιβεβαιώνει τα αποτελέσματα του παραπάνω Πίνακα 17.

108. *Ανθολ.* 5, 1959, σ. 30. *Αναγν.* 2, 1955, σ. 58.

109. *Αναγν.* 4, 1959, σ. 100.

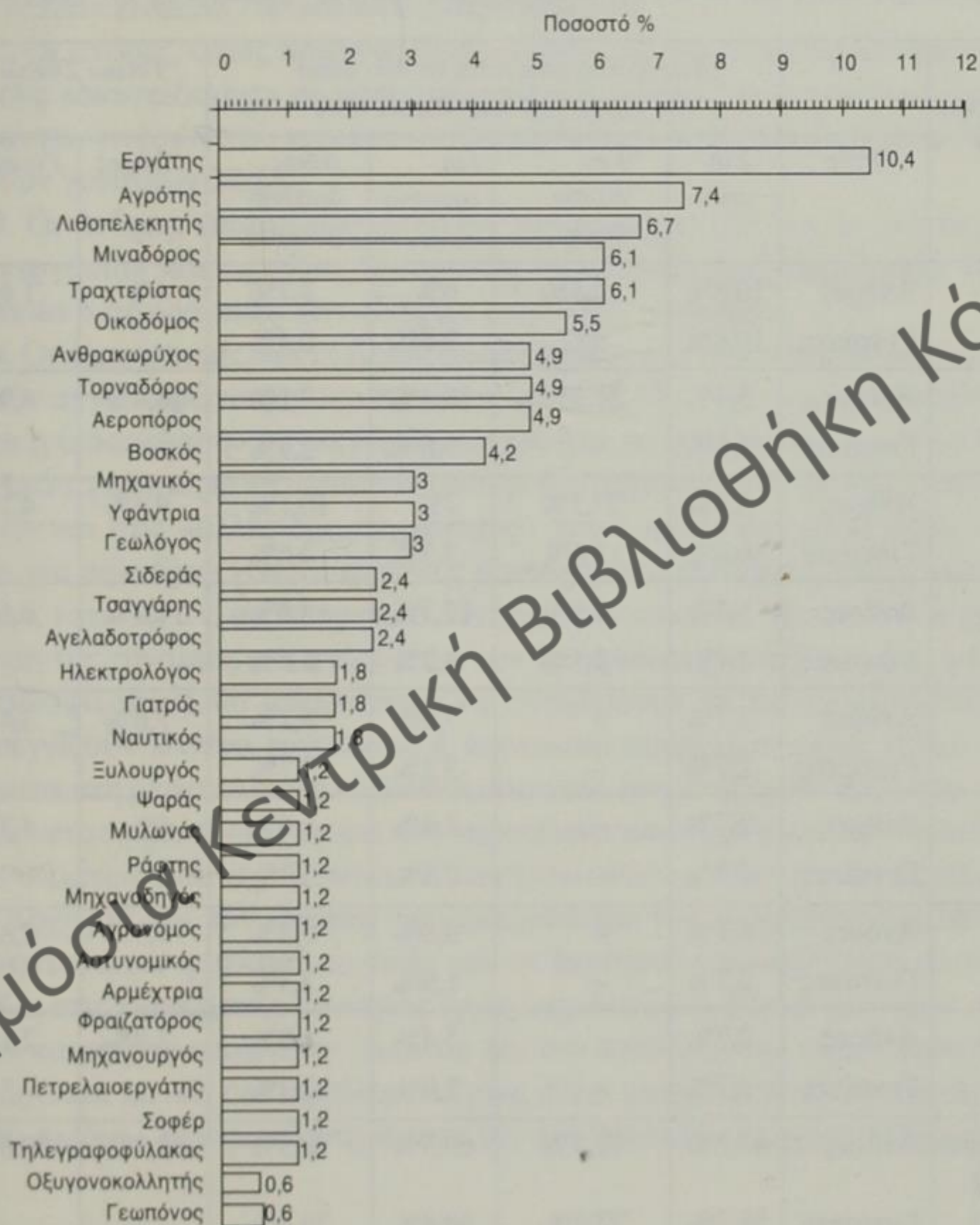
110. *Αναγν.* 4, 1961, σ. 86.

111. *Λογ. Αναγν.* 6, 1969, σ. 156.

Το επάγγελμα του δασκάλου είναι το επάγγελμα που κατονομάζεται τις περισσότερες φορές στα αναγνωστικά. Δεν περιέχεται στη Γραφική Παράσταση 7.5.1.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ 7.5.1

Κατάλογος επαγγελμάτων που κατονομάζονται στα αναγνωστικά. (Πλην του διδασκαλικού επαγγέλματος. Για το επάγγελμα αυτό οι αναφορές υπερέρχουν των άλλων επαγγελμάτων)

Όσον αφορά τον τόπο εργασίας και τις άλλες δραστηριότητες των δύο φύλων, ο Πίνακας 18 περιέχει τα ακόλουθα στοιχεία:

ΠΙΝΑΚΑΣ 18

Χώρος εργασίας και άλλες δραστηριότητες των δύο φύλων στα αναγνωστικά

Σχολική Τάξη	Φύλο	Χώρος που κινούνται τα δύο φύλα και τομείς δραστηριότητάς τους				Γενικό Σύνολο	
		Στο σπίτι	Για διασκέδαση	Για εργασία	Άλλες δραστηριότητες	Άνδρες	Γυναίκες
1	Άνδρες	10,8%	4,5%	6%	2,7%	4%	1,6%
	Γυναίκες	10,8%	9%	2,8%	0,4%		
2	Άνδρες	5,4%	36,35	16,6%	17,1%	16,9%	4,9%
	Γυναίκες	21,6%	–	7,6%	2,9%		
3	Άνδρες	5,4%	27,2%	7%	10,1%	9,4%	4,7%
	Γυναίκες	10,8%	13,6%	3,5%	4,6%		
4	Άνδρες	5,4%	4,5%	17,3%	18,4%	17,3%	6,5%
	Γυναίκες	2,7%	4,5%	6,7%	6,6%		
5	Άνδρες	2,7%	–	7,6%	8,1%	7,6%	3,4%
	Γυναίκες	2,7%	–	3,2%	3,7%		
6	Άνδρες	2,7%	–	5,4%	6,6%	6%	4,3%
	Γυναίκες	2,7%	–	2,5%	5,3%		
7	Άνδρες	8,1%	–	3,8%	5,3%	4,9%	2,8%
	Γυναίκες	2,7%	–	1,9%	3,3%		
8	Άνδρες	2,7%	–	5,4%	1,8%	2,9%	2,1%
	Γυναίκες	2,7%	–	1,9%	2,3%		
Σύνολο κατά φύλο	Άνδρες	43,2%	72,7%	69,5%	70,5%	69,3%	30,6%
	Γυναίκες	56,7%	27,2%	30,4%	29,4%		
Γενικό Σύνολο κατά τομέα δραστηριότητας		3,4%	2%	29,4%	65%	100%	

Η επισκόπηση του παραπάνω Πίνακα μας οδηγεί στις εξής διαπιστώσεις:

1. Οι γυναίκες που έχουν ως χώρο εργασίας «το σπίτι» είναι σε ποσοστό περισσότερες από τους άνδρες. Το ποσοστό των γυναικών που εργάζονται στο «σπίτι» είναι 56,7% και των ανδρών 43,2%.

2. Οι άνδρες, όπως παρουσιάζονται στα αναγνωστικά, κινούνται στους χώρους «διασκέδασης» σε ποσοστό μεγαλύτερο απ' ό,τι οι γυναίκες. Το ποσοστό των ανδρών που κινούνται στους χώρους «διασκέδασης» είναι 72,7% και των γυναικών 27,2%.

3. Οι άνδρες, επίσης, ασχολούνται περισσότερο απ' ό,τι οι γυναίκες με την «εργασία» και τις άλλες κοινωνικές και εθνικές δραστηριότητες. Η ποσοστιαία διαφορά υπέρ των ανδρών είναι 40% περίπου.

4. Οι «εργασιακές και οι άλλες δραστηριότητες» των ανδρών και των γυναικών συγκεντρώνουν ποσοστό αναφορών 94,4%, ενώ η «εργασία στο σπίτι και η διασκέδαση» συγκεντρώνουν χαμηλό ποσοστό αναφορών 5,4%.

Από τα ανωτέρω καταδεικνύεται αφενός η έμφαση που δίνεται στην «εργασία» και στις «άλλες δραστηριότητες» που λαμβάνουν χώρα εκτός «σπιτιού» και αφετέρου γίνεται εμφανής η υπάρχουσα διάκριση μεταξύ των δύο φύλων, έστω κι αν, σε θεωρητικό τουλάχιστον επίπεδο, εξυμνείται η χειραφέτηση της γυναίκας και η εξάλειψη των διακρίσεων μεταξύ των δύο φύλων.

Συνοψίζοντας, θα μπορούσαμε να αναφέρουμε ότι τα αναγνωστικά δεν προσεγγίζουν κανένα εργασιακό ή κοινωνικό πρόβλημα, αφού τέτοια προβλήματα στη μεταπολεμική αλβανική κοινωνία δεν υπάρχουν. Άλλωστε, η εργασία μετασχηματίζεται σε φυσική νομοτέλεια και η ρύθμιση των οποιωνδήποτε θεμάτων που σχετίζονται με αυτή ανατίθεται στην αγαθή προαίρεση του Αρχηγού και τον ιδανικό προγραμματισμό του Κόμματος. Εκείνο που απαιτείται είναι η σκληρή εργασία για να διατηρηθεί η ειδυλλιακή κατάσταση. Και στις ειδυλλιακές συνθήκες εργασίας, όταν μάλιστα οι συνθήκες αυτές έχουν και το χαρακτήρα του αιώνιου και του αναλλοίωτου νόμου, κανείς δεν αντιδρά και κανείς δεν προβληματίζεται. Όλοι εκτελούν δουλικά το «πεντάχρονο σχέδιο». Προφανώς πρόκειται για μια ιδεολογία εξόχως αντιδραστική.

7.6 Η ιδεολογία της κοινωνικής υποταγής

Το σχολείο ακόμη και των προοδευτικών καθεστώτων, είναι ένας συντηρητικός κοινωνικός οργανισμός, γιατί αντλεί το περιεχόμενο της διδασκαλίας από το παρόν και το παρελθόν. Το επίπεδο της εκπαίδευσης που πα-

ρέχει το σχολείο, φαίνεται από τα αναγνωστικά βιβλία που χρησιμοποιεί.

Τα αναγνωστικά της ελληνικής μειονότητας της Αλβανίας, υλοποιώντας τη φιλοσοφία των αλβανικών αναλυτικών προγραμμάτων, εξέφραζαν, όπως είναι φυσικό, την ιδεολογία του αλβανικού πολιτικού καθεστώτος. Το καθεστώς αυτό επιδίωκε να ενσωματώσει στο πολιτικό σύστημα τα «άβουλα» και τα «παθητικά» άτομα που διαμόρφωνε.

Αλλά αν η ιδεολογία του σωφρονισμού και της κοινωνικής ευπείθειας αφορούσε όλους τους Αλβανούς μαθητές, γίνεται φανερό ότι αυτό, σε εντονότερο μάλιστα βαθμό, ίσχυε για τους μαθητές της ελληνικής μειονότητας οι οποίοι υφίσταντο το «διαφορισμό» στη μεταχείριση αλλά και την καταπίεση από την κυρίαρχη ομάδα του πληθυσμού, όπως άλλωστε συμβαίνει και σε κάθε μειονοτική ομάδα.

Η κάθε κυρίαρχη ομάδα καταβάλλει προσπάθεια να κυριαρχήσει προπάντων στις σκέψεις των ανθρώπων. Για να επιτύχει τους σκοπούς της χρησιμοποιεί ως «εργαλείο» την κατάλληλη πληροφορία. Άλλες πληροφορίες χρησιμοποιεί, αν θέλει να διαπλάσσει έναν υποδειγματικό αγρότη και άλλες αν θέλει να «στρατιωτικοποιήσει» το νου των πολιτών. Οι μηχανισμοί «ποδηγέτησης» του αλβανικού κράτους ήταν ικανοί να εξαπατήσουν όλους τους πολίτες. Η έλλειψη επαρκών πληροφοριών δεν τους επέτρεπε να είναι σε θέση να κρίνουν. Άλλωστε άτομα που δε βοηθήθηκαν να αναπτύξουν την κριτική σκέψη ήταν αδύνατο να βλέπουν τα γεγονότα με κριτικό πνεύμα. Ο Ε. Ράουτερ για να τονίσει την ακούσια ή την ασυνείδητη διαμόρφωση της γνώμης ή της συμπεριφοράς των ανθρώπων κάτω από την άμεση ή την έμμεση πίεση, έγραφε: «Οι περισσότεροι άνθρωποι νομίζουν ότι οι σκέψεις τους βγαίνουν μέσα από το κεφάλι τους. Δεν ξέρουν ότι ο δρόμος που ακολουθούν οι σκέψεις είναι από έξω προς τα μέσα.»¹¹²

Το αλβανικό πολιτικό σύστημα είχε ανάγκη από υποτακτικούς πολίτες, γιατί αυτοί ήταν οι καταλληλότεροι για να καταπιέζουν. Όποιος υπήρξε στη ζωή του ένας ιδανικός καταπιεσμένος, μόνο αυτός μπορεί να ασκήσει υποδειγματικά και κατ' επάγγελμα την καταπίεση¹¹³.

Από πολλά κείμενα των αναγνωστικών εξάγεται άμεσα ή έμμεσα το συμπέρασμα ότι η υπακοή οδηγεί στην επιδοκιμασία και η ανυπακοή στην επιτίμηση και την τιμωρία. Έτσι ο μαθητής εθίζεται προοδευτικά στη δου-

112. Ε. ΡΑΟΥΤΕΡ, *Η κατασκευή υπηκόων, Πώς γεννιέται μια γνώμη σ' ένα κεφάλι*, μτφρ. Δημοσθ. Κούρτοβικ, εκδ. Αιγόκερως, Αθήνα 1982, σ. 84. Πρβ. Maurice MARCAL, *Επιβολή και ηγεσία* (τίτλος πρωτοτύπου: *L'autoriti*), εκδ. Ι. Ζαχαρόπουλος, μτφρ. Νικ. Τετενέ, Αθήνα 1964, σσ. 45-68.

113. Ε. ΡΑΟΥΤΕΡ, *ό.π.*, σ. 47.

λοφροσύνη, η οποία επιφέρει τον έπαινο και την ανταμοιβή. Αυτή ακριβώς η επιδίωξη της ανταμοιβής, αλλά και ο φόβος της τιμωρίας είναι που κάνουν το νου του μαθητή «υποτακτικό και αμβλύ»¹¹⁴. Αυτός που επιδιώκει τον έπαινο ή σκέφτεται την ενδεχόμενη τιμωρία, ενεργεί με ευπείθεια και με συμμόρφωση για να επιτύχει τον έπαινο και να αποφύγει την τιμωρία.

Αλλά και η εν γένει σχολική ζωή στο αλβανικό σχολείο με τις διάφορες τελετουργικές πράξεις, είχε ως σκοπό να δημιουργήσει αισθήματα νομιμοφροσύνης και αφοσίωσης των μαθητών προς τον Ηγέτη, το Κόμμα και την Πατρίδα. Στα πλαίσια αυτά εντάσσεται και ο καθημερινός διάλογος του αρχηγού και των άλλων μαθητών του αλβανικού αλλά και του μειονοτικού σχολείου, που διεξαγόταν στη θέση της κοινής πρωινής προσευχής, σε κοινή συγκέντρωση και «εις επήκοον» όλων:

«Αρχηγός: — Ne luftë përcështjen e partise the të popullit të jemi gati.
(Στον αγώνα για την υπόθεση του κόμματος και του λαού να είμαστε έτοιμοι).

Οι άλλοι μαθητές: — Gjithmonë gati. (Συνέχεια έτοιμοι)».

Είναι, τέλος, φανερό η προσπάθεια που καταβαλλόταν για τη νομιμοποίηση της εξουσίας, την εξιδανίκευση του καθεστώτος και τη δημιουργία αισθημάτων υποταγής στο πολιτικό σύστημα. Η προσωπολατρία, η άμεση προπαγάνδα αλλά και η εικονογραφηση των αναγνωστικών είχαν ως στόχο να δημιουργήσουν πειθήνιους και νομοταγείς πολίτες.

7.6.1 Η νομιμοποίηση του καθεστώτος

Η εργατική τάξη στο σοσιαλιστικό κράτος υλοποιώντας τα διδάγματα των κλασικών του μαρξισμού (Marx-Engels), εγκαθιδρύει τη δικτατορία του προλεταριάτου και καταλαμβάνει την εξουσία με στόχο τη σοσιαλιστική οικοδόμηση. Η τάξη των εργαζομένων για να αποφύγει, όπως διατείνεται, την εξαθλίωσή της, να εμποδίσει την ιδιοποίηση της υπεραξίας από τους διάφορους εκμεταλλευτές και να ολοκληρώσει τη σοσιαλιστική ανάπτυξη, αποσπά απ' την εκμεταλλεύτρια τάξη το κεφάλαιο και τα μέσα παραγωγής.

Με αυτό τον τρόπο έγινε και στην Αλβανία η κατάληψη της εξουσίας από το Κόμμα Εργασίας. Στα αναγνωστικά της μειονότητας δε γίνεται κα-

114. KRISHNAMURTI, *Εκπαίδευση και η σημασία της ζωής (Education and the Significance of life)*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα χ.χ., σ. 25. Πρβ. Georges STYDERS, *Σχολείο, τάξη και πάλη των τάξεων*, μτφρ. Νικ. Μακρής, εκδ. Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήναι, σ. 121.

μιά αναφορά στη νομιμότητα του καθεστώτος. Η ανάληψη της εξουσίας και η διακυβέρνηση της χώρας δεν επιδέχονται καμιά κριτική. Αντιθέτως στα δυτικά δημοκρατικά καθεστώτα η πολιτική δύναμη των κυβερνητών νομιμοποιείται με τη συναίνεση των πολιτών.

Το αλβανικό καθεστώς παρουσιάζεται στα αναγνωστικά ως «υπερχρονικό» και «υπερταξικό» γεγονός, που κανείς δε διανοείται να αμφισβητήσει τη νομιμότητά του. Η πολιτική του ισχύς στηρίζεται στο «φυσικό δίκαιο». Το Κόμμα αντλεί την αξίωση για υπακοή και τη δύναμη για επιβολή και καταναγκασμό στο δίκαιο που εκφράζει και στη «ζωτική κομμουνιστική αρχή που λέει ότι το Κόμμα έχει πάντα δίκιο¹¹⁵» σ' όλες του τις ενέργειες.

Η νομιμοποίηση της εξουσίας στη συνείδηση των πολιτών, όπως φαίνεται στα αναγνωστικά, γίνεται συνήθως με τις συχνές αναφορές στη δύσκολη ζωή πριν και μετά την εγκαθίδρυση του Κομμουνιστικού Κόμματος¹¹⁶. Είναι χαρακτηριστικό το κείμενο που ακολουθεί –ένα από τα πολλά παρόμοια– στο οποίο ο γερο-Βασίλης αναφέρεται σε γεγονότα προτού και μετά την «απελευθέρωση»¹¹⁷:

«Ο Γερο-Βασίλης από το Βούρκο στα 1938

Είμαι για το Κάστρο. Έχω δίκη με τον αγά. Μόδειρε τη γυναίκα και τη νύφη μου στο χωράφι... Τέτοιο χουνέρι, ωρέ παιδιά, δεν το πάντεχα να πάθω. Ήξερα πως ο ζευγίτης κι ο φτωχός δε βρίσκουν το δίκιο τους. Αλλά δεν περίμενα τέτια προστυγιά από το δικαστήριο! Ε, να τα μαντάτα μου: αντί να δικαστεί ο αγάς καταδικάστηκε η γυναίκα και η νύφη μου...

Ο Γερο-Βασίλης από το Βούρκο ύστερα από την απελευθέρωση
... Η αγροτική μεταρρύθμιση μόδοκε τούτα τα τρία χωράφια που είναι πάνω κάτω 50 στρέμματα... Εμείς εδώ θα δουλέψομε τα χωράφια μας και θα κάνομε ό,τι μας πει η κυβέρνηση και το Κόμμα μας...

Ο Ξαναγεννημένος

Γεννήθηκα γύρω στα χίλια ενιακόσια παιδάκι μου. Μα ξαναγεννήθηκα κι άλλη μια φορά στα χίλια ενιακόσια σαράντα ένα... Τότε ζούσα για να πονώ. Μα από τότε που γεννήθηκε το κόμμα μας, γεννήθηκε και μεγάλωσε μέσα στην καρδιά μου η ελπίδα για μια καλύτερη ζωή...»

115. R. Carew HUNT, *Η ορολογία του κομμουνισμού*, μτφρ. Δημ. Νέου, εκδ. Πечλιβανίδης, Αθήναι χ.χ., σ. 66.

116. *Ανθολ.* 7, 1951, σ. 68. *Αναγν.* 4, 1959, σ. 158. *Αναγν.* 4, 1961, σ. 92. *Αναγν.* 5, 1963, σσ. 67, 158, 159. *Αναγν.* 6, 1965, σ. 66. *Αναγν.* 5, 1966, σ. 90. *Αναγν.* 6, 1969, σσ. 18, 24, 29. *Λογ. Αναγν.* 5, 1972, σ. 66. *Λογ. Αναγν.* 7, 1988, σ. 71.

117. *Αναγν.* 4, 1959, σ. 163.

Ακόμη και η προσπάθεια που καταβάλλει το καθεστώς για να εμφυσήσει στους μαθητές αισθήματα υπακοής και πειθαρχίας¹¹⁸, συνιστά έμμεσα μια επιδίωξη που αποσκοπεί στη νομιμοποίηση του πολιτικού συστήματος και στη διαιώνισή του.

Παράλληλα, η άκριτη αποδοχή των απόψεων του Κόμματος, που προβάλλεται πολλές φορές στα αναγνωστικά, έχει ως στόχο να συμβάλει στη νομιμοποίηση του καθεστώτος. Οι ακόλουθες αναφορές των αναγνωστικών είναι χαρακτηριστικές:

Το όμορφο χωριό μου

«...Εμείς θα φτιάξουμε το συνεταιρισμό μας, γιατί έτσι λέει το Κόμμα. Εμένα μου γιόμισε το κεφάλι, ότι εκείνο που λέει το Κόμμα είναι σωτηρία για μας...» (Αναγν. 4, 1964, σ. 83)

Και ο τελευταίος αγάς νικήθηκε

«...Και οι άνθρωποι είπαν:

– Αφού το λέει το Κόμμα, θα γίνει χωρίς άλλο.

Έτσι έγινε...

Όμως η πάλη με το ποτάμι δεν τελείωσε. Το Κόμμα είπε:

– Θα κάνουμε τα νερά του να παράγουν ηλεκτρικό ρεύμα. Και από τη Μουζίνα ως τη Κρασιά, εκατοντάδες άνθρωποι, με αμέτρητες μηχανές άρχισαν την πάλη.» (Λογ. Αναγν. 5, 1972, σ. 66)

Επιπλέον, η φυσική ανωτερότητα του συγκεκριμένου Αρχηγού, ο οποίος συχνά εμφανίζεται περιβεβλημένος και με υπερφυσικές δυνατότητες, νομιμοποιεί το πολιτικό καθεστώς της Αλβανίας. Το καθεστώς αυτό που το εκφράζει ένας τέτοιος Αρχηγός, κανείς δεν μπορεί να το κρίνει και κανείς δεν μπορεί να ελεγξει τον τρόπο ανάληψης της εξουσίας. Όλοι οφείλουν να εκτελούν πιστά αυτό που επιτάσσει η εξουσία. Τα αποσπάσματα που ακολουθούν επιβεβαιώνουν όσα προαναφέρονται:

Μίλα, Ενβέρ, να τρανταχτούνε τα βουνά

«Μίλα, Ενβέρ, να χαρεί η Μαλεσία,
γιατί σε Σένα είν' όλ' η Αλβανία!

Μίλα, τα βουνά να τρανταχτούνε,

τι όλους τους σεισμούς εμείς νικούμε.

Κανείς σεισμός δε σκιάζει το λαό μας,

γιατί το Κόμμα έχομε οδηγό μας»

(Αναγν. 2, 1969, σ. 115)

118. *Ανθολ.* 7, 1951, σ. 75. *Ανθολ.* 7, 1956, σ. 226. *Ανθολ.* 5, 1959, σ. 43. *Λογ. Αναγν.* 5, 1963, σ. 142. *Αναγν.* 4, 1973, σ. 7. *Λογ. Αναγν.* 7, 1988, σ. 71.

Εγώ έχω γνωρίσει τον αρχηγό

«...Του μικρούλη τούμειναν τα μάτια στον καθοδηγητή και τόσο πολύ τάχασε, όταν του είδε καλά το πρόσωπο, που ξέχασε να ζητωκραυγάσει ή να χειροκροτήσει όπως οι άλλοι. Έμεινε για λίγο σα μαργωμένος...»

(Λογ. Αναγν. 4, 1979, σ. 53)

Συνοψίζοντας, αξίζει να τονίσουμε ότι η κυρίαρχη ομάδα εξουσίας κατέβαλε προσπάθεια να νομιμοποιήσει το πολιτικό καθεστώς: α) με τις συχνές αναφορές στη δύσκολη ζωή κατά την εποχή του Ζώγκου, β) με τη δημιουργία αισθημάτων υποταγής και πειθαρχίας στους μαθητές του σχολείου, γ) με την άκριτη αποδοχή των απόψεων του Κόμματος και δ) με την έξαρση της φυσικής ανωτερότητας και των υπερφυσικών δυνατοτήτων του Αρχηγού. Εκδηλωνόταν, δηλαδή, μια προσωπολατρική εξύμνηση του «θείου Ενβέρ», όπως θα φανεί και στις επόμενες σελίδες.

7.6.2 Η προσωπολατρία στα αναγνωστικά

Η μαρξιστική θεωρία διδάσκει ότι η ιστορία είναι δημιούργημα της πάλης των τάξεων και των άτεγκτων οικονομικών νόμων που κυριαρχούν στην κοινωνία. Οι ηγέτες όσο σημαντικοί κι αν είναι κατά τη θεωρία αυτή, δεν είναι παρά προϊόντα των κοινωνικών σχέσεων της εποχής τους και αναφαίνονται για να καλύψουν τις κοινωνικές ανάγκες¹¹⁹. Η ιστορία δε δημιουργείται απ' τους ηγέτες. Κατά τον Engels και αν δεν είχε υπάρξει ο Μέγας Ναπολέων «κάποιος άλλος θα έπαιρνε τη θέση του... Όποτε εχρειάζετο ένας άνθρωπος, πάντοτε ο άνθρωπος αυτός ευρίσκετο»¹²⁰. Έτσι η μεγαλοποίηση ορισμένων προσώπων και η απόδοση σ' αυτούς υπερφυσικών ιδιοτήτων είναι μια αντιμαρξιστική ενέργεια και μια αντιδιαλεκτική ερμηνεία των κοινωνικών φαινομένων.

Ο Ν. Χρουστσιόφ στο Εικοστό Συνέδριο του ΚΚΣΕ, που έγινε το 1956, καταδίκασε τη σταλινική προσωπολατρία και έθεσε το πρόβλημα της προσωπολατρίας και στα Κομμουνιστικά Κόμματα των άλλων χωρών. Όμως για την Αλβανία το θέμα δε σταμάτησε εκεί. «Την 24-8-1961 η Κεντρική Επιτροπή του ΚΚ της ΕΣΣΔ κατηγορεί σ' επιστολή της, στην Κεντρική Επιτροπή του Κόμματος Εργασίας της Αλβανίας τον Ενβέρ Χότζα και τον

119. R. Carew HUNT, *Η ορολογία του Κομμουνισμού*, μτφρ. Δημ. Νέου, εκδ. Πεχλιβανίδης, Αθήναι χ.χ., σ. 206.

120. R. Carew HUNT, *ό.π.*, σ. 206.

Μεχμέτ Σέχου σαν ύποπτα άτομα, συνδεδεμένα με τις μυστικές υπηρεσίες πληροφοριών του ιμπεριαλισμού. Κατηγορείται ο Ενβέρ Χότζα για προσωπολατρία, οικογενειοκρατία, κατάπνιξη της δημοκρατίας, εκτέλεση ηρώων, εξαπάτηση και συκοφαντία.»¹²¹

Πράγματι, το θέμα της προσωπολατρίας είχε πάρει στην Αλβανία καταλυτικές διαστάσεις. «Στα 100 επιστημονικά βιβλία που εκδίδονταν, τα 70 ήταν πολιτικοκοινωνικού περιεχομένου με πρωταγωνιστή τον Ενβέρ Χότζα»¹²². Στα αναγνωστικά βιβλία της μειονότητας αφθονούν οι προσωπολατρικές αναφορές στον Ενβέρ Χότζα¹²³. Οι λέξεις έχουν χάσει το πραγματικό τους νόημα. Τα κοσμητικά επίθετα έχουν αντικαταστήσει τα ουσιαστικά. Ο υπερθετικός των επιθέτων δεν επαρκεί· έχει αντικατασταθεί από τον «υμνολογικό βαθμό»¹²⁴. Χαρακτηριστική είναι η παράθεση ορισμένων παραδειγμάτων:

Στον Ενβέρ Χότζα

Στα βουνά της Αλβανίας
αντηχούν τραγούδια αντρείας:
από νιου και γέρου στόμα
που δοξάζουνε το Κόμμα,
τον Ενβέρη τον πιστό,
τον ατσάλινο αρχηγό...
– Ποιος μαχόταν στις βροχές;
– Ο Ενβέρ κι οι δουλευτές
– Ποιος τη λευτεριά έχει φέρει;
– Το Κόμμα με τον Ενβέρη.

– Ποιος φρουρεί το μαρξισμό
καίει το ρεβιζιονισμό,
Χρυστσιόφ-Τίτο, τροτσκισμό,
ξεσκεπάζει όποιον προδότη;
– Ο έγγονας του Καστριώτη.
Πάντα ο λόγος του σοφός,
άσειστος και φλογερός.
Ζήτω ο Ενβέρ, ο οδηγητής μας,
χρόνια ας πάρει απ' τη ζωή μας.

(Λογ. Αναγν. 5, 1972, σ. 3)

121. Enver ΚΟΧΗΑ, *Vepra Vëllimi* 22, 8 Nëntori, Tiranë 1976, f. 1 από παραπομπή Ευ. ΝΤΟΥΛΕ, *Το γκρέμισμα της τυραννίας - Η επίδραση του Ενβέρ Χότζα στην πολιτικο-οικονομική εξέλιξη της Αλβανίας (1944-1989)*, εκδ. Ευκλείδης, τόμ. Α', Αθήνα 1994, σ. 100.

122. Ευ. ΝΤΟΥΛΕΣ, *ό.π.*, σ. 98. Φαίνεται να ταιριάζει στην περίπτωση η ρήση του Αντισθένη «σίρετώτερον εἰς κόρακας ἢ εἰς κόλακας ἐμπεσεῖν οἱ μὲν γὰρ νεκρούς, οἱ δὲ καὶ ζῶντας εσθίουσιν».

123. *Αναγν. Β*, 1947, σ. 33. *Αναγν. 4*, 1959, σ. 157. *Αναγν. 1*, 1962, σ. 40. *Λογ. Αναγν. 8*, 1968, σ. 117. *Αναγν. 2*, 1969, σ. 86, 115. *Αναγν. 1*, 1969, σ. 4. *Λογ. Αναγν. 5*, 1970, σ. 6. *Αναγν. 3*, 1970, σ. 57. *Αναγν. 1*, 1972, σ. 3. *Λογ. Αναγν. 6*, 1972, σ. 5. *Λογ. Αναγν. 7*, 1973, σ. 3, 12, 13. *Αναγν. 3*, 1972, σ. 142. *Αναγν. 2*, 1972, σ. 92. *Λογ. Αναγν. 5*, 1972, σ. 3. *Αναγν. 4*, 1972, σσ. 565, 91, 94. *Αναγν. 4*, 1973, σ. 73. *Λογ. Αναγν. 7*, 1973, σσ. 3, 137. *Αναγν. 2*, 1974, σ. 79. *Αναγν. 3*, 1974, σ. 74. *Λογ. Αναγν. 5*, 1978, σ. 32. *Αναγν. 2*, 1978, σ. 3. *Λογ. Αναγν. 7*, 1979, σσ. 6, 16. *Λογ. Αναγν. 4*, 1979, σ. 53. *Αναγν. 1*, 1979, σ. 52. *Λογ. Αναγν. 8*, 1981, σ. 5. *Αναγν. 3*, 1983, σ. 152. *Αναγν. 1*, 1987, σσ. 1, 18. *Λογ. Αναγν. 8*, 1989, σ. 17. *Λογ. Αναγν. 7*, 1988, σσ. 39, 43. *Αναγν. 4*, 1990, σ. 151.

124. Πρβ. Σαρ. ΚΑΡΓΑΚΟΣ, *Αλεξία: το γλωσσικό δράμα με πολλές πράξεις*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1992, σ. 347.

Ο Ενβέρ με το Κόμμα

«...Ο Ενβέρ σαν ξεφτέρι
με το Κόμμα άστρο και φως,
άγρυπνος στέκει ολοένα
κι άπαντα δουλεύει αυτός,
στόλισε την Αλβανία
μπρος την πάει στην ευτυχία

Μιλάει ο Ενβέρ Χότζα και λέει:
Άξιο Κόμμα έχομε μεις,
που δεν τρέμει σ' όποια μπόρα,
λάμπει ως άστρο απά στη γης.
Τ' αγρικούν όλοι οι λαοί
και κραυγάζουνε: Να ζει!»

(Λογ. Αναγν. 5, 1972, σ. 3)

Αλλά το θέμα της προσωπολατρίας του Ενβέρ Χότζα στα αναγνωστικά, έχει και την παιδαγωγική του διάσταση. Συνήθιζε τους μαθητές να αποδέχονται τις απόψεις των ισχυρών χωρίς να τις υποβάλλουν στη δοκιμασία της κριτικής σκέψης. Το καταθλιπτικό βάρος του αλάθητου Αρχηγού με τις υπερφυσικές του ιδιότητες συνέθλιβε την προσωπικότητα των μικρών μαθητών, οι οποίοι ταυτόχρονα μάθαιναν να συμμορφώνονται και να υπακούουν. Και επιπλέον μάθαιναν από την εύπλαστη παιδική τους ηλικία να προσποιούνται, να αποδέχονται την υπερβολή, την εκζήτηση και την κολακεία. Η προσωπολατρία του Αρχηγού και η εξιδανίκευση του καθεστώτος προετοίμαζαν τους μαθητές να αποδέχονται κάθε μορφή μελλοντικής αυταρχικής εξουσίας.

7.6.3 Η εξιδανίκευση του Κόμματος

Είναι λογικό όλα τα πολιτικά συστήματα να επιδιώκουν τη διατήρηση και τη διαίωσή τους, μέσω της πολιτικής μύησης, της καθοδήγησης και των άλλων στρατηγικών. Αυτό, όμως, που συμβαίνει με τα μεταπολεμικά αναγνωστικά στο θέμα της πολιτικής εκπαίδευσης προσεγγίζει τα όρια της υπερβολής και κάνει τον αναγνώστη να διερωτάται, αν η βίαιη πολιτική χειραγώγηση επιτυγχάνει την αναμενόμενη αφοσίωση στο καθεστώς ή δημιουργεί πολιτικό κορεσμό, αδιαφορία ή άλλες μορφές συμπεριφοράς.

Στην Αλβανία και στα πρώην σοσιαλιστικά καθεστώτα όλοι όφειλαν να βλέπουν και να κρίνουν τα γεγονότα από τη σκοπιά του Κόμματος, εφαρμόζοντας την άποψη του Λένιν που θεωρούσε ηθικό ό,τι συνέφερε το Κόμμα. Οι προσωπικές θέσεις και απόψεις ήταν αναγκαίο να «συνταυτίζονται» με τις κομματικές γραμμές. Γι' αυτό ο κομματικός φρονηματισμός υπήρξε βίαιος, απροκάλυπτος και αναγκαίος.

Στα αναγνωστικά της μειονότητας η κατάσταση παρουσιαζόταν ειδυλλιακή και εξιδανικευμένη, ως αποτέλεσμα της δραστηκής παρέμβασης του

Κόμματος. Το Κόμμα που δεν έκανε ποτέ λάθος, ήταν ταυτόσημο με την ιδεολογία. Ο καθένας είχε υποχρέωση να υποτάσσεται σ' αυτό. Η εξύμνηση των επιτευγμάτων του άρχισε τη δεύτερη μεταπολεμική δεκαετία και έφτασε στο αποκορύφωμά της μετά την ομιλία του Ενβέρ Χότζα στις 6-2-67, κατά την οποία διακήρυξε «την επαναστατικοποίηση του Κόμματος και της Εξουσίας». Έκτοτε περιορίστηκαν σε σημαντικό βαθμό στα αναγνωστικά τα κείμενα των Ελλήνων συγγραφέων και παρέμειναν ορισμένα κείμενα των «μειονοτικών», οι οποίοι, ωστόσο, είχαν αναλάβει και την υποστήριξη του καθεστώτος.

Η ενδεικτική παράθεση των παρακάτω ποιημάτων αναδεικνύει τον εγκωμιαστικό λόγο των αναγνωστικών που απευθυνόταν στο Κόμμα:

Σ' έχω στην καρδιά μου

«Μέσα στην καρδιά μου
μ' αίμα έχω γραμμένο
τ' όνομά σου, ω Κόμμα
πολυαγαπημένο ...

Κόμμα Εργασίας
πόσο σ' αγαπώ!
Στην καρδιά θα σ' έχω
όσο που να ζω»

(Αναγν. 1, 1957, σ. 34)

Το Κόμμα

«Κόμμα-σοφός, με της ζωής την πείρα, γέρος
νέος με πύρινη καρδιά, μ' αητού ματιά.
Κόμμα-βιγλάτορας και τιμονιέρης,
βράχος σε κάθε φουσκοθαλασσιά...»

(Λογ. Αναγν. 7, 1962, σ. 81)

Δεν είμαι ορφανό

«...Δεν είμαι πια ορφανό ακόμα
Αδέρφια τώρα έχω πολλά
Μάνα, πατέρα έχω το Κόμμα,
που μούδοσε ζωή, χαρά»

(Αναγν. 4, 1964, σ. 99)

Στην πατρίδα

«...Το σοφό μας Κόμμα εσένα
σε φωτίζει, ω Αλβανία
και τραβάς μπροστά ολοένα
στη χαρά στην ευτυχία.»

(Αναγν. 3, 1970, σ. 34)

Γίνεται φανερό, επομένως, ότι δεν απαιτούνταν κοινωνικοί αγώνες για

να βελτιωθούν οι συνθήκες διαβίωσης. Για όλα μεριμνούσε το Κόμμα και ο Αρχηγός. Έτσι διαμορφωνόταν μια στάση αδράνειας και παθητικής συμπεριφοράς στους μαθητές, η οποία διευκόλυνε την ένταξή τους στο υπάρχον πολιτικό σύστημα. Αλλά και η άμεση προπαγάνδα συνέβαλε προς την κατεύθυνση αυτή, με τους μηχανισμούς παραμόρφωσης της πραγματικότητας που χρησιμοποιούσε.

7.6.4 Η άμεση προπαγάνδα στα αναγνωστικά

Προπαγάνδα είναι η συστηματική προσπάθεια που καταβάλλεται για να επηρεαστεί και να χειραγωγηθεί η κοινή γνώμη, ώστε να «υιοθετηθούν» συγκεκριμένες απόψεις, ιδέες, αρχές ή συμπεριφορές¹²⁵.

Η προπαγάνδα έχει ταυτιστεί με την παραμόρφωση ή τη διαστρέβλωση της αλήθειας, καθώς και την αποσιώπηση ή την «κατασκευή» της πραγματικότητας. Διακρίνεται από την παιδεία και την αγωγή, γιατί ενώ αυτές παρουσιάζουν ορισμένες πτυχές της πραγματικότητας για καλύτερη γνώση και κατανόηση, η προπαγάνδα παραμορφώνει την πραγματικότητα και επιδιώκει την εξάρτηση των ανθρώπων από ένα ομαδικό ιδανικό που το επιβάλλει η κυρίαρχη τάξη.

Θα μπορούσε κανείς να δικαιώσει ηθικά¹²⁶ την προπαγάνδα, αν αυτή είχε ως στόχο την απλή ενημέρωση των πολιτών. Αλλά δε συμβαίνει μόνο αυτό. Η προπαγάνδα αποτελεί τις περισσότερες φορές μέσο χειραγώγησης των λαϊκών διαθέσεων.

Το αλβανικό καθεστώς αλλά και οι άλλες χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού θεωρούσαν υποχρέωσή τους τη διάδοση των αρχών και των ιδεών του μαρξισμού-λενινισμού και διέθεταν για τούτο τους απαιτούμενους μηχανισμούς. Η υποχρέωση αυτή είχε ως στόχο την προσήλωση των ατόμων στις κομμουνιστικές αρχές και την αφοσίωσή τους στο σοσιαλιστικό πολιτικό σύστημα. Η «αποκρυστάλλωση» των σοσιαλιστικών ιδεών υπήρξε διαρκής επιδίωξη.

Ο Ενβέρ Χότζα αναφερόμενος στο έργο των προπαγανδιστών συνήθιζε να επαναλαμβάνει: «Είναι επιστήμη να ξέρεις να εργάζεσαι για την αφομοίωση της γραμμής του Κόμματος· είναι, επίσης, επιστήμη να γνωρίζεις να

125. Πρβ. Γεώρ. ΒΛΑΧΟΣ, *Εισαγωγικά μαθήματα πολιτικής ψυχολογίας*, εκδ. Παπαζήση, τεύχ. Α', Αθήναι 1975, σ. 81.

126. Εντ. ΡΟΖΕΝΤΑΛ, «Η προπαγάνδα από ποιον και γιατί», περ. *Επιστημονική Σκέψη*, τεύχ. 13 (1983), σ. 95.

την εφαρμόζεις»¹²⁷. Έτσι στην Αλβανία γινόταν, μια φορά τουλάχιστον την εβδομάδα, ιδεολογικός προσηλυτισμός στο χώρο της εργασίας ή στο σχολείο, όπως αναφέρεται στο όργανο του Κόμματος Εργασίας της Αλβανίας, το μηνιαίο περιοδικό *Rruga e Partisë* (Πορεία του Κόμματος): «Κάθε Τρίτη, προτού αρχίσει η εργασία στην ταξιαρχία ή στο σχολείο, γίνεται ομιλία στους εργαζόμενους, στους δασκάλους και μαθητές για δύο τρία επίκαιρα σοβαρά προβλήματα και σχετίζονται αυτά τα προβλήματα με συγκεκριμένες υποχρεώσεις. Τη βάση για την ανωτέρω εργασία την αποτελεί ο καθημερινός και περιοδικός αλβανικός τύπος ... Από μας απαιτείται περισσότερη εργασία και προσπάθειες, ώστε η διαφώτιση και η προπαγάνδα να γίνεται καθημερινά για όλα τα προβλήματα που προβάλλει η ζωή.»¹²⁸

Το γεγονός, άλλωστε, ότι η σοσιαλιστική ιδεολογία στην Αλβανία εκφραζόταν δογματικά και απόλυτα και δεν άφηνε περιθώρια για άλλες κοσμοθεωρίες, μας επιτρέπει να αντιληφθούμε ότι η προπαγάνδα ήταν βίαιη και απροκάλυπτη και στα αναγνωστικά βιβλία της μεταπολεμικής περιόδου. Πράγματι, η προπαγάνδα στα αναγνωστικά είχε ως αντικείμενο τον Αρχηγό, το Κόμμα, την πατρίδα, τη σοσιαλιστική οικοδόμηση, τα αρνητικά στοιχεία του προηγούμενου καθεστώτος, τον ηρωισμό των Αλβανών κατά τον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα και τα θετικά χαρακτηριστικά των Κομμουνιστών ηγετών. Τα ενδεικτικά παραδείγματα που ακολουθούν με το προπαγανδιστικό περιεχόμενό τους, επιβεβαιώνουν όσα προαναφέρονται:

Για δεσ μάνα, τι έγινε

«...Για δεσ, μάνα, τι έγινε
σε τούτα λίγα χρόνια,
άλλαξε, μάνα μου, η ζωή,
άλλαξε όλη η χώρα.
Τραγέρια οργώνουνε τη γη
κανάλια την ποτίζουν,
πάλια κι εργοστάσια
και φώτα τη στολίζουν.

Εδώ είν' ουζίνες και σχολειά,
εδώ η ζωή ανθίζει.
Η χώρα είν' ανθόκηπος
και η ζωή τραγούδι.
Γι' αυτό τραγούδα, μάνα μου,
ευχήσου από καρδιά,
Το Κόμμα, ο Ενβέρης μας
να ζουν σαν τα βουνά.

(Λογ. Αναγν. 4, 1979, σ. 65)

Τα Τίρανά μας

«... Γιατί άραγε οι παρτιζάνοι ήταν τόσο ανδρείοι; Μπορώ να σας πω, γιατί έτσι τους έμαθε το Κόμμα, που τους είπε να πολεμήσουν μέχρι θανάτου για

127. Ευ. ΝΤΟΥΛΕΣ, *ό.π.*, σ. 148.

128. Ευ. ΝΤΟΥΛΕΣ, *ό.π.*, σ. 152.

τη λευτεριά της Αλβανίας, για τη λευτεριά του λαού, για την πραγματική δημοκρατία. Και επειδή αυτά που τους είπε το Κόμμα ήταν οι επιθυμίες του λαού, οι παρτιζάνοι τα εκτέλεσαν μέχρι τέλους...»

(Ανθολογ. 5, 1956, σ. 167)

Εντύπωση προκαλούν, επίσης, οι μέθοδοι¹²⁹ της προπαγάνδας που χρησιμοποιούνται στα αναγνωστικά για να επηρεαστούν οι πεποιθήσεις και οι πράξεις των μαθητών. Η επιστημονική τεχνική της προπαγάνδας εμφανίζει στα αναγνωστικά τα ακόλουθα χαρακτηριστικά:

1. Επαναλαμβάνει συχνά και επίμονα από τάξη σε τάξη τη συνεισφορά του Κόμματος και του Ενβέρ στη σοσιαλιστική οικοδόμηση και τον εθνικα-απελευθερωτικό αγώνα της Αλβανίας.

2. Μεγεθύνει και παραμορφώνει την πραγματικότητα, διαστρεβλώνοντας την οσάκις παρίσταται ανάγκη, όπως φαίνεται και από τα προηγούμενα παραδείγματα του παρόντος κεφαλαίου.

3. Απλοποιεί τις πληροφορίες και τις ιδέες που διαδίδει για να επηρεάσει αποτελεσματικότερα τους μαθητές. Έτσι το Κόμμα είναι αλάθητο και ο «θείος» Ενβέρ ο ηγέτης είδωλο με τις υπερφυσικές δυνατότητες, που εφαρμόζει με άτεγκτο τρόπο τις νομοτελειακές ιδέες που ανακάλυψαν ο Μαρξ, ο Engels και ο Λένιν.

4. Εκμεταλλεύεται τις οδυνηρές εμπειρίες του λαού από το καθεστώς Ζώγκου και δε διστάζει να τις υπενθυμίζει.

5. Κατατάσσει στους εχθρούς του καθεστώτος κάθε αντίπαλο της σοσιαλιστικής ιδεολογίας. Πρόκειται για τους «ιμπεριαλιστές» και τους «ρεβιζιονιστές». Προς αυτούς καλλιεργεί το «μίσος»¹³⁰ των μαθητών. Έτσι οι μαθητές αποκτούν ένα είδος «ανοσίας» και είναι «απρόσβλητοι» στα επιχειρήματα των αντίπαλων θεωριών.

6. Χρησιμοποιεί μεμονωμένα γεγονότα μεταστροφής της κοινής γνώμης υπέρ του καθεστώτος¹³¹, για να αποδείξει την καθολική αποδοχή του πολιτικού συστήματος.

7. Καλλιεργεί το αίσθημα της ελπίδας για καλύτερες μέρες. Το γεγονός αυτό «καθιστά τον άνθρωπο υπόδουλο σε οποιοδήποτε εξαναγκασμό. Είναι ικανός να υπομένει τη φτώχεια, ελπίζοντας στον πλούτο. Τούτο αποτελεί έμφυτη τάση για υπακοή, που μπορεί να φτάσει μέχρι την πλήρη εξουθένωση και άρνηση των ανθρωπίνων αξιών»¹³².

129. Πρβ. Γεώρ. ΒΛΑΧΟΣ, *ό.π.*, σ. 86.

130. *Λογ. Αναγν.* 8, 1973, σ. 50. *Λογ. Αναγν.* 6, 1990, σ. 87.

131. *Αναγν.* 2, 1985, σ. 8.

132. Ν. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Η προπαγάνδα μέσον βιασμού των λαών*, εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθή-

8. Δημιουργεί στους μαθητές, με τη συχνή επανάληψη ορισμένων ιδεών ή πληροφοριών, ένα παράδοξο ψυχολογικό φαινόμενο που λέγεται μιθριδατισμός¹³³. Οι μαθητές υφίστανται ένα είδος «ανοσίας» σε άλλες ιδέες ή απόψεις. Και ενώ, για παράδειγμα, υπό κανονικές συνθήκες, η συνεχής αποκάλυψη «παραβιαστών των συνόρων»¹³⁴ θα μπορούσε να προκαλέσει θυμηδία, όχι μόνο δε συμβαίνει αυτό, αλλά το γελοιογραφικό και το προπαγανδιστικό αυτό γεγονός, της συνεχούς παραβίασης των συνόρων, εκλαμβάνεται και ως αληθινό. Τούτο συμβαίνει, γιατί όλοι έχουν αποδεχτεί την ιδέα της «ιμπεριαλιστικής περικύκλωσης»¹³⁵ και βλέπουν παντού πράκτορες και εχθρούς. Το αποτέλεσμα είναι να θεωρούν πολύ φυσικό το γεγονός ότι οι μαθητές του σχολείου μπορούν να αποκαλύπτουν πράκτορες και «παραβιαστές» των αλβανικών συνόρων.

9. Φροντίζει να καλλιεργεί στους μαθητές την «αυταπάτη» ότι όλοι μπορούν να συμβάλουν στη λήψη των αποφάσεων, συμμετέχοντας στα λαϊκά όργανα διακυβέρνησης της χώρας¹³⁶. Κατ' αυτό τον τρόπο το καθεστώς εμφανίζεται να τηρεί στην πράξη το σοσιαλισμό και τη δημοκρατία.

10. Προβάλλει συστηματικά ορισμένους σταθμούς, όπως την εθνική επέτειο της 29ης του Νοέμβρη¹³⁷, την πρωτομαγιά¹³⁸ και τα συνέδρια του Κόμματος¹³⁹. Ταυτόχρονα επιδιώκει το «ξερίζωμα της θρησκευτικής ιδεολογίας»¹⁴⁰. Με την επίμονη προβολή των θεμάτων αυτών προσπαθεί να εμφυσήσει στους μαθητές την εθνική και τη σοσιαλιστική ιδεολογία.

11. Προσπαθεί να διαδώσει την άποψη ότι οι θεωρίες που ανακάλυψαν

να, σ. 60. Βλ. Φο. ΒΡΑΧΑ, *Ζωή και προπαγάνδα στην αρχαία Ελλάδα*, εκδ. Πιτσιλός, Αθήνα 1981, σ. 143.

133. Γεωρ. ΓΕΩΡΓΑΛΑ, *Η προπαγάνδα μεθοδική και τεχνική της αγωγής των μαζών*, εκδ. Νέα Θεσσαλονίκη, σ. 243.

Η λέξη μιθριδατισμός προέρχεται από τον Πέρση βασιλιά Μιθριδάτη, ο οποίος, επειδή φοβόταν μήπως τον δηλητηριάσουν, έπαιρνε από μόνος του μικρές ποσότητες δηλητηρίου προοδευτικά αυξανόμενες. Το αποτέλεσμα ήταν ο οργανισμός του να εθιστεί στο δηλητήριο και όταν επιχείρησε να αυτοκτονήσει δεν το κατόρθωσε.

134. *Λογ. Αναγν.* 6, 1969, σ. 135. *Λογ. Αναγν.* 5, 1972, σ. 72. *Αναγν.* 4, 1972, σ. 157. *Αναγν.* 2, 1978, σ. 126. *Λογ. Αναγν.* 7, 1979, σ. 69. *Αναγν.* 2, 1985, σ. 122.

135. *Λογ. Αναγν.* 7, 1979, σ. 17.

136. *Αναγν.* 3, 1974, σ. 121.

137. *Αναγν.* 2, 1955, σ. 73. *Αναγν.* 2, 1969, σ. 87. *Αναγν.* 2, 1974, σ. 80.

138. *Αναγν.* 3, 1947, σ. 35. *Αναγν.* 3, 1949, σ. 250. *Αναγν.* 1, 1954, σ. 40. *Αναγν.* 1, 1957, σ. 39. *Αναγν.* 2, 1969, σ. 101.

139. *Λογ. Αναγν.* 8, 1961, σ. 47. *Λογ. Αναγν.* 8, 1983, σ. 13.

140. *Λογ. Αναγν.* 7, 1973, σ. 87.

οι Marx, Engels και Λένιν έχουν το χαρακτήρα του φυσικού και αναλλοίωτου κοινωνικού νόμου που διέπει τα πάντα στη ζωή και την κοινωνία. Οι νόμοι αυτοί κατά νομοτελειακό τρόπο ρυθμίζουν τη δράση των ατόμων και των κοινωνιών και κανείς δεν μπορεί να τους παραβεί. Άρα, εκείνο που επιβάλλεται στον καθένα είναι η πειθήνια υπακοή, όπως στην ιδεώδη κοινωνία των μελισσών ή των μυρμηγκιών.

12. Τέλος, στα αναγνωστικά χρησιμοποιούνται ορισμένες στρατηγικές του λόγου, οι οποίες διευκολύνουν τους στόχους της προπαγάνδας. Έτσι η σοσιαλιστική οικοδόμηση στην Αλβανία εμφανίζεται ως γεγονός τετελεσμένο που δεν επιδέχεται καμιά αμφισβήτηση¹⁴¹. Τα προβλήματα και οι δυσκολίες αφορούν άλλες εποχές και υπάρχουν αλλού. Η πείνα και η εκμετάλλευση αναφέρονται στο παρελθόν¹⁴². Η φτώχεια του αλβανικού λαού παρουσιάζεται σαν μακρινό παραμύθι που υπήρχε κάποιες άλλες εποχές¹⁴³ και είχε άλλους υπαιτίους¹⁴⁴. Πείνα και δυστυχία υπήρχε αλλού¹⁴⁵ στα μεταπολεμικά χρόνια και όχι στη σοσιαλιστική Αλβανία.

Παράλληλα, η «ξύλινη» γλώσσα των αναγνωστικών χρησιμοποιεί ένα ειδικό λεξιλόγιο. Οι λέξεις πιονέρης, φατόσης, μπροστάρης, οδηγητής, τιμονιέρης, συνεταιριστής, συντρόφισσα, ταξιαρχίνα, μπουρζουάς, κομισάριος κ.ά. δημιουργούν ένα αίσθημα μιστικιστικής επικοινωνίας και αλληλεγγύης σ' αυτούς που τις χρησιμοποιούν. Υπάρχουν και οι λέξεις αξίες: είναι η λέξη *Κόμμα* και η λέξη *Ενβέο*. Ό,τι λένε και διατάσσουν το «δοξασμένο» Κόμμα και ο «θείος» Ενβέο είναι σωστό και δε χρειάζεται άλλη απόδειξη. Ακόμη το στρατοκρατικό λεξιλόγιο των αναγνωστικών: παρτιζάνος, μπαλίστας, αγώνας, αντίσταση, ενάντια, εθνικοαπελευθερωτικός, ουντάρνικος (επιθετικός) κ.ά., εκφράζει τα εθνικά ιδεώδη και συμπληρώνει την εθνικιστική προπαγάνδα που εμπεριέχεται στα αναγνωστικά της ελληνικής μειονότητας της Αλβανίας.

Συνοψίζοντας, επισημαίνουμε ότι το σοσιαλιστικό υπερκράτος της Αλβανίας επιδίωκε να δημιουργήσει υπηκόους με διάθεση ευπειθείας, χωρίς προσωπικές απόψεις και κριτική σκέψη. Το αποτέλεσμα ήταν η «κατασκευή» του μονοδιάστατου Αλβανού πολίτη με τη μονολιθική σκέψη, ο οποίος δεν

141. *Αναγν.* 4, 1959, σ. 163.

142. *Λογ. Αναγν.* 5, 1994, σ. 30.

143. *Λογ. Αναγν.* 6, 1994, σ. 35.

144. *Λογ. Αναγν.* 7, 1994, σ. 18.

145. *Αναγν.* 4, 1961, σ. 137. *Λογ. Αναγν.* 5, 1966, σ. 196. Βλ. Άν. ΦΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ, «Η γλώσσα των φασισμών», εφημ. *Τα Νέα* 2-3-1996, σ. 13. Σαρ. ΚΑΡΓΑΚΟΣ, *Αλεξία*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1992, σ. 340.

έπαιρνε καμιά πρωτοβουλία και διακατεχόταν από τον κομφορμισμό και την τυπολατρία. Ταυτόχρονα ήταν ένας καχύποπτος πολίτης που τα περίμενε όλα από το κράτος. Τα κείμενα, αλλά και η εικονογράφηση που αισθητοποιούσε το περιεχόμενο των αναγνωστικών, συνέβαλαν στη δημιουργία του συγκεκριμένου αποτελέσματος.

7.6.5 Η εικονογράφηση των αναγνωστικών και η σχολική υπακοή

Το αναγνωστικό, ως το κατεξοχήν βιβλίο του κάθε μαθητή, για να ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις των καιρών πρέπει να τηρεί τις κύριες διδακτικές αρχές, να περιέχει λογοτεχνικά και άλλα κείμενα, να καλλιεργεί τη δημιουργική σκέψη και την αγάπη προς το συνάνθρωπο και να αποφεύγει τις προκαταλήψεις για τις άλλες κοινωνικές ομάδες ή τα άλλα άτομα.

Ωστόσο, είναι απαραίτητη και η εικονογράφηση των αναγνωστικών, γιατί το εικονογραφημένο βιβλίο ασκεί σημαντική επίδραση στο παιδί, πλουτίζει τα βιώματά του, καλλιεργεί τις αισθήσεις του, βοηθά στην κατανόηση του κειμένου, προσφέρει αισθητική συγκίνηση και ταυτόχρονα διδάσκει¹⁴⁶. Επιπλέον η εικονογράφηση των βιβλίων πρέπει να είναι κατάλληλη για το επίπεδο των μαθητών, να προσελκύει το ενδιαφέρον τους, να μην παραποιεί την αλήθεια, να αποτελεί κίνητρο για μάθηση, να βοηθά την αντίληψη, να διευκολύνει την επαναφορά των πληροφοριών στη μνήμη και προπαντός να «θέλγει» και να προσφέρει χαρά στο μαθητή¹⁴⁷.

Στη μεταπολεμική Αλβανία, κατά τη σοσιαλιστική αντίληψη, οι λογοτέχνες και οι καλλιτέχνες είχαν υποχρέωση να είναι στρατευμένοι και να προ-

146. Γεώρ. ΚΙΤΣΑΡΑΣ, *Το εικονογραφημένο βιβλίο στη νηπιακή και πρωτοσχολική ηλικία: Μια θεωρητική και εμπειρική διερεύνηση*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1993, *passim*. Βλ. Τζώρτζη ΠΑΡΜΕΝΙΔΗ, «Εικονογραφώντας ένα βιβλίο παιδικής λογοτεχνίας», περ. *Διαδρομές*, τεύχ. 2 (1986), σ. 100 και ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Η εικονογράφηση του φανταστικού χώρου (εντυπώσεις από την Βιβ 1987)», περ. *Διαδρομές*, τεύχ. 11 (1988), σσ. 233-236.

Το συγκεκριμένο θέμα εκφεύγει από τις θεωρητικές μας δυνατότητες. Γι' αυτό οφείλω να ευχαριστήσω το συνάδελφο κ. Πολυδεύκη Ασωνίτη, που είχε την καλοσύνη να συζητήσει μαζί μας και να εκφράσει τις απόψεις του για το συγκεκριμένο θέμα.

147. Γεώρ. ΚΙΟΥΣΗΣ, «Η συγγραφή και αξιολόγηση των διδακτικών βιβλίων», περ. *Νέα Παιδεία*, τεύχ. 69 (1994), σσ. 93-102. Βλ. Μάχη ΚΑΝΙΣΤΡΑ, «Το βιβλίο ως αισθητικό αντικείμενο και η λειτουργία της εικόνας», περ. *Διαβάζω*, τεύχ. 248 (1990), σσ. 22-24. Βρασ. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ, «Το εικονογραφημένο λογοτεχνικό βιβλίο», περ. *Διαβάζω*, τεύχ. 248 (1990), σσ. 54-57. Γεώρ. ΤΡΟΥΛΗΣ, *Η αισθητική αγωγή του παιδιού στο νηπιαγωγείο και στο δημοτικό σχολείο*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1991, σ. 90.

παγανδίζουν τη σοσιαλιστική ιδεολογία. Όφειλαν να εφαρμόζουν τη θεωρία του «σοσιαλιστικού ρεαλισμού», σύμφωνα με την οποία ο κάθε καλλιτέχνης ήταν υποχρεωμένος να υποτάσσει την καλλιτεχνική δημιουργία στα κελεύσματα του Κόμματος. Ο «σοσιαλιστικός ρεαλισμός» επέβαλε το μαρξισμό στην τέχνη. Ο ίδιος ο Ενβέρ Χότζα καθόριζε το περιεχόμενο της λογοτεχνικής και της καλλιτεχνικής παραγωγής: «Από τους συγγραφείς, από τους ποιητές και τους καλλιτέχνες μας», τόνιζε, «εμείς πρέπει να ζητήσουμε, ώστε το περιεχόμενο, η ουσία του έργου, να είναι σε σωστό δρόμο από κομματικής πλευράς και να προκύπτει από μια υγιή επαναστατική έμπνευση στην υπηρεσία του σοσιαλισμού. Αυτό είναι το βασικό που πρέπει να έχουν υπόψη οι συγγραφείς μας.»¹⁴⁸

Ως προς την αισθητική διαπαιδαγώγηση που προσφέρουν τα μεταπολεμικά αναγνωστικά του οκτάχρονου σχολείου με την εικονογράφηση που περιέχουν, αξίζει να τονίσουμε εξ αρχής ότι αυτά εμφανίζουν μια νατουραλιστική αντίληψη, πέρα από κάθε μπρεσιονιστική αισθητική απεικόνιση¹⁴⁹. Η ευθεία γραμμή στην αρχική τουλάχιστο φάση, η αυστηρή αναλογία, η φωτογραφική απεικόνιση, η τάξη, η επανάληψη, η ομοιομορφία, η στατικότητα και η ιδεολογική φόρτιση των εικόνων είναι τα κύρια χαρακτηριστικά της εικονογράφησης των αναγνωστικών. Ειδικότερα:

α) αναγνωστικά της δεκαετίας του 1940

Τα σκίτσα των αναγνωστικών έχουν φωτογραφικό χαρακτήρα και ύφος ρεαλιστικό και στατικό. Οι εικόνες επαναλαμβάνουν το ρόλο του κειμένου. Ο άνθρωπος είναι παγιδευμένος μέσα σ' ένα φυσικό και βιολογικό προσορισμό. Σκοπός είναι να περιοριστεί η κριτική σκέψη και ο μαθητής να μη διανοηθεί να ασκήσει κριτική.

Ο «σοσιαλιστικός ρεαλισμός» κάνει την εμφάνισή του. Εξυμνεί το εργατικό κίνημα. Τονίζεται ο ρόλος του ηγέτη. Οι ομοιόμορφες και επαναλαμβανόμενες εικόνες είναι «συγκρατημένες» και εμφανίζουν μια σοβαροφάνεια, χωρίς καμιά απόκλιση από την καθιερωμένη σχεδιαστική κλίμακα. Η αποδοχή από τους μαθητές του καθορισμένου κοινωνικού ρόλου και της προσδιορισμένης συμπεριφοράς είναι η επιδίωξη της εικονογράφησης.

148. Εθ. ΝΤΟΥΛΕΣ, *ό.π.*, σ. 160.

149. Πρβ. Αντ. ΜΠΕΝΕΚΟΣ, «Παιδευτικές λειτουργίες εικονογραφημένου βιβλίου: αναζητήσεις, διακρίσεις, αξιολογήσεις», περ. *Διαβάζω*, τεύχ. 248 (1990), σ. 36. Βλ. Φιλομήλα ΒΑΚΑΛΗ-ΣΥΡΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, «Η σχέση της εικόνας με το κείμενο και ο εικονογράφος», περ. *Διαβάζω*, τεύχ. 248 (1990), σσ. 28-31. Patricia CIANCIOLO, *Picture Books for Children*, American Library Association, Chicago and London 1990, p. 35.

β) Τα αναγνωστικά της δεκαετίας του 1950

Οι εικόνες των αναγνωστικών αναπαριστούν τη φύση και την πραγματικότητα και δε δημιουργούν προβληματισμό στους μαθητές. Ό,τι περιγράφεται στο κείμενο, φαίνεται στην εικόνα. Στις εικόνες αυτές δεν υπάρχει κίνηση. Η κίνηση δίνει τη δυνατότητα απόκλισης από τα καθιερωμένα. Αντίθετα η στατικότητα σε εντάσσει πιο εύκολα στο φυσικό και κοινωνικό κόσμο, γιατί κάθε τι το στατικό και ακίνητο γίνεται στοιχείο του φυσικού χώρου και της κοινωνικής πραγματικότητας.

Άλλες πάλι εικόνες είναι ιδεολογικά φορτισμένες. Έχουν ως θέμα τους ηγέτες, τους πρωτεργάτες του σοσιαλισμού (Στάλιν-Λένιν), τους Κινέζους και τους Ρώσους που βοηθούν, την 1η Μάη και το στρατό. Είναι εικόνες που εξυμνούν το πολιτικό σύστημα και επιδιώκουν τη συμμόρφωση και την ένταξη των μαθητών στο υπάρχον κοινωνικό σύστημα.

γ) Τα αναγνωστικά της δεκαετίας του 1960

Στα αναγνωστικά της δεκαετίας αυτής περιέχονται εικόνες με παιδιά. Στις εικόνες αυτές τα παιδιά εμφανίζονται ακίνητα, στη σειρά, σε ρόλους μεγάλων, χωρίς αυτονομία-ατομικότητα και έκφραση χαράς. Δεν αναγνωρίζεται η παιδική τους ηλικία. Πολλές σκηνές αποδίδονται πανομοιότυπα από τάξη σε τάξη.

Παράλληλα υπάρχουν εικόνες πολέμου, αλλά και εικόνες εργαζομένων με «κασμά και φτυάρι». Η προσπάθεια για την εθνική διαπαιδαγώγηση και την κοινωνική ένταξη είναι φανερή.

δ) Τα αναγνωστικά της δεκαετίας 1970

Οι εικόνες των αναγνωστικών αρχίζουν να γίνονται πιο ευχάριστες, γιατί κάνει την εμφάνισή της η καμπύλη γραμμή. Αρχίζει να αμβλύνεται η έντονη ρεαλιστικότητα και η αυστηρή σχεδιαστική γραμμή. Το βάθος των εικόνων είναι ζωγραφικό και όχι φωτογραφικό. Ο χώρος που απεικονίζεται στις εικόνες έχει μια ουδετερότητα και δεν είναι μόνο ο χώρος της Αλβανίας. Εντούτοις η κοινοτυπία στη θεματολογία συνεχίζεται.

Οι εικόνες, επίσης, έχουν μια πιο συμπαθητική σχεδιαστική μορφή που στηρίζεται στην καμπύλη γραμμή. Αρχίζει να εμφανίζεται η παραμόρφωση που δημιουργεί το χιούμορ. Υποχωρούν οι αυστηρές γραμμές. Η απόκλιση από το ρεαλισμό εμφανίζεται ακόμη και στα ζώα. Τα παιδιά δεν υποδύονται «φιγούρες» μεγάλων. Αρχίζει να τονίζεται η παιδική «φόρμα». Το παιδικό ύφος αλλάζει, χωρίς να αλλάζει το ιδεολογικό περιεχόμενο των εικό-

νων. Οι εικόνες δείχνουν παιδιά που αρχίζουν να γελάνε. Η αλλαγή αυτή δε συνεπιφέρει καμιά μεταβολή στην εκπλήρωση του χρέους των παιδιών, όπως αυτό το εννοεί και είναι προδιαγεγραμμένο από την αλβανική πολιτεία. Η σχεδιαστική αυτή αντίληψη εμφανίζεται και στην Ελλάδα την ίδια χρονική περίοδο.

Επίσης, η ανάγλυφη επιφάνεια στις εικόνες των αναγνωστικών κάνει την εμφάνισή της. Ο όγκος και το βάρος που παρουσιάζουν τα πρόσωπα τονίζουν τη σταθερότητα και την ακεραιότητα του χαρακτήρα. Το αισθητικό αποτέλεσμα είναι προφανώς καλύτερο.

ε) Τα αναγνωστικά της δεκαετίας του 1980

Το παιδί εικονίζεται και σε προσωπικές στιγμές με χαρούμενο πρόσωπο και παιδικό ύφος. Οι χρωματιστές εικόνες που εμφανίζονται στα αναγνωστικά του πρώτου τετράχρονου κύκλου, περιέχουν ακόμα και καταθλιπτικά χρώματα.

Σε κάθε περίπτωση το παιδί δεν παύει να υποδύεται τους ρόλους του στρατιώτη και του υπερασπιστή της πατρίδας. Ακόμη και ο χιονάνθρωπος στα παιχνίδια των παιδιών, γίνεται «καταμπινιέρος φασίστας».

στ) Τα αναγνωστικά μετά το 1990

Η ιδεολογική λειτουργία της εικόνας των αναγνωστικών περιορίζεται. Εμφανίζεται πιο σύγχρονη θεματολογία. Το σχέδιο γίνεται λιγότερο αυστηρό. Υπάρχουν προσωπικές εικόνες και ευχάριστες παιδικές μορφές. Οι εικόνες εμφανισιακά-ενδυματολογικά μοιάζουν με το δυτικό σχεδιαστικό ύφος. Αφεύγουν από τη στατικότητα και το ρεαλισμό. Η καμπύλη γραμμή κυριαρχεί. Είναι, όμως, τόσο έντονη η ιδεολογική χειραγώγηση και ο εθνικιστικός διαποτισμός που έχουν υποστεί οι Αλβανοί πολίτες κατά την πενήνταχρονη διακυβέρνηση του κομμουνιστικού καθεστώτος, που, ακόμη και μετά τις ραγδαίες εξελίξεις του 1990, υπάρχουν, στις πρώτες σελίδες των αλφαβηταρίων που προορίζονται για τους μαθητές της μειονότητας, εικόνες που δείχνουν όπλα στους ώμους των παιδιών.

Συμπερασματικά, θα πρέπει να τονίσουμε ότι η περιορισμένη εικονογράφηση δεν καθιστά τα αναγνωστικά της μειονότητας ελκυστικά και ενδιαφέροντα. Η ρήση του Αριστοτέλη, σύμφωνα με την οποία «οὐδὲν ἐν τῷ νῶ ὁ μὴ πρότερον ἐν τῇ αἰσθήσει», φαίνεται να είναι άγνωστη στους συντάκτες των αναγνωστικών, πολύ περισσότερο που τα βιβλία αυτά απευθύνονται σε μαθητές σχολικής ηλικίας, οι οποίοι διανύουν την περίοδο των «συγκεκριμένων συλλογισμών» και έχουν ανάγκη από τις κατ' αίσθηση επο-

πτείες για να σχηματίσουν σαφείς αντιλήψεις και έννοιες. Άλλωστε, η ύπαρξη εικόνων στα αναγνωστικά πέρα από την αισθητική συγκίνηση και την ψυχική εκτόνωση που προσφέρει, εκπληρώνει και άλλους παιδευτικούς σκοπούς.

Οι λιγοστές εικόνες που υπάρχουν στα αναγνωστικά αποδίδουν πιστά τα πράγματα και τις διάφορες σκηνές των κειμένων, εκφράζοντας ταυτόχρονα τη στρατευμένη τέχνη. Οι σύγχρονες, όμως, αντιλήψεις δε συνηγορούν υπέρ της φωτογραφικής απεικόνισης της πραγματικότητας, αλλά θέλουν τις εικόνες «ως εικαστικά ισοδύναμα κάποιων πτυχών του κειμένου, δοσμένες κατά τις υπαγορεύσεις της δημιουργικής φαντασίας του καλλιτέχνη»¹⁵⁰.

7.7 Εθνικιστική ιδεολογία

7.7.1 Ενωσιολογικός προσδιορισμός

Με τη λέξη εθνικισμός εννοούμε την υπερβολική προσήλωση στο εθνικό ιδεώδες, καθώς και το «έντονο βίωμα εθνικής αλληλεγγύης»¹⁵¹. Ο εθνικισμός είναι ένα κοινωνικό φαινόμενο που δίνει προτεραιότητα στις εθνικές αξίες. Επίσης, ο εθνικισμός, ως συντηρητική ιδεολογία, εξιδανικεύει την έννοια του έθνους και μερικές φορές αποβαίνει μέσο καθυπόταξης και καταπίεσης των ατόμων στην κρατική εξουσία. Άλλοτε πάλι εκμεταλλεύεται το εθνικό συναίσθημα για να εκφράσει κατακτητικές διαθέσεις εναντίον άλλων κρατών. Ο υγιής εθνικισμός λέγεται εθνισμός, σε αντίθεση με το σοβινισμό, που εκφράζει το φανατικό εθνικισμό και τον ιμπεριαλισμό που επιδιώκει να επιβάλει μια επεκτατική πολιτική.

Η θεωρητική ανάλυση των απόψεων των κορυφαίων Βρετανών της επο-

150. Αριστ. ΒΟΥΠΟΥΚΑΣ, «Αναγνωστικό-αναγνωστικά ελληνικά», *Παιδαγωγική Ψυχολογία*, *Εγκυκλοπαίδεια-Λεξικό*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, τόμ. 1ος, σ. 310.

151. Παν. ΒΛΑΧΟΣ, *ό.π.*, σ. 50. Βλ. Νικ. ΜΟΥΖΕΛΗΣ, *Ο εθνικισμός στην ύστερη ανάπτυξη*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1994, σσ. 35-52. Πέτρος ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ, «Μερικές παρατηρήσεις για τους βαλκανικούς εθνικισμούς του 19ου αιώνα», περ. *Διαβάζω*, τεύχ. 322 (1993), σ. 73. Λίνα ΒΕΝΤΟΥΡΑ, *Μετανάστευση και Έθνος*, *Μετασχηματισμοί στις συλλογικότητες και τις κοινωνικές θέσεις*, έκδ. ΕΜΝΕ-Μνήμων 1994, σ. 70. Θεοδ. ΓΚΟΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, «Εθνικισμός και έθνος», περ. *Εκπαιδευτική Κοινότητα*, τεύχ. 30 (1995), σ. 17. Ετιέν ΜΠΑΛΙΜΠΑΡ-ΙΜΜΑΝΟΥΕΛ ΒΑΛΛΕΡΣΤΑΪΝ, *Φυλή, έθνος, τάξη οι διαφορούμενες ταυτότητες*, μτφρ. Άγ. Ελεφάντης - Ελ. Καλαφάτη, εκδ. Ο Πολίτης, Αθήνα 1991, σσ. 107-162.

χής μας –του ανθρωπολόγου Ernest Gellner¹⁵² και του μαρξιστή ιστορικού E. J. Hobsbawm¹⁵³ οι οποίοι υποστηρίζουν ότι το έθνος είναι παράγωγο του εθνικισμού– ή των απόψεων του Miroslav Hroch¹⁵⁴ που διατυπώνει τον αντίλογο στις αντιλήψεις αυτές, εκφεύγει από τα πλαίσια της παρούσας μελέτης που έχει ως στόχο να διερευνήσει την ιδεολογία γύρω από τα ζητήματα που αφορούν το έθνος και την υπόστασή του και που, ενδεχομένως, εμπεριέχεται στα αναγνωστικά της ελληνικής μειονότητας.

Ωστόσο, πρέπει να τονιστεί ότι τα έθνη αναδείχθηκαν, όταν κατέρρευσαν η γερμανική, η ρωσική και η οθωμανική αυτοκρατορίες αλλά και οι αποικιοκρατικές αυτοκρατορίες της Αγγλίας, της Γαλλίας, της Πορτογαλίας κ.ά. Αυτή «η εθνική χειραφέτηση συνοδεύτηκε από έναν εθνικισμό που αγγίζει τα όρια του παροξυσμού και καθιστά ενίοτε τη συγκατοίκηση με τους γείτονες πολύ δυσκολότερη απ' ό,τι στην εποχή των αυτοκρατοριών. Αυτό το εθνικιστικό αίσθημα μπορεί τότε κάλλιστα να απεμπολήσει την προοδευτική διάσταση της χειραφέτησης που το χαρακτηρίζει για να εκτροχιαστεί προς το σοβινισμό και την ξενοφοβία»¹⁵⁵. Τα εθνικά κράτη¹⁵⁶ που άρχισαν να επεκτείνονται σ' ολόκληρο τον κόσμο μόλις από το 19ο αιώνα, στηρίχθηκαν σε μια κυρίαρχη εθνότητα, η οποία κατέστησε μειονότητες (υποτελείς) όσους πληθυσμούς είχαν διαφορετικές πολιτιστικές παραδόσεις

152. Ernest GELLNER, *Έθνη και εθνικισμός* (τίτλος πρωτοτύπου: *Nations and Nationalism*), μετ. Δώρα Λαφαζάνη, εκδ. Αλεξάνδρεια, σ. 106. Βλ. Π. ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗ, «Μέτωπο του εθνικισμού», εφημ. *Τα Νέα*, 16-7-96, σ. 6. Κώσ. ΣΗΜΙΤΗ, *Εθνικιστικός λαϊκισμός ή Εθνική Στρατηγική*; εκδ. Γνώση, Αθήνα 1992.

153. E. J. HOBSBAWM, *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα: Πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα* (τίτλος πρωτοτύπου: *Nations and Nationalism since 1780*), μτφρ. Χρυσ. Νάντος, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1994, σ. 23. Βλ. Νικ. ΔΕΜΕΡΤΖΗΣ, «Εννέα θέσεις για τον εθνικισμό», περ. *Διαβάξω*, τεύχ. 322 (1993), σ. 51 και Θάνου ΛΙΠΟΒΑΤΣ, «Τα διαφορούμενα του Εθνικισμού», περ. *Διαβάξω*, τεύχ. 322 (1993), σ. 54. Θάνος ΛΙΠΟΒΑΤΣ, «Η διχασμένη ελληνική ταυτότητα και το πρόβλημα του εθνικισμού» (στο συλλογικό τόμο: *Η ελληνική πολιτική κουλτούρα σήμερα*, Εισαγωγή-Επιμέλεια Νικ. Δεμερτζής), εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1994, σσ. 115-132. Θεοφ. ΒΕΪΚΟΣ, *Εθνικισμός και εθνική ταυτότητα*, Αθήνα 1993, σσ. 20 κ.ε.

154. Miroslav HROCH, *Από το εθνικό κίνημα στην εθνική ολοκλήρωση*, μτφρ. Π. Ματαλάς - Ν. Ποταμιάνος - Ποθητή Χατζαρούλα (πρόλ. Αντ. Λιάκος), εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1996, σ. 19. Βλ. Stuart WOOLF, *Ο εθνικισμός στην Ευρώπη*, μτφρ. Έφη Γαζή (πρόλ. Αντ. Λιάκος), εκδ. Θεμέλιο, σ. 23.

155. Ζαν ΝΤΑΝΙΕΛ, «Η εκδίκευση του έθνους», εφημ. *Το Βήμα*, 5-5-1996, σ. (B2) 16. Βλ. Ευ. ΚΩΦΟΣ, «Τα «φλύαρα» βιβλία των Σκοπίων», εφημ. *Το Βήμα*, 19-12-93, σ. (B3) 37.

156. Αντ. ΛΙΑΚΟΣ, «Έθνος και κράτος: απεμπλοκή, η μόνη λύση», εφημ. *Το Βήμα* 28-8-1994, σ. (B2) 26. Βλ. E.J. HOBSBAWM, «Μύθος η συνέχεια 3000 χρόνων ελληνικού έθνους», εφημ. *Ελευθεροτυπία* 27-3-1995, σσ. 14-15. Άν. ΦΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ, «Πρόταση διαλόγου για το περιεχόμενο των σχολικών βιβλίων», περ. *Εκπαιδευτική Κοινότητα*, τεύχ. 30 (1995), σ. 22.

και δεν αφομοιώθηκαν στην κυρίαρχη εθνότητα. Έκτοτε άρχισαν να παρουσιάζονται τα μειονοτικά προβλήματα που υπάρχουν σχεδόν παντού, όπου υπάρχουν μειονότητες.

Το έθνος βρίσκεται στο επίκεντρο της εθνικιστικής ιδεολογίας. Η εθνικιστική ιδεολογία εξιδανικεύει το ιστορικό παρελθόν, προσπαθεί να γεφυρώσει το χάσμα ανάμεσα στο παρελθόν και στο παρόν και να αποδείξει τη συνέχεια του ιστορικού παρελθόντος¹⁵⁷.

Η Αλβανία, ως νεοσύστατη κρατική οντότητα, είχε την ανάγκη να δίνει την αίσθηση της ιστορικής συνέχειας και της μοναδικότητας ως έθνους, γιατί αυτή έλαβε κρατική υπόσταση, προτού οι κάτοικοί της διαμορφώσουν την εθνική τους συνείδηση¹⁵⁸. Επιπλέον, η εξιδανίκευση του παρελθόντος ήταν απαραίτητη για να αναπτυχθεί η αίσθηση του «συνανήκειν» ανάμεσα στις δύο κυρίαρχες φυλετικές ομάδες, τους Τόσκηδες και τους Γκέγκηδες.

Παράλληλα, η επίμονη αναφορά στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα των παρτιζάνων συνέβαλε στην αποδοχή και στη νομιμοποίηση του καθεστώτος. Πρέπει, όμως, να τονιστεί εξ αρχής ότι η εθνικιστική ιδεολογία των αναγνωστικών της μεταπολεμικής περιόδου είχε σχέση με τη δημιουργία εθνικής ταυτότητας και εθνικής συνοχής και δεν απέβλεπε στην εδαφική επέκταση της Αλβανίας σε βάρος άλλων εθνικών κοινοτήτων.

Όμως, ο εθνικιστικός και ιδεολογικός δογματισμός που κυριαρχούσαν στο κράτος αυτό, καθόλη την περίοδο της σοσιαλιστικής διακυβέρνησης, δεν επέτρεψαν να δημιουργηθούν σταθερές σχέσεις με τα υπόλοιπα έθνη. Είναι μάλιστα αξιοπερίεργο το γεγονός ότι εμφάνιζε συμπτώματα εθνικιστικής «υστερίας», απομονωτισμού και απροκάλυπτης ιδεολογικής παραμόρφωσης, ένα κράτος το οποίο όφειλε να ασπάζεται τις αρχές του προλε-

157. ΠΑΝΤ. ΛΕΚΚΑΣ, «Εθνικιστική ιδεολογία και παράδοση», περ. *Διαβάζω*, τεύχ. 322 (1993), σσ. 47-50. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Εθνικιστική ιδεολογία: πέντε υποθέσεις εργασίας στην ιστορική κοινωνιολογία*, εκδ. ΕΜΝΕ-Μνήμων, Αθήνα 1992, σ. 99. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Εθνικιστική ιδεολογία: παράδοση και εκσυγχρονισμός», περ. *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχ. 50-51 (1994), σ. 39. Βλ. ΠΡΟΔΡ. ΓΙΑΝΝΑΣ, «Η ελληνική εξωτερική πολιτική ανάμεσα σε δυτικοστρεφείς και εθνικιστές», περ. *Διαβάζω*, τεύχ. 322 (1993), σ. 77 και αφιέρωμα «Πώς μας βλέπουν οι γείτονες», εφημ. *Το Βήμα*, σ. (B3) 36. ΠΡΩ. ΣΟΦΙΑ ΒΟΥΡΗ, «Η εικόνα του Έλληνα στα Βουλγαρικά εγχειρίδια Ιστορίας (1990 και εξής)», *Επετηρίδα Παιδ. Τμήμ. Δημ. Εκπ/σης*, Ιωάννινα 1993, σσ. 1-32. LEVI STRAUS Cl., *Race et Histoire*, μτφρ. Ευρ. Παπάζογλου, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1995, σ. 17.

158. Ο σύγχρονος Άγγλος ιστορικός E. Hobsbawm εκφράζει την άποψη ότι οι πρωτοπόροι του αλβανικού εθνικισμού αναζήτησαν μια εθνικιστική ταυτότητα στη γλώσσα, εφόσον οι τέσσερις θρησκείες (ισλαμισμός, ορθοδοξία, καθολικισμός και οι Μπεκτασί) διαιρούσαν παρά ένωναν την αλβανική εθνότητα (E. HOBSBAWM, *Έθνη και Εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα*, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1994, σ. 79).

ταριακού διεθνισμού και να προωθεί την ενότητα του διεθνούς προλεταριάτου.

Απεναντίας η μετασοσιαλιστική εποχή στην Αλβανία δείχνει ότι ο εθνικισμός στη χώρα αυτή έχει πάρει μια νέα διάσταση: Μένει να αποδειχτεί αν τα κείμενα για την Çamëria, τη Dibra¹⁵⁹ και το Κόσσοβο¹⁶⁰, που άρχισαν να περιλαμβάνονται στα αναγνωστικά, σηματοδοτούν τη νέα εθνικιστική πορεία του αλβανικού κράτους.

7.7.2 Η αφοσίωση στο εξιδανικευμένο παρελθόν

Στην Αλβανία οι δύο φυλετικές ομάδες των Τόσκηδων και των Γκέγκηδων και οι τέσσερις διαφορετικές θρησκείες, σε συνδυασμό με τις οθωμανικές και φεουδαρχικές παραδόσεις που επικρατούσαν στη χώρα αυτή μέχρι το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, εμπόδισαν τη διαμόρφωση της κοινωνικής συνοχής και την ανάπτυξη της εθνικής συνείδησης. Ήταν φυσικό, λοιπόν, το μεταπολεμικό αλβανικό καθεστώς να δώσει μεγάλη έμφαση στην ανακάλυψη του παρελθόντος, πολύ περισσότερο που η Αλβανία, ως νεοσύστατη κρατική οντότητα, εμφάνιζε και μια ιστορική ασυνέχεια.

Είναι γνωστό, επίσης, ότι η επικράτηση των κομμουνιστών στην Αλβανία έγινε με συνθήματα εθνικοαπελευθερωτικού και εθνικιστικού περιεχομένου. Η πορεία του κομμουνισμού και του εθνικισμού στην Αλβανία υπήρξε παράλληλη. Ο Ν.Κ. Στανγκου κάνει λόγο «για άφιξη του κομμουνισμού πάνω στο άρωμα του εθνικισμού»¹⁶¹.

Έτσι, τα μεταπολεμικά αναγνωστικά βιβλία περιλαμβάνουν πολλά θέματα από το ιστορικό παρελθόν της Αλβανίας. Τα ιστορικά θέματα που κυριαρχούν αναφέρονται στο Σκεντέρμπεη¹⁶², στα χρόνια της τουρκικής σκλαβιάς, στην ανεξαρτησία της Αλβανίας και στα δύσκολα χρόνια της μοναρχίας του Α. Ζώγκου.

Η αναφορά στην ιλλυρική καταγωγή των Αλβανών¹⁶³ είναι πολύ περιορισμένη, ενώ για τα χρόνια που μεσολαβούν από την αρχαία εποχή μέχρι

159. Sh. OSMANI - Mim. HANO, *LEXIMI* 4, Shtëpia e librit Shkollor, Tiranë 1993, f. 164.

160. *Λογ. Αναγν.* 7, 1992, σ. 71.

161. Γεώρ. ΧΑΡΒΑΛΙΑΣ, *Αλβανία: Στο συλλογικό τόμο Βαλκάνια, από το διπολισμό στη νέα εποχή*, επιμ. Θ. Βερέμης, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1994, σ. 121.

162. Τα σχετικά κείμενα που περιλαμβάνονται στα μεταπολεμικά αναγνωστικά υπερέρχουν αριθμητικά των κειμένων που αναφέρονται σε άλλα θέματα.

163. *Αναγν. Γ'*, 1949, σ. 191. *Αναγν.* 3, 1959, σ. 33.

την τουρκοκρατία δεν υπάρχουν αναγνωστικά κείμενα. Η ιστορία της Αλβανίας, όπως φαίνεται στα αναγνωστικά, αρχίζει από την εποχή της τουρκοκρατίας. Εντύπωση μάλιστα προκαλεί η συχνή αναφορά στα δεινά που επιφύλαξαν οι «Οσμανλήδες» στον αλβανικό λαό. Τα κείμενα που ακολουθούν είναι ενδεικτικά:

Η δηλητηρίαση του δασκάλου της αλβανικής γλώσσας

«Η Τουρκία και η ελληνική προπαγάνδα δεν άφηναν τίποτε ακάμωτο για να κρατήσουν στο σκοτάδι και στη σκλαβιά την Αλβανία πέντε αιώνες στη σειρά. Όταν δεν είχαν αποτέλεσμα οι φοβέργιες και οι φυλακίσεις, τότε τη δουλιά την τελείωναν μ' άλλους πρόστυχους τρόπους για να εξαφανίσουν τους σημαιοφόρους της λευτεριάς. Έναν τέτιο τρόπο χρησιμοποίησαν κι ενάντια στο δάσκαλο της αλβανικής γλώσσας, Πέτρο Νίνι Λιουαράσι...»¹⁶⁴

Να πιάσουμε τα βιβλία ... ν' ανοίξουμε σχολεία

«Ο Σουλτάνος μας έστελλε τους Νομάρχες και τους τζιαντάρηδες του όχι για να μας συμπονέσουν αλλά για να μας αρπάξουν περισσότερο. Αυτοί μας ζητούσαν χρήματα για δρόμους και δρόμους δεν είχαμε... Εμάς τους αλβανούς μας μεταχειρίζονταν η Τούρκικη Κυβέρνηση σα μασιά για τις δουλειές της. Μας έχει στείλει στρατιώτες στην Υεμένη κι ύστερα από πολύχρονη υπηρεσία σε ξένα μέρη, μας ξανάστελλε στην πατρίδα μας, δυστυχημένους και χαντακωμένους, χωρίς ρούχα και παπούτσια, χωρίς ψωμί...»¹⁶⁵

Αξίζει, επίσης, να γίνει ιδιαίτερη αναφορά σ' ένα κείμενο που αναφέρεται στον Πύρρο το βασιλιά της Ηπείρου. Στο κείμενο αυτό υπάρχουν ιστορικά στοιχεία που εξυπηρετούν πολιτικές σκοπιμότητες. Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα:

Ο Πύρρος της Ηπείρου

«Η γλώσσα που μιλούσαν οι Ηπειρώτες, ήταν ίδια με τη γλώσσα των Ιλλυριών... Από τους βασιλιάδες της Ιλλυρίας, εκείνος που άφισε μεγάλη φήμη στην ιστορία, είναι ο Πύρρος ή ο Μπούρη, όπως τον λέγανε οι συμπατριώτες του... Ο Πύρρος δεν μπορούσε να ησυχάσει χωρίς πόλεμο, μόνο με πόλεμο ευχαριστιόνταν. Γι' αυτό τώρα σκέφτηκε να δοκιμάσει την τύχη του πολέμου στην ανατολή δηλαδή να πολεμήσει με τους Έλληνες και να τους καταλάβει...»¹⁶⁶

Το κείμενο αυτό, με τις ιστορικές ανακρίβειες που περιέχει, περιλήφθη-

164. Αναγν. 4, 1959, σ. 35. Αναγν. 4, 1961, σ. 30. Λογ. Αναγν. 4, 1964, σ. 39. Αναγν. 4, 1972, σ. 40. Αναγν. 4, 1973, σ. 162. Λογ. Αναγν. 7, 1975, σ. 157.

165. Ανθολογ. ΣΤ', 1951, σ. 48. Ανθολ. 7, 1955, σ. 46.

166. Αναγν. Γ', 1949, σ. 194.

κε μόνο μια φορά στα αναγνωστικά βιβλία. Η ίδια, όμως, ιστορική διαστρέβλωση, για τον Πύρρο το βασιλιά της Ηπείρου, υπάρχει και στα σημερινά αλβανικά βιβλία της ιστορίας, τα οποία διδάσκονται και στους μαθητές των σχολείων της ελληνικής μειονότητας. Το γεγονός αυτό καθιστά ανεπίτρεπτη τη μετάφραση στην ελληνική γλώσσα των βιβλίων αυτών της ιστορίας και την έκδοση τους από την ελληνική πολιτεία για χρήση των μαθητών των μειονοτικών σχολείων. Τονίζεται, παρενθετικά, ότι για τον ελληνικό πολιτισμό και την ελληνική ιστορία δε γίνεται καμιά αναφορά στα αναγνωστικά της ελληνικής μειονότητας¹⁶⁷.

Η εθνικιστική, λοιπόν, ιδεολογία, που είναι εμφανής στα αναγνωστικά χαρακτηρίζεται από μία εναγώνια προσπάθεια για να αποδείξει ότι το σύγχρονο αλβανικό κράτος έχει σταθερά ερείσματα στο παρελθόν. Και φαίνεται ότι η εθνοκεντρική αυτή επιδίωξη του αλβανικού καθεστώτος είχε ένα θετικό αποτέλεσμα: δημιούργησε στους Αλβανούς την αίσθηση της ιστορικής συνέχειας και ανέπτυξε σ' αυτούς δυνάμεις κοινωνικής συνοχής. Αλλά και η εξύμνηση του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα των Αλβανών, όπως φαίνεται στις επόμενες σελίδες, βοήθησε προς την κατεύθυνση αυτή.

7.7.3 Ο εθνικοαπελευθερωτικός αγώνας 1942-44: Η εθνική δράση του «αγαπημένου καθοδηγητή» και των άλλων παρτιζάνων

Το 1942 οργανώθηκε η εθνική αντίσταση στην Αλβανία. Ο Ενβέρ Χότζα ανέλαβε την κύρια ευθύνη του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα, ενώ η εθνικιστική πορεία υπήρξε η βασική «συνιστώσα» του μαρξιστικού καθεστώτος. Η εθνική δράση του «αγαπημένου καθοδηγητή», του «θείου» Ενβέρ και των άλλων παρτιζάνων, εκθειάζεται καθόλη τη διάρκεια των μεταπολεμικών ετών.

Στα αναγνωστικά υπάρχει σωρεία κειμένων που εξυμνούν τις παρτιζάνικες μάχες. Αξιοσημείωτο είναι ότι τα κείμενα αυτά παρουσιάζουν μόνο τα πολεμικά γεγονότα και δεν αναφέρονται στην εξέλιξη των ιστορικών συμβάντων. Ο μαθητής δεν αποκτά μια συνολική εικόνα για τον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα, αλλά διδάσκεται μόνο πολεμικά περιστατικά. Εκείνο που φαίνεται ότι ενδιαφέρει τους συντάκτες των βιβλίων είναι να τονίσουν, με υπερβολική έμφαση, τον ηρωισμό και την φιλοπατρία των παρτιζάνων και του Ενβέρ Χότζα¹⁶⁸.

167. Βλ. Γεώργ. Δ. ΚΑΨΑΛΗΣ, *Η εκπαίδευση της Ελληνικής μειονότητας ...*, ό.π., σ. 32.

168. Το παράσημο του «Εθνικού Ήρωα»

Αξιοσημείωτες είναι, επίσης, οι αναφορές των αναγνωστικών, όπως θα φανεί με λεπτομέρεια και σε επόμενα κεφάλαια, στο Δημοκρατικό Στρατό της Ελλάδας, στο ΚΚΕ, στις Επονίτισσες της Αντίστασης, στον ΕΛΑΣ¹⁶⁹, στη Μακρόνησο, στα Γιούρα¹⁷⁰, στο Ν. Μπελογιάννη¹⁷¹, στο Ν. Ζαχαριάδη¹⁷² κ.λπ., γεγονός που φανερώνει τη συνεργασία των οργανώσεων του Ενβέρ Χότζα με το εθνικοαπελευθερωτικό μέτωπο (ΕΑΜ) της πατρίδας μας.

Συμπερασματικά, θα πρέπει να αναφέρουμε ότι από την υπερβολική έμφαση που δίνουν τα αναγνωστικά στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα των παρτιζάνων και του Ενβέρ, εξάγονται τα ακόλουθα έμμεσα μηνύματα:

α) Είναι ευτύχημα για τους Αλβανούς που έχουν τόσο γενναίους υπερασπιστές του έθνους και έναν τέτοιο ήρωα Αρχηγό.

β) Η αυταρχική οργάνωση του κράτους είναι επιβεβλημένη, προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι οποιεσδήποτε εθνικές δυσκολίες.

γ) Η υποταγή του ατόμου στις υπάρχουσες κοινωνικές δομές είναι απαραίτητη και συνιστά απαραίτητο εθνικό χρέος.

δ) Η ιστορία είναι δημιούργημα της δράσης εξαιρετικών ατόμων. Η θέση, όμως, αυτή είναι αντιδιαλεκτική, γιατί η μαρξιστική θεωρία ερμηνεύει την ιστορία με την πάλη των τάξεων και τους άτεγκτους οικονομικούς παράγοντες.

«...Μ' αυτό το παράσημο του εθνικού ήρωα ο λαός μας τίμησε το καλύτερο και το πιο αγαπημένο του παιδί, τον Στρατηγό Ενβέρ Χότζια, που τον καθοδήγησε με τα στιβαρά του χέρια, με το φωτεινό του μυαλό και με το ατρόμητο μάτι του στο διάστημα του Εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα...» (Αναγν. Γ', 1949, σ. 242).

Ο Μέτης παρτιζάνος

«... Ο μικρός Μέτης για κάμποσον καιρό μπήκε δούλος σ' έναν κακό έμπορα, που τον έδεονε πάντοτε και τον βασάνιζε πολύ. Ο Μέτης όμως κατάλαβε γρήγορα ότι αν δε χάνονταν οι εχθροί, οι μπέηδες κι οι αγάδες του τόπου, δε θάχε ψωμί και λευτεριά γι' αυτόν. Γι' αυτό ο Μέτης βγήκε παρτιζάνος. Στην αρχή ήταν σύνδεσμός στο τάγμα ... πήγαινε κι έρχονταν στα Τίρανα φέρνοντας στους παρτιζάνους γράμματα ...

– Σύντροφε διοικητή! ... είπε μια μέρα ο Μέτης ... Θέλω να πολεμήσω κι εγώ όπως οι σύντροφοι! ... Έκλεισα σωστά 12 χρόνια!

Ο μικρός Μέτης πολέμησε στη Ντρασιοβίτσα ενάντια στους μπαλίστες· στη Λιουντζουριά ενάντια στους Γερμανούς κι έδειξε αρκετή παλικαριά! ... Κι ο Μέτης έπεσε μάρτυρας πολεμώντας ηρωικά στα βουνά του Κουρβελεσιού ...» (Αναγν. 3, 1959, σ. 74).

169. *Ανθολ.* ΣΤ', 1950, σ.209. *Ανθολ.* 7, 1951, σ. 257.

170. *Ανθολ.* 7, 1955, σ. 289.

171. *Ό.π.*, σ. 270.

172. *Ό.π.*, σ. 274.

7.7.4 Η ιμπεριαλιστική περικύκλωση ή το σύνδρομο της ανασφάλειας του αλβανικού καθεστώτος

Όλα τα πρώην σοσιαλιστικά κράτη όφειλαν να είναι σε «επαναστατική επαγρύπνηση», γιατί σύμφωνα με τη μαρξιστική διαλεκτική οι δύο αντίπαλες δυνάμεις, καπιταλισμός και σοσιαλισμός, βρισκόταν σε συνεχή ανταγωνισμό και σύγκρουση μέχρι την τελική επικράτηση του σοσιαλισμού.

Η θέση αυτή δημιουργούσε στον πολίτη των σοσιαλιστικών αυτών κρατών την αίσθηση ότι βρίσκεται υπό διαρκή ιμπεριαλιστική περικύκλωση. Ο Αλβανός πολίτης είχε μετατρέψει την αίσθηση αυτή σε ξενοφοβία και εσωστρέφεια, γιατί η Αλβανία επιπρόσθετα θεωρούσε ότι περιστοιχιζόταν «από κακούς γείτονες»¹⁷³.

Άλλωστε και ο ίδιος ο Ενβέρ Χότζα εξέφρασε το σύνδρομο της ανασφάλειας που διακατείχε τους Αλβανούς, όταν, αναφερόμενος στους φεουδάρχες, στους «μπαϊραχτάρηδες», τους εμπόρους και τους αξιωματικούς του Ζώγκου, τόνισε σε λόγο του το 1946: «Αυτοί ενώνονται με τον Τσαλδάρη και είναι έτοιμοι να θυσιάσουν τη Νότιο Αλβανία, για να ξαναβάλουν στα χέρια τους τα χαμένα τους κτήματα και τα προνόμια, αυτοί τόχουν φυσικό να γίνονται χαμερπείς υπηρέτες στους ξένους για να γκρεμίσουν το λαϊκό καθεστώς.»¹⁷⁴

Η καχυποψία του αλβανικού καθεστώτος προς τους γείτονες οφειλόταν αφενός στο φόβο της ενδεχόμενης προσέγγισης του Τίτο και της μετασταλινικής Σοβιετικής ηγεσίας και αφετέρου στην υπόσχεση που έδωσε το 1960 ο Ν. Χρουστσόφ στο Σοφοκλή Βενιζέλο ότι θα παρέμβει στον Ε. Χότζα υπέρ των δικαιωμάτων της ελληνικής μειονότητας.

Οι συχνές, λοιπόν, αναφορές των αναγνωστικών¹⁷⁵ της μειονότητας στο

173. Αναγν. Γ', 1949, σ. 246.

174. Ανθολ. ΣΤ', 1950, σ. 231.

Ο ίδιος ο Ενβέρ Χότζα στα Άπαντα γράφει ότι οι ιμπεριαλιστές, οι ρεβιζιονιστές και οι καπιταλιστές δε θέλουν τη σοσιαλιστική Αλβανία και την έχουν «αγκάθι στο μάτι κανένας και ποτέ δε θέλει το καλό της» (Enver HOXHA, *Instituti i studimeve Marksiste-Leniniste*, Vëllimi 50, Janar 1973 -Prill 1973, f. 307).

175. Τα παρακάτω ποιήματα που υπάρχουν στα αναγνωστικά δείχνουν ότι οι Αλβανοί είχαν την αίσθηση ότι βρίσκονται σε διαρκή «ιμπεριαλιστική-ρεβιζιονιστική περικύκλωση»:

Ένα είναι Κόμμα και λαός
 «Όλοι να είμαστε στο πόδι, έτοιμοι και προετοιμασμένοι
 για την υπεράσπιση της λευτεριάς
 και των κατακτήσεων της επανάστασης»

Ενβέρ Χότζα

πρόβλημα της καπιταλιστικής περικύκλωσης δείχνουν τον τρόπο με τον οποίο το αλβανικό καθεστώς αντιμετώπιζε τους γείτονές του. Η θεωρία αυτή, προκειμένου για τη μειονότητα, είχε και μια άλλη πρακτική επιδίωξη. Ο κάτοικος των μειονοτικών περιοχών, αποδεχόμενος την άποψη ότι περιζώνεται από εχθρούς, θα μπορούσε να αποστασιοποιηθεί από τους εκτός των συνόρων «επικίνδυνους» ομοεθνείς του. Εν πάση περιπτώσει όλοι όφειλαν να παρακολουθούν και να αποκαλύπτουν τα σχέδια των εχθρών του έθνους.

Συνοψίζοντας, θα πρέπει να τονίσουμε ότι η αντιιμπεριαλιστική «ψύχωση» που ήταν έκδηλη στα μεταπολεμικά αναγνωστικά μέχρι την κατάρρευση του διπολικού πολιτικοκοινωνικού συστήματος, οδήγησε την Αλβανία στον απομονωτισμό και τους διαφωνούντες με το καθεστώς στην καταπίεση ή την εξόντωση. Κι όλα αυτά όταν η εθνικιστική αυτή «υστερία» ήταν αντίθετη με το σύνθημα του Μαίχ που προέτρεπε τους προλετάριους όλου του κόσμου να ενωθούν. Παράλληλα ο εθνικισμός συνέτεινε στην καταδυνάστευση της εθνικής ελληνικής μειονότητας με το επιπρόσθετο πρόσχημα ότι υπήρχαν «δολιοφθορείς» έξω από τα σύνορα της Αλβανίας.

7.7.5 «Οι παραβιαστές των συνόρων»

Το αλβανικό καθεστώς έδινε μεγάλη προτεραιότητα στην εθνική ασφάλεια. Αυτό αποτελούσε παράλληλα και ένα πρόσχημα για να δικαιολογεί την αυ-

«Δεν υπάρχει δύναμη να φράξει της Αλβανίας το δρόμο,
αφού η φωνή της αγκαλιάζει άκρη σ' άκρη τον κόσμο.
Ας μη γελιούνται οι εχθροί, ρήγμα δε θάβρουν κανένα,
ένα σ' αδιαίρετο είναι το Κόμμα και λαός ολοένα.
Κι αν τύχει εκείνοι απ' την αλαφριά να ζυγίσουν,
τότε θα ιδούν τους Αλβανούς πόσο αξίζουν...»

Ερωτήσεις-Καθήκοντα: Πώς εκτιμούν το Κόμμα κι ο λαός μας το πρόβλημα της άμυνας της πατρίδας στις σημερινές συνθήκες της άγριας ιμπεριαλιστικής-ρεβιζιονιστικής περικύκλωσης» (Λογ. Αναγν. 7, 1979, σ. 17)

Άνθιζε Δημοκρατία

Απ' τους εχθρούς περιζωμένη

υψώνεται έτρομη, ισχυρή

περήφανη και τιμημένη

Δημοκρατία Λαϊκή...

(Αναγν. 4, 1972, σ. 93)

ταρχική οργάνωση του κράτους και τις δεσποτικές επιλογές της αλβανικής εξουσίας.

Κάθε φορά που το καθεστώς έκρινε σκόπιμο να πάρει κάποια καταπιεστικά μέτρα, δημιουργούσε τις αφορμές: «εσκηνοθέτει διαφόρους δίκας, κατά τας οποίας εφρόντιζε να εκθέτει τον ρόλον της Ελλάδος, ως δήθεν αποστελούσης συμμορίας κατασκόπων και δολιοφθορέων εκείθεν των αλβανικών συνόρων.»¹⁷⁶

Στα μεταπολεμικά αναγνωστικά της ελληνικής μειονότητας υπάρχουν κείμενα που αναφέρονται στη σύλληψη «κρυμμένων κατασκόπων», «ξένων δυναμιτιστών», «παραβιαστών των συνόρων» και «σαμποταριστών»¹⁷⁷. Ακόμη και οι μικροί μαθητές βοηθούν στη σύλληψη των υπόπτων. Το παρακάτω «γελοιογραφικό» παράδειγμα είναι χαρακτηριστικό:

Οι μικροί άγρυπνοι Μαλεσόροι

«Ο Πετρίτ, ο Σκεντέρ, ο Γκελιός και ο Μαρκ έπαιζαν στο λιβάδι... Ο Πετρίτ ανέβηκε σε μιά συκαμιά. Εκεί μακριά, τόπιασε το μάτι δυο άντρες, που βάδιζαν φυλαχτά. Ο Πετρίτ κατέβηκε αμέσως κάτω και είπε στους συντρόφους τι είδε... Τα δύο παιδιά πήραν το δρόμο για το φυλάκιο, ενώ ο Πετρίτ κι ο Σκεντέρ κάθησαν και περίμεναν... Οι δυο ξένοι άντρες προσπαθούσαν να φύγουν ... φοβήθηκαν. Κάτι έκρυψαν σε μια βατιά και τρεχάλα!... Μπροστά τους βγήκαν τρεις φρουροί των συνόρων που τους ειδοποίησαν τα παιδιά. Ενώ το σκυλί των συνόρων ανακάλυψε εκείνα που οι σαμποταριστές είχαν κρύψει στα βάτα. Ήταν όπλα και ξένες χειροβομβίδες.»

Αξίζει, τέλος, να τονίσουμε ότι ακόμη και στις εθνικές υποθέσεις η αλήθεια βρίσκεται συνήθως στην αριστοτελική μεσότητα: Δεν εξυπηρετούν ούτε οι εξιδανικεύσεις της πατρίδας ούτε οι αρνητικές στάσεις. Η ρεαλιστική και ορθολογική αντιμετώπιση των θεμάτων της εθνικής κοινότητας κρίνεται ως η πιο ενδεδειγμένη. Στην περίπτωση, πάλι, της Αλβανίας, όσον αφορά το φανταστικό θέμα των «παραβιαστών των συνόρων», έχει εφαρμογή η καθαφική θέση, σύμφωνα με την οποία τους εχθρούς «δε θα συναντήσεις, αν δεν τους κουβανείς μεσ' στην ψυχή σου»¹⁷⁸.

176. L. STAVRIANOS, *Μεγάλη Αμερικανική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμ. Β', εκδ. Κ. Εμμανουήλ και Σία, Αθήναι 1963, σ. 125.

177. *Ανθολ.* 5, 1956, σ. 275. *Ανθολ.* 5, 1959, σ. 142. *Αναγν.* 4, 1964, σ. 103. *Αναγν.* 2, 1968, σ. 36. *Λογ. Αναγν.* 6, 1969, σ. 135. *Αναγν.* 2, 1969, σ. 110, 112. *Λογ. Αναγν.* 5, 1970, σ. 69. *Αναγν.* 3, 1970, σ. 83. *Λογ. Αναγν.* 6, 1972, σ. 61. *Λογ. Αναγν.* 5, 1972, σ. 72. *Αναγν.* 4, 1972, σ. 157, 162. *Αναγν.* 2, 1978, σ. 126. *Λογ. Αναγν.* 7, 1979, σ. 69. *Αναγν.* 1, 1979, σ. 74. *Αναγν.* 2, 1985, σ. 122.

178. Γεώρ. ΒΑΛΕΤΑΣ, *Αναλύσεις Νεοελληνικών Κειμένων*, εκδ. Πέτρος Ράνος, Αθήναι 1967, σ. 389.

7.7.6 Οι σύγχρονοι ήρωες της Αλβανίας

Αν είναι αλήθεια ότι «ο πόλεμος είναι η γιορτή του εθνικισμού»¹⁷⁹, τότε το αλβανικό σχολείο που εγκωμιάζε υπερβολικά την πολεμική δράση των παρτιζάνων και των Αλβανών γενικότερα, θα πρέπει να ασκούσε μια εθνικιστική αγωγή. Πράγματι, τα μεταπολεμικά αναγνωστικά διακρίνονται για την αλληλοδιαδοχή μαχών και ύμνων προς το Κόμμα και τον Αρχηγό. Έτσι η αγωγή που ασκούσε η αλβανική πολιτεία στους μαθητές της μειονότητας μέσω των αναγνωστικών, είχε έναν έντονο εθνικιστικό χαρακτήρα.

Ο ακραίος αλβανικός σοβινισμός πρόβαλλε ως πρότυπα, μέσω των αναγνωστικών, τους εθνικούς ήρωες αλλά και τους «ήρωες της σοσιαλιστικής δουλειάς». Οι πολλοί σύγχρονοι Αλβανοί εθνικοί ήρωες που παρουσιάζονται στα αναγνωστικά, όπως φαίνεται στη Γραφική Παράσταση 7.7.1, δείχνουν και τον εθνικιστικό προσανατολισμό της αλβανικής εκπαίδευσης.

Η επισκόπηση της Γραφικής Παράστασης 7.7.1 δείχνει το μεγάλο αριθμό των Αλβανών ηρώων. Οι ηρωίδες αντιπροσωπεύουν το 16,6%, ενώ οι μειονοτικοί ήρωες το 33,3% του συνολικού αριθμού των ηρώων. Οι ήρωες που προβάλλονται περισσότερο στα αναγνωστικά είναι ο Κεμάλ Στάφα και ο Λευτέρης Τάλλιος.

Ο Κεμάλ Στάφα¹⁸⁰ πολέμησε τους φασίστες της Ιταλίας και τη Ζωγκική τυραννία, για την κατάκτηση της λευτεριάς και της δημοκρατίας. Αγαπούσε την πατρίδα και τα παιδιά. Όταν ξεψυχούσε φώναξε: Ζήτω η Ελεύθερη Αλβανία! Ζήτω το Κομμουνιστικό Κόμμα!

Ο μειονοτικός Λευτέρης Τάλλιος, κατά την εφημερίδα *Zëri i popullit*, ήταν «ικανός διαφωτιστής της γραμμής του Κόμματος, άνθρωπος τίμιος και με μπέσα, αγαπητός με το λαό και σκληρός με τους εχθρούς. Ο Λευτέρης σα φλογερός κομμουνιστής που ήταν βάνοντας στην πράξη τη γραμμή του Κόμματος, έδωσε μια ιδιαίτερη συμβολή στο ξεσήκωμα του λαού του Βούρκου στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα του αλβανικού λαού και τη συντριβή της ελληνικής σοβινιστικής αντίδρασης σ' αυτή την επαρχία. Ο Λευτέρης στάθηκε μέχρι τέλους της ζωής του πιστό μέλος του Κομμουνιστικού Κόμματος Αλβανίας»¹⁸¹.

Τελειώνοντας την υποενότητα αυτή, αξίζει να τονίσουμε ότι ο εθνικός έπαινος είναι θεμιτός, στο βαθμό που δεν εκτρέφει εθνικούς ναρκισσισμούς και δεν έρχεται σε αντίθεση με το διεθνιστικό πνεύμα.

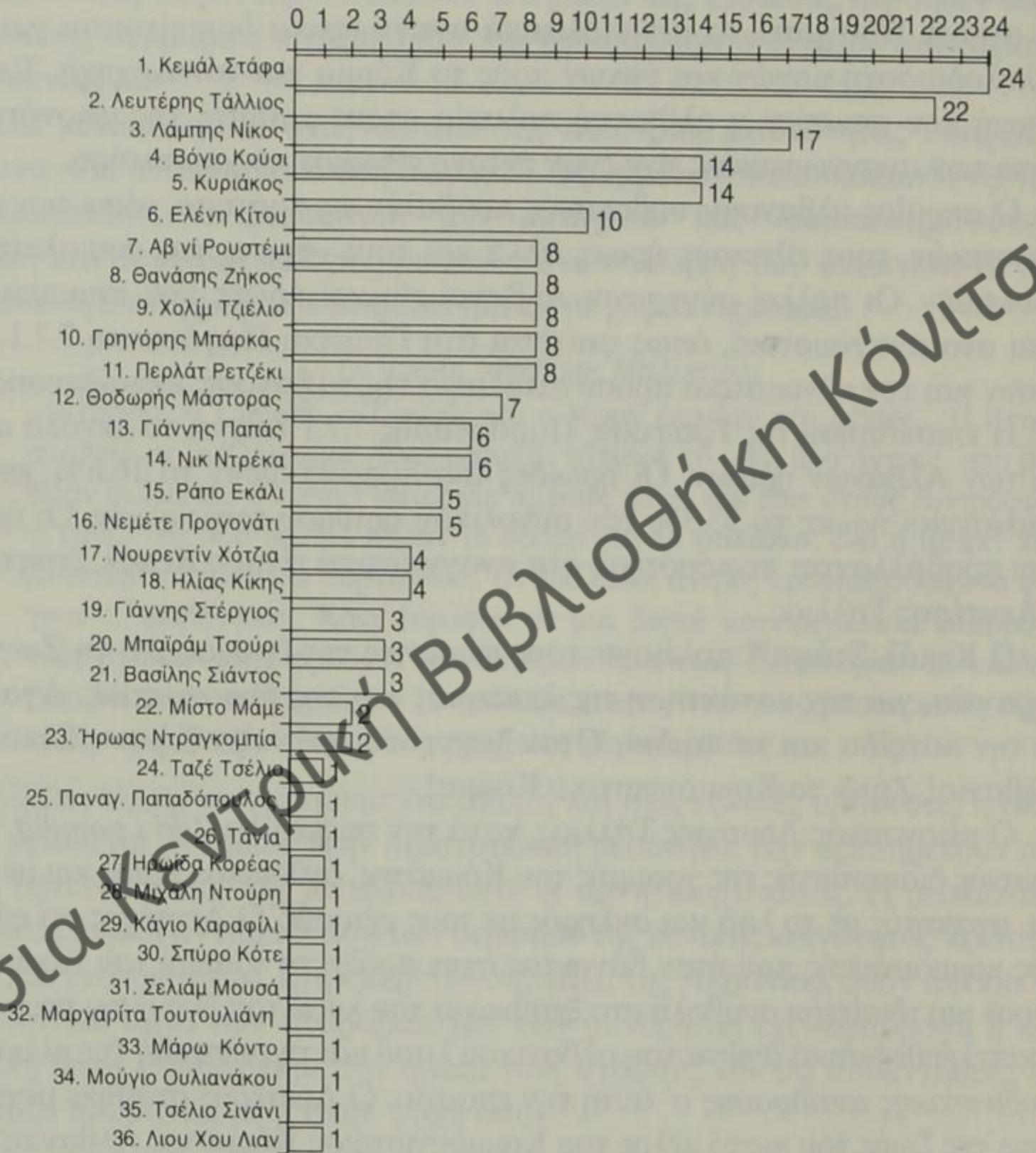
179. Γεώρ. ΘΑΛΑΣΣΗΣ, «Το σώμα και το έθνος», περ. *Διαβάζω*, τεύχ. 322(1993), σ. 73.

180. *Αναγν. Γ'*, 1947, σ. 48.

181. *Λογ. Αναγν. 7*, 1970, σ. 17. Το απόσπασμα αυτό είναι απ' το βιβλίο *Λευτέρης Τάλλιος* του μειονοτικού συγγραφέα Σπ. Τζιά.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ 7.7.1

Ηρωίδες και ήρωες που προβάλλονται στα μεταπολεμικά αναγνωστικά της ελληνικής μειονότητας

7.7.7 Η Ελλάδα στα αναγνωστικά βιβλία της μειονότητας

Οι μεταπολεμικές ελληνοαλβανικές σχέσεις δέχτηκαν την επίδραση διαφόρων ιστορικών γεγονότων: Το 1946 η ελληνική κυβέρνηση υπέβαλε στο Συμβούλιο Υπουργών των Τεσσάρων (ΗΠΑ, Σοβιετικής Ένωσης, Μ. Βρετανίας, Γαλλίας) τις διεκδικήσεις της επί της Βορείου Ηπείρου, θέμα που δεν κατέστη δυνατό να συζητηθεί και παρέμεινε έκτοτε εκκρεμές. Το 1971 αποκαταστάθηκαν οι διπλωματικές σχέσεις μεταξύ Ελλάδας και Αλβανίας, ενώ το 1987 η Ελλάδα προέβη σε μονομερή άρση του εμπολέμου καθεστώτος.

Αξίζει να παρακολουθήσει κανείς τον τρόπο που η Αλβανία, κράτος με εθνικιστικές εξάρσεις, παρουσίαζε την Ελλάδα στα αναγνωστικά της ελληνικής μειονότητας και να διαπιστώσει την επίδραση της ιστορικής συγκυρίας στα περιεχόμενα των αναγνωστικών.

Στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, όπως είναι αναμενόμενο, οι αναφορές των αναγνωστικών για την Ελλάδα ήταν έντονα αρνητικές. Γνωστόν λόγος για τις «βαρβαρότητες των Ελλήνων ανταρτών στη Ν. Αλβανία το 1912-14, καθώς και για τους αντάρτες του συνταγματάρχη Βάρδου, του αντισυνταγματάρχη Στράτου, του λοχαγού Κονδύλη και τόνων άλλων, που έβαλαν φωτιά στη Νότια Αλβανία και σκότωσαν, ατίμασαν και έσφαξαν όσο μπόρεσαν... Οι βανδαλισμοί των Κρητικών που έμπηξαν στα μωρά της κούνιας τα μαχαίρια, που έσχισαν τις κοιλίες των γυναικών με δρεπάνια δεν μπορεί να λησμονηθούν ποτέ από το λαό μας ...»¹⁸²

Υπάρχουν ακόμα αναφορές για «τους κακούς γείτονες»¹⁸³ των Αλβανών και τις προσπάθειες του Τσαλδαρη¹⁸⁴ να ενώσει τη Νότια Αλβανία με την Ελλάδα. Οι Εδεσίτες¹⁸⁵, «τα φασιστόμουτρα του Ζέρβα»¹⁸⁶, τα μουντρούμια της ασφάλειας του Μανιαδάκη¹⁸⁷ έχουν και αυτά την αρνητική τους θέση στα αναγνωστικά, ενώ εκθειάζεται ο «Δημοκρατικός» στρατός, η ΕΠΟΝ και το ΚΚΕ¹⁸⁸. Παράλληλα, υπάρχουν γράμματα μελλοθανάτων «δημοκρατών» απ' την Ελλάδα¹⁸⁹. Όσο για τον Ν. Μπελογιάννη: αυτόν δεν τον δολοφόνη-

182. *Αναγν. Γ'*, 1947, σ. 46.

183. *Αναγν. Γ'*, 1949, σ. 246.

184. *Ανθολ. ΣΤ'*, 1950, σ. 231.

185. *Ανθολ. ΣΤ'*, 1950, σ. 94.

186. *Ανθολ. 5*, 1956, σ. 175.

187. *Ανθολ. ΣΤ'*, 1950, σ. 94.

188. *Ανθολ. ΣΤ'*, 1950, σ. 209.

189. *Ο.π.*, σ. 225.

σε «ούτε ο Πλαστήρας, ούτε ο Γκλύξμπουργκ, ούτε το ελληνικό στρατοδικείο. Ντρίσκαλ και Πιουροφοϊ ήταν οι δολοφόνοι...»¹⁹⁰

Ωστόσο, παρά τις αρνητικές αναφορές των αναγνωστικών για την Ελλάδα, κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, υπάρχουν και κάποια ποιήματα με έντονο ελληνικό χαρακτήρα. Ως τέτοια ποιήματα μπορούν να θεωρηθούν: «Τα νησιά της Ελλάδας»¹⁹¹ του Λόρδου Μπάιρον σε μετάφραση Αργύρη Εφταλιώτη, το ποίημα «Σε μια πιστή Ελληνίδα»¹⁹² του Ρώσου λογοτέχνη Αλέξανδρου Πούσκιν, «Το Ελληνόπουλο»¹⁹³ του Βίκτορα Ουγκό, το δημοτικό τραγούδι της Πάργας¹⁹⁴, το «Γιοφύρι της Άρτας»¹⁹⁵ κ.ά.

Επίσης, τα αναγνωστικά της δεκαετίας του 1950 περιέχουν πολλά κείμενα Ελλήνων και Σοβιετικών συγγραφέων, ελληνική μυθολογία και ελληνικά δημοτικά τραγούδια πολλά από τα οποία είναι τραγούδια της ξενιτιάς. Αρκετά, ακόμη, από τα κείμενα αυτά αναφέρονται στην ελληνική αντίσταση και τον εμφύλιο. Οι Έλληνες συγγραφείς με την πάροδο του χρόνου περιορίζονται και κάνουν την εμφάνισή τους οι μειονοτικοί συγγραφείς, οι οποίοι αναλαμβάνουν το κύριο βάρος για τη στήριξη του καθεστώτος.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η Γραφική Παράσταση 7.7.2 που απεικονίζει τη διακύμανση του αριθμού των Ελληνικών κειμένων και ποιημάτων στα *Λογοτεχνικά Αναγνώσματα* 6 και 7 κατά τη μεταπολεμική περίοδο.

Η επισκόπηση της παρακάτω Γραφικής Παράστασης δείχνει ότι τα πολλά ελληνικά κείμενα της δεκαετίας του 1950 περιορίζονται σημαντικά μετά τη δεκαετία του 1960. Κατά την τετραετία 1968-72 της έντονης «επαναστατικοποίησης» του καθεστώτος, παραμένουν μόνο κείμενα μειονοτικών συγγραφέων που εξυμνούν, προφανώς, το πολιτικό σύστημα. Ο αυξημένος αριθμός των ελληνικών κειμένων που εμφανίζεται μετά την κατάρρευση του σοσιαλιστικού καθεστώτος δεν προσεγγίζει τον αριθμό των κειμένων της δεκαετίας του 1950.

Αξίζει να τονίσουμε, επίσης, ότι τα κείμενα που αναφέρονται στην Ελλάδα μετά το 1960, είναι έργα μειονοτικών και αριστερών Ελλήνων συγγραφέων (Μενέλαου Λουντέμη, Έλλης Αλεξίου, Κώστα Βάρναλη ...) και έχουν ως θέμα τη δύσκολη ζωή των «πατριωτών» και των φτωχών στην Ελ-

190. *Ανθολ.* 7, 1955, σ. 270.

191. *Ανθολ.* 6, 1950, σ. 62. Το ποίημα αυτό επαναλαμβάνεται ύστερα από 44 χρόνια. Περιλαμβάνεται στα *Λογ. Αναγν.* 6, 1994, σ. 87.

192. *Ανθολ.* 7, 1951, σ. 197.

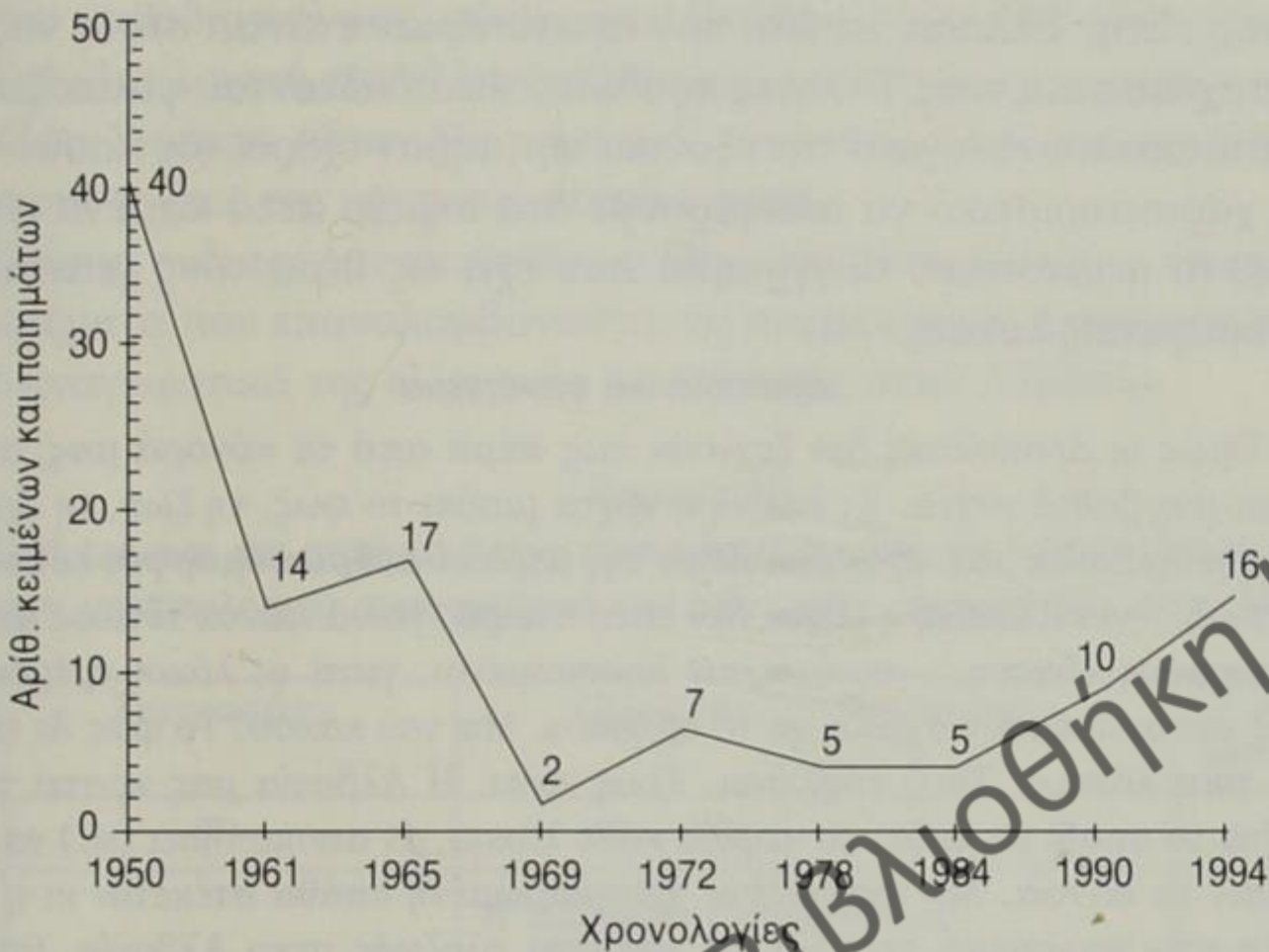
193. *Λογ. Αναγν.* 6, 1985, σ. 10.

194. *Ο.π.*, σ. 15.

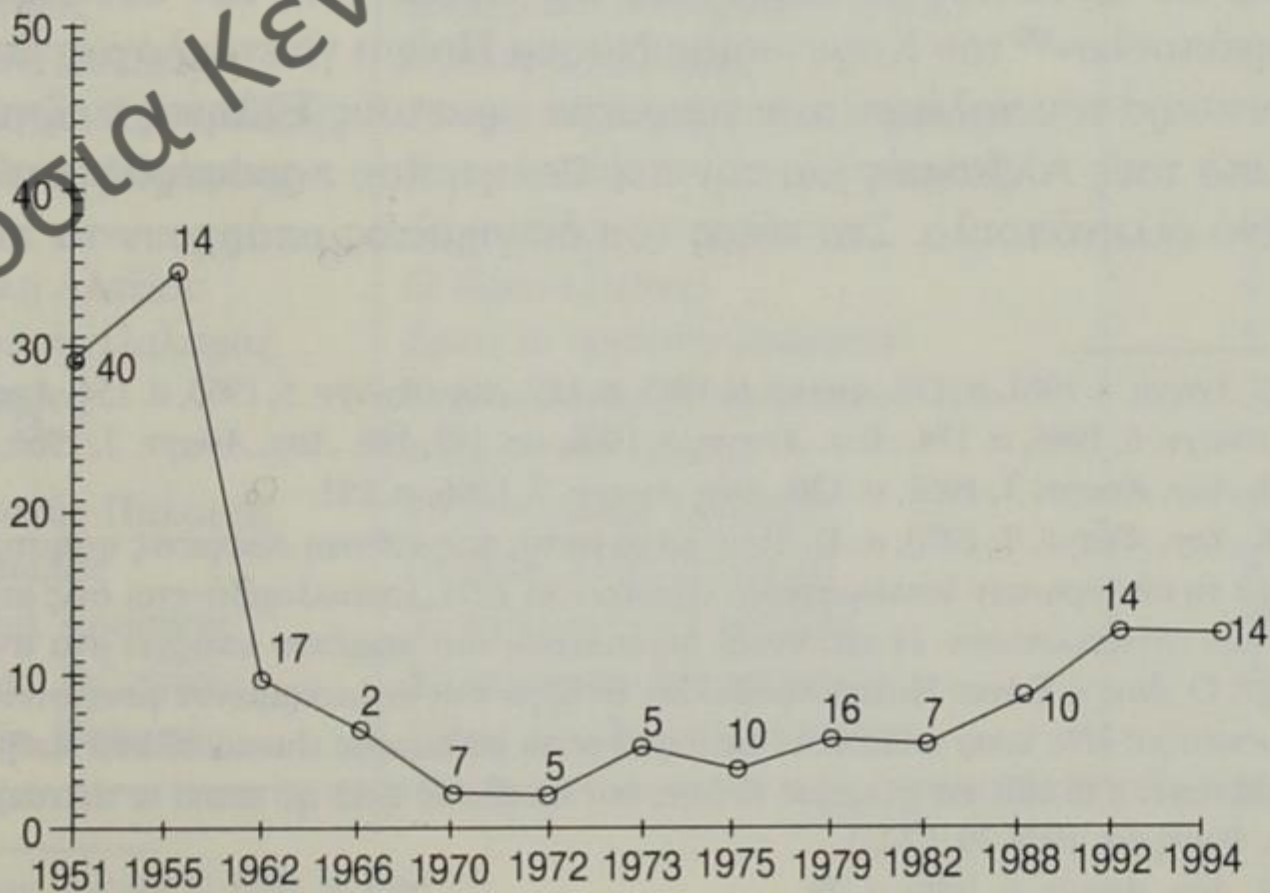
195. *Ο.π.*, σ. 14 και *Ανθολ.* 7, 1955, σ. 11.

ΓΡΑΦΙΚΗ ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ 7.7.2

Α'. Διακύμανση του αριθμού των Ελληνικών κειμένων και ποιημάτων στα «Λογοτεχνικά Αναγνώσματα 6» κατά τη μεταπολεμική περίοδο

Β'. Διακύμανση του αριθμού των Ελληνικών κειμένων και ποιημάτων στα «Λογοτεχνικά Αναγνώσματα 7» κατά τη μεταπολεμική περίοδο

λάδα¹⁹⁶. Στο επεξηγηματικό σημείωμα ενός διηγήματος του Μενέλαου Λουντέμη τονίζονται μεταξύ άλλων τα εξής: Το κείμενο «μιλά για τους διωγμούς των Ελλήνων λαϊκών αγωνιστών απομέρους της Ελληνικής μοναρχοφασιστικής κυβέρνησης... Στην Ελλάδα, εκείνοι που αγωνίστηκαν ενάντια στους ναζιφασίστες καταχτητές και τους Έλληνες προδότες, καταδιώκονται, φυλακίζονται, εξορίζονται, εκτελούνται γιατί την εξουσία την πήραν εχθροί του λαού»¹⁹⁷.

Είναι χαρακτηριστικό να αναφέρουμε στο σημείο αυτό και ένα εθνικιστικό κείμενο μειονοτικού συγγραφέα που έχει ως θέμα τους γειτονικούς «ανθρωπόμορφους λύκους»...:

Δροπολίτικο πανόραμα

«...Όμως οι Δροπολίτες δεν ξεχνούν πως πέρα από τα σύνορά μας απλώνεται μια βαθιά νύχτα. Κι εκείνη η νύχτα μισάει το φως, τη ζωή, τη Δρόπολη, την Αλβανία μας. Στα σκοτάδια της μερικοί ανθρωπόμορφοι λύκοι, γένο τους, – γιατί εκείνη η νύχτα δεν είναι στείρα, γεννά πάντα τέτοιους ανθρωπόμορφους λύκους, – ουρλιάζουν λυσσασμένοι, γιατί οι λύκοι τρέμουν το φως και σκαρώνουν σχέδια να το σβήσουν. Μα του κάκου! Το φως δε φοβάται τους λύκους. Τους τυφλώνει. Τους καίει. Η Αλβανία μας κρατεί τροχισμένο το σπαθί να κόψει το κεφάλι κάθε λύκου, αν αποκοπήσει (sic) να πλησιάσει τα δόντια. Με τροχισμένη, ξεφηκαρωμένη σπάθα στέκεται κι η Δρόπολη στο χαράκωμά της για να χύνονται ολοζωής στην Αλβανία, μακριά, πλατιά μαλαματένια ποτάμια φωτός.»¹⁹⁸

Μολαταύτα, τα τελευταία χρόνια πριν από την κατάρρευση του σοσιαλιστικού καθεστώτος, συμπεριλήφθηκαν στα αναγνωστικά και ελάχιστα κείμενα απ' αυτά που διευκολύνουν την προσέγγιση των δύο κρατών: Στο «Ελληνόπουλο»¹⁹⁹ του Κορυτσαίου Ναούμ Πρίφτι γίνεται λόγος για την πείνα τον καιρό του πολέμου που έσπρωχνε αρκετούς Έλληνες να ζητούν βοήθεια από τους Αλβανούς και την περίθαλψη που προσφέρθηκε σ' ένα πεινασμένο ελληνόπουλο. Στο τέλος του διηγήματος υπάρχουν τα παρακάτω

196. *Αναγν.* 4, 1961, σ. 137. *Αναγν.* 6, 1961, σ. 159. *Λογ. Αναγν.* 5, 1963, σ. 154. *Αναγν.* 4, 1964, σ. 122. *Αναγν.* 6, 1965, σ. 174. *Λογ. Αναγν.* 5, 1966, σσ. 192, 196. *Λογ. Αναγν.* 7, 1966, σ. 183.

197. *Λογ. Αναγν.* 7, 1962, σ. 126. *Λογ. Αναγν.* 7, 1966, σ. 195.

198. *Λογ. Αναγν.* 7, 1970, σ. 41. Το κείμενο αυτό, που υπέστη ορισμένες φραστικές βελτιώσεις μετά τη σύναψη των διπλωματικών σχέσεων το 1971, επαναλαμβάνεται στις μετέπειτα εκδόσεις των αναγνωστικών. Η τελευταία δημοσίευση του κειμένου υπάρχει στα αναγνωστικά του 1989. Ο ίδιος ο Enver Hoxha προβάλλει το έργο του συγκεκριμένου μειονοτικού συγγραφέα και τονίζει: «Ne kemi minoritarë që mund të na ndihmojnë shume në këtë drejtim, si Pano Çuka, shkrimet e të cilit më pëlqejnë shumë, por ka dhe të tjerë që mund të shkruajnë» (Enver HOZHA, *Vepra* 64, 1978-79, f.333).

199. *Λογ. Αναγν.* 6, 1990, σ. 98.

«καθήκοντα» για τους μαθητές: «Μιλήστε για την παραδοσιακή φιλία μεταξύ του αλβανικού και του ελληνικού λαού, συγκεκριμενοποιώντας αυτά που θα πείτε και με αποσπάσματα από το βιβλίο του αγαπημένου και αξέχαστου καθοδηγητή μας, σύντροφου Ενβέρ Χότζα, Δύο φίλοι λαοί.»

Την ίδια λογική της ελληνοαλβανικής προσέγγισης εκφράζει το ποίημα του Ζεφ Σερέμπε «Στον Κορωναίο»²⁰⁰, το οποίο είναι αφιερωμένο σ' έναν από τους ηγέτες της κρητικής επανάστασης.

Επίσης, ενδιαφέρον εμφανίζει ο Πίνακας 19 που δείχνει τα κείμενα και τα ποιήματα που επαναλαμβάνονται τις περισσότερες φορές στα μεταπολεμικά αναγνωστικά της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία.

ΠΙΝΑΚΑΣ 19

Πεζά κείμενα και ποιήματα που επαναλαμβάνονται τις περισσότερες φορές στα μεταπολεμικά αναγνωστικά της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία

α/α	Συγγραφέας	Τίτλος κειμένου ή ποιήματος	Αριθμός επαναλήψεων
(α)	(β)	(γ)	(δ)
		<i>Α' Ελλήνων Συγγραφέων</i>	
1.	Κώστας Κρυστάλλης	<i>Ηλιοβασίλεμα (ποίημα)</i>	9
2.	Γεώρ. Δροσίνης	<i>Η εξαδέλφη της τριανταφυλλιάς (ποίημα)</i>	8
3.	»	<i>Η ανοιξιάτικη αυγή (ποίημα)</i>	8
4.	Όμηρος	<i>Έκτωρ και Ανδρομάχη (έπος)</i>	8
5.	Ιωάν. Πολέμης	<i>Η Πέτρα (ποίημα)</i>	7
6.	Κώστας Κρυστάλλης	<i>Το τραγούδι της ξενιτιάς (ποίημα)</i>	6
7.	Κώστας Βαρναλής	<i>Το τραγούδι του λαού (ποίημα)</i>	6
8.	»	<i>Το κελάδημα της τσίχλας</i>	6
9.	Έλλη Αλεξίου	<i>Ο Φραντζέσκος</i>	6
10.	Κωστής Παλαμάς	<i>Εμείς οι εργάτες (ποίημα)</i>	5
11.	Όμηρος	<i>Ο Οδυσσεάς γνωρίζεται με τον πατέρα του (έπος)</i>	5
12.	Κωστής Παλαμάς	<i>Το καλοκαίρι (ποίημα)</i>	4
13.	Αίσωπος	<i>Οι τρεις ελιές (ποίημα)</i>	4
14.	Γεώρ. Δροσίνης	<i>Το φθινόπωρο (ποίημα)</i>	4
15.	Γεώρ. Βιζυηνός	<i>Μεταμορφώσεις (ποίημα)</i>	4
16.	Ιωάν. Βηλαράς	<i>Γέρος και θάνατος (ποίημα)</i>	4

200 *Λογ. Αναγν.* 7, 1988, σ. 164.

α/α	Συγγραφέας	Τίτλος κειμένου ή ποιήματος	Αριθμός επαναλήψεων
(α)	(β)	(γ)	(δ)
		<i>Β' «Μειονοτικών» Συγγραφέων</i>	
1.	Πάνος Τσούκας	<i>Μικροί σύνδεσμοι</i>	7
2.	»	<i>Δροπολίτικο πανόραμα</i>	6
3.	»	<i>Ο γερο-πλάτανος (ποίημα)</i>	6
4.	»	<i>Ο τελευταίος αγάς νικήθηκε</i>	5
5.	»	<i>Το κρύο δωμάτιο</i>	5
6.	Σπύρος Τζιάς	<i>Πολεμώντας αδελφωμένοι για το λαό</i>	5
7.	Βασ. Κώτσιας	<i>Εσύ, Δημοκρατία, μας έδωσες φτερά</i>	5
8.	Φωτ. Κυριαζάτης	<i>Τραγούδι για το πατρικό χώμα</i>	5
9.	Πάνος Τσούκας	<i>Η κατάρρευση των τειχών</i>	5
10.	Γιάννης Πάνος	<i>Αποχαιρετιστήριο (ποίημα)</i>	4
11.	Φωτ. Μάλλιος	<i>Δροπολίτικη άνοιξη</i>	4
12.	Ανδρέας Ζαριπαλάς	<i>Κατεβαίνοντας σε μια σκάλα που σ' ανεβάζει ψηλότερα</i>	4
		<i>Γ' Αλβανών Συγγραφέων</i>	
1.	Ναΐμ Φράσιερι	<i>Η αγάπη και ο πόνος για την πατρίδα (ποίημα)</i>	25
2.	Φαν Νόλι	<i>Η επιστροφή του Σκεντέρμπεη στην Κρούγια</i>	18
3.	Αντόν Τσιαγιούπι	<i>Πού έχουμε γεννηθεί (ποίημα)</i>	14
4.	Ναΐμ Φράσιερι	<i>Οι Αλβανοί ξεσπαθώνουν (ποίημα)</i>	12
5.	Κολ. Κοτσι	<i>Ο κίνδυνος από το πρώτο αλφαβητάριο</i>	12
6.	Αντόν Τσιαγιούπι	<i>Ο Αλωνάρης</i>	10
7.	Μιγκένι	<i>Ο μικρός Λιούλης</i>	9
8.	Στ. Σπάσσε	<i>Το μήλο της ευτυχίας</i>	9
9.	Ντράγκο Σιλίκι	<i>Το Κόμμα (ποίημα)</i>	8
10.	Μιγκένι	<i>Ζενέλ</i>	8
11.	Φαν Νόλι	<i>Ο λόγος του Σκεντέρμπεη</i>	7
12.	Αντόν Τσιαγιούπι	<i>Αλβανέ (ποίημα)</i>	7
13.	»	<i>Η λέσχη της Θεσσαλονίκης</i>	7
14.	Σ. Φράσιερι	<i>Μη κρύβεις το σφάλμα</i>	7
15.	Ενβέρ Χότζα	<i>Ο πιονέρης του χωριού</i>	6
16.	Δ. Σιουτερίκι	<i>Ένα τηλεγράφημα</i>	6
17.	»	<i>Μια συνάντηση με τον Αβνί</i>	6
18.	Ζιχνί Σάκο	<i>Μια χούφτα αλεύρι</i>	6

α/α	Συγγραφέας	Τίτλος κειμένου ή ποιήματος	Αριθμός επαναλήψεων
(α)	(β)	(γ)	(δ)
19.	Ι. Κανταρέ	Γράμμα στους λιθοπελεκητές	6
20.	Μιγκένι	Στην κρύα καλύβα	5
21.	Ι. Κανταρέ	Το φρούριο	5
22.	Νόντα Μπούλκα	Ο άνθρωπος με τα δεκανίκια	5
23.	Μιγκένι	Η ομορφιά που σκοτώνει	5
24.	Μ. Γκουρακούκι	Από τον γάμο στον πόλεμο	5
25.	»	Ο θρύλος του καλαμποκιού	4
26.	Γ. Τζότζα	Βασανισμένοι άνθρωποι	4
		Δ' Χωρίς Συγγραφέα	
1.		Το νερό της Δρόπολης (Λαϊκό)	12
2.		Σ' έχω στην καρδιά μου (κόμμα) (ποίημα)	10
3.		Αφήγηση για τον καπετάνιο της θύελλας	7
4.		Ο γρηγορότερος ζωγράφος	7
5.		Σ' ανάθρεψε το Κόμμα (ποίημα)	7
6.		Η δηλητηρίαση του δασκάλου της αλβανικής γλώσσας	6
7.		Η δουλειά είναι νόμος της φύσεως	5
8.		Η χώρα λάμπει (ποίημα)	5
9.		Δεν μπορούσε να ζήσει χωρίς δουλειά	5
10.		Η δουλειά βραβεύεται	5
11.		Η Συνδιασκέψη της Πέζας	4
12.		Θατρείς μεγάλοι γιατροί	4
13.		Το κόμμα σαλπίζει εμπρός (ποίημα)	4

Η μελέτη του παραπάνω Πίνακα δείχνει ότι: 1) Τα λογοτεχνικά έργα των Ελλήνων συγγραφέων που περιλαμβάνονται στα αναγνωστικά είναι συνήθως ποιήματα και αναφέρονται στη φύση, το καλοκαίρι, το φθινόπωρο, το ηλιοβασίλεμα, τη δύσκολη ζωή των φτωχών στην Ελλάδα κ.λπ. 2) Τα έργα των μειονοτικών συγγραφέων είναι συνήθως πεζά κείμενα, γιατί έτσι προφανώς, εξυμνούν αποτελεσματικότερα το καθεστώς. 3) Οι Αλβανοί συγγραφείς που έχουν τη μεγαλύτερη παρουσία στα αναγνωστικά ανήκουν, ως επί το πλείστον, στους συγγραφείς που συνέβαλαν στην εθνική αλβανική αναγέννηση²⁰¹. Είναι φυσικό, επομένως, τα έργα τους να έχουν εθνικιστικό

201. *Historia e letërsisë Shqiptare*, që nga fillimet deri te lufta antifashiste nacionalçlirimtare, Tiranë 1983, f. 164-439.

και πατριωτικό περιεχόμενο. 4) Τα λογοτεχνικά έργα που επαναλαμβάνονται αρκετές φορές στα αναγνωστικά και για τα οποία δεν αναφέρεται συγγραφέας έχουν ως περιεχόμενο διάφορα θέματα, αλλά προπάντων αναφέρονται στο κόμμα και την πατρίδα.

Τέλος, ο Πίνακας 20 του Παραρτήματος περιλαμβάνει τους Έλληνες συγγραφείς και τα ανθολογημένα ποιήματα και πεζογραφήματά τους στα μεταπολεμικά αναγνωστικά της ελληνικής μειονότητας μέχρι το 1994. Οι Έλληνες συγγραφείς που ανθολογούνται ανέρχονται στους εκατόν τριάντα εννιά (139), τα έργα τους χαρακτηρίζονται ως ξένη Λογοτεχνία και συγκαταριθμούνται μαζί με τα κείμενα των ξένων συγγραφέων. Τα λογοτεχνικά έργα των Ελλήνων συγγραφέων –πολλά από τα οποία απαντώνται δύο και περισσότερες φορές στα μεταπολεμικά αναγνωστικά– ανέρχονται, μαζί με τα δημοτικά τραγούδια στα 295 και αντιπροσωπεύουν το 3,7% του συνόλου των λογοτεχνημάτων που υπάρχουν στα βιβλία. Το 76% των ελληνικών λογοτεχνικών έργων είναι ποιήματα. Οι δέκα κατά σειρά Έλληνες συγγραφείς με τα περισσότερα λογοτεχνικά έργα στα αναγνωστικά είναι οι εξής: Κώστας Κρυστάλλης, Γεώργιος Δροσίνης, Κώστας Βάρναλης, Ιωάννης Πολέμης, Κωστής Παλαμάς, Όμηρος, Αλέξης Πάφνης, Αίσωπος, Μενέλαος Λουντέμης και Έλλη Αλεξίου. Όπως φαίνεται από τη μελέτη των έργων των παραπάνω συγγραφέων, οι υπεύθυνοι για τη συγγραφή των αναγνωστικών δείχνουν ιδιαίτερη προτίμηση στους Έλληνες συγγραφείς που τα έργα τους διακρίνονται για το φυσιολατρικό, το σοσιαλιστικό ή το ουδέτερο περιεχόμενό τους.

Συμπεραίνοντας, θα πρέπει να τονίσουμε ότι τα αναγνωστικά μεταδίδουν μια ψευδή εικόνα για την Ελλάδα, ενώ ωραιοποιούν την κατάσταση που υπάρχει στην Αλβανία και αποσιωπούν τα δικά της προβλήματα. Ο εθνικισμός των αναγνωστικών αντιμάχεται το διεθνισμό και την οφειλόμενη ορθολογική ενημέρωση των πολιτών. Έτσι, δε γίνεται καμιά αναφορά για τη σχέση της μειονότητας με την Ελλάδα και το ιστορικό παρελθόν των Ελλήνων. Ακόμη η αλβανική ξενοφοβία, προκειμένου για την Ελλάδα, θα πρέπει να αποκληθεί ελληνοφοβία. «Επιβουλή» και «δυστυχία» είναι ο απόηχος της λέξης Ελλάδα σ' όσους μελετούν τα αναγνωστικά της μειονότητας. Γεγονός είναι, πάντως, ότι η αποκατάσταση των διπλωματικών σχέσεων το 1971 και η άρση της εμπόλεμης κατάστασης το 1987 επηρέασαν ευνοϊκά τις ελληνοαλβανικές σχέσεις.

7.7.8 Η ελληνική μειονότητα στην Αλβανία, όπως παρουσιάζεται στα αναγνωστικά

Μειονότητες είναι οι μη κυρίαρχες ομάδες ενός πληθυσμού που διακρίνονται από την επικρατούσα ομάδα στη γλώσσα, στα έθιμα, στις πολιτιστικές παραδόσεις, στα φυλετικά ή εθνολογικά χαρακτηριστικά και ενδεχομένως και στη θρησκεία. Οι υποομάδες αυτές έχουν συνείδηση του «εγγενώς διαφορετικού»²⁰² και υφίστανται τη μειωτική μεταχείριση των άλλων. Το γεγονός αυτό τις κάνει να συνειδητοποιούν και την «υποδεέστερη» θέση τους.

Η εθνική ελληνική μειονότητα στην Αλβανία –στα πλαίσια προφανώς της διασφάλισης της εθνικής αλβανικής «ομοιογένειας»– έχει μια άγνωστη και «αυθύπαρκτη» υπόσταση στο χώρο που ζει, εφόσον καμιά αναφορά δε γίνεται στα μεταπολεμικά αναγνωστικά για το ιστορικό της παρελθόν και τη σχέση της με την Ελλάδα.

Όλα τα λογοτεχνικά έργα που περιλαμβάνονται στα μεταπολεμικά αναγνωστικά και αναφέρονται στην ελληνική μειονότητα, φαίνεται ότι εξυπηρετούν δύο κυρίως επιδιώξεις: αφενός την καλλιέργεια δεσμών μεταξύ της μειονότητας και του αλβανικού λαού –αποσιωπώντας τη σχέση της μειονότητας με την Ελλάδα– και αφετέρου την εξύψωση του καθεστώτος στη συνείδηση του «μειονοτικού λαού». Τα ενδεικτικά παραδείγματα από τα αναγνωστικά²⁰³ επιβεβαιώνουν όσα προαναφέρονται:

Το πέρασμα στην αθανασία

«...Και ο αλβανικός λαός έχει πει ο καθοδηγητής μας σύντροφος Ενβέρ, τραγουδά τα ανδραγαθήματα του Λευτέρη Τάλλιου, του Θανάση Ζήκου και των άλλων πεσόντων της μειονότητας, όπως τραγουδεί το τραγούδι του Ασήμ Ζεγέλι και του Κεμάλ Στάφα.

Ο αλβανικός λαός δε μπορεί να ξεχωρίσει από γενιά σε γενιά τα παιδιά της μειονότητας που έπεσαν στον αγώνα απ' τα παιδιά του. Γιατί "οι μειονοτικοί συνδέονται με τον Αλβανικό λαό σαν το κρέας με το νύχι"...»

(Λογ. Αναγν. 8, 1981, σ. 75)

202. Βλ. *Λεξικό Κοινωνικών Επιστημών*, Unesco τόμ. Β', εκδ. Ελληνική Παιδεία ΑΕ, Αθήνα 1972, σ. 540.

203. Κείμενα που αναφέρονται στη «συναδέρφωση» της μειονότητας και του αλβανικού λαού περιέχονται και στα αναγνωστικά: *Αναγν. Β'*, 1947, σ. 44. *Αναγν. Β'*, 1949, σ. 64. *Αναγν. 4*, 1959, σσ. 78,79, 90. *Λογ. Αναγν. 7*, 1970, σσ. 29, 45. *Λογ. Αναγν. 6*, 1985, σ. 118. *Αναγν. 4*, 1990, σ. 96. *Αναγν. 4*, 1993, σ. 86. *Λογ. Αναγν. 6*, 1978, σ. 26. *Λογ. Αναγν. 7*, 1973, σ. 87.

Ξεκινούμε μια κοπή

«...Ξεκινούμ' ένα κοπάδι με χαρές για το βορά. Δώρο είναι τα πρόβατά μας για τ' αδέρφια της καρδιάς.	Να μας ζουν ο Ενβέρ, το Κόμμα που αδέρφωσαν ακόμα πιο σφιχτά Νότο-Βορά για να ζούμε στη χαρά»
---	--

(Λογ. Αναγν. 6, 1969, σ. 117)

Από την άλλη πλευρά, όχι μόνο δε γίνεται καμιά αναφορά στους δεσμούς της μειονότητας με την Ελλάδα, αλλά ακόμη και η χρήση ελληνικών ονομάτων²⁰⁴ στα αναγνωστικά περιορίζεται με την πάροδο του χρόνου. Η Γραφική Παράσταση 7.7.3 δείχνει τη διακύμανση του αριθμού των ελληνικών και των αλβανικών ονομάτων σ' ένα από τα αναγνωστικά της μεταπολεμικής περιόδου.

Η επισκόπηση της Γραφικής αυτής Παράστασης αποκαλύπτει τη ραγδαία μείωση της χρήσης των ελληνικών ονομάτων στο *Αναγνωστικό 2* από το 1969 μέχρι το 1984. Αντίθετα, την ίδια χρονική περίοδο αυξάνεται θεαματικά η χρήση των αλβανικών ονομάτων στο ίδιο αναγνωστικό. Το ίδιο ισχύει και για τα άλλα αναγνωστικά. Οι επιδιωξεις είναι προφανείς.

Όσον αφορά τις περιοχές της Νότιας Αλβανίας που εκλαμβάνονται ως μειονοτικές, θα πρέπει να τονίσουμε τα ακόλουθα: Όπως είναι φυσικό, άμεσες αναφορές για το συγκεκριμένο θέμα δεν υπάρχουν. Μόνο από τον τόπο καταγωγής των «ηρώων της μειονότητας», μπορεί κανείς έμμεσα να συμπεράνει ποιες θεωρούνται ως μειονοτικές περιοχές. Έτσι από τη μελέτη αυτή των αναγνωστικών γίνεται φανερό ότι θεωρούνται ως μειονοτικές ζώνες οι επαρχίες του Αούτιράστρου και των Αγίων Σαράντα²⁰⁵. Καμιά σχετική αναφορά δεν υπάρχει για την Κορυτσά ή τουλάχιστο για τα τρία χωριά της Χιμάρας (Χιμαρα, Δρυμάδες, Παλάσσα), που το 1921 είχαν αναγνωριστεί ως μειονοτικά.

Ως προς τη μειονοτική λογοτεχνία, η ακόλουθη εισαγωγή που υπάρχει σ' ένα από τα αναγνωστικά είναι πολύ ενημερωτική:

Μειονοτική λογοτεχνία

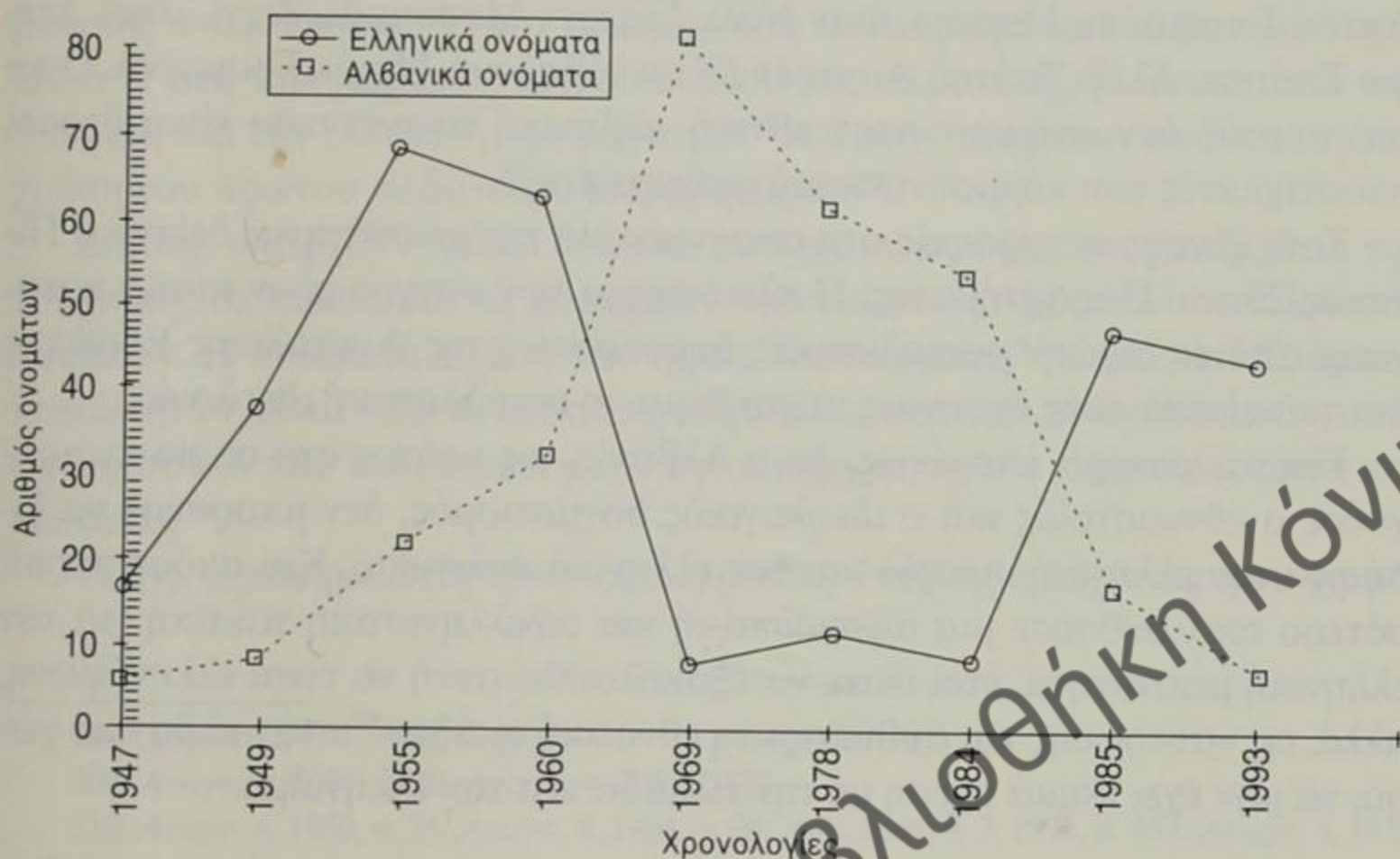
«Η λογοτεχνία της μειονότητας είναι νέα. Αρχίζει ύστερα απ' την απελευθέ-

204. Το αλβανικό διάταγμα 5339/23-9-75 επιβάλλει την αλλαγή των ακατάλληλων, από «ι-δεολογικής, πολιτικής και ηθικής απόψεως», ονομάτων και επωνύμων (Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *ό.π.*, σ. 248).

205. Τα κείμενα που μας οδήγησαν στη διαπίστωση αυτή υπάρχουν στα ακόλουθα αναγνωστικά: *Λογ. Αναγν.* 6, 1961, σ. 28. *Λογ. Αναγν.* 6, 1978, σ. 25. *Λογ. Αναγν.* 6, 1961, σ. 29, *Αναγν.* 4, 1961, σ. 76, *Αναγν.* 3, 1959, σ. 79. *Αναγν.* 2, 1947, σ. 44. *Ανθολ.* 7, 1955, σ. 153. *Λογ. Αναγν.* 7, 1974, σ. 7. *Λογ. Αναγν.* 6, 1950, σ. 94.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ 7.7.3

Διακύμανση του αριθμού των ελληνικών και των αλβανικών ονομάτων στο «Αναγνωστικό 2» κατά τη μεταπολεμική περίοδο

ρωση της χώρας μας. Κι αυτό είναι φυσικό. Στα χρόνια των αστοφειοκρατικών καθεστώτων, που καταπίεζαν άγρια το μειονοτικό λαό, όπως και όλο τον αλβανικό λαό, τότε που βασίλευε η φτώχεια, η αγραμματοσύνη, η κοινωνική αδικία, μήτε μπορούσε να σκεφτεί κανείς στη μειονότητα για λογοτεχνία. Τέτοιες δυνατότητες δημιουργήθηκαν ύστερα απ' την απελευθέρωση. Με τη φροντίδα και τη βοήθεια του Κόμματος και του λαϊκού μας κράτους, ο μειονοτικός λαός απόκτησε για πρώτη φορά εφημερίδα, το Λαϊκό Βήμα, που γράφει στη γλώσσα του, για τα προβλήματά του, απόκτησε εφτάχρονα σχολεία, αναγνωστήρια εστίες μόρφωσης κλπ. Για πρώτη φορά διάβασε έργα μειονοτικών πεζογράφων και ποιητών...»

(Αναγν. 6, 1961, σ. 104)

Τέλος, ο Πίνακας 21 του Παραρτήματος δείχνει τους ένδεκα μειονοτικούς συγγραφείς και τα λογοτεχνικά τους έργα που είναι δημοσιευμένα στα μεταπολεμικά αναγνωστικά. Τα έργα αυτά, στην πλειοψηφία πεζά, εκθειάζουν, ως επί το πλείστον, το κομμουνιστικό καθεστώς ή έχουν εθνικιστικό περιεχόμενο. Τα μισά σχεδόν λογοτεχνικά έργα είναι γραμμένα από το συγγραφέα Πάνο Τσούκα. Τα έργα των μειονοτικών συγγραφέων αντιπροσωπεύουν το 2,2% του συνόλου των λογοτεχνημάτων που δημοσιεύονται στα μεταπολεμικά αναγνωστικά της μειονότητας μέχρι το 1994.

Οι Αλβανοί συγγραφείς που ανθολογούνται στα αναγνωστικά της μειονότητας φαίνονται στον Πίνακα 22 του Παραρτήματος. Οι δέκα κατά σειρά συγγραφείς με τα περισσότερα λογοτεχνικά έργα είναι: Ναΐμ Φράσιερι, Αντόν Τσαγιούπι, Μιγκένι, Φαν Νόλι, Σεφκιέτ Μουσαράι, Ζιχνί Σάκο, Στέριο Σπάσσε, Αλέξι Τσάτσι, Ασντρέν (Ντρενόβα) και Μιχάλ Γραμμένο. Όσοι απ' αυτούς δεν ανήκουν στην εθνική αλβανική αναγέννηση είναι θερμοί υποστηρικτές του κομμουνιστικού καθεστώτος²⁰⁶.

Τους ξένους συγγραφείς στα αναγνωστικά της μειονότητας δείχνει ο Πίνακας 23 του Παραρτήματος. Η πλειοψηφία των συγγραφέων αυτών κατάγεται από τις πρώην σοσιαλιστικές δημοκρατίες της Ανατολικής Ευρώπης και τα κείμενά τους έχουν ως κύριο θέμα τη σοσιαλιστική ιδεολογία.

Γίνεται φανερό, επομένως, ότι η Αλβανία, ως κράτος στο οποίο κυριαρχούσε ο εθνικιστικός και ο ιδεολογικός δογματισμός, δεν μπορούσε να διδάσκει την ελληνική ιστορία και τον ελληνικό πολιτισμό. Και ακόμη περισσότερο ακολουθούσε μια αφομοιωτική και αφελληνιστική τακτική για την ελληνική μειονότητα, έτσι ώστε να εξακολουθεί αυτή να είναι ελληνόφωνη, αλλά, ως «αυτοφυής και αυθύπαρκτη εθνοτική ομάδα»²⁰⁷ στον αλβανικό χώρο, να μην έχει καμιά σχέση με την Ελλάδα και τον ελληνισμό.

7.7.9 Η Τουρκία στα αναγνωστικά της μειονότητας

*Τι ζητά η Τουρκία στη γη μας;
Στων σπιτιών μας το κατώφλι
τι ζητάν οι ξένοι, οι εχτροί μας...*

Αντόν Τσαγιούπι

(Λογ. Αναγν. 5, 1963, σ. 50)

Είναι, πράγματι, συχνές οι αρνητικές αναφορές των αναγνωστικών της μειονότητας για την Τουρκία, καθόλη τη διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου μέχρι το 1994. Οι αναφορές, όμως, αυτές δεν αναφέρονται στο σύγχρονο

206. Ο Ντρίτορ Αγκόλι, Πρόεδρος της Ένωσης Συγγραφέων και Καλλιτεχνών της Αλβανίας, έγραφε το 1985 σε άρθρο του σε εφημερίδα για τις ομοιόμορφες δημιουργίες των Αλβανών συγγραφέων και των καλλιτεχνών: «Όταν τις διαβάζεις σου φαίνεται σαν να έχει γίνει μία συμφωνία για να λεχθούν οι ίδιες σκέψεις, σου φαίνεται σαν να έχουν “βοσκήσει” όλοι σ' ένα λιβάδι ή να έχουν εργαστεί σ' ένα χωράφι και έχουν δημιουργήσει μία μονοκαλλιέργεια...» (Ευ. ΝΤΟΥΛΕΣ, *ό.π.*, σ. 162).

207. Ευ. ΚΩΦΟΣ, *Τα σχολικά εγχειρίδια της ελληνικής μειονότητας της Βορείου Ηπείρου την εποχή του Ενβέρ Χότζα*, Κέντρο Σπουδών Νοτιοανατολικής Ευρώπης, Αθήνα 1994, σ. 26.

τουρκικό κράτος αλλά, αποκλειστικά, στα πεντακόσια χρόνια της τουρκικής σκλαβιάς.

Ιδιαίτερη βαρύτητα δίνεται στον αγώνα της Τουρκίας εναντίον της αλβανικής αναγέννησης²⁰⁸, στην απαγόρευση λειτουργίας των αλβανικών σχολείων²⁰⁹, στη δηλητηρίαση του δασκάλου της αλβανικής γλώσσας από την Τουρκία και την ελληνική προπαγάνδα²¹⁰ και στον τουρκικό κίνδυνο από τη χρήση του πρώτου αλβανικού αλφαβηταρίου²¹¹.

Επίσης, υπάρχουν πολλά κείμενα που έχουν ως θέμα τους τα χρόνια της τουρκικής σκλαβιάς και τις μάχες των «γενναίων»²¹² Αλβανών εναντίον των Τούρκων. Η πολεμική δράση του ήρωα Σκεντέρμπεη²¹³, κατά των Τούρκων κατακτητών, είναι από τα πλέον προσφιλή θέματα των αναγνωστικών, ακόμη και αυτών που εκδόθηκαν μετά την κατάρρευση του κομμουνιστικού καθεστώτος²¹⁴.

Τέλος, αξιοσημείωτες είναι οι εκφράσεις έντονης απέχθειας που χρησι-

208. *Λογ. Αναγν.* 7, 1962, σ. 19.

209. *Αναγν.* 4, 1959, σ. 28. *Αναγν.* 4, 1964, σ. 32.

210. *Αναγν.* 4, 1959, σ. 35. *Αναγν.* 4, 1964, σ. 39. *Λογ. Αναγν.* 7, 1975, σ. 157. *Αναγν.* 4, 1973, σ. 162.

211. *Αναγν.* 4, 1959, σ. 38...*Αναγν.* 4, 1993, σ. 46.

212. *Λογ. Αναγν.* 6, 1962, σ. 25. *Λογ. Αναγν.* 7, 1962, σ. 15. *Αναγν.* 4, 1959, σ. 25. *Αναγν.* 3, 1959, σ. 43. *Ανθολ.* 5, 1956, σ. 85. *Αναγν.* 3, 1963, σ. 56. *Αναγν.* 4, 1972, σ. 28. *Αναγν.* 4, 1973, σ. 152. *Αναγν.* 4, 1993, σ. 67.

213. *Αναγν.* Γ', 1949, σ. 195. *Αναγν.* 3, 1970, σ. 45. *Ανθολ.* ΣΤ', 1950, σ. 58. *Λογ. Αναγν.* 8, 1994, σ. 44. *Αναγν.* 2, 1958, σ. 54. *Αναγν.* 4, 1993, σ. 51.

214. Το τούρκικο κανόνι στο Μουσείο

...Ξάφνον, μια νύχτα, στο τούρκικο ασκέρι

όρμησαν ο Σκεντέρμπεης κι ευτύς

γτύπησαν τα νταβούλια κι ετραντάχτη

απ' των αλόγων τις οπλές η γης.

Η σύγκρουσ' ήταν πολύωρη, αγριεμένη.

Ματώθηκε ο στρατός, κοβ' η θανά.

«Αλλάχ, Αλλάχ!» ξεφώνιζαν οι Τούρκοι

«Σκεντέρμπεη! « κραύγαζαν οι Αλβανοί...

Ολόγυρα παντού σκηνές, κουφάρια.

Και κίνησαν σιγά σιγά γι' αλάργα

του τούρκικου ασκεριού τ' απομεινάρια.

Ηττημένοι φύγαν άνθρωποι, καμήλες,

σκυμμένοι απ' την ντροπή, τη συντριβή.

Κι αφήσαν πίσω άρματα, σημαίες,

και το κανόνι τ' αφήσαν εκεί.

(*Αναγν.* 4, 1993, σ. 47)

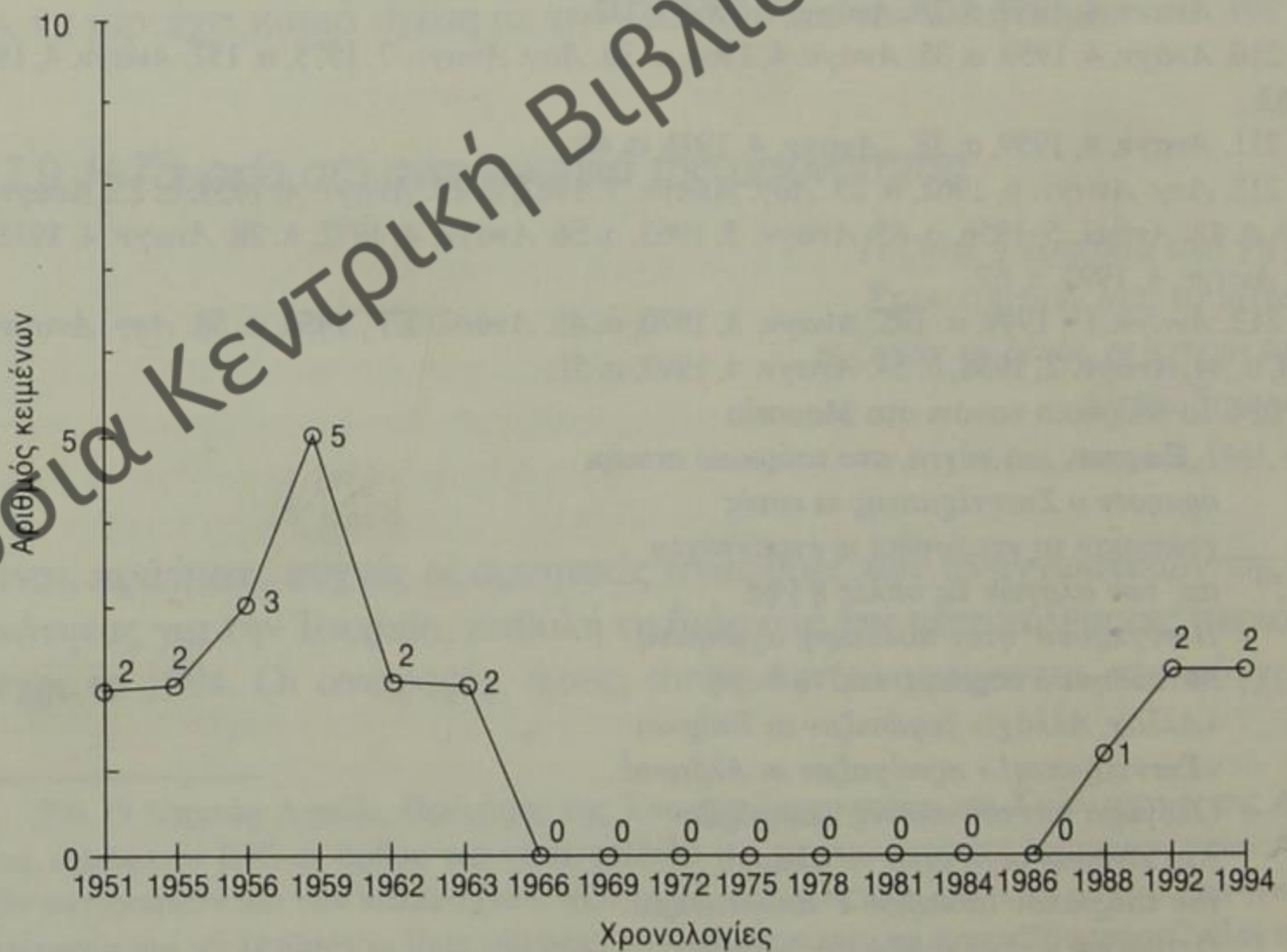
μοποιούνται στα αναγνωστικά για τους Τούρκους: Η έκφραση «μίσος για τον Τούρκο κατακτητή»²¹⁵ αναφέρεται συχνά στα μεταπολεμικά αναγνωστικά, ακόμη και το έτος 1993 χρονολογία που πραγματοποιήθηκε η πομπώδης επίσκεψη και υποδοχή του Τορκούτ Οζάλ στα Τίρανα.

7.7.10 Η «ειρήνη» στα αναγνωστικά της μειονότητας

Δε θα ανέμενε κανείς ότι θα υπήρχαν συχνές αναφορές για την «ειρήνη» στα αναγνωστικά ενός εθνικιστικού κράτους, το οποίο διακατεχόταν από αισθήματα ξενοφοβίας και ανασφάλειας και που θεωρούσε ότι βρίσκεται σε συνεχή ιμπεριαλιστική-ρεβιζιονιστική περικύκλωση και τα σύνορά του τα παραβίαζαν διαρκώς «ύποπτοι δυναμιστές».

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ 7.7.4

Διακύμανση του αριθμού των κειμένων που αναφέρονται στην «ειρήνη» και υπάρχουν στα μεταπολεμικά αναγνωστικά της μειονότητας

215. Λογ. Αναγν. 7, 1962, σ. 23. Λογ. Αναγν. 6, 1962, σ. 38. Αναγν. 4, 1959, σ. 3. Αναγν. 4, 1964, σ. 48. Λογ. Αναγν. 7, 1970, σ. 100.

Αυτό, άλλωστε, συμβαίνει και σ' όλα τα δικτατορικά καθεστώτα, αλλά προπαντός συνέβαινε στα πρώην κομμουνιστικά κράτη τα οποία από τη μια πλευρά δέχονταν την ειρηνική συνύπαρξη των λαών και από την άλλη κήρυτταν το φραστικό πόλεμο κατά της αστικής ιδεολογίας των άλλων κρατών. Η Γραφική Παράσταση 7.7.4 δείχνει τη διακύμανση του αριθμού των κειμένων που αναφέρονται στην «ειρήνη» και υπάρχουν στα μεταπολεμικά αναγνωστικά της μειονότητας.

Η επισκόπηση της Γραφικής Παράστασης αποκαλύπτει ότι κατά τη δεκαετία του 1950 υπήρχαν ορισμένες αναφορές στην «ειρήνη» και κάποιες αφηρημένες καταδίκες του πολέμου σε κείμενα των αναγνωστικών που ήταν γραμμένα από «προοδευτικούς» Έλληνες συγγραφείς (Δημήτρης Γληνός, Γιάννης Ρίτσος κ.ά.)²¹⁶. Αντίθετα για μια εικοσιπενταετία (1963-1988) δεν υπήρχαν κείμενα στα αναγνωστικά αναφερόμενα στην «ειρήνη», γεγονός ευεξήγητο άλλωστε, αφού συνέπιπτε η περίοδος αυτή με την εποχή της κατασκευής των πολεμικών έργων που ακόμη και σήμερα υπάρχουν διάσπαρτα στην Αλβανία.

7.7.11 Η θρησκεία στα αναγνωστικά της μειονότητας

Είναι γεγονός ότι η ελληνική γλώσσα και η θρησκευτική πίστη συνέβαλαν στη διατήρηση της εθνικής συνείδησης των Ελλήνων κατά τη μακροαίωνα διαδρομή του ιστορικού τους βίου. Το ίδιο συνέβη και με τον ελληνισμό του νοτιοαλβανικού χώρου.

Και ενώ τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια υπάρχουν στα αναγνωστικά της μειονότητας αναφορές στο Θεό²¹⁷, στην Αγία Γραφή²¹⁸, στις γιορτές των Χριστουγέννων²¹⁹, του «Αϊ-Δημητρίου»²²⁰, του «Αϊ-Αντρέα» και τα έθιμα του «Αϊ-Βασίλη»²²¹, μετά το 1966 αρχίζει μια έντονη αμφισβήτηση της θρησκευ-

216. *Λογ. Αναγν.* 7, 1955, σ. 297. *Λογ. Αναγν.* 7, 1962, σ. 132. Βλ. Χρ. ΦΡΑΓΚΟΣ, «Πόλεμος και ειρήνη στα σχολεία», περ. *Επιστημονική Σκέψη*, τεύχ. 10 (1982), σσ. 12-16.

217. «Ζήτω του του Αρχηγού μας
του καλύτερου οδηγού μας
που ο Θεός να βδοκμήσει
πολλά έτη να τ' αφήσει...»
(*Ανθολ.* ΣΤ, 1950, σ. 252)

218. *Ανθολ.* 7, 1951, σ. 36.

219. *Αναγν.* 3, 1947, σ. 3.

220. *Ανθολ.* 7, 1950, σ. 28.

221. *Λογ. Αναγν.* 6, 1961, σ. 159.

τικής λατρείας: Η μητέρα λέει, με μια ειρωνική διάθεση στην «περίεργη Μπέση», ότι «ο θεός με την ασύγκριτη εξυπνάδα του μας στέλνει αυτά τα βάσανα για να μας βάλει στον ίδιο δρόμο και να μας εξαγνίσει την ψυχή»...²²² Παράλληλα διακωμωδείται ο αγιασμός²²³ και γίνεται προσπάθεια να καταπολεμηθούν με έναν ανάρμοστο τρόπο οι προλήψεις και οι δεισιδαιμονίες²²⁴.

Το 1967 καταργήθηκε με διάταγμα²²⁵ η θρησκεία σ' όλη την Αλβανία. Έκτοτε ο αντιθρησκευτικός αγώνας κορυφώνεται: Το «θείο» σαρκάζεται²²⁶ και στα αναγνωστικά βρίσκει κανείς αναφορές, όπως οι ακόλουθες:

Αφήγηση για το γενάτο Χότζια

«Η θρησκεία στάθηκε πάντα στην υπηρεσία των εκμεταλλευτικών τάξεων, για την καταπίεση του εργαζόμενου λαού. Οι παπάδες, οι δεσποτάδες, ... οι χοτζιάδες, φοβίζοντας τους ανθρώπους με τους ανύπαρχτους θεούς και με τους δαίμονες, καλλιεργώντας σ' αυτούς κάθε λογής προλήψεις και δεισιδαιμονίες, είχανε σα σκοπό να τους κρατούνε σε υποταγή, να μη ξεσηκωθούν ενάντια στους πλουσιους, στους τύραννους, που τους εκμεταλλεύονταν άσπλαχνα και τους είχαν σκλάβους. Απ' την άλλη μεριά τούτοι οι «υπηρέτες» της θρησκείας, που καμώνονταν τον «άγιο» δε δίσταζαν να διαπράττουν τις πιο βρώμικες πράξεις, να κλέβουν, να ληστεύουν, ν' ατιμάζουν, να γελούνε κ.λπ. Μια απ' αυτές τις βρώμικες, απα-

222. *Αναγν.* 5, 1966, σ. 179.

223. «...Αγιασμο και στην αρέντα
μη σου γίνουν όλα γρέντα.

Δεν υπάρχει άλλη λύση.

Κάποιος τάχει βασκανίσει.

Πριν τσελώσει τους παράδες

λατσαρίζουν κι οι γελάδες

και το γκιόσο το μανάρι

πέφτει καταγής δοξάρι.

Κι ο παπάς, – τι κελεπίρι! –

στη στιγμή το θυματήρι

και ... πριν σώσει το τροπάρι

πάει το λάγιο το κριάρι.

Στον κτηνίατρο, Μαγδάλω,

τρέχα αμέσως, δίχως άλλο,

να μη μείνεις μέσ' στο μήνα

νέτη, σκέτη τρεντελίνα! (Ο.π., σ. 183).

224. Ο.π., σ. 175.

225. Διάταγμα αριθ. 4337/21-11-1967 (Εν. ΝΤΟΥΛΕΣ, ό.π., σ. 292).

226. *Λογ. Αναγν.* 8, 1968, σ. 11.

τεωνίστικες πράξεις ήταν και τα φυλαχτά των χοτζιάδων, οι “εξορκισμοί” των παππάδων, που γελούσαν τους απλοϊκούς ανθρώπους πώς θα τους σώσουν, ενώ στην πραγματικότητα τους έγδερναν, αδιαφορώντας ολοκληρωτικά για τη ζωή τους.»²²⁷

Ακόμη, ο Χριστός παρουσιάζεται «ως το φανταστικό πρόσωπο των θρησκευτικών παραμυθιών. Δε γεννήθηκε και δεν έζησε ποτέ, κι ό,τι λέγονται για τη γέννηση ή τη ζωή του, είναι μόνο παραμύθια»²²⁸. Ταυτόχρονα εκθειάζονται οι μικτοί θρησκευτικοί γάμοι²²⁹, γεγονός λογικό και δίκαιο στο βαθμό που δεν υποκρύπτονται άλλες σκοπιμότητες πίσω από την ενέργεια αυτή.

Εκείνο, όμως, που πρέπει να ερευνηθεί είναι οι λόγοι που επέβαλαν τον απηνή διωγμό στη θρησκευτική λατρεία και στις καθιερωμένες συνήθειες ηθικές αντιλήψεις και αρχές. Είναι, πάντως, βέβαιο ότι η κατάργηση της θρησκείας στέρησε τον ελληνισμό της Αλβανίας από ένα ισχυρό ερείσμα.

Για να εξηγήσει κανείς τους λόγους που επέβαλαν το διωγμό της θρησκείας είναι αναγκαίο να λάβει υπόψη αφενός την κρατούσα αλβανική εκδοχή της εποχής²³⁰, σύμφωνα με την οποία η θρησκεία ήταν όργανο των ξένων δυνάμεων και έπαιζε διαλυτικό ρόλο σε πολιτικό επίπεδο, και αφετέρου την αποκαλυπτική άποψη του Ενβέρ Χότζα που υποστήριζε ότι «η υπόθεση της θρησκείας στη μειονότητα είναι συνδεδεμένη με την ελληνική προπαγάνδα της Μεγάλης Ιδέας και της Βορείου Ηλείου»²³¹.

7.8 Η σοσιαλιστική ιδεολογία

7.8.1 Εισαγωγικά

Ο σοσιαλισμός είναι ένα «ριζοσπαστικό κοινωνικό κίνημα»²³² και σύμφωνα με τις απόψεις του Marx και του Engels «είναι η πρώτη και κατώτερη φάση

227. *Λογ. Αναγν.*, 6, 1969, σ. 145. Βλ. *Λογ. Αναγν.* 6, 1972, σ. 21. *Αναγν.* 4, 1972, σ. 149. *Λογ. Αναγν.* 7, 1973, σ. 77. *Λογ. Αναγν.* 7, 1973, σ. 87. *Αναγν.* 4, 1973, σ. 74. *Λογ. Αναγν.* 7, 1975, σ. 87. *Λογ. Αναγν.* 6, 1978, σ. 64. *Λογ. Αναγν.* 7, 1979, σ. 80. *Λογ. Αναγν.* 8, 1989, σ. 86.

228. *Λογ. Αναγν.* 8, 1981, σ. 143.

229. *Λογ. Αναγν.* 7, 1973, σ. 87. *Λογ. Αναγν.* 7, 1979, σ. 80.

230. S. POLLO - A. PUTTO, *ό.π.*, σ. 366.

231. Ο Ενβέρ Χότζα μιλώντας για τους κινδύνους της θρησκείας προέτρεπε τους συμπατριώτες του σε έντονο πολιτικό και ιδεολογικό αντιθρησκευτικό αγώνα, πολύ περισσότερο που κατ' αυτόν το θέμα της Βορείου Ηλείου και της θρησκείας είχαν άμεση σχέση (Enver HOXHA, *Vepra Vëllimi*, 37, Nëntor 1967 - Prill 1968, f. 228, 229).

232. Θαν. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ - Νικ. ΣΤΑΜΑΤΑΚΗΣ, *Λεξικό Επιστημών του Ανθρώπου*, εκδ. Guten-

της κομμουνιστικής κοινωνίας. Σημαίνει κατ' αυτούς μια κοινωνία συνεταιρισμένων παραγωγών, που χαρακτηρίζεται από τη συλλογική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής»²³³.

Το αλβανικό καθεστώς στηριζόταν σ' αυτή την κοινωνικοοικονομική θεωρία και απέβλεπε, κατά τις διακηρύξεις του, στην εξασφάλιση της κοινωνικής και πολιτικής ισότητας, κοινωνικοποιώντας για το σκοπό αυτό τα μέσα παραγωγής και σχεδιάζοντας σε κεντρικό επίπεδο την αγροτική κολεκτιβοποίηση και τη δράση της εργατικής τάξης.

Για να συμβάλει στην επίτευξη των στόχων αυτών το αλβανικό σύστημα της εκπαίδευσης, διαπαιδαγωγούσε τους μαθητές σύμφωνα με τις αρχές της μαρξιστικής-λενινιστικής ιδεολογίας. Προσπαθούσε να συνδυάσει τη διδασκαλία της κομμουνιστικής ηθικής με την «παραγωγική εργασία» και τη σωματική και τη στρατιωτική αγωγή.

Η διαπαιδαγώγηση αυτή στο αλβανικό σχολείο, σύμφωνα με τις αρχές της σοσιαλιστικής ιδεολογίας, είχε ως σκοπό να βοηθήσει τους μαθητές να διαμορφώσουν την απαιτούμενη σοσιαλιστική κοσμοθεωρία και ηθική, ώστε να μεριμνούν για την κοινή περιουσία και να επιδεικνύουν σοσιαλιστική άμιλλα και αλληλεγγύη. Επίσης, στις επιδιώξεις του αλβανικού καθεστώτος ήταν αφενός η καλύτερη γνώση του παγκόσμιου προλεταριακού αγώνα εναντίον της αστικής τάξης, του ιμπεριαλισμού και του ρεβιζιονισμού²³⁴ και αφε-

berg, Αθήνα 1992, σ. 343. Βλ. Hamit BEGJA, Rrjedhave të sociologjisë së edukatës e të kultures, Shtëria Botuese «8 Nëntori», Tiranë 1989, f. 118. και Ευτ. ΜΠΙΤΣΑΚΗΣ, «Αυτό που ονομάστηκε σοσιαλισμός δεν ήταν σοσιαλισμός», εφημ. *Ελευθεροτυπία*, ένθετο «Κόμματα και ιδεολογίες», 17 Νοεμβρίου 1996, σ. 14.

233. Ernest MANDEL, «Η επικαιρότητα του σοσιαλισμού», στο συλλογικό τόμο *Ο Σοσιαλισμός στο κατώφλι του εικοστού πρώτου αιώνα*, επιμ. Milos Nolic, εκδ. Κάλβος, μτφρ. Αγγ. Γαβριηλίδου-Στουπάκη, Αθήνα 1989, σ. 210. Βλ. Κορν. ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗΣ, *Το περιεχόμενο του σοσιαλισμού*, εκδ. Ύψιλον, Αθήνα 1986, σσ. 49, 77, 163. Georg LUKACS, *Αστική και Σοσιαλιστική Δημοκρατία*, μτφρ.-εισαγ. Αλέκος Τσίτσος, εκδ. Κριτική, Αθήνα 1987, σσ. 53-78. Πρέντραγκ ΒΡΑΝΙΤΣΚΙ, *Ιστορία του Μαρξισμού*, εκδ. Οδυσσέα, Αθήνα 1976, σ. 391. Φρανσουά ΣΕΤΕΛΕ, *Μικρή Πολιτική Εγκυκλοπαίδεια*, μτφρ. Σπ. Λιναρδάτου, «Εκδόσεις 70», τόμ. Β', χ.χ., σσ. 19-28.

234. Për revolucionarizimin e mëtejshëm të shkollës sonë (Dokumenta dhe materiale), Shtëria Botuese e librit shkollor, Tiranë 1969, f. 272. Βλ. Michel BEAUD, *Η ιστορία του σοσιαλισμού (1800-1981)*, εκδ. Μαλλιάρης - Παιδεία, μτφρ. Μάριος Βερέττας, Αθήνα 1985, σ. 246 και Γιούργεν ΧΑΜΠΕΡΜΑΣ, «Τι σημαίνει σοσιαλισμός σήμερα; Η επανάσταση της Ανάκτησης και η ανάγκη Αναθεωρήσεων της Αριστεράς», στο συλλογικό τόμο: *Η επομένη ημέρα ... μετά την πτώση του υπαρκτού σοσιαλισμού*, των Χομπσμπάουμ, Χάμπερμας, Ντάρεντορφ, Αρρίγκι, Βαλερστάιν, Τελό, Βάκα, Ντε Τσέκο, Επιλογή-Εισαγωγή Γιάν. Βούλγαρης, μτφρ. Αντ. Οικονόμου, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1992, σσ. 79-109.

τέρου η κατάργηση των «επιβιώσεων» του καπιταλισμού στη συνείδηση και στις παραδόσεις του αλβανικού λαού²³⁵.

Τέλος, είναι αναγκαίο να τονιστεί ότι στο παρόν κεφάλαιο, όπως και στα προηγούμενα, δε διερευνάται το πολιτικό περιεχόμενο της σοσιαλιστικής ιδεολογίας –αντικείμενο που θα ενδιέφερε πιο πολύ την πολιτική επιστήμη– αλλά το ιδεολογικό περιεχόμενο της σοσιαλιστικής αγωγής που ασκεί το συγκεκριμένο καθεστώς, μέσω των αναγνωστικών της μειονότητας, για τη διάπλαση του Αλβανού πολίτη.

7.8.2 Η αφοσίωση στη σοσιαλιστική ιδεολογία

Το αλβανικό καθεστώς επιδίωκε να διαμορφώσει τη σοσιαλιστική σκέψη και συμπεριφορά των μαθητών των μειονοτικών σχολείων. Για το σκοπό αυτό εφάρμοζε τη συμπεριφοριστική θεωρία, σύμφωνα με την οποία η επίμονη επανάληψη των ίδιων ιδεών δημιουργεί έναν άρρηκτο σύνδεσμο μεταξύ του ερεθίσματος και της επιθυμητής αντίδρασης, ώστε αρκεί ακόμη και μια μνημονική εικόνα του ερεθίσματος για να προκαλέσει την αυτόματη αντίδραση του ατόμου²³⁶.

Τα ίδια, λοιπόν, μηνύματα επαναλαμβάνονταν παράλλαχτα πολλές φορές από έτος σε έτος στα αναγνωστικά, για να τυποποιηθεί η αντίδραση και η συμπεριφορά των μαθητών, ώστε και αυτοί να μεταμορφωθούν σε πειθήνιους και υποτακτικούς υπηκόους απ' τα μικρά τους χρόνια. Τα επαναλαμβανόμενα μηνύματα που προβάλλονταν στα βιβλία, για να μυήσουν τους μαθητές στη σοσιαλιστική ιδεολογία και να νομιμοποιήσουν την καθεστηκυία τάξη, ήταν τα ακόλουθα:

α) Η «ομαδική δουλιά»²³⁷ και η «ένωση των δυνάμεων»²³⁸ θεωρούνταν ως απαραίτητες προϋποθέσεις για τη σοσιαλιστική ανάπτυξη της χώρας.

β) Η μέριμνα για την «κοινή περιουσία»²³⁹ ήταν ένα παράδειγμα υψηλής

235. Πρβ. Γεώρ. Ηλ. ΔΗΜΟΥ, *Απόκλιση-Στιγματισμός, αφομοιωτική θεωρητική προσέγγιση των αποκλίσεων στο σχολείο*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1996, σσ. 93-97.

236. Βλ. Γεώρ. Ηλ. ΔΗΜΟΥ, *Κοινωνικές - Γνωστικές θεωρίες μάθησης και συμπεριφοράς*, εκδ. Σμυρνιωτάκης, Αθήνα, χ.χ., σσ. 37-76. Ευ. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ, *Η παιδεία το μεγάλο μας πρόβλημα*, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα, 1976, σ. 322.

237. *Αναγν.* Β', 1949, σ. 114. *Αναγν.* Γ', 1949, σ. 62, 85, 189. *Αναγν.* 3, 1959, σ. 118.

238. *Αναγν.* Γ', 1947, σ. 23. *Ανθολ.* ΣΤ', 1950, σ. 43. *Αναγν.* 1, 1954, σ. 53. *Αναγν.* 2, 1955, σσ. 29, 101. *Λογ. Αναγν.* 5, 1953, σσ. 4, 10. *Λογ. Αναγν.* 8, 1968, σ. 75. *Λογ. Αναγν.* 7, 1988, σ. 57.

239. *Αναγν.* Β', 1949, σ. 13. *Αναγν.* 2, 1955, σ. 15. *Αναγν.* 2, 1968, σ. 24. *Λογ. Αναγν.* 8, 1968, σ. 74. *Αναγν.* 2, 1969, σ. 74. *Αναγν.* 2, 1969, σ. 14. *Αναγν.* 3, 1970, σ. 115. *Αναγν.* 3, 1972, σ. 131. *Αναγν.* 4, 1972, σ. 138, 150. *Αναγν.* 4, 1973, σ. 87. *Λογ. Αναγν.* 6, 1990, σ. 74.

«κομμουνιστικής συνείδησης» και υποταγής του ατομικού συμφέροντος στο γενικό καλό. Για την ατομική ιδιοκτησία και την ατομική πρωτοβουλία δεν υπήρχε καμιά αναφορά.

γ) Η αναγνώριση του γενικού καλού που προσέφερε το σοσιαλιστικό πολιτικό σύστημα²⁴⁰ και η «άθλια κατάσταση πριν την απελευθέρωση»²⁴¹ ήταν η μόνιμη επωδός των αναγνωστικών.

δ) Η συμβολή της «σοσιαλιστικής άμιλλας»²⁴² στη βελτίωση των συνθηκών της οικονομικής και της κοινωνικής ζωής κρινόταν ως αναγκαία.

ε) Η εξάλειψη της «παλαιάς ιδεολογίας και ηθικής»²⁴³ ήταν διαρκής επιδίωξη του καθεστώτος.

στ) Η προβολή της «σοσιαλιστικής αλληλεγγύης»²⁴⁴ ήταν αναγκαία για την εξασφάλιση των συμφερόντων της κοινωνίας.

Γίνεται φανερό, επομένως, ότι η διαμόρφωση της σοσιαλιστικής συμπεριφοράς και η διάπλαση του σοσιαλιστικού χαρακτήρα των μαθητών, αλλά και η νομιμοφροσύνη στο καθεστώς και στην ηγεσία του, ήταν μία από τις βασικές λειτουργίες του σχολείου της μειονότητας. Η συχνή αναφορά στην προσωπικότητα των ξένων σοσιαλιστών ηγετών συνέβαλε προς αυτή την κατεύθυνση.

7.8.3 Οι ξένοι σοσιαλιστές ηγέτες στα αναγνωστικά της ελληνικής μειονότητας

Η συγκεκριμένη προσέγγιση έχει ως σημείο αναφοράς την αποδοχή της άποψης ότι το ιστορικό «γίγνεσθαι» στηρίζεται στη δυναμική αλληλεπίδρα-

240. *Αναγν.* 4, 1959, σ. 203. *Αναγν.* 3, 1959, σ. 102. *Αναγν.* 4, 1961, σ. 86. *Αναγν.* 4, 1964, σ. 95. *Αναγν.* 2, 1968, σ. 23. *Λογ. Αναγν.* 8, 1968, σ. 61. *Λογ. Αναγν.* 5, 1972, σ. 66. *Αναγν.* 4, 1972, σ. 94, 124. *Λογ. Αναγν.* 4, 1982, σ. 63.

241. *Ανθολ.* 5, 1959, σ. 30. *Αναγν.* 4, 1959, σ. 41, 42, 56, 100. *Αναγν.* 3, 1959, σ. 102. *Αναγν.* 4, 1961, σ. 46. *Αναγν.* 7, 1966, σ. 141. *Λογ. Αναγν.* 5, 1972, σ. 115. *Αναγν.* 4, 1973, σ. 170. *Αναγν.* 2, 1978, σ. 111. *Λογ. Αναγν.* 6, 1990, σ. 56.

242. Σοσιαλιστική άμιλλα στο χωριό:

«Ο εργάτης Νταβίντοφ έχει σταλθεί στο χωριό για να οργανώσει την κολλεχτιβοποίηση. Αφού εκλέχτηκε πρόεδρος του κολχόζ του χωριού, αρχίζει τη δουλιά και την οδηγεί ορμητικά οργώνοντας τη γη δίνοντας, σαν κομμουνιστής που είναι, το προσωπικό παράδειγμα. Μ' όλα που δεν έχει οργώσει καμιά φορά, χάρη στη θέλησή του κατορθώνει λαμπρά αποτελέσματα, προσελκύοντας και τους άλλους έτσι που να πραγματοποιούνται και να ξεπερνούνται οι νόρμες.» (*Ανθολ.* 7, 1956, σ. 242. *Λογ. Αναγν.* 7, 1962, σ. 183).

243. *Λογ. Αναγν.* 8, 1969, σ. 74.

244. *Αναγν.* 3, 1970, σ. 32. *Λογ. Αναγν.* 6, 1972, σ. 20. *Αναγν.* 3, 1972, σ. 127. *Αναγν.* 4, 1972, σσ. 15, 87. *Λογ. Αναγν.* 7, 1973, σ. 71. *Λογ. Αναγν.* 5, 1978, σ. 116. *Λογ. Αναγν.* 7, 1979, σ. 86. *Λογ. Αναγν.* 7, 1988, σ. 83. *Λογ. Αναγν.* 6, 1990, σ. 14.

ση των μεγάλων προσωπικοτήτων αλλά και των κοινωνικών παραγόντων. Ούτε μόνο οι ισχυρές προσωπικότητες, αλλ' ούτε οι κοινωνικές δυνάμεις από μόνες τους μπορούν να προωθήσουν την εξέλιξη της ιστορίας²⁴⁵. Και ενώ, κατά τη μαρξιστική αντίληψη, η πάλη των τάξεων είναι αυτή που κινεί την ιστορία, εντούτοις στα αναγνωστικά βιβλία της ελληνικής μειονότητας εξαιρείται ο ρόλος των σοσιαλιστών ηγετών για την προώθηση των λαϊκών κατακτήσεων.

Η Γραφική Παράσταση 7.8.1, που ακολουθεί, δείχνει τον αριθμό των κειμένων που αναφέρονται στους ξένους ηγέτες οι οποίοι, προφανώς, είναι ηγέτες σοσιαλιστικών χωρών. Τα κείμενα που εξυμνούν το Λένιν είναι υπερδιπλάσια των κειμένων που αναφέρονται σ' όλους μαζί τους άλλους ηγέτες. Ο Ν. Χρουστσιόφ εκθειάζεται στα αναγνωστικά κείμενα²⁴⁶ πριν από το 1961, ενώ κατακρίνεται κάθε φορά που αναφέρεται στα βιβλία μετά τη χρονολογία αυτή²⁴⁷. Επίσης, η μνεία είναι αρνητική για τον Μπρέζνιεφ, τον Κοσίγκιν, τον Τίτο και τον Ντούμπτσιεκ, εφόσον μνημονεύονται στα βιβλία μετά τη διακοπή των Αλβανοσοβιετικών σχέσεων²⁴⁸. Για όλους τους άλλους ηγέτες οι αναφορές είναι θετικές.

Η Γραφική Παράσταση 7.8.2 δείχνει τον αριθμό των κειμένων, κατά χρονολογία, που αναφέρονται στους ξένους ηγέτες. Ο Λένιν υπάρχει στα

245. Απ. ΛΑΖΑΡΗΣ, *Ποιος σοσιαλισμός*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1989, σ. 236. Βλ. Θαν. ΓΙΑΛΚΕΤΣΗ, «Ποιος σοσιαλισμός», εφημ. *Ελευθεροτυπία*, ένθετο «Κόμματα και ιδεολογίες», 17-11-1996, σ. 7.

246. *Ανθολογία* 5, 1959, σ. 164: «Ήρθε ο Χρουστσιόφ»

«Τόμαθες, καλομένα μου; Γοργά στην Αλβανία. θάρθει ο Χρουστσιόφ, ω μάνα μου, με άλλους σύντροφούς του, οι χτίστες του κομμουνισμού και φίλοι της καρδιάς μας ...»

247. *Λογοτεχνικά Αναγνώσματα* 5, 1970, σ. 6: «Στον Ενβέρ Χότζια»

«... Ποιος φρουρεί το μαρξισμό, καίει το ρεβιζιονισμό, Χρουστσιόφ - Τίτο, τροτσκισμό, ξεσκαπάζει όποιον προδότη; — Ο εγγονός του Καστριώτη...»

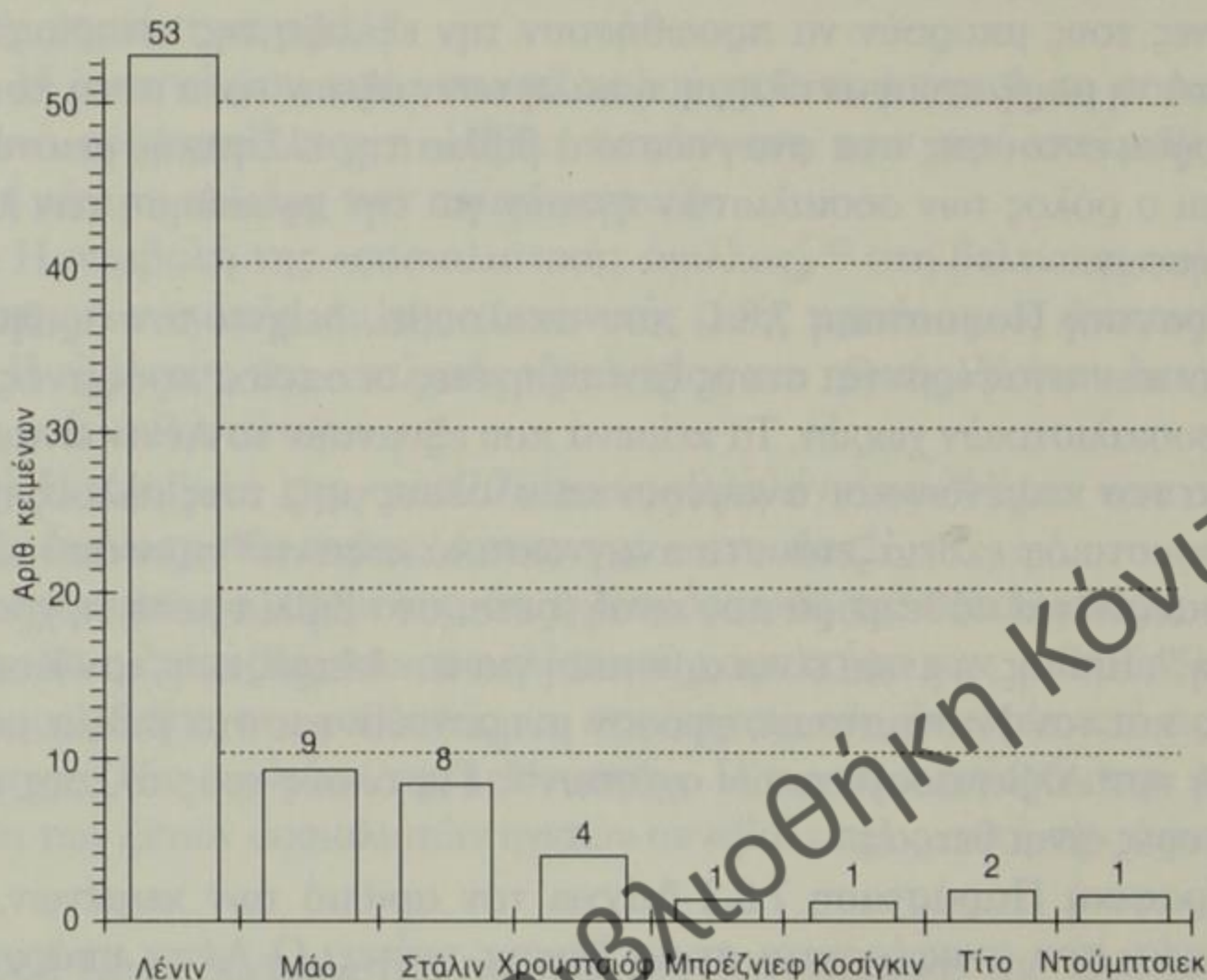
248. *Λογοτεχνικά Αναγνώσματα* 8, 1969, σ. 94: «Σύντροφοι, μίλησε ο Μάο Τσε Ντουν»

«... Τάχασαν οι οχτροί κι αφρίζουν,
Μπρέζνιεφ - Κοσίγκιν ρουθουνίζουν
με Ντούμπτσιεκ - μια κοπή λαγώνε -
τ' ασκέρια όλων των προδοτώνε,
το Σύμφωνο της Βαρσοβίας
σαν σκίσαμ' εμείς μ' αηδία...»

Μί' αλλ' είδηση στον κόσμο αχάει.
Σύντροφοι, ο Μάο Τσε Ντουν μιλάει.
Μπέσα έχω με την Αλβανία
κι όποιος μια τρίχα της πειράξει,
με μιας σα πτώμα θα σφαδάξει.»

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ 7.8.1

Αριθμός κειμένων που αναφέρονται στους ξένους σοσιαλιστές ηγέτες

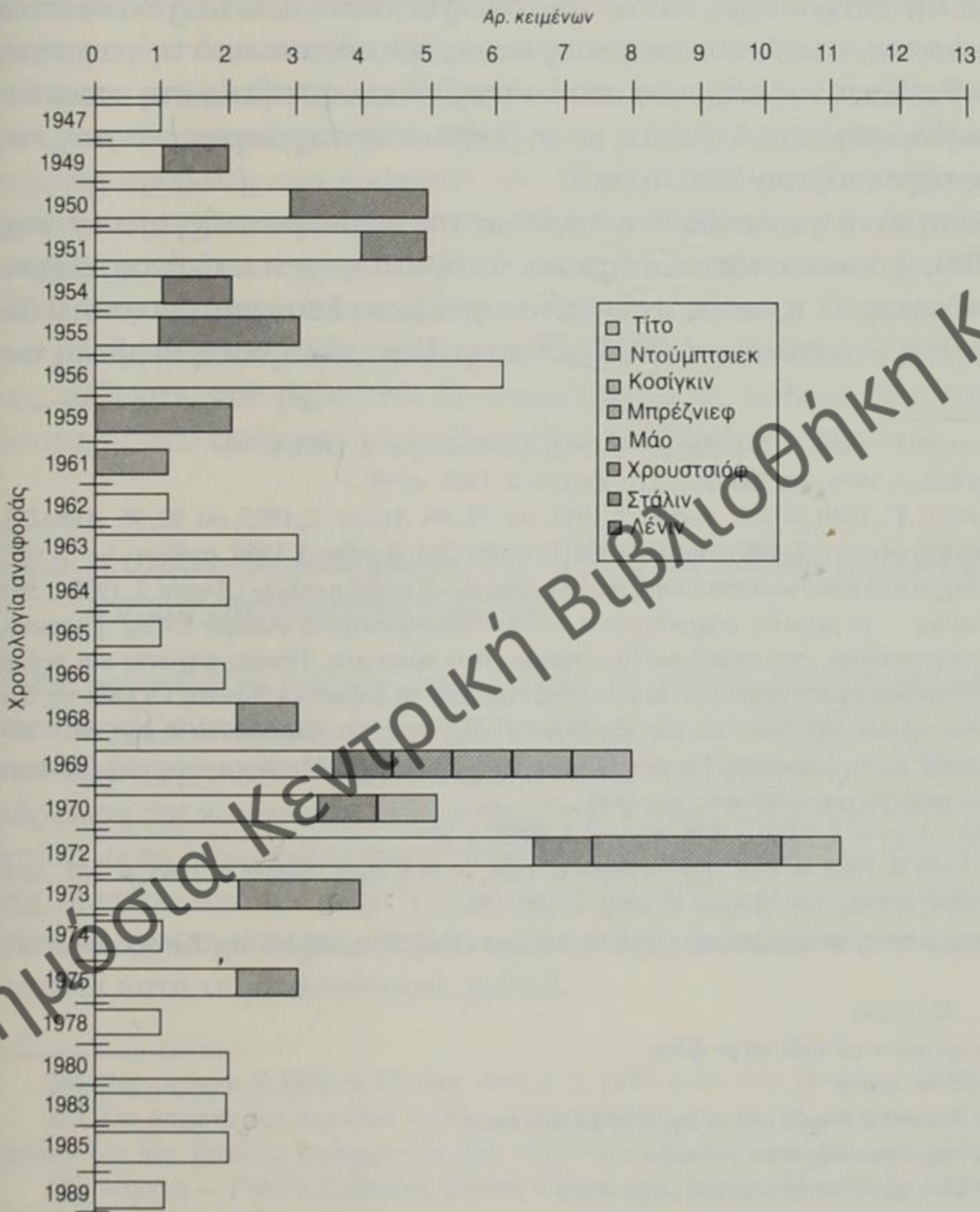

κείμενα των αναγνωστικών της μειονότητας καθόλη τη διάρκεια των μεταπολεμικών ετών, σε αντίθεση με το Στάλιν που σταματά να μνημονεύεται λίγο μετά το θάνατό του και το Μάο Τσε Τουνγκ που αναφέρεται μόνο κατά την περίοδο της σινοαλβανικής προσέγγισης.

Ύστερα απ' όσα προαναφέρθηκαν, αξίζει να σημειώσουμε ότι η εκάστοτε ιστορική συγκυρία επιδρά στο ιδεολογικό περιεχόμενο των αναγνωστικών βιβλίων. Αλλά μαζί με τα αναγνωστικά και τα άλλα σχολικά εγχειρίδια, η προσωπικότητα και οι ιδεολογικές διαμεσολαβήσεις των εκπαιδευτικών κατά την ανάλυση των μαθημάτων, καθώς και οι άλλες τελετουργικές δραστηριότητες του σχολείου, συμβάλλουν στην ιδεολογική μύηση των μαθητών. Η ιδεολογική, όμως, αυτή διαπαιδαγώγηση δεν είναι μια εύκολη υπόθεση, γιατί πολλές φορές παρατηρείται μια ασυμμετρία πολιτικών αξιών μεταξύ σχολείου και κοινωνίας και επιπλέον οι μαθητές δεν είναι ένας «άγραφος χάρτης». Μια ερευνητική δραστηριότητα προς την κατεύθυνση αυτή θα μπορούσε να αποκαλύψει τη δυνατότητα που έχει το σχολείο, στο κάθε πολιτικό σύστημα, να εγχαράσσει την κυρίαρχη ιδεολογία στους μαθητές της κάθε βαθμίδας, μια δυνατότητα που δε φαίνεται να είναι τόσο αποτελεσματική όσο συνήθως νομίζουν πολλοί.

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ 7.8.2

Αριθμός κειμένων που αναφέρονται στους ξένους σοσιαλιστές ηγέτες κατά χρονολογία

7.8.4 Η αλβανική εξάρτηση από τη Σοβιετική Ένωση και την Κίνα στα αναγνωστικά βιβλία

Τη βραχύχρονη περίοδο της γιουγκοσλαβικής επιρροής στην Αλβανία, τη διαδέχτηκε η φάση εξάρτησης από τη Σοβιετική Ένωση (1948-1960). Πρόκειται για την υπερδύναμη εκείνη που, όπως φαίνεται από τα αναγνωστικά της μειονότητας, «απελευθέρωσε τους λαούς του κόσμου από τη φασιστική σκλαβιά»²⁴⁹, έδωσε την «εξουσία στο λαό της»²⁵⁰ και συνέβαλε στη «σοσιαλιστική οικοδόμηση» της Αλβανίας με τη βοήθεια που πρόσφερε και τους σοβιετικούς τεχνικούς που απέστειλε²⁵¹.

Τη φάση αυτή ακολούθησε η περίοδος της σινοαλβανικής προσέγγισης (1961-1978), η οποία αποτυπώνεται και αυτή στα αναγνωστικά της ελληνικής μειονότητας. Ο ηρωικός αγώνας του κινέζικου λαού για την απελευθέρωσή του²⁵², η «σοσιαλιστική άνοιξη»²⁵³ στην Κίνα αλλά και η συμβολή του

249. *Αναγν.* Γ', 1949, σ. 244. *Αναγν.* 7, 1951, σ. 50. *Αναγν.* 2, 1955, σ. 79.

250. *Ανθολ.* 7, 1956, σσ. 206, 212, 221. *Αναγν.* 4, 1961, σ. 93.

251. *Αναγν.* Γ', 1949, σ. 261. *Αναγν.* 2, 1955, σσ. 79, 89. *Αναγν.* 2, 1955, σσ. 92, 96. *Ανθολ.* 5, 1959, σσ. 64, 163. *Αναγν.* 4, 1959, σσ. 153, 156, 174, 185, 204. *Αναγν.* 3, 1959, σ. 83.

Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα από το κείμενο «Η μεγάλη φιλία» (*Αναγν.* 2, 1955, σ. 96):

«... Εκείνες ... οι μεγάλες μηχανές είναι για τον υδροηλεκτρικό σταθμό Ενβέρ ή μηχανές για τ' άλλα εργοστάσια, που οικοδομούμε σήμερα στον τόπο μας. Τέτοιες μηχανές και πολλά άλλα πράγματα μας έχουν έρθει και θα μας έρχονται από τη Σοβιετική Ένωση. Οι λαοί της Σοβιετικής Ένωσης μας αγαπούν και μας βοηθούν μ' όλη τους την καρδιά. Να τι είχε πει ο σύντροφος Ενβέρ για τη Σοβιετική Ένωση: Η Σοβιετική Ένωση μας έδωσε τη νίκη, μας έδωσε τη λευτεριά και σήμερα μας δίνει φως και ζωή ...»

252. *Λογ. Αναγν.* 5, 1972, σ. 128. *Αναγν.* 4, 1972, σ. 171.

253. *Αναγν.* 4, 1964, σ. 116. *Λογ. Αναγν.* 6, 1961, σ. 115. *Λογ. Αναγν.* 6, 1965, σ. 167. *Λογ. Αναγν.* 6, 1969, σ. 111. *Λογ. Αναγν.* 6, 1972, σ. 100, 134.

Ενδεικτικό είναι το απόσπασμα από το ποίημα «Πάλλει η καρδιά της Κίνας» του Αλεξ. Τσιάτσι:

«... Παλάτια
φυτρώνουν ολούθε στην Κίνα
Κάποτε πείνα
με πτώματα γέμιζε μύρια της γης τα πλάτια,
μα τώρα οι άνθρωποι γελούνε.
Η Κίνα σαν άστρο λαμπρό στην Ασία
το δρόμο φωτίζει προς την ευτυχία
του μέλλοντος είναι η φωνή.
Αλλού η φτώχεια, η πείνα, η σκλαβιά, η θανά,
το γέλιο, το φως των παιδιών έχουν σβήσει
Δύο δρόμοι ... Ο δρόμος μας όμως
θε να νικήσει!» (*Λογ. Αναγν.* 6, 1969, σ. 111).

Μάο Τσε Τουνγκ στην «οικοδόμηση του σοσιαλισμού»²⁵⁴, είναι τα κύρια θέματα των κειμένων που αναφέρονται στην Κίνα κατά την περίοδο αυτή. Παράλληλα, την ίδια χρονική περίοδο υπάρχουν κείμενα με έντονα αρνητικό περιεχόμενο για τη Σοβιετική Ένωση²⁵⁵.

Συμπερασματικά, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι την παρούσα μελέτη δεν ενδιαφέρει τόσο η πολιτική πλευρά του θέματος των αλβανικών εξαρτήσεων, ούτε οι άμεσες επιδράσεις που δέχονται τα αναγνωστικά από την εκάστοτε ιστορική συγκυρία. Εκείνο που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, στην προκειμένη περίπτωση, είναι η παιδαγωγική διάσταση της εκτεταμένης προβολής των επιρροών που δέχεται κάθε φορά η Αλβανία. Έτσι, από τα αναγνωστικά «αναδύεται» ένα ουσιώδες μήνυμα, ότι μόνο με τη στήριξη ορισμένων ισχυρών κρατών μπορεί να επιβιώσει η αλβανική κοινωνία. Το αποτέλεσμα είναι οι μαθητές να υφίστανται απ' τα μικρά τους χρόνια την καταλυτική επίδραση του συνδρόμου της ξενικής εξάρτησης, γεγονός, άλλωστε, που βρίσκεται σε συμμετρία με το αίσθημα της κοινωνικής υποταγής που επιδιώκει να καλλιεργήσει το αλβανικό καθεστώς.

7.8.5 Η σχέση του μαθήματος της ηθικής και πολιτικής αγωγής και των αναγνωστικών βιβλίων

Κάθε οργανωμένο κράτος είναι εύλογο να επιδιώκει τη διαμόρφωση της κοινωνικής συνείδησης των πολιτών του με τη διδασκαλία των αρχών και των αξιών της κοινωνικής και της πολιτικής πραγματικότητας. Όμως, η διαμόρφωση της κοινωνικής ταυτότητας, την οποία μπορεί ο μαθητής να αποκτήσει με τη διδασκαλία του μαθήματος της κοινωνικής και πολιτικής αγωγής, διαφέρει από τον ακραίο κομματικό και ιδεολογικό φρονηματισμό στον οποίο αποσκοπούσε το μάθημα της γλωσσικής διδασκαλίας στα μειονοτικά σχολεία κατά τα μεταπολεμικά χρόνια.

254. *Λογ. Αναγν.* 8, 1968, σ. 87. *Λογ. Αναγν.* 8, 1969, σ. 94. *Λογ. Αναγν.* 5, 1972, σ. 134.

255. Στο κείμενο της περιόδου αυτής, «Τα λουλούδια που δε ρίχτηκαν στον τάφο του πεσόντα» του Μπ. Ρεσούλι, υπάρχουν οι εξής «Ερωτήσεις-Καθήκοντα» για τους μαθητές:

«Ερωτήσεις: — Γιατί η Σοβιετική Ένωση σήμερα έχει μετατραπεί σε χώρα φιλοπόλεμη και αρπαχτική για τους άλλους λαούς;

— Πού φαίνεται στο διήγημα η προδοσία των σοβιετικών ρεβιζιονιστών;

— Γιατί ο ρώσικος στρατός κάνει γυμνάσια στο έδαφος των άλλων χωρών; ...

Καθήκοντα: Φέρτε στην τάξη στοιχεία από τον καθημερινό μας τύπο, που να δείχνουν το δίκαιο αγώνα των καταπιεσμένων λαών ενάντια στον αμερικάνικο ιμπεριαλισμό και το σοβιετικό ρεβιζιονισμό.» (*Λογ. Αναγν.* 4, 1979, σ. 187).

ΠΙΝΑΚΑΣ 24

Η σχέση του μαθήματος της «Πολιτικής και πολιτικής αγωγής» και των αναγνωστικών βιβλίων της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία

α/α	Θεματικές ενότητες αναγνωστικών	Αριθμός κειμένων	Ποσοστό %	Θεματικές ενότητες ηθικής και πολιτικής αγωγής	Αριθμός κειμένων	Ποσοστό %	«Κατηγορίες» που χρησιμοποιήθηκαν κατά την ανάλυση των αναγνωστικών βιβλίων	Αριθμός κειμένων	Ποσοστό %
1	Οικογένεια	431	5,4 %	«Υγιεινή καισωματικήσφουγγαλάτηση»	80	16,6 %	Οικογένεια και ιδεολογικοί προσανατολισμοί	138	6,3 %
2	Σχολείο	566	7 %	«Η δουλειά είναι τιμή και καθήκον»	97	20,2 %	Το σχολείο ως φορέας ιδεολογίας	184	8,5 %
3	Πατρίδα	2003	25,1 %	«Σοσιαλιστική συμπεριφορά ή Να συμπεριφερόμαστε πάντοτε σαν ελεναστάτες»	97	20,2 %	Η εργασία ως συστατικό στοιχείο της μαρξιστικής-λενινιστικής ιδεολογίας	191	8,8 %
4	Σοσιαλιστική οικοδόμηση	2422	30,3 %	«Να περιφρουρούμε και να δυναμώνομε τη σοσιαλιστική περιουσία»	85	17,7 %	Σοσιαλιστική ιδεολογία	696	32,2 %
5	Φύση	1332	16,7 %	«Η σοσιαλιστική μας πατρίδα»	115	23,9 %	Εθνικιστική ιδεολογία	652	30,1 %
6	Διάφορα	1218	15,2 %				Η ιδεολογία της κοινωνικής αποταγής	299	13,8 %

Ως γνωστό, το γλωσσικό μάθημα στο σχολείο είναι ένα μάθημα που οφείλει να δίνει έμφαση στη γλωσσική προαγωγή των μαθητών και όχι στην προσφορά γνώσεων και στο φρονηματισμό. Στα σχολεία της μειονότητας δεν τηρήθηκε η αρχή αυτή, όπως φαίνεται στον Πίνακα 24 που αναφέρεται στη σχέση του μαθήματος της «ηθικής και πολιτικής αγωγής» και των αναγνωστικών βιβλίων της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία.

Η επισκόπηση του Πίνακα 24 μας οδηγεί στις ακόλουθες διαπιστώσεις: α) Η θεματολογία που περιλαμβάνεται στην «ηθική και πολιτική αγωγή», εμπεριέχεται και στα αναγνωστικά βιβλία. Έτσι, τα βιβλία «ηθικής και πολιτικής αγωγής» που εκδόθηκαν από το 1973 μέχρι το 1990 ήρθαν να συμπληρώσουν τον ιδεολογικό προσηλυτισμό που ασκούσαν τα αναγνωστικά βιβλία. β) Σε κάθε περίπτωση κυριαρχούν τα θέματα της πατρίδας και του σοσιαλισμού. γ) Η υπάρχουσα σχέση της «ηθικής και πολιτικής αγωγής» και των αναγνωστικών, καταδεικνύει αφεαυτής την ιδεολογική καθοδήγηση που ασκούν τα αναγνωστικά στους μαθητές, αφού έτσι κι αλλιώς τα βιβλία της αγωγής ασκούν απροκάλυπτη ιδεολογική προπαγάνδα.

Τελειώνοντας, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι αφενός η «ηθική και πολιτική αγωγή» και αφετέρου τα αναγνωστικά εγχειρίδια που χρησιμοποιούν τα μειονοτικά σχολεία— διαφέρουν μεταξύ τους στην ένταση της πολιτικής μύησης και καθοδήγησης. Συγκεκριμένα, ο διδακτικός και προσηλυτικός χαρακτήρας της «ηθικής και πολιτικής αγωγής» είναι πιο ακραίος απ' ό,τι στα αναγνωστικά. Επίσης, είναι πιο έντονος ο ηθικολογικός φορμαλισμός και ο κομματικός φρονηματισμός της «ηθικής και πολιτικής αγωγής» σε σχέση με τα αναγνωστικά βιβλία. Γεγονός, πάντως, είναι ότι ο «βίαιος» φρονηματισμός και ο κραυγαλέος διδακτισμός περιορίζουν την επίδραση που ασκούν τα σχολικά εγχειρίδια στους πολιτικούς προσανατολισμούς των μαθητών.

7.8.6 Τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του ιδανικού πολίτη στα αναγνωστικά βιβλία

Με τον όρο προσωπικότητα εννοούμε το σύνολο των χαρακτηριστικών γνωρισμάτων και τον ιδιαίτερο τρόπο συμπεριφοράς κάθε ατόμου, που είναι αποτέλεσμα της δυναμικής αλληλεπίδρασης της ωρίμανσης και της μάθησης, δηλαδή των συνδυασμένων επιδράσεων των κληρονομικών καταβολών και των περιβαλλοντικών παραγόντων.

Το αλβανικό καθεστώς, αποβλέποντας στη διαιώνισή του, επιδίωκε να

χειραγωγήσει τους μαθητές και να διαμορφώσει τη συμπεριφορά τους κατά τις επιδιώξεις του. Για το σκοπό αυτό εφάρμοζε τη θεωρία της «Κοινωνικής αποτελεσματικότητας»²⁵⁶ στα αναλυτικά προγράμματα. Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, οι δραστηριότητες του αναλυτικού προγράμματος δεν αποσκοπούσαν τόσο στην ολόπλευρη ανάπτυξη της προσωπικότητας των παιδιών όσο στην ικανοποίηση των αναγκών της συγκεκριμένης κοινωνίας, καθιστώντας τους μαθητές ικανούς να εκπληρώνουν το ρόλο τους ως μέλη του κοινωνικού συνόλου. Μέσα στα πλαίσια αυτά ο στόχος των αναγνωστικών της μειονότητας ήταν η διαμόρφωση του ιδανικού πολίτη που θα διακρινόταν για τα ακόλουθα χαρακτηριστικά²⁵⁷:

ΠΙΝΑΚΑΣ 25

Τα χαρακτηριστικά της σοσιαλιστικής προσωπικότητας στα αναγνωστικά

α/α	Θετικά χαρακτηριστικά	Ποσοστό στα %	α/α	Αρνητικά χαρακτηριστικά	Ποσοστό στα %
1	Αφοσίωση και υπακοή στο Κόμμα και στον Αρχηγό	25,5	1	Υπερηφάνεια	49,1
2	Φιλοπατρία, ηρωισμός και αυτοθυσία	23,3	2	Ισχυρογνωμοσύνη	15,5
3	Σοσιαλιστική ηθική (άμιλλα, αλληλεγγύη, μεριμνα για τη σοσιαλιστική περιουσία)	10,2	3	Φόβος	14,6
4	Εργατικότητα	8,1	4	Δουλοπρέπεια	10,3
5	Πειθαρχία	7,5	5	Αχαριστία	3,4
6	Σεβασμός	6,2	6	Ψέμα	3,4
7	Ελευθερία	2,8	7	Φθόνος	3,4
8	Μίσος στους εχθρούς	2,5			
9	Εξυπνάδα	2,3			
10	Συνεργατικότητα	2,3			
11	Ευγένεια	1,3			
12	Μπέσα	1,3			

256. Βλ. Γεώρ. ΦΛΟΥΡΗΣ - Ιωάν. ΚΑΝΔΑΡΑΚΗΣ, *Επιστημονικά πλαίσια της Παιδαγωγικής*, εκδ. Ορόσημο, Αθήνα 1979, σ. 20.

257. Πρβ. Αθαν. Ε. ΠΑΠΑΣ, «Αξίες, πρότυπα και εικόνα του "άλλου" στα αλβανικά βιβλία γλωσσικής διδασκαλίας», στο συλλογικό τόμο *Σχολικά εγχειρίδια Βαλκανικών χωρών*, εκδ. Αφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1995, σσ. 127-132.

α/α	Θετικά χαρακτηριστικά	Ποσοστό στα %	α/α	Αρνητικά χαρακτηριστικά	Ποσοστό στα %
13	Καλοσύνη	1,2			
14	Υπομονή-Επιμονή	1,1			
15	Καθαριότητα	0,7			
16	Σύνεση	0,7			
17	Δικαιοσύνη	0,5			
18	Τιμότητα	0,3			
19	Μεγαλοψυχία	0,3			
20	Αλήθεια	0,3			
21	Σεμνότητα	0,2			
22	Μετριοφροσύνη	0,2			
23	Φιλοξενία	0,2			
24	Φιλοτιμία	0,2			
25	Φιλία	0,2			

Η επισκόπηση του παραπάνω πίνακα αποκαλύπτει ότι: α) Η αφοσίωση και η υπακοή στο Κόμμα και στον Αρχηγό, καθώς και η φιλοπατρία, ο ηρωισμός και αυτοθυσία είναι τα πιο βασικά προτερήματα του ιδανικού πολίτη. β) Τα αναγνωστικά βιβλία προβάλλουν άμεσα ή έμμεσα την υπακοή και την ευπείθεια ως τα κύρια χαρακτηριστικά της σοσιαλιστικής προσωπικότητας. Από το σύνολο των θετικών χαρακτηριστικών που προβάλλονται στα αναγνωστικά το 58% αφορά την υπακοή των μαθητών. γ) Το «μίσος στους εχθρούς» θεωρείται ως ένα από τα προτερήματα του μαθητή στο μειονοτικό σχολείο. δ) Η ανεξαρτησία, η πρωτοβουλία και η αυτόνομη δράση θεωρούνται ως παιδικά προτερήματα. ε) Οι πολιτικές αξίες που προβάλλει με έμφαση το καθεστώς είναι η σοσιαλιστική άμιλλα, η σοσιαλιστική αλληλεγγύη και η μέριμνα για την κοινή περιουσία.

στ) Η υπερηφάνεια και η ισχυρογνωμοσύνη είναι τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας που συγκεντρώνουν τις περισσότερες αρνητικές αναφορές στα αναγνωστικά της μειονότητας.

Γίνεται φανερό, επομένως, ότι η διαπαιδαγώγηση στο μειονοτικό σχολείο, όπως προβάλλεται στα αναγνωστικά, έχει ως κύριο σκοπό τη διατήρηση του πολιτικού συστήματος και τη διαμόρφωση της σοσιαλιστικής ηθικής.

7.9 Συμπεράσματα και προτάσεις

Οι κυρίαρχες κοινωνικές δυνάμεις κάθε κοινωνίας μεταδίδουν στους μαθητές, μέσω του σχολείου, συστήματα ιδεών, παραστάσεων και αντιλήψεων με σκοπό την εξασφάλιση της κυριαρχίας τους. Τα σχολικά βιβλία, η σχολική ζωή και οι δάσκαλοι, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, υπηρετούν την κατεστημένη τάξη πραγμάτων. Το σχολείο, ως ιδεολογικός μηχανισμός, λειτουργεί έτσι, ώστε να εξασφαλίζει την υποταγή στην κυρίαρχη ιδεολογία, γιατί καμιά κοινωνική τάξη δεν μπορεί να διατηρηθεί στην εξουσία, αν δεν ασκεί τον έλεγχο στους ιδεολογικούς μηχανισμούς του κράτους.

Οι πολιτικές εξουσίες γνωρίζουν πολύ καλά τη δυνατότητα που έχουν να προωθούν μέσω της γλώσσας τα ιδεολογικά τους μηνύματα στο λαό. Η ιδεολογική γλώσσα έχει ένα δικό της λεξιλόγιο και συνήθως διαστρεβλώνει το περιεχόμενο των λέξεων. Η γλώσσα αυτή ασκεί εξουσία και επιβάλλει τη σιωπή ή την αποδοχή στο δέκτη, ενώ παράλληλα τον παγιδεύει και τον εξαπατά.

Τα μεταπολεμικά αναγνωστικά της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία, τα οποία είναι ιδεολογικά φορτισμένα, διακρίνονται για τη συνειδητή και συστηματική πολιτική μύηση και καθοδήγηση που ασκούν στους μαθητές του μειονοτικού σχολείου. Τα περισσότερα από τα μισά κείμενα των αναγνωστικών, κατά την τελευταία τουλάχιστο φάση της ακραίας «δογματοποίησης» του καθεστώτος, περιστρέφονται γύρω από την πατρίδα και τη σοσιαλιστική οικοδόμηση της χώρας. Η ύλη των αναγνωστικών περιστρέφεται γύρω από ένα περιορισμένο αριθμό θεμάτων· τα ενδιαφέροντα των μαθητών δε λαμβάνονται υπόψη, αφού το καθεστώς της Αλβανίας κατά πρώτο λόγο επιδιώκει να διαμορφώσει οπαδούς, να επιβάλει την ιδεολογία του και να εμφυσήσει στους μαθητές την αφοσίωση στο κόμμα και τον αρχηγό.

Για τη διερεύνηση του ιδεολογικού περιεχομένου των μεταπολεμικών αναγνωστικών βιβλίων της ελληνικής μειονότητας της Αλβανίας, χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της ανάλυσης περιεχομένου. Το αποδελτιωμένο υλικό με το ιδεολογικό περιεχόμενο των αναγνωστικών κατατάχτηκε με αντικειμενικό, έγκυρο και αξιόπιστο τρόπο στις εξής κατηγορίες:

1. Η οικογένεια και οι ιδεολογικοί προσανατολισμοί.
2. Το σχολείο και η ιδεολογική του λειτουργία.
3. Η εργασία ως συστατικό στοιχείο της μαρξιστικής-λενινιστικής ιδεολογίας.
4. Η ιδεολογία της κοινωνικής υποταγής.

5. Η εθνικιστική ιδεολογία.

6. Η σοσιαλιστική ιδεολογία.

Από την πρώτη κατηγορία ανάλυσης που αναφέρεται στην «οικογένεια και τους ιδεολογικούς προσανατολισμούς» γίνεται φανερό, μέσα από τα κείμενα των αναγνωστικών, ότι πίσω από κάθε λεκτική επικοινωνία γονέων και παιδιών «ενεδρεύει» και ένα μήνυμα εθνικό, ηθικό ή κοινωνικό. Οι εξουσιαστικές σχέσεις και η καταπιεστική πειθαρχία που επικρατούν στην οικογένεια, εθίζουν τα παιδιά να υπακούουν στην αυστηρά ιεραρχημένη κοινωνική πραγματικότητα. Μέσα στην αυταρχικά διαρθρωμένη αλβανική κοινότητα, το παιδί αποκτά την προδιάθεση για δουλοπρεπή και υποτακτική συμπεριφορά. Οι δύο Αλβανοί γονείς λειτουργούν ως εκπρόσωποι της αλβανικής εξουσίας μέσα στην οικογένεια. Μεταβιβάζουν στην οικογενειακή ομάδα τους επιθυμητούς τρόπους κοινωνικής συμπεριφοράς, δηλαδή τις πολιτικές γνώσεις, τις αξίες και τις στάσεις που επιδιώκει να προωθήσει το αλβανικό καθεστώς. Θα μπορούσε κανείς να παρατηρήσει ότι το πρώτο σχολείο του αλβανικού καθεστώτος είναι η αλβανική οικογένεια, της οποίας τα ιδεώδη είναι σύμφωνα με την ιδεολογία του κοινωνικοπολιτικού συστήματος. Πρόκειται για τη «σοσιαλιστική» και την «εθνικοαπελευθερωτική» ιδεολογία που βρίσκεται σε πλήρη αρμονία με τις επιδιώξεις του προλεταριακού κόμματος.

Όσον αφορά τη δεύτερη κατηγορία ανάλυσης «το σχολείο και την ιδεολογική του λειτουργία», διαπιστώθηκε, μέσα από τα κείμενα των αναγνωστικών, ότι στο σχολείο καταβάλλεται προσπάθεια, ώστε ο μαθητής να γίνει «ένας τροχός της κοινωνικής μηχανής» που θα εμφανίζει μια συμμορφωτική και τυποποιημένη συμπεριφορά από το φόβο της τιμωρίας ή την ελπίδα της αμοιβής. Το σχολείο επιδιώκει κατά 21,4% να μεταδώσει γνώσεις στους μαθητές και κατά 78,6% να ασκήσει ιδεολογική κατήχηση. Ο ιδεολογικός αυτός προσηλυτισμός έχει ως αντικείμενο τη συγκρότηση της ανθρώπινης προσωπικότητας, καθώς και τη διαμόρφωση του Αλβανού και του σοσιαλιστή πολίτη, μέσα σ' ένα κλίμα υπακοής και πειθαρχίας.

Στο αυταρχικό αλβανικό σχολείο κυριαρχεί αφενός ο ανταγωνισμός μεταξύ των μαθητών και αφετέρου η συμμόρφωση στους ιεραρχικά ανωτέρους. Μέσα σ' αυτό το ανταγωνιστικό περιβάλλον κάποιοι επικρατούν και υπερέχουν. Αυτή ακριβώς η εκμάθηση των κανόνων της επικράτησης και της υποταγής στο σχολείο θα βοηθήσει αργότερα το μαθητή να αποδεχτεί, ως πολίτης πλέον, την ιεραρχημένη κοινωνική δομή. Πρόκειται για ένα σχολείο στο οποίο οι μαθητές «σφυροκοπούνται» με εθνικά και σοσιαλιστικά μηνύματα. Μια τέτοια διαπαιδαγώγηση «ευνουχίζει» και συνθλίβει κάθε δη-

μιουργική σκέψη και δράση. Διαμορφώνει άτομα συμμορφωμένα και υποτακτικά που δεν προσφέρουν τα εχέγγυα για μια δημιουργική πορεία προς το μέλλον. Είναι ο μελλοντικός ικανός τεχνίτης της κολεκτίβας, ο πειθήνιος και «νομοταγής» πολίτης, που δεν έχει καμιά σχέση με την αυτόνομη και ανεξάρτητη προσωπικότητα.

Από την τρίτη κατηγορία ανάλυσης την «εργασία ως συστατικό στοιχείο της μαρξιστικής-λενινιστικής ιδεολογίας» προκύπτει ότι η εργασία είναι ένας «νόμος της φύσεως» που ο καθένας οφείλει να τον ακολουθεί. Άρνηση προσφοράς εργασίας δε δικαιολογείται. Αντίθετα δικαιολογείται η υποχρεωτική εκτέλεσή της, αφού κανείς δεν μπορεί να έρθει σε αντίθεση με την ανυπέρβλητη φυσική, άρα και αιώνια, νομοτέλεια.

Οι αναφορές των αναγνωστικών για εργασία ανέρχονται στον πρωτογενή τομέα ανέρχονται σε ποσοστό 51,38%, στο δευτερογενή τομέα σε ποσοστό 40,48% και οι αναφορές στον τριτογενή τομέα σε ποσοστό 7,73%. Η κατανομή αυτή δημιουργεί μια συγκεκριμένη εικόνα για την αγορά εργασίας: το μέλλον της οικονομίας αλλά και οι δυνατότητες επαγγελματικής αποκατάστασης ανήκουν στον πρωτογενή και το δευτερογενή τομέα παραγωγής. Ο τριτογενής τομέας εμφανίζεται να μην έχει καμιά τύχη, γεγονός που κατευθύνει τους μαθητές σε επαγγελματικές εργασίες που σχετίζονται με τους δύο άλλους τομείς παραγωγής.

Τα αναγνωστικά της μειονότητας δεν προσεγγίζουν κανένα εργασιακό ή κοινωνικό πρόβλημα, αφού τέτοια προβλήματα στη μεταπολεμική αλβανική κοινωνία σύμφωνα με το καθεστώς δεν υπάρχουν. Άλλωστε, η εργασία μετασχηματίζεται σε φυσική νομοτέλεια και η ρύθμιση των οποιωνδήποτε θεμάτων που σχετίζονται μ' αυτήν ανατίθενται στην αγαθή προαίρεση του αρχηγού και τον ιδανικό προγραμματισμό του κόμματος. Εκείνο που απαιτείται για να διατηρηθεί η ειδυλλιακή κατάσταση είναι η σκληρή εργασία. Και στις ειδυλλιακές συνθήκες εργασίας κανείς δεν αντιδρά και κανείς δεν προβληματίζεται. Όλοι εκτελούν δουλικά το «πεντάχρονο σχέδιο». Πρόκειται, προφανώς, για μια ιδεολογία αντιδραστική.

Από την τέταρτη κατηγορία ανάλυσης «την ιδεολογία της κοινωνικής υποταγής» προκύπτει ότι το αλβανικό κράτος για να «στρατιωτικοποιήσει» το νου των μαθητών χρησιμοποιούσε ως «εργαλείο» την κατάλληλη πληροφορία. Οι μηχανισμοί «ποδηγέτησής» του ήταν ικανοί να εξαπατήσουν όλους τους πολίτες, γιατί η έλλειψη επαρκών πληροφοριών δεν τους επέτρεπε να είναι σε θέση να κρίνουν. Το αλβανικό πολιτικό σύστημα είχε ανάγκη από υποτακτικούς πολίτες, γιατί αυτοί ήταν οι καταλληλότεροι για να καταπιέζουν. Όποιος υπήρξε στη ζωή του ένας ιδανικός καταπιεσμένος,

μόνο αυτός μπορεί να ασκήσει υποδειγματικά και κατ' επάγγελμα την καταπίεση.

Αλλά και η εν γένει σχολική ζωή στο αλβανικό σχολείο με τις διάφορες τελετουργικές πράξεις, είχε ως σκοπό να δημιουργήσει αισθήματα νομιμοποίησης και αφοσίωσης των μαθητών προς το Κόμμα, τον ηγέτη και την πατρίδα.

Το αλβανικό καθεστώς παρουσιάζεται στα αναγνωστικά ως «υπερχρονικό» και «υπερταξικό» γεγονός, έτσι κανείς δε διανοείται να αμφισβητήσει τη νομιμότητά του. Η πολιτική του ισχύς στηρίζεται στο «φυσικό δίκαιο». Το κόμμα αντλεί την αξίωση για υπακοή και τη δύναμη για επιβολή και καταναγκασμό στο δίκαιο που εκφράζει και στη «ζωτική κομμουνιστική αρχή που λέει ότι το κόμμα έχει πάντα δίκιο» σ' όλες του τις ενέργειες.

Επιπλέον, η φυσική ανωτερότητα του συγκεκριμένου αρχηγού — ο οποίος συχνά εμφανίζεται περιβεβλημένος και με υπερφυσικές δυνατότητες — νομιμοποιεί το πολιτικό καθεστώς της Αλβανίας. Το καθεστώς αυτό που το εκφράζει ένας τέτοιος αρχηγός, κανείς δεν μπορεί να το κρίνει. Όλοι οφείλουν να εκτελούν πιστά ό,τι η εξουσία επιτάσσει. Οι αντιλήψεις αυτές συνήθιζαν τους μαθητές να αποδέχονται τις απόψεις των ισχυρών χωρίς να τις υποβάλλουν στη δοκιμασία της κριτικής σκέψης. Το καταθλιπτικό βάρος του αλάθητου αρχηγού με τις υπερφυσικές του ιδιότητες συνέθλιβε την προσωπικότητα των μικρών μαθητών, οι οποίοι ταυτόχρονα μάθαιναν από την εύπλαστη παιδική τους ηλικία να προσποιούνται, να αποδέχονται την υπερβολή, την επιτήδευση και την κολακεία. Για όλα μεριμνούσε το κόμμα και ο αρχηγός. Έτσι διαμορφωνόταν μια στάση αδράνειας και παθητικής συμπεριφοράς στους μαθητές, η οποία διευκόλυνε την ένταξή τους στο υπάρχον πολιτικό σύστημα.

Παράλληλα η προπαγάνδα στα μεταπολεμικά αναγνωστικά ήταν βίαιη και αποκάλυπτη. Η σοσιαλιστική οικοδόμηση στην Αλβανία εμφανίζεται ως γεγονός τετελεσμένο. Τα προβλήματα και οι δυσκολίες αφορούν άλλες εποχές και υπάρχουν αλλού. Η πείνα και η εκμετάλλευση αναφέρονται στο παρελθόν και είχαν άλλους υπαιτίους.

Έτσι, το σοσιαλιστικό υπερκράτος της Αλβανίας επιδίωκε να δημιουργήσει υπηκόους με διάθεση ευπειθείας, χωρίς προσωπικές απόψεις και κριτική σκέψη. Το αποτέλεσμα ήταν η «κατασκευή» του μονοδιάστατου Αλβανού πολίτη με τη μονολιθική σκέψη, ο οποίος δεν έπαιρνε καμιά πρωτοβουλία και ήταν ταυτόχρονα ένας καχύποπτος πολίτης που τα περίμενε όλα από το κράτος.

Όσον αφορά την πέμπτη κατηγορία ανάλυσης, την «εθνικιστική ιδεο-

λογία», διαπιστώθηκε, μέσα από τα κείμενα των αναγνωστικών, ότι προβάλλεται εναγωνίως η άποψη ότι το σύγχρονο αλβανικό κράτος έχει σταθερά ερείσματα στο παρελθόν. Επίσης, η εθνική δράση του «αγαπημένου καθοδηγητή», του «θείου» Ενβέρ και των άλλων παρτιζάνων, εκθειάζεται καθόλη τη διάρκεια των μεταπολεμικών ετών.

Αξιοσημείωτες είναι οι αναφορές των αναγνωστικών στο Δημοκρατικό Στρατό της Ελλάδας, στο ΚΚΕ, στις Επονίτισσες της Αντίστασης, στον ΕΛΑΣ, στη Μακρόνησο, στα Γιούρα, στο Ν. Μπελογιάννη, στο Ν. Ζαχαριάδη κ.λπ., γεγονός που φανερώνει τη συνεργασία των οργανώσεων του Ενβέρ Χότζα με το εθνικοαπελευθερωτικό μέτωπο (ΕΑΜ) της πατρίδας μας.

Συχνές, επίσης, είναι οι αναφορές των αναγνωστικών της μειονότητας στο πρόβλημα της καπιταλιστικής περικύκλωσης της Αλβανίας. Η θεωρία αυτή προκειμένου για τη μειονότητα είχε και μια άλλη πρακτική επιδίωξη: ο κάτοικος των μειονοτικών περιοχών, αποδεχόμενος την άποψη ότι περιζώνεται από εχθρούς, θα μπορούσε να αποστασιοποιηθεί από τους εκείθεν των συνόρων «επικίνδυνους» ομοεθνείς του που ζούσαν έξω από τα σύνορα του αλβανικού κράτους.

Ακόμα, τα μεταπολεμικά αναγνωστικά διακρίνονται για την αλληλοδιαδοχή πολεμικών μαχών και ύμνων προς το κόμμα και τον αρχηγό. Ο ακραίος αλβανικός σοβινισμός πρόβαλλε ως πρότυπα, μέσω των αναγνωστικών, τους εθνικούς ήρωες αλλά και τους «ήρωες της σοσιαλιστικής δουλειάς». Οι πολλοί σύγχρονοι Αλβανοί εθνικοί ήρωες που παρουσιάζονται στα αναγνωστικά δείχνουν και τον εθνικιστικό προσανατολισμό της αλβανικής εκπαίδευσης.

Τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια οι αναφορές των αναγνωστικών για την Ελλάδα ήταν έντονα αρνητικές. Εντούτοις, τα αναγνωστικά αυτά περιέχουν πολλά κείμενα Ελλήνων και Σοβιετικών συγγραφέων, τα οποία με την πάροδο του χρόνου περιορίζονται και κάνουν την εμφάνισή τους οι μειονοτικοί συγγραφείς που αναλαμβάνουν κι αυτοί τη στήριξη του καθεστώτος. Τα λογοτεχνικά έργα των Ελλήνων συγγραφέων που περιλαμβάνονται στα αναγνωστικά είναι συνήθως ποιήματα και αναφέρονται στη φύση, το καλοκαίρι, το ηλιοβασίλεμα, τη δύσκολη ζωή των φτωχών στην Ελλάδα κ.λπ. Αντιθέτως τα έργα των μειονοτικών, που είναι συνήθως πεζά, εξυμνούν το καθεστώς της Αλβανίας. Σε γενικές γραμμές τα αναγνωστικά μεταδίδουν μια ψευδή εικόνα για την Ελλάδα, ενώ ωραιοποιούν την κατάσταση που υπάρχει στην Αλβανία και αποσιωπούν τα δικά της προβλήματα.

Επίσης, δε γίνεται καμιά αναφορά για τη σχέση της μειονότητας με την Ελλάδα και το ιστορικό παρελθόν των Ελλήνων. Με την πάροδο μάλιστα

του χρόνου περιορίζεται η χρήση ελληνικών ονομάτων στα αναγνωστικά βιβλία. Ακόμη, από τη μελέτη των αναγνωστικών γίνεται φανερό ότι οι επαρχίες του Αργυροκάστρου και των Αγίων Σαράντα θεωρούνται ως μειονοτικές ζώνες. Καμιά σχετική αναφορά δεν υπάρχει για την Κορυτσά ή τουλάχιστο για τα τρία χωριά της Χιμάρας (Χιμάρα, Δρυμάδες, Παλάσσα) που το 1921 είχαν αναγνωριστεί ως μειονοτικά.

Τέλος, η Αλβανία, ως κράτος στο οποίο κυριαρχούσε ο εθνικιστικός και ο ιδεολογικός δογματισμός, ακολουθούσε μια αφομοιωτική και αφελληνιστική τακτική για την ελληνική μειονότητα, έτσι ώστε να εξακολουθεί αυτή να είναι ελληνόφωνη, αλλά ως «αυτοφυής και αυθύπαρκτη εθνοτική ομάδα» στον αλβανικό χώρο, να μην έχει καμιά σχέση με την Ελλάδα και τον ελληνισμό²⁵⁸.

Από την έκτη κατηγορία ανάλυσης που αφορά τη «σοσιαλιστική ιδεολογία», προκύπτει ότι η διαμόρφωση της σοσιαλιστικής συμπεριφοράς και η διάπλαση της σοσιαλιστικής προσωπικότητας των μαθητών, αλλά και η νομιμοφροσύνη στο καθεστώς και στην ηγεσία του, ήταν μία από τις βασικές λειτουργίες του σχολείου της μειονότητας.

Ενδιαφέρον, ακόμη, παρουσιάζει η εκτεταμένη προβολή των επιρροών που δέχεται κάθε φορά η Αλβανία. Έτσι, από τα αναγνωστικά «αναδύεται» ένα ουσιώδες μήνυμα, ότι μόνο με τη στήριξη ορισμένων ισχυρών κρατών μπορεί να επιβιώσει η αλβανική κοινωνία. Το αποτέλεσμα είναι οι μαθητές να υφίστανται απ' τα μικρά τους χρόνια την καταλυτική επίδραση του συνδρόμου της ξενικής εξάρτησης, γεγονός, άλλωστε, που βρίσκεται σε συμμετρία με το αίσθημα της κοινωνικής υποταγής που επιδιώκει να καλλιεργήσει το αλβανικό καθεστώς.

Αξίζει, τέλος, να επισημάνουμε ότι τα βασικά προτερήματα της σοσιαλιστικής προσωπικότητας, όπως αυτά προκύπτουν από τα αναγνωστικά βιβλία, είναι η αφοσίωση και η υπακοή στο Κόμμα και στον αρχηγό, καθώς και η φιλοπατρία, ο ηρωισμός και η αυτοθυσία. Τα αναγνωστικά βιβλία προβάλλουν άμεσα ή έμμεσα την υπακοή και την ευπείθεια ως τα κύρια χαρακτηριστικά του ιδανικού πολίτη. Από το σύνολο των θετικών χαρακτηριστικών του σοσιαλιστή πολίτη που προβάλλονται στα αναγνωστικά, το 58% αφορά την υπακοή των μαθητών.

Είναι γεγονός ότι όσα προαναφέρθηκαν αποτελούν μια προσπάθεια αποσαφήνισης του ιδεολογικού περιεχομένου των μεταπολεμικών αναγνω-

258. Ευ. ΚΩΦΟΣ, *Τα σχολικά εγχειρίδια της ελληνικής μειονότητας της βορείου Ηπείρου την εποχή του Ενβέρ Χότζα*, Κέντρο Σπουδών Νοτιοανατολικής Ευρώπης, Αθήνα 1994, σ. 26.

στικών βιβλίων. Ταυτόχρονα συμβάλλουν στη «σκιαγράφηση» του παρόντος και στην «ιχνηλάτηση» του μέλλοντος της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία.

Συνοψίζοντας, θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι υποθέσεις της έρευνας επαληθεύτηκαν: Το αυταρχικό σχολείο της μειονότητας επιδίωκε την πειθαναγκαστική και την άκριτη αποδοχή της παραποιημένης γνώσης και την εσωτερίκευση των ιδεών του κυρίαρχου κοινωνικοπολιτικού συστήματος, ώστε να διαμορφώνονται «άβουλα» και «παθητικά» άτομα που θα αποδέχονται και θα υπηρετούν το σύστημα.

Για το σκοπό αυτό χρησιμοποιούσε τα σχολικά αναγνωστικά που δεν ήταν ούτε μεθοδικά ούτε καλαίσθητα· ακόμη δεν καλλιεργούσαν τη δημιουργική σκέψη και τον προβληματισμό. Ήταν μονολιθικά με κείμενα προγονολατρικά, εθνικιστικά και σοβαροφανή που δεν προσέφεραν χαρά και δε δημιουργούσαν ευνοϊκούς όρους μάθησης. Και το απουδαιότερο είναι ότι δε δημιουργούσαν στους μαθητές της εθνικής μειονότητας τις προϋποθέσεις για να αυτοπροσδιορίζουν την εθνική τους ταυτότητα.

Επιπλέον τα σχολικά εγχειρίδια και προπάντος τα αναγνωστικά δεν μπορεί να είναι μεταφράσεις από τα αντίστοιχα αλβανικά βιβλία. Τα βιβλία αυτά πρέπει να είναι προσαρμοσμένα στις ιδιαίτερες συνθήκες λειτουργίας των εκεί σχολείων και να περιέχουν κείμενα από την ιστορία και τον πολιτισμό και των δύο λαών. Είναι αναγκαίο να αντικατασταθούν τα εξωπραγματικά κείμενα από κείμενα «χρηστικά» και χιουμοριστικά που θα εξυπηρετούν τις ανάγκες της καθημερινής ζωής. Να συμπεριληφθούν δηλαδή στα αναγνωστικά επιστολές, αιτήσεις, τηλεγραφήματα, αγγελίες, προσκλήσεις κ.λπ.

Τα βιβλία της γλωσσικής διδασκαλίας του τετράχρονου σχολείου της μειονότητας, στα οποία πρόσφατα καθιερώθηκε η «δομιστική» μέθοδος διδασκαλίας σε αντικατάσταση της παραδοσιακής μεθόδου, πρέπει να ενσωματώσουν προοδευτικά και κάποιες από τις αρχές της επικοινωνιακής προσέγγισης της γλώσσας. Εκείνο, όμως, που πρέπει να γίνει άμεσα, είναι η έκδοση ενός βιβλίου για κάθε τάξη του οκτάχρονου σχολείου στο οποίο θα προτείνονται διδακτικές διαδικασίες έκφρασης προφορικού και ιδιαίτερα γραπτού λόγου. Δεν είναι δυνατό ο μαθητής του σχολείου της μειονότητας που ζει σ' ένα στερημένο μορφωτικό περιβάλλον να μείνει χωρίς βοήθεια στις δύο αυτές απαιτητικές διαδικασίες της γλωσσικής έκφρασης.

Ακόμη, είναι καιρός στο μειονοτικό σχολείο να επικρατήσει η ιδεολογική ουδετερότητα, να σταματήσει η μονομέρεια και η παραμόρφωση της πραγματικότητας και να αφεθούν οι μαθητές να αναπτύξουν τη δική τους

άποψη, αφού λάβουν υπόψη τους τα αντικειμενικά και επιστημονικά δεδομένα που θα τους παρουσιάσει το σχολείο κατά αμερόληπτο τρόπο.

Το σύγχρονο σχολείο δε δέχεται τον αυταρχισμό, αλλά δεν ευνοεί και την ασυδοσία η οποία διαμορφώνει άβουλους ανθρώπους που αφήνονται στη μοίρα τους. Αποσκοπεί στην «απελευθέρωση» του παιδιού από την «κηδεμονία» του δασκάλου και στην ανάπτυξη της κριτικής και δημιουργικής σκέψης. Το σχολείο της μειονότητας οφείλει να μαθαίνει στους μαθητές τη διαδικασία της μάθησης και τις σύγχρονες γνώσεις με επιστημονική και διδακτική εγκυρότητα. Να αποφεύγει τις αξιολογικές κρίσεις που καθοδηγούν τη σκέψη των μαθητών και προπαντός να μην αποσιωπά την ιστορική αλήθεια.

Για να επιτευχθούν οι στόχοι αυτοί απ' το σχολείο της μειονότητας, πρέπει να επιμορφωθούν οι εκπαιδευτικοί έτσι, ώστε να μπορούν να διαμορφώσουν τις νέες συνειδήσεις. Είναι απαραίτητο οι εκπαιδευτικοί να απεγκλωβιστούν από τις τυποποιημένες μορφές διδασκαλίας και τα παλαιά ιδεολογικά στερεότυπα. Αυτοί καλούνται να εκπληρώσουν έναν άλλο ρόλο. Να συμβάλουν στη δημιουργία του νέου τύπου ανθρώπου που θα διακρίνεται για την αυτόνομη προσωπικότητα, θα σκέφτεται, θα προβληματίζεται, θα αποφασίζει, δε θα είναι καχύποπτος και δε θα τα περιμένει όλα από το κράτος. Με άλλα λόγια η επιμόρφωση οφείλει να εξαλείψει τις συνέπειες της παραπληροφόρησης που έχει υποστεί ο εκπαιδευτικός κατά τη μακρόχρονη προπαγανδιστική περίοδο του προηγούμενου καθεστώτος.

Εντωμεταξύ η Αλβανία θα πρέπει να θεσπίσει ένα σαφές νομοθετικό εκπαιδευτικό πλαίσιο –ως έχει υποχρέωση να πράξει, αφού έχει αποδεχτεί τις διεθνείς συνθήκες– σεβόμενη τα δικαιώματα της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία. Συγχρόνως, οφείλει να επιτρέψει τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας σ' όλα τα επίπεδα και σ' όσες περιοχές της Αλβανίας υπάρχει επαρκής αριθμός μαθητών, ανεξαρτήτως μειονοτικής ζώνης.

Παράλληλα, η Ελλάδα οφείλει και αυτή να συμβάλει στην εξάλειψη της δυσπιστίας που διακρίνει την Αλβανία απέναντι σε κάθε επιδίωξη της ελληνικής πολιτείας. Τούτο θα το επιτύχει, αν καταστήσει προς όλους σαφές ότι δεν υπάρχουν εδαφικές διεκδικήσεις σε βάρος γειτονικών κρατών. Έτσι θα μπορέσει να αντιμετωπίσει καλύτερα και το πρόβλημα της προοδευτικής συρρίκνωσης του ελληνισμού της Νότιας Αλβανίας –πρόβλημα πρωτίστως αναπτυξιακό– καθώς και το πρόβλημα της διαφύλαξης της πολιτιστικής κληρονομιάς και του παλαιού αρχαιικού υλικού που τυχόν υπάρχει στον ίδιο χώρο. Η δημιουργία σχέσεων αμοιβαίας εμπιστοσύνης θα βοηθήσει στον εκδημοκρατισμό του εκπαιδευτικού συστήματος και στην εξάλειψη

του ασφυκτικού κρατικού ελέγχου που υφίστανται τα σχολεία της μειονότητας από τους επιθεωρητές των σχολείων. Οι περισσότεροι από τους επιθεωρητές αυτούς και συνήθως οι επιθεωρητές των γλωσσικών μαθημάτων δε γνωρίζουν και την ελληνική γλώσσα και παρόλα αυτά είναι τα εντεταλμένα όργανα για την καθοδήγηση των εκπαιδευτικών της μειονότητας.

Γεγονός, πάντως, είναι ότι η απόσπαση ενός Συμβούλου Εκπαίδευσης για τα σχολεία της μειονότητας, οι μορφωτικές ανταλλαγές εκπαιδευτικών και η φοίτηση μικρού αριθμού αποφοίτων της Παιδαγωγικής Σχολής Αργυροκάστρου στο Παιδαγωγικό Τμήμα του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, θα μπορούσαν, στην παρούσα τουλάχιστο φάση, να συνεισφέρουν στο εκπαιδευτικό πρόβλημα της μειονότητας στην Αλβανία.

Μολαταύτα, οι Αλβανοί πολίτες ελληνικής καταγωγής πρέπει να ενταχτούν στον «ιστό» της αλβανικής κοινωνίας εντός της οποίας διαβιούν, για να συμβάλουν και αυτοί στην πολιτιστική και στην κοινωνικοοικονομική της εξέλιξη.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κονίτσας

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α' Βιβλιογραφία για το διαχρονικό ελληνισμό της Αλβανίας

- ΑΓΤΖΙΔΗΣ Β., «Βορειοηπειρώτες και Πόντιοι σε παράλληλες πορείες», έκτακτη έκδοση *Οικονομικού Ταχυδρόμου* με θέμα «Οι ελληνοαλβανικές σχέσεις και το Βορειοηπειρωτικό», Αθήνα 13 Φεβρουαρίου 1997, σσ. 57-58.
- ΑΔΑΜΙ J., *Historia e rrugëve të Shqipërisë*, Buletin i Institutit të Shkencave, 1953.
- ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΕΣΣΔ, *Αλβανία και Ήπειρος κατά τα τέλη του 18ου, αρχές του 19ου αιώνας. Τα πασαλίκια της Δυτικής Αλβανίας επί της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, Μόσχα 1963.
- ΑΜΑΔΟΡΙ-VIRGILJ G., *La questione Rumeliota Italiana*, volume primo, Bitonto 1908.
- ΑΜΑΝΤΟΣ Κ., *Οι Βόρειοι γείτονες της Ελλάδος*, εν Αθήναις 1923.
- ΑΜΑΝΤΟΣ Κ., «Βόρειος Ήπειρος», Ανάτυπο από τη *Νέα Εστία*, Αθήναι 1946.
- ΑΝΔΡΙΩΤΗΣ Ν., *Αντιχάρισμα: ανατύπωση 88 εργασιών του με τη φροντίδα Επιτροπής*, Θεσσαλονίκη 1976.
- ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΣ Ηλ., *Αλβανία και Ελληνοαλβανικές σχέσεις 1912-1994*, εκδ. Ωκεανίδα, Αθήνα 1995.
- ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ Π., *Χρονογραφία της Ηπείρου των τε ομόρων ελληνικών και ιλλυρικών χωρών*, εν Αθήναις εκ του τυπογραφείου Σ. Βλαστού, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1994.
- ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ Π., *Περιγραφή της Ηπείρου εις μέρη τρία*, μέρος Α', Εισαγωγή Κ. Δημαρά, Επιμέλεια Ε. Νικολαΐδου, επανέκδοση ΕΗΜ, Ιωάννινα 1984.
- ΑΡΣ ΓΚΡΙΓΚΟΡΙ, *Η Αλβανία και η Ήπειρος στα τέλη του ΙΗ' και στις αρχές του ΙΘ' αι., Τα δυτικοβαλκανικά πασαλίκια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, μτφρ. Αντ. Διάλλα, Επιμ. Β. Παναγιωτόπουλος, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1994.
- ΒΑΚΑΛΗΣ Δ., «Η κάθοδος των Βορειοηπειρωτών και το εθνικό χρέος των σημερινών Ελλήνων», *Ελληνικός Αστήρ*, τεύχ. 36 (1991).
- ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Α., *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, Θεσσαλονίκη.
- ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Κ., *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού-Ήπειρος*, εκδ. Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1992.
- BEARLEIN HENRY, *Southern Albania, under the Acroceraunian Mountains*, Argonaut, Chicago.
- ΒΕΛΟΧ Κ., «Η εθνικότης των αρχαίων Ηπειρωτών», μτφρ. Ν. Παπαδόπουλος, *Ηπειρωτική Εστία*, 9 (1953), σσ. 3-12.
- ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ Π., *Επιγραφικά Σύμμεικτα από την Αλβανία*, εκδ. Πανεπ. Ιωαννίνων, «Φηγός» τιμητικός τόμος για τον καθ. Σωτ. Δάκαρη, Ιωάννινα 1994.

- BÉRARD V., *Τουρκία και Ελληνισμός*, μτφρ. Μ. Λυκούδη, Εισαγωγή-Σχόλια Θ. Πυλαρινός, εκδ. Τροχαλία 1987.
- ΒΕΡΕΜΗΣ Θ. – ΚΟΥΛΟΥΜΠΗΣ Θ. – ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Η., *Ο ελληνισμός της Αλβανίας*, Πανεπιστήμιο Αθηνών ΕΛΙΑΜΕΠ, εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα 1995.
- Carte Ethnographique De L'Épire Du Nord En 1913 του Γεν. Στρατηγείου του Ελληνικού Στρατού, Τμήμα Πολιτικών Υποθέσεων, 1919.
- ÇAMI MUIN, *Protokolli Shqiptëro-Grek i Kapështicës*, μτφρ. Βασ. Κόντης, balkan bibliography, Vol. IV-1975, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki 1977.
- CASSAVETES N., *Greek Nothern Epirus, a Peace Conference issue*, New York 1943.
- ΓΕΩΡΓΙΟΥ Β., *Βόρειος Ήπειρος, η συνεχιζόμενη εθνική τραγωδία*, εκδ. Ε. Ρήγα.
- ΓΙΟΛΑΧΑΣ Τ., *Ανέκδοτα τινά κείμενα περί Αλβανίας, αλβανικού αλφαβήτου και ελληνοαλβανικών σχέσεων*, εκδ. Μνημοσύνη, εν Αθήναις, τόμ. Β', (1969), σσ. 427-452.
- ΔΑΣΚΑΛΑΚΗΣ ΑΠ., *Κείμενα-Πηγαί της Ιστορίας της Ελληνικής Επανάστασεως*, τόμ. Β', Αθήνα 1967.
- ΔΕΝΔΙΑΣ Μ., «Απουλία και Χιμάρα», περ. *Αθηνά*, 38 (1927), σσ. 72-109.
- DEMIRAJ SH. – PRIFTI K., *Kongresi i Manastirit, ngjarja me rëndësi në lëvizjen Kombëtare*, Tiranë 1968.
- ΔΟΥΛΟΥΜΗΣ ΓΕΩΡ., *Βαλκανικές εξελίξεις*, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννινα 1994.
- DUCELLIER ALAIN, *Οι Αλβανοί στην Ελλάδα 13ος-15ος αι.*, μτφρ. Κατ. Νικολάου, εκδ. ιδρύματος Γουλανδρή-Χορν, Αθήνα 1994.
- ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ Δ., *Η Βόρειος Ήπειρος*, εκδ. Συλλόγου προς διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήναι 1919.
- ΕΥΣΤΑΘΙΑΔΗΣ ΚΩΝ., *Το αλβανικόν και το βορειοηπειρωτικόν ζήτημα κατά την αρχικήν αυτών φάσιν*, Επετηρ. ΠΑΣΠΕ, 1959-1960.
- ΖΩΤΙΑΔΗΣ ΒΑΣ., *Πολιτική και Διπλωματική Ιστορία των Νεωτέρων Χρόνων*, εκδ. Οίκος Αφών Σάκκουλα, Αθήναι 1973.
- ΖΟΥΡΑ - ΣΤΑΘΟΥΛΟΠΟΥΛΟΥ Δ., *Η ελληνικότης της Βορείου Ηπείρου, Γενική εξέτασις του Βορειοηπειρωτικού Ζητήματος*, Αθήναι 1995.
- ΖΩΤΟΣ Β.Ν., ΜΟΛΟΣΣΟΣ, *Ιστορία της Ηπείρου και Αλβανίας*, 1875.
- HAHN J.G., *Albanesische Studien I*, JENA 1854.
- HAMMOND N., «Η ελληνικότης της Βορ. Ηπείρου», περ. *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο*, ΕΗΜ, 1992.
- HAMMOND N., *Epirus: The Geography, the Ancient Remains, the History and the Topography of Epirus Adjacent Areas*, Oxford Clarendon press, 1967.
- HAMMOND N., *Epirus: The Ancient Remains, the History and the Topography of Epirus Adjacent Areas*, Oxford, Clarendon press, 1967.
- Historia e shqipërisë*, Universiteti Shtetëror i Tiranës, Instituti i Historisë dhe Gjuhësisë, Tiranë 1959.
- Historia e shqipërisë*, Kryengritia vitit 1847 në Shqipërinë jugore, Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë, Instituti i Historisë, Tiranë 1984, Vëllim i dyte.
- HOBSBAWM, «Μύθος η συνέχεια 3000 χρόνων ελληνικού έθνους», εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 27-3-1996.

- HOBSBAWM E., *Έθνη και Εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα*, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1994.
- HOXHA ENVER, *Vepra 19, As upeerasπιστούμε τον μαρξισμό-λενινισμό*, Ιστορικές εκδόσεις Αθήνα 1976.
- HOXHA E., *Raport i Komitetit Qëndor të PPSH në Kongresin e III-të të Partisë*, 25 Maj 1958, Tiranë 1956.
- ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ ΒΑΣ., *Η αγωνία της Βορ. Ηπείρου, μελέτη αναγνωσθείσα εν τω συνελθόντι εν Θεσσαλονίκη συνεδρίω εθνικών δικαίων την 5ην Ιουνίου 1946*, Θεσσαλονίκη 1946.
- ΚΑΛΛΙΒΡΕΤΑΚΗΣ Λ., «Εθνοπολιτιστικές οροθετήσεις. Η γεωγραφική έννοια της Βορ. Ηπείρου και η πληθυσμιακή σύνθεση», εφημ. *Καθημερινή*, αφιέρωμα στη Βόρειο Ήπειρο 6 Μαρτίου 1994.
- ΚΑΛΟΓΗΡΟΥ ΟΡ., «Η εκκλησία και η επιστήμη για τη Βορ. Ήπειρο», έκδ. Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, «Φηγός» τιμητικός τόμος για τον καθ. Σωτ. Δάκαρη, Ιωάννινα 1994.
- ΚΑΡΖΗΣ Θ., *Οι χαμένες πατρίδες των Ελλήνων: Μικρά Ασία, Κωνσταντινούπολη... Βόρειος Ήπειρος...*, Αθήνα 1973.
- ΚΑΡΤΑΛΗΣ ΑΝΤ., *Η Ιταλική πολιτική εν Αλβανία και τοις Βαλκανίοις*, εν Αθήναις 1914.
- ΚΑΣΣΑΒΕΤΙΣ Ν., *Epirus and Albania*, London G.S., 1920.
- ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΟΣ ΑΝΤ., *Αφιέρωμα εις την Ήπειρον εις μνήμην Χριστού Σούλη*, Αθήναι 1956.
- ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΟΣ Α., *Οι Έλληνες και οι Βόρειοι γείτονες*, Αθήναι 1945.
- ΚΟΚΑ V., *Agresioni i Italisë fashiste kundër Shqipërisë (7 prill 1939), dhe qendresa e popullit shqiptar*, Tiranë 1964.
- ΚΟΝΤΙΣ Β., *Greece and Albania*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1976.
- ΚΟΝΤΗΣ Β., *Ευαίσθητες ισορροπίες, Ελλάδα και Αλβανία στον 20ό αιώνα*, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1994.
- ΚΟΝΤΗΣ ΒΑΣ., «Σύντομη επισκόπηση των ελληνοαλβανικών σχέσεων», *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο*, εκδ. ΕΗΜ, Ιωάννινα 1976.
- ΚΟΝΤΗΣ ΒΑΣ., *Η κυβέρνηση της αυτόνομης Β. Ηπείρου και η εξέγερση στην κεντρική Αλβανία το 1914*, balkan bibliography, Lol IV-1975, supplement, Edited by K.A. Dimadis, Thessalonici 1977.
- ΚΟΝΤΗΣ ΒΑΣ., «Σύντομη επισκόπηση των ελληνοαλβανικών σχέσεων», *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο*, εκδ. ΕΗΜ, Ιωάννινα 1979, σσ. 147-164.
- ΚΟΣΜΑΣ ΘΕΣΠΡΩΤΟΣ και ΨΑΛΙΔΑΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ, *Γεωγραφία Αλβανίας και Ηπείρου, Προλεγόμενα και σημειώσεις* Αθ. Παπαχαρίση, επανέκδοση ΕΗΜ, Ιωάννινα 1964.
- ΚΟΥΒΑΡΑΣ ΝΕΟΣ 1961, *Ετήσιος Ηπειρωτικός χρονογράφος*, Αθήνα.
- ΚΟΥΓΙΤΕΑ Π., *Πραγματεία τοπογραφική, ιστορική και εθνολογική της Άνω Αλβανίας Ιλλυρίας, κάτω Αλβανίας ή Μακεδονικής Ιλλυρίας και Ηπείρου*, εν Αθήναις 1905.

- ΚΟΥΜΑΝΤΟΣ ΓΕΩΡΓ., «Η Αλβανία κι εμείς, ένας πόλεμος στην κατάψυξη», εφημ. *Το Βήμα*, 1 Απριλ. 1981.
- ΚΡΑΨΙΤΗΣ ΒΑΣ., *Η Ιστορική αλήθεια για τους μουσουλμάνους Τσάμηδες*, Αθήνα 1992.
- ΚΩΝΣΤΑ ΗΛ., *Το Βορειοηπειρωτικό Ζήτημα*, Αθήνα 1951.
- ΛΑΖΑΡΟΥ ΑΧ., «Βόρειος Ήπειρος. Ιστορία-Πολιτισμός», *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο*, ΕΗΜ 1990.
- ΛΑΜΠΡΟΥ ΣΠ., «Ηπειρωτικά», περ. *Νέος Ελληνομνήμων*, τόμ. 1, τεύχ. Δ', Αθήνησιν 1913, σσ. 369-397.
- LEAKE W., *Travel in northern Greece*, Vol. VI Amsterdam.
- ΜΑΚΚΑΣ LEON, *La question greco-albanaise*, Nancy-Paris, Strasbourg-Berget-Levrault. 1921.
- ΜΕΛΑΣ ΛΕΩΝ., «Η Βόρειος Ήπειρος και το εθνικό ζήτημα», *Ηπειρωτική Εστία*, 1965.
- LUARASI S., *Ismail Qemali, jeta the vepra*, Tirana 1962.
- LUNTINEN P., *School History Textbook by and under the Auspices of Unesco*, Internationale Schulbuchforschung, 10 (1988) ss. 337-348, 340 και 11 (1989), σσ. 39-48, 39.
- ΜΙΧΑΗΛ-ΔΕΔΕ Μ., «Οι Έλληνες Αρβανίτες», *Πρακτικά Β' Πανελλ. Συνεδρίου για το Βορειοηπειρωτικό ζήτημα*, Αθήνα 1992.
- ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ ΔΗΜ., *Σχέσεις Ελλάδας και Αλβανίας 1923-28*, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη.
- ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ ΔΗΜ., «Η ελληνική πολιτική στο βορειοηπειρωτικό ζήτημα», *Πρακτικά Β' Επιστημ. Συνεδρίου*, Αθήνα 1992.
- ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Φ., «Ο ελληνικός πολιτισμός στη Βόρειο Ήπειρο», περ. *Βορειοηπειρωτικά* (Μάιος-Ιούνιος 1950), σ. 9.
- ΜΟΥΖΙΝΑΣ ΗΛ., «Διεθνής Επιτροπή εθνολογικής ερεύνης εις την Βόρειον Ήπειρον, το Πρωτόκολλο της Φλωρεντίας», *Ηπειρωτική Εστία*, 4 (1955), σσ. 117-124, 233-236, 328-330.
- ΜΠΑΡΑΣ Β., *Το Δέλβινο της Βορ. Ηπείρου και οι γειτονικές του περιοχές*, επιμέλεια Α. Βρανούση, Αθήναι 1966.
- ΜΠΟΓΚΑΣ ΕΥ., *Τα γλωσσικά ιδιώματα της Ηπείρου, Βορείου-Κεντρικής και Νοτίου*, έκδ. ΕΗΜ, Ιωάννινα 1964, τόμ. Β'.
- ΜΠΟΤΣΑΡΗΣ ΔΗΜ., *Η σημερινή επέτειος και η Βορ. Ήπειρος*, εφημ. Βόρειος Ήπειρος, Ιωάννινα 25 Μαρτίου 1946.
- ΜΥΛΩΝΑΣ ΘΑΛ., *Το Βορειοηπειρωτικό στο κατώφλι εθνικής μειοδοσίας*, εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα 1987.
- ΠΑΡΑΔΑΚΙΣ Β., *Histoire diplomatique de la question Nord-Epirote*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Αθήναι 1958.
- ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ ΕΛ., *Ξένες προπαγάνδες και εθνική αλβανική κίνηση στις μητροπολιτικές επαρχίες Δυρραχίου και Βελεγράδων κατά τα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα*, έκδ. ΙΜΙΑΧ, Ιωάννινα 1978.
- NOLI F., *Historia e Skënderbeut, Kreyezotit të Arbërisë*, Tirana 1967.

- ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ ΜΑΡ., *Οι βαλκανικοί λαοί. Από την τουρκική κατάκτηση στην εθνική αποκατάσταση (14ος-17ος αι.)*, Ιωάννινα.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΑΛΕΞ., *Ο Αλβανικός Εθνικισμός και ο Οικουμενικός Ελληνισμός, «Άπειρος χώρα»*, εκδ. Νέα Σύνορα, Αθήνα 1992.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΓΕΩΡ., *Η εθνική ελληνική μειονότητα εις την Αλβανίαν και το σχολικόν αυτής ζήτημα*, έκδ. ΙΒΕ, Ιωάννινα 1981.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Ν., *Η Δρόπολις Βορείου Ηπείρου*, Λεύκωμα, έτος πρώτον 1965, εκδ. της εν Αθήναις Ενώσεως Δροπολιτών «Ο Δρίνος».
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΣΤΕΦ., «Το Βορειοηπειρωτικό ζήτημα», *Πρακτικά Β' Πανελλ. Επιστημ. Συνεδρίου*, Αθήναι 1992.
- ΠΑΠΑΜΑΝΩΛΗΣ Θ., *Κατακαημένη Ήπειρος*, εκδ. Ίκαρος 1945.
- ΠΑΠΑΣΤΑΥΡΟΥ Χ., *Η Ελλάς και η Βόρειος Ήπειρος*, 1945.
- ΠΑΤΣΕΛΗΣ Ν., *Η Βόρειος Ήπειρος και τα φυσικά της σύνορα*, εκδ. Μαρ. Βασιλείου, Αθήνα.
- RAUX RENXE, *La Malheureuse Epire, Δυστυχισμένη Βόρ. Ήπειρος (οδοιπορτικό 1913, Απελευθέρωση, Αυτονομία)*, μτφρ. Αχ. Λαζάρου, επανέκδ. Τροχαλία, Αθήνα.
- ΠΕΤΣΑΣ Φ., «Έλληνες και Ίλλυριοί», *Πρακτικά Α' Πανελληνίου Συνεδρίου*, Βόρειος Ήπειρος - Κοσμάς Αιτωλός, Αθήνα 1988.
- PHILIPSON A., *Thessalien and Epirus*, Berlin 1897.
- RIPINELIS P., *Europe and the Albanian question*, Argonaut, Chicago 1963.
- ΠΙΤΟΥΛΗ ΕΛ., «Κοινά στοιχεία που ενώνουν Έλληνες και Αλβανούς», ένθετο για τις «Ελληνοαλβανικές σχέσεις» του *Οικονομικού Ταχυδρόμου*, Αθήνα 13 Φεβρουαρίου 1997, σσ. 24-29.
- ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ ΓΕΩΡΓ., «Η ιταλική πολιτική στη βαλκανική, στην Αλβανία-Ήπειρο και το έργο του Antonio Baldacci», *Ηπειρ. Χρονικά*, τόμος 22, Ιωάννινα 1980, σσ. 207-230.
- ROLLO S. - PUTO A., *Ιστορία της Αλβανίας*, εκδοτική ομάδα, μτφρ. Μπ. Ακτσόγλου.
- ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗ ΕΜΜ., *Το Βορειοηπειρωτικό ζήτημα*, Αθήναι 1978.
- ΡΕΝΤΗΣ ΚΩΝ., *Το Βορειοηπειρωτικό Ζήτημα*, Αθήναι 1922.
- ΣΑΡΗΓΙΑΝΝΗΣ Γ., «Η εθνογραφική σύνθεση και το εθνικό ζήτημα στον Ηπειρωτικό χώρο», *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο*, 8 (1986), σ. 311.
- SELENICA T., *Shqipëria në 1927*, Tiranë, 1928.
- ΣΗΜΙΤΗΣ Κ., *Εθνικιστικός λαϊκισμός ή εθνική στρατηγική*, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1992.
- SIGALOS L., *The Greek claims on Northern Epirus*, Chicago 1963.
- ΣΚΕΝΔΕΡΗΣ ΚΩΝ., *Ο Βορειοηπειρωτικός αγών (1914)*, Αθήναι.
- SKENDI S., «The Northern Epirus question reconsidered», *Journal of Central European Affairs*, 1954.
- SKENDI STAYRO, *The Albanian national awakening 1878-1912*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1987.
- SOULIS CHR., *La question de l'Épire de Nord*, Paris 1946.
- ΣΠΥΡΟΜΗΛΙΟΥ Σ., *Αλβανοί και Αλβανισταί*, Καταστήματα Ακροπόλεως Β. Γαβριηλίδου, Αθήναι 1914.

- STADTMÜLLER G., «Τα προβλήματα της ιστορικής διερεύνησης της Ηπείρου, εν μεθοδολογικόν πρόγραμμα», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, τόμ. Θ' (1934), σσ. 140-169.
- ΣΤΕΡΓΙΟΠΟΥΛΟΣ Κ., *Τα βόρεια σύνορα της Ηπείρου*, εκδ. Γρηγοριάδη, Αθήναι 1945.
- STICKNEY E., *Pierport, Southern Albania of Northern Epirus, in European International Affairs, 1912-1923*, California Stanford University Press 1926.
- ΣΤΟΥΠΗ ΣΠ., *Ηπειρώτες και Αλβανοί, η προσφορά της Ηπείρου προς το έθνος*, έκδ. ΙΒΕ, Ιωάννινα 1976.
- ΣΦΥΡΟΕΡΑΣ Β., *Ιστορική προσέγγιση στην πορεία των ελληνοαλβανικών σχέσεων*, Πρακτικά σεμιναρίου Πανεπιστημίου Αθηνών, ΟΕΔΒ, Αθήνα 1994.
- ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ Δ., «Η Βόρειος Ήπειρος», εφημ. *Επτά Ημέρες Καθημερινή* 6-3-1994.
- ΥΦΑΝΤΗ ΝΙΚ., *Η Βόρειος Ήπειρος χθες και σήμερα*, έκδ. ΙΒΕ, Ιωάννινα 1995.
- ΥΦΑΝΤΗ ΝΙΚ., *Συμβολή στον αυτονομιακό αγώνα της Βορείου Ηπείρου (1914)*, έκδ. ΙΒΕ, Ιωάννινα 1994.
- ΦΩΤΟΥ ΚΩΣΤΑ, «Η αυστριακή πολιτική στην Ήπειρο κατά την περίοδο 1912-13, οι αναμνήσεις του C. Buchberger», *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο*, τόμ. Δ', ΕΗΜ, Ιωάννινα 1982.
- VELLAY CH., *L'Irrendetisme hellenique*, Paris 1913.
- VICKERS M., *Οι Αλβανοί, Νεότερη και σύγχρονη Ιστορία*, μτφρ. Εύα Πέλπα, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1998.
- ΧΑΡΑΛΑΜΠΑΚΗΣ Χ., «Η συνέχεια και η ενότητα της ελληνικής γλώσσας», εφημ. *Καθημερινή* 27-10-1996.
- ΧΑΡΒΑΛΙΑΣ ΓΕΩΡ., «Αλβανία» στο συλλογικό έργο *Βαλκάνια από το διπολισμό στη νέα εποχή*, επιμέλεια Θ. Βερέμης, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1994.
- ΧΑΣΙΩΤΗΣ Δ., *Διατριβαί και υπομνήματα περί Ηπείρου, από του έτους 1874 μέχρι του έτους 1879*, Αθήνησιν 1887.
- ΧΡΗΣΤΟΒΑΣΙΛΗΣ ΧΡ., «Η Ήπειρος γεωγραφικώς και εθνολογικώς από αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερα», ανατ. εκ του *Ελληνισμού*, Αθήναι 1905.
- ΧΡΗΣΤΟΒΑΣΙΛΗΣ ΧΡ., *Ήπειρος και Αλβανία - πολιτική Πραγματεία*, εν Αθήναις 1904.
- ΖΑΜΡΥΤΙ Ι., *Rëndësia ndërkombëtare e kryengritjeve kundër pushtimitosman, nga një dokument i rrobotuar i visit 1567*, Studime historike 1970.

Β' Βιβλιογραφία για την εκπαιδευτική κατάσταση στη Βόρειο Ήπειρο

- ΒΕΝΑΡΙ ΚΥΤΙΜ, *BIBLIOGRAFIA për historinë e arsimit (1844-1939), Shtëpia Botuese e librit Shkollor*.
- ΒΟΥΡΗ ΣΟΦ., «Η Ελληνική εκπαίδευση στην Κορυτσά (1880-1912)», ανάπτυπο από την *Επιστημ. Επετηρίδα ΠΤΔΕ Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, 1992.
- ΓΕΩΡΓΙΑΔΗ ΘΕΟΦΡ., *Η Μοσχόπολις*, Αθήνα 1975.
- ΓΚΑΤΣΟΠΟΥΛΟΣ ΣΤ., *Μοσχόπολις*, έκδ. ΙΒΕ, Ιωάννινα 1979.
- ΓΚΟΥΡΟΓΙΑΝΝΗ ΒΑΣ., «Οι Βορειοηπειρώτες ευεργέτες», εφημ. *Επτά Ημέρες Καθημερινή*, 6 Μαρτίου 1994.

- ΕΒΕΡΤ Λ. – ΓΙΟΧΑΛΑΣ Τ., *Στη Γη του Πύρρου*, εκδ. Αστερισμός, Αθήνα 1993.
Encyclopedia International, Glolier, τόμ. Α'.
- ΕΠΕΤΗΡΙΔΑ του Ηπειρ. Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως 1873-74 και 1875.
- ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ ΤΡΥΦ., *Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας (Ελληνικά σχολεία από της αλώσεως μέχρι Καποδιστρίου)*, τόμ. Α', εν Αθήναις 1936.
- Historia e Shqipërisë Vëllimi i Tretë (1912-1944)*, *Akademia e Shkencave e RPS te Shqipërisë*, Instituti i Historisë, Tiranë 1984.
- Historia e Partisë së Punës të Shqipërisë*, Tiranë 1969.
- ΗΟΧΗΑ ΕΝΒΕΡ, *Vepra 18 (1960)*, 64 (Mars 1978), Instituti i studimeve Marksiste Leniniste.
- ΗΟΧΗΑ ΕΝΒΕΡ, *Raporte e fjalime 1965-66, 1967-68, 1969-70, 1971-72, 1972-73*.
- ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ ΝΙΚ., *Η παιδεία στην Τουρκοκρατία*, εκδ. Πουρνάρα, Θεσσ. 1983.
- ΖΩΓΚΟΥ ΒΑΣ., *Η θέσις της Αλβανίας εις την παρούσαν σύρραξιν*, Αθήναι 1945.
- ΖΩΤΟΥ ΜΕΝ. – ΓΙΑΝΝΑΡΟΥ ΧΡ., *Η Πολύτσα της Βορείου Ηπείρου*, τόμ. Α', εκδ. ΙΒΕ, Ιωάννινα 1989.
- ΚΑΨΑΛΗΣ ΓΕΩΡ., «Η ελληνόγλωσση εκπαίδευση στην Αλβανία» (*Πρακτικά 5ου Παγκόσμιου Πανεπειρωτικού Συνεδρίου της Πανεπειρ. Συνομοσπονδίας*), Πρέβεζα 19-22 Αυγ. 1993.
- ΚΑΨΑΛΗΣ ΓΕΩΡ., «Αργυροκάστρο: Τα ελληνικά στο Πανεπιστήμιο», εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 9 Σεπτ. 1993.
- ΚΑΨΑΛΗΣ ΓΕΩΡ., «Βασικές κατευθύνσεις για την εκπαίδευση της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία», εφημ. *Ηπειρος*, 1 Ιουνίου 1995.
- ΚΑΨΑΛΗΣ ΓΕΩΡ., «Πόλοι Ελληνισμού στην Αλβανία», εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 2-10-1996.
- ΚΑΨΑΛΗΣ ΓΕΩΡ., *Η εκπαίδευση της ελληνικής μειονότητας της Αλβανίας: Σχολικά εγχειρίδια, γλωσσική επιμόρφωση, προοπτική*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1996.
- ΚΙΚΗΣ Δ., «Οι πρόσφατες αποφάσεις για την Παιδεία και η πραγματικότητα», εφημ. *Λαϊκό Βήμα* Αργυροκάστρου, 22 Σεπτ. 1994.
- ΚΙΤΣΟΥ ΚΩΝ., *Τα Ζωγράφεια διδασκαλεία (Κεροστάτι Αργυροκάστρου 1874-1891)*, εκδ. ΙΒΕ, Ιωάννινα 1985.
- ΚΟΥΡΙΛΑ-ΛΑΥΡΙΩΤΟΥ ΕΥΛ., *Η Μοσχόπολις και η νέα Ακαδημία αυτής*, εν Αθήναις 1935.
- ΛΑΜΠΡΟΥ ΣΠ., «Η Μοσχόπολις και η οικογένεια Σίνα», *Νέος Ελληνομνήμων*, 21, (1927).
- ΜΑΜΜΟΠΟΥΛΟΣ ΑΛΕΞ., *Σχολεία και δάσκαλοι του αλύτρωτου Ελληνισμού*, εκδ. Βιβλιοθ. Ηπειρωτικής Εταιρείας Αθηνών, εν Αθήναις 1967.
- ΜΑΜΜΟΠΟΥΛΟΣ ΑΛΕΞ., «Η συμβολή της Βορ. Ηπείρου στον αγώνα του '21», *Ηπειρωτική Εστία*, τόμος 20 (1971).
- ΜΑΡΜΑΡΙΝΟΥ ΙΩΑΚ., *Συμβολαί εις την Ιστορίαν της Μοσχοπόλεως*, Αθήναι 1939.
- ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΥ Φ., «Η Κορυτσά, Εστία του Μακεδονικού Ελληνισμού», *Νέα Εστία*, 38 (1940), σ. 1423.

- ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΥ Φ., *Μοσχόπολις αι Αθήναι της Τουρκοκρατίας*, Αθήναι 1941.
- ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΥ Φ., «Το Αργυρόκαστρο», *Νέα Εστία* (1945), σσ. 821-825, 896-898, 971-977.
- ΜΠΑΜΙΧΑ ΘΕΜ., «Κώδιξ του ναού της πόλεως του Δελβίνου», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 5 (1930).
- ΜΠΟΥΖΑΚΗΣ ΣΗΦ., *Συγκριτική Παιδαγωγική, ΙΙ*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1990.
- ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Φ., *Τα σχολεία της ενιαίας Ηπείρου στους χρόνους της Τουρκοκρατίας (1453-1913)*, Αθήναι 1987.
- ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΩΣΤΑ, *Η παιδεία στην Ήπειρο 1204-1950*, Κέρκυρα 1950.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΓΕΩΡ., *Η εθνική ελληνική μειονότης εις την Αλβανίαν και το Σχολικόν αυτής ζήτημα, Ιστορικόν Αρχείον 1921-1979*, έκδ. ΙΒΕ, Ιωάννινα 1981.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΣΤ., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του ελληνομού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970.
- PLASARI ND., *Partia komuniste e Shqipërisë, organizatore e fitoret historike të popullit shqiptar në luftën nacional-çlirimtare kundër pushtuesve fashistë dhe tradhëtarëve (1941-1944)*, Tiranë 1944.
- PROGRAMET E SHKOLLES 8-vjecare të Minoritetit Grek, *klasa I-VIII, Shtëpia Botuese e Librit shkollor*, Tiranë 1984.
- ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ ΑΠ., «Η παιδεία στη Βόρ. Ήπειρο μετά το '21», *Πρακτικά Α' Πανελ. Επιστ. Συνεδρίου Βόρειος Ήπειρος - Αγ. Κοσμάς*, Αθήναι 1988.
- ΠΑΡΑΝΙΚΑΣ ΜΑΤΘ., *Σχεδιάσμα περί των εν τω ελληνικώ έθνει καταστάσεως των γραμμάτων από αλώσεως Κωνσταντινουπόλεως -1453 μ.Χ.- μέχρι των αρχών της ενεστώσης Ιθ' εκατονταετηρίδος*, εν Κωνσταντινουπόλει 1867.
- POSHI YZEIR, «Dimensione të reja të politikës shtetërore arsimore per minoritetet kombetare», *Bilindja Demokratike*, 11 Korrik 1995.
- ΣΚΕΝΔΕΡΗΣ ΚΩΝ., *Ιστορία της Αρχαίας και Συγχρόνου Μοσχοπόλεως*, Β' έκδ., τύποις Ι. Βάροτσου, εν Αθήναις 1928.
- ΣΙΓΑΛΟΣ Ε., *The Greek Claims on Northern Epirus*, Chicago, Argonaut inc., 1963.
- ΣΟΥΛΗΣ ΧΡ., «Η παιδεία εν Ηπείρω από της αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως μέχρι σήμερα», *Πανελλήνιον Λεύκωμα Εθν. Εκατονταετηρίδος (1821-1930)*, τόμ. 5.
- ΤΖΙΟΒΑΣ ΠΑΝ., «Το ανέκδοτο Ημερολόγιο του Μητροπολίτη Κορυτσάς-Καισαρείας και Ιωαννίνων Γερβασίου Ωρολογιά 1864-1916», *Ηπειρωτική Εστία*, 27 (1978) και 28 (1979).
- ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ ΚΩΝ., *Εξάρτηση και αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος του εκπ/κού μηχανισμού στην Ελλάδα (1830-1922)*, Πρόλογος Ν. Σβορώνος, μτφρ. Ιωάννα Πετροπούλου και Κων. Τσουκαλάς, εκδ. Θεμέλιο.
- ΧΑΣΙΩΤΗ ΔΗΜ., *L'Épire et la question Grecque*, χ. εκδ. στ.

Γ' Βιβλιογραφία για τη μέθοδο και τις υποθέσεις της έρευνας

- ΑΧΛΗΣ ΝΙΚ., *Οι γειτονικοί μας λαοί, Βούλγαροι και Τούρκοι, στα σχολικά βιβλία Ιστορίας Γυμνασίου και Λυκείου*, εκδ. Αφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1983.
- ΒΑΜΒΟΥΚΑΣ Μ., *Εισαγωγή στην ψυχοπαιδαγωγική έρευνα και μεθοδολογία*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1988.
- BERELSON B., *Content Analysis in Communication Research*, Hafner Publishing Company New York 1971 (Facsimile of 1952 edition).
- CAMPBELL D.T. – STANLEY J.C., *Σχέδια πειραματικής έρευνας*, μτφρ. Κ. Τοιμούκης, Αθήνα 1966.
- GOTTSCHALK A., *The content analysis of verbal behavior, Further studies*, New York, Spectrum 1979.
- ΔΗΜΟΥ ΓΕΩΡ., «Διερεύνηση των αναλυτικών προγραμμάτων και διδακτικών βιβλίων του μαθήματος "Μελέτη Περιβάλλοντος"», *Επετηρ. Παιδαγωγικού Τμήματος Δημ. Εκπ. Πανεπ. Ιωαννίνων*, Ιωάννινα 1988.
- DULVERGER M., *Μέθοδοι κοινωνικών επιστημών*, μτφρ. Ν. Παπαδόδημος, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα 1975.
- HOLSTI OLE, *CONTENT Analysis for the social sciences and humanities*, ADDISON-WESLEY PUBLISHING CO., PHILADELPHIA 1969.
- ΚΑΣΣΩΤΑΚΗΣ Μ. (επιμελητής έκδοσης), *Η εμπειρική έρευνα στις επιστήμες της αγωγής*, έκδ. Λύκειο Βάσκα, Αθήνα 1978.
- ΚΟΝΕΤΑΣ Ι., *Εισαγωγή στην οργάνωση της παιδαγωγικής έρευνας*, Αθήνα (αυτοέκδοση).
- KRIPPENDORFF KLAUS, *CONTENT Analysis, An Introduction to its Methodology*, SAGE PUBLICATIONS BEVERLY HILLS LONDON, VOLUME 5 THE SAGE COMMTEXT SERIES, 1980.
- ΜΑΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ ΕΛ., *Εκπαίδευση και διάκριση των φύλων, παιδικά αναγνώσματα στο νηπιαγωγείο*, εκδ. Οδυσσέας, Β' έκδοση, Αθήνα 1995.
- ΜΑΡΚΑΝΤΖΩΝΗΣ Γ., *Ανθρωπαγωγική Μεθοδολογία, στατιστική και κριτική των κλιμακών*, Αθήνα 1991 (αυτοέκδοση).
- ΜΠΕΛΛΑΣ ΘΡ., *Μεθοδολογία Έρευνας*, Γιάννινα 1993 (αυτοέκδοση).
- NEIDER P., *Basic content analysis* (2nd ed.), Newbury Park, Sage 1990.
- ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΠΑΝ., *Εισαγωγή στη μεθοδολογία έρευνας την επιστημών της αγωγής*, Γιάννενα 1982.
- ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΣ Ι., *Μεθοδολογία Επιστημονικής Έρευνας*, τόμ. 2, Αθήνα 1993.
- ΣΑΚΑΛΑΚΗ ΜΑΡ., *Κοινωνικές ιεραρχίες και συστήματα αξιών, Ιδεολογικές δομές στο νεοελληνικό μυθιστόρημα 1900-1980*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1984.
- SAX G., *Empirical foundation of educationale*, χ. εκδ. στ.
- ΦΙΛΙΑΣ ΒΑΣ., *Εισαγωγή στη Μεθοδολογία και τις τεχνικές των κοινωνικών ερευνών*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1977.
- ΦΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ ΑΝ., *Τα αναγνώστικά βιβλία του δημοτικού σχολείου, ιδεολογικός πειθαναγκασμός και παιδαγωγική βία*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1979 (Γ' έκδοση).

WARE M.E. – BREWER C.L., *Handbook for teaching statistics and research methods*, Hillsdale N., Lawrence Erlbaum Associates.

Δ' Βιβλιογραφία για τη γλωσσική προσέγγιση των μεταπολεμικών αναγνωστικών της μειονότητας

ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Λ., *Γλώσσα – Γλωσσική επικοινωνία και Διδασκαλία στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση*, έκδ. Πανεπ. Ιωαννίνων, Ιωάννινα 1993.

ALBERTI A., *Dizionario di didattica* (Θέματα διδακτικής), μτφρ. Μαρ. Κονδύλη, επιμ. Χρ. Φράγκος εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1986.

ΑΜΑΝΤΟΣ Κ., «Βόρειος Ήπειρος», ανάτυπο από τη *Νέα Εστία*, τόμ. ΚΘ', τεύχ. 451, εκδ. Κολλάρου, Αθήναι 1946.

ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ Γ., *Περί του δυναμικού τονισμού εν τω ιδιώματι του Ζαγορίου*, Θεσσαλονίκη 1915.

ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ Γ., «Γλωσσικά Ανάλεκτα. Βραχεία επισκόπηση των ηπειρωτικών ιδιωμάτων», περ. *Αθηνά*, 36 (1925) σσ. 61-98.

ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ Γ., «Τα γλωσσικά ιδιώματα της Ηπείρου (οδηγία για την συλλογήν του γλωσσικού υλικού των)», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, Α' (1926), σσ. 81-88, 81.

ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ Γ., «Λήμμα: Ήπειρος», *ΜΕΕ*, τόμ. ΙΒ'.

ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ Γ., «Η γλώσσα εν Ήπειρώ», στον τόμο *Ήπειρος* (Ιστορία – Γεωγραφία – Γλώσσα – Οικονομία κ.λπ.), εκδόσεις Ηπειρωτικής Εστίας.

ΑΝΔΡΙΩΤΗΣ Ν., *Γλώσσα και Έθνος, Αντιχάρισμα: ανατύπωση 88 εργασιών του*, Θεσσαλονίκη 1976.

ΑΝΔΡΙΩΤΗΣ Ν., «Η ελληνική γλώσσα στους μετακλασικούς χρόνους», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* της Εκδοτικής Αθηνών ΑΕ, τόμ. 5ος.

ΑΝΔΡΙΩΤΗΣ Ν., «Η αρχαία ελληνική γλώσσα», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* της Εκδοτικής Αθηνών ΑΕ, τόμ. 3ος.

ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ ΜΑΝ., *Παιδεία ή υπνοπαιδεία*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1975.

ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ ΜΑΝ., «Το γλωσσικό πρόβλημα και οι νέοι», εφημ. *Το Βήμα* της 3-2-1985.

ANDERSON P., *Language Skills in Elementary Education*, 1968.

ΑΝΘΟΓΑΛΙΔΟΥ Θ., «Πλέομεν άνω ποταμών... Για τη διδασκαλία της δημοτικής», περ. *Ηριδανός*, 5-6 (1976).

ΑΝΘΟΓΑΛΙΔΟΥ Θ., «Γλωσσολογικά προβλήματα της καθιερωμένης δημοτικής», περ. *Ηριδανός*, 4 (1976), σσ. 65-76.

ΑΝΘΟΓΑΛΙΔΟΥ Θ., «Κοινωνικός καθορισμός της γλώσσας και γλωσσική αγωγή στο σχολείο», περ. *ΑΝΤΙ*, τεύχ. 20 (1984), σσ. 46-48.

ΑΝΘΟΓΑΛΙΔΟΥ Θ., *Εισαγωγή στη διδακτική της γλώσσας και της λογοτεχνίας* (Παραδόσεις), Ιωάννινα 1987.

ΑΝΘΟΓΑΛΙΔΟΥ Θ., «Η γλώσσα των αναγνωστικών βιβλίων του Δημοτικού Σχολείου», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχ. 45 (1989), σσ. 32-41.

- APPLE M., *Social Structure, Ideology and Curriculum*, Rethinking Curriculum Studies, London 1981.
- ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ ΠΑΝ., *Ηπειρωτικόν Γλωσσάριον*, εν Αθήναις εκ του τυπογραφείου Π. Πετράκου 1909.
- ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ ΠΑΝ., *Περιγραφή της Ηπείρου εις μέρη τρία*, έκδ. ΕΗΜ, μέρος Α', Ιωάννινα 1984.
- ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΣ ΔΙΚ., «Μελέτη γλωσσικού ιδιώματος Χιμάρας Β. Ηπείρου», *Πρακτικά Α' Πανελ. Επιστημονικού Συνεδρίου* (Βόρειος Ήπειρος - Κοσμάς Αιτωλός), Αθήναι 1988.
- ΒΑΚΗΤΙΝΕ Ι. (v. VOLOCHINOV), *Le marxisme et la philosophie du langage*, ed. de minuit, 1977.
- ΒΑΜΒΟΥΚΑΣ Μ., *Η αναγνώριση των σημασιακών σχέσεων των λέξεων από μαθητές δημοτικού σχολείου*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1992.
- ΒΑΜΒΟΥΚΑΣ Μ., *Ψυχολογική θεώρηση της κατανόησης των Αναγνωσμάτων*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1984.
- ΒΑΜΒΟΥΚΑΣ Μ., «Η αναγνωστική δεξιότητα μαθητών ηλικίας 9-12 ετών», περ. *Γλώσσα*, τεύχ. 13, Αθήνα 1987.
- ΒΕΣΙ ΒΑΗ. - ΒΥΒΑΝΙ ΛΟΡ. - ΓΟΥΡΑΒΑΡΔΗ ΖΑΜ., *Gjuha Shqipe 5, 6, 7: Gramatike, drejtshkrim, Gjuhe e folur dhe e shkruar, Shtëpia botuese e librit Shkollor*, Tiranë 1993.
- ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ Π., *Επιγραφικά σύμμεικτα από την Αλβανία*, έκδ. Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, ΦΗΓΟΣ τιμητικός τόμος για τον καθ. Σωτ. Δάκαρη, Ιωάννινα 1994, σσ. 391-402.
- ΒΟΥΓΙΟΥΚΑΣ ΑΡ., «Τα νέα αναγνωστικά κείμενα του Δημοτικού», εφημ. *Το Βήμα*, 23-10-1984.
- ΒΟΥΓΙΟΥΚΑΣ ΑΡ., «Καταργείται η γραμματική στο δημοτικό;», εφημ. *Το Βήμα*, 9-11-1984.
- ΒΟΥΓΙΟΥΚΑΣ ΑΡ., «Καταργείται η έκθεση στο δημοτικό σχολείο;», εφημ. *Το Βήμα*, 27/28-11-1984.
- ΒΟΥΓΙΟΥΚΑΣ ΑΡ., «Τα νέα αναλυτικά προγράμματα και βιβλία και το γλωσσικό μάθημα», Συνέντευξη στο *Επιστ. Βήμα του Δασκάλου*, έτος 30ό, τεύχ. 6, Αθήνα 1985.
- ΒΟΥΓΙΟΥΚΑΣ ΑΡ., «Σχολείο μάθηση και ζωή», εφημ. *Το Βήμα*, 1985.
- ΒΟΥΓΙΟΥΚΑΣ ΑΡ., «Η σχολική γλώσσα σε καλό δρόμο», εφημ. *Το Βήμα*, 1985.
- ΒΟΥΓΙΟΥΚΑΣ ΑΡ., «Μεταμορφώσεις του λογιotaτισμού», εφημ. *Το Βήμα*, 1985.
- ΒΟΥΓΙΟΥΚΑΣ ΑΡ., *Δοκίμια εκπαιδευτικού προβληματισμού*, εκδ. Φελέκη, Αθήνα 1986.
- ΒΟΥΓΙΟΥΚΑΣ ΑΡ., Λήμμα: «Αναγνωστικό-αναγνωστικά ελληνικά», *Παιδαγ. Ψυχολογία, Εγκυκλοπαίδεια-Λεξικό*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα.
- ΒΟΥΓΙΟΥΚΑΣ ΑΡ., *Το γλωσσικό μάθημα στην πρώτη βαθμίδα της νεοελληνικής εκπαίδευσης*, Αριστοτέλειο Πανεπ. Θεσσαλονίκης, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη 1994.

- BROWNING R., *Η ελληνική γλώσσα, μεσαιωνική και νέα*, μτφρ. Δ. Σωτηρόπουλος, εκδ. Παπαδήμας, Αθήνα 1972.
- BRUMFIT C.S. – CARTER R.A., *Literature and Language Teaching*, Oxford University Press, Αθήνα 1972.
- ΒΥΓΚΟΤΣΚΙ ΛΕΒ, *Σκέψη και γλώσσα*, μτφρ. Αντζ. Ροδή, εκδ. Γνώση 1988.
- ΓΕΩΡΓΟΥΣΟΠΟΥΛΟΣ Κ., «Σχόλιο για τη γλωσσική σχιζοφρένεια», εφημ. *Το Βήμα* 3-2-1985.
- ΓΙΟΧΑΛΑΣ Τ., *Το Ελληνοαλβανικόν Λεξικόν του Μάρκου Μπότσαρη*, Αθήνα 1980.
- ΓΙΟΧΑΛΑΣ Τ., *Στοιχεία Ελληνοαλβανικής Γραμματικής και ελληνοαλβανικοί διάλογοι* (ανέκδοτο έργο Ι. Βηλαρά), Θεσσαλονίκη 1985.
- CHOMSKY N., *Syntactic structures*, edition the Hague-Mayton 1957.
- ΓΛΗΝΟΣ Δ., *Έθνος και γλώσσα*, Αθήνα 1976.
- ΓΚΟΤΟΒΟΣ Α., «Επιλεκτικές γλωσσικές ευαισθησίες και λογιόμεικτη πολεμική», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχ. 33 (1987), σσ. 65-67.
- ΓΚΟΤΟΒΟΣ Α., *Παράδοση και Γλώσσα στο σχολείο*, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννενα 1991.
- CORDER S., «Απόψεις για τη γλώσσα», περ. *Γλώσσα*, τεύχ. 1 (1983), σσ. 15-25.
- ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ ΑΛ., «Ελληνική πολιτιστική ταυτότητα και γλώσσα των ελληνοαμερικανών: Ώρα μηδέν», περ. *Γλώσσα*, τεύχ. 21 (1989), σσ. 65-74.
- ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ Ν., *Η φύση, οι διαστάσεις, τα όρια και οι στόχοι του γλωσσικού μαθήματος: Παραδοσιακή και σύγχρονη αντιμετώπιση της διδασκόμενης ύλης*, Πρακτικά 3ήμερου Σεμιναρίου 1991, εκδ. Πατάκη, σσ. 108-117.
- ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ Ν., *Το δημιουργικό γράψιμο: Η τέχνη και η τεχνική του:*
 α) *Εκθέσεις*, εκδ. Κώδικας, Αθήνα
 β) *Παράγραφος*, εκδ. Κώδικας, Αθήνα 1993
 γ) *Για τη γλώσσα*, εκδ. Κώδικας, Αθήνα 1996
 δ) *Δοκίμια προβληματισμού*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα.
- ΔΕΔΕΣ Κ., *Δρυμάδες Χειμάρρας*, Κέρκυρα 1978.
- ΔΕΛΜΟΥΖΟΣ Α., «Τα νέα αναγνωστικά του Δημ. Σχολείου», περ. *Παιδεία και Ζωή*, τεύχ. 34 (1955), σσ. 35-42.
- ΔΕΝΔΙΑΣ ΜΙΧ., «Απουλία και Χιμάρα», περ. *Αθηνά*, 38 (1927), σσ. 75-76.
- ΔΕΡΒΙΣΗΣ ΣΤ., «Διδακτική της γλώσσας, Θεωρία της γλώσσας», περ. *Γλώσσα*, τεύχ. 32 (1994), σσ. 62-71.
- ΔΗΜΑΡΑΣ ΑΛ., *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε, Τεκμήρια Ιστορίας Β' (1895-1967)*, εκδ. Νέας Ελληνικής Βιβλιοθήκης, Αθήνα 1984.
- ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Γ., *Χρηστικό Λεξικό εννοιών και όρων*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1993.
- ΕΚΟ ΟΥΜΠ., *Τα όρια της ερμηνείας*, μτφρ. Μαρ. Κονδύλη, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1993.
- ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΓΛΩΣΣΙΚΟΣ ΟΜΙΛΟΣ, *Ελληνική Γλώσσα*, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1986.
- ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ Δ., *Οι αρχαίοι κάτοικοι της Ηπείρου και άλλα μελετήματα*, Ιωάννινα 1962.
- FISKE J. – HARTLEY J., *Η γλώσσα της τηλεόρασης*, εκδ. Επικοινωνία και Κουλτούρα, Αθήνα 1992.

- FJALORI ENCIKLOPEDIK SKQIPTAR, *Akademia e shkencave e Rps të Shqipërisë*, Tiranë, 1985.
- ΖΩΤΟΥ Β.Δ. – ΜΟΛΟΣΣΟΥ, *Ηπειρωτικά Μελέται, Δρομολόγιον της Ελληνικής Χερσονήσου, αρχαιολογικόν, ιστορικόν, γεωγραφικόν, στατιστικόν*, τόμ. Δ'.
- HAGERE CL., *Le souffle de la langue – Voies et destins des parlers d' Europe* (Η πνοή της γλώσσας – Δρόμοι και πεπρωμένα των γλωσσών και διαλέκτων της Ευρώπης), μτφρ. Αγγ. Νικολοπούλου, εκδ. Κάτοπτρο, Αθήνα 1993.
- HAUN G.J., *Albanesische Studien*, Jena 1854.
- FIBRUMHITS C. – CARTER A.R., *Literature and Language Teaching*, Oxford University Press, Oxford 1986.
- HÖEG G., «Παρατηρήσεις στα Γλωσσικά Ανάλεκτα του Γ. Αναγνωστόπουλου», περ. *Αθηνά*, 36 (1925).
- HOXHA E., *Raport i Komitetit Qëndror të PPSH në Kongresin e IV-të të Partisë*, Tiranë 1961.
- HOXHA E., *Raport i Komitetit Qëndror të PPSH në Kongresin e IV-të të Partisë*, 1 Nëntor 1966, Tiranë 1966.
- HOXHA E., *Vepra 64*, Mars 1978.
- ΘΑΒΩΡΗ ΑΝΤ., *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας* (πανεπιστημιακές παραδόσεις), έκδ. Πανεπιστημίου Ιωαννίνων 1979.
- ΘΕΟΦΙΛΙΔΗΣ ΧΡ., *Η τέχνη των ερωτήσεων*, Μάιος 1976.
- ΚΑΚΡΙΔΗΣ ΙΩΑΝ., *Το μεταφραστικό πρόβλημα*, εκδ. Βιβλιοθήκη του Φιλολόγου, Αθήνα 1966.
- ΚΑΚΡΙΔΗΣ Φ., «Χρόνου Φείδου», εφημ. *Το Βήμα* 7-7-1985.
- KARAPANOS COST., *Dodone et ses Ruines*, PARIS 1878.
- ΚΑΛΙΟΡΗΣ Γ., *Ο γλωσσικός αφελληνισμός: πέραν του μισοξενισμού και της υποτέλειας*, εκδ. Πολύτυπο, Αθήνα 1984.
- ΚΑΝΑΚΗΣ ΙΩΑΝ., *Η οργάνωση της διδασκαλίας-μάθησης με ομάδες εργασίας* (θεωρητική θεμελίωση και πρακτική εφαρμογή), Αθήνα 1987.
- ΚΑΝΑΚΗΣ ΙΩΑΝ., *Εσωτερική Οργάνωση και Λειτουργία του Νεοελληνικού Δημοτικού Σχολείου*, εκδ. Γρηγόρης, Αθήνα 1987.
- ΚΑΡΓΑΚΟΣ ΣΑΡ., *Αλεξία*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1996.
- ΚΑΨΑΛΗΣ Γ.Δ., «Η γλώσσα και το περιεχόμενο των σχολικών εγχειριδίων της ελληνικής μειονότητας της Αλβανίας», περ. *Διαδρομές*, τεύχ. 40 (Χειμώνας 1995), σσ. 262-272.
- ΚΑΨΑΛΗΣ Γ.Δ., *Η εκπαίδευση της ελληνικής μειονότητας της Αλβανίας, Σχολικά εγχειρίδια, γλωσσική επιμόρφωση, προοπτική*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1996.
- ΚΑΨΩΜΕΝΟΣ ΕΡ., «Λογοτεχνία και γλώσσα», περ. *Σεμινάριο*, 5 (1985), σσ. 87-98.
- ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΟΣ ΑΝΤ., *Οι Έλληνες και οι Βόρειοι γείτονες*, Αθήνα 1945.
- ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΟΣ ΑΝΤ., *Τα ονόματα Αλβανός και Αρβανίτης*, «Αφιέρωμα εις την Ηπειρον εις μνήμην Χρίστου Σούλη (1892-1951)», Αθήναι 1946, σσ. 1-10.
- ΚΟΚΚΙΝΗ ΕΥ., *Δημήτρης Γληνός – Τα αναγνωστικά του δημοτικού σχολείου 1910-1920*, εκδ. Φιλιππότη, Αθήνα 1989.

- ΚΟΛΙΑΔΗΣ Ε., «Αναγνωστική τεχνική και κατανόηση του κειμένου στο δημοτικό σχολείο», περ. *Σχολείο και Ζωή*, Αθήνα 1992.
- ΚΟΛΛΙΑΣ ΑΡ., *Αρβανίτες και η καταγωγή των Ελλήνων*, Αθήνα 1992.
- ΚΟΣΣΥΒΑΚΗ Φ., *Διδασκαλία: Ανθρωπολογικές, παιδαγωγικές και κοινωνικές προϋποθέσεις*, εκδ. Σμυρنيωτάκη, τόμ. 1, Αθήνα.
- ΚΟΥΚΟΥΛΟΜΜΑΤΗΣ Δ., *Λογοτεχνία και Γλώσσα στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση*, εκδ. Έλλην, Αθήνα 1996.
- ΚΟΥΚΟΥΛΟΜΜΑΤΗΣ Δ., «Προβλήματα διδασκαλίας της γλώσσας από τη “Γλώσσα μου”», περ. *Διαβάζω*, αρ. 345 (1994), σσ. 71-73.
- ΚΟΥΜΑΣ ΚΩΝ., *Ιστορίες των ανθρωπίνων πράξεων*, τόμ. ΙΒ', Βιέννη 1832.
- ΚΟΝΤΟΣΟΠΟΥΛΟΣ Ν., *Διάλεκτοι και ιδιώματα της νέας ελληνικής*, Αθήνα 1981.
- ΚΡΙΑΡΑΣ ΕΜΜ., *Τα πεντάλεπτά μου*, εκδ. Μαλλιάρης-Παιδεία, Θεσσαλονίκη 1988.
- ΚΡΙΑΡΑΣ ΕΜΜ., «Γιατί ταλαιπωρείται η γλώσσα», εφημ. *Το Βήμα* 7-7-85.
- ΚΡΙΑΡΑΣ ΕΜΜ., «Γλώσσα και διοίκηση», εφημ. *Το Βήμα* 20 Οκτ. 1996.
- ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΑΓΓ., *Η Ελληνική γλώσσα στα Βαλκάνια (1750-1850). Το τετράγλωσσο λεξικό του Δανιήλ Μοσχοπολίτη*, Ιωάννινα 1988.
- ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΗΛ., *Λεξικό ξένων λέξεων στην ελληνική γλώσσα*, εκδ. Επικαιρότητα.
- ΛΑΖΑΡΟΥ ΑΧ., «Οι περιπέτειες της ελληνικής γλώσσας στη Βόρ. Ήπειρο», *Πρακτικά Α' Πανελληνίου Επιστημονικού Συνεδρίου (Βόρ. Ήπειρος - Αγ. Κοσμάς)*, Αθήνα 1988.
- ΛΑΜΠΡΟΥ ΣΠ., «Σύμμικτα: Αρχαιότητες και επιγραφαι Δυρραχίου», *Νέος Ελληνομνήμων*, τόμ. 16, Αθήνησιν 1922.
- ΛΑΜΠΡΟΥ ΣΠ., «Σελίδες εκ της ιστορίας των Ιωαννίνων», περ. *Νέος Ελληνομνήμων*, τόμ. 21, Αθήνησιν 1927.
- LARRISSY E., *Reading Twentieth Century Poetry*, Cambridge, Mass., Basil Blackwell 1990.
- LIDDELL H., - SCOTT R., *Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης*, εκδ. Σιδέρης, Αθήνα.
- ΛΙΟΣΗ ΧΗ., «Greek-Albanian lexical contacts», *Πρακτικά της 11ης συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσ. Σχολής του Αριστοτ. Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, 26-28 Απρ. 1990, εκδ. Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1991.
- LYONS J., *Language, Meaning and Context*, Fontana, London 1980.
- ΜΑΚΚΡΙΔΖΕ Ρ., *Η νεοελληνική γλώσσα*, εκδ. Πατάκη, μτφρ. Κ. Πετρόπουλος, Αθήνα 1990.
- MAGRINI LUC., *Le isole, l'Albania e l'Epiro*, Milano 1913.
- ΜΑΜΜΟΠΟΥΛΟΣ ΑΛ., «Ηπειρωτική γλώσσα», εφημ. *Εφτά Ημέρες Καθημερινή*, 6 Μαρτίου 1994.
- ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ Θ., *Αλβανία ελληνική πανάρχαιη γη (και ο τεχνητός αφελληνισμός της)*, εκδ. Νέα Θέσις, Αθήνα 1994.
- ΜΑΡΩΝΙΤΗΣ Δ., *Γλωσσικό Πρόγραμμα*, εκδ. Λαμπράκη 1993.
- ΜΑΡΤΙΝΕΤ Α., *Θέματα λειτουργικής σύνταξης*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1985.

- ΜΑΡΤΙΝΕΤ Α., *Functional View of Language*, 1962.
- ΜΑΤΣΑΓΓΟΥΡΑΣ ΗΛ., «Η λεξιλογική επεξεργασία των αναγνωστικών κειμένων», περ. *Γλώσσα*, τεύχ. 5 (1984), σσ. 53-57.
- ΜΑΤΣΑΓΓΟΥΡΑΣ ΗΛ., «Η διδασκαλία του γλωσσικού μαθήματος στο Δημοτικό Σχολείο: Διαπιστώσεις και προτάσεις», περ. *Γλώσσα*, τεύχ. 17 (1988), σσ. 20-36.
- ΜΑΤΣΑΓΓΟΥΡΑΣ ΗΛ., «Η διδασκαλία του γλωσσικού μαθήματος στο δημοτικό», περ. *Γλώσσα*, τεύχ. 17-18 (1988).
- ΜΑΥΡΟΓΙΩΡΓΟΣ Γ., «Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις, τεχνοκρατία και τεχνικός έλεγχος: Η περίπτωση των νέων βιβλίων του δημοτικού σχολείου», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχ. 21 (1985), σσ. 16-35.
- ΜΑΥΡΟΓΙΩΡΓΟΣ Γ., «Το σχολικό εγχειρίδιο», περ. *Φιλολογικά*, τεύχ. 3, 1980.
- ΜΑΥΡΟΦΙΔΟΥ ΟΛ., «Προβλήματα των ξένων που μαθαίνουν τη γλώσσα μας», περ. *Γλώσσα*, τεύχ. 14 (1987), σσ. 33-42.
- ΜΕΥΕΡ G., *Etymologisches Wörterbuch der Ablanischen Sprache*, 1891.
- ΜΟΥΣΤΑΚΑ ΚΑΛ., *Παιδαγωγικά Ανάλεκτα*, εκδ. Δήμου Χαλανδρίου, Αθήνα 1979.
- ΜΠΑΓΙΟΝΑΣ Α., «Γύρω από τη σχέση γλώσσας και σκέψης», περ. *Σεμινάριο*, 5 (1985), σσ. 167-178.
- ΜΠΑΛΤΑΣ ΧΑΡ., «Γλώσσα δημοκρατική», εφημ. *Το Βήμα* 10-11-1984.
- ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ Γ., «Γλωσσική Αφασία», εφημ. *Τα Νέα* 9 Φεβρ. 1982.
- ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ Γ., «Η γλωσσική Ξενομανία διαβρώνει τη Γλώσσα μας», εφημ. *Εξόρμηση*, 26 Οκτ. 1984.
- ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ Γ., «Ποιότητα Γλώσσας», εφημ. *Το Βήμα* 11 Ιουλίου 1985.
- ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ Γ., «Ποιότητα Γλώσσας», εφημ. *Το Βήμα* 11-7-1985.
- ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ Γ., «Γλωσσολογία και διδασκαλία της γλώσσας», ΠΕΦ, περ. *Σεμινάριο*, 5 (1985), σσ. 36-38.
- ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ Γ., «Στις ρίζες των λέξεων», εφημ. *Το Βήμα* της 21-1-1990.
- ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ Γ., *Ελληνική γλώσσα, Παρελθόν-Παρόν-Μέλλον*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1994.
- ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ Γ., «Τα τρία "ρω" της γλώσσας», εφημ. *Το Βήμα* 1995.
- ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ Γ., «Η Έκθεση ιδεών ως σύνταξη απαιτητικών κειμένων», εφημ. *Το Βήμα*, 15 Μαρτίου 1995.
- ΜΠΑΣΑΗΣ Ν., «Απόψεις της κοινωνικής γλωσσολογίας και συνέπειες στη διδασκαλία της γλώσσας», περ. *Σεμινάριο*, 5 (1985), σσ. 137-146.
- ΜΠΑΧΤΙΝ Μ., *Προβλήματα λογοτεχνίας και αισθητικής*, μτφρ. Γ. Σπανός, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 1980.
- ΜΠΙΤΣΑΚΗΣ ΕΥΤ., *Θεωρία και Πράξη, προβλήματα φιλοσοφίας του ανθρώπου*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1983.
- ΜΠΙΤΣΩΡΗΣ Β., «Από τη μια γλώσσα στην άλλη. Ιδιοποίηση και ξενισμός», περ. *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχ. 54 (1995), σσ. 63-68.
- ΜΠΟΓΚΑΣ ΕΥ., *Τα γλωσσικά ιδιώματα της Ηπείρου*, έκδ. ΕΗΜ, τόμ. Α', Ιωάννινα 1964.
- ΜΗΤΣΗΣ ΝΑΠ., *Διδακτική του γλωσσικού μαθήματος, από τη γλωσσική θεωρία στη διδακτική πράξη*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1996.

- ΝΕΟΚΛΕΟΥΣ ΜΑΝ., *Επιστολή Ενβέρ Χότζα στην ελληνική μειονότητα της Αλβανίας*, Ιαν. 1984.
- ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Δ., «Η ξύλινη γλώσσα της γραφειοκρατίας», εφημ. *Το Βήμα* 6 Οκτ. 1996.
- ΝΤΑΛΤΑΣ Π., «Προφορικός και γραπτός λόγος», περ. *Σεμινάριο*, 5 (1985), σσ. 117-136.
- ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ Γ., *Η γλώσσα στο Δημοτικό Σχολείο*, εκδ. Σμυρنيωτάκη, Ηράκλειο 1993.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Α., *Γραμματική των βορείων ιδιωμάτων της νέας Ελληνικής γλώσσας*, Αθήναι 1926.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Ν., *Πώς είδε την Δρόπολιν ο Luc. Magrini*, Λεύκωμα Δρόπολις Βορ. Ηπείρου 1965, έκδ. της εν Αθήναις ενώσεως Δροπολιτών ο «Δρίνος».
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Ν., *Η Δούβιανη της Δροπόλεως Β. Ηπείρου*, Αθήναι 1970.
- ΠΑΠΑΖΑΦΕΙΡΗ Ι., *Λάθη στη χρήση της γλώσσας μας*, εκδ. Σμίλη, Αθήναι 1992.
- ΠΑΠΑΜΑΡΚΟΥ ΧΑΡ., *Τα αναγνωστικά βιβλία των μικρών Ελληνοπαίδων*, τόμ. Α'-Β', Αθήνησιν εκ του τυπογραφείου αδελφών Πέρρη 1897.
- ΠΑΠΑΡΙΖΟΣ ΧΡ., *Το γλωσσικό μάθημα στο Δημοτικό*, έκδοση «Νέας Παιδείας», Αθήνα 1989.
- ΠΑΠΑΡΙΖΟΣ ΧΡ., *Η Μητρική γλώσσα στο σχολείο*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1993.
- ΠΑΠΑΣ ΑΘΑΝ., *Η αντιπαιδαγωγικότητα της Παιδαγωγικής*, εκδ. Βιβλία για Όλους, Δ' έκδοση (1987).
- ΠΑΠΑΣ ΑΘΑΝ., «Το ανοιχτό σχολείο: διδακτική και παιδαγωγική προσέγγιση», περ. *Σχολείο και Ζωή*, Αθήνα 1988.
- ΠΑΠΑΣ ΑΘΑΝ., «Αξίες και πρότυπα και εικόνα του άλλου στα αλβανικά βιβλία γλωσσικής διδασκαλίας», στο συλλογικό έργο: *Σχολικά εγχειρίδια Βαλκανικών κρατών*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, εκδ. Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1995.
- ΠΑΠΑΣ ΑΘΑΝ., *Διδακτική Γλώσσας και Κειμένων, Επικοινωνιακή μέθοδος Διδασκαλίας*, τόμ. Α', Β', Γ', Αθήνα 1995.
- ΠΑΠΑΧΑΡΙΣΗΣ ΑΘ., «Συμβολή εις το τοπωνυμικόν του Πωγωνίου», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, τόμ. Η' (1933), σσ. 141-149.
- ΠΕΤΡΟΥΛΑΚΗΣ ΝΙΚ., *Προγράμματα, Εκπαιδευτικοί στόχοι, μεθοδολογία*, εκδ. Φελέκη, Αθήνα 1981.
- ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, *Περί παιδων Αγωγής*, στο βιβλίο του Θ. Μοσχόπουλου, *Αρχαία Ελληνικά Α' Λυκείου*, εκδ. Gutenberg, τόμ. Α'.
- ΠΛΩΡΙΤΗΣ ΜΑΡ., «Άσμα αντι-ηρωικό και πένθιμο για τη χαμένη υπόθεση της Παιδείας», εφημ. *Το Βήμα* 15-11-1987.
- ΠΛΩΡΙΤΗΣ ΜΑΡ., «Τερατογονίες της Παιδείας», εφημ. *Το Βήμα* 7-7-1985.
- ΠΟΛΥΧΡΟΝΟΠΟΥΛΟΣ ΠΑΝ., *Παιδεία και πολιτική στην Ελλάδα, Κριτική ανάλυση και αξιολόγηση των Ιδεολογικών και Γνωστικών λειτουργιών του σχολικού συστήματος 1950-75*, τόμ. Α'-Β', εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1980.
- ΠΟΡΠΟΔΑΣ Κ., *Εισαγωγή στην ψυχολογία της Γλώσσας: Η μάθηση της γλώσσας*, Αθήνα 1984.

- ΠΟΡΠΟΔΑΣ Κ., «Γνωστικές λειτουργίες στη μάθηση του γραπτού λόγου», περ. *Γλώσσα*, τεύχ. 4 (1984), σσ. 30-48.
- Programmet e shkollës 8-vjcare te minoritetit Grek*, klasa I-VIII, Tiranë 1984.
- Programmet e lendere abetare, gjuhe e lixim Grek (për shkollat e minoritetit grek)*, hartoi grupi I autorere pranë ISP shkurt 1995.
- QUILLER-COUCH ARTHUR, *On the art of writting*, Cambridge University Press, London 1950.
- ΡΗΤΑ Δ., *Ξένες λέξεις στη γλώσσα μας*, Φιλολογική έκδοση, Εμμ. Αναστασάκη, Αθήνα.
- ΣΑΛΒΑΡΑΣ ΓΙΑΝ., *Διαδικασία μάθησης στο γλωσσικό μάθημα*, εκδ. Νικόδημος, Αθήνα 1981.
- ΣΑΡΑΝΤΟΣ ΠΑΝ., «Η μακροαίωνα διεθνής συνωμοσία εναντίον της ελληνικής γλώσσας», περ. *Δαυλός*, τεύχ. 123 (1992).
- ΣΑΡΗΓΙΑΝΝΗΣ Γ., «Η εθνογραφική σύνθεση και το εθνικό ζήτημα στον Ηπειρωτικό χώρο», *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο*, 8 (1986).
- ΣΑΡΡΟΥ Δ., *Περί των εν Ηπείρω, Μακεδονία και Θράκη συνθηματικών γλωσσών*, Ανατύπωσις εκ του Ζ' τόμου της Λαογραφίας, εν Αθήναις 1923.
- ΣΕΤΑΤΟΣ Μ., «Η λειτουργική διαμόρφωση του λόγου και η διδασκαλία στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (βασικές αρχές, στόχοι, χαρακτηριστικά)», *Πρακτικά 3ημέρου Σεμιναρίου*, 1991, εκδ. Πατάκη.
- ΣΗΜΙΤΗΣ Κ., «Μικροκαπιταλισμό-κρατισμό παράγουν τα σχολεία μας», εφημ. *Το Βήμα* 10-12-1989.
- ΣΠΑΝΟΣ Γ., *Διδακτική μεθοδολογία: διδασκαλία του ποιήματος*, τόμ. Α', Αθήνα 1996 (αυτοέκδοση).
- STADTMÜLLER G., «Τα προβλήματα της ιστορικής διερευνήσεως της Ηπείρου, εν μεθοδικόν πρόγραμμα», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, τόμ. Θ' (1934), σσ. 140-169.
- ΣΤΑΛΙΝ Ι., *Ο Μαρξισμός και τα προβλήματα Γλωσσολογίας*, Ιστορικές Εκδόσεις, Αθήνα 1975.
- STUBBS M., «Γιατί η γλώσσα είναι σημαντική για την εκπαίδευση», περ. *Γλώσσα*, μτφρ. Γ. Μπασλής, τεύχ. 2 (1983), σσ. 7-12.
- ΤΑΒΑ Η., *Teacher's Handbook for Elementary Social Studies*, Addison Wesley Publ. Co., Reeding, Mass. 1980.
- THORNTON G., *Teaching Writting: The Development of Written Language Skills*, London 1980.
- ΤΑΣΙΟΣ Θ., «Επαναδιάγνωση της γλωσσικής ακηδίας», εφημ. *Το Βήμα* 28-7-1985.
- ΤΟΚΑΤΛΙΔΟΥ Β., *Εισαγωγή στη Διδακτική των Ζωντανών Γλωσσών*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1986.
- ΤΟΜΠΑΪΔΗΣ Δ., *Επιτομή της ιστορίας της Ελληνικής γλώσσας*, ΟΕΔΒ, Αθήνα.
- ΤΟΜΠΑΪΔΗΣ Δ., *Διδασκαλία Νεοελληνικής Γλώσσας, Γραμματική-Σύνταξη-Στοιχεία Ιστορικής Γραμματικής*, εκδ. Επικαιρότητα, Αθήνα 1984.
- ΤΟΜΠΑΪΔΗΣ Δ., «Ο στρουκτουραλισμός στην υπηρεσία της γλωσσικής διδασκαλίας», περ. *Σεμινάριο*, 5 (1985), σσ. 64-77.

- ΤΟΜΠΑΪΔΗΣ Δ., «Η γλωσσική διδασκαλία στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση (βασικές αρχές, στόχοι, χαρακτηριστικά)», *Πρακτικά 3ήμερου Σεμιναρίου, 1991*, εκδ. Πατάκη, σσ. 24-31.
- ΤΟΜΠΑΪΔΗΣ Δ., «Το πρόβλημα της γλώσσας», εφημ. *Το Βήμα* 21-9-1995.
- ΤΟΤΟΝΣ ΜΕΝ. – ΓΥΛΒΕΓΟΥ ΕΝ. – ΒΟΥΒΑΝΙ ΛΟΡ. – ΔΑΚΟ ΝΙΚΟ – ΒΟΒΡΑΤΙ ΣΑΒ., *Gjuha Shqipe* 8, Shtypur në Shtypshkronjën «Migjeni», Shkodër 1995.
- ΤΣΙΤΣΙΠΗΣ ΛΟΥΚ., «Κοινωνιογλωσσικά προβλήματα του ρεπερτορίου των ομιλητών της Αρβανίτικης γλώσσας από τη σκοπιά της εθνογραφίας της Γλώσσας, Μελέτες για την Ελληνική γλώσσα», *Πρακτικά 4ης ετήσιας συνάντησης του τομέα Γλωσσολογίας της Φιλ. Σχολής Αριστ. Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, 16-18 Μαΐου 1983, εκδ. Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1984, σσ. 269-298.
- ΤΣΙΤΣΙΠΗΣ ΛΟΥΚ., *Εισαγωγή στην Ανθρωπολογία της γλώσσας*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1995.
- ΤΣΟΛΑΚΗΣ ΧΡ., «Το πρόβλημα της διδασκαλίας της Νεοελληνικής Γλώσσας», περ. *Σεμινάριο*, 2 (1983), σσ. 140-155.
- ΤΣΟΠΑΝΑΚΗΣ ΑΓΑΠ., *Συμβουλές στην ιστορία της ελληνικής γλώσσας*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη 1983.
- WELLS G., *The meaning makers: Children learning language and using language to learn*, NH: Heineman, Portsmouth 1986.
- WIDDOWSON H.G., *Teaching Language as Communication*, Oxford University Press, Oxford 1978.
- ΦΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ ΑΝ., *Τα αναγνωστικά βιβλία του Δημοτικού Σχολείου, ιδεολογικός πειθαναγκασμός και παιδαγωγική βία*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1979 (Γ' έκδοση).
- ΦΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ ΑΝ., «Το θαύμα της γλώσσας», εφημ. *Το Βήμα* 21-9-1984.
- ΦΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ ΑΝ., *Γλώσσα και Ιδεολογία*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1987.
- ΦΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ ΑΝ., «Το θαύμα της γλώσσας και η λεξιπενία», εφημ. *Τα Νέα* 2-9-1995.
- ΦΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ ΑΝ., «Οι άλαλοι μαθητές», εφημ. *Τα Νέα* 16-9-1995.
- ΦΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ ΑΝ., «Η λατρεία της γραφής», εφημ. *Τα Νέα* 14-10-1995.
- ΦΩΤΙΝΟΠΟΥΛΟΣ Φ., Λήμμα: «Αναγνωστικό-Αναγνωστικά Σχολείου», *Μεγάλη Παιδ. Εγκυκλοπαίδεια*, Αθήνα 1967.
- ΧΑΡΑΛΑΜΠΑΚΗΣ ΧΡΙΣΤ., *Νεοελληνικός λόγος: Μελέτες για τη γλώσσα, τη λογοτεχνία και το ύφος*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1992.
- ΧΑΡΑΛΑΜΠΑΚΗΣ ΧΡΙΣΤ., «Η συνέχεια και η ενότητα της ελληνικής γλώσσας», εφημ. *Καθημερινή* 27 Οκτ. 1996.
- ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΠΟΥΛΟΣ ΑΓΑΘ., «Γλωσσολογία και διδασκαλία της μητρικής γλώσσας», περ. *Γλώσσα*, τεύχ. 9 (1985), σσ. 38-53.
- ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΠΟΥΛΟΣ ΑΓΑΘ., «Διδασκαλία της λειτουργικής χρήσης της γλώσσας», περ. *Γλώσσα*, τεύχ. 16 (1988), σσ. 5-28.
- ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΠΟΥΛΟΣ ΑΓΑΘ. και ΣΩΦ. ΧΑΤΖΗΣΑΒΒΙΔΗΣ, «Πρόγραμμα διδασκαλίας για τη λειτουργική χρήση της γλώσσας και για τη συνειδητοποίηση του μηχανισμού λειτουργίας της», *Πρακτικά 3ήμερου Σεμιναρίου 13/15-11-1991*, εκδ. Πατάκη, σσ. 57-85.

- ΧΑΤΖΗΘΩΜΑ Φ., *Λεξικό εννοιών*, εκδ. Φίλιππος, Θεσσαλονίκη 1993.
- ΧΡΙΣΤΙΑΣ ΙΩΑΝ., *Θεωρία και μεθοδολογία διδασκαλίας*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1992.
- ΧΡΙΣΤΙΔΗΣ Α., «Γλωσσικές μυθολογίες: η περίπτωση της ελληνικής», περ. *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχ. 54 (1995), σσ. 21-26.
- YOUNG R., ARNOLD R., WATSON K., *Linguistic Models of Teaching and Learning*, στο *International Encyclopedia of Education 1086-3095*, Pergamon Press, Oxford 1985.

Ε' Βιβλιογραφία για την ιδεολογική προσέγγιση των μεταπολεμικών αναγνωστικών

- ALTOUSSER LOUIS, *Θέσεις, 1964-1975*, μτφρ. Ξεν. Γιαταγάνας, εκδ. Θεμέλιο.
- ΑΝΘΟΓΑΛΙΔΟΥ ΘΕΟΠ., «Γλώσσα και σχέση με τη γλώσσα. Μια θεωρητική εισαγωγή στη διδακτική της γλώσσας», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχ. 40 (1988), σσ. 31-41.
- ΑΝΘΟΓΑΛΙΔΟΥ ΘΕΟΠ., «Ο ηγεμονικός λόγος των αναγνωστικών του δημοτικού σχολείου», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχ. 46 (1989), σσ. 31-40.
- ΑΝΘΟΓΑΛΙΔΟΥ ΘΕΟΠ., *Κοινωνική κριτική και ιδεολογία στην εκπαίδευση*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1990.
- APPLE M. – WEIS L., *Ideology and Practice in Schooling*, Temple University Press, Philadelphia 1983.
- APPLE M., *Ιδεολογία και αναλυτικά προγράμματα*, μτφρ. Τάσσου Δαρβέρη, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1986.
- ΑΧΛΗΣ Ν. – ΛΟΠΠΑ-ΓΚΟΥΝΤΑΡΟΥΛΗ ΕΛ., «Ο εκπαιδευτικός και το έργο του μέσα από τα αναγνωστικά βιβλία του Δημοτικού Σχολείου», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχ. 34 (1987), σσ. 46-54.
- ΒΑΚΑΛΗ-ΣΥΡΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ ΦΙΛ., «Η σχέση της εικόνας με το κείμενο και ο εικονογράφος», περ. *Παράδειγμα*, τεύχ. 248 (1990), σσ. 28-31.
- BALANDIER G., *Sens et puissance. Les dynamiques sociales*, Παρίσι PUF 1971.
- BANKS OL., *Η κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης*, μτφρ. Τ. Δαρβέρης, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1987.
- ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Τ., «Ο ρόλος της σχολικής ζωής στη διαδικασία της πολιτικής κοινωνικοποίησης», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχ. 18 (1984), σσ. 83-88.
- BEAUD MICHEL, *Η ιστορία του σοσιαλισμού (1800-1981)*, εκδ. Μαλλιάρης-Παιδεία, μτφρ. Μάριος Βερέττας, Αθήνα 1985.
- BEGJA HAMIT, *Rrjedhave të sociologjisë së edukatës e të kultures*, shtëpia Botuese, 8 Nëntori, Tiranë 1989.
- BENNET T., *Φορμαλισμός και Μαρξισμός*, μτφρ. Σπ. Τσακνιάς, εκδ. Νεφέλη 1983.
- ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΘΑΝ. – ΣΤΑΜΑΤΑΚΗΣ ΝΙΚ., *Λεξικό Επιστημών του Ανθρώπου*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1992.
- ΒΕΪΚΟΣ ΘΕΟΦ., *Εθνικισμός και εθνική ταυτότητα*, Αθήνα 1993.
- ΒΕΛΤΣΟΣ ΓΕΩΡ., *Κοινωνία και γλώσσα (Για την αμίλητη και μιλημένη γλώσσα)*, Πρόλ. Ν. Πουλαντζάς, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1976.

- ΒΕΝΤΟΥΡΑ ΛΙΝΑ, *Μετανάστευση και Έθνος, Μετασχηματισμοί στις συλλογικότητες και τις κοινωνικές θέσεις*, έκδ. ΕΜΝΕ – Μνήμων 1994.
- ΒΛΑΧΟΣ ΓΕΩΡ., *Εισαγωγικά μαθήματα πολιτικής ψυχολογίας*, εκδ. Παπαζήση, τεύχ. Α', Αθήναι 1975.
- ΒΛΑΧΟΣ ΘΑΝ., «Για την “κομματικοποίηση” στην εκπαίδευση», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχ. 40 (1988), σσ. 79-81.
- ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ ΒΡΑΣ., «Το εικονογραφημένο λογοτεχνικό βιβλίο», περ. *Διαβάζω*, τεύχ. 248 (1990), σσ. 54-57.
- ΒΟΤΤΟΜΟΡΕ Τ. – ΡΥΒΕΛ Μ., *Ο Karl Marx σε θέματα κοινωνιολογίας και κοινωνικής φιλοσοφίας*, μτφρ. Ρ. Κούνδουρου – Ν. Παπαδάκη, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα χ.χ.
- ΒΟΥΓΙΟΥΚΑΣ ΑΡΙΣΤ., «Αναγνωστικό-αναγνωστικά ελληνικά», *Παιδαγ. Ψυχολογία Εγκυκλοπαίδεια-Λεξικό*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, τόμ. 1ος.
- ΒΟΥΡΗ ΣΟΦ., «Η εικόνα του Έλληνα στα Βουλγαρικά εγχειρίδια Ιστορίας (1990 και εξής)», *Επετηρίδα Παιδ. Τμήμ. Δ.Ε. Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, Ιωάννινα 1993.
- ΒΡΑΝΙΤΣΚΙ ΠΡΕΝΤΡΑΓΚ, *Ιστορία του Μαρξισμού*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1976.
- ΒΡΑΧΑ ΦΡ., *Ζωή και προπαγάνδα στην αρχαία Ελλάδα*, εκδ. Πιτσιλός, Αθήνα 1981.
- ΒΡΕΤΤΟΣ Ι.Ε. – ΚΑΨΑΛΗΣ Α.Γ., *Αναλυτικά Προγράμματα. Θεωρία και Τεχνογνωσία Σχεδιασμού και Αναμόρφωσης*, εκδ. Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1990.
- ΒΡΕΤΤΟΣ Ι.Ε. – ΚΑΨΑΛΗΣ Α.Γ., «Σκοποί και ιδεώδη της αγωγής», *Παιδαγωγική και Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια*, τεύχ. 8, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1992.
- ΒΩΡΟΣ ΦΑΝ., «Φιλοσοφία των Αναλυτικών Προγραμμάτων», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχ. 3 (1981).
- BYRNE E.M., *Women and education*, Tavistock Publications, London 1978.
- CARNOY MAR., «Εκπαίδευση, οικονομία και κράτος», μτφρ. Γ. Μαυρογιώργος – Λουίζα Σταμούλη, περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχ. 40, 1988.
- ΓΕΩΡΓΑΛΑΣ ΓΕΩΡ., *Η προπαγάνδα μεθοδική και τεχνική της αγωγής των μαζών*, εκδ. Νέα Θέσις.
- ΓΕΩΡΓΙΟΥ-ΝΙΛΣΕΝ Μ., *Η οικογένεια στα αναγνωστικά του Δημοτικού*, εκδ. Κέδρος 1980.
- ΓΕΩΡΓΙΟΥ-ΝΙΛΣΕΝ Μ., «Η εικόνα της οικογένειας στα παραμύθια των αδελφών Γκριμ», περ. *Διαβάζω*, τεύχ. 108 (1984), σσ. 68-77.
- ΓΙΑΛΚΕΤΣΗ ΘΑΝ., «Ποιος σοσιαλισμός», εφημ. *Ελευθεροτυπία*, ένθετο «Κόμματα και Ιδεολογίες», 17 Νοεμβρίου 1996.
- ΓΙΑΝΝΑΣ ΠΡΟΔΡ., «Η ελληνική εξωτερική πολιτική ανάμεσα σε δυτικοστρεφείς και εθνικιστές», περ. *Διαβάζω*, τεύχ. 322, 1993.
- CIANCIOLO PATRICIA, *Picture Books for Children*, American Library Association, Chicago and London 1990.
- ΓΚΟΤΣΟΠΟΥΛΟΥ ΘΕΟΔ., «Εθνικισμός και έθνος», περ. *Εκπαιδευτική Κοινότητα*, τεύχ. 30 (1995), σσ. 17-19.
- ΓΛΕΖΟΣ ΜΑΝ., *Το φαινόμενο της αλλοτρίωσης στη γλώσσα*, εκδ. Βέγας, Αθήνα 1977.
- ΓΟΥΓΟΥΛΑΚΗΣ Π., «Αυταρχισμός και πειθαρχία, Παιδαγωγική θεωρία και αναλυτικά προγράμματα», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχ. 14 (1983), σσ. 34-35.

- ΔΑΣΚΑΛΑΚΗΣ Γ., *Μαθήματα Πολιτικής Ψυχολογίας*, τεύχ. Α', Αθήναι 1974.
- ΔΕΛΜΟΥΖΟΣ Α., «Τα νέα αναγνωστικά του Δημ. Σχολείου», περ. *Παιδεία και Ζωή*, τεύχ. 34 (1955), σσ. 35-42.
- ΔΕΛΤΑ Π., «Τα καινούργια αναγνωστικά μας», *Δελτίο Εκπαιδευτικού Ομίλου*, 1919, σσ. 44-73.
- ΔΕΜΕΡΤΖΗΣ ΝΙΚ., «Εννέα θέσεις για τον εθνικισμό», περ. *Διαβάζω*, τεύχ. 322, 1993.
- ΔΗΜΟΥ ΓΕΩΡ., *Απόκλιση-Στιγματισμός, αφομοιωτική θεωρητική προσέγγιση των αποκλίσεων στο σχολείο*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1996.
- ΔΗΜΟΥ ΓΕΩΡ., *Κοινωνικές-Γνωστικές θεωρίες μάθησης και συμπεριφοράς*, εκδ. Σμυρνιωτάκης, Αθήνα χ.χ.
- ΔΟΞΙΑΔΗΣ ΚΥΡΚΟΣ, *Υποκειμενικότητα και Εξουσία, Για τη θεωρία της Ιδεολογίας*, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 1992.
- ΔΟΥΛΚΕΡΗ Τ., *Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης και ισότητα των δύο φύλων*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1990.
- FJALORI ENCIKLOPEDIK SHQIPTAR, *Ideologjia Socialiste, Akademia e shkencave e RPS të Shqipërisë*.
- FISCHER ERNST, *Τι είπε πραγματικά ο Marx*, μτφρ. Μπ. Γραμμένος, εκδ. Γλάρος, Αθήνα 1975.
- FREINET C., *Το σχολείο του λαού*, μτφρ. Κ. Δενεξά-Βενιεράτου, Αθήνα 1977.
- FROMM ERICH, *Αυθεντία και Οικογένεια από κοινωνικοψυχολογική άποψη*, μτφρ. Λευτ. Αναγνώστου - Esseling, εκδ. Μπουκουμάνη, Αθήνα 1982.
- FROMM ERICH, *Θα επικρατήσει ο άνθρωπος*, μτφρ. Μαν. Κορνήλιος, εκδ. Μπουκουμάνη, Αθήνα 1977.
- ΖΑΧΑΡΗΣ Δ., «Κίνητρο επίδοσης και ιδεολογία: Έννοια και εξέλιξη, εμπειρική ευρήματα-συμπεράσματα», περ. *Εκπαιδευτικά*, τεύχ. 14 (1989), σσ. 53-63.
- ΖΑΧΑΡΗΣ Δ., *Παρώθηση - Κίνητρα - Ιδεολογία - Επίδοση*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1989.
- ΖΩΓΟΥ-ΚΑΡΑΣΤΕΡΓΙΟΥ Σ. - ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ-ΚΟΥΙΜΤΖΗ Β., *Εκπαίδευση και φύλο, Ιστορική διάσταση και Σύγχρονος προβληματισμός*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1993.
- GELLNER ERNEST, *Έθνη και εθνικισμός* (τίτλος πρωτοτύπου: *Nations and Nationalism*), μτφρ. Δώρα Λαφαζάνη, εκδ. Αλεξάνδρεια.
- GURNITCH G., *Μελέτες για τις κοινωνικές τάξεις*, επιμ. Δ. Τσαούσης, μτφρ. Μ. Λυκούδης, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1986.
- ΗΛΙΟΥ ΜΑΡ., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δυναμική*, εκδ. Πορεία (3η έκδ.), Αθήνα 1990.
- HARNEY E., *Sexism in preschool and primary school literature and its effects on socialization of the child*, University of Keele, 1979.
- HICAR U. - FECHNER G., *Ο Μαρξ και ο Ένγκελς για την πολιτική*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1988.
- Historia e Partisë së Punës të Shqipërisë*, Tiranë 1969.
- Historia e letërsisë shqiptare, që nga fillimet deri te lufta antifashiste nacionalçlirimtare*, Tiranë 1983.

- HOBBSBAWM J.E., *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα: Πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα* (τίτλος πρωτοτύπου: *Nations and Nationalisme since 1780*), μτφρ. Χρυσ. Νάντρις, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1994.
- HOBBSBAWM J.E., «Μύθος και συνέχεια 3000 χρόνων ελληνικού έθνους», εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 27-3-1995.
- HOXHA ENVER, *Vëllimi 50*, Janar 1973 – Prill 1973, Intistuti i studimeve Marksiste-Leniniste.
- HOXHA ENVER, *Raport i Kamitetit Qëndror të PPSH në Kongresim e V-të të Partisë*, 1 Nëntor 1966, Tiranë 1966.
- HOXHA ENVER, *Programi i Qeverisë së parë të Republikës Popullore të Shqipërisë, paraqitur para kuvendit popullor më 24 Mars 1946*, Tiranë 1946.
- HOXHA ENVER, *Vepra 64*, 1978-79 edhe-Vepra vëllimi 37, Nëntor 1967 – Prill 1968, Tiranë.
- HOXHA ENVER, *Vepra Vëllimi 22*, 8 Nëntori, Tiranë 1976.
- HROCH MIROSLAV, *Από το εθνικό κίνημα στην εθνική ολοκλήρωση*, μτφρ. Π. Ματαλάς – Ν. Ποταμιάνος – Ποθητή Χατζαρούλα, πρόλ. Αντ. Λιάκος, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1996.
- HUNG W., *Εισαγωγικά μαθήματα στο κεφάλαιο*, πρόλ. Μαρ. Νικολινάκος, μτφρ. Αγγ. Βερυκκοκάκη-Αρτέμη, εκδ. Νέα Σύνορα, Αθήνα.
- HUNT CAREW R., *Η ορολογία του κομμουνισμού*, μτφρ. Δημ. Νέου, εκδ. Πεχλιβανίδης, Αθήνα χ.χ.
- ΘΑΛΑΣΣΗΣ ΓΕΩΡ., «Το σώμα και το έθνος», περ. *Διαβάζω*, τεύχ. 322 (1993), σσ. 67-71.
- ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ ΠΕΤ., «Μερικές παρατηρήσεις για τους βαλκανικούς εθνικισμούς του 19ου αιώνα», περ. *Διαβάζω*, τεύχ. 322, 1993.
- ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗΣ Π., «Μετά το του εθνικισμού», εφημ. *Τα Νέα* 16-7-76.
- ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ Ν., *Η προπαγάνδα μέσον βιασμού των λαών*, εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα χ.χ.
- ΚΑΝΙΣΤΡΑ ΜΑΧΗ, «Το βιβλίο ως αισθητικό αντικείμενο και η λειτουργία της εικόνας», περ. *Διαβάζω*, τεύχ. 248 (1990), σσ. 22-24.
- ΚΑΝΤΑΡΤΖΗ ΕΥ., «Τα curriculum και οι παράμετροι που παρεμβαίνουν στη σύνταξή του», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχ. 36 (1987), σσ. 99-101.
- ΚΑΝΤΑΡΤΖΗ ΕΥ., *Η εικόνα της γυναίκας στα αναγνωστικά του δημοτικού*, εκδ. Αφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1991.
- ΚΑΝΤΑΣ ΑΡ., «Το μέλλον της εργασίας και το μέλλον της εκπαίδευσης», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχ. 40 (1988), σσ. 95-103.
- ΚΑΡΓΑΚΟΣ ΣΑΡ., *Αλεξία: το γλωσσικό δράμα με πολλές πράξεις*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1992.
- ΚΑΣΣΩΤΑΚΗΣ ΜΙΧ., «Η αξιολόγηση των μαθητών στο αυταρχικό και φιλελεύθερο-δημοκρατικό σχολείο: Δύο σχολεία – δύο αδιέξοδα», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχ. 15 (1984), σσ. 23-33.
- ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗΣ ΚΟΡΝ., *Το περιεχόμενο του σοσιαλισμού*, εκδ. Ύψιλον, μτφρ. Γιαν. Ιωαννίδης – Μαν. Λαμπρίδης – Μαρ. Παπαντωνίου-Φραγκούλη, Αθήνα 1986.

- ΚΑΨΑΛΗΣ Α.Γ. – ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ Δ.Φ., *Σχολικά εγχειρίδια, θεσμική εξέλιξη και σύγχρονη προβληματική*, Θεσσαλονίκη 1993.
- ΚΙΟΥΣΗΣ ΓΕΩΡ., «Η συγγραφή και αξιολόγηση των διδακτικών βιβλίων», περ. *Νέα Παιδεία*, τεύχ. 69 (1994), σσ. 93-102.
- KRISHNAMURTI W., *Η εκπαίδευση και η σημασία της ζωής (Education and the Significance of Life)*, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα χ.χ.
- ΚΙΤΣΑΡΑΣ ΓΕΩΡ., *Το εικονογραφημένο βιβλίο στη νηπιακή και προσχολική ηλικία: Μια θεωρητική και εμπειρική διερεύνηση*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1993.
- ΚΟΣΜΟΠΟΥΛΟΣ Α., *Σχεδιοδυναμική Παιδαγωγική του Προσώπου*, Αθήνα 1983.
- ΚΟΤΑΝΙ Α., *Disa çështje të politikes agrare te RKSH në vitet 1941-1948*, Tiranë 1970.
- ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΧΑΡ., *Το σχολείο ως γραφειοκρατικός οργανισμός και ο ρόλος του εκπαιδευτικού σ' αυτόν*, εκδ. Σμυρνιωτάκη, Αθήνα 1994.
- ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΧΑΡ., «Η προσευχή ως μέσο έκφρασης αυταρχισμού, εξουσίας και δύναμης στη σχολική αγωγή», ανατ. *Επετηρίδας Παιδαγωγικού Τμήματος Δημ. Εκπαίδευσης Πανεπ. Ιωαννίνων*, Ιωάννινα 1994.
- ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ Σ., «Ιδεολογία και Σχολείο», περ. *Εκπαιδευτικά*, τεύχ. 39-40 (1995).
- ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ Β. – ΓΕΩΡΓΟΥΛΕΑ Μ., «Οι ρόλοι των φύλων μέσα από την εκπαίδευση», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχ. 46, 1989.
- ΚΩΦΟΣ ΕΥ., «Τα φλύαρα βιβλία των Σκοπίων», εφημ. *Το Βήμα*, 19-12-1993.
- LACLAN ERN., «Πολιτική και ιδεολογία στη Μαρξιστική Θεωρία (Καπιταλισμός, φασισμός, λαϊκισμός)», μτφρ. Γρ. Ανανιάδης, εκδ. *Σύγχρονα Θέματα*, Θεσσαλονίκη 1983.
- ΛΑΖΑΡΗΣ ΑΠ., *Ποιος σοσιαλισμός*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1989.
- ΛΗΜΜΑ Ιδεολογία, *Μεγ. Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια*, Μόσχα 1979, τόμ. 14.
- LEESON R., *Children's Books and class Society-Past and Present*, Writers and Readers Publishing Cooperative, London 1976.
- ΛΕΚΚΑΣ ΠΑΝΤ., *Η εθνικιστική ιδεολογία, Πέντε υποθέσεις εργασίας στην ιστορική κοινωνιολογία*, εκδ. ΕΜΝΕ – Περ. *Μνήμων*, Αθήνα 1992.
- ΛΕΚΚΑΣ ΠΑΝΤ., «Εθνικιστική ιδεολογία και παράδοση», περ. *Διαβάζω*, τεύχ. 322 (1993), σσ. 46-50.
- ΛΕΚΚΑΣ ΠΑΝΤ., «Εθνικιστική ιδεολογία: παράδοση και εκσυγχρονισμός», περ. *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχ. 50-51 (1994), σ. 39.
- LEFEBVRE H., *Κοινωνιολογία του Marx*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1982.
- LENIN V., *Υλισμός και εμπειριοκριτικισμός*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1973.
- LEWIS J., *Ο Μαρξισμός του Marx*, εκδ. Μπουκουμάνης, Αθήνα 1975.
- ΛΙΑΚΟΣ ΑΝΤ., «Έθνος και κράτος: απεμπλοκή, η μόνη λύση», εφημ. *Το Βήμα* 28-8-1994.
- ΛΙΠΟΒΑΤΣ ΘΑΝΟΣ, *Η διχασμένη ελληνική ταυτότητα και το πρόβλημα του εθνικισμού* (στο συλλογικό τόμο: *Η ελληνική πολιτική κουλτούρα σήμερα*, Εισαγωγή-Επιμέλεια Νικ. Δεμερτζής), εκδ. Οδυσσεάς, Αθήνα 1994.
- ΛΙΠΟΒΑΤΣ ΘΑΝΟΣ, «Τα διαφορούμενα του Εθνικισμού», περ. *Διαβάζω*, τεύχ. 322 (1993), σ. 54.

- ΛΟΥΒΡΟΥ ΕΥΤ., «Το σεξιστικό προφίλ των αναγνωστικών "Η γλώσσα μου" του δημοτικού σχολείου: γλωσσική ανάλυση», περ. *Γλώσσα*, τεύχ. 32, 1994.
- LUKACS G., *Αστική και Σοσιαλιστική Δημοκρατία*, μτφρ. Αλ. Τσίτσοβιτς, εκδ. Κριτική, Αθήνα.
- ΜΑΚΡΥΝΙΩΤΗ ΔΗΜ., *Η παιδική ηλικία στα αναγνωστικά βιβλία 1834-1919*, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννινα 1986.
- MANACORDA MAR., *Για μια σύγχρονη Παιδαγωγική*, μτφρ. Μυρ. Ζορμπά, εκδ. Οδυσσέα, Αθήνα 1973.
- MANDEL ERNEST, «Η επικαιρότητα του σοσιαλισμού», στο συλλογικό τόμο: *Ο Σοσιαλισμός στο κατώφλι του εικοστού πρώτου αιώνα*, επιμ. Milos Nolic, εκδ. Κάλβος, μτφρ. Αγγ. Γαβριηλίδου-Στουπάκη, Αθήνα 1989.
- MANNHEIM KARL, *Ideology and Utopia*, Routledge & Kegan Paul, London 1960.
- ΜΑΡΚΟΥ Γ., *Η Πολυτεχνική Εκπαίδευση και Αγωγή στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού*, Αθήνα 1987.
- MARCUSE HER., *Ο μονοδιάστατος άνθρωπος (επιστήμη και κοινωνία)*, μτφρ. Μπ. Λυκούδη, εκδ. Παπαζήση (Β' έκδ.), Αθήνα.
- MARCUSE HER., «Το ιδεολογικό πρόβλημα στην προηγμένη βιομηχανική κοινωνία», περ. *Δευκαλίων*, μτφρ. Αικ. Λιάπτη, τεύχ. 19 (1977).
- Μαρξισμός, Κομμουνισμός και Δυτική Κοινωνία, *Συγκριτική Εγκυκλοπαίδεια*, επιμ. C. Kernig, τόμ. III, εκδ. Κοραΐς.
- MARSAL MAURICE, *Επιβολή και ηγεσία* (τίτλος πρωτοτύπου: *L'autoriti*), εκδ. Ι. Ζαχαρόπουλος, μτφρ. Νικ. Τετене, Αθήνα 1964.
- MARX KARL, *Μισθός, τιμή, κέρδος*, μτφρ. Βιντσέντο Βιτέλλο, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1984.
- MARX KARL, *Το κεφάλαιο, κριτική της πολιτικής Οικονομίας*, μτφρ. Γιαν. Σκουριώτη, τόμ. I, εκδ. Αναξιμανδρος, Αθήνα χ.χ.
- MARX KARL, *Μισθωτή Εργασία και Κεφάλαιο*, μτφρ. Βιντσέντο Βιτέλλο, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1984.
- MARX KARL - ENGELS F., *Η Γερμανική ιδεολογία*, μτφρ. Κ. Φιλίνη, εκδ. Gutenberg, τόμ. Α', Αθήνα.
- ΜΑΡΚΟΓΛΟΥ ΕΜΜ., *Στοιχεία πολιτικής επιστήμης και Ιστορίας πολιτικών θεωριών*, Αθήνα 1973.
- MATTEWS MERVYN, *Education in the Soviet Union*, London George Allen & Unwin, Boston Sydney 1982.
- ΜΕΤΑΞΑΣ Α., *Πολιτική Κοινωνικοποίηση*, εκδ. Α. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1986.
- ΜΗΛΙΟΣ Γ., «Η εκπαίδευση ως λειτουργία του Κράτους», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχ. 40 (1988), σσ. 43-48.
- MISHA K., *Lëvizja punëtore në Shqipëri*, Tiranë 1970.
- MITCHELL D., *A new dictionary of sociology*, Routhedge & Kegan Paul, London and Hanley.
- MORA LA DE - G. FERNANDEZ, *Το λυκόφως των ιδεολογιών*, Εκδόσεις των Φίλων, 1973.

- ΜΟΥΖΕΛΗΣ ΝΙΚ., *Ο εθνικισμός στην ύστερη ανάπτυξη*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1994.
- ΜΟΥΣΚΑΚΑ ΚΑΛ., «Αντιφεμινισμός και σχολικά βιβλία», εφημ. *Το Βήμα* 11-1-1976.
- ΜΠΑΛΙΜΠΑΡ ΕΤΙΕΝ – ΒΑΛΛΕΡΣΤΑΪΝ ΙΜΜ., *Φυλή, έθνος, τάξη οι διαφορούμενες ταυτότητες*, μτφρ. Άγγ. Ελεφάντης – Ελ. Καλαφάτη, εκδ. Ο Πολίτης, Αθήνα 1991.
- ΜΠΑΜΠΛΕΚΟΥ Ζ., «Διαφορές και στερεότυπα των φύλων: “τ’ αγόρια δεν κλαίνε”, “Αυτά είναι δύσκολα παιχνίδια για κορίτσια”», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχ. 65 (1992), σσ. 47-56.
- ΜΠΑΣΛΗ Ι., «Γλώσσα και κομματική-πολιτική ιδεολογία», περ. *Γλώσσα*, τεύχ. 14 (1987), σσ. 59-60.
- ΜΠΕΝΕΚΟΣ ΑΝΤ., «Παιδευτικές λειτουργίες εικονογραφημένου βιβλίου: αναζητήσεις, διακρίσεις, αξιολογήσεις», περ. *Διαβάζω*, τεύχ. 248 (1990), σσ. 32-53.
- ΜΠΙΤΣΑΚΗΣ ΕΥΤ., *Karl Marx, ο θεωρητικός του προλεταριάτου*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1983.
- ΜΠΙΤΣΑΚΗΣ ΕΥΤ., *Θεωρία και πράξη, Προβλήματα Φιλοσοφίας του ανθρώπου*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1983 (2η έκδοση).
- ΜΠΙΤΣΑΚΗΣ ΕΥΤ., *Ιδεολογικά* (τόμ. Ι), εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1986.
- ΜΠΙΤΣΑΚΗΣ ΕΥΤ., «Αυτό που ονομάστηκε σοσιαλισμός δεν ήταν σοσιαλισμός», εφημ. *Ελευθεροτυπία*, ένθετο «Κόμματα και Ιδεολογίες», 17 Νοεμβρίου 1996.
- ΜΠΟΥΖΑΚΗΣ ΣΗΦ., *Συγκριτική Παιδαγωγική, ΙΙ, Θεωρητικές προσεγγίσεις και ξένα εκπαιδευτικά συστήματα*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1990.
- ΜΥΛΩΝΑΣ Θ., «Η πειθαρχία και πώς επιβάλλεται από την κοινωνία στα μέλη της», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχ. 13 (1983).
- ΜΥΛΩΝΑΣ ΘΕΟΔ., «Η γλώσσα και η ιδεολογική της λειτουργία στο χώρο της εκπαίδευσης», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχ. 20 (1985), σσ. 15-24.
- ΜΥΗΛΒΑΥΕΡ Κ., *Κοινωνικοποίηση, θεωρία και έρευνα*, εκδ. Αφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1985.
- NEIL ALEX., *Θεωρία και Πράξη της Αντιαυταρχικής Εκπαίδευσης (Summerhill: A Radical Approach to Child Rearing)*, μτφρ. Κ. Λάμπρου, Αθήνα 1972.
- ΝΤΑΝΙΕΛ ΖΑΝ, «Η εκδίκηση του έθνους», εφημ. *Το Βήμα* 5-5-1996.
- ΝΟΥΤΣΟΣ ΜΠ., «Το Σχολικό Πρόγραμμα και οι καθηγητές της Μέσης Εκπαίδευσης», περ. *Λόγος και Πράξη*, τεύχ. 13-14 (1981), σσ. 3-11.
- ΝΟΥΤΣΟΣ ΜΠ., «Ο ρόλος της σχολικής ζωής στη διαμόρφωση τύπων πολιτικής συμπεριφοράς», περ. *Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τεύχ. 3 (1982), σσ. 55-64.
- ΝΟΥΤΣΟΣ ΜΠ., *Ιδεολογία και εκπαιδευτική πολιτική*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1986.
- ΝΟΥΤΣΟΣ ΠΑΝ., «Ουσία και Φαινόμενο: Το οντολογικό και γνωσιολογικό υπόβαθρο και ιδεολογίας», περ. *Επιστημονική Σκέψη*, τεύχ. 10 (1982), σσ. 49-54.
- ΝΟΥΤΣΟΣ ΠΑΝ., «Η τεχνοκρατία ως δεσπόζουσα της ιδεολογίας του σύγχρονου καπιταλισμού», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχ. 20 (1985), σσ. 53-57.
- ΝΟΥΤΣΟΣ ΠΑΝ., *Karl Marx ο κριτικός της ιδεολογίας*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1988.
- ΝΤΟΥΛΕΣ ΕΥ., *Το γκρέμισμα της τυραννίας – Η επίδραση του Ενβέρ Χότζα στην πολιτικοοικονομική εξέλιξη της Αλβανίας (1944-1989)*, εκδ. Ευκλείδης, τόμ. Α', Αθήνα 1994.

- ΞΩΧΕΛΗΣ Π., *Το εκπαιδευτικό έργο ως κοινωνικός ρόλος*, Θεσσαλονίκη 1984.
- OSMANI SH. – ABAZI ENG., *Leximi 3, Shtëpia Botuese e librit shkollor*, Tiranë 1992.
- OSMANI SH. – HANO MIN., *Leximi 4, Shtëpia e librit Shkollor*, Tiranë 1993.
- ΠΑΜΟΥΚΤΣΟΓΛΟΥ Α., «Η φυσιογνωμία του εκπαιδευτικού στα αναγνωστικά του Δημοτικού Σχολείου», περ. *Σχολείο και Ζωή*, τεύχ. 12 (1993), σσ. 407-412.
- ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ, *Α' Πανελ. Συνέδριο*, Ιωάννινα 3-5 Νοεμβρίου 1983, «Ο Karl Marx και η φιλοσοφία», εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1987.
- ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥ ΜΗΝ., *Σχέσεις Σχολείου-Οικογένειας*, εκδ. Επικαιρότητα, Αθήνα 1984.
- ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ ΕΥ., *Η παιδεία το μεγάλο μας πρόβλημα*, Αθήνα 1976.
- ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ ΕΥ., «Μια ιδιότυπη πνευματική μορφή: Η φυσιογνωμία του δασκάλου», εφημ. *Το Βήμα* 5-2-78.
- ΠΑΠΑΣ ΑΘΑΝ., *Μαθητοκεντρική διδασκαλία*, τόμ. 2ος, εκδ. Βιβλία για Όλους, Αθήνα 1987.
- ΠΑΠΑΣ ΑΘΑΝ., *Σύγχρονη θεωρία και πράξη της παιδείας*, τόμ. Α'-Β', εκδ. Βιβλία για Όλους, Αθήνα 1993.
- ΠΑΠΑΣ ΑΘΑΝ., *Αξίες, πρότυπα και εικόνα του «άλλου» στα αλβανικά βιβλία γλωσσικής διδασκαλίας*, στο συλλογικό τόμο: *Σχολικά εγχειρίδια Βαλκανικών χωρών*, εκδ. Αφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1995.
- ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ ΤΖ., «Εικονογραφώντας ένα βιβλίο παιδικής λογοτεχνίας», περ. *Διαδρομές*, τεύχ. 2 (1986), σσ. 100-101.
- ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ ΤΖ., «Η εικονογράφηση του φανταστικού χώρου (εντυπώσεις από την Βιβ. 1987)», περ. *Διαδρομές*, τεύχ. 11 (1988), σσ. 233-236.
- Për revolucionarizimin e mëtejshëm të shkollës sonë (Dokumenta dhe materiale)*, Shtëpia Botuese e librit shkollor, Tiranë 1969.
- PLAMENATZ JOHN, *Ideology*, Pall Mall-London.
- ΠΛΩΡΙΠΗΣ ΜΑΡΙΟΣ, «Ιδεολογίες... πλαστές συνειδήσεις και πλαστές αγωνίες», εφημ. *Το Βήμα* 3-11-96.
- ΠΟΛΥΧΡΟΝΟΠΟΥΛΟΣ ΠΑΝ., *Παιδεία και Πολιτική στην Ελλάδα, Κριτική Ανάλυση και Αξιολόγηση των Ιδεολογικών και Γνωστικών Λειτουργιών του Σχολικού Συστήματος (1950-1975)*, τόμ. Α', Αθήνα 1980.
- ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ ΝΙΚ., *Το κράτος, η εξουσία, ο σοσιαλισμός*, μτφρ. Γιάν. Κρητικός, εκδ. Θεμέλιο.
- ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ ΝΙΚ., *Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις*, μτφρ. Λ. Χατζηπροδρομίδης, τόμ. Β', Γ' έκδ., εκδ. Θεμέλιο 1985.
- Programmet e shkollës 8-Vjecare ee minoritetit Grek*, Shtëpia botuese e librit shkollor, Tiranë 1984.
- ΠΡΟΣΚΟΛΛΗ ΑΡΓ., «Ιδεολογικό περιεχόμενο των αναγνωστικών του Δημοτικού Σχολείου, όπως διαμορφώνονται μέσα από οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές απόψεις και αναφορές, ιδεολογικά πρωθύστερα σε ετεροχρονισμένα σχήματα», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχ. 50 (1990), σσ. 53-64.
- ΡΑΟΥΤΕΡ Ε., *Η κατασκευή υπηκόων, Πώς γεννιέται μια γνώμη σ' ένα κεφάλι*, μτφρ. Δημοσθ. Κούρτοβικ, εκδ. Αιγόκερως, Αθήνα 1982.

- RÖHRS, *Το κίνημα της προοδευτικής εκπαίδευσης* (μτφρ. Δ. Δεληκωνσταντής - Σ. Μπουζάκης), Θεσσαλονίκη 1984.
- ROZENTAL ENT., *Κοινωνικές ιεραρχίες και συστήματα αξιών*, εκδ. Κέδρος 1984.
- SCHAFF A., *Γλώσσα και Γνώση*, εκδ. Ζαχαρόπουλος, χ.χ.
- SCHLEIFSTEIN J., *Εισαγωγή στη Μελέτη του Μαρξ, του Ένγκελς και του Λένιν*, εκδ. Επίκουρος, μτφρ. Τζένη Μαστοράκη, Αθήνα 1976.
- SCHWARTZENBERG R., *Πολιτική κοινωνιολογία*, τόμ. Ι, μτφρ. Δ. Γιαννόπουλος, εκδ. Παρατηρητής (3η έκδ.), Αθήνα 1984.
- ΣΕΤΕΛΕ ΦΡΑΝΣΟΥΑ, *Μικρή Πολιτική Εγκυκλοπαίδεια*, μτφρ. Σπ. Λιναρδάτου, εκδόσεις 7ο, τόμ. Β'.
- ΣΗΜΠΗΣ ΚΩΣΤΑΣ, *Εθνικιστικός λαϊκισμός ή εθνική στρατηγική;* εκδ. Γνώση, Αθήνα 1992.
- SHEHU M., *Lufta për clirimim e Tiranës*, Tiranë 1959.
- ΣΙΝΑΝΙΔΟΥ Μ., «Παιδαγωγικά συστήματα (ΕΣΣΔ-ΗΠΑ-ΓΑΛΛΙΑ)», περ. *Εκπαιδευτικά*, τεύχ. 14 (1989), σσ. 43-52.
- ΣΙΣΚΟΣ Θ., «Ο αυταρχισμός και η πειθαρχία στον κοινωνικό και εκπαιδευτικό χώρο», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχ. 14 (1983), σσ. 72-77.
- ΣΚΟΥΡΑ Μ. - ΚΟΥΖΜΙΝΑ Ε. - ΡΟΝΤΙΟΝΟΦ Μ., *Συγκριτική Παιδαγωγική*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1985.
- STYDERS G., *Σχολείο, τάξη και πάλη των τάξεων*, μτφρ. Νικ. Μακρής, εκδ. Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα χ.χ.
- Συγκριτική Εγκυκλοπαίδεια, Μαρξισμός, Κομμουνισμός και Δυτική Κοινωνία*, επιμ. C. Kernig, τόμ. 3, εκδ. Κοραής.
- ΤΕΡΛΕΞΗΣ ΠΑΝΤ., *Πολιτική κοινωνικοποίηση, Η γένεση του πολιτικού ανθρώπου*, εκδ. Gutenberg (Β' έκδ.), Αθήνα 1975.
- TIMASHEFF N. - THEODORSON G., *Ιστορία κοινωνιολογικών θεωριών*, μτφρ. Δ. Τσαούση, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1980.
- TOCI V., *Ndërhytja e kapitalit të huaj në Shqipëri dhe qëndrimi i qarqeve demokratike (1920-1925)*, Tiranë 1974.
- ΤΡΟΥΛΗΣ ΓΕΩΡ., *Η αισθητική αγωγή του παιδιού στο νηπιαγωγείο και στο δημοτικό σχολείο*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1991.
- ΤΣΑΟΥΣΗΣ ΔΗΜ., *Η ιδεολογία της αναπτύξεως*, Αθήνα 1991.
- ΤΣΑΡΔΑΚΗΣ ΔΗΜ., *Μία ανατομία της ιδεολογίας*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1987.
- ΤΣΙΠΛΗΤΑΡΗΣ ΑΘ., «Αντιαυταρχική αγωγή: Αλλαγή της συμπεριφοράς του δασκάλου μέσα στην τάξη», περ. *Επιστημονικό Βήμα του Δασκάλου*, τεύχ. 3, 1984.
- VECLIARD AL., «Το εκπαιδευτικό σύστημα της ΕΣΣΔ και η επίδρασή του στον κόσμο», άρθρο στις *Παιδαγωγικές Επιστήμες*, Maurice Debesse - Gaston Mialaret, εκδ. Δίπτυχο, Αθήνα.
- WOODHEAD M. - MCGRATH A., *Family Schoolland Society*, άρθρο D. Morgan, *Socialization and family: Change and Diversity*, Hobber and Stoughton, London, Sydney, Auckland, Toronto, First published in Great Britain 1988.
- WOOLF STUART, *Ο εθνικισμός στην Ευρώπη*, μτφρ. Έφη Γαζή, πρόλ. Αντ. Λιάκος, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα.

- ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ Κ., *Κράτος-Κοινωνία-Εργασία στη μεταπολεμική Ελλάδα*, εκδ. Θεμέλιο (Β' έκδ.), Αθήνα 1987.
- ΥΙΕΤΑΡΙ Statistikor i R.P.SH. te Shqipërisë, Tiranë 1990.
- ΦΑΡΑΝΤΟΣ ΓΕΩΡ., *Η θεωρία της απάτης και το πρόβλημα της ιδεολογίας*, εκδ. Μπουκουμάνη, Αθήνα 1981.
- ΦΙΛΙΑΣ ΒΑΣ., «Παιδεία και Κράτος», περ. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχ. 40 (1988), σσ. 49-51.
- ΦΙΛΙΑΣ ΒΑΣ., *Κοινωνικά συστήματα στον 20ό αιώνα*, τόμ. Α', εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1993.
- ΦΛΟΥΡΗΣ Γ. – ΚΑΝΔΑΡΑΚΗΣ Ι., *Επιστημονικά πλαίσια της Παιδαγωγικής*, εκδ. Ορόσημο, Αθήνα 1979.
- ΦΛΟΥΡΗΣ Γ., *Αναλυτικά προγράμματα για μια νέα εποχή στην εκπαίδευση*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1995.
- ΦΡΑΓΚΟΣ ΧΡ., «Πόλεμος και ειρήνη στα σχολεία», περ. *Επιστημονική Σκέψη*, τεύχ. 10, 1982.
- ΦΡΑΓΚΟΣ ΧΡ., *Επίκαιρα Θέματα Παιδείας*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1986.
- ΦΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ ΑΝ., *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης, Θεωρίες για την κοινωνική ανισότητα στο σχολείο*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1985.
- ΦΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ ΑΝ., *Γλώσσα και ιδεολογία (κοινωνιολογική προσέγγιση της ελληνικής γλώσσας)*, εκδ. Οδυσσέας (Γ' έκδ.), Αθήνα 1987.
- ΦΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ ΑΝ., «Πρόταση διαλόγου για το περιεχόμενο των σχολικών βιβλίων», περ. *Εκπαιδευτική Κοινότητα*, τεύχ. 30 (1995), σ. 22.
- ΦΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ ΑΝ., «Η γλώσσα των φασιστών», εφημ. *Τα Νέα* 2-3-1996.
- ΦΡΕΙΔΕΡΙΚΟΥ ΑΛΕΞ., *Αναπαραστάσεις των φύλων στα εγχειρίδια γλωσσικής διδασκαλίας του Δημοτικού Σχολείου*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1995.
- ΧΑΜΠΕΡΜΑΣ ΓΙΟΥΡΓΕΝ, *Τι σημαίνει σοσιαλισμός σήμερα; Η επανάσταση της Ανάκτησης και η ανάγκη Αναθεωρήσεων της Αριστεράς, στο συλλογικό τόμο: Η επόμενη ημέρα... μετά την πτώση του υπαρκτού σοσιαλισμού*, των Χομπσμπάουμ, Χάμπερμας, Ντάρεντορφ, Αρρίγκι, Βαλερστάιν, Τελό, Βάκκα, Ντε Τσέκκο, Επιλογή-Εισαγωγή Γιάν. Βούλγαρης, μτφρ. Αντ. Οικονόμου, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1992.
- ΧΗΚΙ ΑΓ. – ΚΑΤΙ ΣΤ. – ΒΥΛΟ ΣΤ., *Leximi letrar për klasën v të shkollës 8-vjecare të minoritetit*, Shtëpia Botuese e Librit Shkollor, Tiranë 1993.
- ΧΟΛΤ ΤΖΩΝ, *Πέρα από το Σάμερχιλ*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1976.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

(Πίνακες, Κείμενα, Χάρτες)

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

*Οι Πίνακες 12-19 και 24-25 είναι ενσωματωμένοι στο κείμενο.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Αξιοσημείωτοι είναι και οι στατιστικοί πίνακες πληθυσμών, των αρχών του αιώνα, του Giovanni Amadori-Virgilj. Επί συνόλου 341.000 Ηπειρωτών, από τον Άραχθο μέχρι τον Αώο, οι 218.500 ήταν Έλληνες και οι 107.500 Αλβανοί. Αναλυτικότερα ο πληθυσμός είχε ως εξής:

Tra l'Arachios e il Thyamis

176.000 abitanti

Tra il Thyamis e l'Aoos

165.000 abitanti

Greci: 136.000 distretti di:	Greci: 82.000, distretti di:
Jannina 80.000	Courenta 5.000
Luru Philippiade 14.000	Filiantes 15.000
Prevesa 10.000	Argyrokastrou 18.000
Margariti 4.500	Pogoniu 21.500
Paramythia 7.500	Delvino 18.000
Metzovon 3.500	Chimarra-Liapouria ... 4.000
Conitsa 17.000	Totale 82.000
Totale 136.500	Abanovlacchi 2.000
Valacchi: 7.500 distretti di:	Albanesi: 80.500, distretti di:
Jannina 5.000	Filiantes 10.000
Metzovon 2.500	Argyrokastron 13.000
..... 7.500	Delvino 2.000
Arvanitovlacchi 2.500	Chimarra-Liapouria ... 12.000
Totale 10.000	Premeti 8.000
Albanesi: 27.000, distretti di:	Tepelen 8.000
Margariti 19.500	Avlona 27.500
Paramythia 7.500	Totale 80.500
..... 27.000	
Israeliti 2.500	
Totale Generale 176.000	Totale Generale 165.000

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Ο ίδιος Ιταλός συγγραφέας, Giovanni Amadori-Virgilj, παρουσιάζει τον πληθυσμό του βιλαετίου των Ιωαννίνων. Ο πληθυσμός, πλην του σατζακίου του Μπερατίου, ανέρχεται σε 256.264 Έλληνες και 107.671 Τουρκο-Αλβανούς.

Αναλυτικότερα:

VILAYET (PROVINCIA) DIA JANINA

Quadro Statistico indicante la popolazione del Vilayet per nazionalità

<i>Nome Dei Sangiaccati</i>	<i>Nome dei kaza</i>	<i>Greci Ortodossi</i>	<i>Maomettani</i>	<i>Ebrei</i>
JANNINA	Jannina	83.850	3.100	2.250
	Metsovo	5.330	—	—
	Conitsa	14.470	1.310	—
	Leskoviki	10.695	4.035	—
	Filiatae	15.020	11.660	—
	Paramythia	9.700	4.400	—
	Totale	139.385	24.505	2.250
PREVESA	Prevesa	10.695	1.425	300
	Louro	11.890	810	—
	Margariti	8.498	14.347	—
	Totale	37.483	17.082	300
ARGYROCASTRO	Argyrocastro	19.432	20.405	35
	Delvino	15.291	4.335	—
	Premeti	11.765	16.907	—
	Tepelen	7.000	18.000	—
	Chimarra	5.780	7.940	—
		Totale	79.416	68.087
BERAT	Berat	13.416	84.301	—
	Skrapari	300	32.064	—
	Lionsnia	29.131	15.098	—
	Valona (Avlon)	6.840	24.785	50
		Totale	50.317	156.263
	Totale del Vilayet	306.381	263.934	2.635

Τα στατιστικά στοιχεία του Giovanni Amadori-Virgilj δεν απέχουν πολύ από τον πληθυσμό της τουρκοκρατούμενης Ηπείρου που παρουσιάζει ο Χρ. Χρηστοβασίλης, ο οποίος σημειώνει ότι ο ελληνισμός που συνδέεται με το χριστιανισμό, αντιπροσωπεύεται στην Ήπειρο από τους αλβανόγλωσσους και βλαχόγλωσσους χριστιανούς. Ο αλβανισμός αντιπροσωπεύεται από τους μωαμεθανούς, τονίζει ο Χρηστοβασίλης, και παραθέτει τα εξής πληθυσμιακά στοιχεία:

Έλληνες ελληνόγλωσσοι χριστιανοί	221.750
Έλληνες βλαχόφωνοι χριστιανοί	10.000
Έλληνες αλβανόγλωσσοι χριστιανοί	45.000
	<hr/>
Σύνολο	276.750
Μωαμεθανοί Έλληνες	6.750
Μωαμεθανοί Αλβανοί	91.000
	<hr/>
Σύνολο	97.750
Ισραηλίτες	2.500
	<hr/>
Σύνολο	337.700

Πηγή: ΧΡΗΣΤΟΒΑΣΙΛΗΣ Χρ., *Η Ήπειρος γεωγραφικώς και εθνολογικώς από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερα*, εν Αθήναις 1905, σ. 33.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3
Ο πληθυσμός της Ηπείρου το 1875

I. – Population grecque orthodoxe							
Epichian	Viller	Villages	Populatione	Ecoles	Elères	Prommars	Deprues volaires
10	19	1.320	349.440	694	24.899	780	482.340 Fr.
	1		30.000	Valaques nomades pariant grec.			
			25.000	Grecs du littoral.			
			6.500	de Dyrratzo.			
10	20	1.320	410.940	694	24,899	780	482.840 Fr.
II. – Population turque et albanaise							
Janina, Konitza, Grévéna							15.000
Arta, Prévéza, Parga							2.700
Margariti, Philiates							27.500
Argyrocastro, Delvino, Tépeléni							46.500
Avlona, Scrapari, Tomoritsa							27.000
Colonia et Bérate							89.000
Total							207.700
Savoir, dans l'ancienne Épire							91.000
et dans la nouvelle							116.000
Par conséquent, comme général, nous avons:							
Grecs							410.940
Turcs et Albanais							207.700
Israélites							4.500
Total							623.140
L'ÉPIRE ET LA QUESTION GRECQUE							
D'après la religion, nous trouvons:							
Grecs orthodoxes							410.940
Turcs							30.000
Begtachi, ou de la secte d'Ali							107.700
Halvetlis							70.000
Israélites							4.500
Total							623.140

Πηγή: ΧΑΣΙΩΤΗΣ Δημ., Διατριβαί και υπομνήματα περί Ηπείρου από του έτους 1874 μέχρι του έτους 1879, Αθήνησιν 1887, σσ. 147-148.

II. - TABLEAU STATISTIQUE DE LA PARTIE DE L'ÉPIRE CÉDÉE A LA GRÈCE

Crecs

1o Exarchat de Metzovo	9.050
2o Éparchie de Janine	97.735
3o - d'Arta	27.283
4o - de Paramythia	20.880
5o - de Géroméri	4.500
6o - de Paleogononi	14.500
Grecs	173.948
Turcs	6.800
Albanais	17.500
Juifs	3.500

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Δημογραφική κατάσταση των σατζακιών της Ηπείρου το 1878 κατά τον Άγγλο Longworth, ειδικό απεσταλμένο του Υπουργείου Εξωτερικών Marquis of Salisbury

ΣΑΝΤΖΑΚΙ ΙΩΑΝΙΝΩΝ

Καζάδες	Χριστιανοί	Μωαμεθανοί	Σύνολο
Ιωάννινα	106.000	4.000	110.000
Μέτσοβο	11.000		11.000
Γρεβενά	36.000	9.000	45.000
Παραμυθιά	13.000	6.000	19.000
Φιλιάτες	15.000	11.000	26.000
Κόνιτσα	23.000	6.000	29.000
Σύνολο	204.000	36.000	240.000

ΣΑΝΤΖΑΚΙ ΠΡΕΒΕΖΗΣ

Καζάδες	Χριστιανοί	Μωαμεθανοί	Σύνολο
Πρέβεζα	11.000	2.000	13.000
Άρτα	34.000	2.000	36.000
Μαργαρίτι	3.000	15.000	23.000
Πάργα	4.000	2.000	6.000
Σύνολο	57.000	21.000	78.000

ΣΑΝΤΖΑΚΙ ΑΡΓΥΡΟΚΑΣΤΡΟΥ

Καζάδες	Χριστιανοί	Μωαμεθανοί	Σύνολο
Αργυροκάστρο	19.000	13.000	32.000
Πωγωνι	21.000	10.000	31.000
Πρεμετή	17.000	21.000	38.000
Τεπελένι	15.000	15.000	30.000
Δέλβινο	6.000	19.000	25.000
Χιμάρα	25.000		25.000
Σύνολο	103.000	78.000	181.000

ΣΑΝΤΖΑΚΙ ΜΠΕΡΑΤΙΟΥ

Καζάδες	Χριστιανοί	Μωαμεθανοί	Σύνολο
Μπεράτι	32.000	66.000	98.000
Σκραπάρι	2.000	11.000	13.000
Τιμορίτζα		9.000	9.000
Αυλώνα	4.000	23.000	27.000
Σύνολο	38.000	109.000	147.000

Πηγή: Έκθεση του Longworth της 3-7-1878, όπως δημοσιεύεται στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΓ', σ. 388.

Στους παραπάνω χριστιανικούς πληθυσμούς θα πρέπει να προστεθούν και 41.000 Κουτσόβλαχοι με ελληνική συνείδηση. Αυτοί κατοικούσαν στο Μέτσοβο, στο Ζαγόρι, στα Γρεβενά, στην Κόνιτσα και στην περιοχή Μαλακασίου και αναφερόταν χωριστά από τον Longworth.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

Στατιστικοί πίνακες της εκπαιδευτικής κατάστασης της Ηλείου το 1873-74

ΕΠΑΡΧΙΑ	ΠΛΗΘ.	ΤΟ ΟΛΟΝ	ΚΟΙΝΑ	ΑΛΛΗΛ.	ΜΙΚΤΑ	ΕΛΛΗΝ.	ΓΥΜΝΑΣ.	ΙΕΡ. ΣΧ.	ΠΑΡΘΕΝ.	ΔΙΔΑΣΚ.	ΤΟ ΟΛΟΝ	ΜΑΘΗΤΑΙ	ΤΟ ΟΛΟΝ	ΔΑΠΑΝΗ	ΤΟ ΟΛΟΝ
Ιωαννίνων	6687 26741 15102 32826 16560 7181	105096	94	30	31	13	1	1	7	94 32 34 27 14 1 14	215	2047 1104 2179 1522 962 11 543	8371	46110 47060 75750 102150 270000 25000 62200	628300
Αρτης	970 10610 8140 7000	26720	62	15		2			3	62 15 8 3	88	700 900 480 180	2260	201130 35100 51600 18100	124950
Παραμυθιάς	8455 7900 6245 1000		32	12		1			1	732 13 2 1	48	732 2176 84 30	3022	17285 34600 6000 5000	62885
Δυμόπουλ.	10475 4450 17700 4250 3500		16	35	7	4			2	16 35 10 9 2	72	1055 1533 596 312 97	3623	14400 65400 29600 41200 10000	160600
Βελλάς & Κονίτσης	3450 13155 10304 7540 3440		53	17	15	5			3	53 17 15 13	98	850 480 595 540 85	2568	40270 34900 40820 36500 12000	163990

Πηγή: Επετηρίς του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου έτος Β' 1873-74, εν Κωνσταντινουπόλει 1875, τύποις Βουτυρά και Σιας, σ. 242.

Γρεβενών	5558 10121 745 1224 7110	37		7	1					38 8 1 5	52	945 530 80 510	2065	14650 17300 3000 2500	44150
Μέτσοβον	400 100 2200 4250	1		4 2		1				1 4 7	12	30 140 384 80	634	2000 8000 28000 3500	46500
Γηρομέρι	500 2610 1500	2		7 1		1				2 7 2 1	12	50 275 150 50	525	1400 19900 6600 4000	31900
Κορυτσάς	1955 4478 2280 2700 8200	30		9	2		1			30 9 2 7 2	50	310 294 160 435 150	1319	13300 10800 5508 33000 15000	83608
Πελεγράδων	42615 10855 5325 1785 3500	32		11 4			3			32 11 5 7	55	450 321 185 440 150	1516	13300 29400 18500 40000 15000	116200
Αβραχίου	900 4000	3		4		3				3 7 1	11	120 350 30	500	4000 23600 5000	32600
Γεν. Αθρ.	358654	362	190	61	37	1	1	23	710	710	710	24463	24463	1495983	149983

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

Συγκεντρωτικός Πίνακας των σχολείων της Βορείου Ηπείρου που λειτουργούσαν στους χρόνους της Τουρκοκρατίας

Περιφέρεια	Νηπιαγωγεία	Γραμματοδιδασκαλεία	Δημοτικά σχολεία	Άλληλοδιδασκτικά	Σχολαρχεία	Παρθεναγωγεία	Κεντρικές σχολές	Αστικές σχολές	Ανώτερες σχολές	Μοναστηριακές σχολές	Σχολεία από στατιστικές	Ξένα σχολεία	Σύνολο σχολείων
Δροπόλεως		6	30	12	1	6	2	1	1	3		1	63
Δελβίνου και Βούρκου		2	13	1	2	2		6	2	7		1	36
Χειμάρρας			12		4	4		1					21
Λιντζουρίας		1	11		1	1			1				15
Ρίζας και Ζαγοριάς		1	5		2	2							10
Τεπελενίου		1	5		3						26		35
Πωγωνίου Αργ.			5		3	2			1	1			12
Πρεμετής και Λεσκοβικίου		4	17		2	4	1	1	1			1	31
Κορυτσάς	2		1	1		1		2	1		65	1	74
Μοσχοπόλεως	1					1		1	2				5
Κολώνιας											23		23
Βερατίου		60		10	2								73
Αυλώνας									1		10		11
Σύνολο	3	75	99	25	20	23	3	12	10	11	124	4	409

Πηγή: ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Φώτ., Τα σχολεία της ενιαίας Ηπείρου στους χρόνους της Τουρκοκρατίας (1453-1913). Αθήναι 1987, σ. 97.

ΠΙΝΑΚΑΣ 7

Ελληνικά Σχολεία και μαθητές στη Βόρειο Ήπειρο (1874)

EPARCHIE DE DRYINOPOLIS

<i>Le district</i>	<i>Icoles</i>	<i>Ileves</i>
Dryinopolis	23	1045
Poloniani	19	995
Zagoria	4	120
Lindjuria	10	145
Delvino	11	336
Riza	4	186
Bregdëti (Χιμάρας)	7	455
Σύνολο	78	3282

EPARCHIE DE KORYTZA

Korytza	14	1138
Viglista	8	495
Oparis	1	23
Premeti	47	344
Σύνολο	70	2000

EPARCHIE DE BELGRADE (Βελεγράδων)

Berat	12	792
Rethi-Mouzakia	50	202
Avlona	5	237
Spathia	—	—
50		
Σύνολο	67	1231
Γενικό Σύνολο	215	6513

Πηγή: ΧΑΣΙΩΤΗ Δ., «L'Épire et la question Grecque», G.140-148. (Περιλαμβάνεται στο έργο του ίδιου Διατριβαί και Υπομνήματα περί Ηπείρου από του έτους 1874 μέχρι του έτους 1879, Αθήνησιν 1887).

ΠΙΝΑΚΑΣ 8

Ελληνικά σχολεία και μαθητές στη Βόρεια Ήπειρο το 1914

Tableau des écoles grecques et des élèves de l'Épire du Nord en 1914

KAZAS	POPULATION			ETAT SCOLAIRE	
	<i>Grecs</i>	<i>Albanais</i>	<i>Total</i>	<i>Ecoles</i>	<i>Elèves</i>
Argyrocastro	20.016	21.424	41.440	86	4.365
Chimara	6.188	4.460	10.648	13	955
Delvino	17.295	4.645	21.940	70	3.020
Lescoviki	17.295	3.993	10.448	29	640
Tepelein	6.093	7.707	13.800	26	1.210
Premeti	10.825	12.251	23.076	37	1.200
Pogoni	5.185	—	5.185	10	800
Corytsa	35.738	36.010	71.748	72	8.345
Colonia	12.089	11.925	24.014	23	2.050
Starovo	325	8.267	8.587	—	—
	120.209	110.677	230.886	360	22.595

ΠΙΝΑΚΑΣ 9

Κείμενα επιγραφών περιοχής Δυρραχίου

Αριθ. 1	ΔΑΚΩΝΕΕ...ΑΚΛ... ΕΠΙΚΑΔΟΣΛΕΥΚΙΟΥ ΜΑΧΑΤΑΣΓΕΝΘΙΟΥΚΑΙ ΝΟΥΑΝΕΘΗΚΑΝ ΣΤΡΑΤΗΓΩΝΙΚΙΑ
Αριθ. 2	ΘΑΡΝΑ ΑΡΙΣΤΗΝΟΣ ΧΑΙΡΕ
Αριθ. 3	ΙCΝΘΗΝΑ ΠΛΑΤΟΡΟΣ ΧΑΙΡΕ
Αριθ. 4	ΕΠΙΚΡΗΣΙC ΕΝΝΕΑΤΟΡΟΣ ΧΑΙΡΕ
Αριθ. 5	ΑΓΕΜΟΝΑ ΧΑΙΡΕ
Αριθ. 6	ΒΙΔΟΥ ΧΑΙΡΕ
Αριθ. 7	ΜΕΝΙCΚΑ ΑΡΙCΤΑΡΧΟΥ
Αριθ. 8	ΤΕΥΤ... ΧΑΙΡΕ
Αριθ. 9	ΑΡΚΑCΙΑ ΑΘΑΝΙΩΝΟΣ ΧΑΙΡΕ
Αριθ. 10	ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΜΕΝΟΙΤΑ
Αριθ. 11	QΡΑΕCΙΔΙΟCΙ

ΑΕΜΜΑCΕDΟΝΙ
 ΡRΙΜ ΡΗΙΕCΙΧ ΗΙSΡ
 ΡRΑΕFCΑSΙRΟRΙFΕΙV
 SϢΥTHΙCΙRΙBΜ EϢ
 EΙVSDΕMΙΑVϢVRI
 FLAMINICNERONIS
 GLAVDICAESARISA
 GERMANICI

Αριθ. 12

MHCINIVS MERIATN
 APMONIA SIBΕATUSE
 IVϢE

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΠΙΝΑΚΑΣ 10

Ελληνικές λέξεις στην Αλβανική γλώσσα

(Από το γράμμα Α του αλβανοελληνικού λεξικού Κων. Παπαφίλη)

1. Επιστημονικοί όροι

<i>aerodinamik</i>	= αεροδυναμικός
<i>aerodromi</i>	= αεροδρόμιο
<i>aerologi</i>	= αερολογία
<i>aeromekanik</i>	= αερομηχανική
<i>aeronautik</i>	= αεροναυτικός
<i>aerostat</i>	= αερόστατο
<i>agnostikism</i>	= αγνωστικισμός
<i>agrobiolog</i>	= αγροβιολόγος
<i>agrobotanik</i>	= αγροβοτανική
<i>agrokimi</i>	= αγροχημεία
<i>agrologjia</i>	= η αγρολογία
<i>agronom</i>	= αγρονόμος
<i>agroteknik</i>	= αγροτεχνικός
<i>akademik</i>	= ακαδημία
<i>alergjia</i>	= η αλλεργία
<i>analitik</i>	= αναλυτικός
<i>anapest</i>	= ανάπαιστος
<i>anatomia</i>	= η ανατομία
<i>anemia</i>	= η αναιμία
<i>anestetik</i>	= αναισθητικό
<i>antibiotik</i>	= αντιβιοτικό
<i>antinevralgjik</i>	= αντινευραλγικός
<i>antiseptik</i>	= αντισηπτικός
<i>antisismik</i>	= αντισεισμικός
<i>antropoid</i>	= ανθρωπόμορφος
<i>antropologjia</i>	= ανθρωπολογία
<i>antropomorf</i>	= ανθρωπόμορφος
<i>aorta</i>	= αορτή
<i>apolitik</i>	= απολιτικός
<i>areometër</i>	= αραιόμετρο
<i>aristokrat</i>	= αριστοκράτης
<i>arkaik</i>	= αρχαϊκός
<i>arkeolok</i>	= αρχαιολόγος
<i>arkitekt</i>	= αρχιτέκτονας

<i>arteria</i>	= η αρτηρία
<i>arterioskleroz</i>	= αρτηριοσκλήρωση
<i>asimetria</i>	= η ασυμμετρία
<i>astrofisik</i>	= αστροφυσική
<i>astrolog</i>	= αστρολόγος
<i>astronaut</i>	= αστροναύτης
<i>astronomia</i>	= η αστρονομία
<i>atmosfer</i>	= ατμόσφαιρα
<i>atom</i>	= άτομο
<i>atrofi</i>	= ατροφία

2. Εκκλησιαστικές λέξεις

<i>aforismi</i>	= ο αφορισμός
<i>amfona</i>	= ο άμβωνας
<i>anabaptizmi</i>	= ο αναβαπτισμός
<i>apokalips</i>	= συντέλεια
<i>apologji</i>	= απολογία
<i>apostolik</i>	= αποστολικός
<i>apostull</i>	= απόστολος
<i>apoteozë</i>	= αποθέωση
<i>arkimandrit</i>	= αρχιμανδρίτης
<i>arkond</i>	= άρχων
<i>asket</i>	= ασκητής
<i>ateist</i>	= άθεος
<i>autoqefali</i>	= αυτοκέφαλος

3. Λέξεις που σχετίζονται με τη σχολική ζωή

<i>abaku</i>	= αβάκιο, πλάκα
<i>alfa</i>	= άλφα
<i>alfabet</i>	= αλφάβητο
<i>alfabetik</i>	= αλφαβητικός
<i>analfabet</i>	= αναλφάβητος
<i>antipetagogjik</i>	= αντιπαιδαγωγικός
<i>antologjia</i>	= ανθολογία

<i>antonimi</i>	= η αντωνυμία	<i>anomalìa</i>	= η ανωμαλία
<i>aorist</i>	= αόριστος	<i>anonim</i>	= ανώνυμος
<i>apostrof</i>	= απόστροφος	<i>antogonist</i>	= ανταγωνιστικός
<i>autodidakt</i>	= αυτοδίδακτος	<i>anticiklon</i>	= αντικυκλώνας
4. Λέξεις που προέρχονται από τη γειτονική συμβίωση των δύο λαών			
<i>afentiko</i>	= ιδιοκτήτης	<i>antidialektik</i>	= αντιδιαλεκτικός
<i>agoni</i>	= αγωνία	<i>antinomia</i>	= η αντινομία
<i>agrar</i>	= αγρότης	<i>antipatia</i>	= αντιπάθεια
<i>agro</i>	= αγρός	<i>antipatriotik</i>	= αντιπατριωτικός
<i>aguridh</i>	= αγουρίδα	<i>antipod</i>	= αντίποδας
<i>akrobasi</i>	= ακροβασία	<i>antitezë</i>	= αντίθεση
<i>akoma</i>	= ακόμα	<i>apatia</i>	= η απάθεια
<i>ajris</i>	= αερίζω	<i>apopleksia</i>	= η αποπληξία
<i>aksiomatik</i>	= αξιωματικός	<i>argati</i>	= ο εργάτης
<i>akustik</i>	= ακουστικός	<i>arkipelag</i>	= αρχιπέλαγος
<i>alegorik</i>	= αλληγορία	<i>arma</i>	= το όπλο
<i>amalgam</i>	= αμάλγαμα	<i>aromatik</i>	= αρωματικός
<i>amfib</i>	= αμφίβιο	<i>asfiksia</i>	= η ασφυξία
<i>amfiteat</i>	= αμφιθέατρο	<i>astma</i>	= το άσθμα
<i>amnezi</i>	= αμνησία	<i>atlet</i>	= αθλητής
<i>amnisti</i>	= αμνηστία	<i>autarki</i>	= αυτάρκεια
<i>amorf</i>	= αμορφος	<i>autentik</i>	= αυθεντικός
<i>anadolak</i>	= ανατολικός	<i>autobiografi</i>	= αυτοβιογραφία
<i>anakronik</i>	= αναχρονικός	<i>autokritik</i>	= αυτοκριτική
<i>analogjia</i>	= αναλογία	<i>autokton</i>	= αυτόχθων
<i>anarkia</i>	= η αναρχία	<i>autoktonia</i>	= η αυτοκτονία
<i>anekdota</i>	= τα ανέκδοτα	<i>autonomia</i>	= η αυτονομία
<i>angjinare</i>	= αγκινάρα	<i>autopsia</i>	= η αυτοψία
<i>anoda</i>	= η άνοδος	<i>avari</i>	= αβαρία
		<i>avli</i>	= αυλή
		<i>azot</i>	= άζωτο

ΠΙΝΑΚΑΣ 11

Αλβανικές λέξεις στην Ελληνική γλώσσα

αμπάριζα	= παιδικό παιχνίδι	αλβ. ambarese
βλάμης	= αδελφοποιτός	» vlam
γκέκας	= άνθρωπος μεγαλόσωμος, αμόρφωτος	» gegë
γκίζα	= μυζήθρα	» gjiza
γκιόνης	= είδος νυχτόβιου πουλιού	» gjon
γκοριτσιά	= άγρια αχλαδιά	» goritse
γκρόπα	= λακκούβα	» gropa
ζβέρκος	= τράχηλος	» zverk
καλαμπόκι	= αραβόσιτος	» kalambok
καρκαλέτσος	= ψηλός άντρας	» karkalets
καρούτα	= κορίτα, σκάφη	» karrutë
κατσίκι	= κατσίκι	» kats
κοκορέτσι	= κοκορέτσι	» kokoreci
κρούσκος	= συμπέθερος	» krushk
λουλούδι	= λουλούδι	» lule
μαρκαλώ	= βατεύω (για τράγους και κοιάρια)	» marrkal
μαρμάγκα	= είδος φαρμακερής αράχνης	» merimage
μπάλιος	= ασπροκέφαλος	» balio
μπαμπέσης	= αναξιόπιστος	» pabesë
μπας	= μήπως	» mbase
μπέσα	= εμπιστοσύνη	» besë
μπορμπόλια	= σαλιγκάρια	» bobël
ντάσι	= ζοιάρι	» dashi
πλιάτσικο	= λαφυραγωγία	» plaçke
σιγκούνι	= μάλλινο κοντό επανωφόρι	» sigun
σιούτος	= ζώο χωρίς κέρατα	» siut
σκόπι	= ραβδί	» skop
τσούπρα	= κορίτσι (τσούπα)	» çupa
φάρα	= γένος	» fara
φλογέρα	= φλογέρα	» flojerë
φέρμελη	= ανδρικό γιλέκο (φοριέται με φουστάνελα)	» fermele

ΠΙΝΑΚΑΣ 19

Οι Έλληνες συγγραφείς και τα ανθολογημένα ποιήματα και πεζογραφήματά τους στα μεταπολεμικά αναγνωστικά της ελληνικής μειονότητας

α/α	Συγγραφέας	Κείμενα ή ποιήματα που ανθολογούνται	Πόσες φορές επαναλαμβάνεται κάθε πεζό ή ποίημα	Αριθμός κειμένων ή ποιημάτων που περιέχονται στα αναγνωστικά
(α)	(β)	(γ)	(δ)	(ε)
1.	Κώστας Κρουστάλλης	Ηλιοβασίλεμα (ποίημα) ¹	9	22
2.	»	Ο Γέρος Καρβανάρος (ποίημα) ²	1	
3.	»	Ο Τρύγος (ποίημα) ³	2	
4.	»	Ο Σκάρος (ποίημα) ⁴	2	
5.	»	Η κατάρα (ποίημα) ⁵	2	
6.	»	Το τραγούδι της Ξενιτιάς (ποίημα) ⁶	6	
7.	Κώστας Βάρναλης	Γέμισαν οι κασσες (ποίημα) ⁷	3	
8.	»	Η ώρα φτάνει (ποίημα) ⁸	1	
9.	»	Ο Οδηγητής (ποίημα) ⁹	1	
10.	»	Το τραγούδι του λαού (ποίημα) ¹⁰	6	
11.	Κώστας Βάρναλης	Ύμνος της νιότης (ποίημα) ¹¹	3	

1. Ανθολ. ΣΤ., 1950, σ. 26. Λογ. Αναγν. 6, 1961, σ. 153. Λογ. Αναγν. 6, 1965, σ. 101. Λογ. Αναγν. 6, 1972, σ. 147. Λογ. Αναγν. 6, 1978, σ. 148. Λογ. Αναγν. 6, 1984, σ. 146. Λογ. Αναγν. 6, 1985, σ. 41. Λογ. Αναγν. 6, 1990, σ. 105. Λογ. Αναγν. 6, 1994, σ. 81.

2. Ανθολ. ΣΤ, 1950, σ. 26.

3. Ανθολ. 7, 1951, σ. 211.

4. Ανθολ. 7, 1951, σ. 213. Ανθολ. 7, 1955, σ. 275.

5. Ανθολ. 7, 1951, σ. 214. Ανθολ. 1955, σ. 276.

6. Ανθολ. 5, 1956, σ. 73. Ανθολ. 5, 1959, σ. 59. Λογ. Αναγν. 5, 1963, σ. 23. Λογ. Αναγν. 5, 1966, σ. 185. Λογ. Αναγν. 5, 1972, σ. 143. Λογ. Αναγν. 5, 1978, σ. 171.

7. Ανθολ. ΣΤ, 1950, σ. 67. Λογ. Αναγν. 6, 1961, σ. 165. Λογ. Αναγν. 6, 1965, σ. 180.

8. Ανθολ. ΣΤ, 1950, σ. 69.

9. Ανθολ. 7, 1951, σ. 218.

10. Ανθολ. 7, 1955, σ. 286. Λογ. Αναγν. 7, 1962, σ. 127. Λογ. Αναγν. 7, 1966, σ. 190. Λογ. Αναγν. 8, 1973, σ. 149. Λογ. Αναγν. 8, 1981, σ. 187. Λογ. Αναγν. 8, 1989, σ. 257.

11. Λογ. Αναγν. 6, 1961, σ. 167. Λογ. Αναγν. 6, 1965, σ. 182. Λογ. Αναγν. 5, 1990, σ. 66.

Συνέχεια Πίνακα 19

12.	»	Ένας-όλοι (ποίημα) ¹²	2	
13.	»	Το κελάδημα της τσίχλας ¹³	6	22
14.	Γεώργ. Δροσίνης	Το θέρος (ποίημα) ¹⁴	1	
15.	»	Ανοιξιάτικη αυγή (ποίημα) ¹⁵	8	
16.	»	Το φθινόπωρο (ποίημα) ¹⁶	4	
17.	»	Η εξαδέλφη της τριανταφυλλιάς (ποίημα) ¹⁷	8	
18.	»	Το πρωτοβρόχι (ποίημα) ¹⁸	1	22
19.	Ιωάν. Πολέμης	Περήφανος καπνός (ποίημα) ¹⁹	2	
20.	»	Ζωγραφιά (ποίημα) ²⁰	1	
21.	»	Το χωριό (ποίημα) ²¹	2	
22.	»	31 Δεκεμβρίου (ποίημα) ²²	1	
23.	Ιωάν. Πολέμης	Η βροχή (ποίημα) ²³	1	
24.	»	Πέτρα (ποίημα) ²⁴	7	
25.	»	Ο λιποτάχτης (ποίημα) ²⁵	1	
26.	»	Ο πατέρας απ' τον πόλεμο (ποίημα) ²⁶	1	

12. Λογ. Αναγν. 7, 1962, σ. 130. Λογ. Αναγν. 7, 1966, σ. 193.

13. Λογ. Αναγν. 7, 1973, σ. 120. Λογ. Αναγν. 7, 1975, σ. 112. Λογ. Αναγν. 7, 1979, σ. 121. Λογ. Αναγν. 7, 1982, σ. 121.

14. Ανθολ. 7, 1955, σ. 281.

15. Ανθολ. 5, 1956, σ. 12. Ανθολ. 5, 1959, σ. 48. Λογ. Αναγν. 5, 1963, σ. 39. Λογ. Αναγν. 6, 1972, σ. 145. Λογ. Αναγν. 6, 1978, σ. 146.

16. Ανθολ. 5, 1956, σ. 20. Ανθολ. 5, 1959, σ. 50. Λογ. Αναγν. 5, 1963, σ. 41. Λογ. Αναγν. 5, 1966, σ. 79.

17. Ανθολ. 5, 1956, σ. 48. Ανθολ. 5, 1959, σ. 73. Λογ. Αναγν. 5, 1963, σ. 33. Λογ. Αναγν. 5, 1966, σ. 192. Λογ. Αναγν. 5, 1972, σ. 145. Λογ. Αναγν. 5, 1978, σ. 173. Λογ. Αναγν. 5, 1990, σ. 113. Λογ. Αναγν. 5, 1994, σ. 88.

18. Λογ. Αναγν. 6, 1965, σ. 48.

19. Αναγν. Γ', 1949, σ. 50. Αναγν. 4, 1993, σ. 108.

20. Ανθολ. ΣΤ', 1950, σ. 35.

21. Ανθολ. 7, 1951, σ. 217. Ανθολ. 7, 1955, σ. 279.

22. Ανθολ. 7, 1955, σ. 280.

23. Ανθολ. 5, 1956, σ. 37.

24. Ανθολ. 5, 1956, σ. 47. Ανθολ. 5, 1959, σ. 73. Λογ. Αναγν. 5, 1963, σ. 32. Λογ. Αναγν. 6, 1972, σ. 149. Λογ. Αναγν. 6, 1978, σ. 150. Λογ. Αναγν. 6, 1984, σ. 148. Λογ. Αναγν. 6, 1985, σ. 60.

25. Ανθολ. 5, 1956, σ. 141.

26. Ανθολ. 5, 1956, σ. 258.

Συνέχεια Πίνακα 19

27.	»	<i>Το μόνο καλώς ώρισες</i> (ποίημα) ²⁷	2	18
28.	Κωστής Παλαμάς	<i>Οι μήνες</i> (ποίημα) ²⁸	1	
29.	»	<i>Το χωριό</i> (ποίημα) ²⁹	1	
30.	»	<i>Εμείς οι εργάτες</i> (ποίημα) ³⁰	5	
31.	»	<i>Φτωχολέοντας</i> (ποίημα) ³¹	2	
32.	»	<i>Ο Πατέρας</i> (ποίημα) ³²	2	
33.	»	<i>Το καλοκαίρι</i> (ποίημα) ³³	4	
34.	»	<i>Ο Δωδεκάλογος του Γύφτου</i> (απόσπασμα) ³⁴	1	
35.	»	<i>Θέλω να κτίσω ένα σπιτάκι</i> (ποίημα) ³⁵	1	17
36.	Α. Πάρνης	<i>Στο λόγο θέσεων</i> ³⁶		
37.	»	<i>Ένα γράμμα στον επίτροπο</i> ³⁷	1	
38.	»	<i>Στο αμπρι</i> ³⁸	1	
39.	»	<i>Λαός και στρατός</i> ³⁹	1	
40.	»	<i>Η πορεία</i> ⁴⁰	1	
41.	»	<i>Η τυφλή αντίσταση</i> ⁴¹	2	
42.	»	<i>Το μοιρολόγι της μάνας</i> <i>του Μπελογιάννη</i> (ποίημα) ⁴²	3	
43.	»	<i>Η Μπέσα</i> (ποίημα) ⁴³	1	11

27. *Λογ. Αναγν.* 6, 1990, σ. 65. *Λογ. Αναγν.* 6, 1994, σ. 50.

28. *Ανθολ.* ΣΤ, 1950, σ. 28.

29. *Ανθολ.* ΣΤ, 1950, σ. 35.

30. *Ανθολ.* ΣΤ, 1950, σ. 250. *Λογ. Αναγν.* 6, 1961, σ. 157. *Λογ. Αναγν.* 6, 1965, σ. 174. *Λογ. Αναγν.* 5, 1972, σ. 142. *Λογ. Αναγν.* 5, 1978, σ. 170.

31. *Ανθολ.* 7, 1951, σ. 209. *Ανθολ.* 7, 1955, σ. 272.

32. *Ανθολ.* 5, 1956, σ. 258. *Λογ. Αναγν.* 7, 1966, σ. 188.

33. *Λογ. Αναγν.* 6, 1961, σ. 158. *Λογ. Αναγν.* 6, 1965, σ. 99. *Λογ. Αναγν.* 5, 1990, σ. 120. *Λογ. Αναγν.* 5, 1994, σ. 94.

34. *Λογ. Αναγν.* 7, 1966, σ. 184.

35. *Λογ. Αναγν.* 5, 1994, σ. 64.

36. *Ανθολ.* ΣΤ, 1950, σ. 203.

37. *Ανθολ.* ΣΤ, 1950, σ. 205.

38. *Ανθολ.* ΣΤ, 1950, σ. 207.

39. *Ανθολ.* ΣΤ, 1950, σ. 210.

40. *Ανθολ.* 7, 1951, σ. 238.

41. *Ανθολ.* 7, 1951, σ. 241. *Ανθολ.* 7, 1955, σ. 310.

42. *Ανθολ.* 7, 1955, σ. 308. *Λογ. Αναγν.* 7, 1962, σ. 135. *Λογ. Αναγν.* 7, 1966, σ. 200.

43. *Λογ. Αναγν.* 7, 1966, σ. 203.

Συνέχεια Πίνακα 19

44.	Αίσωπος	Γέρος και Διαβάτης (ποίημα) ⁴⁴	3	
45.	»	Ο Γεωργός και τα παιδιά του ⁴⁵	1	
46.	»	Η αρκούδα και οι δυο φίλοι ⁴⁶	1	
47.	»	Ο θάνατος του αμπελοργού (ποίημα) ⁴⁷	1	
48.	»	Οι τρεις ελιές (ποίημα) ⁴⁸	4	10
49.	Μεν. Λουντέμης	Άσπρα Χρυσάνθεμα ⁴⁹	2	
50.	»	Το κρύο γέλιο ⁵⁰	2	
51.	»	Ένα παιδί μετράει τ' άστρα ⁵¹	2	
52.	»	Ένα στεφάνι παπαρούνας ⁵²	2	8
53.	Έλλη Αλεξίου	Ο Φραντζέσκος ⁵³	6	
54.	»	Το σάρι που έγινε σαν αμύγδαλο ⁵⁴	1	
55.	Γ. Βιζυηνός	Το τρυγόνι (ποίημα) ⁵⁵	1	
56.	»	Ο Μάρτης (ποίημα) ⁵⁶	2	
57.	»	Μεταμορφώσεις (ποίημα) ⁵⁷	4	7
58.	Ζαχ. Παπαντωνίου	Ο Γεροβοσκός (ποίημα) ⁵⁸	3	
59.	»	Η κατάρα του πεύκου (ποίημα) ⁵⁹	2	

44. *Ανθολ.* 5, 1956, σ. 43. *Λογ. Αναγν.* 5, 1963, σ. 3. *Λογ. Αναγν.* 5, 1966, σ. 45.

45. *Λογ. Αναγν.* 5, 1966, σ. 43.

46. *Αναγν.* 3, 1993, σ. 79.

47. *Λογ. Αναγν.* 5, 1994, σ. 8.

48. *Ανθολ.* 5, 1956, σ. 43. *Ανθολ.* 5, 1959, σ. 69. *Λογ. Αναγν.*, 1963, σ. 4. *Λογ. Αναγν.* 5, 1966, σ. 25.

49. *Λογ. Αναγν.* 7, 1961, σ. 159. *Λογ. Αναγν.* 6, 1965, σ. 174.

50. *Λογ. Αναγν.* 7, 1962, σ. 122. *Λογ. Αναγν.* 7, 1966, σ. 195.

51. *Λογ. Αναγν.* 7, 1988, σ. 104. *Λογ. Αναγν.* 7, 1992, σ. 72.

52. *Λογ. Αναγν.* 5, 1990, σ. 102. *Λογ. Αναγν.* 5, 1994, σ. 79.

53. *Λογ. Αναγν.* 5, 1966, σ. 187. *Λογ. Αναγν.* 7, 1973, σ. 115. *Λογ. Αναγν.* 7, 1975, σ. 107. *Λογ. Αναγν.* 7, 1979, σ. 124. *Λογ. Αναγν.* 7, 1982, σ. 124. *Λογ. Αναγν.* 7, 1992, σ. 25.

54. *Αναγν.* 3, 1993, σ. 69.

55. *Ανθολ.* 5, 1956, σ. 27.

56. *Ανθολ.* 5, 1956, σ. 28. *Λογ. Αναγν.* 5, 1966, σ. 129.

57. *Ανθολ.* 5, 1956, σ. 35. *Ανθολ.* 5, 1959, σ. 83. *Λογ. Αναγν.* 5, 1963, σ. 35. *Λογ. Αναγν.* 5,

1966, σ. 71.

58. *Ανθολ.* 5, 1956, σ. 39. *Ανθολ.* 5, 1959, σ. 86. *Λογ. Αναγν.* 5, 1963, σ. 46.

59. *Λογ. Αναγν.* 6, 1990, σ. 71. *Λογ. Αναγν.* 6, 1994, σ. 55.

Συνέχεια Πίνακα 19

60.	»	<i>Το αγγονάκι του τσαγγάρη</i> (ποίημα) ⁶⁰	1	
61.	»	<i>Ο Παπαγάλος</i> (ποίημα) ⁶¹	1	7
62.	Αργ. Εφταλιώτης	<i>Τα νησιά της Ελλάδας</i> (ποίημα) Λ. Μπαίρον (μετ. Αργ. Εφταλιώτη) ⁶²	1	
63.	»	<i>Ο θάνατος του</i> <i>Τραμουντάνα</i> ⁶³	2	
64.	»	<i>Η λαχτάρα του</i> <i>γερο-Ανέστη</i> ⁶⁴	2	
65.	»	<i>Ο μπαρμπα-Γιάννης και</i> <i>ο γάϊδαρός του</i> ⁶⁵	1	
66.	Ρίτα Μπούμη-Παπά	<i>Οι διακόσιοι</i> (ποίημα) ⁶⁶	2	
67.	»	<i>Δεκέμβρης 1944</i> (ποίημα) ⁶⁷	2	
68.	»	<i>Ειρήνη</i> (ποίημα) ⁶⁸	2	
69.	»	<i>Τα κορίτσια της θυσίας</i> (ποίημα) ⁶⁹	2	8
70.	Ιωάν. Βηλαράς	<i>Γέρος και θάνατος</i> (ποίημα) ⁷⁰	4	
71.	»	<i>Η άνοιξη</i> (ποίημα) ⁷¹	2	6
72.	Όμηρος	<i>Έκτωρ και Ανδρομάχη</i> ⁷²	8	
73.	»	<i>Άργος, ο σκύλος του</i> <i>Οδυσσέα</i> ⁷³	2	

60. *Αναγν.* 3, 1993, σ. 19.61. *Αναγν.* 4, 1993, σ. 37.62. *Ανθολ.* ΣΤ, 1950, σ. 65.63. *Λογ. Αναγν.* 8, 1973, σ. 139. *Λογ. Αναγν.* 8, 1981, σ. 175.64. *Λογ. Αναγν.* 8, 1989, σ. 225. *Λογ. Αναγν.* 8, 1994, σ. 105.65. *Λογ. Αναγν.* 6, 1994, σ. 57.66. *Ανθολ.* 7, 1951, σ. 247. *Ανθολ.* 7, 1955, σ. 320.67. *Ανθολ.* 7, 1951, σ. 248. *Ανθολ.* 7, 1955, σ. 322.68. *Λογ. Αναγν.* 7, 1988, σ. 32. *Λογ. Αναγν.* 7, 1992, σ. 21.69. *Λογ. Αναγν.* 8, 1989, σ. 264. *Λογ. Αναγν.* 8, 1994, σ. 123.70. *Ανθολ.* 5, 1956, σ. 45. *Ανθολ.* 5, 1959, σ. 70. *Λογ. Αναγν.* 5, 1963, σ. 4. *Λογ. Αναγν.* 5, 1994, σ. 27.71. *Ό.π.*72. *Ανθολ.* 7, 1951, σ. 207. *Ανθολ.* 7, 1955, σ. 282. *Λογ. Αναγν.* 8, 1973, σ. 121. *Λογ. Αναγν.* 8, 1989, σ. 203. *Λογ. Αναγν.* 8, 1985, σ. 151. *Λογ. Αναγν.* 8, 1983, σ. 151. *Λογ. Αναγν.* 8, 1981, σ. 154. *Λογ. Αναγν.* 8, 1994, σ. 91.73. *Αναγν.* 4, 1990, σ. 166. *Αναγν.* 4, 1993, σ. 154.

Συνέχεια Πίνακα 19

74.	»	<i>Ο Οδυσσέας γνωρίζεται με τον πατέρα του</i> ⁷⁴	5	15
75.	Γιάν. Βλαχογιάννης	<i>Το παλικάρι</i> ⁷⁵	1	
76.	»	<i>Η Σουλιωτοπούλα</i> ⁷⁶	3	4
77.	Αριστ. Βαλαωρίτης	<i>Ο Δήμος και το καριοφίλι (ποίημα)</i> ⁷⁷	2	
78.	»	<i>Φωτεινός ο ζευγολάτης (ποίημα)</i> ⁷⁸	2	4
79.	Λ. Μαβίλης	<i>Πατρίδα (ποίημα)</i> ⁷⁹	3	3
80.	Αρ. Προβελέγγιος	<i>Πάει το καλοκαίρι (ποίημα)</i> ⁸⁰	2	
81.	»	<i>Παρελθόν και μέλλον (ποίημα)</i> ⁸¹	1	3
82.	Ρ. Φεραίου	<i>Ο Θούριος (ποίημα)</i> ⁸²	3	3
83.	Γιαν. Ρίτσος	<i>Ειρήνη (ποίημα)</i> ⁸³	1	
84.	»	<i>Λίγο-λίγο (ποίημα)</i> ⁸⁴	2	3
85.	Θέμος Κορνάρος	<i>Ο Αράπης ο σκύλος μου</i> ⁸⁵	1	
86.	»	<i>Μάρω Μπαταριά</i> ⁸⁶	2	3
87.	Νίκος Καζαντζάκης	<i>Ελευθερία ή θάνατος</i> ⁸⁷	3	3
88.	Δημήτριος Ρεντής	<i>Η Λενιώ αντάρτισσα (ποίημα)</i> ⁸⁸	1	
89.	»	<i>Ο Στεφανής από τη Νάουσα</i> ⁸⁹	1	2

74. *Λογ. Αναγν.* 8, 1981, σ. 157. *Λογ. Αναγν.* 8, 1983, σ. 154. *Λογ. Αναγν.* 8, 1985, σ. 154. *Λογ. Αναγν.* 8, 1989, σ. 206. *Λογ. Αναγν.* 8, 1994, σ. 93.

75. *Ανθολ. ΣΤ*, 1950, σ. 17.

76. *Λογ. Αναγν.* 6, 1985, σ. 124. *Λογ. Αναγν.* 6, 1990, σ. 18. *Λογ. Αναγν.* 6, 1994, σ. 14.

77. *Ανθολ.* 7, 1951, σ. 215. *Ανθολ.* 7, 1955, σ. 277.

78. *Λογ. Αναγν.* 8, 1989, σ. 241. *Λογ. Αναγν.* 8, 1994, σ. 108.

79. *Ανθολ. ΣΤ*, 1950, σ. 18. *Ανθολ.* 5, 1956, σ. 83. *Λογ. Αναγν.* 5, 1994, σ. 58.

80. *Ανθολ. ΣΤ*, 1950, σ. 32. *Λογ. Αναγν.* 6, 1965, σ. 47.

81. *Λογ. Αναγν.* 6, 1994, σ. 72.

82. *Ανθολ.* 5, 1956, σ. 161. *Λογ. Αναγν.* 8, 1989, σ. 218. *Λογ. Αναγν.* 8, 1994, σ. 103.

83. *Λογ. Αναγν.* 7, 1962, σ. 132

84. *Λογ. Αναγν.* 7, 1973, σ. 123. *Λογ. Αναγν.* 7, 1975, σ. 115.

85. *Λογ. Αναγν.* 6, 1965, σ. 183.

86. *Λογ. Αναγν.* 7, 1988, σ. 130. *Λογ. Αναγν.* 7, 1992, σ. 80.

87. *Λογ. Αναγν.* 8, 1989, σ. 250. *Λογ. Αναγν.* 6, 1994, σ. 29. *Λογ. Αναγν.* 8, 1994, σ. 113.

88. *Ανθολ.* 5, 1956, σ. 162.

89. *Ανθολ.* 7, 1955, σ. 315.

Συνέχεια Πίνακα 19

90.	Γ. Μαρκοράς	<i>Μάνα</i> (ποίημα) ⁹⁰	2	2
91.	Κ. Χατζόπουλος	<i>Η σπορά</i> (ποίημα) ⁹¹	1	
92.	»	<i>Αυγή</i> (ποίημα) ⁹²	1	2
93.	Δημ. Γληνός	<i>Πόλεμος ενάντια στον πόλεμο</i> ⁹³	2	2
94.	Θ. Πιερίδης	<i>Ύμνος στην Αθήνα του Δεκέμβρη</i> (ποίημα) ⁹⁴	1	
95.	Θ. Πιερίδης	<i>Το τραγούδι του εργάτη</i> (ποίημα) ⁹⁵	1	2
96.	Απ. Σπήλιος	<i>Η ζωή εν τάφω</i> ⁹⁶	1	
97.	»	<i>Μια ασυνήθιστη συνάντηση</i> ⁹⁷	1	
98.	Διον. Σολωμός	<i>Ωδή στον Μπάνρον</i> (ποίημα) ⁹⁸	1	
99.	»	<i>Ύμνος εις την ελευθερίων</i> (ποίημα) ⁹⁹	1	2
100.	Ανδ. Καρκαβίτσας	<i>Η θάλασσα</i> ¹⁰⁰	2	2
101.	Δημ. Χατζής	<i>Η γυναίκα από τη Φούρκα</i> ¹⁰¹	2	2
102.	Στρ. Μυριβήλης	<i>Η ζωή εν τάφω</i> ¹⁰²	1	
103.	»	<i>Ο Βασίλης και το φίδι</i> ¹⁰³	1	2
104.	Αλεξ. Πάλλης	<i>Ο χωρισμός</i> (ποίημα) ¹⁰⁴	1	1
105.	Στ. Μαρτζώκης	<i>Η Εξοχή</i> (ποίημα) ¹⁰⁵	1	1
106.	Αλ. Φωτιάδης	<i>Φθινόπωρο</i> (ποίημα) ¹⁰⁶	1	1
107.	Ευ. Παλαιολόγου	<i>Ο λύκος και ο σκύλος</i> (ποίημα) ¹⁰⁷	1	1

90. *Ανθολ. ΣΤ*, 1950, σ. 20. *Λογ. Αναγν.* 6, 1965, σ. 27.91. *Ανθολ. ΣΤ*, 1950, σ. 30.92. *Ανθολ. ΣΤ*, 1950, σ. 34.93. *Ανθολ.* 7, 1951, σ. 218. *Ανθολ.* 7, 1955, σ. 297.94. *Ανθολ.* 7, 1951, σ. 250.95. *Ανθολ.* 7, 1955, σ. 324.96. *Ανθολ.* 7, 1955, σ. 289.97. *Ανθολ.* 7, 1955, σ. 293.98. *Λογ. Αναγν.* 8, 1989, σ. 237.99. *Λογ. Αναγν.* 6, 1994, σ. 100.100. *Λογ. Αναγν.* 8, 1989, σ. 259. *Λογ. Αναγν.* 8, 1994, σ. 119.101. *Λογ. Αναγν.* 5, 1990, σ. 33. *Λογ. Αναγν.* 5, 1994, σ. 23.102. *Λογ. Αναγν.* 7, 1992, σ. 13.103. *Λογ. Αναγν.* 6, 1994, σ. 51.104. *Ανθολ. ΣΤ*, 1950, σ. 18.105. *Ανθολ. ΣΤ*, 1950, σ. 32.106. *Ανθολ. ΣΤ*, 1950, σ. 32.107. *Ανθολ. ΣΤ*, 1950, σ. 70.

Συνέχεια Πίνακα 19

108.	Αλ. Λάπα	Παναγιώτης Παπαδόπουλος ¹⁰⁸	1	1
109.	Καλ. Πάντου	Εκεί που ατσαλώθηκαν οι ψυχές ¹⁰⁹	1	1
110.	Σπ. Ματσούκος	Ο καταδότης (ποίημα) ¹¹⁰	1	1
111.	Σοφ. Μαυροειδή- Παπαδάκη	Σαν θρύλος (ποίημα) ¹¹¹	1	1
112.	Π. Φιλικού	Τ' Όνειρο (ποίημα) ¹¹²	1	1
113.	Κ. Γιαννόπουλος	Το τελευταίο τραγούδι (ποίημα) ¹¹³	1	1
114.	Ανδρ. Λασκαράτος	Τζιτζικας και γρούλος (ποίημα) ¹¹⁴	1	1
115.	Π. Βασιλικός	Χιονισμένη νύχτα (ποίημα) ¹¹⁵	1	1
116.	Γιαν. Περγιαλίτης	Τα δυο υνιά (ποίημα) ¹¹⁶	1	1
117.	Ανδρ. Βάρφης	Ο ύμνος του στρατού (ποίημα) ¹¹⁷	1	1
118.	Στρ. Τσίρκας	Το δέντρο ¹¹⁸	1	1
119.	Βασ. Ρώτας	Ειρήνη (ποίημα) ¹¹⁹	1	1
120.	Αντ. Σαμαράκης	Παιδιά όλο μάτια ¹²⁰	1	1
121.	Στ. Σπεράντζας	Πίνδος (ποίημα) ¹²¹	1	1
122.	Οδ. Ελύτης	Ο Γλάρος (ποίημα) ¹²²	1	1
123.	Χαρ. Σακελλαρίου	Η γαϊδουρίτσα (ποίημα) ¹²³	1	1
124.	Ελ. Χωρεάνθη	Στο χωριό μου στ' Άγραφα (ποίημα) ¹²⁴	1	1

108. *Ανθολ.* ΣΤ, 1950, σ. 94.109. *Ανθολ.* ΣΤ, 1950, σ. 213.110. *Ανθολ.* ΣΤ, 1950, σ. 223.111. *Ανθολ.* ΣΤ, 1950, σ. 224.112. *Ανθολ.* 7, 1951, σ. 245.113. *Ανθολ.* 7, 1955, σ. 325.114. *Ανθολ.* 7, 1955, σ. 326.115. *Ανθολ.* 5, 1956, σ. 25.116. *Ανθολ.* 5, 1956, σ. 45.117. *Ανθολ.* 5, 1959, σ. 94.118. *Λογ. Αναγν.* 7, 1992, σ. 29.119. *Λογ. Αναγν.* 7, 1992, σ. 64.120. *Λογ. Αναγν.* 7, 1992, σ. 103.121. *Λογ. Αναγν.* 7, 1992, σ. 111.122. *Αναγν.* 2, 1993, σ. 104.123. *Αναγν.* 2, 1993, σ. 135.124. *Αναγν.* 2, 1993, σ. 168.

Συνέχεια Πίνακα 19

125.	Γεώργ. Αθάνας	<i>Ο μικρός Χριστός</i> (ποίημα) ¹²⁵	1	1
126.	Δημ. Μανθόπουλος	<i>Το κλουβί του ήλιου</i> (ποίημα) ¹²⁶	1	1
127.	Μήτσος Κατσίνης	<i>Η κυρά Γραμματική</i> (ποίημα) ¹²⁷	1	1
128.	Λάκης Παπαδήμας	<i>Σαν την πατρίδα μου</i> (ποίημα) ¹²⁸	1	1
129.	Αθ. Παπαθανασίου	<i>Το σχολείο θα κλείσει</i> (ποίημα) ¹²⁹	1	1
130.	Αγγ. Βλάχος	<i>Τ' αηδόني</i> (ποίημα) ¹³⁰	1	1
131.	Μιχ. Στασινόπουλος	<i>Ο Χειμώνας</i> (ποίημα) ¹³¹	1	1
132.	Θουκυδίδη	<i>Ο Περικλής για τη</i> <i>Δημοκρατία</i> ¹³²	1	1
133.	Σαρ. Παυλέας	<i>Πατρίδα</i> (ποίημα) ¹³³	1	1
134.	Τάκης Δόξας	<i>Φως της Ολυμπίας</i> (ποίημα) ¹³⁴	1	1
135.	Αισχύλος	<i>Η ναυμαχία της Σαλαμίνας</i> ¹³⁵	1	1
136.	Φ. Βαρέλης	<i>Εναγόρας Παληκαρίου</i> (ποίημα) ¹³⁶	1	1
137.	Έφη Αλαμανή	<i>Ο Βασιλιάς Φίλιππος κοι-</i> <i>μάται στη Βεσγίνα</i> ¹³⁷	1	1
138.	Μέλπω Αξιώτη	<i>Τα τραγούδι του Δνείπερου</i> (ποίημα) ¹³⁸	1	1
139.	Ηλ. Βενέζης	<i>Το νούμερο 31.328</i> ¹³⁹	1	1
140.	Γ. Μπεράτης	<i>Το πλατύ ποτάμι</i> ¹⁴⁰	1	1
		<i>Σύνολο πεζών κειμένων</i> <i>και ποιημάτων</i>	262	

125. *Αναγν.* 2, 1993, σ. 27.126. *Αναγν.* 2, 1993, σ. 72.127. *Αναγν.* 4, 1993, σ. 140.128. *Αναγν.* 4, 1993, σ. 142.129. *Αναγν.* 4, 1993, σ. 142.130. *Αναγν.* 4, 1993, σ. 62.131. *Αναγν.* 4, 1993, σ. 49.132. *Λογ. Αναγν.* 6, 1994, σ. 5.133. *Λογ. Αναγν.* 6, 1994, σ. 6.134. *Λογ. Αναγν.* 6, 1994, σ. 27.135. *Λογ. Αναγν.* 6, 1994, σ. 36.136. *Λογ. Αναγν.* 6, 1994, σ. 43.137. *Λογ. Αναγν.* 6, 1994, σ. 92.138. *Ανθολ.* 7, 1951, σ. 178. *Ανθολ.* 7, 1955, σ. 313.139. *Ανθολ.* 7, 1951, σ. 134.140. *Λογ. Αναγν.* 8, 1994, σ. 142.

ΠΙΝΑΚΑΣ 20

Οι μειονοτικοί συγγραφείς και τα ανθολογημένα ποιήματα και πεζογραφήματα τους στα μεταπολεμικά αναγνωστικά της μειονότητας

α/α	Συγγραφέας	Κείμενα ή ποιήματα που ανθολογούνται	Πόσες φορές επαναλαμβάνεται κάθε πεζό ή ποίημα	Αριθμός κειμένων ή ποιημάτων που περιέχονται στα αναγνωστικά
(α)	(β)	(γ)	(δ)	(ε)
1.	Κώστας Κρυστάλλης	Ηλιοβασίλεμα (ποίημα) ¹	9	
1.	Π. Τσούκας	Ο θέρος (ποίημα) ¹	3	
2.	»	Στο Λευτέρη Τάλλιο (ποίημα) ²	2	
3.	»	Το καινούργιο φως ³	1	
4.	»	Το τελευταίο γράμμα του Μακ Γκη (ποίημα) ⁴	1	
5.	»	Το καινούργιο χωριό ⁵	1	
6.	»	Στις καινούργιες βουνάδες της Δρόπολης ⁶	1	
7.	»	Στο Γιάννη Στεργιο (ποίημα) ⁷	3	
8.	»	Μια μέρα στο συνεταιρισμό ⁸	2	
9.	»	Η πατρίδα (γράμματα ξενιτεμένων μας) ⁹	2	
10.	»	Η Μπίστριτσα υποτάχτηκε ¹⁰	1	
11.	Π. Τσούκας	Ο λαϊκός στρατός ¹¹	1	
12.	»	Οι μικροί σύνδεσμοι ¹²	7	

1. Ανθολ. ΣΤ., 1950, σ. 30. Ανθολ. 5, 1956, σ. 257. Ανθολ. 5, 1959, σ. 138.

2. Ανθολ. 7, 1951, σ. 117. Ανθολ. 7, 1955, σ. 153.

3. Ανθολ. 7, 1955, σ. 156.

4. Ανθολ. 7, 1955, σ. 157.

5. Ανθολ. 7, 1955, σ. 154.

6. Ανθολ. 7, 1955, σ. 155.

7. Ανθολ. 5, 1956, σ. 137. Ανθολ. 5, 1959, σ. 111. Λογ. Αναγν. 5, 1963, σ. 117.

8. Ανθολ. 5, 1956, σ. 283. Ανθολ. 5, 1959, σ. 149.

9. Ανθολ. 5, 1956, σ. 285. Ανθολ. 5, 1959, σ. 152.

10. Ανθολ. 5, 1959, σ. 159.

11. Αναγν. 4, 1961, σ. 92.

12. Λογ. Αναγν. 6, 1961, σ. 105. Λογ. Αναγν. 6, 1965, σ. 120. Λογ. Αναγν. 6, 1969, σ. 69. Λογ. Αναγν. 6, 1972, σ. 33.

Συνέχεια Πίνακα 20

13.	»	<i>Στην Κίνα</i> (ποίημα) ¹³	2
14.	»	<i>Ο Δημιουργός</i> (ποίημα) ¹⁴	3
15.	»	<i>Ο Κομμουνιστής</i> (ποίημα) ¹⁵	3
16.	»	<i>Ο τελευταίος αγάς νικήθηκε</i> ¹⁶	5
17.	»	<i>Ο ξαναγεννημένος</i> ¹⁷	1
18.	»	<i>Το ζωντανό τραγούδι</i> ¹⁸	1
19.	»	<i>Πώς έσβησε ένα όνειρο</i> ¹⁹	1
20.	»	<i>Βράδυ στο σπίτι</i> (ποίημα) ²⁰	1
21.	»	<i>Το κρύο δωμάτιο</i> ²¹	5
22.	»	<i>Δροπολίτικο πανόραμα</i> ²²	6
23.	Π. Τσούκας	<i>Αγναντεύοντας το Βούρκο</i> ²³	1
24.	»	<i>Στη Δρόπολη</i> ²⁴	3
25.	»	<i>Ο γερο-πλάτανος</i> (ποίημα) ²⁵	6
26.	»	<i>Η κατάρρευση των τειχών</i> ²⁶	4
27.	»	<i>Μια μέρα στον κάμπο</i> ²⁷	2
28.	»	<i>Συνάντηση με αγαπημένους</i> ²⁸	2
29.	»	<i>Το πέρασμα στην αθανασία</i> ²⁹	3
30.	»	<i>Ο γυρισμός στην πατρίδα</i> ³⁰	3

13. *Λογ. Αναγν.* 6, 1961, σ. 115. *Λογ. Αναγν.* 6, 1965, σ. 167.

14. *Λογ. Αναγν.* 6, 1961, σ. 116. *Λογ. Αναγν.* 6, 1965, σ. 160. *Λογ. Αναγν.* 6, 1969, σ. 108.

15. *Λογ. Αναγν.* 5, 1966, σ. 146. *Λογ. Αναγν.* 5, 1978, σ. 52. *Λογ. Αναγν.* 5, 1980, σ. 52.

16. *Λογ. Αναγν.* 5, 1966, σ. 165. *Λογ. Αναγν.* 5, 1970, σ. 57. *Λογ. Αναγν.* 5, 1972, σ. 66. *Λογ. Αναγν.* 5, 1978, σ. 90. *Λογ. Αναγν.* 5, 1980, σ. 90.

17. *Λογ. Αναγν.* 7, 1962, σ. 111.

18. *Λογ. Αναγν.* 7, 1962, σ. 112.

19. *Λογ. Αναγν.* 7, 1962, σ. 114.

20. *Λογ. Αναγν.* 5, 1966, σ. 173.

21. *Λογ. Αναγν.* 8, 1968, σ. 21. *Λογ. Αναγν.* 7, 1979, σ. 30. *Λογ. Αναγν.* 7, 1982, σ. 30. *Λογ. Αναγν.* 7, 1990, σ. 8.

22. *Λογ. Αναγν.* 7, 1970, σ. 41. *Λογ. Αναγν.* 7, 1972, σ. 41. *Λογ. Αναγν.* 8, 1981, σ. 125. *Λογ. Αναγν.* 8, 1983, σ. 122. *Λογ. Αναγν.* 8, 1985, σ. 122. *Λογ. Αναγν.* 8, 1989, σ. 164.

23. *Λογ. Αναγν.* 7, 1970, σ. 45.

24. *Αναγν.* 4, 1973, σ. 103. *Λογ. Αναγν.* 4, 1982, σ. 60. *Λογ. Αναγν.* 4, 1986, σ. 61.

25. *Λογ. Αναγν.* 8, 1973, σ. 103. *Λογ. Αναγν.* 8, 1981, σ. 160. *Λογ. Αναγν.* 8, 1983, σ. 117. *Λογ. Αναγν.* 8, 1985, σ. 117. *Λογ. Αναγν.* 8, 1989, σ. 158. *Λογ. Αναγν.* 8, 1994, σ. 125.

26. *Λογ. Αναγν.* 7, 1973, σ. 87. *Λογ. Αναγν.* 7, 1975, σ. 79. *Λογ. Αναγν.* 7, 1979, σ. 66. *Λογ. Αναγν.* 7, 1982, σ. 74.

27. *Λογ. Αναγν.* 5, 1978, σ. 94. *Λογ. Αναγν.* 5, 1980, σ. 93.

28. *Λογ. Αναγν.* 7, 1979, σ. 66. *Λογ. Αναγν.* 7, 1982, σ. 66.

29. *Λογ. Αναγν.* 8, 1981, σ. 75. *Λογ. Αναγν.* 8, 1983, σ. 74. *Λογ. Αναγν.* 8, 1985, σ. 74.

30. *Λογ. Αναγν.* 8, 1981, σ. 81. *Λογ. Αναγν.* 8, 1983, σ. 80. *Λογ. Αναγν.* 8, 1985, σ. 80.

Συνέχεια Πίνακα 20

31.	»	<i>Ο αθάνατος (ποίημα)</i> ³¹	1	
32.	»	<i>Λαϊκή Δημοκρατία (ποίημα)</i> ³²	1	
33.	»	<i>Κάθε μας χρόνος μια κορφή (ποίημα)</i> ³³	1	
34.	»	<i>Μάνα και γιοι (ποίημα)</i> ³⁴	1	81
35.	Σπ. Τζιάς	<i>Έτσι κερδίζεται η νίκη</i> ³⁵	2	
36.	»	<i>Πολεμώντας αδελφωμένοι για το λαό</i> ³⁶	5	
37.	»	<i>Πρωτοχρονιάτικο δώρο που φέρνει τη νίκη</i> ³⁷	1	
38.	»	<i>Ιστορία ενός ντουφεκιού</i> ³⁸	2	
39.	»	<i>Ο φίλος μου Αντριούσκα</i> ³⁹	1	
40.	»	<i>Το μυστικό της νίκης</i> ⁴⁰	3	
41.	»	<i>Της μάνας η κατάρα</i> ⁴¹	1	
42.	»	<i>Οι τραυματίες πολεμούν</i> ⁴²	1	
43.	»	<i>Έτσι έπεσε ο Λευτέρης</i> ⁴³	1	
44.	»	<i>Ο γερο-Βασίλης από το Βούρκο στα 1938</i> ⁴⁴	1	
45.	»	<i>Η τελευταία επιθυμία</i> ⁴⁵	1	20
46.	Γιάννης Πάνος	<i>Νέοι αντιφασίστες (ποίημα)</i> ⁴⁶	1	
47.	»	<i>Αποχαιρετιστήριο (ποίημα)</i> ⁴⁷	4	

31. *Λογ. Αναγν.* 7, 1988, σ. 59.32. *Λογ. Αναγν.* 5, 1969, σ. 66.33. *Λογ. Αναγν.* 6, 1990, σ. 90.34. *Λογ. Αναγν.* 7, 1992, σ. 27.35. *Ανθολ.* 7, 1951, σ. 108. *Ανθολ.* 7, 1955, σ. 158.36. *Ανθολ.* 5, 1956, σ. 157. *Ανθολ.* 5, 1959, σ. 96. *Λογ. Αναγν.* 5, 1966, σ. 142. *Λογ. Αναγν.* 5,1970, σ. 43. *Λογ. Αναγν.* 5, 1970, σ. 46.37. *Ανθολ.* 5, 1956, σ. 173.38. *Ανθολ.* 5, 1956, σ. 272. *Λογ. Αναγν.* 5, 1963, σ. 144.39. *Λογ. Αναγν.* 6, 1961, σ. 105.40. *Λογ. Αναγν.* 6, 1965, σ. 130. *Λογ. Αναγν.* 6, 1972, σ. 47. *Λογ. Αναγν.* 8, 1973, σ. 70.41. *Λογ. Αναγν.* 7, 1962, σ. 104.42. *Λογ. Αναγν.* 8, 1968, σ. 30. *Λογ. Αναγν.* 7, 1973, σ. 50.43. *Λογ. Αναγν.* 7, 1970, σ. 15.44. *Αναγν.* 4, 1973, σ. 57.45. *Λογ. Αναγν.* 8, 1973, σ. 66.46. *Ανθολ.* 7, 1951, σ. 116.47. *Ανθολ.* 7, 1955, σ. 167. *Ανθολ.* 5, 1956, σ. 178. *Ανθολ.* 5, 1959, σ. 105. *Λογ. Αναγν.* 5, 1963,

Συνέχεια Πίνακα 20

48.	Γιάννης Πάνος	<i>Η Χρύσω</i> (ποίημα) ⁴⁸	3	
49.	»	<i>Το Κόμμα σαλπίζει εμπρός</i> (ποίημα) ⁴⁹	2	
50.	»	<i>Λαοκρατία</i> (ποίημα) ⁵⁰	1	
51.	»	<i>Τρεις δίπλες κλώθουν</i> <i>το χορό</i> (ποίημα) ⁵¹	2	
52.	»	<i>Θα γίνεις βράχε θρύψαλα</i> (ποίημα) ⁵²	1	14
53.	Βασ. Κώτσιας	<i>Από τους καημούς</i> <i>της ξενιτιάς</i> (ποίημα) ⁵³	1	
54.	»	<i>Εσύ, Δημοκρατία, μας</i> <i>έδωσες φτερά</i> ⁵⁴	5	
55.	»	<i>Ήσουν ποτέ στη Δρόπολη</i> (ποίημα) ⁵⁵	3	
56.	»	<i>Γράμμα από το Βούρκα</i> ⁵⁶	3	
57.	»	<i>Τα βιβλία και οι άνθρωποι</i> ⁵⁷	1	13
58.	Φ. Μάλλιος	<i>Ο καινούργιος κήπος</i> (ποίημα) ⁵⁸	1	
59.	»	<i>Το αεροπλάνο</i> (ποίημα) ⁵⁹	1	
60.	»	<i>Όταν έρχεται ο Σεπτέμβρης</i> ⁶⁰	1	
61.	Φ. Μάλλιος	<i>Δροπολίτικη άνοιξη</i> ⁶¹	4	
62.	»	<i>Τα αλώνι</i> (ποίημα) ⁶²	3	

48. *Ανθολ.* 5, 1956, σ. 282. *Ανθολ.* 5, 1959, σ. 162. *Λογ. Αναγν.* 5, 1963, σ. 165.

49. *Ανθολ.* 5, 1956, 289. *Ανθολ.* 5, 1959, σ. 156.

50. *Λογ. Αναγν.* 6, 1961, σ. 118.

51. *Λογ. Αναγν.* 6, 1961, σ. 119. *Λογ. Αναγν.* 6, 1965, σ. 163.

52. *Λογ. Αναγν.* 7, 1962, σ. 116.

53. *Λογ. Αναγν.* 6, 1965, σ. 30.

54. *Λογ. Αναγν.* 8, 1973, σ. 118. *Λογ. Αναγν.* 8, 1981, σ. 151. *Λογ. Αναγν.* 8, 1983, σ. 148. *Λογ. Αναγν.* 8, 1985, σ. 148. *Λογ. Αναγν.* 8, 1989, σ. 186.

55. *Λογ. Αναγν.* 5, 1978, σ. 106. *Λογ. Αναγν.* 5, 1980, σ. 105. *Λογ. Αναγν.* 5, 1990, σ. 90.

56. *Λογ. Αναγν.* 6, 1985, σ. 836. *Λογ. Αναγν.* 7, 1988, σ. 43. *Λογ. Αναγν.* 6, 1990, σ. 23.

57. *Λογ. Αναγν.* 7, 1992, σ. 17.

58. *Αναγν.* 4, 1973, σ. 128.

59. *Αναγν.* 4, 1973, σ. 139.

60. *Λογ. Αναγν.* 6, 1972, σ. 4.

61. *Λογ. Αναγν.* 8, 1981, σ. 143. *Λογ. Αναγν.* 8, 1983, σ. 140. *Λογ. Αναγν.* 8, 1985, σ. 140. *Λογ. Αναγν.* 8, 1989, σ. 178.

62. *Λογ. Αναγν.* 7, 1979, σ. 81. *Λογ. Αναγν.* 7, 1982, σ. 81. *Λογ. Αναγν.* 7, 1988, σ. 113.

Συνέχεια Πίνακα 20

63.	»	<i>Ο Πατέρας μου (ποίημα)</i> ⁶³	1	
64.	»	<i>Η ρόκα (ποίημα)</i> ⁶⁴	1	12
65.	Α. Ζαρμπαλάς	<i>Κατεβαίνουντας σε μια σκάλα που σ' ανεβάζει ψηλότερα</i> ⁶⁵	4	
66.	»	<i>Το χωριό πλάϊ στο δασάκι</i> ⁶⁶	2	
67.	»	<i>Κανένας δεν έφαγε αγλάδια</i> ⁶⁷	1	
68.	»	<i>Το σπίτι της νύχτας</i> ⁶⁸	1	
69.	»	<i>Οι καφεδένιες κορδέλες</i> ⁶⁹	1	
70.	»	<i>Το γεωργικό αεροδρόμιο</i> ⁷⁰	1	
71.	»	<i>Το σπίτι της νύχτας</i> ⁷¹	1	11
72.	Φ. Κυριαζάτης	<i>Τραγούδι για το πατρικό χώμα (ποίημα)</i> ⁷²	5	
73.	»	<i>Απόψε (ποίημα)</i> ⁷³	3	
74.	Φ. Κυριαζάτης	<i>Επιμέναμε (ποίημα)</i> ⁷⁴	1	9
75.	Π. Σιούτης	<i>Ο Δαμαστής (ποίημα)</i> ⁷⁵	3	
76.	»	<i>Η συγκομιδή (ποίημα)</i> ⁷⁶	1	
77.	»	<i>Ο Φρουρός (ποίημα)</i> ⁷⁷	2	
78.	»	<i>Στη Μπίστριτσα (ποίημα)</i> ⁷⁸	3	
79.	»	<i>Ο Αγιασμός (ποίημα)</i> ⁷⁹	1	10
80.	Ν. Κατσαλίδας	<i>Στους πεσόντες (ποίημα)</i> ⁸⁰	3	

63. *Λογ. Αναγν.* 6, 1990, σ. 71.64. *Λογ. Αναγν.* 5, 1994, σ. 34.65. *Λογ. Αναγν.* 8, 1973, σ. 115. *Λογ. Αναγν.* 8, 1981, σ. 139. *Λογ. Αναγν.* 8, 1983, σ. 136. *Λογ. Αναγν.* 8, 1985, σ. 136.66. *Λογ. Αναγν.* 7, 1979, σ. 83. *Λογ. Αναγν.* 7, 1982, σ. 83.67. *Λογ. Αναγν.* 6, 1985, σ. 91.68. *Λογ. Αναγν.* 7, 1988, σ. 65.69. *Λογ. Αναγν.* 5, 1990, σ. 90.70. *Λογ. Αναγν.* 6, 1990, σ. 93.71. *Λογ. Αναγν.* 7, 1992, σ. 106.72. *Λογ. Αναγν.* 6, 1972, σ. 95. *Λογ. Αναγν.* 7, 1973, σ. 94. *Λογ. Αναγν.* 7, 1975, σ. 86. *Λογ. Αναγν.* 6, 1978, σ. 95. *Λογ. Αναγν.* 6, 1984, σ. 89.73. *Λογ. Αναγν.* 5, 1972, σ. 87. *Λογ. Αναγν.* 5, 1978, σ. 115. *Λογ. Αναγν.* 5, 1980, σ. 114.74. *Λογ. Αναγν.* 8, 1994, σ. 140.75. *Ανθολ.* 5, 1959, σ. 162. *Λογ. Αναγν.* 5, 1963, σ. 162. *Λογ. Αναγν.* 6, 1965, σ. 163.76. *Λογ. Αναγν.* 6, 1961, σ. 121.77. *Λογ. Αναγν.* 6, 1961, σ. 122. *Λογ. Αναγν.* 6, 1965, σ. 170.78. *Αναγν.* 4, 1973, σ. 60. *Λογ. Αναγν.* 4, 1982, σ. 58. *Λογ. Αναγν.* 4, 1986, σ. 59.79. *Λογ. Αναγν.* 5, 1966, σ. 183.

25 ΛΘ ΠΑΣΧΑΛΗΣ, Τα Μεταπολεμικά Αναγνωστικά της Ελληνικής Μειονότητας της Αλβανίας

Συνέχεια Πίνακα 20

81.	»	<i>Λιόφωτο λιανοτράγουδο (ποίημα)⁸¹</i>	2	5
82.	Κατίνα Παπά	<i>Βόθνας⁸²</i>	1	1
83.	Γάσος Βιδούρης	<i>Ζωή του χωριού⁸³</i>	1	1
		<i>Σύνολο πεζών κεμένων και ποιημάτων</i>	177	

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

80. *Λογ. Αναγν.* 6, 1985, σ. 118. *Λογ. Αναγν.* 6, 1990, σ. 113. *Λογ. Αναγν.* 6, 1994, σ. 88.

81. *Λογ. Αναγν.* 8, 1989, σ. 189. *Λογ. Αναγν.* 8, 1994, σ. 149.

82. *Λογ. Αναγν.* 8, 1994, σ. 128.

83. *Λογ. Αναγν.* 8, 1994, σ. 118.

ΠΙΝΑΚΑΣ 21

Αλβανοί συγγραφείς στα μεταπολεμικά αναγνωστικά της μειονότητας

α/α	Συγγραφέας	Αριθμός κειμένων	α/α	Συγγραφέας	Αριθμός κειμένων
(α)	(β)	(γ)	(α)	(β)	(γ)
1.	Ναΐμ Φράσιερι	112	36.	Σ. Φούγκα	10
2.	Αντόν Τσιαγιούπι	74	37.	Ρ. Μπέντο	10
3.	Μιγκένι (Μ. Γκ. Νικόλα)	57	38.	Κολ Κότσι	9
4.	Φαν Νόλι	48	39.	Κ. Γκουρασιάκου	9
5.	Σεφκιέτ Μουσαράι	46	40.	Ραμαντάν Πασματσίου	9
6.	Ζιχνί Σάκο	38	41.	Σ. Ντρίνι	9
7.	Στέριο Σπάσσε	37	42.	Μωϋσή Ζαλόσνια	9
8.	Αλέξι Τσάτσι	34	43.	Μεχμέτ Σιέχου	8
9.	Ασντρέν (Α. Ντρενόβα)	33	44.	Φωκίων Ποστόλι	8
10.	Μιχάλ Γραμμένο	32	45.	Φ. Κράγια	8
11.	Μπεντρι Ντέντια	32	46.	Ι. Ντέντι	8
12.	Ενβέρ Χότζα	31	47.	Γκ. Μπουσιάκα	7
13.	Φατμίρ Γιάτα	31	48.	Δ. Τζιουβάνι	7
14.	Ισμαήλ Κανταρέ	30	49.	Τ. Παπουτσίου	7
15.	Μπεκίμ Χάρτζι	30	50.	Τ. Λιάκο	7
16.	Δ. Σιουτερίκι	28	51.	Κιαμίλ Μπατάλι	7
17.	Λαζάρ Σιλίκι	27	52.	Σαμί Φράσερι	6
18.	Νόντα Μπούλκα	26	53.	Βάσιο Πάσια	6
19.	Κολ Γιακόβα	24	54.	Σουλεϊμάν Μάτο	6
20.	Φ. Τόπι	22	55.	Αγκίμ Σιέχου	6
21.	Ντρε Μιέντα	21	56.	Ν. Πρίφτι	6
22.	Πέτρο Ζώτο	20	57.	Κων. Κριστοφορίδι	5
23.	Α. Κρίστο	19	58.	Μ. Γκούρα	5
24.	Ν. Γιωργάκι	19	59.	Φατός Αράπι	5
25.	Ντιτερό Αγκόλι	18	60.	Ι. Ρέσο	5
26.	Λ. Γκουρακούκι	17	61.	Α. Μαμάκι	5
27.	Α. Βάρφι	17	62.	Σοκ Ντέντι	5
28.	Ρ. Μπέντο	16	63.	Κ. Κυτσούκου	5
29.	Α. Μίτσι	15	64.	Γ. Τζότζα	5
30.	Ντράγκο Σιλίκι	14	65.	Β. Τσιάνγκα	5
31.	Λ. Κιαφζέζι	13	67.	Σπ. Ντέντε	4
32.	Μπ. Γκάτσιε	12	68.	Κιαμίλ Μπουτζιέλι	4
33.	Σ. Πέτσι	12	69.	Σωτήρ Αντόνι	4
34.	Κεμάλ Στάφα	10	70.	Θ. Φράσιερι	4
35.	Γκαβρίλ Ντάρα	10	71.	Χ. Μπορίτσι	4

Συνέχεια Πίνακα 20

72.	Σ. Λιασόβα	4	114.	Οδυσσέα Γκρίλου	2
73.	Σ. Γιάσα	4	115.	Υμέρ Ελσιάνι	2
74.	Γκ. Βλάσι	4	116.	Χατζί Βόκσι	2
75.	Αναστάς Κόντο	4	117.	Πέτρο Ντέντα	1
76.	Κίτσιο Μπλιούσι	4	118.	Χαλίμ Τζέλο	1
77.	Νίκο Ντέντα	4	119.	Γάκη Πολούμπι	1
78.	Φ. Ρέσπια	3	120.	Φιλίπ Σορόκα	1
79.	Α. Ζέλκα	3	121.	Α. Τσέργκα	1
80.	Φ. Τσιακέρι	3	122.	Ντ. Σιάπλο	1
81.	Θωμά Κέντρο	3	123.	Ρ. Ζοϊζι	1
82.	Ντούε Ουτσάμα	3	124.	Κ. Τσέπα	1
83.	Κ. Λέλι	3	125.	Ν. Λιάκο	1
84.	Γκ. Μπιτσινότι	3	126.	Αλφρέντ Παλουτσίου	1
85.	Τζ. Ματούκα	3	127.	Δ. Σιμάκου	1
86.	Ρ. Λιάσκου	3	128.	Μπ. Τσιέσμα	1
87.	Φ. Κοστούρι	3	129.	Μ. Βύσκα	1
88.	Α. Μπισκέμι	3	130.	Φαντίλ Ζεκίρι	1
89.	Α. Κανίни	3	131.	Σ. Σαλαμπάντα	1
90.	Μπ. Ρεσούλι	3	132.	Μίλτο Γκούρα	1
91.	Εσάντ Μεκούλι	3	133.	Α. Ζέγκα	1
92.	Ρ. Χότζα	3	134.	Γκ. Ισούφι	1
93.	Μπελούλ Γιασάρι	3	135.	Π. Κάτσι	1
94.	Σπρέσα Βρέτο	3	136.	Ν. Ντόκλε	1
95.	Ν. Ντόκλε	3	137.	Σ. Στρίνι	1
96.	Πέτρο Νίσι Λιουαράσι	2	138.	Τ. Κιρίτσι	1
97.	Γιερονίμ Ντε Ράντα	2	139.	Τζ. Σπαχίου	1
98.	Κ. Τουτογκάνι	2	140.	Λουντμίλα Πάγιο	1
99.	Πέτρο Μάρκο	2	141.	Τεοντόρ Λιάτσο	1
100.	Γκ. Μπιτσινότι	2	142.	Ν. Λέρα	1
101.	Φ. Πατσράμι	2	143.	Ζεφ Σερέμπε	1
102.	Α. Ταρτάρι	2	144.	Λ. Τσουκάλα	1
103.	Χ. Μπορίτσι	2	145.	Φαϊκ Κονίτσα	1
104.	Κ. Λέλι	2	146.	Ι. Μπορσέτο	1
105.	Σ. Χασάνι	2	147.	Σκεντέρ Χάσκο	1
106.	Λ. Ρετζέπι	2	148.	Μαλέρμπα	1
107.	Π. Κότσι	2	149.	Χ. Ουλκίни	1
108.	Γκ. Ζιέϊ	2	150.	Μ. Σελσάμ	1
109.	Χ. Μιναρόλι	2	151.	Φ. Σιρόκα	1
110.	Α. Στολία	2	152.	Χυλ Μόσι	1
111.	Λ. Νάνο	2	153.	Μιτρούζ Κουτέλι	1
112.	Τζ. Μπεκιάραϊ	2	154.	Λ. Ποραντσέτσι	1
113.	Χ. Σουλειμάνι	2			

ΠΙΝΑΚΑΣ 22

Ξένοι συγγραφείς στα αναγνωστικά της μειονότητας

α/α	Συγγραφέας	Αριθμός κειμένων	α/α	Συγγραφέας	Αριθμός κειμένων
(α)	(β)	(γ)	(α)	(β)	(γ)
1.	Μ. Γκόργκυ	34	35.	Χ. Κ. Άντερσεν	2
2.	Ν. Οστρόφσκι	25	36.	Ρ. Κίπλιγκ	2
3.	Α. Ντόλορωφ	18	37.	Α. Ροσκίν	1
4.	Β. Ουγκώ	14	38.	Β. Γκρόσμαν	1
5.	Α. Τσέχοφ	13	39.	Γκορμπάτωβ	1
6.	Α. Κόνονοφ	10	40.	Α. Ντράζοβ	1
7.	Μολιέρος	8	41.	Τσουν τσαν Γε	1
8.	Εντ. ντε Άμτσις	8	42.	Α. Πετόφι	1
9.	Μιχαήλ ντε Θεοβάντες	7	43.	Σ. Μίνκοφ	1
10.	Μπάϋρον	7	44.	Μ. Σαντοβεάνου	1
11.	Λέι Φεν	7	45.	Βασίλη Κοονίλοφ	1
12.	Λ. Τολστόι	6	46.	Γιούλιους Φούτσικ	1
13.	Ν. Τυχόνωφ	5	47.	Ναζίμ Κικμέτ	1
14.	Α. Φάντιεγιεφ	5	48.	Ζορζ Αμάντο	1
15.	Τζιάνι Ροντάρι	5	49.	Κουο Μο [] ο	1
16.	Α. Πούσκιν	4	50.	Αλέξ Τζιουβάνι	1
17.	Γ. Ράιτσεφ	4	51.	Λέων Κάσι	1
18.	Α. Γκάλινταρ	4	52.	Πασ. Ζ. Βεϊνπεργκ (Τσέχος)	1
19.	Ελλίν Πελίν	3	53.	Λέων Κορόμποφ	1
20.	Βάντα Βασίλιεβσκα	3	54.	Αλ. Τζιουβάνι	1
21.	Ιβάν Βασόφ	3	55.	Ντ. Έρντε	1
22.	Λίου Κασίλ	3	56.	Βιτάλη Γκουβαριόφ	1
23.	Σ. Βακιάρι	3	57.	Β. Αζάγιεφ	1
24.	Ν. Κρούπσκαγια	3	58.	Σταχάνοφ	1
25.	Α. Ελτάρι	3	59.	Κότοφ	1
26.	Π. Ιγνάτωφ	2	60.	Άλμερτ Μαλτς (Αμερ.)	1
27.	Μπόρη Πολεβόι	2	61.	Μαρκ Τουαίν	1
28.	Νάσια Νάστεβ	2	62.	Τζακ Λόντον	1
29.	Ου. Σαίξπηρ	2	63.	Ρ. Αρμπάνα	1
30.	Ν. Γκογκόλ	2	64.	Σ. Τσιομόρα	1
31.	Μιχαήλ Σόλοχοφ	2	65.	Α. Σιάρκοφ	1
32.	Β. Λιασκόφσκι-Κότοφ	2	66.	Τσεγκ Που	1
33.	Αγκ. Καραλίγτσεφ	2	67.	Μπέρτολτ Μπρεχτ	1
34.	Ρόμπισον Μαθσέλε (Νότια Αφρική)	2	68.	Σολτζενίτσιν (Τσέχος)	1

α/α	Συγγραφέας	Αριθμός κειμένων	α/α	Συγγραφέας	Αριθμός κειμένων
(α)	(β)	(γ)	(α)	(β)	(γ)
69.	Ούρσουλα Βόλφελ	1	70.	Χ. Βαν Λουν	1
71.	Παϊ	1	72.	Γκριμ	1
73.	Α. Κρόνιν	1	74.	Π. Νερούντα	1

Βιβλιοθήκη Κόνιτσα

ΚΕΙΜΕΝΑ

Επιμέλεια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσα

Α/Α	Όνομα	Αριθμός	Αριθμός	Αριθμός
1	Α. Κωνσταντίνου	1	2	3
2	Β. Γεωργίου	4	5	6
3	Γ. Παπαδόπουλος	7	8	9

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
 ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
 ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΣΧΟΛΙΚΗΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ
 ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΔΕΥΤΕΡΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
 ΛΕΙΨΑΝΕΣ
 Διεύθυνση Κεντρικής Βιβλιοθήκης Κόνιτσας

ΚΕΙΜΕΝΟ Ι

Από το εν χρήσει αλβανικό αναγνωστικό 4

1. Çamëria

Çamëria është pjesa e skajshme në jug të truallit gjuhësor shqiptar; banorët quhen çamë. Emri, siç duket, del nga fjala «çam» «bredh». Që nga viti 1912 pjesa më a madhe e Çamërisë gjendet brenda kufijve shtetërorë të Greqisë. Në Çamëri ka shumë qytete dhe tregje. Në anën shqiptare është Konispoli me rrethinë, kurse në atë greke Filati, të dy të rrethuar me një numër të madh katundesh. Mund të argumentohet se pjesa dërrmuese e rrethinave të sotme greke të qyteteve Artë e Prëvezë kanë qenë shqiptare. Krahina e sulëve (suliotët), që i dha famë të dhembshme këtij vendi në luftë me Ali Pashën e Janinës, e ka ruajtur pjesërisht edhe sot e gjithë ditën gjuhën shqipe. Një pjesë e banorëve shqiptarë të Çamërisë u quajt nga pushteti grek si popullatë turke dhe me rastin e këmbimit grekoturk të banorëve, si të këtilë, i çuan me zor në Turqi.

E folmja e Çamërisë mund të quhet, për shkak të veçorive të saj të vjetra, mbeturinë e gjallë e shqipes së lashtë.

EQREM ÇABEJ

Μετάφραση

Τσαμουριά είναι το μακρινό τμήμα προς νότο του αλβανικού γλωσσικού χώρου. Οι κάτοικοι ονομάζονται Τσάμηδες. Το όνομα, όπως φαίνεται, παράγεται από τη λέξη «ÇAM», «BREDH». Από το έτος 1912 το μεγαλύτερο τμήμα της Τσαμουριάς βρίσκεται μέσα στα κρατικά σύνορα της Ελλάδας. Στην Τσαμουριά έχει πολλές πόλεις και παζάρια. Απ' τη μεριά της Αλβανίας είναι η Κονίσπολη με την επαρχία της, ενώ απ' τη μεριά της Ελλάδας το Φιλιάτι οι δύο (χωμοπόλεις) είναι περικυκλωμένες από ένα μεγάλο αριθμό χωριών.

Μπορεί να αποδειχτεί ότι το μεγαλύτερο τμήμα των επαρχιών των σημερινών ελληνικών πόλεων Άρτας και Πρέβεζας υπήρξε αλβανικό. Η περιοχή του Σουλίου (Σουλιώτες) στην οποία έδωσε επώδυνη φήμη ο πόλεμος με τον Αλή Πασά των Ιωαννίνων, έχει διαφυλάξει τμηματικά και σήμερα την αλβανική γλώσσα. Ένα μέρος των Αλβανών κατοίκων της Τσαμουριάς θεωρήθηκε από την ελληνική κυβέρνηση ως τούρκικος πληθυσμός και, με την ευκαιρία της ανταλλαγής Ελληνότουρκων κατοίκων, σαν τέτοιος στάλθηκε διά της βίας στην Τουρκία. Η διάλεκτος της Τσαμουριάς μπορεί να θεωρηθεί, λόγω των παλαιών ιδιωμάτων, ως ζωντανό κατάλοιπο της παλαιάς αλβανικής.

ΚΕΙΜΕΝΟ ΙΙ

Από το εν χρήσει αλβανικό σχολικό εγχειρίδιο Γεωγραφίας

1. Sa është numri i shqiptarëve?

Në Republikën e Shqipërisë, sipas regjistrimit të popullsisë të kryer në vitin 1990, Jetojnë 3 milionë e 200 mijë-banorë. Pothuajse po aq është edhe numri i shqiptarëve që jetojnë në trojet e tyre etnike në Kosovë e Maqedoni, Mal të Zi, në Serbinë Jugore si dhe në Greqi (Çamëri). Kështu, numri i popullsisë shqiptare, që jeton prej shekujsh në tokat e stërgiyshërve të tyre, është 6 milionë.

Μετάφραση

Πόσος είναι ο αριθμός των Αλβανών

Στη Δημοκρατία της Αλβανίας, σύμφωνα με την απογραφή του πληθυσμού στις αρχές του έτους 1990, ζουν 3.200.000 κάτοικοι. Σχεδόν άλλος τόσος είναι ο αριθμός των Αλβανών που ζουν στα δικά τους εθνικά εδάφη στο Κόσσοβο, στη Μακεδονία, στο Μαυροβούνιο, στη Νότια Σερβία, όπως και στην Ελλάδα (Τσαμουριά).

Έτσι ο αριθμός του αλβανικού πληθυσμού που ζει από αιώνες στη γη των προγόνων τους είναι έξι (6) εκατομμύρια.

ΧΑΡΤΗΣ 1

Πηγή: Κων. Βακαλοπούλος, Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού, Ήπειρος, εκδ. Αφόν Κυριακή, Θεσσαλονίκη 1992, σσ. 790-791.

Στο λυκόφως του 20ού αιώνα και μετά την κατάρρευση του μονοκομματικού καθεστώτος της Αλβανίας το 1990, το ενδιαφέρον για τη μελέτη των προβλημάτων που απασχολούν το διαχρονικό ελληνισμό της Αλβανίας άρχισε να αναζωπυρώνεται.

Ένα από τα κυρίαρχα προβλήματα της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία είναι και το θέμα της εκπαίδευσης. Η έρευνα για τα θέματα αυτά είναι ανύπαρκτη και ένα «επιστημονικό κενό» εκτυλίσσεται μπροστά σε κάθε ερευνητή που έχει σκοπό να μελετήσει τα προβλήματα του συγκεκριμένου χώρου.

Το βιβλίο αυτό έρχεται να δώσει απαντήσεις σε θέματα σχετικά με την εκπαίδευση που παρέχεται στους μαθητές των σχολείων της ελληνικής μειονότητας. Πιο συγκεκριμένα, η εργασία αυτή αποτελεί μια ερευνητική προσπάθεια για τη μελέτη της γλώσσας και της ιδεολογίας. Για το σκοπό αυτό μελετώνται τα μεταπολεμικά αναγνωστικά της ελληνικής μειονότητας της Αλβανίας, γιατί τα βιβλία αυτά εκφράζουν τη συνισταμένη όλου του εκπαιδευτικού συστήματος, αποτελούν γλωσσικά πρότυπα για το μαθητή και ταυτόχρονα συμβάλλουν στην ιδεολογική του διαμόρφωση.

Ο Αθανάσιος Πασχάλης γεννήθηκε στην Αμμουδιά Πρέβεζας. Σπούδασε στη Ζωσιμαία Παιδαγωγική Ακαδημία Ιωαννίνων, στο Μαράσλειο Διδασκαλείο Δημοτικής Εκπαίδευσης, στη ΣΕΛΕΤΕ, στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων και στο Πάντειο Πανεπιστήμιο. Τη διδακτορική του διατριβή εκπόνησε στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Σήμερα υπηρετεί ως Σχολικός Σύμβουλος στη Δημόσια Εκπαίδευση. Στον τομέα των επιστημονικών του δραστηριοτήτων ανήκουν τα θέματα της εκπαίδευσης του ελληνισμού της Αλβανίας, καθώς και τα θέματα της διδακτικής της γλώσσας.